

BALKAN SAVAŞLARINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI BASININ BÜROKRATİK AÇIDAN ORGANİZASYONU

(Arşiv Belgeleri, Süreli Yayınlar, Tanıklar)

Hakan Şallı

BALKAN SAVAŞLARINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI BASININ BÜROKRATİK AÇIDAN ORGANİZASYONU

(Arşiv Belgeleri, Süreli Yayınlar, Tanıklar)

Hakan Şallı

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ◆ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 563

Balkan Savaşlarında Ulusal ve Uluslararası Basının Bürokratik Açıdan
Organizasyonu
(Arşiv Belgeleri, Süreli Yayınlar, Tanıklar)

Yazar

Hakan Şallı

İnceleyiciler

Necdet HAYTA

Salim AYDIN

Metin Denetimi

Selcan Koçaslan

1. Baskı: Ankara 2023
ISBN 978-975-17-5713-5

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Sami Önal

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: <https://www.atam.gov.tr/>

E-Mağaza Genel Ağ: <https://emagaza-atam.ayk.gov.tr/>

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın,
tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

Cumhuriyetin 100. Yelina Armağandır.

*Ömürlerini okumam için vakfeden,
kıymetli Büyükbabam İsmail Bulun ve
Anneannem Sebahat Bulun'a hürmetle...*

İÇİNDEKİLER

BELGELER, FOTOĞRAFLAR VE TABLOLAR LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR.....	XII
ÖN SÖZ.....	XIV
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SAVAŞ BASINININ AKTÖRLERİ VE ASKERİ SANSÜR

1. Savaş Sahasının Kamusal Bir Alan Haline Gelişi	26
1.1. Savaş Sahasının Kamusalılığı ve Osmanlı Devleti'nin Farkındalığı	29
2. Tetkik ve Teftiş Komisyonunun Kurulması.....	37
3. Yabancı Muhabirler Nizamnamesi	41
3.1. Nizamname Kapsamında Alınan İlave Tedbirler	44
3.1.1. Yabancı Muhabirlerden Talep Edilen Taahhütname	44
3.1.2. Cepheden Yazılacak Telgrafların Dili Meselesi	47
4. Sefaretlerin İtimatname Yazıları.....	49
5. Gazete Direktörlerinin Tavsiye Yazıları	50
6. Ordu İçerisinde Görev Almak İsteyen Yabancı Muhabirlerde Aranılan Vasıflar....	54
7. Muhabirlerin Sevki, Cephe Günlük Yaşam, Zaman ve Mesai	56
8. Nizamnamenin Tatbik Edilememesi ve Karşılaşılan Sorunlar	66
8.1. Cepheden Ayrılmama Taahhüdünün Uygulanamaması	66
8.2. Yabancı Muhabirlerin Ülkeye İzinsiz Girişleri.....	67
8.3. Savaş Muhabirlerinin Esir Edilmeleri ve Kaybolmaları	68
8.4. Alternatif Haberleşme Kanalları	70
8.5. ataşemillerin İzinsiz Seyahatleri ve Alınan Tedbirler	76
8.6. Sefaret ve Muhabirlerin Çatalca Hattında Bulunma Talepleri.....	76
9. Modern ve Muharip Devletler Açısından Savaş Muhabirleri ve Nizamname	77
10. Savaş Sahasında Yer Almak İsteyen Devletler	85
11. Bir Savaş Gözlemcisi Olarak ataşemillerler ve Subaylar	86

11.1. İngiliz Subaylarının Savaş Sahasına Alınması İçin Yapılan Başvuru.....	88
11.2. Romen Binbaşı Basko İçin Yapılan Başvuru	89
11.3. Hollanda, İspanya, Belçika ve İsveç'in Ataşemiliter Tayinleri.....	90
11.4. Portekiz Hükûmetinin Ataşemiliter Tayin Talebi.....	90
11.5. Japonya Hükûmetinin Ataşemiliter Tayin Talebi.....	91
11.6. Avusturya Subayı Hoffman Üzerinden Batı Cephesine Bir Bakış	94
12. Yabancı Muhabir ve Ataşemiliterlere Dair Kaynak Değerlendirmesi.....	97
13. I. Balkan Savaşı'nı Takip Eden Muhabirlerin Sayısı.....	102

II. BÖLÜM

MATBUAT, HABERLEŞME VE KURUMSALLAŞMA ÜÇGENİNDE SAVAŞ BASINININ ORGANİZASYONU

1. Savaş Sırasında İstanbul Basınının Genel Görünümü.....	109
2. Seferberlik Süreci ile Savaşın Başlangıcında Gerçekleştirilen Basın Düzenlemeleri	111
2.1. Gazetelerin Yayın Politikasını Belirleyen Pusulanın Hazırlanması	115
2.2. Savaş Haberlerinin Harbiye Nezareti Tarafından Üretimi, Servisi ve Kontrolü	117
2.3. İlave Yayınların Neşredilmesinde Uygulanacak Yöntem	119
2.4. Takvîm-i Vekâyi'nin Savaş Döneminde Neşrettiği İlave Yayınlar	121
3. Takvîm-i Vekâyi Gazetesi ve Balkan Savaşları.....	126
3.1. Takvîm-i Vekâyi Gazetesinde Balkan Savaşları	127
3.2. Takvîm-i Vekâyi Gazetesi ve Savaş Haberleri.....	131
3.3. Şehbenderlerin Takvîm-i Vekâyi Talebi	140
4. Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Taşra Basını.....	142
4.1. Eskişehir Basını ve Hakikat Gazetesi.....	143
4.2. Beyrut Basınında Tekzip Edilen Yayınlar.....	145
4.3. Yunan Basını ve Ege Kamuoyundaki Etkileri.....	146
4.4. Hükûmetin Basın Üzerindeki Düzenlemeleri.....	147
4.5. Savaş Haberlerine Dair Bir Değerlendirme ve Düzenleme	148
5. Pusula Maddelerinin İhlali ve Alınan Önlemler.....	149
6. Balkan Savaşı Sırasında Başkent Basını.....	151

6.1. Sabah, Tanin ve Hak Gazetelerinde İhtar Edilen Yayınlar	152
6.2. Gazetelerin ve Matbaaların Kapatılmasına Yönelik Girişimler	154
7. Telgraf ve Posta Gönderiminin Kontrolü	157
7.1. Şifreli Haberleşmenin Tesisi ve Denetimi.....	157
7.2. İstanbul'da Bir Sansür Merkezi Beyoğlu Telgrafhanesi	159
7.3. İstanbul'dan Avrupa'ya Balkan Savaşı'nın İletişim ve Haberleşme Ağı..	164
7.4. Yabancı Bandıralı Gemilerdeki Telgraf İletişiminin Denetlenmesi	165
7.5. Eastern Telgraf Kumpanyasının Denetimi	168
8. Kurumsal Bir Basın Organizasyonunun Tesis Edilmesine Yönelik Girişimler....	173
8.1. Resmî Harp Haberleri Kurumu Olarak Osmanlı Ajansı	173
8.1.1. Osmanlı Telgraf Ajansının Yayınladığı Bir Harp Bülteni.....	177
8.2. Osmanlı Matbuat Şirketinin Kurulması	180
8.3. Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinin Restorasyonu	183
8.4. 1909 Matbuat Nizamnamesinde Yapılan Güncellemeler	191

III. BÖLÜM

OSMANLI BÜROKRASİSİNİN ULUSLARARASI KAMUOYUNU KONTROL VE TESİS EDEBİLMEME YÖNELİK HAMLELERİ

1. Yabancı Basının Takip Edilmesi	199
1.1. İstihbarat Olarak Basının Takibi	202
1.2. İmaj Zedeleyen “Muzır” Yayınların Takibi	204
1.2.1. Avrupa Basınının “Kirlî Oyunları”	204
2. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Fransız Basını	205
2.1. Le Matin Gazetesinin İstanbul Muhabirleri	205
2.1.1. Stephane Lauzanne	205
2.1.2. Mösyö Alphonse de Cuinet.....	207
2.1.3. Mösyö Kevine	208
2.2. Prétextat Lecomte.....	208
3. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında İtalyan Basını.....	211
3.1. Bir İtalyan Muhabirin Haber Kaynakları: Trablusgarp Savaşı'ndan Balkan Savaşı'na Tedeski.....	214
3.1.1. Fesat Çarkını Çeviren Bir Muhabir: Tedeski	218

3.2. Journal d'İtalia Muhabiri Renato Lavelli	222
3.3. Corriera Della Sera Muhabiri Renzo Larco	225
4. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında İngiliz Basını.....	226
5. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Rusya ve Avusturya Basını.....	228
6. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Alman Basını.....	229
7. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Amerikan Basını	233
8. Avrupa'da Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Girişimler.....	235
8.1. Avrupa Kamuoyunda İmaj Restorasyonu: Ajans Havas İle Yapılan “İş Birliği” Anlaşması	236
8.2. Macar ve Belçikalı Gazetecilerin Avrupa Başkentlerinde Verdiği Konferanslar	238
8.3. II. Balkan Savaşı'nın Bir Propaganda Aktörü Olarak Yabancı Muhabirler.....	242
8.3.1. II. Balkan Savaşı Sonrası Trakya Bölgesi'ndeki Yabancı Muhabirler ve Faaliyetleri.....	250
8.3.2. Ellis Ashmead Bartlett Örneğinden Bürokrasi ve Yabancı Muhabirler.....	254
8.4. Görsel Propaganda: Mezalim Fotoğraflarının Avrupa Basınına Servis Edilmesi.....	257
8.5. Bir Savaş Propagandası Olarak Sinema	272
SONUÇ.....	282
KAYNAKÇA	290
DİZİN.....	325

BELGELER, FOTOĞRAFLAR VE TABLOLAR LİSTESİ

	Açıklama	Sayfa
Belge-1	Yabancı Muhabirler Nizamnamesi.	42
Belge-2	Mr. H. Paget için hazırlanan tavsiyename.	52
Belge-3	Mr. Elias Copeland adına hazırlanan tavsiyename.	53
Belge-4	Seppings Wright'ın Hariciye Nezaretine sunulan kartviziti.	55
Belge-5	Balkan Savaşı'nı Osmanlı Ordusu ile birlikte takip edecek olan ataşemiliterler, zabıt ve gazete muhabirlerine dair hazırlanan dosya.	101
Belge-6	Bulgaristan İkinci Ordusu askerî muhabirlerinin listesi.	105
Belge-7	Osmanlı basınının savaş sırasındaki yayın politikasını belirleyen pusula.	114
Belge-8	Hakikat gazetesinin muzır neşriyatı.	143
Belge-9	Savaş sırasında yayımlanan harp haberleri varakası.	177
Belge-10	Bulgaristan Ordusunda görev alan yabancı muhabirler	215
Belge-11	Yabancı muhabirlerin ülke dışına çıkarılması hakkında hazırlanan dosya	230
Belge-12	Bölgede incelemelerde bulunan Athanese Pailsios'un kartviziti.	250
Belge-13	Aleksandır Dzhkov'un Çar Ferdinand'a yazdığı telgraf.	278
Fotoğraf -1	Mr. H. objektifinden: Savaşı Osmanlı Ordu Karargâhı'nda takip edecek muhabirlerden bir kısmı ile Tetkik ve Teftiş Komisyonu üyeleri.	58
Fotoğraf -2	Osmanlı Doğu Ordusu içerisindeki muhabirlerden birkaçı.	60
Fotoğraf -3	Osmanlı ordugâhında görevde bulunan Bernard Grant.	62
Fotoğraf -4	Osmanlı ordugâhında görevde bulunan Bernard Grant.	63

BALKAN SAVAŞLARINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI BASININ
BÜROKRATİK AÇIDAN ORGANİZASYONU

Fotoğraf -5	Osmanlı Doğu Ordusu içerisinde bulunan Mr. G. Ward Price.	64
Fotoğraf -6	Bulgar Ordusu içerisinde görevde bulunan savaş muhabirlerinin nöbetçiler eşliğindeki istirahatleri.	65
Fotoğraf -7	George Rémond, Ömerli köyünde.	73
Fotoğraf -8	Bulgaristan Ordusu tarafından Eski Zağra'da cephe gerisinde tutulan savaş muhabirleri.	80
Fotoğraf -9	Eski Zağra'da izinsiz şekilde telgraf yazdığı tespit edilen savaş muhabirinin gözaltına alınması.	81
Fotoğraf -10	Kadın Savaş Muhabiri Edith Durham.	84
Fotoğraf -11	Karadağ Ordusunda görevde bulunan The Daily Mirror gazetesi muhabiri Mr. Wyntham'ın Arnavut bir asker ile görüşmesi.	84
Fotoğraf -12	Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında verdiği mücadeleyi arka plandan izleyen devletler.	92
Fotoğraf -13	Sofya'da bulunan savaş muhabirlerinin Eski Zağra'ya sevk edilmesi.	115
Fotoğraf -14	Balkan Savaşları sırasında Avrupa'da kullanılan mevcut haberleşme ağı.	163
Fotoğraf -15	Edirne Hatırası – Erkân-ı Matbuat-ı Osmaniye.	241
Fotoğraf -16	Yunanistan askerî birliği, Jüpiter Tapınağı kalıntıları önünde hazır kıta yürürken.	261
Fotoğraf -17	Balkan Devletleri ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne göre yüzölçümsel karşılaştırması.	262
Fotoğraf -18	Mançurya'da harp sahasından kayıt alan bir sinematograf.	271
Fotoğraf -19	Sinematografin Balkan Savaşı sırasında kullanımını gösteren bir kare.	275
Fotoğraf -20	Viyana'da yayımlanan Wiener Caricaturen isimli karikatür dergisinin I. Balkan Savaşı devam ederken yayımlanan 1 Aralık 1912 tarihli sayısının kapak görseli.	276
Tablo-1	I. Balkan Savaşı'nda görev yapan yabancı muhabirler	98
Tablo-2	I. Balkan Savaşı'nı Osmanlı Ordusu ile takip eden ataşemiliterler	100
Tablo-3	II. Balkan Savaşı Sonrası Trakya Bölgesi'nde İncelemelerde Bulunan Yabancı Muhabirler	253

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
A.MKT. MHM.	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BEO.	: Babıali Evrak Odası Evrakı
bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
DH. EUM. EMN.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi
DH. EUM. VRK.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası
DH. İ. UM. EK.	: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri
DH. SYS.	: Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı
ed.	: Editör
Gnkur. Bşk.	: Genelkurmay Başkanlığı
haz.	: Hazırlayan
HMŞ. İŞO.	: Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR. HMŞ. İŞO.	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR. İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR. SFR 04.	: Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
HR. SFR. 1.	: Hariciye Nezareti Atina Sefareti
HR. SFR. 3.	: Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi

HR. TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat
HR. UHM.	: Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhalita Müdüriyeti
HSDHADB.	: Hacı Adil Bey Evrakı
HT. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ. HB.	: İradeler Harbiye
İ. HR.	: İradeler Hariciye
İ. HUS.	: İradeler Hususi
İ. TAL.	: İradeler Taltifat
KB. MAA. FE.	: Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliği Evrakı
MB.	: Mabeyn-i Hümayun Evrakı
MF. İBT.	: Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
ML. EEM.	: Maliye Nezareti Emlak-i Emriyye Müdüriyeti
MV.	: Meclisi Vükela Mazbataları
No.	: Numara
sad.	: Sadeleştiren
S	: Sayı
s.	: Sayfa
Ş. D.	: Şura-yı Devlet
TFR. I. AS.	: Jandarma Müdüriyet ve Kumandanlık Evrakı
vol.	: Volume
Y. MTV.	: Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. MYD.	: Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y. PRK. TKM.	: Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y. A. HUS.	: Hususi Maruzat Evrakı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

ÖN SÖZ

Bu çalışma kaleme alınırken Doğu Akdeniz’de Türkiye-Yunanistan gerilimi, Karabağ’da Azerbaycan ve Ermenistan arasında sınırların değişmesi ile neticelenen bir savaş meydana gelmiş, Rusya ve Ukrayna sınırında ise 2014’ten bu yana süren gerilim “II. Soğuk Savaş” sürecini çoktan geride bırakmıştı. Ne var ki tüm bunlar uluslararası kamuoyunda birbirinden olabildiğince farklı, hatta başka başka olaylarmış gibi anlatıldı. Aslına bakılırsa Akdeniz, Kafkasya ve Doğu Avrupa’da olup bitenler daha önce Körfez, Vietnam ve hatta dünya savaşlarının her ikisinde de yaşanmıştı. Farklı siyasi, ekonomik ve ideolojik sebeplerle ayrı perspektiflerden değerlendirilen aynı olaylar, farklı sonuçlarla ülke basınlarında yer aldı ve kamuoyuna sunuldu. Tüm bunlar yapılırken sansür ve propaganda gibi kadim iktidar aygıtları tüm etkinliği ile kullanılmıştı.

Şu an okumakta olduğunuz çalışma tam da bu çerçevede bir yüzyıldan daha uzun süre önce meydana gelen Balkan Savaşları sırasında yaşananları konu edinmektedir. Çalışmanın temel sorusu, Osmanlı bürokrasisinin Balkan Savaşları sırasında basını nasıl algıladığının yanı sıra basın üzerinden yerel ve uluslararası bağlamda gerçekleştirdiği kamusal mücadelenin dinamiklerini ortaya koyabilmeye yöneliktir. Nitekim 20. yüzyıl ile birlikte topyekûn bir hâle gelen savaş olgusunu tam anlamıyla başarılı bir şekilde tamamlayabilmek için askerî galibiyetler kadar kamusal alandaki mücadeleden de galip ayrılmak gerekmektedir. Dolayısıyla gerek yerel gerekse uluslararası kamuoyu, devlet tarafından çeşitli sansür ve propaganda araçlarıyla yönlendirilmeye çalışılmıştır. Tam da bu noktada çalışmanın başlığından söz etmek yerinde olacaktır. Aslına bakılırsa siyasal iktidarların tarihi ile basın tarihinin dönüm noktaları, birbirine paralel şekilde yazılmıştır. II. Mahmut ile başlayan Osmanlı basın tarihine hızlıca bir göz atıldığında, basının II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde büründüğü yapıdan hareketle iktidarın tarihini ve dolayısıyla bu ikili arasındaki diyalogu da anlayabiliriz. Ne var ki basının iktidar ile sahip olduğu bu paralel tarihin yolu, savaş ile kesiştiği anlarda ortaya bürokrasinin de tarihi çıkmaktadır. Az önce de ifade edildiği gibi askerî tarihyazımında “Genelkurmaylar çağı” olarak isimlendirilen 20. yüzyılda meydana gelen bir savaştan galip ayrılabilmek için sadece askerî üstünlük elde etmek yeterli değildi. Muharip devletlerin basın aracılığıyla “kamuoyu cephesinde” açılan savaşta da hem yerel hem de uluslararası bağlamda haklılık ve meşruiyetini sağlaması gerekmektedir. Bu doğrultuda basının yapıtaşlarından olan matbuat ve haberleşme, bürokrasinin elindeki sansür, propaganda ve kurumsallaşma gibi kadim iktidar aygıtlarıyla organize edilir hâle gelmiştir. Bu doğrultuda başını Osmanlı Harbiye Nezaretinin çektiği savaş

basınının organizasyonu, padişahın şube müdürlüklerine kadar geniş katımlı bürokratik bir yapının ürünü olarak, savaşın gidişatı ile paralel bir şekilde yürütülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı bürokrasisi bu bağlamda sahip olduğu tecrübe ile söz konusu dönemde klasik/geleneksel bürokratik aygıt ve uygulamalara başvurmak yerine daha ziyade kamusal hamleler gerçekleştirmiştir. Bu hamlelerin gerek yönü gerekse hızındaki değişim ise Osmanlı bürokrasisinin dönüşümünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim resmî evraklar da Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sırasında yaşayacağı en büyük toprak kayıplarından birini önleme mücadelesinde, basının kamusal gücüne âdeta dört kolla sarıldığını göstermektedir. Bu çerçevede çalışmamın amaçlarından biri de “savaş basını”nı devletin bürokratik zemininde askerî, siyasi ve toplumsal tarih ile birlikte bütün olarak ele alabilmektir. Öte taraftan Türkiye'deki basın tarihi çalışmalarının söz konusu dönemde meydana gelen hemen her şeyi matbuat üzerinden tarihlendirme eğilimindeki ketum tavrını da sorgulayarak, bu eğilim ve algının dışına çıkabilmektir.

Yazmak her ne kadar bireysel ve hatta çoğu yazar için yalnızlık gerektiren bir eylem olsa da diğer yanı sıra da bir o kadar toplumsal ve kolektif bir süreçtir. Bu durumun bir istisnası olmayan çalışmamın bu noktada anması gereken küçüklü büyüklü pek çok hikâye ve karakter var. Nitekim bu ön söz yazısı kimi zaman “eksilerek” kimi zaman “bir olarak” ve çoğu zaman da umut ve mutsuzluk gibi hayatın bizatihi kendisi olan anların nihayetinde kaleme alınmış bir son sözdür.

Öncelikle çalışmamın son halini almasında önemli katkıları bulunan Prof. Dr. Nurten ÇETİN başta olmak üzere yine çalışmamı dikkatli gözlerle okuyan Arş. Gör. Dr. Emre ELMAS ile Arş. Gör. Dr. Şeyma DERECİ'ye müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Edirne-İstanbul arasında genellikle hafta sonları dokuduğum mekiklerin başlangıç ve bitiş noktaları otogarlar olsa da gün ortasındaki durakları genellikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivi ve Bayezid Devlet Kütüphanesi idi. Kimi zaman gününbirlik mesailere sıkışmak zorunda olan çalışmalarına, her türlü kolaylığı ve hatta alıcılığı gösteren arşiv ve kütüphane personellerine müteşekkirim, yol kat etmemdeki yardımları göz ardı edilemez.

Çalışmam, Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Merkezi (TÜ-BAP) tarafından 2018/370 proje numarasıyla finanse edilmiş olup bu süreçte tüm birim personeline sağlamış olduğu teknik destek için müteşekkirim.

Beni her seferinde bu anın elbet bir gün geleceği ile muştulayan başta annem olmak üzere Şallı ve Kaytan aileleri; sadece bu çalışma sırasında değil çok öncesi ve sonrasıyla maddi ve daha da önemlisi manevi olarak her daim yanımda oldular, kendilerini unutmam mümkün değil.

Eğitim-öğretim hayatları okuma yazma öğrenmelerinin ardından sonlanan anneannem ve büyükbabam, ömürlerini “okumam” için vakfettiler, hürmetlerimi torunları olabilmenin en yüksek paye olduğunu belirterek kendilerine sunuyorum.

Son olarak, tıpkı lisans tezimde olduğu gibi yüksek lisans tezimde de kendisine teşekkür ettiğim sınıf, sıra ve yol arkadaşıım Gizem KAYTAN, bu çalışma sırasında hayat arkadaşıım oldu. Kendisi bu süreçteki varlığıyla teşekkürden çok daha fazlasını hak etmektedir. Bu metin, Gizem’le birlikte yıllar evvel kurduğumuz hayallerin gerçekleşmesine bir bir tanıklık etmiştir; sevgilerimle.

12 Mayıs 2023

Edirne

GİRİŞ

The Evening Times gazetesi köşe yazarı Charles N. Lurie, 21 Ekim 1912 tarihli yazısına bir meslektaşının Balkanlar hakkında 10 yıl önce kaleme aldığı şu sözlere atıf yaparak başlamıştı; “Balkan Yarımadası’ndaki milletlerin yaşadığı yoğun gerginlik, mevcut düzeni her an tehdit etmektedir.” Bugün coğrafya adına oldukça bilindik olan bu ifadeleri ilginç kılan şey, yazarın bu alıntının devamında bulunduğu bir tahmindir; “Aynı ifadeler, delilleriyle birlikte geride kalan yüzyılın herhangi bir döneminde de yazılmış olabilir.” Lurie, akabinde yarımadaadaki mevcut kargaşa ortamının sıradan bir hâl aldığını belirterek, bu durumun Avrupa ve Amerika gazete ofislerinde “Balkanlar Üzerinde Savaş Bulutları” sloganıyla geleneksel bir söylem haline geldiğine değinmektedir¹. Dolayısıyla 1912 yılının son çeyreğine girildiğinde bölgedeki yeni bir savaş söylentisinin, işlerin sıradan bir parçası olduğunu vurgulayan yazar, bilakis bölgede meydana gelebilecek bir barışın anormal olarak algılanacağını altını çizmektedir. Öte taraftan yarımadaadaki savaş iklimi hakkında Osmanlı basınında da benzer bir düşünce hâkimdi. Dönemin önde gelen dergilerinden *Sebilürreşad*, neredeyse Luire’in makalesi ile aynı günlerde yayımladığı siyasi içerikli bir yazıda “Avrupa’nın yangın ocağı olan Balkanlar yeniden ateş püskürmeye başladı” ifadelerini kullanarak âdeta bu “gerçeğin” altını bir kez daha çizmekteydi².

Charles N. Lurie’in o günkü yazısı kısa süre önce başlayan savaşın tarihsel arka planını izah ederek sürüp gitmektedir³. Yazar o günkü yazısında Balkan Yarımadası hakkında bir yüzyıl öncesine değin retrospektif bakış açısı çizerken, söy-

1 Lurie, İngiliz basınına yakından takip etmiş olacak ki 1912’nin Eylül ayından itibaren çeşitli gazete ve dergilerde bu bağlamda birçok yazı kaleme alınmıştır bk. “Balkan War Clouds”, **Pall Mall**, No. 14778, 7 Eylül 1912, s. 2; “The War Cloud in the Balkans”, **Dundee Evening Telegraph**, No. 3973, 1 Ekim 1912, s. 1; “The Balkan War Cloud”, **The Irish Independent**, 3 Ekim 1912, vol. 21, No. 238, s. 5; “The Balkan War Cloud”, **Ballymena Observer**, vol. LVII, No. 2986, 18 Ekim 1912, s.2. Hatta **The Sphere** dergisi bu klişe ile bir yazı dizisi yayımlamıştır bk. “The War Cloud in the Balkans”, **The Sphere**, 5 Ekim 1912, vol. LL, No. 663, s. 8; “The War Clouds in the Balkans: With the Mobilised Bulgarian Forces”, **The Sphere**, 12 Ekim 1912, vol. LL, No. 664, s. 35.

2 Ahmet Ağayef, “İcmal-i Siyasiye”, **Sebilürreşad**, C 11, S 267, 23 Ekim 1912, s. 110.

3 Charles N. Lurie, “Sidelights on the World’s News - Man and Nations in the Balkan Mixup”, **The Evening Times**, 21 Ekim 1912, s. 6.

lemlerinin yüz yıl sonra da geçerliliğini koruyabileceğini düşünmüş olması gerekir⁴. Fakat bu olgunun bugünden yüzyıl sonra da bir başka çalışmada farklı olaylar ile altının tekrardan çizilebilmesi, yarımadanın dinamikleri göz önüne alındığında hiç de uzak bir ihtimal gibi durmamaktadır.

Bazı araştırmacılar tarafından sınırlarının dahi müphem olduğu ileri sürülen⁵ fakat bununla birlikte bir “antropoloji müzesi” ve “tarih laboratuvarı”⁶ olarak da isimlendirilen Balkan Yarımadası’ndaki bu bitimsiz hareketlilik, coğrafyanın tarihi üzerine tahvil edilen çalışmalar ile paralel bir görünüm sergilemektedir. Yarımadanın uzun tarihine kıyasla oldukça kısa bir sürecini kapsayan Balkan Savaşları da bu dinamik görünümün önemli evrelerinden biridir. Başlangıçta dördü müttefik olmak üzere beş devletin muharip olarak yer aldığı savaşın ikinci devresi, Lurie’in de ifade ettiği gibi yarımadanın geleneksel tarihi ile uyumlu bir şekilde sonuçlanmış, “eski müttefikler”, “yeni düşmanlar” haline gelmiş; “yangın ocağı” sönmeye fırsat bulamadan bir kez daha harlamıştır. Hiç kuşku yok ki bu süreç sonucunda başta “savaş” olmak üzere birçok kavram, her muharip millet için ayrı bir anlamda karşılık bulmuştur⁷. Sözelimi çağdaş Bulgar tarih yazımında âdetâ “millî mücadele” mesabesinde görülen Balkan Savaşları⁸, Türk tarih yazımının aynı evresinde “kara leke, ilhak, kin, intikam, umut ve uyanış” gibi söylem alanı çok daha duygusal ve

4 Öyle ki coğrafyanın yakın tarihine kısaca bir göz atıldığında SSCB’nin dağılması, Srebrenitsa olayları ve Kosova’nın bağımsız bir devlet haline gelişi, bölgenin geleneksel atakları bağlamında değerlendirilebilir.

5 Bilgin Çelik, **Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 1.

6 Kullanımlar ve daha fazlası için bk. William M. Sloane, **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, çev. Sibel Özbudun, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1987.

7 Aslına bakılırsa bu farklılığın taraflar arasında çok daha önce de var olduğu söylenebilir. Öyle ki dört yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti idaresi altında kalan Balkan coğrafyasının kaybı ve bu coğrafyada yer alan milletlerin bağımsızlıklarını elde ederek imparatorluktan kopuş süreci, Türk tarihçiliği tarafından “ayaklanma” ve “isyan” olarak değerlendirilirken aynı süreç, Balkanlı milletler için “özgürlük” ile eş değer tutulmaktaydı bk. Didem Erpulat, “Türk Tarih Kitaplarında Balkan Savaşları”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu**, 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 152.

8 Svetlozar Eldarov, Bisser Petrov, “Bulgarian Historiograph on the Balkan Wars 1912-13”, **The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory**, ed. Katrin Boeckh, Sabine Rutar, Palgrave Macmillian, Switzerland 2016, s. 219-248; Ayşe Kayapınar, “Bulgaristan’da Balkan Savaşlarının Anısını Yaşatma Yöntemleri”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 1, ed. Mustafa Türkeş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 531-546; Zeynep Zafer, “İki Bulgar Yazarın Eserlerinde Balkan Savaşları”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 292-293.

bir o kadar da geniş çaplı kavram ve metaforlar ile kendisine yer bulmuştur⁹. Balkan Savaşları Yunan tarihyazımında ise bir türlü elde edilemeyen Makedonya üzerinden şekillenmiş; çağdaş Yunan tarihçileri Makedonya'yı Yunanistan tarihi içerisinde değerlendirme yolunu tercih etmiştir. Yunan tarihçiliğinin bu doğrultudaki tutum ve kurgusu, savaşın 100. yıl dönümüne gelindiğinde dahi çizgisini korumaya devam ederken¹⁰, Balkan Savaşları Sırp tarihyazımında ise genel hatlarıyla “ulusal varoluş” anlatısından öte bir şey değildi¹¹.

Nitekim bu anlam farklılıkları, Balkan Savaşları literatürünün uluslararası çapta bir hacme ulaşmasına imkân tanırken, sürecin dolaylı failleri konumunda olan Avrupalı devletlerin yanı sıra Rusya'nın, Balkanlara ve savaşa yüklediği anlamlar da bu hacmin gerek nicelik, gerekse nitelik olarak artış göstermesindeki önemli amillerden biri olmuştur¹².

Dünya tarihçiliğinin üzerinde en çok kalem oynattığı savaşlardan biri olan Balkan Savaşları, Türk tarihyazımında da kendisine benzer bir şekilde yer bulmuş-

9 Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914–1918, Propaganda-dan Millî Kimlik İnşasına**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 124. Kara leke vurgusunun izine 1916 yılında Lüleburgaz İstasyon mevkisinde inşa edilen Çanakkale Zafere Anıtı'nda rastlanılması hayli ilginçtir. Anıtın inşa sebebi bir arşiv belgesinde “Balkan Harbi'nde Lüleburgaz Muharebesinde mağlup olan Osmanlı Ordusunun, Cihan Harbi'nde Çanakkale Muharebatı'nda galip gelerek şan ve şeref-i askeriyeyi istidat ettiği hatırasını ihya etmek üzere Beşinci Ordu-yı Humâyûn Menzil Müfettişliği tarafından Lüleburgaz istasyonunda vesâit-i askerîye ile inşa edilen âbidenin...” ifadeleriyle açıklanmaktadır bk. **BOA**, DH. İ. UM. EK., 24/50. Balkan Savaşlarındaki kara lekenin Çanakkale Muharebelelerinde alınan galibiyetle temizlenmesi dönemin hatıra metinlerinde de altı sıklıkla çizilen bir durumdur, bk. Lokman Erdemir, “Balkan Harbi'ne Çanakkale Savaşı Hatıralarından Bakmak”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, ed. Mustafa Türkeş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 599-608.

10 Dalibor Jovanovski, “Greek Historiography and the Balkan Wars – in the Interest of the Notion”, **On Macedonian Matters from the Partition and Annexation of Macedonia in 1913 to the Present**, ed. Jim Hlavac, Victor Friedman, SLCCEE Verlag Otto Sagner, München, Berlin, Leipzig, Washinton D.C. 2015, s. 31-43; Ayşe Kayapınar, “Bulgarca Yazılmış Hatıratla Balkan Savaşları”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 253-254; Atilla Birbir, “Yunan Basınında Balkan Savaşları: Embros, Skrip ve Makedonia Gazeteleri”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 345-406.

11 Anthony J. Klançar, “The Balkan Wars and Serbian Literature”, **Books Abroad**, Board of Regents of the University of Oklahoma, vol. 14, No. 1, (Winter 1939/1940), s. 26-29.

12 İsmail Eren, “Balkan Savaşlarına Ait Türkçe Eserler Üzerinde Bibliyografya Denemesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S 27, İstanbul 1973, s. 111-112.

tur. Öyle ki Feride İzzet Selim “Neden Mağlup Olduk?” başlıklı makalesine “bu öyle bir sualdir ki Balkan Harbi mağlubiyetinden sonra herkes bu uğurda düşünmeye başlamış, bu hususta kendi içtihad ve efkârını yazıp söylemiştir” ifadeleriyle giriş yaparken tarih henüz 1914’ün Mayıs ayını göstermekteydi¹³. Tarık Zafer Tunaya da “Neden Mağlup Olduk?” sorusunun önemine vurguda bulunmakta ve bu sorunun Balkan Savaşları literatürünün ortaya çıkışı ve gelişmesindeki etkisine değinmektedir¹⁴. Dolayısıyla oldukça geniş bir hacme ulaşmış bu literatüre dair bir değerlendirme yapmak, gerek Türk tarihçiliğinin Balkan Savaşları hakkındaki yazınsal çeşitliliği ve algısını, gerekse çalışmamın ne denli geniş bir literatür içerisine nereden ve nasıl eklenmeye çalıştığını izah edebilmek açısından önem arz etmektedir. Feride Hanım’ın da altını çizdiği gibi herkesin kendini ve birşeyleri ifade edebilme ihtiyakında olduğu bu süreçte, Balkan Savaşları ilk olarak tarihçilerden ziyade, savaşı yaşayanların kaleme aldığı günlük ve hatıra metinleri üzerinden tarihlendirilmeye başlanmıştır. Ekseriyeti yüksek rütbeli Paşa ve askerler tarafından kaleme alınan bu metinler, bir yanıyla yazarının görevde bulunduğu cephe hakkında askerî bilgiler içerirken, diğer yanıyla da alınan mağlubiyet karşısında, suçlu kim ya da kimler sorusuna cevapların arandığı ve bir nevi yazarının kendini alınan mağlubiyetten aklamaya çalıştığı bir anlatı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ilk bakışta sıradan otobiyografik birer metin gibi gözükken bu “paşa anlatıları¹⁵” alt metinlerinde mağlubiyete dair birçok tartışmayı barındırmaktadır. Fakat bu tartışmalar toplumsal ve ekonomik makro odaklar yerine siyasallaştırılmış bir ifşaat anlatısı şeklinde gelişim göstermiştir. Nitekim Ali İhsan Sabis’in “Balkan Harbi’nde Neden Münhezim Olduk¹⁶” ve “Balkan Harbi’nde Askerî Mağlubiyetimizin Esbâbı¹⁷” adlı iki eserinde yer yer kişiler üzerinden yürüttüğü tartışmaların muhataplarından olan Ali Fethi Okyar’ın, bu tartışmaya bir cevap niteliğinde kaleme aldığı “Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetimizin Esbabı” ismini verdiği hatıraları tam da bu tartışmanın ortasında yer almaktadır¹⁸. Yine Balkan Savaşı sıra-

13 Feride İzzet Selim, “Neden Mağlup Olduk?”, **Kadınlar Dünyası**, S 141, 15 Mayıs 1914, s. 36.

14 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C 3, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2015, s. 583.

15 Kullanım için bk. Mehmet Beşikçi, “Askerî Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri”, **Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar**, ed. Cevat Şayin, Gültekin Yıldız, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 97.

16 A. (Ali İhsan Sabis), **Balkan Harbi’nde Neden Münhezim Olduk**, Dersaadet 1329. Eseri günümüz Türkçesine tercüme eden Hasip Saygılı, yazarın Ali İhsan Sabis olduğunu ifade etmektedir bk. Ali İhsan Sabis, **Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?**, Yay. Haz. Hasip Saygılı, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 11-13.

17 A.(Ali İhsan Sabis), **Askerî Mağlubiyetlerimizin Esbabı**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1329.

18 Ali Fethi (Okyar), **Bolayır Muharebesinde Âdem-i Muvaffakiyetin Esbabı**, İstanbul 1330.

sında Osmanlı Doğu Ordusu Kumandanı olarak görevde bulunan Abdullah Paşa 1918 yılında yayımladığı hatıratında, kendisinin altı seneden beri mağlubiyetin tek müsebbibi olarak görüldüğünü ve artık buna dayanacak gücünün kalmadığını ifade ettikten sonra, kaleme aldığı hatıraları üzerinden kendini, millete ve bütün dünyaya açıklama arzusunda olduğunu belirtmektedir. Abdullah Paşa bununla da kalmayarak hatıratıyla bugün milletin karşısına yarın da Allah'ın huzuruna çıkacağı ifade ederek bir yanıyla yayımladığı esere atfettiği anlamı da gözler önüne sermektedir¹⁹. Mahmut Muhtar Paşa ise kaleme almış olduğu hatıratında, savaş sırasında yaşadığı olayları not eden subayların, bu notları hem fikir ve vicdanları aydınlatmaları hem de yetiyecek yeni subaylar tarafından istifade edilebilmesi için yayımlamalarını temenni etmekte; hatta bunun bir vatan borcu olduğunu düşünmektedir²⁰.

Ali Birinci de hatıra metinlerinin tarih araştırmalarındaki yerine değindiği ve bu meseleyi tartışmaya açtığı yazısında “Gazete ve Mecmualarda Kalan Hatıralar” başlığı altında, II. Meşrutiyet Dönemi’ne ait hatıra metinlerinin yüzlerle hatta binlerle ifade edilebileceğini belirtirken, bu yazın türünün dönem içerisinde elde ettiği popülariteye temas etmiştir²¹. Nitekim Balkan Savaşları üzerine kaleme alınan otobiyografik metinler, modern araştırmacıların da ilgisini çekmiş ve bu metinler hakkında gerek tekil gerekse kolektif birçok çalışma kaleme alınmıştır²².

Bu süreçte dönemin popüler bir yazın türü olarak yayımlanan hatıra metinlerini, öncelikli amacı toplumu mobilize edebilmek olan ve propagandif yönü ağır basan broşürler takip etmiştir. Bu noktada henüz bir tarihçinin eleğinden geçmeyen Balkan Savaşları yazınının genel görünümü, hatıra türü üzerinden bireysel, propaganda yayımları üzerinden ise kolektif bir forma bürünmüştür. Nitekim savaş devam ederken, İttihat ve Terakki hükûmeti patronajında yayımlanan ve modern araştırmacılar tarafından millî iktisat politikalarından sosyal darwinizme, uyanış motivasyonundan ötekinin inşasına değin birçok çalışmanın kaleme alın-

19 1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa’nın Balkan Harbi Hâtıratı, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336, s. 1.

20 Mahmut Muhtar Paşa, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Şark Ordusunun Muharebatı, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331, s. □

21 Ali Birinci, “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S 41, Ankara 1998, s. 616.

22 Bu bağlamda birkaç çalışma için bk. Murat Koraltürk, “Hatıratlarda Balkan Savaşları”, Toplumsal Tarih, XVIII/104, İstanbul 2002, s. 68-69; Galip Çağ, İsmet Sarıbal, “Hatıratların Gözünden Balkan Savaşı Yenilgisine Eleştirel Bir Bakış”, Türk Yurdu Dergisi (100. Yılında Balkan Harbi), XXXII/303 Ankara 2012, s. 57-61; Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları” DTCF Dergisi, 56/2, Ankara 2016, s. 200-213; Hakan Bacanlı, Balkan Savaşı’na Ait Hatıraların Muhteva Analizi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

masına kaynaklık eden²³ “Kırmızı-Siyah Kitap 1328 Balkan Fecayii²⁴” adlı eser, bu uzun soluklu yazım sürecinin ilk yarı resmî temsili olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵. Balkan Savaşının başlamasına paralel olarak bir grup gazeteci tarafından kurulan Neşr-i Vesaik Cemiyetince²⁶ yayımlanan kitap, içerdiği görseller ile dönemin temel kavramlarından olan kin ve intikam duygularını şahika noktasına ulaştırmaktadır. Nitekim cemiyet, bu doğrultuda hazırlamış olduğu yayın programının tatbik edilebilmesi adına kamuoyuna müracaat ederek tanıklıklara dayalı kolektif bir hafıza oluşturma gayreti göstermiştir; “Her kimin Rumili mezalimi hakkında meşhûdât ve malûmâtı varsa cumartesi gününden itibaren saat alafranga ondan bade’zzuhur saat beşe kadar cemiyetin yurt ittihaz ettiği Çağaloğlu’nda İfham idarehanesinde daire-i mahsûsaya bizzat gelerek şahâdetini zabt ettirmesi.”, “Her kimin yedinde bu mezalim hakkında mektub, fotoğraf, ecnebi gazete ve risale ve saire mevcut ise bu vesaiki yevm-i mezkûrdan itibaren cemiyete tevdi ve iade etmesi.”²⁷ Bu bağlamda ilk dönemdeki çabaları, savaş sırasında Türk-Müslüman ahaliye yapılan mezalimi yerel gazetelerin gündemine getirmek olsa da 23 Ocak 1913 tarihinde başlayan İttihat ve Terakki Hükûmeti dönemiyle birlikte cemiyetin faaliyetlerinde bazı deği-

23 Yavuz Selim Karakışla, “Balkan Savaşı’nda Yayımlanmış Osmanlı Propaganda Kitabı: Kırmızı Siyah Kitap”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul 2002, s. 60-63. Bahsi geçen çalışmayı tarihyazımı bağlamında ele alan bir çalışma için bk. Mustafa Göleç, “Balkan Savaşları Ertesinde Kamuoyu Oluşturma Faaliyetleri ve Tarih Yazımı”, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları 16-18 Mayıs 2011/İzmir Bildiriler**, Ankara 2013, s. 619-634. Kitabı “tanıklık” meselesi üzerinden tartışan Selim Karlıtekin’in değerlendirmeleri için bk. Ahmed Cevad, **Kırmızı Siyah Kitap 1328 (1912-13) Faciası**, sad. Güngör Geçer, İstanbul 2013, s. 7-33. Kitabı propaganda ekseninde tartışan birkaç çalışma için bk. Engin Kılıç, **The Balkan War (1912-1913) and Visions of the Future in Ottoman Turkish Literature**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leiden 2015, s. 45-48; Cengiz Yolcu, **Depiction of the Enemy: Ottoman Propaganda Books in the Balkan Wars of 1912-1913**, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 95-104. Son olarak aynı kitabı “özeleştiri” noktasında ele alan bir çalışma için bk. Güngör Göçer, “Balkan Harbi Sonrası Bir Öz Eleştiri Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası”, **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S 6, Ankara 2012, s. 73-91.

24 Ahmed Cevad, **Kırmızı Siyah Kitap 1328 Fecâii**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

25 **BOA**, DH.KMS., 61/53; **BOA**, BEO., 4686/351391. Kitabın ilerleyen yıllarda sultani ve idadi talebelerinin mütalaa etmesi için tavsiye olunduğuna dair **BOA**, MF. MKT. 1237/28.

26 Hasan Taner Kerimoğlu, “Balkan Savaşlarında Osmanlı Propagandası: Neşri Vesaik Cemiyeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 29, S 2, İzmir 2014, s. 539-561.

27 “Balkan Müttefiklerinin Mezalimi, Neşr-i Vesaik Cemiyeti”, **Sabah**, 26 Kanun-ı evvel 1912, s. 3; “Neşr-i Vesaik Cemiyeti, Balkan Müttefiklerinin Mezalimi”, **Tasvîr-i Efkâr**, 26 Kanun-ı evvel 1912, s. 3. Cemiyet tarafından yayımlanan “Neşr-i Vesaik Cemiyetinin Amacını ve Programını Gösteren Beyannamesi”nin tam metni Hasan Taner Kerimoğlu tarafından tercüme edilmiştir bk. Hasan Taner Kerimoğlu, agm., s. 556-558.

şiklikler meydana gelmiştir. Öyle ki İttihat ve Terakki, cemiyeti politik bir araç olarak kullanmaya başlamış ve Osmanlı kamuoyu ile sınırlı olan cemiyet programının eksenini, aynı vurgu üzerinden başta İngiliz ve Fransız kamuoyu olmak üzere Avrupa bağlamında bir genişleme göstermiştir²⁸. “Kırmızı-Siyah Kitap 1328 Balkan Fecayii” adlı eserin içeriği incelendiğinde de kitabın Osmanlı kamuoyu kadar Avrupa kamuoyu gözetilerek de hazırlandığı ve bu dönemde savaşa dair kaleme alınan birçok çalışmayı derinden etkilediği anlaşılmaktadır²⁹.

Bununla birlikte savaş, 1913 yılından itibaren eğitim müfredatındaki yerini de almıştır. Kıraat, tarih ve coğrafya kitapları başta olmak üzere mektep şarkılarından³⁰ şiir kitaplarına kadar geniş bir tabanda eğitim ve öğretime dâhil edilen Balkan Savaşları, bu dönemde öğrenciye bir mefkûre kaynağı olarak okutulmuştur. Özellikle kıraat kitaplarında, öğrenciler adına savaşta kaybedilen topraklar vurgusu üzerinden birtakım hedefler belirlenmiştir. Bu doğrultuda çok çalışmak, güçlü olmak ve intikam hırsıyla kaybedilen bu toprakları geri alabilmek, öğrencilere öğütlenen temel öğretiler olmuştur. Ders kitaplarında yer alan bu öğütlerin tatbik edilebilmesi için de nişan alma, esir almaya ve sancak koruma gibi performatif eğitimler müfredata dâhil edilmiştir³¹. Ayrıca Kütüphane-i İslamiye-i Askeriye müdürü Tüccar-zade İbrahim Hilmi tarafından Balkan Savaşlarının muharip ordularına ait görseller ile çeşitli savaş tasvirlerine yer verilerek hazırlanan “Balkan Muhâberatı Tasviri: Panaroma” adlı görsel içerikli eser de mekteplere dağıtılmıştır³². Fakat 1915 yılına gelindiğinde Avusturya, Almanya ve Osmanlı ittifakına Bulgaristan’ın dâhil olması ile mezalimin faili olan Bulgar imajında belirgin bir değişiklik meydana gelmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı’nın ardından Balkan Savaşlarının müfredattaki yeri ve önemi giderek azalırken, konu ders kitaplarında savaşın sebepleri, savaş ve savaşın sonuçları olmak üzere üç ana başlık altında yer almaya başlamıştır. Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında da bu minvalde ele alınan Balkan Savaşları, 1933 yılın-

28 Hasan Taner Kerimoğlu, agm., s. 547.

29 Mustafa Göleç, kitabın yazarı ve kitabı neşreden cemiyete dair verdiği bilgilerin ardından “hükümetin emriyle” ve “hükümet namına” yayımlanan bu kitabın kendinden sonra gelen çalışmaları nasıl etkilediğini tartışmaya açarak, kitabın bu etkisini erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında aramıştır bk. Mustafa Göleç, agm., s. 625. Bu bağlamda yer alan bir diğer çalışma için bk. Hakkı Uyar, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Balkan Savaşları”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 599

30 Kazım, **Mekteb Şarkıları**, Kitabhane-i İslam ve Askerî, İstanbul 1330.

31 Mehmet Öznür Alkan, “Balkan Savaşlarının Osmanlı Eğitim Sistemine Etkileri ve Ders Kitaplarına Yansıması”, **Balkan Savaşlarının 100. Yılı Sempozyumu**, İstanbul 2012, s. 146.

32 İbrahim Hilmi, **Balkan Muhârebâtı Tesâviri Panorama Avrupa-yı Osmanî Yunanistan Karadağ Sırbistan Bulgaristan**, Kitabhane-i İslam ve Askerî, Dersaadet 1328. İstanbul basını bu eseri tanıtım amacıyla sık sık sütunlarına taşımıştır bk. “Balkan Muhârebâtı Tasviri: Panaroma”, **İkdâm**, No. 5620, 14 Ekim 1912, s. 5.

da Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti tarafından yayımlanan ders kitabında ise savaşın gündemine ilk kez Mustafa Kemal'i getirmesi ve Türk tarih yazımının konjonktürel yapısını göstermesi bakımından önemi haizdir³³.

Bunun yanında Balkan Savaşları, çeşitli kademelerdeki komutanların kaleme aldığı metinler ile savaşın ardından da gündemde kalmaya ve tartışılmaya devam etmiştir³⁴. Aslına bakılırsa ilk olarak mağlubiyetin izahı üzerinden şekillenen bu otobiyografik tartışma, yerini savaşın yazınsal açıdan da değerlendirilmesi gerektiğine dair yeni bir gündeme bırakmıştır. Bu doğrultuda, Mehmet Ali Nüzhet'in 1914 yılında yayımladığı "Balkan Harbi'nde" adlı eserin ön sözüne bakılacak olursa; o, savaşın ardından yayımlanan telif ve tercüme eserler ile hatıra metinleri üzerinden tartışmaya açılan Balkan Savaşları adına bir "tarih" yazılması gerektiğini ileri sürmüştür. Fakat bunun için muharip devlet Genelkurmaylarının ilgili resmî evrakları yayımlaması gerektiğinin altını çizen Nüzhet, bu yazınsal tartışmanın yalnızca savaşa katılanların tanıklıkları üzerinden sürdürülmesi ile sadece belirli bir kolordunun veya cephenin askerî harekâtlarının anlaşılabilceğini, bunun da bütünlük ve nesnellikten uzak bir yaklaşım olduğunu vurgulamıştır³⁵. Bu metinlerin yanı sıra savaş sırasında çeşitli görevlerde bulunan kişilerin yabancı dilde kaleme aldığı hatıra metinlerinin tercüme edilmesi, dönemin literatürünü zenginleştirse de meseleyi farklı göz ve açılardan değerlendirebilmek adına yeterli sayıya ulaşamamıştır³⁶.

Balkan Savaşları tarih yazımı bağlamında altı çizilmesi gereken en önemli karakter ise hiç şüphe yok ki Tüccarzade İbrahim Hilmi'dir. Hilmi "Kitâbhâne-i İntibâh" serisinde kaleme aldığı eserlerde, savaşın kaybına dair yanıt aradığı soruları, toplumsal ve kurumsal bağlamlar üzerinden cevaplamaya çalışması, meseleyi bireysel bir hesaplama teşebbüsü ve askerî odaklı bir anlatı olmaktan çıkarması bakımından oldukça önemlidir³⁷. Fakat bu bireysel teşebbüslere rağmen Balkan

33 H. Basri, **Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlar**, İstanbul 1933, s. 302.

34 Zeki Paşa, **1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıratım**, Mecmua-i Askeriye 25-26 Fevkalade Sayıları, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1337; Osman Nuri, **Balkan Harbi Hatıratı**, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1926; Hüseyin Cemal, **Yeni Harp Başımıza Tekrar Gelenler, Edirne Harbi Muharasası, Esaret ve Esbab-ı Felaket**, Şems Matbaası, İstanbul 1332.

35 Mehmet Ali Nüzhet, **Balkan Harbi'nde**, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul 1331, s. 1.

36 Erken dönemde tercüme edilen iki metin için bk. Georges Rémond, **Mağluplarla Beraber Edirne Sahralarında**, çev. Hasan Cevdet, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1332; Ashmead Bartlett, **Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet 1329.

37 İbrahim Hilmi'nin "İntibah" serisi içerisinde neşrettiği kitaplar incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin uğradığı felaketler; siyasi, askerî, ekonomik ve sosyokültürel odaklarda aranmış; sosyokültürel sebeplerin üzerine daha fazla eğildiği anlaşılın Hilmi bu odağı; dinî, dilsel, tarih anlayışı, eğitim, batılılaşma ve ahlaki sebepler bağlamında genişletmiştir bk. Melek Dosay Gökdoğan, "Tüccarzâde İbrahim Hilmi ve Osmanlı'nın Uğradığı Felâketlerin

Savaşları, bir süre daha otobiyografik ve dolayısıyla askerî tarihyazımı bağlamında ele alınmaya devam etmiştir. Öyle ki, 1919 yılında yeniden açılan Erkân-ı Harbiye Mektebinin üçüncü sene öğrencilerine Osmanlı seferleri dersi kapsamında, genelde Balkan Savaşlarını özelde ise savaşın Trakya seferini anlatmakla görevlendirilen Mehmet Nihad Bey, meseleyi askerî açıdan oldukça derinlikli bir şekilde inceler ve ilerleyen yıllarda Balkan Savaşları üzerine bir seri haline getireceği çalışmalarının ilkinin bu noktada gerçekleştirir³⁸.

Bununla birlikte Mehmet Ali Nüzhet'in savaşın akabinde gündeme getirdiği belge odaklı bir tarihyazımı gerekliliğine dönemin kimi tanıkları tarafından da vurgu yapılmıştır. I. Balkan Savaşını Berliner Tagesblatt muhabiri ve Osmanische Lloyd redaktörü olarak İstanbul'dan takip eden Alman gazeteci Wilhelm Feldmann da hatıralarını kaleme aldığı eserinde, yazdıklarının sansasyonel açıklamalar sunmadığını ve Balkan Savaşlarının gizli tarihini bugün yazmanın mümkün olmadığını belirtirken, konunun birbiri ardınan yayımlanan çalışmalarla kısa süre içerisinde tam bir kütüphane haline geleceğini düşünmektedir³⁹. Savaşın belgesel mahiyette kaleme alınabilmesi için ilk resmî söylemlerden birini, 6 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesinin ardından imzalanan mukaveleler üzerine Büyük Millet Meclisinde açılan müzakereler bahsinde Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey "Balkan Muharebesine ait muahedat vesair evrakın Babıali mahzeninde yattığını" ifade ederek gündeme getirmiştir⁴⁰. Fakat meselenin ilk somut adımlarına Cumhuriyet'in oldukça erken bir döneminde rastlanır. 1924 yılının ilk çeyreğinde Balkan Savaşları ve Harbi Umumi'nin tarihini yazmakla görevlendirilen Rauf Ahmet (Hotinli) Bey⁴¹, bu doğrultuda arşiv evrakından da faydalanarak birtakım çalışmalarda bulunmuş ve bu bağlamda kendisine resmî bir destek verilmiştir. Nitekim Rauf Ahmet'in resmî evraklar üzerinden gerçekleştirdiği çalışmalarda ilk olarak, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın çıkış sebeplerine odaklandığı bu doğrultuda bazı incelemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır⁴².

Sebeplerine İlişkin Görüşleri", **XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler**, C III, K. II, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 739-744.

38 Mehmet Nihad, **1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi, 1. Cild (Harekât-ı Harbiyenin İbtidarına 5 Teşrinievvel 1328' Kadar)**, Askeri Matbaa, İstanbul 1340.

39 Wilhelm Feldmann, **İstanbul'da Savaş Günleri**, çev. Necmettin Alkan, Selis Kitaplar, İstanbul 2004, s. 21.

40 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D 1, C 1, İçtima Senesi: 1, 06.05.1920, s. 226.

41 Rauf Ahmet Hotinli'nin ayrıntılı biyografisi için bk. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943, s. 171-174.

42 Rauf Ahmet Bey'in bu konu hakkında yapmış olduğu çalışmalar ve talep etmiş olduğu Türkiye Almanya gizli anlaşma metninin kendisine verileceğine dair bk. **BOA**, HR.İM., 239/32; **BOA**, HR.İM., 99/48; **BOA**, HR.İM., 240/30; **BOA**, BEO., 4278/320845; **BCA**, Muamelat Genel Müdürlüğü, 17 97 10.

1925 yılında, kendisinden Çatalca Muharebelerine dair bir konferans vermesi istenen Erkân-ı Harbiye Yarbayı Bursalı Mehmet Nihad, bu noktada Mehmet Ali Nüzhet'in ileri sürdüğü düşüncelerin âdetâ altını çizmektedir. Nihad'a göre; çoğunluğunu hatıra metinleri bir kısmını ise sınırlı sayıda vesika ve çeşitli yazışmalara dayanarak kısa süre içerisinde kaleme aldığı konferans metni, Çatalca Muharebelerinin tarihi olmaktan oldukça uzaktı. Nitekim "bu kaynakların bir haylisi esasen birbirinden alınma eserler olup, ancak bir dereceye kadar önem atfedilebilirdi. Üstelik her biri taraflı şekilde yazılmış olan bu eserler karşı taraf hakkında da çok az bilgi içermekteydi." Fakat hâlihazırda Harp Tarihi Şubesinde bulunan el değmemiş mevcut evraklara ve bu muharebelerde muhtelif kumanda mevkilerinde bulunup hâlâ hayatta olan şahısların tanıklıklarına başvurulursa, Balkan Savaşları tarihi üzerine ciltler dolusu kitap kaleme alınabilirdi⁴³.

Öncesinde Nüzhet'in ileri sürdüğü, ardından Mehmet Nihad'ın altını çizdiği bu öneri, Cumhuriyet'in ikinci on yılına gelindiğinde tam anlamıyla kurumsal bir düzeyde karşılık bulmuştur. 1940 yılından itibaren yayıncılık faaliyetlerinde kayda değer bir ivme gösteren Genelkurmay Başkanlığı, Türk harp tarihindeki birçok savaşı askerî açıdan ele alarak, bir yanıyla ders, diğer yanıyla da askerî strateji kitabı formunda birçok eser yayımlamıştır. Hiç kuşku yok ki görece yakın bir geçmişte gerçekleşen Balkan Savaşları da Genelkurmay Başkanlığının üzerinde önemle durduğu bir konu olmuş; bu bağlamda yayımlanan eserler ile savaşa dair kronolojik ve tematik açıdan oldukça muhkem bir askerî tarihyazımı inşa edilmiştir. Genelkurmay'ın bu teşebbüsü, savaşın hemen ardından kaleme alınan hatıra metinleri üzerinden süregiden tartışmaların, kurumsal bir yapı aracılığıyla "belgeli" bir yazıya evrilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bahsi geçen bu eserler, bir yanıyla modern araştırmacıların ürettiği literatür içerisinde en fazla atıfta bulunulan kaynaklar arasında yer alırken, diğer yanıyla aynı literatür adına metodolojik bir kaynak görevi de görmüştür⁴⁴. Bu doğrultuda başta devlet arşivle-

43 Söz konusu eser, Lüleburgaz Muhaberebesi'nden Çatalca Muhaberesi'ne kadar geçen süredeki olayları ve Çatalca Muharebesinin safhalarını konu edinmektedir. Kitap 70 sayfa, fihrist, metin harici 2 kroki ve kaynakçadan oluşmaktadır bk. Mehmet Nihad, **Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)**, Askerî Matbaa, İstanbul 1341. Eserin günümüz Türkçesine aktarılmış olan hali için bk. Mehmet Nihad, **Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi**, Yay. Haz. Kasım Bolat, Çatalca Kaymakamlığı, İstanbul 2013. Bununla birlikte Mehmet Nihad'ın Balkan Savaşlarına dair kaleme aldığı diğer eserler için bk. Mehmet Nihad, **Balkan Harbi, 1328-1329 Trakya Seferi**, C 1, Askerî Matbaa, İstanbul 1924; Mehmet Nihad, **Balkan Harbi, 1328-1329 Trakya Seferi (Kırk Kilise Muharebesi)**, C 2, Askerî Matbaa, İstanbul 1924; Mehmet Nihad, **Balkan Harbi-1328-1329 Trakya Seferi (Lüleburgaz Meydan Muharebesi)**, C 3, Askerî Matbaa, İstanbul 1928, s. 7.

44 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı tarafından yayımlanan ve "Balkan Harbi Serisi" içerisinde yer alan eserler için bk. Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Osmanlı Deniz Harekâtı (1912-1913)**, C 7, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, (1912-1913), Harbin Sebepleri, Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin**

ri, dönemin basını, günlük ve hatıra metinleri üzerinden gerçekleştirilen çalışmalar ile ilgili literatür hızlı bir şekilde genişlemeye başlamıştır.

Özellikle savaşın 100. yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen akademik toplantıların yerel yönetimlerden uluslararası kurum ve kuruluşlara değin çeşitlilik göstermesi, yeni kaynakların tartışmaya açılmasına ve mevcut kaynakların da modern yaklaşımlardan hareketle değerlendirilebilmesine zemin hazırlamış; böylece 2012/2013 yılları literatür genişlemesinin zirve yaptığı bir dönem haline gelmiştir⁴⁵. Bu dönemde gerçekleştirilen çalışmalarda askerî-siyasi odaklı değerlendirme ve yaklaşımların ağırlıkta olduğu görülse de meselenin toplumsal ve sivil yönlerden

Harbe Girişi, C 1, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Gnkur. Bşk., **Balkan Harbi (1912 - 1913)**, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1979; Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, (1912-1913), Garp Ordusu, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusu**, C 3, K 1, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi, (1912-1913), Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler**, C 2, K 3, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Gnkur. Bşk., Hüseyin Kabasakal, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi, (1912-1913), Garp Ordusu, Yunan Cephesi Harekâtı**, C 3, K 2, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması**, C 2, K 2, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Şark Ordusu, Birinci Çatalca Muharebesi**, C 2, K 1, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Hamdi Ertuna, **Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. BÜLKAT)**, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1983; Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi**, C 3, K 3, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993; Hülya Toker, Nurcan Fidan, **Balkan Harbi Kronolojisi**, Ankara 1999; Hülya Toker, Gülhan Barlas, Nurcan Fidan, **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)**, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2004; Ali Remzi Yiğitgüden, **Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri**, C I-II, Yay. Haz. Zekeriya Türkmen, Betül Sayın, Atike Kaptan, Özlem Demireğen, Tuğba Kılıç, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006; Mahmut Belig Uzdil, **Balkan Savaşı'nda Mürettep 1'inci Kolordunun Harekâtı**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcen, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006; Mahmut Belig Uzdil, **Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı, Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri**, C I, II, III, Yay. Haz. Özlem Demireğen, Nurcan Aslan, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006; Hüsnü Erstü, **Balkan Savaşı'nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Çiğdem Aksu, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006; Abdurrahman Nafiz, Mirliva Kiramettin, **1912 - 1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması**, C 1-2, Yay. Haz. Mehmet Özdemir, S. Selin Özmen, Kerime Şahiner, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2007; Necdet Hayta, Togay Seçkin Birbudak, **Balkan Savaşlarında Edirne**, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2010.

45 Bu süreçte dönem ile literatür “yeniden” ve “farklı” kavramları üzerinden birçok kez tartışmaya açılmıştır. Bu bağlamda yer alan birkaç örnek için bk. **The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory**, ed. Katrin Boeckh, Sabine Rutar, Palgrave Macmillian, Switzerland 2016; Gül Tokay, “The Origins of the Balkan Wars: A Reinterpretation”, **War & Nationalism, The Balkan Wars, 1912-1913, and Their So-**

de incelendiği rahatlıkla söylenebilir⁴⁶. Dolayısıyla bu süreçte döneme dair gerçekleştirilen akademik tartışmaların, gerek yön gerekse hız olarak gözle görülür bir değişim geçirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Öte taraftan savaş hakkında daha önce üretilmiş olan “kara leke” ve “hezi-met” gibi kavramların “barış”, “refah” ve “dayanışma” gibi zıt kavramlara evrilerek, vurgulanır hâle gelmesi ise oldukça dikkat çekicidir⁴⁷. Savaşın 100. yıl dönümünde literatürde görülen bu kavram farklılaşmasının sebepleri ise genel bir çerçevede modern dönemin siyasi-ekonomik dinamikleri ve yarımada ile tarihî entegrasyon

ciopolitical Implications, ed. M. Hakan Yavuz, Isa Blumi, The University of Utah Press, 2013, s. 176-196.

Savaşın 100. yıl dönümünde TTK tarafından tertip edilen sempozyumun devamında yayımlanan 2 ciltlik eserin 5. kısmı, taşıdığı “Hatıratı Balkan Savaşları, Anlatılar ve Anlatıların Yeniden Üretimi” başlığı da yine bu bağlamda yer alan çalışmalar içermektedir bk. **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. VIII; Balkan Savaşlarının 100. yıl dönümü tıpkı Türk tarihçiliğinde olduğu gibi Bulgar tarihçiliğinde de aynı ilgiyi uyandırmıştır. Ülke genelinde birçok ulusal anma töreni gerçekleştirilirken bu törenlerin Kırcaali, Eski Zağra, Tirnova gibi savaşta ele geçirilen, stratejik şehirlerde düzenlenmesi ise hayli dikkat çekicidir. Nitekim Bulgaristan’da ilki savaşın 60. yıl dönümünde gerçekleştirilen anma törenleri ve bilimsel toplantılar, savaşın 70, 80 ve 90. yıldönümlerinde de devam etmiş ve bu organizasyonların genellikle Savunma Bakanlığı ve Bulgar Tarih Topluluğu gibi resmî makamlarca tertip edilmesi bu faaliyetlerin daha ziyade milliyetçi vurgular içermesine neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Sevetlozar Eldarov, Bisser Petrov, “Bulgarian Historiography on the Balkan Wars 1912-1913”, **The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory**, ed. Katrin Boeckh, Sabine Rutar, Palgrave Macmillian, Switzzeland 2016, s. 219-248.

Balkan Savaşı’nın 100. yıl dönümünde Yunan tarih yazımında meydana getirdiği etkiye dair bk. Dalibor Jovanovski, “Greek Historiography and the Balkan Wars-in the Interest of the Nation”, On Macedonian Matters from the Partition and Annexation of Macedonia in 1913 to the Present, ed. Jim Hlavac, Victor Friedman, Slecce, Münchn-Berlin-Leipzig-Washington D.C. 2015, s. 31. Buna rağmen Türkiye’de ise savaş, ilk kez 90. yıl dönümünde bilimsel bir etkinliğin konusu olmuş fakat bu sempozyumun Lüleburgaz Belediyesi tarafından düzenlenmiş olması, Balkan Savaşı’nın yerel ölçekli bir gündem ile sınırlı kalmasına sebep olmuştur bk. **90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri**, Ulusal Sempozyum 26 Ekim 2002, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, Lüleburgaz 2004.

46 Böyle bir yönelime sadece ülkemiz tarihçiliğinde değil Avrupa tarihçiliğinde de tesadüf edilir. Bu noktada yer alan hacimli bir çalışma için bk. **War & Nationalism, the Balkan Wars, 1912-1913, and Their Sociopolitical Implications**, ed. M. Hakan Yavuz, Isa Blumi, The University of Utah Press, 2013.

47 Savaşın 100. yılında İstanbul ve İzmir’de gerçekleştirilen sempozyumların odaklandığı temalar bu bağlamda yer almaktadır bk. **100. Yılında Balkan Savaşları: “Çatışmaların Önlenmesi, Barış ve Refah Vizyonu”**, ed. Tuğçe Ersoy, Öztürk, TASAM Yayınları, İstanbul 2014; **Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Konak Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2013.

teşebbüsleri bağlamında cevaplanabilir⁴⁸. Yine bu dönemde Ortadoğu Teknik Üniversitesi tarafından düzenlenen ve oldukça geniş bir perspektifte ele alınarak iki cilt halinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan “100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar” adlı sempozyum kitabına editör olarak bir giriş yazısı kaleme alan Mustafa Türkeş, savaşa dair yapılan araştırmaların ve yayımların giderek arttığını fakat bunların önemli bir kısmının akademik niteliklerden yoksun olduğunu belirtmektedir⁴⁹. Türkeş’in tespiti her ne kadar tartışmaya açık olsa da öne çıkan metinler ile siyasi ve toplumsal süreçlerin döngü noktalarında görüldüğü üzere Balkan Savaşları, tarihyazımının tüm imkânları kullanılarak meydana getirilen ve altından kalkılması oldukça güç bir literatüre sahiptir. Bu literatürün oluşmasında ve giderek genişlemesindeki en önemli amil ise hiç şüphe yok ki arşiv belgeleridir ve aslına bakılırsa bu durum hiç de şaşırtıcı değildir.

Nitekim Osmanlı arşivi Balkan Savaşları hakkında başta askerî ve siyasi olmak üzere toplumsal ve ekonomik ekseninde hatırı sayılır belge hacmi ve muhteviyatına sahiptir. Yine Cumhuriyet arşivi de Balkan Savaşlarının kendinden menkul öyküsü göçün ardında kalan hikâyeleri barındıran hukuksal boyutu haiz pek çok belgeye ev sahipliği yapmaktadır. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi ise 1909-1922 yılları arasında Balkan Savaşlarının askerî boyutu hakkında 1.000.000’a yakın belge ile fevkalâde özel bir koleksiyona sahiptir⁵⁰. Bununla birlikte aynı kurumun 1930 sonları ile 1940 başlarında Balkan Savaşları üzerine ayrıntılı bir şekilde hazırladığı ve kısa sürede hacimli ve değerli bir “referans kaynak” külliyatı haline gelen yayımlar, bu iki dönem arasındaki iletkenliği sağlayan bir üs vazifesi görmüş; dönemin tarihyazımında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla Türk tarihçiliğinin arşive yönelim göstermesi şaşırtıcı olmamakla birlikte çalışmam da -birtakım farklılıklarla- bu yönelimin bir istisnası değildir.

Tarihsel hadise olarak bir asırdan daha uzun bir süre önce hitam bulan Balkan Savaşları, daha önce de vurgulandığı üzere oldukça geniş bir literatüre sahiptir. Savaş, meydana geldiği andan günümüze kadar birbirinden oldukça farklı bağlamlar ve neden sonuç ilişkileri uyarınca kaleme alınmıştır. Söz gelimi muhacret, mezalim, tabiiyet, esaret, Türk milliyetçiliğinin doğuşu, askerî lojistik gibi olay

48 Mark Mazower, yarımadaanın tarihine dair kaleme aldığı ödüllü eserinde bu soruya birkaç farklı noktadan cevap vermektedir bk. Mark Mazower, **Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, çev. Ayşe Ozil, Alfa Tarih, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 12; Kader Özlem, “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C I, S 2, Ordu 2008, s. 341-371.

49 **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 3.

50 Dosya bazında tasnifi tamamlanmış olan koleksiyonda toplam 902.800 adet belge bulunmaktadır. **Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Arşivi Tanıtım Broşürü**, Genelkurmay Basımevi Müdürlüğü, Ankara 2018, s. 10.

ve olgular Balkan Savaşları üzerinden sıkça değinilen temalar olmakla birlikte aynı konu edebiyat, basın, günlük ve hatıra metinleri üzerinden tarihyazımı bağlamında da değerlendirilmiştir. Osmanlı ve Avrupa kamuoyunun Balkan Savaşlarına gösterdiği yoğun ilgi ülkemiz tarihçiliği adına sözü edilen literatür içerisinde araştırma nesnelere “Balkan Savaşları ve basın” olan pek çok çalışmanın kaleme alınmasına imkân tanımıştır. Fakat Türk tarihçiliğinin Osmanlı basın tarihi üzerine akademik bir ilgi oluşturması, geç kalınmış bir yönelim gibi gözükmektedir. Kuşkusuz bu gecikmenin en önemli sebebi; Osmanlı arşivinin neredeyse 15. yüzyıldan itibaren ele alınabilecek her meseleyi tartışmaya açabilmede en meşru ve niceliksel olarak en zengin kaynakları sunduğuna dair gelenekselleşen kabuldür. Bu kabul, doğal bir refleksin sonucu olarak tarihin öncelikle arşivlerde aranması gerekliliğine dair bir çabayı beraberinde getirmiş; dolayısıyla Osmanlı basın tarihinin miladı olan 1831’den sonra yayımlanmaya başlanan gazete ve dergiler, bu arayış içerisinde bir kaynak olarak kendilerine görece daha alt sınırlarda yer bulabilmişlerdir. Öyle ki 19. ve 20. yüzyıllar üzerine odaklanan çalışmaların bir kenara bırakmak şöyle dursun beslendiği ana damarlardan biri olan basının, ülkemiz tarihçiliğinde bir referans kaynak olarak metin inşasında belirgin bir karakter haline gelişini 21. yüzyılın başlangıcına sabitlemek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim bu bağlamdaki çalışmaların -en azından sayısal olarak- artış göstermesi ile dijital arşivcilik faaliyetleri arasında sıkı sıkıya örülmüş bir bağ bulunmaktadır. Bu noktada Ulusal Tez Merkezi verileri üzerinden bir inceleme yapıldığında, Osmanlı dönemine ait gazete ve dergilerden hareketle gerçekleştirilen çalışmaların, 1990’ların ikinci yarısından sonra başladığı ve 2000’li yılların başından itibaren giderek artış gösterdiği görülmektedir. Hâl böyle olsa da bu kaynaklar 21. yüzyılın başından itibaren kısa süre içerisinde literatürdeki dolaşıma hızlı bir şekilde dâhil olmuş, hatta böylesine bir gecikmenin ardından iştahlı bir akademik heves ile tüketilmiştir. Şüphesiz Balkan Savaşları basın tarihi çalışmaları da bu bağlamda ritmik bir gelişme göstermiştir.

Bu doğrultuda Ersin Müezzinoğlu’nun 2004 yılında kaleme aldığı “Türk Basınında Balkan Savaşları (1912-1913) (İkdâm, Sabah, Tanin)”⁵¹ başlıklı yüksek lisans tezi, sahanın öncü metni olarak literatürdeki yerini almıştır. Yazarın bahsi geçen gazeteler üzerinden gerçekleştirdiği çalışma, genel itibarıyla savaşın kronolojik ve tasvirî bir anlatımını içermektedir. Diğer bir deyişle yazarın, dönemi anlamlandırabilme adına tahlile yönelik bir çaba sergilemekten ziyade kaynak merkezli bir hassasiyet gösterdiği de söylenebilir. Bununla birlikte bu çalışma, sahasında sadece öncü bir metin olarak kalmaz aynı zamanda ardılları için âdeta metodolojik bir kaynak görevi de görür. Nitekim bu bağlamda kaleme alınan ikinci bir yüksek lisans tezi, gerek kurgusal yapısı gerekse metodolojik yaklaşımı ile öncülüne büyük benzerlikler göstermektedir. Nilüfer Uğraş tarafından kaleme alınan ve “Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler

51 Ersin Müezzinoğlu, **Türk Basınında Balkan Savaşları (1912-1913) (İkdâm, Sabah, Tanin)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004.

(İkdâm, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat)⁵² başlığını taşıyan çalışma, Türk basınından Osmanlı basınına dönüşen tez başlığı ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin de bu eksene dâhil edilmesiyle gelenekselleşen bir yaklaşımın ilk temsili olmuştur.

Balkan Savaşlarının 100. yıl dönümüne gelindiğinde ise mesele ilk kez bir doktora tezinin konusu haline gelmiştir. Salim Aydın'ın “Osmanlı Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)⁵³” başlığı altında gerçekleştirdiği çalışma, konunun herhangi bir gazeteye indirgenmeden doğrudan Osmanlı basınına teşmil edilmiş olması sebebiyle öncüllerine kıyasla çok daha tafsilatlı veriler sunmaktadır. Böylece, gazeteler üzerinden fasıllı bir gelişme gösteren literatür, bu tez ile birlikte uzun bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Aydın, çalışmasında gazeteler ile birlikte hatırı sayılır derecede arşiv belgesinden de istifade ederek dönemin siyasi ve askerî görüntüsünü eksiksiz bir şekilde verme gayretinde oldukça başarılı olmuştur. Bununla birlikte bahsi geçen metin, her ne kadar önemli bir kaynak külliyyatına dayanıyor olsa da yazarın mesele hakkındaki analitik değerlendirmeleri, kronolojik hassasiyetinin gölgesinde kalmıştır. Daha sonra yazarı tarafından kitap olarak yayımlanan tez, gerek tarih disiplininin “alan/bölge çalışmaları” gerekse uluslararası ilişkiler disiplininin çeşitli alanlarında sıkça atıf alan bir kaynak haline gelmiştir.

Yunus Emre Tekinsoy tarafından 2015 yılında tamamlanan “Balkan Savaşlarında Osmanlı Kamuoyu⁵⁴” başlıklı doktora tezinin sahaya bir dinamizm getirdiği şüphesizdir. Bu bağlamda yer alan çalışmalar arasında Osmanlı basını ve kamuoyu kavramlarının ilk kez tartışmaya açıldığı bu tez, öncüllerinden birtakım ayırt edici özellikler göstermektedir. Nitekim yazar, Osmanlı basını ve kamuoyu kavramlarının sadece İstanbul ile sınırlandırılmaması gerektiğine değinerek, bu mefhumların Balkanlardan, Anadolu'ya, Yemen'den Basra Körfezi'ne kadar geniş bir saha içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Tekinsoy tam da bu noktada tezinin çerçevesini niçin İstanbul ölçüğünde sınırladığını şu ifadelerle açıklar; “Bu bakımdan çalışmamızın ana kaynaklarından büyük bölümünü oluşturan matbuatın yalnızca İstanbul kısmının değil, İzmir'de Ahenk, Konya'da Babalık, Kayseri'de Erciyes gibi dönemin mahallî gazetelerini de incelemek gerekirdi. Ancak bu dönemde İstanbul matbuatından taşradan gelen haberlere sık sık yer verilmesi, yerel gazetelerin temininde ve incelenmesinde oluşacak zorluklardan dolayı bu ça-

52 Nilüfer Uğraş, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdâm, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

53 Salim Aydın, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

54 Yunus Emre Tekinsoy, **Balkan Savaşlarında Osmanlı Kamuoyu**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

lışmanın basın ayağı İstanbul basını ile sınırlandırılmıştır.⁵⁵ Tekinsoy tez çalışmasının çerçevesini her ne kadar İstanbul ile sınırlandırmış olsa da gündeme getirdiği bu nokta oldukça anlamlıdır. Yine belirtilmelidir ki Tekinsoy'un çalışması kamuoyu kavramını yer yer farklı bakış açıları ile değerlendiriyor olması, içerdiği görseller ve ayrıntılı alt başlıkları ile sahanın öne çıkan çalışmaları arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte söz konusu çalışmaların yanı sıra Osmanlı basını üzerinden Balkan Savaşlarına dair birtakım tematik çalışmalar gerçekleştirilmişse de bu metinlerin üretiminde de gazete içeriklerinin belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim "Tanin'e Göre Balkan Savaşlarında Yaşanan Mezalim ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri"⁵⁶ isimli çalışma, bahsi geçen gazetede benzer başlıklar altında yer alan günlük haber içerikleri doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bu bağlamdaki bir diğer çalışma "I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Matbuatı: *Alemdar* Örneği"⁵⁷ başlıklı yüksek lisans tezi ise mikro tarih mesabesindeki dar fakat derin muhteviyatına ilaveten giriş kısmında dönem basınının arka planında yer alan dinamikleri ele alması ve çalışma kaynağı üzerine ayrı bir bahis açması ile meselenin değerlendirilmesinde öncüllerine kıyasla birtakım farklılıklar göstermektedir.

Daha önce de değinildiği üzere, akademik tarihçiliğin 2000'li yılların başında farkına vardığı Osmanlı basınının kaynakları, kısa süre içerisinde tüketilmeye başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak Balkan Savaşları basın tarihi çalışmaları 2010'lu yıllarla birlikte yönünü ve kaynak arayışını kısmen Batı'ya çevirmiştir. Nitekim arşiv ve dokümantasyon faaliyetlerindeki gelişmelerle birlikte elektronik bir hâl almaya başlayan kaynakların aynı zamanda global bir meta haline gelmesi, birçok disiplinin "sınır ötesi" bir genişleme göstermesine sebep olmuştur. Hiç şüphe yok ki böylesine bir durumun, gelişimini tamamiyle teknolojiye entegre etmiş olan gazeteler üzerinde gerçekleşmiş olması şaşırtıcı değildir. Öyle ki Levent Şarlık "The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları" adlı çalışmasında, doktora tezinin dayandığı temel kaynak olan *The Times* gazetesine ulaşımı hakkında şu ifadelerle yer vermektedir; "Bu nüshalara erişim ise *The Times* gazetesine elektronik ortamda abone olunmasıyla mümkün olmuştur. 1785 yılından günümüze gazetenin bütün nüshaları gün gün taranmış olarak kapsamlı aboneliği olan bütün üyelerin erişimi-

55 Yunus Emre Tekinsoy, *agt.*, s. 3. Oğuz Karakartal da bu konu hakkında Tekinsoy ile aynı düşüncelere sahiptir bk. Oğuz Karakartal, "1912-1913 Balkan Savaşları Tanığı Bir Kıbrıs Türk Gazetesi: Seyf", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 771-782.

56 Emine Aygün Yazıcı, **Tanin'e Göre Balkan Savaşlarında Yaşanan Mezalim ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2013.

57 Eren Eroğlu, **I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Matbuatı: Alemdar Örneği**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

ne açık durumdadır.⁵⁸ Yazar hakkında göz ardı edilmemesi gereken bir diğer nokta ise kendisinin yüksek lisans tezidir. Öyle ki Şarlak, “The Balkan Wars According to The Pravda Newspaper⁵⁹” başlığını verdiği yüksek lisans tezi ile doktora tezi arasındaki kurgu dikkate değerdir. Öte taraftan iki metin arasında “çıraklık” ve “kalfalık” eseri kadar belirgin farkların bulunduğu söz konusu çalışmalar, literatürün gelişim göstermesinde yazarın sahip olduğu payı da ortaya koymaktadır.

Avrupa kamuoyunun Balkan Savaşları ile oldukça yakından ilgilenmiş olması, ülkemiz akademik tarihçiliği adına basın merkezinden hareket eden yeni çalışmaların gerçekleştirilebilmesine imkân tanımıştır. Bu doğrultuda Mehmet Okur tarafından kaleme alınan “The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları ve İngiltere’nin Politikası⁶⁰” başlığını taşıyan makale her ne kadar Şarlak tarafından “usturuplu” bir eleştiriye maruz kalsa da belirtilmesi gereken çalışmalar arasında yer almaktadır. Daha sonra Mehmet Sait Dilek tarafından kaleme alınan “Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşlarındaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları⁶¹” adlı makale, alanın kaynak ulaşımında elde ettiği gelişme ve genişlemeyi göstermesi bakımından önemlidir. Bu eksende yer alan bir diğer çalışma “The New York Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları (1912-1913)⁶²” başlıklı yüksek lisans tezi ise sahanın yatay olarak genişlemesine katkıda bulunmuştur. Yukarıda da değinildiği üzere, Osmanlı basınında olduğu gibi Avrupa basını merkezinden yapılan çalışmaların da farklı gazeteler üzerinden gerçekleştirilmiş olması, bu noktada oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki Avrupa ve Amerika basınına ait gazetelerden hareketle kaleme alınan bu çalışmalar, meselenin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmaktan ziyade olaya “yeni kaynaklar” üzerinden yaklaşabilme gayretkeşliğini gösterir nite-

58 Şarlak, **The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. VIII. Yine Levent Yıkıcı da hazırladığı doktora tezinde kaynakların dijitalize haline vurgu yapmaktadır bk. Levent Yıkıcı, **İngiliz Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları (1912-1913)**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep 2018, s. 6-8.

59 Şarlak, **The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

60 Mehmet Okur, “The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları ve İngiltere’nin Politikası”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2 Kış 2012, s. 183-197.

61 Mehmet Sait Dilek, “Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşlarındaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 33, Konya 2013, s. 283-300. Aynı dönemde kaleme alınan benzer bir çalışma için bk. Fikrettin Yavuz, “New York Times Gazetesinin Gözüyle Bakan Savaşları”, **Tarih Okulu Dergisi**, Aralık 2013, S XVI, s. 147-186.

62 İpek Bolat, **The New York Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları (1912-1913)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.

liktedir. Fakat yine belirtilmelidir ki bu çalışmalar sayesinde Balkan Savaşları tarihi hakkında üretilen veriler hem önemli bir artış göstermekte hem de meselenin daha geniş bir kaynak zemininde tartışılmasına imkân vermektedir⁶³.

Basın kelimesi Türkçe sözlüklerde “gazete, dergi belirli zamanlarda çıkan yayımların bütünü” ve son kertede “matbuat” ifadeleriyle anlamlandırılmaktadır⁶⁴. Birbirleriyle iç içe geçmiş hatta basın kelimesi ile birbirinin yerine kullanılır hâle gelen “gazete” ise “politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu, yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın” açıklaması ile anlamlandırılır⁶⁵. Öte taraftan kavramların İngilizce karşılıklarına bakıldığında da farklı bir anlam ile karşılaşmamaktayız. Bu anlamlandırmaların bir neticesi olarak tarihçinin basın ile kurduğu ilişkinin tek tarafı ve doğrusal bir seyir takip ettiği söylenebilir. Bu durum Osmanlı/Türk basın tarihi yazımında gazeteler üzerinden bir vaka anlatımı geleneği meydana getirmiştir. Bu yazım geleneği, kelimenin sözlük anlamında olduğu gibi ister politika ister ekonomi ister kültür isterse bir savaş tarihi olsun gazetelerde yer alan ilgili haberlerin kronolojik ve/veya tematik olarak kategorize edilmesiyle oluşturulmuştur. Hâl böyleyken kaleme alınan metinler gazetelerin söylediği ile yetinirken, tarihçi tam da bu noktada sadece bir aktarımcı pozisyonuna evrilmektedir. Şüphesiz Balkan Savaşları basın tarihi çalışmalarında görülen bu durum, benzer şekilde “savaş-basın” merkezli diğer çalışmalarda da kurgusal yapısını sürdürmüştür. Bu çerçeveyi meydana getiren örneklerden biri, Neslihan Özen tarafından kaleme alınan “Türk Basınında (Tanin, İkdâm, Tercüman-ı Hakikat, Vakit, Servet-i Fünûn) Çanakkale Savaşları (1914-1918)” başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır⁶⁶. Tıpkı Balkan Savaşları basın tarihi yazımında olduğu gibi Çanakkale Muharebeleri de ilk olarak Osmanlı basınına meydana getiren gazeteler üzerinden tarihlendirilmiştir. Bu yazım geleneği akabinde, yine benzer bir şekilde yönünü yeni kaynak arayışına yani Batı’ya çevirmiştir. Hatta Çanakkale Muharebeleri son dönemde anılan savaşın muharip ülkelerinden olan Avustralya basını üzerinden yazılmaya başlanmış böylece konu-

63 Balkan Savaşı sadece Avrupa basını üzerinden kaleme alınmamış Türk-Müslüman basını üzerinden de çeşitli çalışmalara konu olmuştur bk. Alper Alp, “Balkan Savaşlarının Tatar Basınındaki Yankıları”, **Türk Yurdu**, C 32, S 303, Kasım 2012; Tahir Kahhar “Buha-
ra ve Türkistan Basınında Balkan Savaşlarının Yansıma Özellikleri”, **I. Uluslararası Tarih Sempozyumu “Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları”**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 16–18 Mayıs 2011, İzmir 2011.

64 Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, C 1, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 223.

65 Türk Dil Kurumu, **age.**, s. 821.

66 Neslihan Özen, **Türk Basınında (Tanin, İkdâm, Tercüman-ı Hakikat, Vakit, Servet-i Fünun) Çanakkale Savaşları (1914-1918)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004.

nun basın tarihi sahası kıtalararası bir görünüm elde etmiştir⁶⁷. Balkan Savaşları ve Çanakkale Muharebeleri basın tarihi yazımında meyledilen bu yazınsal refleks, I. ve II. Dünya Savaşları bağlamında da etkisini devam ettirmiştir. Nitekim Nevim Tüzün 2019 yılında tamamladığı doktora tezinde “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’de Yaşanan Sosyal ve Ekonomik Meseleler”i, “(İkdâm, Sabah, Tasvîr-i Efkâr, Tercümân-ı Hakikat, Tanin örneği)⁶⁸ üzerinden kaleme almıştır. Yine Mehtap Başarır, “Türk Basınında İkinci Dünya Savaşı” başlığını verdiği doktora tezini “(Tan, Ulus, Cumhuriyet, Akşam gazeteleri örneği)” üzerinden kaleme almış olup, söz konusu tez çalışması 1000 sayfanın üzerindeki muhteviyatıyla literatürün dikkat çeken örneklerinden biri olarak gösterilebilir⁶⁹. Örnekleri çoğaltılabilecek olan bu durumun kayda değer istisnaları ise “Mütareke ve Millî Mücadele” basın tarihi yazımında kendini göstermektedir. Türk tarihçiliğinin “savaş-basın” merkezinde en fazla ilgi gösterdiği mütareke ve Millî Mücadele Dönemi, niceliksel anlamda olduğu kadar nitelik olarak da bazı ayırt edici özelliklere sahiptir. Her ne kadar bu dönemi konu edinen çalışmaların önemli bir kısmı yukarıda bahsedilen kurgunun birer ürünü olsa da dönemin dinamiklerini basın üzerinden ele alan, savaşın basın üzerindeki etkilerini tartışmaya açan, savaş basınının yapıtaşlarından olan sansür, propaganda gibi kavramları ortaya koyan kısacası bir “savaş basını” atmosferi çizen çalışmalar bu anlamda öne çıkmaktadır⁷⁰.

Bu çalışma ilgili literatürde gelenekselleşen bu yaklaşımın öngördüğü üzere basın üzerinden bir savaş okuması yapmak yerine savaşın beraberinde getirdiği çeşitli dinamik ve bağlamların basın üzerindeki etkisini ve basının bu bağlamda büründüğü formu ortaya koyabilmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla Balkan Savaşları sırasındaki basın faaliyetlerini matbuatın tekelinden çıkarıp devlet merkezinden diğer bir deyişle arşiv üzerinden tartışmaya açtığımızda, aynı kavramsal noktadan hareket eden fakat birbirlerinden farklı argümanlar üreten ayrı bir sonuca ulaşmaktayız. Bu noktada belirtilmelidir ki çalışmada kullandığım kaynakların başında ge-

67 Yücel Özkaya, “Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XII/34, Ankara 1996, s. 295-313; Ali Sarıkoyuncu, Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 25, S 73, Ankara 2009, s. 39-62.

68 Nevim Tüzün, **Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’de Yaşanan Sosyal ve Ekonomik Meseleler (İkdâm, Sabah, Tasvîr-i Efkâr, Tercümân-ı Hakikat, Tanin örneği)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2019.

69 Mehtap Başarır, **Türk Basınında İkinci Dünya Savaşı (Tan, Ulus, Cumhuriyet, Akşam Gazeteleri Örneği)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2018.

70 Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, **Mütareke ve Millî Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atlısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

len arşiv evrakları, bu anlamda literatüre karşı kulaç atmaya imkân verirken diğer yanıyla da çalışmamın tasvirî bir hâl almasına sebep olmuştur. Fakat metnin bu doğrultuda bir refleks göstermesinin temel sebebi; devletin savaş sırasında basın algılama ve yönlendirme biçimi hakkında detaylı bilimsel verilere sahip olmaksızın, meselenin üzerinde herhangi bir tartışma yürütülemeyeceği gerçeğidir.

Bu noktadan hareketle tez çalışmamın temel önermesi, basın kavramının günün sonunda yayımlanan gazetelerin bir sonucu olarak değil bu kavram ve pratiğin baştan sona bir süreç olarak da değerlendirilebileceğidir. Nitekim basın kavramı bir süreç olarak kendi iç dinamik bağlamında değerlendirilmediği sürece, kavramın içerik ve anlamı belirsizleşmeye başlamaktadır. Bu nedenle basın kavramını, Türk tarihçiliğinin önemli bir ilgi gösterdiği Balkan Savaşları üzerinden ele almak, hem basın kavramını, hem de Balkan Savaşları sırasındaki matbuat algısının tekil yazımını yeniden düşünmemize imkân sağlayabilir.

Peki, bir savaş basınının kavramsal çerçevesi hangi noktaların birleşimiyle çizilebilir ve bu noktaları hangi kaynaklar ortaya çıkarabilir? Basının, iktidarın en etkili ideolojik aygıtlarından biri olduğu göz önüne alınırsa, bu aygıtın önemi savaş sırasında hiç şüphe yok ki daha da önem kazanmaktadır. Bu noktada savaş basınının önemli aktör ve dinamiklerinden söz ederek, devletin bu aktör ve dinamikler üzerindeki bürokratik teşebbüslerini belirgin bir hâle getirebiliriz. Günün sonunda yayımlanan gazetelerin ardında yer alan perdeyi araladığımızda ise devlet tarafından kurgulanmış olan büyük bir organizasyon ile karşılaşırız. Bu organizasyon, savaş sahasında görev alan muhabirlerin karargâhtan yazacağı telgrafların içeriğinden İstanbul'daki telgraf merkezlerinin sansür uygulamalarına, “vukuat-ı harbiye” haberlerinin nasıl ve ne surette yayımlanacağından taşra basınının denetimine, haberleşmenin kontrol altına alınabilmesi için yabancı telgraf merkezlerinden İstanbul limanındaki yabancı bandıralı gemilerin telsiz iletişimlerine getirilen kısıtlamalara, İstanbul'daki yabancı muhabirlerin yayımladığı makalelerin takip edilmesinden Avrupa kamuoyunda hedeflenen bir imaj oluşturabilme çabalarına ve son kertede bu bağlamda gerçekleştirilen kurumsallaşma teşebbüslerine kadar geniş bir açılım göstermektedir. Tüm bunların yanında Sultan Mehmet Reşat'ın savaşın henüz ilk günlerinde İngiltere ve Avrupa'nın önde gelen gazetelerinden *Daily Mail*'e verdiği röportaj, bu röportajda sarf ettiği sözler, basının savaş sırasında ne denli etkili bir aygıt olduğuna dair verilebilecek örneklerin başında gelmektedir⁷¹.

Toplam üç ana bölümden meydana gelen çalışmamın birinci bölümünde, ileri sürülen önermeyi anlamlı bir hâle getirebilmek için öncelikle savaş sahasının kamusal bir alan haline geliş süreci üzerinde durulmuştur. Böylece basın pratiğinin 19. ve özellikle de 20. yüzyılda bir savaştan galip ayrılabilmek için ne denli etkili bir “silah” olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, savaş muhabirlerinin cephede görev almasıyla paralel bir şekilde gelişim gösteren bu gerçeği ilk kez

71 BOA, HR.SFR.3., 660/24, s. 2.

1853-1856 Kırım Harbi sırasında tecrübe etmişti. Bu tecrübe 1911 Trablusgarp Savaşı'na gelindiğinde bürokratik bir birikime dönüşmüş ve devlet yarım yüzyıllık tecrübesinden hareketle Balkan Savaşları sırasında gerek yerel gerekse uluslararası bağlamda basın kavramı ve pratiğine dair geniş çaplı düzenlemeler gerçekleştirmişti. Çalışmanın bu bölümünde bahsi geçen organizasyonun cephe kısmına odaklanarak yabancı savaş muhabirleri için hazırlanan nizamname, bu nizamnameye getirilen ilave tedbir ve protokoller, uluslararası kamuoyunun Balkan Savaşlarına gösterdiği ilgi, bu ilginin bürokratik anlamda yönlendirilmesi ve muharip devletlerin basına uygulamış olduğu askerî sansürün niteliği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin yanı sıra başta Bulgaristan olmak üzere Yunanistan ve Karadağ'ın da savaş sırasında basına uyguladığı askerî sansür üzerinde ayrı bahisler açılarak bu bağlamda karşılaştırmalar yapılmıştır. Diğer bir deyişle bu bölüm savaş basınının mutfağında neler olup bittiğini ortaya koyabilmeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, daha önce savaş sahasında askerî sansür ile organize edildiği belirtilen basın faaliyetleri, daha merkezi bir noktaya alınarak matbuat, haberleşme ve kurumsallaşma açısından değerlendirilmekte böylece kavram üzerinden anlamlı bir süreklilik sağlamaya çalışılmaktadır. Nitekim Osmanlı bürokrasisi, henüz Balkan Savaşı başlamadan önce gazetelerin savaş hakkında sütunlarında yer vereceği haberlerin içerik ve daha da önemlisi sınırlarını resmî olarak belirlemiş, bu doğrultuda hazırladığı “pusula”yı gazete idarehanelerine iletmıştır. Böylece, belgelerde “vukuat-ı harbiye” olarak kavramsallaştırılan savaş haberlerine dair gerçekleştirilecek yayımların, devletçi bir çizgide yayımlanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda özellikle devletin resmî gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyi* üzerinden bir kontrol mekanizması kurmak isteyen bürokrasi, bu tutumunu Osmanlı Telgraf Ajansı ve Matbuat Müdürlüğü gibi diğer merkezi kurumlar ile desteklemişti. Öte taraftan bürokratik anlamda en ince ayrıntısına kadar belirlenmiş olan bu “devletçi yayın politikası”nı ihlal eden gazetelere yayın yasağı ve matbaalarının kapatılması, gazetecilere ise para ve hapsedilmeye varan ceza yaptırımlar uygulanmıştır. Bu durumu daha önemli ve anlamlı bir hâle getiren şey ise söz konusu uygulamalara muhatap olanların sadece İstanbul gazeteleri ile sınırlı olmamasıydı. Öyle ki bürokrasinin basın üzerindeki uygulamaları taşrada da karşılık bulmuş, bu durum bugüne değin Balkan Savaşları basın tarihi yazımında izine ender rastlanan taşra basınına dair önemli verilerin elde edilmesine imkân tanımıştır. Yerel basını bu şekilde organize eden Osmanlı Devleti, savaş hakkında bilgi gizliliğine de önem vererek yabancı muhabir, telgraf şirketi ve ajansların devlet kontrolünden geçmeyen telgrafları Avrupa'ya göndermemesi için pek çok direnç noktası tesis etmiştir. İstanbul'daki merkezi Beyoğlu Telgrafhanesi olan bu organizasyon, genel karargâhta hizmete başlayan sahra telgrafhanesi ile desteklenmiştir. Ülke içerisinde aktif olarak hizmet veren ve özellikle de sahil şeridinde yer alan yabancı posta kuruluşlarının denetim altına alınması da organizasyonun haberleşme ayağındaki faaliyetler arasında yer almaktadır. Fakat bürokrasi savaşın beraberinde getirdiği olağanüstü durumlar karşısında uygulamaya geçirdiği bu düzenlemelerden istediği sonucu elde edemeyince

basın pratiğini gerek yeni tesis ettiği kurumlar ve gerekse restorasyona tabi tuttuğu birimler ile modern anlamda kurumsallaştırma yoluna gitmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında Avrupa basını ile olan diyalogu üzerinde durulmaktadır. Bu noktada öncelikle Avrupa kamuoyunda devlet menfaati adına olumsuz makaleler kaleme alan yabancı muhabirlerin tespit edilmesi ve devamında bu muhabirler için uygulanan prosedürlere değinilmiştir. Bu doğrultuda başta Fransa ve İtalya olmak üzere Almanya, İngiltere, Amerika, Rusya ve Avusturya basını üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuş ve Balkan Savaşlarının bugüne değin bahse konu olmamış Avrupa ülkelerinin kamuoyları üzerinden izahı gerçekleştirilmiştir. Akabinde Avrupa kamuoyunda devlet adına oluşan olumsuz algıyı kırmak hatta bu algıyı tam tersine çevirebilmek için gerçekleştirilen konferanslar ve haber ajansları ile yapılan iş birlikleri üzerinde durulmuştur. Öte taraftan Osmanlı bürokrasisi, II. Balkan Savaşı'ndan sonra kaybetmiş olduğu Trakya Bölgesi'ni tekrar ele geçirmiş olsa dahi savaşı gerçek anlamda kazanabilmek için Avrupa kamuoyundaki mücadelesine devam etmiştir. Bürokrasi bu doğrultuda daha önce askerî sansürün nesnesi haline getirdiği yabancı muhabirleri bu süreçte devlet propagandasının öznesi haline getirmiş, yabancı muhabirlerin bölgede gerçekleştirilen mezalim olaylarını yerinde inceleyebilmelerine imkân vererek Avrupa kamuoyunda tanıklıklara dayalı gerçek bir haklılık mücadelesine girişmiştir. Yine bu doğrultuda yabancı tanıklıklar üzerinden tarafsızlık vurgusuna önem verilirken, askerî raporların da kamusal bir metin olarak gerek yerel gerekse Avrupa basınında yayımlandığı tespit edilmiştir. Son olarak bürokrasinin bu bağlamdaki mücadelesi fotoğraf ve sinema gibi görsel faaliyetler ile sürdürülmüştür.

Michael Stanford'un tarih metodolojisinden bahisle, "Hiçbir tarihçi başkalarının konu hakkında söylediklerini kapsamlı ve derinlemesine okuyana kadar kalemini kâğıt üstüne koymaya cüret etmemelidir.⁷²" şeklindeki ifadeleri, kaleme alınacak bir konu hakkında literatür araştırması yapmanın önemini göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmanın her aşamasında ayrıntılı bir literatür araştırması ve değerlendirmesi yapılarak ilgili saha içerisindeki benzerlikler, farklılıklar ve boşluklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada denilebilir ki Balkan Savaşları basın tarihi üzerine üretilen güncel literatür mevcut olmasaydı çalışmanın bu bağlamda herhangi bir sorusu da olmayacaktı. Fakat bu çalışmanın temel sorusunu ve çıkış noktasını her ne kadar bahsi geçen literatür temsil ediyor olsa da çalışmanın ana kurgusunu Osmanlı arşiv belgeleri, savaş sırasında cephede ve İstanbul'da bulunan gazete muhabirlerinin kaleme aldığı günlük ve hatıra metinleri ile dönemin basını oluşturmaktadır.

İlerleyen sayfalarda kendisine sıklıkla atıfta bulunulacak olan Hariciye Nezareti, Evrak Müdüriyet-i Umumisi Dosya Şubesi tarafından hazırlanan 1967/1

72 Michael Stanford, **Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz**, çev. Can Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 152.

ve 1967/2 numaralı defterler, bu anlatının oluşumunda merkezî bir yere sahiptir. Fakat belirtilmelidir ki, gerek bu dosyalarda yer alan, gerekse çeşitli kataloglardaki münferit evraklara atıfta bulunduğu noktalarda çağdaş otobiyografik metinler ve özellikle Avrupa basınına ait kaynakların kullanımına özen gösterilmiştir. Bu sayede birey-kamuoyu-devlet eksenli kaynakların kimi zaman birbirlerini desteklediği kimi zamanda tersine şeyler söylediği noktalar ön plana çıkarılarak çalışma perspektifinin genişletilmesi hedeflenmiştir.

Genel olarak çalışmanın ilk bölümünde kullanılan 1967/1 numaralı dosya, yabancı muhabirlerin savaşı takip edebilmek adına Hariciye Nezaretine yapmış olduğu resmî başvuruları ihtiva eden, büyük bir kısmı İngilizce ve Fransızca kaleme alınmış sefaret, elçilik mektuplarından meydana gelmekte ve savaş öncesindeki seferberlik sürecine dair bürokratik organizasyon hakkında bilgiler vermektedir. 1967/2 numaralı dosya ise savaşın başlamasının akabinde yabancı savaş muhabirleri, zabitler ve ataşemiliterler hakkında alınan kararlara dair evraklardan oluşmaktadır. Dosya içerisinde yer alan evraklar, yabancı muhabirlerin savaş sahasına sevki, kontrolü, denetimi ve esir edilmesi gibi çeşitli konularda bilgiler içermektedir. Bu evraklar arasında en erken tarihli olanın, Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği günü, yani 8 Ekim 1912'yi göstermesi ise hayli ilgi çekicidir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin savaşa fiilen başlamasından önce tutulmaya başlanan bu dosyalar, devletin basın kavramını gazete üretimi ile nihayete eren bir pratik olarak algılamadığını, bilakis basın pratiğinin devlet menfaatleri doğrultusunda, özellikle de Avrupa kamuoyu bağlamında değerlendirdiğini göstermesi bakımından önemi haizdir. "Harekât-ı harbiyeyi takip etmek için Ordu-yı Hümayun nezdine kabul olunacak ecnebi ataşemiliterler ile gazete muhabirleri hakkında" başlığı ile tutulan 1967/2 numaralı dosya, Osmanlı bürokrasinin diplomatik hamlelerini ve bu hamlelerin kökenlerine değinmesi bakımından, devletin basın bağlamındaki düşünsel yapısını tartışmaya imkân vermesi nedeniyle önemli bir referans görevi görmüştür. Bu iki defter, çalışmamın ilk bölümünde göstermiş olduğu etkiyi diğer bölümlerde gösterememiş olsa da mevcut literatüre dair sorular sorulmasına zemin hazırlaması ve çalışmama bir kapı aralaması nedeniyle oldukça önemlidir. Bununla birlikte savaş sırasında padişahтан sadrazama, nezaretlerden müdürlüklere, İstanbul Muhafızlığından Bab-ı Ali Hukuk Bürosuna kadar pek çok kurum ve şahsın karar ve görüş bildirme hak ve imkânına sahip olduğu "basın", doğasındaki bu açıklık ilkesi uyarınca arşivin birçok katalogunda kendisine yer bulmuştur.

Arşiv kayıtları hiç kuşku yok ki tarihî olayların analizinde ve değerlendirilmesinde, bu olaylarda rol alan aktörlerin tespit edilmesinde en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra arşiv belgeleri özellikle bu çalışmada olduğu gibi, bir yanıla bürokrasi zaviyesinden incelenen ve tartışmaya açılan bir meselenin ele alınmasında göz ardı edilemez bir kaynaktır. Arşivler olayların gerek kronolojik gerekse tematik olarak anlamlandırılmasında yahut olayların olgusal bir mertebede tartışılmasında tarihî için karşı konulamaz bir cazibeye sahiptir. Dolayısıyla çalışmamın temelini ve sınırlarını belirleyen arşiv belgelerinin etkisi sadece

kurgusal düzeyde kalmamış; çalışmam içerisindeki bazı ana ve alt başlıklar da tamamen arşivin sundukları doğrultusunda kendilerine yer bulabilmiştir. Fakat tüm bu avantajlarına rağmen arşiv belgelerinin geçmişi her şeyiyle açık ettiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Michel-Rolph Trouillot'ın arşivi ve arşivin doğasını konu edinen bir çalışmada, her yazılmış tarihin gündeminde bazı suskunlukların olabileceği ihtimalinden hareketle sarf ettiği ifadeler ve bu bağlamda verdiği örnek oldukça dikkat çekicidir; “Bir spor sunucusu müsabakayı anbean anlatsa da sadece oyun açısından önem arz eden olaylardan bahseder. Anlatımına kılavuzluk eden olan bitenin sırası olsa da maçı izleyenler, diğer katılımcılar ve kıyıda köşede kaldığı düşünülen olaylar dışarıda bırakılmıştır. Seyirciler, ancak oyuncularını etkiledikleri düşünülürken gündeme gelir. Yedek kulübesinde bekleyen oyuncular da bahsedilmez⁷³” Dolayısıyla arşivlerin tarihçeye, geçmişi ihya etme hakkı tanımamasından ziyade geçmişi “bir yönüyle” hayal edebilmeye imkân tanıdığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Bunun yanında çalışmamda az sayıda olmakla birlikte tespit ve temin edilebilen Bulgaristan resmî evraklarından da istifade edilmiş, konu hakkında yer yer karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu değerlendirme ve karşılaştırmalar sırasında çalışmamın belirlediği plana işlevsellik kazandıran, bu plan içerisinde yer alan boşlukları ortaya çıkarabilmeyi mümkün kılan bir aktör ve kalem devreye girmektedir; yabancı savaş muhabirleri ve bu muhabirlerin kaleme aldığı günlük/hatıra metinleri. Sözelimi bahsi geçen dosyalardaki resmî evraklar yabancı muhabirlere dair her ne kadar önemli veriler içeriyor olsa da muhabirlerin İstanbul'a ulaşabilmek için yaptıkları uzun ve zahmetli yolculuklar, konaklama ve beslenme problemleri, savaş sahasına sevk edilebilmek için gerekli evrakların hazırlanma süreci, muhabirlerin iyi birer tercüman arayışı, yeri geldiğinde yönetim ve gözetim ilişkilerinin sağlanabilmesi, heyecanları ve korkuları bu evraklarda yer almamaktadır⁷⁴. Başkentte sadrazam ve nazır, ordu-gâhta komutan ve son olarak savaş sahasında sıradan asker ile diyaloglar kurabilen yabancı muhabirler, Babıali ve Pera arasındaki bürokratik ilişkilerden, Lüleburgaz ve Çorlu'daki askerî mücadelelere, Trakya kırsalında yaşanan açlık ve kolera vakalarına değin pek çok ayrıntıyı gözlemleme imkânına sahip olmuştur. Özellikle Balkan Savaşları üzerine en çok kaleme alınan temalardan biri olan “göç” kavramı ve “göçmen” karakteri hakkında bugün bilinen karelerin pek çoğu bahsi geçen bu

73 Michel-Rolph Trouillot, *age.*, s. 77.

74 Örneğin Bartlett bu noktada serzenişlerle dolu ifadelerde bulunur; “Kendimize uygun at, erzak ve araç gereçleri arayıp bulmak ve satın almak kulağa kolay gelebilir. Lakin kazın ayağı öyle değildi, zira İstanbul'da bu iş inanılmaz güçtü, insanı hem bedenem hem ruhen yoruyordu. Yanında sayfalarca referans taşıyan tercümanlarla anlaşıyordunuz, ancak bu insanlar asla güven olmazdı, size yarardan çok zararı dokunurdu.” Ellis Ashmead Bartlett, **With the Turks in Thrace**, London 1913, s. 67; Ellis Ashmead-Bartlett, **Türklerin Rumeliye Vedası**, çev. Görkem Şengün, H. Büşra Yavuz, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 82.

muhabirler tarafından fotoğraflanmış ve görselleştirilmiştir⁷⁵. Bu nedenle yabancı muhabirlerin gözlemleri ve kaleme aldığı metinler, 1912-1913 yıllarında başkent ve Trakya Bölgesi'nde neler olup bittiği hakkında bilgi vermekle kalmaz bu tanıklıklar, diğer bir yanıyla “insan”ı görünür kılarak “devlet” merkezinden ele alınan konunun tek yönlü bir anlatı olmasının önüne geçerek, meselenin “bireysel” açıdan da değerlendirilebilmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla söz konusu olay ve olguların da metne dâhil edilebilmesi adına yabancı muhabirler tarafından kaleme alınan metinlere, sıklıkla atıfta bulunulmuştur.

Çalışmamda kullanılan bir diğer kaynak grubu ise dönemin Avrupa ve Osmanlı basını olmuştur. Bu kaynak grubu dönemi tarihlendirebilme adına, arşivin araştırmacılara sunduğu neredeyse tüm imkân ve içerikleri “günü gününe” kamusal bir perspektiften aktarması nedeniyle oldukça önemlidir. Nitekim daha önce de değinildiği üzere dönemin basını, Türk tarihçiliğinin ilgiyle kalem oynattığı sahalarından biri olmuştur. Öte taraftan arşiv evraklarının sunduğu verilerde ön plana çıkan bir diğer nokta ise başta Fransa ve İtalya olmak üzere tüm Avrupa ülkelerinin Balkan Savaşlarını politik konjonktür bağlamında kamuoyuna farklı odaklarda sunduğu ve dolayısıyla uluslararası basında birden çok “savaş anlatısı” oluşudur. Hâl böyleyken Osmanlı bürokrasisinin muharibi olduğu bir savaşın uluslararası basında nasıl yayımlandığını gün be gün takip etmesi, çalışmamın ön plana çıkan içeriklerinden biri olmuştur. Bu içeriği meydana getiren *Corriera Della Sera*, *Le Parisien* ve *Le Figaro* gibi bazı gazetelerin bugün yayın hayatına devam ediyor oluşu ise heyecan vericidir.

75 Konu hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. Kader Özlem, “Cumhuriyet Dönemi’nde Balkanlardan Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketleri”, **Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye**, ed. Barış Özdal, Dora Yayını, Bursa 2019, s. 89-118; İbrahim Kamil, **Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

I. BÖLÜM

SAVAŞ BASINININ AKTÖRLERİ VE ASKERİ SANSÜR

1. Savaş Sahasının Kamusal Bir Alan Haline Gelişi

“Meşhur generallerin devri kapandı; harpler artık cepheye haber taşıyan telgraf istasyonlarının şefleri tarafından kazanılıp kaybedilecek.”¹

Kamusallığın genişlemeye başlaması ile kamuoyunun kavramsal olarak derinleşmesi arasındaki doğrusal ilişki, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yeni bir kamusal alan meydana getirmişti; savaş sahası. Bu bağlamda 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı ile birlikte basın faaliyetlerinin işlevsel bir hâl almaya başladığı savaş sahası, bu andan itibaren en gözde kamusal mekânlardan biri haline gelmiştir. Öyle ki gazeteler, haber olarak Kırım Savaşı'na kadar sadece askerî makamlarca yayımlanan bildirimlerle yetinirken, demir yolları ile telgraf hatlarının birbirine paralel bir gelişim göstermesiyle birlikte bu bağımlılıklarından kurtulmuşlardı². Bu yeni kamusal alanın en önemli aktörleri ise savaş muhabirleri olmuştur. Bu doğrultuda 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa ve Amerika gazete ofislerinin bir departmanı haline gelen savaş muhabirliğinin miladı Kırım Savaşı, aynı savaşta *The Times* muhabiri olarak görevde bulunan William Howard Russell ise araştırmacıların fikir birliği ile mesleğin ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir³. Bu noktada ilerleyen

1 E. Ashmead Bartlett, **Türklerin Rumeli'ye Vedası**, çev. Görkem Şengün, H. Büşra Yavuz, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 19.

2 Mehmet Tanju Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 49.

3 Mitchel P. Roth, **Historical Dictionary of War Journalism**, Greenwood Press, London 1997, s. 68; Linda Risso, “Reporting from the front: First-hand experiences, dilemmas

sayfalarda kendilerinden sıkça bahsedilecek olan savaş muhabirleri hakkında küçük bir parantez açarak devam etmek yerinde olacaktır. Hemen belirtmek gerekir ki modern araştırmacılar savaş muhabirliği üzerine oldukça anakronik bir literatür meydana getirmiştir. Bu doğrultuda çağdaş savaş raporlarının ilk örneklerini tespit edebilmek için gösterilen gayretkeşlik neticesinde Pers Savaşlarını kaleme alan Herodot ile Poleponnes Savaşlarını tasvir eden Tukikides, birer savaş muhabiri olarak değerlendirilmiştir⁴. Hatta Evliya Çelebi'yi bir savaş muhabiri, "Seyahatname"yi de bir haber metni olarak değerlendiren Seyit Ali Kahraman'ın doktora tezi de bu noktada oldukça dikkat çekici bir örnektir⁵. Hatta bu türden bir arayışın ilk izlerine mesleğin olgunlaşma aşamasında rastlanması durumu daha da ilginç bir hâle getirmektedir. 3 Kasım 1912 tarihli *The Sun* gazetesi İngiliz muhabir Sutherland Edwards'ın çalışmalarını referans göstererek, Truva Savaşlarını konu edinen *İlyada*'nın yazarı Homeros'un ilk savaş muhabiri olduğunu ileri sürerken bu meslekte ondan daha iyisinin olmadığını da iddia eder⁶. Türkçe literatürde ise özellikle gazetecilik disiplini tekelinde bir kavram ve pratik olarak ele alınan savaş muhabirliğinin⁷, tarihçiler nezdinde muteber bir araştırma nesnesi haline geldiğini söylemek ise pek mümkün değildir⁸.

and open questions", **Media, War&Conflict**, vol. 10, i: 1, 2017, s. 61. Bununla birlikte ilk savaş muhabirinin kim olduğu sorusu özellikle yabancı literatürde tartışmaya açılan bir konu olmuştur bk. Elías Durán de Porras, "Peter Finnerty, an ancestor of modern war correspondents", **Textual & Visual Media**, vol. 7, 2014, s. 41-62.

4 Bu türden bir tartışmayı çok daha ayrıntılı şekilde değerlendiren bir çalışma için bk. Paul Moorcraft, **Dying for the Truth the Concise History of Frontline War Reporting**, Pen&Sword Books, South Yorksire 2016, s. 1-38. Ayrıca bk. Haldun Yalçınkaya, "Savaşlarda Asker-Medya İlişkilerinin Geldiği Son Aşama: İliştirilmiş Gazetecilik", **Uluslararası İlişkiler**, C 5, S 19, Ankara Güz 2008, s. 33.

5 Seyit Ali Kahraman, **İlk Savaş Muhabirimiz Evliya Çelebi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013. Aslına bakılırsa Kahraman'ın çalışması her ne kadar Seyahatname'ye yeni bir bakış açısı sunuyor olsa da bunun yenilikçi bir yaklaşım olduğu söylenemez. Nitekim Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi pek çok disiplinin temel referans kaynakları arasında yer almakla birlikte, "Seyahatname" merkezinden hareketle gerçekleştirilen çalışmalar, metni "renkler", "bitki adları", "müzik", "sağlık" vs. pek çok kavram üzerinden tartışmakta ve değerlendirmektedir.

6 "First War Correspondent", **The Sun**, vol. LXXX, No. 64, 3 Kasım 1912, s. 4.

7 Türkçe literatürde daha ziyade savaş muhabirliğinin yakın geçmişine odaklanan çalışmalar yer almaktadır bk. Müge Karabağ, **Savaş Muhabirliği; Suriye İç Çatışması Örneği**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014; Fevzi Mete Çubukçu, **Türkiye'de Bir Uzmanlık Alanı Olarak Savaş Muhabirliği: Irak Savaşı Örneği**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

8 Bu noktada bazı spesifik çalışmalar yok değildir bk. Doğu Aydın, **Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih

Söz konusu bu yaklaşım, savaş sahasında bulunan ve savaşı metinleştiren her bir yazarı savaş muhabiri olarak değerlendirme eğilimi taşımaktadır. Fakat bahse konu olan bu metinler diğer bir yanıyla insanların savaş gibi makro bağlamda çevresine etki edecek gelişmelerden haberdar olabilme isteğinin oldukça eskilere uzandığını da göstermektedir. Ne var ki Kırım Savaşı, bu noktada teknolojik gelişmeler paralelinde kamuoyunda çok daha kısa süre içerisinde yankı uyandırdığı için, bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir⁹.

Öte taraftan savaş sahasının kamusal bir alan haline gelmesi ile savaşların topyekûn bir yapıya bürünmesi arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Balkan Savaşları da meydana geldiği coğrafi alanın genişliği ve dönemin konjonktörü gereği bu kategorideki savaşlar arasında yer almaktadır. Fakat bu noktada altı çizilmelidir ki savaş sahasındaki muhabirler ile devlet ve ordu arasında hassas bir denge bulunmaktadır¹⁰. Bu dengenin en hassas noktası ise, ordu ve basın pratiklerinin taban tabana zıt bir yapıya sahip oluşudur. Öyle ki savaş muhabirlerinin, harp sahasında görülmeye başladığı henüz ilk dönemlerde onların orduları lanetleyen kişiler olarak anılması bu bağlamda hiç de şaşırtıcı değildir¹¹. Dolayısıyla savaş sahasının kamusal bir alan ve gündem olarak, günümüzde oturma odalarına girecek kadar metalaşması, devlet yetkesinin aynı hızda birtakım önlemler almasını da beraberinde getirmişti. Nitekim Morgan Philips Price, egemen sınıfların elinde bulunan en ölümcül silahlardan birinin de basın üzerine uygulanan sansür olduğunu, bu silah ile savaş zamanlarında askerî gereklilikler ileri sürülerek yapay bir kamuoyu oluşturulduğunu

Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010; Aytaç Yürükçü, **1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nda Propaganda: Avrupalı Gazetecilerin Faaliyetleri ve Rus Savaş Muhabiri Vasili İ. N. Dançenko'nun Savaş Notları**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

9 Nitekim savaş muhabirliği üzerine yapılan çalışmalarda yazınsal yoğunluğun artış gösterdiği dönemlerin Vietnam, Körfez ve Irak savaşlarına odaklanmış olması bu anlamda şaşırtıcı değildir. Teknolojik gelişmelerin medya ve basın faaliyetlerine sunduğu imkânlarla birlikte çok daha etkin birer karakter haline gelen savaş muhabirleri, dünyanın herhangi bir noktasındaki çatışmayı anlık olarak uluslararası ölçekli bir gündem haline getirebilmektedir. Nitekim savaş sahasının bu kamusal yönü günümüzde oldukça farklı bir forma bürünmüştür. Televizyon aracılığıyla oturma odaları ile savaş sahası arasında bağ kurulan ilk savaş Vietnam iken Körfez, ilk canlı yayın, Irak ise ilk internet savaşı olarak anılmaktadır bk. Greg McLaughlin, **The War Correspondent**, Pluto Press, London 2016, s. 69; William Biernatzki, "War and Media", **Communication Research Trends**, Centre for the Study of Communication and Culture 2003, vol. 22, No. 3, s. 4.

10 Christopher Paul, James J. Kim, **Reporters on the Battlefield the Embedded Press System in Historical Context**, Rand Corporation, 2004, s. 27.

11 Sir Garnet Wolseley'den aktaran; F. Lauriston Bullard, **Famous War Correspondent**, Little, Brown and Company, Boston 1914, s. 1.

nu ifade ettiğinde, tarihler henüz 1918'i göstermekteydi¹². Jean Baudrillard ise simülasyon kuramının en dikkat çekici örneklerinden birini 1991 Körfez Savaşı'nın gerçekte hiç yaşanmadığını ileri sürerek vermektedir. Nitekim Baudrillard bu savaşın egemen güçler tarafından yönlendirilerek kamuoyuna sunulduğunu düşünmekte; savaş alanın füze bombardımanına tutulması ile eş zamanlı olarak uluslararası kamuoyunun da bir imgeler bombardımanına tutulduğunu belirtmektedir¹³.

Gelinen bu noktada basın, modern dönemde ve topyekûn savaşlarda etkin ve etkili bir harp enstrümanı olduğu kolaylıkla söylenebilir. Nitekim bu türden savaşlarda galip gelebilmek, düşmanı harp sahasında mağlup etmek kadar son keredede iç ve dış kamuoyunu da ülke çıkarlarına uygun bir şekilde yönlendirebilmeye bağlıdır¹⁴. Fakat hâl böyle olsa da, Balkan Savaşlarının basın ve kamuoyu ekseninde tartışmaya açılan savaşlar arasında yer almayışı hayli dikkat çekicidir. Hatta kronolojik kaygı gözetilerek kaleme alınan eserler de dahi, Balkan Savaşlarının bu noktada es geçildiği görülmektedir. Sözelimi Paul Moorcraft, *Dying for the Truth* adlı eserinde milattan önce meydana gelen savaşlardan başlayarak Orta Doğu'daki Arap Baharı olaylarına kadar bahse açtığı bu konuda Balkan Savaşları hakkında tek söz etmemektedir. Keza Greg McLaughlin, *The War Correspondent* adlı eserinde tıpkı Moorcraft gibi bir tutum takınır ve Kırım Savaşı ile Amerikan İç Savaşı'nı değerlendirdikten sonra Boer Savaşı'nın ardından uzunca bir sıçrayışla çalışmasını I. Dünya Savaşı ile devam ettirir. Fakat başta Osmanlı arşivi olmak üzere çağdaş kaynaklar, Balkan Savaşlarının bu noktada göz ardı edilmek bir yana dursun topyekûn savaşlarda basın pratiğinin ilk kez planlı ve programlı bir şekilde devlet erki tarafından bir kamuoyu oluşturma aygıtı olarak kullanıldığına dair çarpıcı veriler sunmaktadır. Üstelik bu aygıtı sadece Osmanlı Devleti'nin değil, dönemin diğer muharip devletlerinin de etkin bir şekilde kullanmış olması söz konusu durumu çok daha anlamlı bir hâle getirmektedir.

1.1. Savaş Sahasının Kamusalılığı ve Osmanlı Devleti'nin Farkındalığı

7 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Harbiye Nazırına iletilen telgraftaki ifadeler, savaş sahasının kamusal bir alana dönüşümü karşısında, Osmanlı bürokrasisinin farkındalığını, tecrübelerini ve savaş boyunca basın ile kamuoyu arasında gözeteceği dinamikleri göstermesi bakımından önemli bilgiler içermektedir. Buna göre; Trablusgarp Savaşı'nın başlangıcından itibaren Avrupa matbuatını hızlı ve güvenilir bir şekilde bilgilendiremeyen

12 Morgan Philips Price'den aktaran; Greg McLaughlin, *age.*, s. 93.

13 Jean Baudrillard, **Simülarklar ve Simülasyon**, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2011, s. 1.

14 Kenneth Payne, "The Media as an Instrument of War", **Parameters**, Spring 2005, s. 81.

devlet, her ne kadar cephede düşmana karşı “layıkıyla” mücadele vermiş olsa da kamuoyundaki savaşı kaybetmişti. Nitekim Avrupa kamuoyunun savaş hakkındaki tüm algısı, sadece İtalyan kaynaklarından edindiği bilgiler doğrultusunda şekillenmişti. İtalyanların Avrupa matbuatına verdiği mübalağalı hatta gerçek dışı istihbarat ve bilgiler, kendilerini galip, Osmanlı Devleti’ni ise açık bir şekilde mağlup göstermekten başka bir amaca hizmet etmemişti¹⁵. Dolayısıyla oldukça yakın bir geçmişte edinilen bu kötü tecrübenin, Balkanlarda meydana gelecek olası bir savaşta tekrar yaşanmaması için gerekli önlemler önceden alınmalıydı. Bu bağlamda alınacak tedbirlerin başında, Avrupa kamuoyuna hızlı ve doğru bilgiler vermekle birlikte savaşı takip eden yabancı muhabirlerin olayları manipüle etmesini engelliyebilmek yer almaktaydı. Bu doğrultuda yabancı muhabirlerin resmî şekilde onaylanmamış, rivayet mesabesindeki duyumlar ile “yalan ve iftira” içerikli mektup ve telgraflar kaleme almalarına izin verilmemesi hayati önemi haizdi. Bu önemli meselenin halledilebilmesi ve savaşa dair üretilcek bilgiler üzerinde kontrolün sağlanabilmesi için, muhabirlerin yazacağı mektup ve telgrafları teftiş ve tevkif edebilecek donanıma sahip kişilerden oluşan bir heyet kurulması gerekmektedir. Heyet reisi ve üyelerinin başlıca görevi ise; muhabirlerin savaş sırasındaki yetki alanlarını net bir şekilde belirlemek ve onların askerî kanunlara muhalif herhangi bir teşebbüste bulunmalarının önüne geçecek bir nizamname hazırlayarak, savaşı takip etmek isteyen muhabirlere bu nizamnameyi imzalatmaktır¹⁶. Londra Sefiri, bu noktaya kadar Trablusgarp Savaşı’ndan hareketle Balkan Savaşı sırasında basın ve kamuoyu arasındaki hassas dengenin nasıl sağlanması gerektiğine dair birtakım tespitlerde bulunurken, bu andan itibaren tespitlerinin işlevsel bir hâl alabilmesi adına hazırladığı reçeteden bahsetmektedir.

Tevfik Paşa’nın bildirdiğine göre; İngiliz Başkumandan Lord Kitchener Güney Afrika Muhaberesi’nde bu görevi bizzat ifa etmiş¹⁷; teftiştan geçmeyen

15 “Müstagnî-i beyan olunduğu üzere Trablusgarp muhaberesinin iptidasından beri Avrupa matbuatına seri ve sahil malumat vermek vesaitinden mahrum bulunmuş olduğumuz için her yerde efkâr-ı umumiye vakayı harbiyeye yalnız İtalya menâbinden hilaf-ı hakikat veya mübalağalı surette tertip ve işâa edilen ihbârâtla kesb-i itla etmiştir ki şu hâl bizi ekseriya mağlup tarzında göstermekte idi...” bk. **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 18.

16 “Telgrafları teftiş ve lede’l-icap tevkif etmek vazifesiyle tayin olunacak heyet reis ve erkânının evsaf ve kifayet-i lazimeyi haiz bulunmasına bi-gayet itina olunması muhabirlerin daire-i salahiyetlerini tahdidle beraber kavanin-i askerîyeye muhalif harekette bulunmayacaklarına dair bir nizamname tertip ve bunlara imza ettirilmelidir.” bk. **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 18.

17 Sefirin sözünü ettiği Güney Afrika Muhaberesi, 1899-1902 yılları arasında İngilizlerle Hollandalılar arasında meydana gelen Boer Savaşı’dır. Anlaşıldığı kadarıyla Lord Kitchener bu savaş sırasında zorlu bir görev üstlenmiştir. Özellikle sayıları 200’i geçen muhabirlerin kaleme aldığı yazıları incelerken büyük bir gayret gösteren Kitchener’in üstlenmiş olduğu bu görev ve savaş süresince uygulanan askerî sansür hakkında daha fazla bilgi için bk. Jacqueline Beaumont, “The British Press and Censorship during the South African War

telgrafların gönderilmesine katisurette müsaade etmeyerek, devletin menfaatleri doğrultusunda önemli bir iş çıkarmıştı¹⁸. Üstelik bu stratejik hamleyi daha önce Rusya da başarılı bir şekilde uygulamış; “Şumnu’da başkumandanlığın emrine tabi olmak ve politika memurunun taht-ı riyasetinde bulunmak üzere” birtakım siyasi ve askerî memurlardan oluşan komisyon, cepheden gönderilen telgrafları kılı kırk yararcasına tetkik etmişti. Sefir sözü getirdiği noktada, Balkan Savaşı sırasında bu önemli görevin “Devlet-i Osmaniye’ye beslediği hissiyat-ı muhibbane ve hayr-ı hevâhânesi Trablusgarp muharebesi hakkında neşreylemiş olduğu eseriyle sabit olan” Mister Bennet¹⁹ tarafından hakkıyla gerçekleştirilebileceğini düşünmekteydi²⁰. Nitekim Bennet, böyle bir göreve bizzat talip olmuş ve bu doğrultuda meydana getirilecek bir komisyonda memnuniyetle görev alacağını bildirmiştir. Bununla birlikte birkaç lisana vakıf olan Bennet, Avrupalı muhabirlere “menfaat-i Osmaniye dairesinde telgrafnameler keşidesinde muvaffak olacağını” da vaat etmekteydi. Sefir, telgrafının sonunda sözü Mister Bennet’in “ecnebi muhabirlerinin iştiratının teftişine memur edilecek komisyon maiyetinde fahri bir sıfatla istihdamı”nın faydalı olacağına getirerek, alınacak kararın kendisine bildirilmesini talep etmiştir²¹.

Tevfik Paşa’nın gündeme getirdiği tespitler ve bu tespitlere dair ileri sürdüğü önerilerde Mister Bennet’in etkisi göz ardı edilemese de, telgrafta altı çizilen hususların, savaşın başlangıcından itibaren Osmanlı bürokrasisinin karşısına sıklıkla çıkması, Paşa’nın bu tavsiyelerini temelde doğru argümanlar üzerine kurguladığını göstermektedir. Nitekim daha sonra değinileceği üzere, Tevfik Paşa’nın bu telgrafi Osmanlı bürokrasisi tarafından savaş boyunca birçok kez referans olarak kullanılmış, Paşa tarafından ileri sürülen önerilerin pek çoğu harfiyen uygulamaya geçirilmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen telgraf, bir yanıyla savaş boyunca devletin basın ve kamuoyu arasında gözettiği dengenin sağlanabilmesi, diğer yanıyla da çalışmanın kavramsal çerçevesini belirleyebilme adına âdeta “referans belge” görevi görmektedir.

1899-1902”, **South African Historical Journal**, 41:1, Kasım 1999, s. 267-289. Aynı savaşın dönemin İngiliz basınındaki yankılarına değinen bir başka çalışma için bk. Kenneth O. Morgan, “The Boer War and the Media”, **Twentieth Century British History**, vol. 13, No. 1, 2002, s. 1-16.

18 Ne var ki Ahmet İhsan Tokgöz de bu savaş sırasında “bilmeden zavallı Boer’lere karşı İngilizlerden yana”ydı. Şüphesiz ki bu algının oluşumunda dünya basınının propagandası önemli bir rol oynamaktaydı ve hiçbir gazetede Boerler tarafından verilen mücadelenin bir bağımsızlık savaşı olduğuna dair tek bir sözcük yoktu bk. Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 87.

19 Bennett hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. **Dictionary of Labour Biography**, ed. Keith Gildart, David Howell, vol. 13, 2010, s. 15-18.

20 Tevfik Bey’in Bennet hakkındaki bu olumlu düşüncelerinde, kendisinin Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti lehinde verdiği konferansın da etkisi olabilir bk. **BOA**, HR.SFR.3., 680/26.

21 **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 18.

Osmanlı arşiv belgeleri de Tevfik Paşa'nın gündeme getirdiği meseleleri teyit eder niteliktedir²². Nitekim İtalyanlar Trablusgarp Savaşı sırasında bölgede gerçekleştirdiği propaganda faaliyetlerini sadece Avrupa kamuoyu bağlamında değil, Kuzey Afrika'da bölgesel olarak da sürdürmüştür. Trablusgarp Polis Müdürü tarafından 6 Ocak 1912 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen telgrafta belirtildiği üzere; "Trabluslu Süleyman, Şeyh Sadık el-Arnayud, Muhtar Ebu Gumce ve El-Emin Dergam" adlı kişiler Limni'nin İtalyanlar tarafından "para ile elde edilip İtalya lehine propaganda icrası" için Trablus'ta birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Adı geçen kişiler bu doğrultuda Zahren kazasının sahil kısmında meskûn bulunan Kamamda kabilesinin önde gelen kişileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Hatta "Komiser-i salis Fevzi Efendi"nin raporuna göre; "Trablus'ta İtalya Hükûmetinin mürevvic-i efkârı (propagandasını yapan) bulunan" Hama Mebusu Mustafa ve Ahmed Bin Muntasır tarafından "maksad-ı mezkure binaen" Hacı Ali Bin Umran Zamitin kazasına, Abdullah Belvezi de Zehvene kazasına gönderilmişlerdir²³. İtalyanların bölge ileri gelenleri üzerinden sürdürdüğü bu faaliyetlerin etkileri, cephe kumandanı Enver Bey tarafından fark edilmiş olacak ki kendisi hemen "şiper alarak", savaşın "kamuoyu cephesi"nde dikkat çekici bir teşebbüste bulunmuştur. Enver Bey Bingazi ve civarında bulunan ahaliyi "irşat maksadı" ve ardından da "Avrupalılar aleyhine" bir kamuoyu oluşturabilmek amacıyla Türkçe ve Arapça olarak bir "ordugâh gazetesi" neşredilmesi planlanmıştır²⁴.

Basın ve kamuoyu arasındaki rabitanın kökenlerini genel olarak Trablusgarp Savaşı üzerinden izah eden bu telgraf, aslına bakılırsa buz dağının sadece görünen kısmına değinmektedir. Osmanlı arşivi, devletin basını bir kamuoyu oluşturma aracı olarak yorumladığını ve basını görece çok daha erken bir tarihte imaj yönetimi meselesi olarak algıladığına dair birçok örnek içermektedir. Nitekim basın devletin en önemli ideolojik aygıtlarından biridir ve devletin ideolojik aygıtlarının görevi, üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamaktır²⁵. Hatta bu bağlamdaki çabaların ilk izleri, Osmanlı Devleti'nin basın yayın faaliyetlerine başladığı ve bir nebze de yol alındığı 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır.

Geleneksel tarihyazımı her ne kadar, Osmanlı basını batıdan ithal edilen bir modernleşme aygıtı ve/veya devletin modern konjonktür bağlamında -geç de olsa- uğradığı zorunlu bir restorasyon olarak değerlendiriyor ise de, devletin bu et-

22 Tevfik Paşa'nın bu süreçte üstlendiği diğer görevler hakkında bk. İbrahim Kamil, "I. Balkan Savaşı ve Bulgar Ordusunda Ermeni Bölüğü", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S 51, Ankara 2016, s. 11.

23 BOA, DH. EUM. EMN., 92/84, s. 3.

24 BOA, A. MKT. MHM., 740/20.

25 Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 2002, s. 55-64.

kileşimde tamamıyla edilgen kaldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir²⁶. Öyle ki basın, Osmanlı yöneticilerinin içinde yaşadıkları dünyayı yakinen takip edebilme ve anlamlandırabilme çabası içerisinde, onlara aktif birer rol vermiştir. Osmanlı yöneticilerinin bu rolü, devletin gerek ülke gerekse Avrupa kamuoyunda nasıl ve ne surette gözükmesi gerektiğine dair kendileri adına yeni bir mesaiyi de beraberinde getirmiştir²⁷. İmparatorluğun dünya fuar ve sergilerine katılımının bir devlet politikası haline gelmesiyle sultanların gazete üzerinden tebaası ile “periyo-dik” bir ilişki kurmaya başlamasının aynı zamana denk geliyor oluşu, bu türden bir mesainin eş zamanlı olarak yürütülen ve öne çıkan örneklerindedir²⁸. Fakat devlet erkânı, basın üzerinden tebaası, en azından ülkedeki memur kadro ile kurduğu bu ilişkiyle eş zamanlı olarak, Avrupa basını ile de benzer ilişkiler kurmaya gayret etmiştir²⁹. Özellikle bazı Avrupa gazetelerine gerçekleştirilen ianeler, devlet lehinde makaleler kaleme alan Avrupalı gazetecilere nişan tevdi³⁰ ve aynı gerekçeyle İstanbul’da gazeteleri adına görevde bulunan Avrupalı muhabirlere kalıcı oturma izinleri verilerek maaşlı birer “devlet memuru” haline getirilmeleri, Osmanlı Dev-

26 Uygur Kocabaşoğlu ve Ali Birinci, Osmanlı basın tarihi çalışmaları adına önemli bir referans metin olarak değerlendirilebilecek çalışmalarında gazeteleri, Osmanlı modernleşmesinin kendisinden çok şey beklediği sihirli bir araç olarak yorumlarken, Osmanlı basının çok da elverişli olmayan toplumsal bir atmosferde “yapay bir dölleme” ile icat edildiğini ileri sürerler bk. Uygur Kocabaşoğlu, Ali Birinci, “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, **Kebikeç**, S 2, Ankara 1995, s. 101. Fakat gazeteler özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına hatta 1908 yılına kadar Osmanlı kamuoyunda devlet erkinin hedeflediği projeyi gerçekleştirememiştir bk. Gül Karagöz Kızılca, “Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi” Malî Kriz Günlerinde İbret Gözünden Babıali, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi”, **Kebikeç**, S 33, Ankara 2012, s. 341.

27 Gül Karagöz Kızılca, “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, **İlef Dergisi**, 2016, 3 (1), Bahar, 71, s. 74-77.

28 **Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 171-182.

29 Burada Takvim-i Vekâyi’nin yayın hayatına başlaması ile birlikte tüm bürokrat ve memurların gazeteye abone yapılması, dolayısıyla devletin yayımladığı bir gazetenin ilk okuyucularının da yine devletin kadrolu personelleri olduğu vurgulanmaktadır bk. Ahmet Emin Yalman, **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)**, çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2020, s. 21.

30 28 Şubat 1913 tarihinde Fransız gazetecilere tevdi edilen Mecidiye nişanları için bk. **Takvim-i Vekâyi**, No. 1387, 28 Şubat 1913, s. 1. Arşiv belgeleri, Osmanlı Devleti’nin Avrupa gazetelerine gerçekleştirdiği ianeler ve Avrupalı muhabirlere tevdi ettiği nişanlara dair birçok örnek sunmaktadır. Fakat devletin göstermiş olduğu bu refleks bir o kadar Müslüman ülkeler için de geçerlidir. Nitekim Balkan Savaşı sırasında Bombay Şehbenderliğinden Londra Sefaretine gönderilen telgrafta da belirtildiği üzere; Advocate ve Bombay Semaçar gazetelerinde Osmanlı Devleti lehine makaleler kaleme alan Abdullah Kor adlı kişinin “taltif-i şayan-ı aliye muvafık ve ale-l husus menafi-i Osmaniye mutabık” bulunduğu belirtilmekte ve bahsi geçen kişi adına dördüncü rütbeden bir kıta nişan veya bir başka suretle taltifi talep edilmektedir bk. **BOA**, HR.SFR.3., 730/45.

leti'nin bu doğrultudaki ilk teşebbüsleri arasındadır. Ancak söz konusu bu teşebbüsler basın ve kamuoyu arasında bürokratik bir hafızanın da meydana geldiğine işaret etmektedir. Öyle ki vaktiyle devlet menfaatine hizmet göstermiş olan *Gazette Colloge*'ın eski İstanbul muhabiri Carl Schneider'ın Paris'ten Londra'ya görevlendirilmesi üzerine Babıali, Londra Sefirinden Schneider'e "yakın ilgi" göstermesini istemişti³¹. Öte taraftan Avrupa kamuoyunda devlet menfaatleri doğrultusunda makaleler kaleme alan muhabirlerin çeşitli giderleri maliye hazinesinden ödenirken³², zaman zaman padişahın "ihsanıyla ceyb-i hümayundan ahz edildiği" de olmaktaydı³³. Ne var ki yabancı muhabirler ülke aleyhinde yazılar kaleme alır ise devletin bu bağlamda sahip olduğu farkındalık ilgili muhabirin mensubu olduğu sefarete şikâyet edilmesi³⁴ veya ülkeden uzaklaştırılması şeklinde aynı çizgide fakat aksi yönde seyretmektedir³⁵. Nitekim *Times* gazetesi muhabirinin, padişahın sağlığına değindiği ve kendisi hakkında çok da "sağlıklı" ifadelerle yer vermediği makalesinin ardından Hariciye memurlarının "dersaadet muhabirinin" değiştirilmesi için İngiltere sefaretine başvuruda bulunduğundan haberi dahi yoktu³⁶.

Bu örneklerin yanı sıra basın, özellikle menfi ve zor zamanlarda gerek Osmanlı ve gerekse uluslararası kamuoyunda devlet adına olumlu ve hedeflenen bir imaj oluşturabilme amacıyla sıklıkla başvurulmuş bir aygıt olmuştur. Bilhassa Batı'nın 19. yüzyılda oluşturduğu "hasta adam" imajını ve algısını değiştirmeyi hedef edinen Osmanlı Devleti, basının gündelik, hızlı ve bir o kadar da etkili yönlerini aktif bir şekilde kullanmıştır. Nitekim 1898 yılının ortalarında Osmanlı Devleti'ni hasta adam olarak karikatürize eden *Reichswehr* gazetesinin bu yayınına karşılık, devletin tekrardan canlanabileceği mesajını içeren bir yayın yapılması³⁷, yine aynı tarihlerde Avrupa basınında çıkan hasta adam içerikli yazılara karşı yayımlanan tekdüz yazıları³⁸ verilebilecek onlarca örnekten sadece ikisidir. Aynı doğrultuda Şark Meselesi ve özellikle de Ermeni Meselesi, Osmanlı Devleti'nin basın faktörünü uluslararası bağlamda oldukça etkin şekilde kullandığı dönemlerin başında gelmektedir. Ekseriyetle İngiltere basınının gündeme getirdiği Ermeni Meselesi hakkında yayımladığı tekdüz yazılarıyla istediği sonucu elde edemeyen Osmanlı Devleti, genelde Avrupa basınının özelde ise *Daily News* ve *Independent* gibi İngiliz gazetelerinin ülke aleyhindeki haber ve yazılarına karşılık, Londra Sefaretine hatırı sayılır bir bütçe ayırarak, sefaretin gazetelerde fıkra ve bentler şeklinde lehte

31 BOA, HR.SFR.3., 300/9.

32 BOA, İ. HR., 119/5831.

33 BOA, ML. EEM., 211/71; BOA, ML. EEM., 200/79.

34 BOA, HR.SFR3., 51/34.

35 BOA, HR.SFR3., 284/28.

36 BOA, HR.SYS., 1845/41;42.

37 BOA, HR.SYS., 194/10.

38 BOA, HR.SYS., 184/45.

yazılar yayımlatmasını istemiştir³⁹. Yine bu doğrultuda Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar yayımlayan gazete ve yazarların “bir şekilde” elde edilmeye çalışılması da aynı bağlamda değerlendirilebilir⁴⁰. Şüphesiz bu örnekler çoğaltılabilir fakat devletin bu türden yayımlara karşı toptancı bir yaklaşımla kontra ve tekzip yazılar yayımladığını veya farklı önlemler almaya çalıştığını söylemek mümkün değildir. Bu yayımların önemli bir kısmı da yazının yayımladığı gazete sayfası veya küpüre ek olarak tercümesiyle birlikte kayıt altına alınmıştır. Nitekim “Hasta Adam” ve “Şark Meselesi” bağlamında Hariciye Nezareti Siyasi Evrak Bürosu tarafından kayıt altına alınan evrakların önemli bir kısmının Avrupa ve Balkan devletleri matbuatındaki onlarca gazetenin yüzlerce kopyuründen meydana gelmesi bu noktada şaşırtıcı değildir.

Gelinen bu noktada, Londra Sefirinin telgrafında altını çizdiği; efkârı umumiye, muhabir, telgraf, mektup, teftiş (sansür) kurulu gibi kavramların önem ve etkisinin devlet bürokrasisi tarafından çok daha önce fark edildiği söylenebilir. Yakin geçmişte geride kalan Trablusgarp Savaşı ise bu dinamiklerin ihmal edilmemesi, hatta birtakım hamlelerin gerçekleştirilerek yönlendirilmesi gerektiğini sert bir şekilde hatırlatmıştı. Nitekim savaş, bu defa devletin bir “ucunda” değil, başkentten hemen “önünde” gerçekleşecekti.

Başkent matbuatında dönemin muhalif yayını olarak görülen *Alemdar*'ın da bu bağlamda bir farkındalığa sahip olduğu kolaylıkla söylenebilir. *Alemdar*, savaşın başlamasıyla birlikte bir hafta arayla yayımladığı iki baş makalede dikkat çekici ifadelerle yer vermişti. Gazete, 7 Kasım 1912 tarihinde “Hariciye Nezaretine” başlığı ile yayımladığı makalede, Tefvik Paşa'nın önemini vurguladığı noktaların altını çizirken, diğer taraftan muhalif kimliğini de öne çıkararak Hariciye Nezaretini eleştirmekten geri kalmamıştı. Buna göre Avrupa efkâr-ı umumiyesini kazanmak için Balkan devletlerinin “düvel-i muazzama⁴¹” nezdinde gece gündüz demeden çalışan sefirlerinin ve diğer sefaret yetkililerinin faaliyetlerine karşılık “bizim sefirlerimizin ve sefaretlerimiz erkânının atalet ve lakayd halleri” vicdanları titretmekte ve kalpleri parçalamaktadır. Londra, Paris, Berlin ve Viyana gibi büyük başkentlerde bulunan Balkan devletlerinin sefirleri, sık sık ziyafetler düzenlemekte ve bu ziyafetlere “erbâb-ı kalem ve matbuatdan birçok güzide zâtı” da davet etmektedir. Diğer sefaret görevlileri ise gerek siyasi ve edebî gerekse nüfuzlu gazetecilerle yakın ilişkiler tesis ederek “bütün bu mahfili aleyhe” yönlendirmekte ve Avrupa matbuatını da memleketleri lehinde propaganda yapmaya teşvik etmektedir. Fakat “bizim sefirlerimiz” tahsisatlarından tasarruf etmek için senede bir iki ziyafet ve sefaretlerde tertip edilen ufak tefek içtimalar dışında farklı bir program organize etmemektedir. Hatta bu kişilerden “erbâb-ı kalem ve matbuat” ile bir diyaloga girmesi, hele ki bu

39 BOA, HR.TH., 92/50.

40 BOA, Y. PRK. BŞK., 16/66.

41 Düvel-i Muazzama, 19. yüzyılda Avrupa'nın 5 büyük devleti olan İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya'dan meydana gelmektedir.

mahfillerin “lehimizde neşriyata sevk edilmesi ve düşmanlarımız tarafından yapılan haksızlıkları” kaleme almaya sevk edilmeleri mümkün değildi. Oysa yirmi gündür İngiltere’den Belçika ve İsviçre’ye kadar dünyanın en nüfuzlu gazetelerinin meydana getirdiği Avrupa matbuatı, Osmanlı ordusunun Kırklareli’de yaralı düşman askerlerini katlettiğini yazmaktadır⁴². Hatta Osmanlı Ordusunun Yanya’da Rum köylerini yaktığı, kadınlara tecavüz ettiği ve çocukları dahi katlettiği, gazete sayfalarından düşmezken tek bir Osmanlı sefirinin bu haberlere karşılık bir tezkip yazısı dahi yayımlanmaması hayret vericiydi⁴³. *Alemdar* her ne kadar savaşın başlangıcındaki bu durum hakkında haklılık payına sahip olsa da savaşın ilerleyen dönemlerinde Osmanlı bürokrasisi bu doğrultuda pek çok girişimde bulunmuştur. Aynı tarihlerde *Tasvîr-i Efkâr* gazetesi de *Alemdar* ile aynı ifadeleri sütunlarına taşıırken, Avrupa matbuatının Balkan hükümetlerinden sayfa sayfa övgü ile bahsettiğini belirtmekte ve Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti tarafından bir şekilde yönlendirilmesi gerektiğine değinmektedir⁴⁴.

Alemdar, Avrupa’da bulunan Osmanlı sefirlerini ağır bir şekilde eleştirdiği ve Avrupa kamuoyundaki mevcut Osmanlı imajını gündeme getirdiği bu makalenin ardından bir hafta sonra, 13 Kasım 1912 aynı konuyu “Efkâr-ı Umumiye” başlıklı bir diğer başmakale ile gündemde tutmaya devam etmiştir. Yer yer bir hafta önceki yazıya atıflarda da bulunan bu makaleye göre; Avrupa’daki gazeteler ile gazeteciler, kamuoyunu âdeta bir balmumu gibi ellerinde oynatmakta; onu diledikleri zaman yumuşatmakta, dilediklerinde ise sertleştirerek istedikleri forma sokabilmektedir. Hatta tam da bu nedenden dolayı bir gazete direktörünün nüfuzu, bir Hariciye Nazırı veya bir başvekilin nüfuzundan kat be kat fazladır. Yeri geldiği zaman “koca bir devlete ilan-ı harp edebilen her hangi bir kabine, hiç bir zaman bir gazete idarehanesine karşı ilan-ı muhâsıma edemez”di. Dolayısıyla *Tan*, *Matin* ve *Times* gibi güçlü gazeteler için bir kabineyi devirmek veya kabine hakkında olumsuz bir kamuoyu oluşturmak işten bile sayılmazdı. Bununla birlikte bahsi geçen “bu kuvvetli gazetelerdir ki bugün akvâm-ı muhtelifenin kâr ve kesbine şöret ve haysiyetine, hatta hayat ve mematına hükmediyorlar”dı. Yine Ebuzziya Tevfik Bey de neredeyse aynı tarihlerde kaleme aldığı bir makalede *Alemdar* ile aynı düşünceleri paylaşmakta “Tayms (*Times*) muhabirlerinin en büyük diplomatları ve tecrübeli devlet adamlarını avuçlarının içinde” bulundurduğunu belirtmektedir⁴⁵. Hiç şüphe yok ki bahsi geçen gazetelerin kamuoyunu yönlendirebilme yetileri onların

42 İngiliz matbuatında bu türden yapılan bir yayın için bk. **BOA**, HR.SFR.3., 663/5. Avrupa kamuoyunu yanlış yönlendirme amacıyla Osmanlı Ordusunun bölgede “katliam yaptığı iftirasının” Belgrad, Sofya ve Atina’dan gönderilen telgraflar ile tespit edildiğini gösteren bir evrak için bk. **BOA**, HR.SFR.3., 664/2.

43 “Hariciye Nezaretine”, **Alemdar**, No. 86-151, 7 Kasım 1912, s. 1-2.

44 “Avrupa Efkârı ve Matbuatı Tasavvut ve Müdahale”, **Tasvîr-i Efkâr**, No. 577, 3 Kasım 1912, s. 1.

45 Ebuzziya, “Tayms Muhabirleri”, **Mecmua-yı Ebuzziya**, C 11, S 109, 30 Kasım 1912, s. 109.

bu derece etkili olabilmelerine neden olmaktadır. *Alemdar* bu makalenin amacını, Avrupa kamuoyunun şimdiki kadar Osmanlı Devleti aleyhinde bir algıya sahip olduğunu gözler önüne serebilmek ve devleti de bu doğrultuda uyarmak olarak açıklamıştır⁴⁶.

Aslına bakılırsa Balkan devletlerinin Avrupa matbuatı ile tesis ettiği bu diyalogun kökeni, daha önce edindiği tecrübelerle dayanmaktadır. Balkan Yarımadası özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa devletlerinin ve kamuoyunun temel gündemlerinden biri haline gelmiştir. Bu gündemi içeriden bir tanıklık ile hızlı bir şekilde doğrudan aktarabilecek kişiler arasında da şüphesiz ki gazete muhabirleri başı çekmektedir. Bu doğrultuda 1870 tarihinde bölgede meydana gelen çatışmalar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bölge üzerinde derin etkiler meydana getiren Berlin Kongresi süreci, gazete muhabirleri tarafından diplomatik seviyelerde takip edilerek Avrupa kamuoyunda birçok ülkenin gündemi haline gelmiştir⁴⁷. Hatta Avrupalı devletlerin Balkanlarda bulunan basın ofisleri ve dış ilişkiler bürokratları, gazete muhabirlerinin bölgede çalışmalarda bulunabilmesi için hatırı sayılı maddi ödenekler ayırmıştır⁴⁸. Dolayısıyla 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın etken, Balkanların ise edilgen olduğu bu diyalog, Balkan Savaşları sırasında etkileşimli bir faaliyete dönüşmüştür.

2. Tetkik ve Teftiş Komisyonunun Kurulması

Londra Sefirinin 7 Ekim 1912 tarihli telgrafında altını çizdiği hususlar, Harbiye Nezaretince isabetli görülmüş olacak ki, Tevfik Paşa'nın savaşı takip edecek yabancı muhabirler adına oluşturulmasını gündeme getirdiği komisyon, kısa süre içerisinde teşkil edilmiştir. Bununla birlikte 18 Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nezaretinden Hariciye Nezaretine bildirildiğine göre oluşturulan bu komisyonda Paşa'nın da tavsiye ettiği üzere "İngiltere Parlamento azası sabıkasından Mister Bennet" da yer almaktaydı. Aslına bakılırsa Osmanlı Devleti, Bennet ile ilk kez kendisinin muhabir olarak görev yaptığı Girit isyanları sırasında tanışmıştı. Ardından Trablusgarp Savaşı'nda *Manchester Guardian* gazetesinin muhabirlik görevini yerine getiren Bennet⁴⁹, Paşa'nın da belirttiği üzere bir Osmanlı muhabiri olduğunu

46 "Efkâr-ı Umumiye", *Alemdar*, No. 92-157, 13 Kasım 1912, s. 1.

47 Bölgedeki gazeteci ve muhabirlerin gözlemleri Avrupa kamuoyunda Balkan, Balkanlı ve Türk imajlarının oluşumunda da önemli bir rol oynamıştır bk. Maria Todorava, **Balkanları Tahayyül Etmek**, çev. Dilek Şendil, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 139, 173-174.

48 Iakovos Michailidis, "Reporting from The Frontline the War Correspondents in the Balkan Wars (1912-1913)", *Media History*, vol. 24, England 2018, s. 2.

49 **BOA**, HR.SFR.3., 674/60.

fazlasıyla göstermişti⁵⁰. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu komisyon, Tevfik Paşa'nın bahsettiği üzere sadece yabancı muhabirler gözetilerek oluşturulmamış; savaş sahasında görevde bulunacak olan çeşitli temsilci ve pozisyonlardaki görevlileri de içerecek şekilde meydana getirilmiştir. Nitekim savaş mensup olduğu ülkenin Genelkurmayı adına takip edecek olan zabıt ve ataşemiliterler, savaş sahasındaki diğer görevlilerdendir. Buna göre komisyonda ataşemiliterlerden sorumlu olmak üzere Binbaşı İzzet Bey, onun yardımcılığını yapacak Yüzbaşı Fuat ile Karargâh-ı Umumi Birinci Şubesinden Yüzbaşı Refet ve son olarak siyasi işlerden sorumlu Selahattin Bey yer almaktaydı⁵¹.

Yaşanan bu gelişmeler, sefirin telgrafında da talep ettiği üzere ertesi gün yani 19 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezareti aracılığıyla kendisine bildirilmiştir⁵². Bennet'in komisyondaki görevi bu noktada tam olarak belirtilmese de, *The Illustrated London News*'in İngiliz muhabiri Seppings-Wright'ın⁵³ ifadelerine bakılacak olursa, Bennet söz konusu komisyonda matbuat sansörü olarak İngiliz muhabirlerle ilgili konularda Türk sansür dairesine yardım etmekte ve bu işten herhangi bir karşılık beklemeden vazifesini büyük bir dikkat ve tarafsızlıkla sürdürmekteydi⁵⁴.

Bununla birlikte her ne kadar oluşturulan tetkik ve teftiş komisyonunda ismi yer almasa da savaş sahasında yabancı muhabirler ile yakından ilgilenen ve ismi en çok anılan bir diğer kişi de Binbaşı Ali Vasfi Bey'dir. Piyade Binbaşı Vasfi Bey, 9 Temmuz 1912 tarihinde Erkân-ı Harbiye tarafından verilen karar doğrultusunda lisan tahsili için Londra'ya gönderilmiştir⁵⁵. Vasfi Bey, 1 yıl boyunca devam edecek olan eğitimini 8 Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nezaretinin Sefaret bildirdiği bir

50 Bennet'in Trablusgarp Savaşı sırasındaki gözlemlerini konu edinen otobiyografik metni için bk. Ernest N. Bennett, *With the Turkish Tripoli*, London 1912. Bennet Balkan Savaşlarının ardından gazetecilik çalışmalarına aynı çizgide devam etmiştir bk. **BOA**, HR.SFR.3., 708/87; **BOA**, HR.SFR.3., 712/46.

51 **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 17.

52 "... Mister Bennet'in hidmet-i fahriyesi kabul olundu. Sefaret-i seniyece musaddık hüviyet evrakıyla büyük karargâh-ı umumi refâketinde bulunacaktır." bk. **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 16.

53 H.C. Seppings-Wright, **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında hilal altında iki yıl**, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. X-XI. Henry Charles Seppings Wright 1850 yılında İngiltere Cornwall'de dünyaya gelmiştir. Savaş muhabirliği, ressamlığı ve karakalem çalışmalarıyla tanınan Wright kariyerine 1870 yılında *The Illustrated London News*'de başlamıştır. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi, İspanyol-Amerikan, Rus-Japon, Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda görevde bulunmuştur. Harp muhabiri olarak görevde bulunduğu savaşlara dair birçok eser kaleme alan Wright, I. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Doğu Ordusu içerisinde yer almıştır bk. Mitchel P. Roth, **Historical Dictionary of War Journalism**, Greenwood Press, London 1997, s. 353-354.

54 H.C. Seppings-Wright, *age.*, s. 140.

55 **BOA**, HR.SFR.3., 682/5, s. 1.

telgrafname ile yarıda kesmek zorunda kalmıştır. Öyle ki Vasfi Bey, dil eğitiminin henüz üçüncü ayı geride kaldığında olası bir seferberlik halinde matbuat işlerinde görev alabilmesi için, Hariciye Nezaretinin de devreye girmesi üzerine İstanbul'a dönmüş ve yukarıda bahsedilen göreve memur edilmiştir⁵⁶. Öyle gözüküyor ki, eğitimini yarıda bırakarak ani bir şekilde başkente getirtilen Binbaşı Vasfi Bey, belirli bir dereceye kadar vakıf olduğu lisan üzerinden savaş sırasında yabancı muhabirlerin gazeteleri ile olan irtibatını denetleyebilecek ve matbuat işlerini belirli bir düzen içerisinde organize -en azından idare- edebilecek kalifiye bir personeldi⁵⁷. Nitekim Lionel James⁵⁸ “uyumsuzlar bandosu” olarak isimlendirdiği yabancı muhabirler ekibini organize edebilmek için, 4 Türk subayının görevlendirildiğini, ataşemiliterlerden sorumlu olan “kıdemli”nin ise İstanbul'da bulunduğunu, dolayısıyla bu komisyonun beş kişiden oluştuğunu ifade etmekte ve Vasfi Bey'e de bu ekip içerisinde bir yer açmaktadır⁵⁹.

Balkan Savaşı başladığı sırada yabancı muhabirlerin refaketine tayin edilen Vasfi Bey'in ismine, harp sahasında yer alan muhabirlerin günlüklerinde sıkça rastlanılmaktadır. Bernard Grant⁶⁰, Vasfi Bey'in İzzet Bey ile birlikte cephedeki muhabirlerin faaliyetlerinden sorumlu olduğunu belirtmektedir⁶¹. Georges Rémond'un⁶² 25 Ekim 1912 tarihinde Çorlu Karargâhı'nda kaleme aldıklarına bakı-

56 “Erkân-ı harp Londra'da tahsilde bulunan Binbaşı Vasfi Bey'in seferberlik münasebetiyle serian Dersaadete iadesi” bk. **BOA**, HR.SFR.3., 682/5, s. 3.

57 Binbaşı Vasfi Bey, II. Balkan Savaşı'nın sona ermek üzere olduğu 1913'ün Temmuz ayında mevcut görevinden istifa etmiş, akabinde Bahr-i Sefid Boğazı Kuva-yı Mürettebesi bünyesinde Müretteb Piyade Alayı Kumandanlığına tayin olmuş, daha sonra ihtiyat zabıtlığında bulunmak istemesi üzerine bu görevinden de istifa ederek bahsi geçen memuriyete atanmıştır bk. **BOA**, İ. HB., 135/49; **BOA**, BEO., 4194/314550.

58 1871 yılında bir İngiliz subayının oğlu olarak dünyaya gelen Lionel James kariyerine Reuters Haber Ajansının Asya muhabiri olarak başlamıştır. Daha sonra *The Times* adına aynı görevi yerine getiren James, Boer Savaşı, Rus-Japon Savaşı ve ardından I. Balkan Savaşı'nda görevde bulunmuştur bk. Mitchel P. Roth, **age.**, s. 156-157.

59 James'in kıdemli olarak bahsettiği görevli yukarıda da değinildiği üzere Binbaşı İzzet Bey'dir bk. Lionel James, **age.**, s. 18.

60 Savaşı Osmanlı Doğu cephesinde *Daily Mirror* gazetesinin muhabiri olarak takip eden Bernard Grant ve İngiliz basınının önemli yayımlarından Graphic muhabiri Philip Gibbs'in Bulgar Ordusu ile birlikte gözlemlerini içeren notları Balkan Savaşı hakkındaki ilk otobiyografik eserler arasında yer almaktadır bk. Philip Gibbs, Bernard Grant, **Adventures of War with Cross and Crescent**, Small, Maynard and Company, Boston 1913; “The First Book of the War”, **Bystander**, vol. XXXVII, No. 476, 15 Ocak 1913, s. 150.

61 Bernard Grant, **age.**, s. 150.

62 Fransız gazeteci Georges Rémond I. Balkan Savaşı sırasında *L'illustration* Dergisinin İstanbul muhabiri olarak görevde bulunmuştur bk. “The Journals Representatives in the Balkan War and Their Work” *The Illustrated London News*, vol. CXLI, No. 3837, 2 Kasım 1912, s. 638.

lacak olursa; savaş sahasında 35 gazetecinin tüm faaliyet ve ihtiyaçlarından sorumlu olmakla birlikte her birinin itiraz ve iddialarını dinleyerek cevap vermeye çalışan Vasfi Bey'in işi oldukça zordu⁶³. Ellis Ashmead Bartlett⁶⁴ ise, Vasfi Bey'in oldukça gergin ve konforsuz olan bu ortamdan zaman zaman bunaldığını belirterek, "zavallının" soluğu bir kaç defa kendi çadırında aldığına değinmektedir⁶⁵. Cephedeki bu zorlu mesaisini bir nebze olsun azaltmaya çalışan Vasfi Bey, günde otuz beş telgraf ve mektup okumak mecburiyetinde olduğundan, muhabirlere yazdıklarının kısa ve açık olması için tavsiyelerde bulunmayı da ihmal etmemekteydi⁶⁶.

Vasfi Bey'in harp sahasındaki görev tanımının doğrudan belirtildiği bir atama/görevlendirme evrakına tesadüf edilemese de yabancı muhabirlerin kendisi ile kurduğu diyaloglardan yola çıkıldığında, onun harp sahasından gönderilecek

63 Georges Rémond, Vasfi Bey'in işinin zorluğunu şu ifadelerle açıklar; "Üstelik bu gazetecilerin alâka ve menfaatleri de birbirlerine aykırı bulunuyordu. Biri siperden bahsetmek ister, diğeri millî gururu yaralayacak şekilde olayları anlatmaya kalkışır; bir diğeri de olayların yaşandığı yerlerin fotoğraflarını ve sinemalarını göndermeyi arzu eder. Birçoğu diğerlerine haset eder. Her birinin bir arzusu, bir düşüncesi, kişisel bir emeli vardır. Bu kişisel çekişmelere bir de millî ve ırksal çatışmaları da eklemek gerekir. Burada Osmanlı, Fransız, İngiliz, Alman, Macar, Amerikalı, Rus bulunuyordu. Bazıları Balkan milletlerine eski mezhep ve soy bağlarıyla bağlantılı olduklarından, gazetelerine bir fayda verecek bilgiler veriyorlardı... Bu nedenle düşman olsun, dost olsun, muhabirlerin hepsine aynı içerikte bir kanun uygulamak gerekirdi. Doğal olarak bu muhabirlere büyük bir güvensizlik duyuluyordu." bk. Georges Rémond, **Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber**, çev. Hasan Cevdet, Yay. Haz. Muammer Sarıkaya, Profil Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 31-32; Georges Rémond, **Mağluplarla Beraber Edirne Sahralarında**, çev. H. Cevdet. Kanaat Matbaası, Dersaadet 1332.

64 1881 yılında dünyaya gelen Bartlett, bir dönem İngiliz kabinesinde görev yapmış babasıyla aynı adı taşımaktadır. Bartlett'in savaş muhabiri olarak katıldığı ilk mücadele 1897 Osmanlı -Yunan Harbi'dir. Bu savaş sırasında Osmanlı Ordusu içerisinde görevde bulunan Bartlett, Yunan askerleri tarafından esir olarak ele geçirilmiştir. Muhabirin görevde bulunduğu ikinci harp ise Boer Savaşı'dır. Rus-Japon Savaşı sırasında *Daily Telegraph*'ın savaş muhabirliği görevini üstlenen Bartlett, 1911 yılında Trablusgarp, 1912 yılında ise Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu içerisinde yer alarak aynı gazetenin muhabirlik görevine devam etmiştir. Fakat Bartlett'in uluslararası kamuoyunda adından sıkça söz edildiği savaş İngiliz Ordusu içerisinde yer aldığı I. Dünya Harbi'nin önemli cephelelerinden Çanakkale Muharebeleri olmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Felicity Barnes, "Bartlett, Ellis Ashmead (1881-1931)", **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 17 Eylül 2015.

65 Bartlett, Binbaşı Vasfi'nin bu sırada şu sözlerle serzenişte bulunduğunu kaydeder "Lâkin Mösyö Ashmead Bartlett siz söyleyin, ben onların bakıcısı mıyım? Ben onların atlarının ve üşüyen ayaklarının peşinden mi koşacağım?" Ellis Ashmead Bartlett, **Türklerin Rume- liye Vedası**, çev. Gökem Şengün, H. Büşra Yavuz, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 116.

66 Georges Rémond, **age.**, s. 32.

telgraflar ile mektupların kontrolünden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Vasfi Bey, İngiliz muhabirlerinden Angus Hamilton'un harp sahasında kaybolmasının ardından gerçekleştirdiği yazışmalarda "Muhabirini Ecnebiye Sansörü Binbaşı Ali Vasfi" ifadelerini kullanarak, vazifelendirildiği görevi açık bir şekilde belirtmektedir⁶⁷. Binbaşı bu görevini her ne kadar çoğunlukla harp sahasında yerine getirmiş olsa da Osmanlı Doğu Ordusunun Çatalca hattına çekildiği dönemde İstanbul'a gelmiş ve görevini Binbaşı İzzet Bey ile koordineli bir şekilde yürütmeye devam etmiştir.

3. Yabancı Muhabirler Nizamnamesi

Karadağ'ın 8 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle birlikte, Osmanlı Erkân-ı Harbiye Vekâletinden Hariciye Nezaretine gönderilen evrak, kısa süre sonra Balkanlı müttefiklerle başlayacak olan savaşın sadece askerî bir mücadeleden ibaret olmayacağını da göstermektedir. Buna göre, Tevfik Paşa'nın da önerdiği üzere harp sahasında yer almak isteyen yabancı muhabirlerin başvuru şartları ile başvurusu kabul edilenlerin cephede hangi koşullarda görevde bulunacağına dair bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamname ile birlikte, Osmanlı bürokrasisinin savaş boyunca Avrupa basını ve kamuoyu ile cephe dışında vereceği mücadele de eş zamanlı bir şekilde başlamıştı. Her ne kadar bahsi geçen nizamname metninde, nizamnamenin hazırlanmasına dair doğrudan bir gerekçe belirtilmemiş olsa da gerek Tevfik Paşa'nın tespit ve önerileri gerekse bu savaşın Trablusgarp gibi uç bir bölgeden ziyade çok daha merkezi bir alanda meydana gelecek olması, bu türden bir nizamnamenin hazırlanması için yeterli sebepler olarak ileri sürülebilir. Nitekim daha sonra nizamname kapsamında alınan ilave tedbirlere bakılacak olursa, Osmanlı bürokrasisinin bu nizamnameyi hazırlamaktaki amacı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda nizamnamenin bütünü incelendiğinde alınan kararların bir yanı sıra Balkan Savaşını Osmanlı Ordusu ile birlikte cephede takip edecek olan yabancı muhabirlerin mesai koşullarına, diğer bir yanı sıra da Avrupa basını ve kamuoyuna odaklanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Balkan Savaşı için hazırlanan bu nizamname, Osmanlı Devleti tarafından bir savaş sırasında yabancı muhabirlerin çalışma koşullarının belirlendiği ilk nizamname olma özelliğine de sahiptir.

Bahsi geçen nizamname, dört maddeden oluşmakta ve şu noktalara temas etmektedir⁶⁸. Nizamnamenin birinci maddesi; yabancı gazete muhabirlerinin bireysel ve izinsiz olarak herhangi bir ordu içerisinde yer almalarının hiçbir memlekette kabul olunamayacağından bahisle, bu durumun resmî bir çerçeveye alınması amacını taşımaktadır. Nitekim ilk maddenin bildirdiğine göre, savaş sahasında yer

67 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 28.

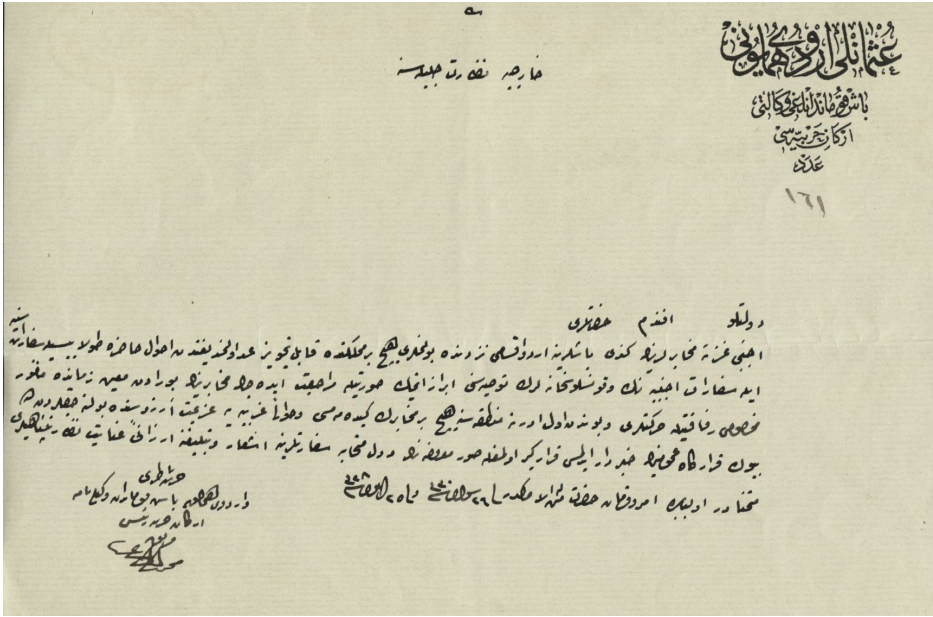
68 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 5.

almak isteyen muhabirlerin bu doğrultuda gerçekleştirecekleri başvurular, sadece mensubu oldukları sefaret veya konsolosluklardan temin edecekleri tavsiyename (itimatname) yazıları doğrultusunda değerlendirmeye alınacaktır⁶⁹.

Nizamnamenin ikinci maddesi ise, başvuruları kabul edilen muhabirlerin harp sahasına ne zaman ve nasıl hareket edeceği ile ilgilidir. Buna göre yabancı muhabirler daha sonra belirlenecek bir zamanda ve refakatlerine verilecek bir memur aracılığıyla harp sahasına gidebilecektir.

Nizamnamenin herhangi bir öncüle bağlanmayan üçüncü maddesine göre, hiçbir muhabir Edirne tarafına doğru gitme talebinde dahi bulunamayacaktır.

Dördüncü madde, Trakya Bölgesi'nde savaş sahasına alınan muhabirlerin buldukları yeri bırakarak Batı yönüne doğru gitmek istemeleri halinde nasıl bir prosedür takip edileceğini konu edinmektedir. Buna göre muhabirler bu doğrultudaki taleplerini genel karargâha resmî bir şekilde bildirecek ve genel karargâhtan verilecek onay doğrultusunda Batı tarafına geçilebilecektir.

Belge 1: Balkan Savaşını Osmanlı Ordu Karargâhı'nda takip etmek isteyen yabancı muhabirler için Harbiye Nezaretince hazırlanan nizamname (BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 5).

69 Wright bu belgeden iyi niyetli anlamına gelen “bonâ fide” bir muhabir olduğunu teyit eden evrak olarak bahsetmektedir bk. H. C. Seppings-Wright, *age.*, s. 134.

Harbiye Nezaretince hazırlanan bu nizamname, ilk olarak Reuters Haber Ajansı aracılığıyla uluslararası kamuoyu ile paylaşılmış, ardından sefaretlere ve sefa-
retler aracılığıyla da ilgili muhabirlere resmî olarak bildirilmiştir⁷⁰. Yabancı muha-
birler nizamnamesinin cephe şartlarındaki işlevselliğini ne ölçüde gerçekleştirebil-
diğine ve bunu ne kadar koruyabildiğine daha sonra değinilecektir. Fakat Osmanlı
bürokrasisinin söz konusu nizamnamenin teorik çerçevesine I. Dünya Savaşı sıra-
sında da başvurduğunu ve bunu bürokratik anlamda bir kerte daha genişlettiğini
söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Dâhiliye Nezaretinin, Çanakkale Muhare-
belerinde cephede görev alacak olan muhabirlerin her biri için üzerinde boy, renk,
bıyık, sakal ve sima gibi fiziksel özelliklerini tasvir eden bir eşkâl cetveliyle birlikte
muhabirin tâbiyeti, yaşı, hangi ajans veya gazeteye mensup olduğu, ismi, mezhe-
bi, ikamet adresi, doğum yeri, rütbesi, pasaport veya tezkiresinin numarası, bildiği
lisanlar, mülahazat bilgileri ve son olarak muhabirin fotoğrafının da yer aldığı “Or-
duya ilhak ruhsatnamesi” evrakları⁷¹ hazırlaması ve cephedeki her yabancı muhabi-
re ayrı bir dosyada yer vermesi bu sürekliliğin açık bir göstergesidir⁷².

Öte taraftan İngiliz muhabir Lionel James, nizamnameden haberi olduğu
anda notlarına bu noktada bir parantez açarak düşüncelerini şu ifadelerle kaleme

70 **BOA**, HR.SFR.3., 662/79.

71 Bu türden bir evrak için, Danimarkalı Henry Alexander Hellsen’in Çanakkale muha-
rebelerinde savaş muhbiri olarak bulunabilmesi için kendisine verilen ilhak ruhsatnamesine
bk. **BOA**, DH. EUM. VRK., 25/18.

72 Türkçe literatürde savaş muhabirliğine dair yapılan çalışmaların genellikle Çanakkale
muharebelerine odaklanmış olması, konunun popülaritesine ilaveten yukarıda da değinil-
diği üzere bu süreçte muhabirler adına tutulan evrakların “kişiselleştirilmesi” ile anlamlı
bir korelasyon içerisindedir. Makul sayıda örnek için bk. Volkan Marttin, “Arşiv ve Hatırat
Kaynaklarına Göre Muallim Necati Bey’in Savaş Fotoğrafçısı Olarak Görevlendirilmesi ve
Diğer Fotoğrafçılık Faaliyetleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Bahar 2018, S
24, s. 269-288; Emre Saral, “Avusturyalı Savaş Muhabiri George Bittner’in Çanakkale Cep-
hesi İzlenimleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Güz 2017, S 23, s. 133-163;
Mustafa Göleç, “Amerikalı Bir Gazetecinin Gözüyle Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları:
George Abel Schreiner ve Çanakkale Günlükleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllı-
ğı**, Bahar 2015, S 18, s. 593-635; Yahya Ayaşlı, “Bir Amerikalı Savaş Muhabirinin Çanakka-
le İzlenimleri”, **Türk Yurdu**, C 28, S 247, s. 22-23; Mehmet Ali Eren, “Avustralya Resmî
Savaş Muhabirinin Dehşet Dolu İtirafı: Çanakkale Savaşlarında Türkleri Diri Diri Yak-
tık”, **Aksiyon**, C 5, S 223, 13-19 Mart 1999, s. 32-39; Serpil Sürmeli, “İngiliz Savaş Muha-
biri Ellis Ashmead-Bartlett’in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu’da Sıradı-
şı Mücadelesi”, **Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Atatürk Dergisi**, C 5, S 1, Ocak 2006, s. 81-100; Fikretin Yavuz, Murat Toman, “Avust-
ralyalı Gazeteci Keith Artur Murdoch’ın Çanakkale Cephesine Dair Raporunun Analizi”,
Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Güz 2017, S 23, s. 221-246; Halil İbrahim Bulan,
“Amerikalı Gazeteci Granville Fortescue’nun Gözüyle Çanakkale Deniz Muharebeleri”, **18
Mart Deniz Zaferi**, Yay. Haz. Niyazi Sezen, Ahmet Yurttakal, Çanakkale Savaşları Araştır-
ma ve Tanıtma Topluluğu Kültür Yayını, Çanakkale 2009, s. 164-182.

döker; ona göre Harbiye Nezareti, yabancı muhabirleri kontrol etmek ve bu ekibi belirli bir disiplin altında tutabilmek için oldukça katı kural ve mevzuatların yer aldığı bir program hazırlamıştı. Şartlar o denli ağırdı ki, bu programın uygulanmasını kabul eden muhabirler bir nevi ölüm fermanını imzalamış olacaktı⁷³. Fransız muhabir Georges Rémond da meslektaşı James gibi düşünmüş fakat bu ağır şartlara alışmayı ümit ederek bardağın dolu tarafına bakmıştı⁷⁴. Seppings-Wright ise, nizamnameyi öğrendiği gün, bu şartlarda makul olmayan bir şey bulmadığını belirtirken, meslektaşlarından bazılarının bu koşullarda görevde bulunmaya itiraz ettiklerini notlarına düşmeyi de ihmal etmemişti⁷⁵.

Şüphesiz, her muhabir kendileri için hazırlanan bu nizamname hakkında bir fikre sahipti. Fakat nizamnameyi hazırlayan Harbiye Nezaretinin hangi muhabirin ne düşündüğüne bakmaksızın, savaş sahasının olağanüstü koşullarını teorik bir metinle sınırlayarak gereken tedbirleri almayı hedeflediği açıktır. Bu nizamname her ne kadar sahadaki yabancı muhabirler adına hazırlanmış olsa da, metin bir bütün olarak incelendiğinde, Osmanlı bürokrasisinin muhabirleri değil, ilgili muhabirin bağlı olduğu sefaretleri muhatap aldığı anlaşılmaktadır. Yabancı muhabirlerin cephede yer alabilmek için ibraz etmek zorunda oldukları itimatname evrakını sadece mensubu olduğu sefaretten temin edebilmeleri, bu durumun açık bir göstergesidir. Nizamnamenin temelini bu gibi bürokratik koşullar oluştururken, çerçevesini ise muhabirlerin cephedeki mesai tanımı ve koşulları meydana getirmektedir. Fakat Osmanlı Harbiye Nezaretinin kâğıt üzerinde kapatmaya çalıştığı tüm boşluklar “savaş sahasından toplayabildikleri kadar ganimet toplama arzusunda olan modern zaman maceraperestleri⁷⁶” tarafından kısa süre içerisinde delik deşik edilmiştir.

3.1. Nizamname Kapsamında Alınan İlave Tedbirler

3.1.1. Yabancı Muhabirlerden Talep Edilen Taahhütname

Yabancı muhabirler nizamnamesinin açıklandığı gün Harbiye Nezaretinden Albay İzzet Bey’le bir görüşme yapan E. Ashmead Bartlett’in ifadelerine bakılacak olursa, tüm yabancı muhabirlerin harp bitene kadar orduyla birlikte kalacaklarını tasdik eden bir belge imzalamaları gerekmektedir. Bartlett, anlam veremediği bu durumun şaşkınlığını yaşarken, konuşmanın devamında harp sahasından gönderilecek olan tüm telgraf ve mektupların sadece Fransızca olarak yazılabileceğini

73 Lionel James, **Türklerin Balkan Hezimetini**, çev. S. Emre Bekman, İz Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 53.

74 Georges Rémond, **age.**, s. 19.

75 Seppings-Wright, **age.**, s. 140.

76 Lionel James, **age.**, s. 17.

öğrenmesiyle birlikte yaşadığı şaşkınlığın yerini endişe almaya başlamıştır⁷⁷. Bartlett'in Albay'dan aldığı bu bilgiler, bahsi geçen nizamnamenin sadece dört madde ile sınırlı kalmadığını ve daha geniş kapsamlı bir şekilde hazırlanmış olabileceğini gündeme getirmektedir. Nitekim arşiv belgeleri de Bartlett'in Albay İzzet Bey ile yaptığı bu görüşmedeki anekdotları teyit eder niteliktedir.

12 Ekim 1912 tarihinde Başkumandanlık Vekâletinden Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda, Trablusgarp Savaşı'nda yaşanan birtakım sorunlardan bahsedilirken yabancı muhabirlerin cephede yer alabilme şartlarına dair hazırlanan nizamnameye de bazı düzenlemelerin getirildiği belirtilmektedir. Buna göre, savaş muhabirlerinin görevde buldukları ordu karargâhı'ndan ayrılarak, düşman orduları tarafına geçmelerinin sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar Trablusgarp Savaşı'nda tecrübe edilmişti. Dolayısıyla Balkan Savaşı sırasında cephede görev almak isteyen yabancı muhabirler, harbin bitimine kadar Osmanlı Ordusu tarafında kalacaklarını, mensubu olduğu sefaretler aracılığıyla resmî bir şekilde bildirmeliydi. Öte taraftan hiçbir sebeple savaş sahasından ayrılamayacak olan yabancı muhabirler, sadece hastalık durumunda karargâh kumandanının izniyle cepheyi terk edebilecekleri⁷⁸. Alınan bu karar, ertesi gün yani 13 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezareti aracılığıyla yabancı devlet elçiliklerine "Osmanlı Ordusunun harekâtlarını takip etmek isteyen yabancı gazete muhabirleri hakkında alınan ek tedbirler" başlığı altında bildirilmiştir⁷⁹.

Bartlett bu noktada, Albay İzzet Bey'e Güney Afrika Savaşı'nın üç yıl boyunca devam ettiğinden söz ederek, ne kadar süreceği öngörülemeyen bir savaşta gazete idarelerinin kendilerini bu görevden çekebileceğine dair olası bir ihtimali dile getirirse de, Albay cephede belirli bir süre bulunan muhabirlerin harp sahasından ayrıldıktan sonra elde ettikleri bilgileri muharip devletler ile paylaşabilecekleri riskine değinerek, nizamnamenin genel çerçevesinin bilgi kontrolü ve gizliliği olduğuna vurgu yapmıştır⁸⁰. Fakat Osmanlı bürokrasisinin yabancı muhabirlerin cephede yer alabilmelerine dair hazırladığı nizamname ve devamında bu nizamnameye getirdiği ilave tedbirlerle elde etmek istediği sonuç, Ashmead Bartlett, Lionel James ve Donohoe⁸¹ gibi tecrübeli savaş muhabirleri tarafından kısa sürede anlaşılması; özellikle Bartlett bu yaşananları eleştirmekten geri kalmamıştır. Ona göre;

77 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 87-88. Bartlett ile birlikte Baldwin de cepheden yazılacak telgrafların dili hakkında bilgiler vermektedir bk. Herbert Baldwin, *age.*, s. 4.

78 *BOA*, HR.SYS., 1967/1, s. 7.

79 *BOA*, HR.SYS., 1967/1, s. 6.

80 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 87.

81 1869 yılında İrlanda'da dünyaya gelen Donohoe, 1890 yılında Avustralya'ya göç etmesinin ardından 1892 yılında *Sydney Courier Australian* gazetesinde muhabirlik mesleğine başlamıştır. Akabinde *London Daily Chronicle* gazetesinin muhabirliğini yapmaya başlayan Donohoe, Boer Savaşı ile başlayan harp muhabirliği kariyerine Rus-Japon Savaşı ile devam etmiştir. İlk kez II. Meşrutiyet'in etkilerini yerinde inceleyebilmek için İstanbul'a gelen Do-

sefaretlerden alınması istenen söz konusu itimatnameler, muhabirlerin cepheye sevk edilmesini olabildiğince ileri bir tarihe ertelemekten başka bir amaca hizmet etmemekteydi. Nitekim o, Rus-Japon Savaşı'nda, Mançurya'daki Japon Ordusuna katılmak için Tokyo'da sabırsızlıkla geçirdiği günlerdeki tecrübelerinden hareketle benzer bir "oyalama taktiği" ile karşı karşıya kaldıklarını düşünmekteydi⁸².

Harbiye Nezaretinin yabancı muhabirlerden, cepheden ayrılmayacaklarına dair bir taahhütname talep etmesinin temel sebebi, Bartlett'ın da ifade ettiği gibi, cephede yer almak isteyen muhabirlerin bir kısmını bu görevden vazgeçirebilmek ve böylece cepheye olabildiğince az sayıda muhabirin girmesini sağlayabilmektir. Hiç kuşku yok ki, bir savaşın kazanılmasındaki temel faktörlerden biri de bilgi gizliliğidir. Üstelik savaş olgusunun topyekûn bir hâl aldığı dönemde ve neredeyse Balkan Yarımadası'nın tamamına yayılan geniş çaplı bir mücadelede, askerî ve stratejik bilgilerin gizli tutulması daha da önemli bir hâle gelmiştir. Öyle ki Bulgar askerî makamlarının yabancı muhabirlere; komutanlar ile birliklerin isimleri, bu birliklerin sevkıyatı, öldürülenler ve yaralananların sayısı, ordunun başarısı veya başarısızlığı, askerlerin sağlık durumu gibi teknik bilgilerin paylaşılmasına dair getirdiği kısıtlamaların yanı sıra hava durumunun dahi rapor edilemeyeceğini bildirmesi, muharip devletlerin bu noktadaki hassasiyetini göstermektedir⁸³. Öte taraftan bu hassasiyetin yanında ordu ile basın misyon ve operasyonel pratikler bakımından taban tabana zıt oluşu, harp sahasında bu iki farklı grubun aktörlerini sürekli olarak karşı karşıya getirmiştir⁸⁴.

Bununla birlikte Bulgaristan askerî yetkililerinin bilgi gizliliğine dair yabancı muhabirler üzerinden gösterdiği bu hassasiyetin bir benzerini Osmanlı Harbiye Nezareti de göstermiştir. 24 Kasım 1912 tarihinde Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine "Balkan Harbi Ecnebi Muhabirler" notuyla gönderilen telgrafta başta *Tan* olmak üzere birçok "gazete muhabirinin kuvva-yı askeriyemizle mevaki-i müstahkememiz hakkında verdikleri etraflı malumata nazaran yabancı muhabirlerin Osmanlı Ordugâhı'nda serbest bir şekilde hareket etmekte oldukları anlaşılmış" bu doğrultuda "böyle bir hareket serbestliğinin "bizim için ne derecelerde muhâtârat (tehlike)" meydana getireceği ve "düşmanın bundan ne mertebe istifade edebileceği müşki-i beyan" edilmiştir. Nitekim Bulgaristan Ordusunda yer alan muhabirlerin Eski Zağra ve Cisir-i Mustafapaşa'da⁸⁵ Osmanlı Ordusunda yer alan muhabirlerin ise Çorlu-Lüleburgaz ve Çatalca hattının ardındaki sahada yer alması, iki muharip

nohoe, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Osmanlı Ordusu içerisinde görevde bulunmuştur bk. Mitchel P. Roth, *age.*, s. 90.

82 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 87.

83 F. Lauriston Bullard, **Famous War Correspondent**, Little, Brown and Company, Boston 1914, s. 25.

84 Christopher Paul, James J. Kim, *age.*, 2004, s. 26-34.

85 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 22; **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 12.

devletin de savaş muhabirlerini ana cephenin gerisinde tutmak istediğini göstermektedir.

Osmanlı bürokrasisi bu noktada Bulgaristan makamlarına göre işi daha fazla ciddiye almış gibi görünmektedir. Savaşın henüz başlangıcında muhabirlerin cepheye sevki için bürokrasinin kırtasiyecilik⁸⁶ olarak da adlandırılan yönünü usta bir şekilde kullanan Osmanlı bürokrasisi, muhabirlerin savaş sahasına sevk edilmesinde de aceleci davranmamıştır. Nitekim Harbiye Nezaretinin yabancı muhabirler hakkında yayımladığı nizamnamenin ardından Hariciye Nezareti de bu doğrultuda daha fazla başvuru ve talebin olmaması adına çalışmalarını sürdürmüştür. Özellikle 1853-1856 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarında olduğu gibi Balkan Savaşına da büyük bir ilgi gösteren İngiliz gazetelerinin İstanbul'a muhabir gönderme taleplerinin önünü Londra Sefiri Tevfik Paşa aracılığıyla almayı amaçlayan Hariciye Nezareti bu doğrultuda hamleler gerçekleştirmiştir. Nitekim 9 Kasım 1912 tarihinde Londra Sefirine savaş sahasında yer alan muhabir sayısının kesinlik kazandığını ve bu andan itibaren hiçbir muhabirin savaş sahasına alınmayacağı bildirilerek, kendisine bu doğrultuda başvuruda bulunan İngiliz muhabirlere bu kararı tebliğ edebileceği bildirilmiştir⁸⁷. Devletin bu tutumu ilerleyen günlerde de kapsamı genişletilerek devam etmiştir. Nitekim harp sahasında yer alan muhabirlerin sayısının kesinlik kazandığı andan itibaren harp sahasına hiçbir muhabirin alınmayacağı hakkında Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya bildirilen karar kısa bir süre sonra Bükreş, Washington, Roma, Madrid, Berlin, Stockholm ve Brüksel sefaretlerine de iletilmiştir⁸⁸. Fakat Bartlett, Lionel James ve Donohoe, "bu oyunda yeterli koşullar sağlanmadıkça hürriyetlerini kaptırmayacak kadar tecrübeliydi". Öyle ki Harbiye Nezaretinin istediği taahhünameye hemen hemen aynı şeyleri yazan bu üç muhabir, gerekli hallerde karargâhtan ayrılacaklarına dair birçok açık kapı bırakmışlardı⁸⁹. Fakat daha sonra değinileceği üzere yabancı muhabirlerin bu hüstaki endişeleri oldukça yersizdi.

3.1.2. Cepheden Yazılacak Telgrafların Dili Meselesi

Bartlett'ın İzzet Bey ile yaptığı görüşmedeki bir diğer detay da muhabirlerin karargâhtan yazacağı tüm telgrafların sadece Fransızca olması zorunluluğuydu. Seppings-Wright, muhabirlerin cephedeki çalışma koşullarını belirleyen bu ve diğer

86 Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre bürokrasi kelimesi, devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu ile devlet kurumlarında kırtasiye işlerini öne sürerek işlemleri zorlaştırma anlamlarına gelmektedir, daha fazla bilgi için bk. Murat Kaçakaya, "Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayı**, Ankara 2016, s. 275-295.

87 **BOA**, HR.SFR.3., 662/59.

88 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 9.

89 E. Ashmead Bartlett, **age.**, s. 88.

sınırlamaları makul bulurken, Bartlett adına durum oldukça farklıdır. Öyle ki Bartlett, harp muhabirliği mesleği üzerinden hararetle bir İngiliz-Fransız çekişmesi yaşadığını her fırsatta dile getirmektedir. Ona göre; Fransız muhabirler sorumluluk almaktan uzak, gazetelerine haber servisi edebilmek için yeterli harcama yapmaktan kaçınan pasif kişilerdi. Nitekim Fransız harp muhabirleri, İngiliz harp muhabirlerinin bu meslekteki liderliğini tanıyor ve bunun da girişimcilik ruhunda yattığını kabul ediyorlardı. Bartlett'in bu ifadeleri her ne kadar milliyetçi bir çizgide ilerler gibiyse de, işin aslı Bartlett'in mesleki otorite ve imaj takıntısı gibi gözükmektedir. Avrupa kamuoyunun en prestijli gazetelerinden *Daily Telegraph*'in mensubu olan Bartlett, İngiliz meslektaşısı Lionel James'in muhabirliğini yaptığı *The Times* gazetesine “üç kuruşluk”, Ward Price⁹⁰ üzerinden ise *Daily Chronicle* gazetesine “ünü yarım kuruşluk” yakıştırmalarında bulunması, onun mesleki hırsını ve hatta bu bağlamdaki kibrini açık bir şekilde göstermektedir. Dolayısıyla Bartlett'in böyle bir yaptırım karşısındaki tutumu, harp sahasında Fransız muhabirlere avantaj sağlayan bu duruma açık bir tepkiden başka bir şey değildi⁹¹.

Bartlett'in telgraf yazımında kullanılacak dil ile ilgili tartışmalarını bir kenara bırakıp, meseleye Harbiye Nezaretinin 20 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezaretine iletildiği yazı üzerinden bakılacak olursa; bu düzenleme harp sahasının zorlu koşulları ile ilgiliydi. Nitekim muhabirlerin yazacağı tüm telgraflar sansür kontrolünden geçirileceği için her bir muhabirin kendi lisanında kaleme alacağı telgrafların kontrolünü sağlamak oldukça güçtü. Dolayısıyla nizamnameye getirilen bu ilave tedbir, cephe şartlarının elverişsizliği nedeniyle âdeta bir zorunluluk haline gelmiştir⁹². Öte taraftan Balkan Savaşı sırasında yabancı muhabirlerin kaleme alacağı telgrafların hangi dilde olması gerektiğini konu edinen benzer bir düzenleme daha önce Trablusgarp Savaşı sırasında da uygulanmıştır. 1 Mayıs 1912 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinin hazırladığı tezkerede, Derne Mutasarrıfı ve Umum Kumandanı Enver Bey tarafından gönderilen telgrafta bildirildiği üzere “sahne-i harbiyedeki gazete muhabirlerinin yazacakları telgrafnamelerden” Osmanlıca olanlardan ücret alınmayacak olup “hutut-ı ecnebiyece” olanlardan ücret alınacaktı⁹³. 12 Mayıs 1912 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından kabul edilen bu tezkerenin uygulamaya alınmasındaki en önemli neden ise “menfaat-i memleket nokta-i nazarından münasip görülmüş” olmasıydı⁹⁴.

90 Henüz öğrencilik yıllarında *Daily Mail*'in muhabiri olarak erken bir yaşta meslek hayatına başlayan George Ward Price, harp muhabiri olarak ilk kez Balkan Savaşlarında görevde bulunmuş ve ardından II. Dünya Savaşı'na kadar çalışmalarını sürdürmüştür bk. Mitchel P. Roth, *age.*, s. 240.

91 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 76-88.

92 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 31.

93 BOA, BEO., 4039/302882.

94 BOA, MV., 164/70.

Fakat Bartlett bu işin peşini bırakmamış, Albay İzzet Bey'e Fransız muhabirler ile cephe şartlarında aynı koşullarda görev yapabilmek için ısrarlarını sürdürmüştür. Bu ısrarlar üzerine İzzet Bey de, Bartlett'e yazacakları telgraflarla ilgilenecek bir İngiliz operatör temin etmeye çalışacağını bildirmiştir. Fakat bir İngiliz operatör temin edilemediği gibi, cephede görevde bulunan bir Fransız operatör dahi mevcut değildi. Nitekim 31 Ekim 1912 tarihinde Başkumandan Vekili Nazım Paşa tarafından Sadarete iletilen telgraftaki ifadeler, bu tarihte henüz Osmanlı Doğu Ordusu Karargâhı'nda olan "muhabere-i ecnebiye için dahi burada telgraf memuru olmadığı"nı göstermektedir⁹⁵. Bartlett için asıl çarpıcı olan gelişme ise cepheye vardığında yaşanmıştır. Nitekim cephede yer alan görevliler nezaretin belirlediği bu düzenlemenin tamamen dışında yeni bir kuraldan bahsetmekte, gönderilecek olan tüm telgrafların Türkçe yazılması gerektiğini belirtmektedir. Harbiye Nezareti ve genel karargâhın birbirlerini görmezden gelen bu kararları, İngilizce telgraf yazacak muhabirler için şöyle bir durum meydana getirmekteydi; "Önce yazıldığı dilden Fransızca'ya kötü bir çevirisi yapılacak, sonra Fransızca'dan Türkçe'ye, sonra tekrar Fransızca'ya ve nihayet İngilizce'ye..."⁹⁶. Bartlett Kasım ayının sonunda Vasfi Bey ile yaptığı bir görüşmede, kendisinin cephede yaşanan bu kaosu asıl sebebini yetkililerin karargâhta bir İngiliz ve bir Fransız sansür memuru görevlendirmemeleri olduğunu itiraf ettiğini belirtmektedir⁹⁷. Lionel James ise Vasfi Bey'den cephedeki hiçbir operatörün Latin harfleriyle telgraf çekemediğini ve tüm telgrafların Arapça harflerle yazılması gerektiğini öğrendiğinde böyle bir şey ile sadece güldürülerde karşılaşabileceğini notlarına eklemiştir⁹⁸. Hiç şüphe yok ki savaş muhabirlerinin cephedeki telgraf yazımı meselesinde yaşadıkları tek sorun yazı dili değildi. Karargâhtan yazılan telgraflara uygulanan askerî sansür de bu noktada ön plana çıkan bir diğer gerçektir. Nitekim Lauzanne'ın Çorlu'dan çekmek istediği 720 kelimelik bir telgrafın, karargâhtaki sansür memuru tarafından "Çorlu 31 Ekim... Dün savaş tekrar başladı... Savaş sürüyor." ifadelerine indirgenmiş olması altı çizilebilecek örneklerden biridir⁹⁹.

4. Sefaretlerin İtimatname Yazıları

Kaleme aldığı günlük notları incelendiğinde diğer yabancı savaş muhabirlerine göre çok daha detaylı gözlemlerde bulunduğu anlaşılan tecrübeli İngiliz muhabir Bartlett, bu bahiste de ayrıntılı anekdotlar aktarmaktan geri kalmazken eleştirel tutumunu da devam ettirmiştir. Harbiye Nezareti yetkililerinden Osmanlı Ordusuna eşlik etmek isteyen yabancı muhabirlerin mensup olduğu sefaretten bir tavsi-

95 BOA, BEO., 4106/307886.

96 E. Ashmead Bartlett, *age.*, 88

97 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 296.

98 Lionel James, *age.*, s. 54.

99 Stephane Lauzanne, *age.*, s. 46.

yename alması gerektiğini öğrenen Bartlett, bu isteği oldukça mantıklı bulmuştur. Fakat sıra bu tavsiyenameyi İstanbul İngiliz Sefiri Sir Gerard Lowther'dan temin etmeye geldiğinde, sefirin bu belgeyi verebilmek için Londra'ya danışarak Dışişleri Bakanlığından onay alması gerektiği cevabı ile karşılaşmıştır. Kendisinin *Daily Telegraph*'ın patronu tarafından İstanbul'a görevlendirilmiş olduğunu bilmesine rağmen Lowther'ın bu tutumunu ağır şekilde eleştiren Bartlett, tüm elçiliğin gözden geçirilerek değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir¹⁰⁰. Nitekim sadece İngiltere değil İstanbul'da bulunan diğer sefaretlerden de bu doğrultuda verilen bir tavsiyename metni tespit edilememiştir. Bu doğrultuda İstanbul İngiliz Sefaretinden 15 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezaretine sevk edilen evraka bakılacak olursa, İngiliz muhabirlerin Rus-Japon Savaşı'nda muharip devletlerin belirlediği resmî çerçeve içerisinde görevlerini yerine getirdikleri vurgulanırken, savaşı ordu ile birlikte kaç İngiliz muhabirinin takip edebileceği sorulduğu anlaşılmaktadır¹⁰¹. Bu doğrultuda Fransa Sefareti de Fransız gazetelerine mensup muhabirlerin savaşı takip edip edemeyeceği hakkında bilgi beklemekten öte bir girişimde bulunmamıştır¹⁰². Ne var ki arşiv belgeleri incelendiğinde sefaretlerin bu konudaki tavsiyename yazılarını muhabirlerin mensubu olduğu gazete idarehanelerine bıraktığı anlaşılmaktadır.

5. Gazete Direktörlerinin Tavsiye Yazıları

Harbiye Nezaretince hazırlanan ve Hariciye Nezareti tarafından da yabancı konsolosluklar ile sefaretlere bildirilen yabancı muhabirler nizamnamesinin içerdiği maddelerden biri de, muhabirlerin harp sahasında görev alabilmeleri için talep edilen tavsiyename yazılarıdır. Savaşı ülkelerinin kamuoyunda görünür kılmak isteyen gazete ve haber ajansları bu doğrultuda Hariciye Nezaretine resmî başvurularında bulunmuştur. Muhabirlerin mensubu olduğu gazete direktörleri tarafından gönderilen tavsiyename yazılarına bakıldığında, ilgili muhabirin kişiliğine, mesleki tecrübelerine ve savaş sırasında ne türden bir görev yerine getireceğine dair birtakım bilgilere yer verildiği anlaşılmaktadır.

Örneğin *Frankfurter Zeitung* gazetesi direktörü Kendore Curti'nin 22 Ekim 1912 tarihli telgrafına göre; savaşı takip etmek üzere hâlihazırda İstanbul'da bulunan Louis Rhein, ünlü bir askerî muhabirdi. Nitekim Transval Muharebesi, 1900 yılında Çin'de meydana gelen savaş ve son olarak Rus harbiyesine yönelik kaleme aldığı yazılar Rhein'in mesleki kariyeri hakkında önemli referanslardır. Bu doğrultuda Alman muhabirin mensubu olduğu gazetenin Avrupa'nın en önemli yayımları arasında olduğuna değinen direktör, kendisine bu görevi sırasında gerek-

100 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 84-86.

101 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 22.

102 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 5.

li kolaylıkların gösterilmesini talep etmektedir¹⁰³. *The Sphere* dergisi editöründen Londra Sefaretine gönderilen tavsiyename yazısında ise birkaç haftalığına İstanbul'a gelmiş olan ressam ve fotoğrafçı Mr. H. M. Paget'in¹⁰⁴ savaş sahasında yer alma gibi bir talebinin olmadığı bu süreçte sadece başkentte karşılaştığı olayları resmetmek istediği bildirilmektedir¹⁰⁵.

103 BOA, HR.SFR.3., 672/53.

104 I. Balkan Savaşı'nı *Sphere*'in temsilcisi olarak İstanbul'dan takip eden Paget'i diğer muhabirlerden ayıran en önemli özelliği, Babıali Baskını sırasında Nazım Paşa'nın öldürülmesine tanıklık edip bu sahneyi görselleştirmesidir bk. Mitchel P. Roth, *age.*, s. 229. Bahsi geçen fotoğraf için bk. "How Nazım Pasha Was Killed. from a Drawing by "The Sphere's" Special Artist in Constantinople", *The Sphere*, vol. LII, No. 681, 8 Şubat 1913, s. 144-145.

105 Balkan Savaşı'nı İstanbul'dan takip edebilmek için *The Sphere* tarafından görevlendirilen Mr. H. M. Paget, bahsi geçen derginin 2 Kasım 1912 tarihli sayısında okurlarına kısa özgeçmişi ve vesikalık bir fotoğraf ile tanıtılmıştır. Aynı sayfada Paget'in görev tanımı, Osmanlı başkentindeki hadiseleri fotoğraflamak ve Theodora ile Constantine'in tarihi şehrinin resmetmek ifadeleri ile açıklanmıştır bk. "The Newsletter: The War Week by Week", *The Sphere*, 2 Kasım 1912, vol. LI, No. 667, s. 113. Paget'in İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde şehrin nabzını yakından takip ettiği anlaşılır. Öyle ki Kapalıçarşı'da alışveriş yapan kadınların erkek çocuklarına aldıkları askerî üniformalardan, savaşta yaralanan bir askerın hastanede tedavisi sırasında "su su" iniltilerine kadar bulunduğu zamanı ve mekânı ayrıntılı bir şekilde gözlemleyen Paget, çizimleri ve çizdiği anı yorumlamasıyla İstanbul'un savaş gündemi ve gündelik atmosferi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Paget'in İstanbul'daki çalışmaları hakkında birkaç örnek için bk. "The Martial Spirit of the Young Turk", *The Sphere*, vol. LI, No. 675, 28 Aralık 1912, s. 325; "A Wounded Turk Having His Arm Dressed In a Constantinople Hospital", *The Sphere*, vol. LI, No. 671, 30 Kasım 1912, s. 225; "With "The Sphere's" Special Artist In Constantinople: Celebrating the Muharram Festival", *The Sphere*, 18 Ocak 1913, vol. LII, No. 677, s. 78-79.

Telegraphic Address:
"SPHERE," LONDON.

Telephone No. 2200 HOLBORN,
(6 Lines.)

"THE SPHERE"

GREAT NEW STREET,
FETTER LANE. E.C.

Oct. 25th, 1912.

The Secretary,
The Turkish Embassy,
69, Portland Place,
W.

Dear Sir,

I shall be greatly obliged if you would have the kindness to forward a note of recommendation to our artist, Mr. H. M. Paget, who we are sending to stay for a few weeks in Constantinople. Mr. Paget does not propose to go to the seat of war but to make pictures as opportunity offers of incidents in Constantinople. For any courtesies that you can be the means of showing him I shall be very grateful.

I am, Dear Sir,

Yours truly,

Clement Shorter

Editor and Director.

OSMANLI ARŞİVİ	
HR. SFR. (3)	
672-57	2

Belge 2: Mr. H. Paget için hazırlanan tavsiyename yazısı. (BOA, HR.SFR.3., 672/57, s.2).

The Daily News direktörü H. W. Smith ise, Makedonya'da *The Daily News* ile *Leader* gazetelerinin muhabiri olarak görevde bulunan Mr. Elias Copeland'a gerekli yardımın gösterilmesini talep etmiştir.

... 1.1.1911.7/11/11.

The Daily News

Date.....

MEMORANDUM from.....

to.....

To all whom it may concern.

Mr. Elias Copeland, the bearer of this, is acting as a special correspondent of "The Daily News & Leader" in Macedonia. The Editor will be grateful for any facilities offered him in the execution of his duties.

H.W. Smith
(News Editor)

OSMANLI ARŞİVİ		
HR. SFR. 711		
672	57	3

Belge 3: Mr. Elias Copeland adına hazırlanan tavsiyename. (BOA, HR.SFR.3., 672/57, s.3).

Yabancı savaş muhabirlerinin gazete direktörlerinden temin ettiği itimatname belgelerinin kimi zaman çeşitli Osmanlı sefaretleri üzerinden de gönderildiği anlaşılmaktadır. Sözelimi Almanya Sefiri Osman Bey'den Dr. Rudolf Lasswitz adına gönderilen itimatname bu noktadaki örneklerden biridir. Buna göre Alman Telgraf Ajansı Wolff'un İstanbul temsilcisi olarak görevlendireceği Dr. Rudolf Lasswitz, *Berliner Tageblatt* gazetetesinin muhabirliğini yaptığı 1908-1909 yıllarında Osmanlı Devleti'ne karşı dostane hisler beslemiş ve Osman Bey de muhabirin bu faaliyetlerine yakından tanıklık ettiği için Rudolf'un savaşı takip etmesinin devlet açısından oldukça faydalı olacağını belirtmiştir¹⁰⁶.

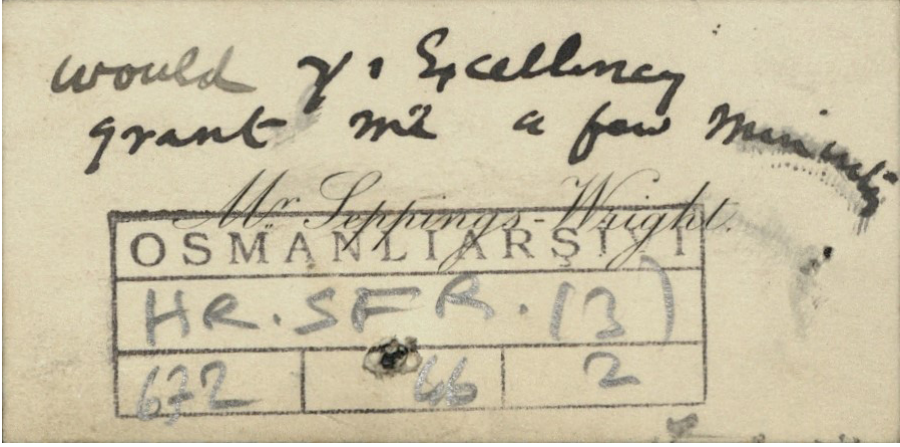
6. Ordu İçerisinde Görev Almak İsteyen Yabancı Muhabirlerde Aranan Vasıflar

Kısa bir süre önce geride kalan Trablusgarp Savaşı, askerî ve siyasi açıdan kayıplarla sonuçlanmış olsa da Osmanlı bürokrasisi adına basın ve kamuoyu bağlamında birtakım tecrübelerin kazanılmasına da imkân tanımıştır. Bu kazanımların en önemlisi hiç kuşku yok ki, basının özellikle de savaş sırasında devletin imajı ve içinde bulunduğu mücadelenin meşruluğunu uluslararası ölçekte izah edebilmedeki en önemli güçlerden biri olduğunun farkına varılmasıdır. Bu doğrultuda Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Ordusuyla birlikte görevde bulunan yabancı muhabirlerin gazetelerinde kaleme aldıkları yazılar, Hariciye Nezareti tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Öyle ki Trablusgarp Savaşı'nı Osmanlı Ordu Karargâhı'ndan takip etmek isteyen bazı muhabirlerin casus olabileceğine dair alınan ihbar üzerine, muhabirler her ne kadar tabi olduğu sefaretlerinden birer tavsiyename almış olsalar da kendilerine temkinli yaklaşılması istenmiştir¹⁰⁷. Bununla birlikte Osmanlı bürokrasisi, Trablusgarp Savaşı sırasında yabancı muhabirlerin kaleme aldığı yazılar ile Avrupa kamuoyunu derinden etkileyebildiklerini de fark etmiştir. Dolayısıyla Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti lehine yazılar kaleme alan muhabirlerin, Balkan Savaşını takip etme talepleri olumlu karşılandığı gibi, Hariciye Nezareti bu muhabirlerin savaşı takip etmesi için Harbiye Nezaretine tavsiyelerde de bulunmuştur.

Osmanlı Hariciye Nezaretinin bu doğrultuda kendisine tavsiyename hazırladığı muhabirlerden biri ve bu profilin en ideal karakteri H. C. Seppings-Wright'dır. Nitekim Wright, Trablusgarp Savaşı'nın başlangıcından itibaren Central News Ajansı adına kaleme aldığı makalelerde Osmanlı Devleti'ni savunurken, İtalyanların Trablusgarp'ta gerçekleştirdiği mezalimi tüm detaylarıyla ifade etmiş, Avrupa kamuoyunun yaşananlardan haberdar olmasını sağlamıştır. Bu tutumuyla bölge kumandanı Neşet Bey başta olmak üzere diğer subayların da takdirini kazanan Wright, yerli halk nezdinde de muteber bir kişilik haline gelmiştir¹⁰⁸. Makalelerinden anlaşıldığı kadarıyla bir Türk dostu olan Wright, bu defa İngiltere matbuatından London News adına Osmanlı Ordusu ile birlikte Balkan Savaşını takip etme talebinde bulunmakla birlikte kendisine bu görevi sırasında yetkili kişiler tarafından kolaylık gösterilmesi istenmiştir.

107 **BOA**, HR.SFR.3., 655/2.

108 "... mezkur ajans ile neşrettirdiği makalatında hukuk ve menafi-i Osmaniye'yi müdafaa eylemiş ve İtalyanların mezalim-i hoyratanesini uzun uzadı tasvir ile hak ve hakikati âlem-i medeniyete ilan eylemiş ve kuvva-yı Osmaniye kumandanı Neşet Bey ve sair zabitan-ı Osmaniye ile Arap mücahidinin muhabbet ve itimadını celbe muvaffak olmuş." bk. **BOA**, HR.SFR.3., 672/46.

Belge 4: Seppings Wright'ın Hariciye Nezaretine sunulan kartviziti. (BOA, HR.SFR.3., 672/46).

Tıpkı Seppings-Wright gibi Londra'nın önemli gazetelerinden olan *Daily Express*'in harp muhabirliği görevinde bulunan ve Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Ordu Karargâhı'nda bulunarak "İtalyanların mezalimini mezkûr gazete de neşriyle Avrupa efkâr-ı umûmîyesini hakikat-ı halden haberdar eylemiş olan" Mister Alan Ostler¹⁰⁹ ise bahsi geçen gazetenin muhabiri olarak İstanbul'da bulunmaktaydı. Bölgede bir savaş çıkması halinde muhabirin tekrardan Osmanlı Ordusu tarafında görevde bulunacağı bildirilirken kendisine bu doğrultuda gerekli kolaylıkların gösterilmesi talep edilmiştir¹¹⁰.

Osmanlı Hariciye Nezareti, Balkan Savaşı'nı Osmanlı Ordusu ile birlikte takip edecek yabancı muhabirleri belirlerken temel referans noktası, söz konusu muhabirin Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu ile birlikte görevde bulunması ve devamında da muhabirliğini gerçekleştirdiği gazetede Osmanlı Devleti lehine yazılar kaleme almış olmasıdır. Bu koşulları yerine getirmiş kişilerden biri de *Daily News* muhabiri Mösyö McCullagh'dır¹¹¹. Kendisi hakkında verilen tavsiyename yazısına bakılacak olursa, Trablusgarp Savaşı'nın başlangıcında Londra'nın önde gelen gazetelerinden *Westminister*'in harp muhabiri olarak görevde bulunan ve gazetesine İtalyanların Araplara karşı "ika etdikleri vahşet-i vesaireyi kemal-i cesaretle bildirmiş ve neşrettiği üç sayfalık kitapla İtalyanların gayrimedeni akvama mahsus hareketlerini" tasvir ederek İngiltere kamuoyunu yaşananlardan haberdar

109 Ostler'in Trablusgarp Savaşı sırasındaki tanıklıkları için bk. Alan Ostler, **The Arabs in Tripoli**, London 1912.

110 BOA, HR.SFR.3., 672/41.

111 Bernard Grant Trakya kırsalında birlikte bulunduğu Francis McCullagh hakkında notlarına onun *Westminister Gazette*'nin muhabiri olduğunu kaydetmiştir bk. Philip Gibbs, Bernard Grant, *age.*, s. 204.

etmeye gayret göstermiş “hak ve adalet meftunu ve cidden Türk muhibbi” olan McCullagh’ın İstanbul’da bulunduğu ve Balkanlarda bir savaş çıkması halinde tekrardan Osmanlı Ordusunun yanında görev alabilmesi talep edilmiştir¹¹².

22 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezaretinin tavsiyenamesine söz konusu olan bir diğer yabancı muhabir de Mister Wills’dir. Wills’in tavsiyenamesini diğer muhabirlerden farklı kılan şey ise onun Trablusgarp Savaşı’nda Osmanlı Ordu Karargâhı’nda görevde bulunmamasıdır. Fakat buna rağmen Wills’in Balkan Savaşı aktüalitesine dair kaleme aldığı yazılar “bize karşı husumetiyle maruf olan Balkan Komitesinin faaliyetlerini tenkit” eder türdendir. Nitekim Wills’in İngiliz matbuatında daha önce neşrettiği yazılardan da onun bir “millet-i Osmaniye hayır hâminden” olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Wills’in babası, Kırım Muharebesi sırasında İngiliz Ordusunda zabıt olarak görevde bulunmuş ve devleti adına oldukça faydalı işlere imza atmıştı. Bu doğrultuda Wills’in yazılarının âdeti “hissiyat-ı mecmuasının miras-ı peder” olduğu tespit edilmiştir. Wills hakkında iletilen tavsiyename yazısı da tıpkı diğerleri gibi onun Balkan Savaşı’nda Osmanlı Ordusu ile birlikte görevde bulunması ve kendisine gerekli kolaylıkların gösterilmesini talep ederek son bulmaktadır¹¹³. Görüldüğü üzere Balkan Savaşı Osmanlı Ordu Karargâhı’nda takip etmek isteyen yabancı muhabirlerin Trablusgarp Savaşı sırasındaki yazın faaliyetleri, Osmanlı bürokrasisi adına önemli bir tercih ve karar sebebi olmuştur.

7. Muhabirlerin Sevki, Cephe Gündelik Yaşam, Zaman ve Mesai

“Cepheye gittiğimizde gözümüzün önündeki perde kalktı ve savaşın hakikati tüm şiddetiyle yüzümüze çarptı.”¹¹⁴

Londra’nın bir saat uzaklığındaki Brighton’dan başkente hareket eden trenin müdavim yolcularından beşi iş adamı, biri asker, altı kişilik grup her gün olduğu gibi briç oynamaktadır. Aynı kompartımanda bulunan Lionel James, Savaş Bakanlığına bağlı Genelkurmayda subay olarak görevde bulunan briç oyuncusunun “Çatalca’da çok büyük bir savaş başlamış” sözlerini işitmiş ve grubun konuştuklarına kulak misafiri olmuştur. İlk anda grubun pek de ilgisini çekmeyen bu haber karşısında, oyuncuların biri, aynı doğrultuda bir haberin kendi gazetesinde yer almadığına değinerek, bunun ancak “yalancı Avusturya gazetelerinden birinin işi” olabileceğini ileri sürmüştür. Diğer bir oyuncu ise Bulgarların henüz savunma hatlarını aşmamış olmalarına şaşırıırken, oyun oynamayan iki kişi, kendi gazetelerinde

112 BOA, HR.SFR.3., 672/43.

113 BOA, HR.SFR.3., 672/52.

114 Ashmead Bartlett, *age.*, s. 36.

savaş hakkında bir haber olup olmadığını kontrol etmeye başlamıştır. Bu ikiliden yaşlı olanı gazetesinde savaşa dair herhangi bir habere rastlamamış ve askere, savaşın ne zaman başladığını sormuştur. Asker sayfanın üst kısmındaki tarihe baktığında, savaşın henüz “dün” başlamış olduğunu şaşkınlıkla fark etmiştir. Diğer gazetelerde böyle bir haber bulunmazken, Çatalca önlerindeki savaşı haberleştirerek okuyucuları ile buluşturan savaş muhabiri şüphesiz ki iyi bir iş çıkartmıştır. Grup, gazetede yer alan savaş haberine odaklandığı sırada, asker hararetli bir şekilde, Çatalca'daki savunma mevzilerinden birinde yüksek kalibreli eski topların bulunduğu bahseden savaş muhabirinin düşmana açıkça istihbari bir bilgi verdiğini düşünmüş ve savaş muhabirlerinin modern orduların karabasanı olduğunu ileri sürerek “bu haberin iblisin ağzından çıkanlardan hiçbir farkı olmadığını” savunmuştur. Grup arasında uzayıp giden tartışmanın sonucunda, savaş muhabirlerinin her yazdığı doğru olmasa bile bu haberin gazetenin yarın ve ertesi gün çok daha fazla satış yapmasına sebep olacağı üzerinde anlaşılmaya varılmıştır¹¹⁵. Balkan Savaşını Trakya Bölgesi'nde takip edebilmek için çıktığı uzun yolculuğun henüz başında bu sözleri işiten James, hiç şüphe yok ki başarılı bir savaş muhabiri olarak anılmak istiyordu. Nitekim daha sonra değinileceği üzere bu uğurda tüm şartları zorlayan İngiliz muhabirin önünde aşması gereken bazı engeller bulunmaktaydı.

Savaş başlayalı bir hafta olmasına rağmen, yabancı muhabirler hâlâ İstanbul'da bekletilmekte ve bu durum “gerçeğin peşinden koşan hevesli avcıları¹¹⁶” her geçen an biraz daha karamsarlığa itmekteydi. Fakat başkentteki yabancı muhabirler, Abdullah Paşa'nın 16 Ekim Çarşamba günü Trakya Ordusu Başkumandanı olarak cepheye doğru hareket etmesinin ardından harp sahasına gitme sırasının kendilerine geldiğini düşünmeye başlamıştı. Nitekim Bartlett, daha önce Albay İzzet Bey'den, başkumandanın cepheye hareketini takiben kendilerinin de sahaya gönderileceğine dair bir bilgi almıştı. Muhabirler cepheye gitmeden önce Harbiye Nazırının hatıra olarak saklamak istediği bir fotoğraf çekimi için nezarete davet edilirler¹¹⁷ ve nihayetinde 23 Ekim Çarşamba akşamı savaş muhabirlerini taşıyan tren Kırklareli'ne doğru yola çıkmak için hazırlanır¹¹⁸. Trenin ikinci kompartımanına

115 Lionel James, *age.*, s. 9-12.

116 Benzetme için bk. E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 99

117 Hal böyle olsa da Bartlett, Harbiye Nazırının o fotoğrafı bürosunda sergilemeye meraklı olmadığını da günlüğüne ekler bk. E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 87. Bahsi geçen fotoğraf her ne kadar Bartlett'in metninde yer almıyor olsa da *The Sphere* dergisinde kendisine yer bulabilmiştir. *The Sphere*, Balkan Savaşı'nı yarımadanın dört bir yanında savaşın nüfuz ettiği ve insanın bulunduğu en ücra köşelere kadar yakından takip etmiş özellikle fotoğraf, tablo, eskiz ve karikatürlerle dönemin görselleştirilmesinde rakipsiz bir yayın olmuştur. Derginin İstanbul fotoğrafçısı ve muhabiri Mr. H. M. Paget olup, sözü edilen fotoğraf dergide “İstanbul'daki Otuz Altı Muhabirin Bir Kısmı-cepheye gitmek için yola çıkmadan önce çekilmiştir” notuyla yayımlanmıştır bk. “The Newsletter: The War Week by Week”, *The Sphere*, vol. LI, No. 668, 9 Kasım 1912, s. 139.

118 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 107.

altışarlı gruplar halinde yerleştirilen savaş muhabirlerinin¹¹⁹ Kırklareli yolculuğu bardaktan boşalırcasına yağın yağmur ve sert esen bir rüzgar eşliğinde akşam saat 19.00'da başlar¹²⁰.

Savaş muhabirleri, Sirkeci Tren İstasyonu'ndan kafile halinde başladıkları cephe yolculuğuna dair gözlemlerini henüz seyahat halindeyken kaleme almaya başlamıştır. Sözgelimi Seppings-Wright bu sırada cephe mesaisinin maddi yönü üzerine bir bahis açarak, henüz harp sahasına ulaşmadan evvel cephede ihtiyaç duyulan teçhizat, iki binek atı, kamp malzemesi, yük hayvanı, hizmetkârlar ve üç aylık yiyecek stoğunun muhabirler adına rekor seviyede masrafa sebep olacağına değinir¹²¹. Fakat Wright'ın muhabirler adına öngördüğü bu savaş bütçesi, harp sahasına ulaşıldığında hesapta olmayan giderler ile birlikte bir miktar daha artış göstermiştir. İngiliz muhabir Lionel James, trenden iner inmez, büyük bir keşmekeş yaşandığını "bu otuz canavar" ile beraberinde getirdikleri eşyalar, atlar ve hizmetlilerin nerede, nasıl bulanacağını kimsenin bilmediğini notlarına eklemektedir¹²².

Fotoğraf 1: Mr. H. objektifinden: Savaşı Osmanlı Ordu Karargâhı'nda takip edecek muhabirlerden bir kısmı ile Tetkik ve Teftiş Komisyonu üyeleri ("Some of the Thirty-six Correspondents in Constantinople", **The Sphere**, vol. LI, No. 668, 9 Kasım 1912, s. 139).

119 Georges Rémond, *age.*, s. 27.

120 Herbert. F. Baldwin, *age.*, s. 2.

121 H.C. Seppings-Wright, *age.*, s. 141, 143.

122 Lionel James, *age.*, s. 51.

Savaş muhabirlerinin Trakya kırsalında zamanı nasıl deneyimlediğini tam anlamıyla hiçbir zaman bilemeyecek olsak da, çeşitli kaynaklarda yer alan ipuçları aracılığıyla cephedeki gündelik hayata ve zaman kavramına dair bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak 20 Kasım 1912 tarihli *Sketch* dergisinde yer alan bir fotoğraftan yola çıkarak, muhabirlerin cephede nasıl konakladığı, hangi ekipmanlara sahip olduğu ve giyim kuşamlarına dair bazı somut verilere ulaşılabilmektedir¹²³. Çorlu taraflarında çekilen fotoğrafın kadrajında yer alan Bartlett, Mr. Martin H. Donohoe, Mr. Lionel James, Mr. Angus Hamilton¹²⁴ ve Mr. Francis McCullagh ile arka plana bakılacak olursa; savaş muhabirleri çadırlarda konaklamaktaydı. Her ne kadar fotoğrafın altında muhabirlerin zor şartlar altında ve konforsuz bir ortamda konakladıkları belirtilse de geleneksel cephe şartları göz önüne alındığında, durumun o kadar da vahim olmadığı görülmektedir. Portatif sandalye ve masalarda çatal bıçak eşliğinde yenilen yemeklerin yanında tüketilen içki, muhabirlerin gündelik pratik ve alışkanlıklarını kısmen de olsa cepheye entegre edebildiğini göstermektedir¹²⁵.

123 “Hardship of The War-Correspondent: The Tented Field”, **The Sketch**, vol. LXXX, No. 1034, 20 Kasım 1912, s. 199.

124 Soylu bir İngiliz aileye mensup olan Angus Hamilton, eğitimini Cheltenham Koleji’nde tamamlamıştır. Meslekteki ilk tecrübesini Kore’de *Pall Mall* gazetesinin muhabiri olarak deneyimleyen Hamilton, ilk savaş gözlemini ise Rus-Japonya harbi sırasında gerçekleştirmiştir. Hamilton, 1913’ün Haziran ayında bir süredir yaşadığı maddi sıkıntılar nedeniyle New York’ta bir otel odasında intihar etmiştir bk. “Balkan Lecturer, Penniless, Suicide”, **New York Tribune**, 15 Haziran 1913, vol. LXXIII, S 24.318, s. 1.

125 Sütunlarında Balkan Savaşı muhabirleri hakkında yazarı belirtilmeyen bir yazıya yer veren *Servet-i Fünûn* dergisi, Ellis Ashmead Bartlett’in cepheye taşıdığı alışkanlıkları hakkında şu bilgilere yer verir; “... Beraberinde altı uşak, bir aşçı, çadırlar, portatif fırınlar, yazı makinelerini taşımak âdetinde olan Mister Aşmed Bartlet...” bk. “Ateş Altında Gazete Muhabirliği”, **Servet-i Fünûn**, No. 1132, 7 Rebiülevvel 1331, s. 320.

Fotoğraf 2: Osmanlı Doğu Ordusu içerisindeki muhabirlerden birkaçı (“Hardship of the War-Correspondent: The Tented Field”, **The Sketch**, vol. LXXX, No. 1034, 20 Kasım 1912, s. 199).

Muhabirlerin kıyafetlerine baktığımızda ise; gömlek, pantolon ve ceket giymeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bartlett, bu noktada bir adım daha ileri giderek kıyafetini yelek ve kravat ile tamamlamayı tercih etmiştir. Çeşitli tür ve ebattaki şapkalar ise cephe giyiminin olmazsa olmaz bir parçası gibidir. Bartlett’in cepheye adım attığı ilk gün kaleme aldıklarına bakılacak olursa bu noktada daha somut verilere ulaşabiliriz. Bartlett, savaşı takip eden yabancı muhabirlerin görünümünü şu şekilde açıklamıştır: “Bu sırada neredeyse tüm Avrupalı milletleri temsil eden 32 muhabir, fotoğrafçı ve sinematograf teknisyeni istasyon platformunda toplanmıştı. Hepsinin de türlü türlü kıyafeti vardı; kimilerinin ki oldukça gülünçtü. Bir deri bir kemik bir atın çektiği arabayla gelen ölü suratlı bir Fransız, bir sürü eski püskü heybe, tabanca, su matarası, filtre gibi şeyleri giyinin kuşanmıştı. O andan sonra adı Don Kişot olarak kaldı. Onu takip eden çok şişman bir Alman ise Sancho Panza adını taktık. *Kreuz-Zeitung*’un muhabiri gördüğüm en geniş kenarlı şapkayı takmış, Roosevelt’in kovboylarına yahut Amerikan iç savaşı gazisine benzemişti. O mevsimde sürekli yağmur yağdığından, şapkasını şemsiye niyetine kullanacağını düşünmüştüm.¹²⁶” Lionel James de bu noktada Bartlett gibi düşünmüş olacak

126 E. Ashmead Bartlett, **age.**, s. 107-108.

ki gözlemlerini şu ifadelerle aktarmaktadır: “Her savaş muhabiri kendine has bir tarzda üniforma giyerek belli bir çapta kendi modasını görücüye çıkartmıştı. Bu moda genelde onları hayal ürünü bir süvari ile bir film kabadayı karşı bir hâle sokardı.¹²⁷” James bununla birlikte muhabirlerin kullandığı kıyafetlerdeki renklerin, uluslarının karakterine atıfta bulunan tonlarda olduğunu belirtmekle birlikte özellikle tecrübesiz muhabirlerin üzerlerindeki ekipmanlara da değinmektedir. Ona göre muhabirlerin üzerlerinde bulunan kayışlar, su fiçileri, altıpatlar tabancalar, av bıçakları, termos şişeleri, Sam Brown kuşakları bir ıvır zıvırdan ibaretti. Bu kadar çok malzeme pratikte ayrı ayrı fayda sağlasa bile muhabirin manevra kabiliyetini azaltacağı şüphesizdi. Nitekim tecrübeli muhabirler için sadece bir avcı kıyafeti yeterliydi¹²⁸. Tıpkı Balkan Savaşını olduğu gibi Trablusgarp Savaşı’nı da Osmanlı Ordusu ile birlikte takip eden Seppings-Wright ise bu sırada fes kullanmayı tercih etmişti. Nitekim söz konusu savaş devam ederken 2 Şubat 1912 tarihinde alınan bir karara göre; Bingazi taraflarında gerçekleşen muharebeyi takip etmek isteyen yabancı muhabirlerin fes giymesi zorunlu hâle getirilmişti¹²⁹. Wright’ın, Çorlu’da yalnız başına kaldığı ve yakalanacağını düşündüğü bir sırada fesini âdeta hüviyetini taşıyıcı gibi başından hiç çıkarmadığından bahsetmesi, kuşkusuz daha önce edindiği bu tecrübeye dayanmaktadır¹³⁰. Rémond da tıpkı Wright gibi cepheye fes kullanmayı tercih eden muhabirlerden biridir¹³¹.

Bartlett ve James’in entelektüel birikiminin emaresi olan bu benzetmeleri bir kenara bırakarak, Sketch dergisinde yer alan fotoğrafı muhabirlerin kaleme aldığı metinler üzerinden daha ayrıntılı bir şekilde incelemek yerinde olacaktır. Fakat buraya gelmeden önce bir başka kaynağa göz atmak gerekmektedir. Söz konusu, herhangi bir görsel malzemenin analizi olduğunda şüphesiz Peter Burke’in eseri büyük bir otorite olarak karşımıza çıkmaktadır. Burke, fotoğraf ve tablolara yansıyan insanların, sadece bir poz hatta yeri geldiğinde bir kurgu olduğunu düşünür ve tarihçilere şu öğütte bulunur; “Poz verenler genellikle en güzel kıyafetlerini giyerler, bu yüzden tarihçiler portrelere günlük giyim kanıtları gibi yaklaşırsa yanıltılmış olurlar.¹³²”

127 Lionel James, *age.*, s. 17.

128 Lionel James, *age.*, s. 18.

129 **BOA**, HR.SFR04., 860/45.

130 Seppings-Wright, *age.*, s. 186.

131 “War Artist&The Illustrated London News”, **The Illustrated London News**, 2 Kasım 1912, vol. CLXI, No. 3837, s. 638; **L’illustration**, No.3640, 30 Kasım 1912, s. 425.

132 Peter Burke, **Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarih Görgü Tanıkları**, çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2016, s. 27.

Fotoğraf 3: Osmanlı ordugâhında görevde bulunan Bernard Grant¹³³ (Philip Gibbs, Bernard Grant, *age.*, s. 3).

Nitekim muhabirlerin kaleme aldığı günlükler Burke'ı haklı çıkarır türdendir. Diğer bir deyişle cephenin zorlu şartları, kadrada yer alan bu ana hiç mi hiç benzememektedir. Muhabirlerin henüz cepheye sevk edilmesiyle birlikte yaşamaya başladıkları zorluklar, cepheye gelindiğinde soğuk, hastalık, açlık gibi olumsuzluklar ile daha da artış göstermiştir. Öyle ki Bartlett için işler daha yola çıkmadan aksi seyretmeye başlamıştı. Muhabirleri cepheye nakledecek olan tren, İstanbul Sirkeci Garı'ndan 23 Ekim Çarşamba günü hareket edecekti. Fakat Bartlett bu yolculuğun birkaç gün öncesinde hastalanmıştı. Salı akşamına gelindiğinde dahi yüksek seyreden ateşi onu yola çıkmaktan alıkoyacak derecedeydi. Bu durumda yapılacak şey belliydi; Bartlett kalemi ve kâğıdı kardeşine emanet ederek iyileşmeyi ve akabinde otomobille cepheye doğru yola koyulmayı bekleyecekti¹³⁴. Dolayısıyla muhabirlerin cephede sağlıklı bir şekilde görevlerini gerçekleştirebilmeleri kısmen tecrübe kısmen de şans faktörüne bağlıydı. Fakat Kardeş Bartlett'in ifadelerine bakılacak

133 Grant'ın çadırında görülmekte olan İngiltere bayrağı gibi diğer savaş muhabirlerinin çadırlarında da mensup olduğu milleti temsil eden renkler ve işaretler yer almaktadır bk. Lionel James, *age.*, s. 51.

134 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 91. James ise Bartlett'in hasta olmadığını ve onun bazı imkanlar elde edebilmek için İstanbul'da kaldığını düşünmektedir bk. Lionel James, *age.*, s. 41.

olursa; cepheye gelen muhabirlerin büyük bir kısmı kamp hayatına alışkın olmakla birlikte Londra'da gazete binalarının yer aldığı Fleet Sokağı'ndan dışarıya çıkmamış, düşmana sıkılan bir kurşuna şahit olmamış, hatta at sırtına dahi binmemişti¹³⁵.

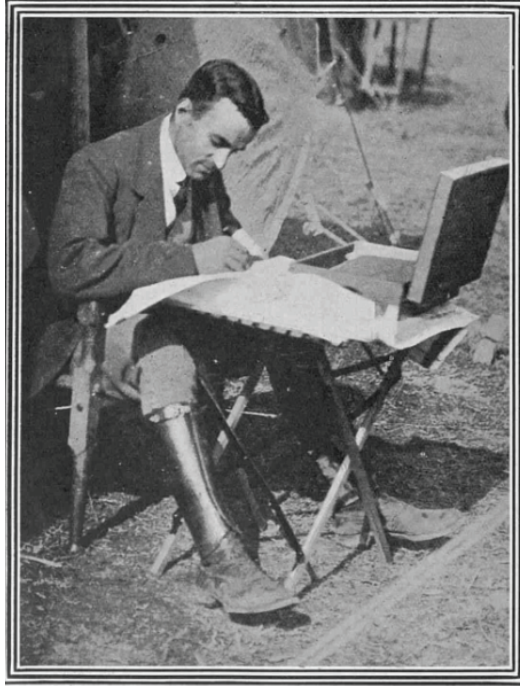
Fotoğraf 4: Savaş sahasında bulunan bir muhabir grubu (“A Little Press Camp in Montenegro”, **The Sphere**, vol. LI, No. 668, 9 Kasım 1912, s. 139).

Kardeş Bartlett cephe yolculuğuna, Lionel James ve Martin Donohoe ile ikinci sınıf bir kompartımanda çıkar. Yolda sardalye, dil ve kakaodan oluşan özensiz bir akşam yemeği yiyen üçlü, üstü başı kirli ve bitap bir halde sabah saatlerinde Seyidler'e ulaşır ve kendilerine gelebilmek için istasyon pompasının suyu ile temizlenirler¹³⁶. Çatışmaların yaklaşık olarak 60 km. uzağına kamp kurmalarına müsaade edilen muhabirler, ilk gün ve geceyi sorunsuz bir şekilde geride bırakmışlardı. Fakat ertesi akşam kuzeydoğudan esen rüzgâr havayı soğutmuş; çadırların içinde dahi ısınmayı imkânsız bir hâle getirmişti. Rémond'un ifadelerine göre önlerindeki birkaç geceyi de bu şekilde geçirecek olurlarsa atları telef dahi olabilirdi. Nitekim muhabirler işlerin kendileri adına kötüye gitmeye başladığı bu sırada bir yolunu bularak atlarını bir ahıra yerleştirmeye, kendilerinin ise yakınlardaki bir köy evinde konaklamalarına dair sansür subayı Binbaşı Vasfi'yi ikna etmişlerdi¹³⁷.

135 E. Ashmead Bartlett, **age.**, s. 114.

136 E. Ashmead Bartlett, **age.**, s. 113.

137 Georges Rémond, **age.**, s. 117.

Fotoğraf 5: Osmanlı Doğu Ordusu içerisinde bulunan Mr. G. Ward Price (“The Tale of Turkey’s Tragedy and Two of its Tellers”, **The Sphere**, No. 595, 20 Kasım 1912, s. 230).

Kuşkusuz yazı takımlarının başında, muntazam kıyafetiyle bir şeyler kaleme alan Ward Price’in bu pozu da tarihçileri yanıltabilecek türdendir. Hatta Price ile aynı karargâhta görevde bulunan Georges Rémond, şiddetli bir soğğun hüküm sürdüğü günde çadırında satın aldığı kömür sobasını yakmasına rağmen elindeki kalem yazı yazabilmek için güçlkle tutabilmiştir¹³⁸. Central News’in savaş fotoğrafçısı Baldwin de fotoğraf filmlerinin negatiflerini karanlık çadır zemininde yıkadıktan sonra iki çadır arasında gerili bir ipte kurutmaktan başka bir çare bulmamıştır¹³⁹. Bununla birlikte Price’in Sofya’daki meslektaşlarının başına gelenlere bakılacak olursa bu pozda yer alan mesainin savaş sahasında sürdürülebilirliği tartışmaya oldukça açıktır¹⁴⁰.

138 Georges Rémond, *age.*, s. 33.

139 Herbert. F. Baldwin, *age.*, s. 5.

140 Stephane Lauzanne, *age.*, s. 44-45.

Fotoğraf 6: Bulgar Ordusu içerisinde görevde bulunan savaş muhabirlerinin nöbetçiler eşliğindeki istirahatleri. (*L'illustration*, No.3636, 2 Kasım 1912, s. 324).

Kaldı ki Seppings Wright savaş muhabirliği mesleğinde sahip olunan ekipmanlardan ziyade mantalite ve tecrübenin önemini şu ifadelerle açıklamıştır; “Harp muhabiri olmak için gereken vasıflar; başta sağlık ve güçlü sinir sistemi; en zaruri olanı ise süratle karar verebilmek. Bu meslek insana düşünmeye veya hataları düzeltmeye zaman tanımaz. Emir alır almaz dünyanın herhangi bir yerine hareket edebilmeli, ilk tren veya gemiyle yola çıkmaya hazır olmalı. Gideceği yer için en dolambaçsız yolu seçmeli ve ulaştığı zaman da adresini telgrafla gazetesine bildirmeli. Hiç vakit kaybetmeden bağlı olacağı ordunun başkumandanı veya Harbiye nazırını ziyaret ederek itimatnamesini takdim edip müsaadeyi almalı ve editöründen talimat beklerken bir yandan da harekâtı takip etmelidir.¹⁴¹” Beş savaş muhabirinin harp sahasındaki iptidai konforunun emareleri olan nesnelere bir kenara bırakıp su temini, beslenme ve hijyen gibi temel ihtiyaçlarına bakıldığında, cephedeki gündelik hayata dair daha tutarlı veriler elde edilebilmektedir. Öyle ki 26 Ekim Cumartesi günü çamaşırları simsiyah bir halde olan müttefik Alman subayı Hochwächter dahi o günkü öğününde sadece ekmeğe ve peynire tüketebilmiştir¹⁴².

141 H.C. Seppings-Wright, *age.*, s. 143, 151.

142 Gustav von Hochwächter, *age.*, s. 33.

8. Nizamnamenin Tatbik Edilememesi ve Karşılaşılan Sorunlar

8.1. Cepheden Ayrılmama Taahhüdünün Uygulanamaması

8 Ekim 1912 tarihli “Yabancı Muhabirler Nizamnamesi” aynı gün İstanbul’daki yabancı elçilikler ile sefaretlere ve Reuters Haber Ajansı aracılığıyla da uluslararası kamuoyuna tebliğ edilmişti. Ne var ki nizamname sadece kâğıt üzerinde kalmış, muhabirlerin savaş sahasındaki konum ve görevlerini konu edinen maddeler tatbik edilememişti. Nizamnamenin kâğıt üzerinde kalmasının temel sebebi, Harbiye Nezaretinin öngördüğü maddi altyapının, savaş sahasının olağanüstü koşullarıyla uyumsuzluk göstermesidir. Tıpkı nizamnamedeki dört madde gibi nizamnameye getirilen ek tedbirler de bu uyumsuzluktan nasibini almış; teoride ayrıntılı bir şekilde hazırlandığı izlenimi veren metin, pratikte istenilen amaca ulaşmamıştır. Sözelimi daha sonra değinileceği üzere, muhabirlerin Bulgar Ordusu tarafından esir edilmeleri ve karargâhtan ayrılan muhabirlerin alternatif haberleşme kanalları aracılığıyla gazetelerine telgraf göndermeleri nizamnamenin önüne geçemediği, daha doğrusu öngöremediği sorunlardan bazılarıdır.

Bununla birlikte nizamnamede her ne kadar kati ifadeler yer alıyor olsa da, nizamnameyi hazırlayan Harbiye Nezareti mensupları dahi bu metindeki hükümlerin yazıldığı üzere uygulanamayacağını tahmin ettiklerinden olacak ki nizamname maddelerinin bir formaliteden öteye geçmediğini düşünmekteydi. Nitekim Harbiye Nezaretinin muhabirlerden savaş bitene dek ordu ile birlikte kalacaklarına dair imzalamalarını istediği taahhütname karşısında Bartlett’in endişelerini dile getirdiği Albay İzzet Bey, nizamname hakkında endişe duyulmasının yersiz olduğunu ifade ederek, bu taahhütnamenin cepheye olabildiğince az sayıda muhabir alınabilmesi için istendiğini belirtmiştir. Öyle ki henüz 9 Kasım 1912 tarihine gelindiğinde Hariciye Nezaretinden Londra Sefiri Tevfik Paşa’ya iletilen telgrafa göre; “darü’l harbe azimet etmiş bulunan ecnebi muhabirlerden gayri muhabirlerin badema (bundan sonra) ordu-yı hümayuna kabul olunamayacağı Başkumandanlık Vekâletinden” bildirilmiş ve cepheye yer alabilmek için müracaat eden muhabirlere de bu doğrultuda cevap verilmesi istenmiştir¹⁴³.

Öte taraftan muhabirlerin cepheye belirli bir süre kaldıktan sonra gözlemledikleri ve elde ettikleri stratejik bilgiler ile cepheden ayrılmalarını önlemeye çalışmak oldukça makul bir önlem gibi gözükmektedir. Fakat muhabirlerin bu hususta yersiz korkulara kapılmasına gerek yoktu. Nitekim cepheden ayrılmak istenildiği zaman sağlık sorunları öne sürülerek buradan ayrılmak mümkündü. Üstelik görevde bulunan doktorlar son derece hoşgörülü olmakla birlikte, muhabirlerin sıhhat

143 BOA, HR.SFR 3., 662/56.

durumunun ordu ile kalmaya müsait olup olmadığına da bizzat Albay karar verecekti¹⁴⁴. 4 Kasım 1912 tarihinde Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen telgraf, Albay'ın da belirttiği gibi yabancı personellerin cepheden ayrılabilmelerinin çok da zor olmadığını göstermektedir. Londra Sefareti Müsteşarı Cavit Bey, harp ilanının ardından Harbiye Nazırına İngiliz zabıt Mösyö Derik M. Frank Bevaer'in harbe iştirakini tavsiye etmesi üzerine "ecnebi muhabir, refakatine tayin olunan Binbaşı Vasfi Bey ile birlikte" Londra'dan ayrılmıştı. Fakat Mösyö Derik'in ailesi daha sonra Londra Sefaretine müracaat ederek kendisinin İngiltere'ye dönmelerini talep etmiştir. Mösyö Derik'in ailesinden gelen bu talep, 24 Kasım 1912 tarihinde, zabitin ordu karargâhından İstanbul'a getirildiği ve oradan da İngiltere'ye dönüşüne yardımcı olduğu yönünde cevaplanmıştır¹⁴⁵.

8.2. Yabancı Muhabirlerin Ülkeye İzinsiz Girişleri

Yabancı muhabirler, I. Balkan Savaşının son günlerine gelindiğinde dahi harp sahasında görev alabilmek adına Hariciye Nezaretine resmî başvurularla bulunmaya devam etmişlerdir. Bu resmî başvuruların yanı sıra münferit olaylar ile sınırlı kalsa da harp sahasında yer alabilmek için gayriresmî teşebbüslerin varlığı da söz konusudur. 10 Mart 1913 tarihinde Başkumandan Vekili İzzet Paşa tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen telgraf, bu noktaya temas etmektedir. *Daily Chronicle* muhabiri Mösyö Denveri, Osmanlı vatandaşı olan tercümanı ile birlikte gayriresmî olarak geldikleri Çanakkale'de, Karadeniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından tevkif edilmiştir. Muhabirin bu izinsiz seyahati Çanakkale'de sonlanırken, kendisine resmî makamlara başvuru yapmadan ve başvurusu kabul edilmeden harp sahasında görevde bulunamayacağı bildirilmiştir¹⁴⁶. Aslına bakılırsa benzer bir durum, Trakya Bölgesi'ndeki muharebelerin giderek yoğunlaştığı Kasım ayı ortalarında Çatalca hattında da meydana gelmiştir. Bu tarihte yabancı muhabirlerin Çatalca hattında bulunmaları yasaklanmış olmasına rağmen bölgeye izinsiz girişlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Harbiye Nezareti, sefaretler üzerinden yabancı muhabirlere kendilerine gösterilen iyi niyet ve yapılan bilgilendirmelerin suistimal edilmemesini, her ne suretle olursa olsun Yeşilköy ve Kâğıthane civarı haricinde bulunmalarını bildirmiştir. Aksi bir durum yaşanması halinde ise bölgede tesadüf edilecek yabancı muhabirlerin yakalanması emri, bölgedeki asker ve jandarma birliklerine iletilmiştir. Nitekim İngiliz muhabir ve fotoğrafçı Baldwin, Vize'ye hareket eden Osmanlı Doğu Ordusuna yetişebilmek için kullandığı kestirme yolda ilerlerken Çorlu civarında süvari birlikleri tarafından yakalanarak sorgulandığını ve atının da elinden alındığını günlüğünde canlı bir şekilde aktarmaktadır¹⁴⁷. Bununla birlikte cephe hattına girmeleri yasaklanan yabancı muhabirler, harp hakkındaki

144 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 87.

145 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 24; **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 23.

146 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 44.

147 Herbert. F. Baldwin, *age.*, s. 43-45.

gelişmeleri bu sırada İstanbul'da bulunan Binbaşı Vasfi Bey aracılığıyla takip edebilmişlerdir¹⁴⁸.

8.3. Savaş Muhabirlerinin Esir Edilmeleri ve Kaybolmaları

Osmanlı Harbiye Nezareti hazırlamış olduğu nizamname ile her ne kadar yabancı muhabirlerin cepheden izinsiz bir şekilde ayrılmalarını, Edirne civarına doğru hareket etmelerini ve karşı tarafın askerî birliklerine katılmasını yasaklamış olsa da, işler çoğu zaman bu çerçevenin dışında gerçekleşmiştir. Gerek haber peşinde koşan muhabirlerin önü alınamayan menfi teşebbüsleri, gerekse savaşın berabere getirdiği olağanüstü durumlar, bahsi geçen nizamnameyi cephe şartlarında genellikle atıl bırakmıştır. Nitekim Kasım ayının sonuna doğru gelinirken Osmanlı Ordu Karargâhı'nda yaşananlar bu bağlamda değerlendirilebilir. 23 Kasım 1912 tarihinde Muhabirini-i Ecnebiye Denetleyicisi Binbaşı Ali Vasfi Bey'e karargâhta bulunan bir İngiliz muhabiri tarafından istihbarat verilir. Buna göre, Osmanlı Ordugâhı'nda görev alan bir İngiliz muhabir ile ismi henüz belirlenemeyen bir Amerikalı muhabir, Kırklareli'de Bulgar Ordugâhı'nda esir olarak tutulmaktadır¹⁴⁹. Belgede yer alan "arazimiz dâhilinde esir edilen" ifadesinden anlaşıldığı üzere bu muhabirler, ordugâhtan uzaklaştıkları bir sırada Bulgar keşif kuvvetleri tarafından ele geçirilmişti¹⁵⁰. 21 Kasım tarihli *Pall Mall* gazetesi de Binbaşı Vasfi Bey'e verilen bu istihbaratı doğrulamaktadır. Gazetede yer alan habere göre; Mr. Hamilton, Çatalca hattının ilerisinde bulunduğu bir sırada Bulgar kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş olup şu anda Kırklareli'de gözaltında tutulmaktadır. Kendisinden en son on gün önce haber alınan Hamilton, annesi Lady Pintero'ya Bulgar Karargâhı'ndan birkaç gün önce iletildiği telgrafta güvende olduğunu ve yakında Sofya'ya gönderileceğini ifade etmiştir¹⁵¹.

Fakat Binbaşı Vasfi Bey'e verilen bu istihbaratın devamında yer alan ifadelere bakılacak olursa, bu sıradan bir esaret olmayabilirdi. Öyle ki bir süredir ortalarda görünmeyen Hamilton'un, Kırklareli'deki Bulgar Ordugâhı'na bile isteyerek geçmiş olması hayli yüksek bir ihtimaldi. Bu istihbaratı göz ardı etmeyen Binbaşı Vasfi Bey, konu hakkında bilgi edinebilmek adına bazı İngiliz muhabirler ile görüşmeler gerçekleştirmiş fakat Hamilton'un Bulgar Ordugâhı'nda esir olarak mı, yoksa gönüllü olarak mı bulunduğu tam olarak tespit edilememiştir¹⁵². Bununla birlikte Hamilton'un eski bir dostu ve aynı haber ajansından meslektaşısı olarak onun akıbetinden endişelenen Herbert B. Baldwin, Hamilton'un en son Lionel James tarafından Çorlu taraflarında görüldüğünü iddia etmekteydi. Baldwin'in tahminlerine

148 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 33.

149 Philip Gibbs, Bernard Grant, *age.*, s. 159-160.

150 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 29.

151 "Missing War Correspondent", *Pall Mall*, No. 14842, 21 Kasım 1912, s. 2.

152 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 28.

göre Hamilton, Bulgarların Çatalca üzerine harekâta geçtiği bir sırada esir edilmişti ve muhtemelen Kırklareli’de esir olarak tutulmaktaydı¹⁵³.

Öte taraftan Hamilton’un bir casus olabileceği ihtimalini gündeme getiren bu istihbaratın ardından yaşananlar meseleyi farklı bir noktaya taşımıştır. Öyle ki Bulgar askerî yetkililerince gönderilen haberde, Kırklareli’de esir olarak tutulan Hamilton için 1.000 lira “fidye-i necat (kurtuluş parası)” talep edildiği bildirilmiştir. Binbaşı Vasfi Bey, yaşanan bu gelişmeler karşısında talep edilen fidyenin resmî yollardan sağlanıp sağlanamayacağı, esir edilen muhabirin mensubu olduğu sefarete gerekli bilgilendirmenin yapılması ve durumun Hariciye Nezareti tarafından takip edilmesi hususunda girişimlerde bulunmuştur¹⁵⁴. Nitekim 2 Aralık 1912 tarihine gelindiğinde Hamilton’un Bulgar Ordusu tarafından esir edildiği İngiliz Sefareti tarafından da öğrenilmiş ve Hariciye Nezaretinden konu hakkında bilgilendirme talep edilmiştir¹⁵⁵. Ancak tam da bu tarihlerde Hamilton’un akıbeti ortaya çıkmaya başlamıştır.

Her ne kadar Binbaşı Vasfi Bey, Hamilton hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmasa da İngiliz muhabirin Londra’ya ulaşır ulaşmaz gerçekleştirdiği röportaj, başından geçenleri gözler önüne sermektedir. Aralık ayının ilk haftasında Kırklareli’deki Bulgar Karargâhı’ndan Sofya’ya ve ardından da Londra’ya ulaşan Hamilton, Çatalca hattında bulunduğu bir sırada aniden altı Bulgar süvarisinin arasında kalmıştı. Tüm silahların kendisine çevrildiği Hamilton’dan silahı ve not defteri istenmişti. Üzerinde silah bulundurmayan İngiliz, notlarını çaresiz bir şekilde teslim etmişti. Ardından üstü aranan muhabirin gözlükleri, su matarası, bir miktar parasıyla ufak tefek bazı eşyaları da askerler tarafından alınarak karargâha götürülmüştü¹⁵⁶.

Rus muhabir üzerinden gündeme gelen gelişmeler ise Bulgar Ordusu tarafından esir edilen tek muhabirin Hamilton olmadığını göstermektedir. 7 Kasım 1912 tarihinde Rusya Sefaretinden bildirildiğine göre, Petersburg Telgraf Ajansı muhabiri Mösyö Koçeneskin, Osmanlı Ordu Karargâhı’nda yer alan yabancı muhabirlerin İstanbul’a dönmek için bindikleri trende bulunmuyordu. Çerkezköy’de kaldığı düşünülen Rus muhabirden hiçbir bilgi alınamadığı gibi hayatta olup olmadığı da bilinmemekteydi. Her ne kadar Osmanlı Ordu Karargâhı, Rus muhabir hakkında böyle bir bilgiye sahip olmasa da konu hakkında tetkikat başlatılması ve elde edilen malumatın da Rusya Sefaretine bildirilmesini talep etmiştir¹⁵⁷.

153 Herbert. F. Baldwin, *age.*, s. 73.

154 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 28.

155 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 30.

156 “Captured By Bulgarians”, **The Belfast News-Letter**, vol. CLXXXVI, No. 30.359, 12 Aralık 1912, s. 9.

157 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 7.

Aslına bakılırsa Rusya Sefaretinin Koçeneskin'in akıbeti hakkında duyduğu endişe çok da yersiz değildi. Öyle ki yabancı muhabirlerin kaleme aldığı metinler incelendiğinde, Osmanlı askerî yetkililerinin karargâhta bulunan Rus muhabirler hakkında çok da olumlu şeyler düşünmediğine dair birçok ifade yer almaktadır. Bartlett, cephede iki Rus muhabirin yer aldığını belirtmekte ve bu muhabirlerin Osmanlı askerî yetkililerince hiç sevilmediğine değinmektedir. Ona göre, savaşın en büyük sebeplerinden birisi Rusya'nın Balkan devletleri üzerinden Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı politikaydı. Dolayısıyla bu durum akıllara Rus muhabirlerin birer casus olabileceğini getirmekteydi. Üstelik bu muhbirlerden biri St. Petersburg'daki Genelkurmay Başkanlığında subay olarak görev yapmaktaydı. Bartlett, Türk subayların kendi aralarında gerçekleştirirken kulak misafiri olduğu bir konuşmayı notlarına eklerken, Türk askerî yetkililerinin Rus muhabirler adına aleyh-teki düşüncelerini bir adım daha ileri taşır ve onların yol kenarında ölü bulunması halinde gayet memnun olacaklarını belirtir¹⁵⁸. Lionel James ise, sansür memuru Binbaşı Vasfi Bey'in diğer muhabirlere nazaran Rus muhabirlerle çok daha fazla ilgilendiğini hatta konaklama noktalarında onlarla birlikte kaldığına değinmektedir. Ona göre Binbaşı Vasfi, Rus muhabirlerin birer Bulgar ajanı olduğunu düşünmekteydi. Üstelik kendisi ile gerçekleştirdiği bir sohbet esnasında, Rusların hayatta kalmaları halinde oldukça şaşıracağını da ifade etmiştir¹⁵⁹. Öte taraftan cephe şartlarının muhabirleri esaret, kaybolma ve hastalıklar ile oldukça zorladığı söylenebilir. Nitekim Fatih Kerimi, Kasım ayının ortalarında, cephede yer alan muhabirlerden beşinin kazaya uğradığını, bir Alman muhabirin vebadan öldüğünü, iki İngiliz'in vebaya yakalandığını, bir muhabirin boğulduğunu, *Daily News* gazetesi muhabirinin de Bulgarlara esir düştüğünü belirtmektedir¹⁶⁰.

Rus muhabirin akıbeti hakkında gerçekleştirilen tahkikata dönülecek olursa, 10 Kasım 1912 tarihinde Başkumandanlık Vekâletinden Hariciye Nezaretine "Petersburg Telgraf Ajansı Muhabiri Hakkında" notu ile gönderilen telgrafta, gerek Rusya Sefaretinin gerekse yabancı muhabirlerin endişeleri boşa çıkmış; tren hattı müfettişinin Başkumandanlık Vekâletine yaptığı bilgilendirme ile Rus muhabirin önceki günün akşam treniyle Hadımköy'den İstanbul'a geldiği anlaşılmıştır¹⁶¹.

8.4. Alternatif Haberleşme Kanalları

Servet-i Fünûn dergisi 1913'ün Şubat nüshasında, savaş muhabirlerinin çalışma şartlarını ve mesleki gerekliliklerini şu ifadelerle açıklamıştır. "Arzın herhangi bir noktasında bir harp görülür görülmez hemen herkeste malumat almak, harekât-ı askerîyeyi tafsilatlı bir şekilde takip edebilmek, muhasaralarda ve muha-

158 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 116-117.

159 Lionel James, *age.*, s. 62.

160 Kerimi, *age.*, s. 34.

161 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 20.

berelerde hazır bulunmak için şedid bir duygu belirir. Bu meraklarını teskin etmek için derhâl harekete geçen bu kişilerin bir havadisi ne güçlükler ile elde ettiğini, okuyucular akıllarına dahi getirmez. Mesela savaş sırasında en muvafık mevkiye ulaşabilmek için sergilenen maharetler, atlatılan tehlikeler ve sonrasında toplanılan bilgilerin sansür kurulundan geçirilerek gazete idarehanesine gönderilmesi için ne işgüzarlıklar lâzımdır? ... Soğuğa, yağmura maruz kalırlar ve insanı harab eden yorgunluklara tahammülle gecelerini ya kırlarda ya da izbeliklerde geçirirlerken gündüzleri ise ekseriyetle aç ve bilaç kalırlar... ve böyle bir işte muvaffak olmak için sabır, tahammül, faaliyet, hile, cesaret ve kuvvetli bir sıhhat lazımdır.” Bu girizgâhın hemen ardından Balkan Savaşı sırasında görevde bulunan savaş muhabirlerinin faaliyetlerine değinen dergi, sırsıyla Mösyö Garnet, George Rémond ve elbette ki İngiliz gazeteci Ashmead Bartlett’e yer vermektedir¹⁶².

Ashmead Bartlett ve Martin Donohoe bir yandan harp sahasında olup bitenleri yakından takip ederek dikkatli bir şekilde notlar almaya çalışırken diğer yandan da elde ettikleri bilgileri telgraf aracılığıyla mensup oldukları gazetelere diğer meslektaşlarından önce ulaştırmak için çaba sarf etmekteydi. Bunun yanı sıra cephenin zor ve umulmadık koşullarıyla mücadele eden muhabirler, gazete yönetimlerinin kendilerine tahsis ettiği ödeneği ve daha da önemlisi onlara duyulan güveni boşa çıkarmamalıydı. Öyle ki İngiliz gazetelerinin muhabirlerine ayırdığı yıllık tahsisat, İngiltere’nin başkent sefirlerine ayırdığı senelik maaş ile eşit hatta yer yer daha fazlaydı¹⁶³. Öte taraftan Fransa-Almanya savaşı sırasında Almanların Sedan galibiyetini henüz Berlin ve Paris’te dahi duyulmadan iki buçuk saat evvel tafsilatlı bir şekilde New York Herald’a ileten savaş muhabiri, o gün gazetesinin tamamı satılan 1.5 milyon ilave yayın yapmasını sağlamıştı¹⁶⁴. Dolayısıyla savaş muhabirlerinin gerçekleştirdiği görevler, mensubu olduğu gazeteye önemli bir katma değer sağlamaktaydı.

Ekim ayının son günlerinde Bartlett ve Donohoe’nin *The Times* muhabiri Lionel James ile gazetelerine daha önce haber ulaştırabilmek adına giriştikleri uzun ve amansız mücadele, Lüleburgaz Muharebelerinin hemen ardından başlıyordu¹⁶⁵. Bartlett, kaleme aldığı günlüğünde bir savaş muhabirinin kendisine sorması gere-

162 “Ateş Altında Gazete Muhabirliği”, **Servet-i Fünûn**, No. 1132, 7 Rebiülevvel 1331, s. 315-321.

163 “Amerika Gazetelerinin Muhabirleri”, **Mecmua-yı Ebuzziya**, C 5, S 50, 30 Kasım 1886, s. 1587.

164 “Amerika Gazetelerinin Muhabirleri”, **Mecmua-yı Ebuzziya**, C 5, S 50, 30 Kasım 1886, s. 1588-1589.

165 Balkan Savaşı başladığı sırada bu türden bir habercilik rekabetinin izine İstanbul basınında da rastlanır. *Alemdar* gazetesinin 15 Ekim 1912 tarihli nüshasındaki “Kâri’lerimize” başlığı altında yer alan ifadelere bakılacak olursa; gazete, okuyucularını Balkan Harbi’nden günü gününe haberdar edebilmek adına yazı heyetini genişletmişti. *Alemdar* gazetesi, bu hamlesinin sebebini ise Osmanlı Ordusunun Sofya, Belgrad, Çetine ve Atina’ya girişini

ken iki temel sorudan bahseder; “Sansürlü telgrafları yollamak için en yakın yer neresidir? Gerekliği takdirde sansürsüz mesajlarımı gazeteye nasıl yollarım?” Anlaşılan o ki Bartlett, bu iki sorunun da cevabını biliyordu. Sansürlü telgraflar İstanbul’dan, sansürsüz telgraflar ise İstanbul’dan Köstence’ye hareket eden Romen gemisinden gönderilmektedir¹⁶⁶ ve Bartlett ikinci seçeneği tercih etmişti.

Savaşın başlangıcından itibaren harp sahasında teşrikimesaide bulunan Bartlett ve Donohoe, James’in sabahın erken saatlerinde otomobiliyle Çorlu’dan Tekirdağ’a doğru yola çıkacağını haber alır. James’in niyeti açıktır; Tekirdağ’dan gemiyle İstanbul’a ulaşmak ve *The Times*’a son gelişmeleri telgrafla iletmek. Bu durumda Bartlett ve Donohoe her ne pahasına olursa olsun *The Times*’tan daha önce *Daily Telegraph* ve *Daily Chronicle*’ye harp haberlerini iletmeliydi. Önlerinde çok fazla seçenek olmayan ikilinin planı hazır; ilk olarak Cuma günü şafak sökerken otomobille Tekirdağ’a oradan da güzergâhı İstanbul olan bir gemi bularak ya da bir şilep kiralarak yola devam etmekte. Başlangıç noktası harp sahası olan bu mesleki mücadele Bartlett ve Donohoe için o kadar önemliydi ki işlerin ters gitmesi halinde uygulamaya alacakları B planı, deniz yolunu bir yelkenli ile tamamlamayı göze alacak kadar riskliydi. Başkente varmalarının akabinde son olarak haftanın Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri saat 15.00’te İstanbul’dan Köstence’ye hareket eden Köstence isimli vapura ulaşarak, herhangi bir sansür müdahalesine maruz kalmadan gazetelerine telgraf çekebilmeyi hedeflemekteydiler. Rémond; “Biz orada âdeta bir gazetecilik okulu kurmuştuk” der ve bu sırada iki tepe arasında sıkışıp kaldıklarını, bütün işlerinin ise basılmaya değer görülmemen yazılar yazmaktan ibaret olduğunu notlarına ekler¹⁶⁷. Görülen o ki, Lüleburgaz Muharebesi, savaş muhabirlerinin önüne bir ikilem ve seçim getirmiştir. Ya harbin başından beri yaptıkları gibi telgraflarını sansür heyetinden geçirerek gönderecekler ya da cepheden Köstence’ye kadar uzun ve zorlu bir yolculuğun ardından telgraflarını gazetelerine sansürsüz bir şekilde iletebileceklerdi.

ilk duyuran haberi yapma amacıyla olduğunu belirterek açıklamıştır bk. “Kâri’lerimize”, **Alemdar**, No. 64-148, 15 Ekim 1912, s. 1.

Sabah gazetesi de aynı tarihlerde Viyana, Selanik, Kosova, Karadağ ve Edirne şehirlerinde görevlendirdiği muhabirlerle harbin gidişatı hakkında en güvenilir haberleri en hızlı şekilde kamuoyuna duyurabilmeyi hedeflemiştir bk. “*Sabah*’ın Muharebeye Mahsus Teşkilât-ı İhbariyesi”, **Sabah**, No. 8294, 22 Teşrin-i evvel 1912, s. 1.

166 E. Ashmead Bartlett, **age.**, s. 78.

167 George Rémond, **age.**, s. 32.

Fotoğraf 7: George Rémond, Ömerli köyünde (*L'illustration*, No. 3640, 30 Kasım 1912, s. 425).

Yağan yağmurun çamur deryasına dönüştürdüğü arazide arabanın bata çıka ilerleyebildiği zahmetli bir yolculuğun ardından Tekirdağ'a varan ikiliyi limandan İstanbul'a doğru henüz demir alan geminin düdüğü karşılar. Her ne kadar büyük bir üzüntü yaşamış olsalar da pes etmeyen muhabirler, Tekirdağ İngiliz yardımcı elçilik binasına giderler ve Başkonsolos Bay Streater'ın yardımına başvururlar. İstanbul'a gidebilmek için gemi kiralama talebinde bulunan ikilinin isteğini yerine getirmeye çalışan Streater, işleri içinden çıkılmaz bir hâle sokar. Nihayetinde Avusturya bandıralı Lloyd gemisi Tekirdağ limanına yanaşır ve muhabirler hınca hınç muhacir dolu bir gemi yolculuğunun ardından, 2 Kasım 1912 Cumartesi günü sabah saat 09.00'da İstanbul'a ulaşır. Köstence'ye yol alacak geminin kalkışına yaklaşık olarak 6 saat vardı ve şimdiki sorun resmî yetkililerce yakalanmamaktı. Öyle ki her bir muhabir harp sahasından ayrılmayacağına dair resmî taahhütte bulunmuştu. Bu nedenle ortalıklarda gözükmeyen ikili bir yandan da James'in neler yaptığını öğrenmeye çalışıyordu. Fakat muhabirler adına korkulacak bir şey yoktu; çünkü James, *The Times*'a yazdığı haberleri sansür memurunun aracılığıyla göndermişti ve sansürlü bir harp haberinin pek de bir kıymeti yoktu¹⁶⁸.

Cumartesi günü geminin hareket saatine yakın sulara sessizce Pera Pa-las'tan ayrılan muhabirler, gemiye adımlarını atar atmaz yeni bir sorunun habercisi olacak İngiliz elçiliği baş tercümanı Bay Fitzmaurice ile karşılaşırlar. Fitzmaurice'in

168 Meseleye Lionel James cephesinden bakılacak olursa bu serüven Bartlett'in ifade ettiklerinden çok daha farklı gerçekleşmiştir bk. Lionel James, *age.*, s. 73-113.

belirttiğine göre, her yerde kendilerini arayan yetkililer o anda gemideydi. Derhal gözden uzak bir kamaraya saklanan ikili, geminin kalkış saatini beklemeye başlar. Fakat geminin beklenen saatte demir almayı tüm çabaların yavaş yavaş sonuçsuz kalacağına işaret etmekteydi. Bu sırada kendilerini arayan yetkililerin “Bay Barlott” ve “Bay Donohoe” seslerini duyan muhabirler için zaman âdeta durmuş gibiydi.

Nihayet pervanelerin çalışmaya başlamasıyla talihin ilk kez yüzlerine güldüğünü düşünen muhabirler, deniz yolculuğu sırasında birtakım sorunlar yaşamış olsalar da Pazar günü Köstence’ye varırlar. İlk iş olarak Otel Carol’a oradan da telgraflarını Londra’ya gönderebilmek için telgraf müdürünün ofisine giderler. Uzun bir deniz yolculuğunun sebep olduğu yorgunluk nedeniyle o anda yazmaya başlamayan ikili, müdüre hatırı sayılır bir ödeme yaptıktan sonra yazacakları her bir telgraf sayfasının müdür tarafından görevlendirilen memur vasıtasıyla ofise getirileceği bilgisini alarak otele dönerler. Öğle yemeğinin hemen ardından başladıkları yazım işi Bartlett’in ifadesiyle zihinleri düşünmekten parmakları yazmaktan yorulana dek çarşamba gününe kadar devam eder. Bartlett günün sonuna gelindiğinde “Artık herkesi alt etmiştik ve Perşembe sabahına kadar, sansürsüz başka hiçbir harp haberi Londra basınında görülmeyecekti.” ifadeleri ile âdeta zaferini kutlar.

Bartlett ve Donohoe’nin telgrafları 4 Kasım 1912 tarihinden itibaren Londra basınında yer almaya başlamış ve iki hafta boyunca etkisini sürdürmüştür. Gazetelerin birbirlerine atıflarda bulunarak sütunlarına taşıdığı telgraflar, her gazetede farklı bir başlık ile yayımlanmıştır. *Irish Independent* gazetesi, Lüleburgaz Savaşı başlığının altında “Buz Gibi Soğuk Havada Açlık Çeken Ordu¹⁶⁹” ifadelerini tercih ederken *Pall Mall* gazetesi ise Bartlett’in telgrafını “Mağlubiyetin Sebepleri” ana başlığının altında yayımlayarak, organizasyondan uzak olan Türk Ordusunun durumunu, Sedan Savaşı’ndan beri en büyük yıkım ifadeleri ile sütunlarına taşımıştır¹⁷⁰. *The Globe* gazetesi ise 4 Kasım 1912 tarihinde her iki muhabirin telgraflarının uzun birer özetini naklederken kullandığı başlık basit fakat Bartlett’in tercih edeceği türdendi; “Sansürsüz Savaş Haberleri¹⁷¹”.

James ise haberi daha önce yetiştirebilmek adına verilen bu mücadelenin emek kısmına odaklanır. Ona göre harp haberlerini sabah kahvaltısında kahvesini yudumlayarak okuyanlar, muhabirlerin bu haberleri elde etmek için geçtiği meşakkatli yolları göz ardı etmekteydi. Henüz mürekkebi bile kuramamış gazetede yer alan savaş haberlerinde kimin kazanıp kimin kaybettiğini okumanın iş olmadığını düşünen James, bu birkaç paragraf haberin büyük bir beceri, çekilen cefalar ve hat-

169 “The Lule Burgas Battle – Graphic Narrative-Starved Army in the Icy Cold Weather”, **Irish Independent**, 5 Kasım 1912, vol. 21, No. 266, s. 6.

170 “Causes of Defeat - Turkish Troops Total Disorganization - The Buble Burst - Greatest Disaster Since Sedan”, **The Pall Mall**, 6 Kasım 1912, No. 14.829, s. 2.

171 “Uncensored Battle News”, **The Globe**, No. 36623, 4 Kasım 1912, s. 5.

ta ciddi bir tehlikenin ürünü olduğundan bahseder¹⁷². Tekrar Bartlett'a dönülecek olursa, onun Lüleburgaz Muharebeleri üzerine kaleme aldığı bu telgraf, üç günlük bir mücadelenin ayrıntılı askerî güncesi olarak ele alınabileceği gibi telgrafın ardında yer alan hikâye otobiyografik bir metin olarak da değerlendirilebilir¹⁷³. Öte taraftan bu telgraf, aynı muharebeler hakkında gazetelerine telgraf gönderen Lionel James ve Donohoe'nin kaleme aldıkları ile karşılaştırılarak kolektif bir anlatının yazımında görülen farklılıkların tespit edilmesi bağlamında da önemli veriler sunabilir. Bu ve diğer olası alternatiflerin yanında Bartlett'ın telgrafı, Tüccarzâde İbrahim Hilmi için öğretici, hatta Osmanlılar için ibret alıcı bir metindi. Hilmi, I. Balkan Savaşının Çatalca hattında devam ettiği sıralarda yayımlanmaya başladığı "Kitâbhâne-i İntibâh" serisi ile uyanış, diriliş ve intikâm gibi mefhumların kavram-sallaşmasında ve bu kavramların savaşın ardından bir motivasyon unsuru olarak gündemde kalmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim Hilmi'nin "Türkiye Uyan" ismini taşıyan çalışmasında; "Ben bu eseri yazmakla istedim ki genç mekteplilerin hissiyat ve dimağında bir inkılap yapayım. Terbiye-i şahsiye ve milliyelerine hadim bir eser yazarak vatandaşlarımızın zihninde yerleşmekte olan ümitsizlik illetini kaldırayım ve bu genç kalplerde musibet ve felaketlerin acılarını yaşatarak intikam ve azim ve meram hislerini uyandırayım¹⁷⁴" şeklindeki ifadeleri bu noktada oldukça önemlidir.

Bartlett da bu tecrübesini önemli görmüş olacak ki savaş sırasında kaleme aldığı notları ve bahsi geçen telgrafı gözden geçirdikten sonra makale olarak *Illustration* dergisinde yayımlamıştır. Telgrafın söz konusu dergide yayımlanmasının hemen akabinde Ebu Nüzhet Hakkı bu metni "Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz Lüleburgaz Muharebesinde Nasıl ve Niçin Mağlub Olduk?¹⁷⁵" başlığı altında, ma-

172 Lionel James, *age.*, s. 22.

173 Hatta aynı tarihsel gerçekliğin aynı günlük yazarı/muhabir tarafından farklı zamanlarda ve farklı anlatı türlerinde ne kadar farklı kurgulanmış olabileceğini tartışan bir çalışma için bk. Mustafa Göleç, "Tarihsel Olgular ve Anlatı Stratejileri: Günlük Yazımından Tarih Yazımına 'Bir' Gözlemcinin Çanakkale Savaşlarına 'Birden Çok' Tanıklığı", **Marmara Türiyat Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, Sonbahar, İstanbul 2014, s. 117-142.

174 İbrahim Hilmi, **Türkiye Uyan**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1913, s. 5. İbrahim Hilmi, bahsi geçen eseriyle bu söylemin öncülüğünü yapmakla kalmaz "Kitâbhâne-i İntibâh" serisinde yer alan 18 eserin 7'sini kaleme alarak birçok yazarı da etkiler. Bu noktada birkaç örnek için bk. İbnü'n-Nabi Sami Hafız, **Uyan ve Çalış**, Kastamonu Matbaası, İstanbul 1913; Mehmet Emin Yurdakul, **Ey Türk Uyan**, Babıkyan Matbaası, İstanbul 1914; Kerküklü Mürîdzâde Mahmut Hicri, **Terci-i Bend Ya İntibah-ı Millet**, Havadis Matbaası, Kerkük 1917. Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin kaleme aldığı eserler ve daha fazlası için bk. Melek Dosay Gökdoğan, *agm.*, s. 739-744; Başak Ocak, **Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıraçan**, Mütferrika Yayınları, İstanbul 2003.

175 Ashmett Bartlett, **Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz Lüleburgaz Muharebesinde Nasıl ve Niçin Mağlub Olduk**, çev. Ebu Nüzhet Hakkı, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet 1328.

kalenin özellikle askerî öğretisini ön plana çıkararak, yapılan hataların fark edilebileceği ve eksikliklerin görülebileceği önemli bir metin değerlendirmesiyle tercüme etmiştir¹⁷⁶.

8.5. Ataşemiliterlerin İzinsiz Seyahatleri ve Alınan Tedbirler

Balkan Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce İstanbul'a gelen Seppings Wright'ın burada karşılaştığı yabancı muhabirleri "ordu" kelimesiyle tanımlaması oldukça dikkat çekicidir. Hariciye Nezareti de bu "orduyu" kontrol altında tutabilmek için hazırladığı nizamname ve diğer protokolleri İstanbul'daki yabancı elçiliklere iletmiştir. Yabancı muhabirlerin faaliyetleri bu uygulamalar doğrultusunda kontrol altına alınmış olsa da görece daha rahat bir hareket serbestisine sahip olan sefaret ataşemiliterlerinin harp sahasındaki kontrolünün sağlanması adına daha kapsamlı uygulamalar gerekmiştir. Öyle ki sefaret ataşemiliterleri savaşın başlamasıyla birlikte, Harbiye Nezaretinin iznini almaksızın sivil kıyafetler giyerek askerî mevkilere hatta kışlalara gitmeye başlamıştı. Üstelik ataşemiliterlerin sadece askerî bölgelere değil savaş esirlerinin bulunduğu İzmit'e kadar izinsiz bir şekilde gittiklerinin tespit edilmesi üzerine kendilerinin kontrol altına alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla askerî ve stratejik bilgilerin tam bir gizlilik altında kalabilmesi için muhabirler adına alınan önlemler ataşemiliterler için de gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda ataşemiliterlere harp sahası ve civarında inceleme gezileri gerçekleştirmek istemeleri halinde nezarete müracaat ederek izin almalarının gerektiği belirtilmiştir. ataşemiliterler, kendilerine verilecek izin doğrultusunda ve refakatlerine tayin edilecek bir zabit nezaretinde bu bölgelerde belirtilen alanlarda inceleme yapabilecekti¹⁷⁷.

8.6. Sefaret ve Muhabirlerin Çatalca Hattında Bulunma Talepleri

I. Balkan Savaşı'nda peş peşe aldığı mağlubiyetler neticesinde çok kısa bir süre içinde geri çekilmek zorunda kalan Osmanlı Doğu Ordusu, Kasım ayının sonlarına doğru Çatalca önlerinde mevzilenmeye başlamıştı. Bu durum İstanbul'daki yabancı muhabir ve ataşemiliterlerin ilgisini, Çatalca'da olup bitenleri yakından

176 Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Hatıraların Işığında Balkan Savaşları" başlığını verdiği bir çalışmada Ellis Ashmead Bartlett'in metnine ve bahsi geçen tercümeyle değinmektedir. Feyzioğlu, Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin kaleme aldığı uzun bir mukaddimenin ardından Ebu Nüzhet Hakkı'nın bazı tespitlerinin yer aldığı "arz-ı meram" başlığı altındaki ifadelere hareket ederek, bu metnin 20.000 kelimededen oluşan bir telgraf olduğunu ve daha sonra *Illustration* adı ile yayımlandığını belirtir. Oysa bu metin *Illustration* adıyla değil aynı isimli dergide yayımlanmıştır bk. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Hatıraların Işığında Balkan Savaşları", **DTCF Dergisi**, 56/2, Ankara 2016, s. 205; **L'illustration**, No. 3644, 28 Kanun-ı evvel 1913, s. 579-581.

177 **BOA**, HR.SYS., 1967/2, s. 37.

takip edebilmeye yöneltmişti. Bu doğrultuda 11 Kasım 1912 tarihinde Almanya Sefareti ataşemiliterinin Çatalca bölgesine gidişine verilen izni emsal gösteren diğer devlet sefaretları, kendi ataşemiliterlerinin Çatalca'ya gidememeleri üzerine Hariciye Nezaretine şikâyetlerde bulunmuşlardır. Hariciye Nezareti ise sefaretlardan gelen bu şikâyetlere nasıl bir cevap verileceği hususunda Harbiye Nezaretinden görüş talep etmiştir¹⁷⁸. Harbiye Nezareti tarafından yapılan inceleme sonucunda sefaret yetkililerinin bahsettikleri gibi bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılmıştır. Öte taraftan ataşemiliterlerden sorumlu olan Binbaşı İzzet Bey'in bildirdiğine göre, bu tarihte Hadımköy civarında artış gösteren kolera vakaları sebebiyle ataşemiliterler ancak İspartakule civarına kadar ilerleyebilmekte ve harp hakkındaki gelişmeleri de sadece kendisinden elde edebilmektedir¹⁷⁹.

Sefaret ataşemiliterleri ve muhabirlerin Osmanlı Ordusu ile birlikte harp sahasında yer alabilme talepleri, savaşın başlangıcından neredeyse sonuna kadar devam etmiştir. Öyle ki *Daily Chronicle* muhabiri Döfo Heva (?) ile Ashmead Bartlett'in ordugâhta bulunmalarını örnek gösteren birçok muhabir aynı iznin kendilerine de verilmesini talep etmiştir¹⁸⁰. Ancak bu taleplerin üzerinden çok geçmeden, 1913'ün Şubat ayında itibaren, bölgede bulunan muhabirler savaş sahasından çıkarılmaya başlanmıştır.

9. Modern ve Muharip Devletler Açısından Savaş Muhabirleri ve Nizamname

Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ettiği gün Harbiye Nezaretince yayımlanan Yabancı Muhabirler Nizamnamesi, en az seferberlik sırasında gerçekleştirilen askerî hazırlıklar kadar önemliydi. Bununla birlikte nizamname bundan önceki dönemler göz önüne alındığında temelde üç farklı olguyu gözler önüne sermektedir. Bunlardan ilki savaş sahasının aldığı kamusal alan hali, ikincisi basının zaman olduğu gibi savaş sırasında da uluslararası kamuoyu oluşturabilme gücü ve son olarak devletin bu iki gerçek karşısındaki farkındalığıdır. Nitekim bu noktadan hareketle Osmanlı Harbiye Nezaretinin hazırladığı Yabancı Muhabirler Nizamnamesi'nin aynı sırada Bulgaristan askerî makamları tarafından da hazırlan-

178 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 14.

179 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 15. Georges Rémond'un 21 Kasım 1912 tarihli günlüğünde kaleme aldıkları, Binbaşı İzzet Bey'in başkumandanlıktan bildirdiği emrin harp sahasında uygulandığını göstermektedir. Çatalca hattında Süvari Kumandanı İbrahim Bey ile karşılaşan Rémond, savaş muhabirlerinin cephede yer almaması hususunda alınan emirler hakkında bilgilendirilir. İlk olarak askerî ataşelerle Hadımköy'de ikamet etmek üzere görev yapması uygun görülen Rémond, daha sonra artan kolera vakalarının gerekçe gösterilmesiyle Sazlıbosna köyüne yönlendirilir bk. Georges Rémond, *age.*, s. 78-79.

180 BOA, BEO., 4155/311584.

mış olması modern ve muharip her devletin bu farkındalığa sahip olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan tarafından hazırlanan bu nizamnameler her ne kadar farklı askerî ve tarihî tecrübelerden neşet etse de temelde, iki devletin de ortak hedeflere ulaşabilme amacı taşıdığına işaret etmektedir. Nitekim her iki nizamname metni karşılaştırıldığında iki muharip devletin de savaşı takip edecek olan yabancı muhabirler bağlamında ortak refleksler gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Bulgaristan tarafından hazırlanan nizamnamenin maddelerine değinmek yerinde olacaktır.

Tıpkı Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan nizamname gibi dört maddeden oluşan bu nizamnamenin ilk maddesi, savaşı takip edecek olan yabancı muhabirlerin hiçbir şekilde izinsiz olarak hareket edemeyeceğine ve muhabirlere verilen görev izinlerinin istenildiği zaman askıya alınabileceğine değinmektedir.

Nizamnamenin ikinci maddesiyle muhabirlerin gazetelerine iletebileceği bilgilerin çerçevesi çizilmektedir. Buna göre hiçbir muhabir ordunun organizasyonu, sayısı, durumu, olası hareket planları ve stratejisi hakkında bilgiler içeren bir telgraf gönderemeyecektir.

Nizamnamenin üçüncü maddesi ise ikinci madde ile uyumlu olarak yine muhabirlerin gazetelerine gönderecekleri telgrafların içeriğine dair kısıtlamalar getirmiştir. Bu doğrultuda ordunun herhangi bir birliğinde yer alan görevlilerin isimlerinin açıklanamayacağı, düşman ateşinin etkisi, şehirler ve yollar hakkında hiçbir şekilde bilgi verilemeyeceği belirtilmiştir.

Son olarak nizamnamenin dördüncü maddesi, ikinci ve üçüncü maddelerde belirtilen kısıtlamaları daha da derinleştirmekte ve muhabirlerin hiçbir olumsuz makale yazamayacağı, yenilgilerle ilgili bir açıklama yapamayacağı, kayıplara dair detaylı bilgilere yer veremeyeceği ve birliklerin tertibatı hakkında hiçbir görüş bildiremeyeceğine değinmektedir¹⁸¹.

Bulgaristan tarafından hazırlanan nizamname, Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan nizamnameye göre, savaş sahasında görevde bulunacak olan yabancı muhabirlerin görev tanımlarını kuşkusuz ki çok daha fazla sınırlandırmakta hatta onları nerdeyse etkisiz bir gözlemci haline getirmektedir. Nitekim savaşı Bulgaristan Ordusu ile takip eden Lev Troçki'nin¹⁸² ifadeleri bu durumu açıkça göstermektedir. Balkan Savaşlarının en popüler savaş muhabiri olan Troçki, savaş sırasında çeşitli gazetelere gönderdiği haberler ve kaleme aldığı makaleler ile savaşın sadece askerî yönüne değinmekle kalmaz, bulunduğu şehirlerin kamuoyu, basını, anaya-

181 "Why the World Is Learning Little of The Balkan War ", **The Sun**, vol. LLX, No. 64, 3 Kasım 1912, s. 3.

182 Troçki hakkında biyografik bilgi için bk. Lev Troçki, **Sürgün Günlüğü**, çev. Aslı Aydın, Yazın Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 7-14.

sası, siyasi partilerin savaşa karşı tutumları ve sansür gibi pek çok konuya da temas etmektedir. Bölgede savaş muhabiri olarak bulunduğu bir sırada Bulgar basını ve sansürünü değerlendirdiği bir makalesinde, muhabirlerin askerî harekâtlara dair yazdıklarını telgraf ile hiçbir şekilde gönderemediğine değinen Troçki, savaşın henüz başlangıcında 100 civarında muhabirle birlikte Cafe Bulgaristan'da yaşadığı bir olayı şu şekilde kaleme almaktadır; “Burada bizim için doğru hareket kurallarını bildiren kitapçıklar yayımlandılar. Uzun bir listede maddeler şu şekilde bitiyor: “... yazmak yasaktır ... izin verilmez ... yasaktır.”¹⁸³ Bununla birlikte bazı çağdaş kaynaklar Bulgaristan resmî makamlarının savaş muhabirlerine uygulamış olduğu sansürü, hava durumu bilgisinin dahi rapor edilemeyeceğini bildirerek daha da genişletmektedir¹⁸⁴. Bu noktada yine Bulgar ordusu içerisinde görevde bulunan muhabirlerin kaleme aldıklarına bakılacak olursa, askerî yetkililerin kendilerine uyguladıkları sansür oldukça sert ve bir o kadar da profesyoneldi¹⁸⁵. Nitekim muhabirler tarafından kaleme alınan herhangi bir mektup ne Bulgaristan içinde dolaşıma dâhil edilmekteydi ne de yurt dışına çıkarılmaktaydı. Bunun yanı sıra Bulgar sansür heyetinin başında görev alan M. Kostoff, Sofya Üniversitesi Savaş Sanatı, M. Arnaouhhoff ise aynı üniversitenin Karşılaştırmalı Edebiyat bölümlerinde profesör olarak görevde bulunmaktaydı¹⁸⁶. Bulgar Ordusu içerisinde görevde bulunan Lev Troçki, bu görevlileri “ülkelerinin çıkarları için kendilerini acımasız sansürcülere dönüştürmüş bulunan saygın Bulgar profesörleri, öğretim elemanları” olarak nitelemektedir¹⁸⁷. Son olarak cephede yer alan tüm muhabirlerin kollarında “BK” yazılı bir bant bulunması şartı getirilirken¹⁸⁸, kendileri gizli Bulgar polisi tarafından da yakından takip edilmekteydi¹⁸⁹.

13 Kasım 1912 tarihli *Bystander* dergisinde yer alan fotoğraf, Troçki'nin bu noktadaki ifadelerini âdeta görselleştirmektedir. Eski Zağra'daki savaş muhabirleri-

183 Lev Troçki, **Balkan Savaşları**, çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2017, s. 204-205. Troçki'nin Balkan Savaşları sırasındaki muhabirlik faaliyetleri hakkında bk. Maria Todorova, “War and Memory: Trotsky's War Correspondence from the Balkan Wars”, **Perceptions**, Summer 2013, vol. XVIII, No. 2, s. 5-27.

184 F. Lauriston Bullard, **Famous War Correspondent**, Little, Brown and Company, Boston 1914, s. 25; Lieutenant Hermenegild Wagner, **With the Victorious Bulgarians**, Houghton Mifflin Company, Boston and New York 1913, s. 256-257; Philip Gibbs, Bernard Grant, **age.**, s. 44.

185 Bulgaristan ordusu içerisinde görevde bulunan yabancı muhabirlere uygulanan askerî sansür hakkında savaşın yakın tanıklarından olan Nikola Dodov kaleme aldığı günlükte ayrıntılı bilgiler vermektedir bk. Ayşe Kayapınar, “Bulgarların Balkan Savaşlarına Bakışı: Dodov'un Günlüğü ve Rdev'in Hatıratı”, **Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu**, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 438-439.

186 Reginald Rankin, **age.**, s. 72.

187 Lev Troçki, **age.**, s. 244.

188 Philip Gibbs, Bernard Grant, **age.**, s. 45.

189 Philip Gibbs, Bernard Grant, **age.**, s. 53, 115.

ni gösteren fotoğrafın altında, muhabirlerin cephede bulunmasına izin verilmediğine değinilmektedir. Boş zamanlarını civarda bulunan spor salonunda ve salonun bahçesinde geçiren muhabirlerin savaşa dair elde edebildiği tek bilgi, merdivene tırmanarak uzaklardan görülen anlık bir duman kabarcığından başka bir şey değildi¹⁹⁰. Gibbs'in de belirttiği üzere, Bulgar askerî yetkilileri, ordu içerisinde görevde bulunan muhabirleri, bir arkadaş hatta bir görevli olarak değil, bir düşman olarak görüyor ve kendilerine savaş esiri gibi davranıyordu¹⁹¹.

Fotoğraf 8: Bulgaristan Ordusu tarafından Eski Zağra'da cephe gerisinde tutulan savaş muhabirleri ("A Commanding Position-Captured By War Correspondents At The "Front", **Bystander**, vol. XXXVI, No 467, 13 Kasım 1912, s. 353).

Bununla birlikte muharip devletlerin savaş muhabirleri üzerine uyguladığı askerî sansür, henüz savaşın başında Avrupa basınında da yankı bulmuş ve uluslararası kamuoyunun Balkan Savaşına dair neden bu kadar az şey bildiği tartışılmaya başlamıştır. Bu bağlamda 3 Kasım 1912 tarihli *The Sun* gazetesi, "Dünya Balkan Savaşını Niçin Çok Az Öğreniyor?" başlığı altında Osmanlı Devleti ve Bulgaris-

190 Philip Gibbs, Bernard Grant, **age.**, s. 115.

191 Philip Gibbs, Bernard Grant, **age.**, s. 1-2.

tan'ın savaş muhabirlerinin faaliyetlerine getirdiği kısıtlamalara değinerek özellikle Bulgaristan Ordusu içerisinde yer alan savaş muhabirlerinin 5 Kasım tarihinde Mustafapaşa'dan Eski Zağra'ya gönderildiği belirtilmiştir¹⁹². 8 Kasım 1912 tarihli *The Western Times* gazetesi ise savaş muhabirlerinin Osmanlı askerî yetkilileri tarafından âdetâ bir mahkûm olarak tutulduğunu iddia etmiştir¹⁹³. Nitekim aynı tarihte Sadaret Tahrirat Kaleminden Başkumandan Vekili Nazım Paşa'ya iletilen telgrafa bakılacak olursa; "ecnebi muhabirlerden Mösyö De Tiska, üçüncü koldu karargâhına azimeti" için Mahmut Muhtar Paşa tarafından kendisine verilen varakaya rağmen belirtilen yere gitmesine, bölgede bulunan askerler tarafından izin verilmemişti¹⁹⁴.

Fotoğraf 9: Eski Zağra'da izinsiz şekilde telgraf yazdığı tespit edilen savaş muhabirinin gözüaltına alınması.(https://www.europeana.eu/portal/en/record/2024913/photography_ProvidedCHO_Parisienne_de_Photographie_72814_17.html Erişim Tarihi: 16.11.2019).

192 "Why the World Is Learning Little of the Balkan War", **The Sun**, vol. LLX, No. 64, 3 Kasım 1912, s. 5.

193 "A Fettered Press War Correspondents Kept As Prisoners", **The Western Times**, No. 19759, 8 Kasım 1912, s. 11.

194 **BOA**, BEO., 4110/308191. *Lokalanzeiger* gazetesinin muhabiri olarak görevde bulunan Baron Tiska, Avrupa gazetelerinde Osmanlı Ordusunun gerçekleştirdiği ileri sürülen katliam ve yağmaların doğru olmadığını, karargâhta dahi kendilerine cömertlikle davranıldığını belirtmektedir bk. "Conduct of The Turkish Army-War Correspondents Testimonials", **Belfast News Letter**, vol. CLXXVI, No. 30.337, 16 Kasım 1912, s. 7.

Savaş muhabirlerinin cepheye sevk edildikleri ilk gün bu ekip içerisinde yer alan Georges Rémond, 25 Ekim 1912 tarihinde Çorlu Karargâhı'nda bulunduğu bir sırada içerisinde buldukları durumun esaretten farksız olmadığını şu ifadelerle açıklamaktadır; “Biz âdeta esir gibiydik. Hiçbir şey söylemiyorlar, bir şey görmeye de izin vermiyorlardı” Rémond, bu bahsin hemen ardından muhabirlere uygulanan yaptırımların haklılığını ise; “Kumandan Vasfi Bey gibi otuz beş gazeteciye cevap verecek, onların itirazlarını ve iddialarını dinleyecek bir subayın ne kadar zor bir durumda kalacağını kabul etmek gerekir. Üstelik bu gazetecilerin alâka ve menfaatleri de birbirlerine aykırı bulunuyordu. Biri siperden bahsetmek ister, diğeri millî gururu yaralayacak şekilde olayları anlatmaya kalkışır; bir diğeri de olayların yaşandığı yerlerin fotoğraflarını ve sinemalarını göndermeyi arzu eder. Birçoğu diğerlerine haset eder. Her birinin bir arzusu, bir düşüncesi, kişisel bir emeli vardır. Bu kişisel çekişmelere bir de millî ve ırksal çatışmaları da eklemek gerekir. Burada Osmanlı, Fransız, İngiliz, Alman, Macar, Amerikalı, Rus bulunuyordu. Bazıları Balkan milletlerine eski mezhep ve soy bağlarıyla bağlantılı olduklarından, gazetelerine bir fayda verecek bilgiler veriyorlardı... Bu nedenle düşman olsun, dost olsun, muhabirlerin hepsine aynı içerikte bir kanun uygulamak gerekirdi. Doğal olarak bu muhabirlere büyük bir güvensizlik duyuluyordu.¹⁹⁵” ifadeleriyle aktarmaktadır. Savaşın “kanla dolu” yüzüne bakıldığında Bulgaristan askerî makamlarını, muhabirlere karşı takındıkları tutumdan dolayı suçlamadığını belirten Gibbs, “savaşın neticede ne bir tiyatro ne de bir şov sahnesi olduğunun” altını çizerken, karşı cephede de olsa meslektaş Rémond ile aynı görüşü paylaşmaktadır¹⁹⁶. Her ne kadar ayrıntılı verilere sahip olamasak da askerî sansürün, savaşın diğer muharip devletleri tarafından da uygulandığı anlaşılmaktadır. Hatta Karadağ askerî yetkilileri görece daha küçük bir bölgede mücadele ediyor olmalarına rağmen savaş muhabirlerine sansür uygulamaktan geri kalmamıştır. Fransız kardeşler Jérôme ve Jean Tharaud’un ifadelerine bakılacak olursa; Büyük Otel’de bulunan yirmi beş gazeteci tesadüfen bir kadın, bir çocuk veya cepheden gelen yaralı bir askerîn söylediklerinin dışında savaşa dair herhangi bir bilgiye sahip değildi. Bu kişilerden alınan haberler de uygulanan sansür nedeniyle telgrafla gazetelere bildirilememekte, sadece Karadağlı bir subayın belediye olarak adlandırılabilen bir binada günün operasyonları hakkında verdiği bilgiler ile yetinilmekteydi. Hatta savaş muhabirlerinin burada yaptıkları tek şey poker oynamaktan ibaretti¹⁹⁷. Öte taraftan Hariciye Nezaretinin elde ettiği istihbaratın ardından gerçekleştirilen incelemede, Eylül ayının başından itibaren bölgedeki mücadeleleri yerinde takip eden ve Tuz civarında iki yüz kadar Türk askerînin Malisörler¹⁹⁸ tarafından öldürüldüğüne dair “tarafı”

195 Georges Rémond, *age.*, s. 31-32.

196 Philip Gibbs, Bernard Grant, *age.*, s. 112-114.

197 Jérôme ve Jean Tharaud, *İşkodra’da Savaş*, çev. F. Bülent Kocamemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 13-14.

198 Arnavutça’da “mal” dağ anlamına gelirken, “Malisya” dağlık, “Malisör” dağ ahalisi anlamına gelmektedir. “İşkodra”, *Servet-i Fünun*, No. 239, 10 Ekim 1895, s. 69-70.

haberleri Çetine'den İngiliz gazetelerine gönderen muhabirin Edith Durham adlı İngiliz bir bayan olduğu tespit edilmiştir¹⁹⁹. Fakat Durham'ın haberleri sadece savaş öncesinde bölgede gerçekleşen mücadelelerle sınırlı kalmamıştır. 12 Ekim tarihinde kadın savaş muhabirinin *Pall Mall* gazetesine gönderdiği telgrafa göre, Karadağ Ordusu, Tuz bölgesinde üstünlüğü ele geçirmiş ve 300'den fazla Osmanlı askerini de esir almıştı²⁰⁰. Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla Balkan Savaşını harp sahasında takip eden tek kadın muhabir²⁰¹ olduğu anlaşılan Durham'ın 3 Kasım 1912 tarihinde *The Times*'ta yayımlanan telgrafına göre; Podgoriça'da meydana gelen mücadelelerde Karadağ Ordusu Osmanlı Ordusuna karşı art arda galibiyetler elde etmekteydi²⁰².

199 BOA, HR.SYS., 152/36.

200 “The Lady War Correspondent Further News of The Fighting”, *Pall Mall*, No. 14.808, 12 Ekim 1912, s. 1.

201 Hüseyin Mevsim Çanakkale Muharebelerinde görevde bulunan Bayan Wanda Zembruska'nın Balkan Savaşı'nda da muhabir olarak görevde bulunduğunu belirtmekte fakat kişi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır bk. Hüseyin Mevsim, **Muhabirimiz Çanakkale Cephesinden Bildiriyor!**, Miralay Mustafa Kemal Bey'le Buluşma, Ağustos 1915, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s. 11.

202 “Woman War Correspondent Sees First Shot Fired”, *The Times*, No. 19.158, 3 Kasım 1912, s. 19.

Fotoğraf 10: Kadın Savaş Muhabiri Edith Durham

Fotoğraf 11: Karadağ Ordusunda görevde bulunan *The Daily Mirror* gazetesi muhabiri Mr. Wyntham'ın Arnavut bir asker ile görüşmesi

Kaynak: "A War Correspondent Talking to an Albanian", *The Sphere*, 9 Kasım 1912, vol. LI, No. 668, s. 139.

Kaynak: *The Sketch*, vol. LXXX, No. 1030, 23 Ekim 1912, s. 71.

Gerek Osmanlı Devleti gerekse Bulgaristan tarafından hazırlanan nizamnameler teorik olarak aynı hedefe yönelik olsa da uygulamada farklılıklar göstermektedir. Osmanlı Devleti bu nizamname ile savaş muhabirleri adına daha çok zaman ve mekân odaklı bir sınırlama getirerek, muhabirlerin göreve başlangıç tarihine, görevde bulunacakları yerlerin belirlenmesine ve görevlerinin ne zaman sona ereceğine dair bir metin hazırlamıştır. Bulgaristan ise nizamname kapsamında daha çok bilgi gizliliğine odaklanarak savaş muhabirlerinin gazetelerine aktarabileceği bilgileri sınırlandıran bir metin oluşturmayı tercih etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti tarafından nizamnameye getirilen ek tedbirler ile savaşın ilerleyen dönemlerinde bu bağlamda alınan kararlara bakılacak olursa, Bulgaristan tarafından savaş muhabirlerine uygulanan askerî sansür ile Osmanlı Harbiye Nezaretinin gerçekleştirdiği düzenlemeler arasında belirgin bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

10. Savaş Sahasında Yer Almak İsteyen Devletler

Osmanlı Hariciye Nezareti, savaş sahasında bulunmak isteyen yabancı muhabirler hakkında hazırladığı nizamnameyi, bu nizamnameye yaptığı eklemeleri ve bu bağlamda uygulamaya aldığı diğer kararları sefaretler aracılığıyla ilgililere tebliğ ederek süreci bürokratik bir boyuta taşımıştır. Bu doğrultuda hazırlanan evraklar, yukarıda değinilen noktalar hakkında teknik bilgiler vermekle birlikte konunun muhatap devletlerini de açıkça göstermektedir. Bu bağlamda “Yabancı temsilciliklere tebligat” notu ile hazırlanan evraklar incelendiğinde “İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ hariç tutulacak” veya “Roma, Atina, Sofya, Belgrad ve Çetine hariç” ibaresinin bu evraklarda bir klişe olarak yer aldığı görülmektedir. Öyle ki yakın geçmişte Trablusgarp’ta mücadele edilen ve bu tarihte İstanbul’da resmî bir makam ve bürokrat ile temsil edilmeyen İtalya’nın yanı sıra hâlihazırdaki savaşın muharip devletleriyle muhatap olunmaması şaşırtıcı değildir.

Bahsi geçen evraklardaki bir diğer klişe ise “Romanya, İsveç, İspanya, Rusya, İran, Avusturya, İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika²⁰³” veya “Londra, Washington, Viyana, Paris, Tahran, Berlin, Petersburg, Lahay, Stockholm, Brüksel, Madrid, Bükreş²⁰⁴” şeklinde olup muhatap devletlerin kimler olduğunu göstermekteydi. Bununla birlikte peş peşe sıralanan bu 12 ülke, uluslararası kamuoyunun savaşa olan ilgisini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Söz konusu evraklardan hareketle savaşı harp sahasında takip etmek isteyen bu 12 devletten, Amerika ve İran dışında 10’u Avrupa basınına temsil ederken, bahsi geçen devletler arasında tek Müslüman ülke olan İran bu bağlamda ayırt edici bir özelliğe sahiptir.

Öte taraftan Osmanlı Hariciye Nezaretinin kolektif yazışmalar haricinde Japonya ve Portekiz sefaretleri ile gerçekleştirdiği münferit yazışmalar da hesaba katıldığında, toplamda 14 devletin harp sahasında yer alabilmek adına girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır²⁰⁵. Hiç kuşku yok ki uluslararası kamuoyunun savaşa gösterdiği bu ilgi, Osmanlı bürokrasisinin Avrupa basınına yönelik muhabirler üzerinden uygulamaya koyduğu askerî sansür hamleleri ile paralellik göstermektedir.

Osmanlı bürokrasisi bu başvurular karşısında Portekiz’den Rusya’ya İsveç’ten İran’a kadar harp sahasında yer almak isteyen muhabir, zabıt ve ataşemiliterlerin sayısını olabildiğince az bir sayıda tutabilmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda

203 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 1.

204 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 2.

205 Hariciye Nezaretinin sefaretler ve elçilikler ile bu doğrultuda gerçekleştirdiği kolektif yazışmalar incelendiğinde İran elçiliği, cepheden gönderilecek olan tüm telgrafların Fransızca olarak yazılması gerektiğini bildiren tamimde yer almamaktadır bk. BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 8.

sefaret ve elçiliklere birçok kez tamimler gönderen Hariciye Nezareti, özellikle harp sahasında bulunmak isteyen yabancı zabitlerin taleplerine karşı olumsuz cevaplar verirken devlet nezaketini de göz ardı etmemiştir. Öyle ki 19 Ekim 1912 tarihinde Avusturya-Macaristan Elçiliğine yazılan telgrafa bakılacak olursa; Osmanlı Ordusunun harekâtlarını takip etmek için taleplerini ileten General Kont Jean Galis-Lewes ve Kıdemli Yüzbaşı İvan Kaleic'e "ne yazık ki bu yabancı subay beyefendilere gerekli misafirperverliğin gösterilebilmesindeki zorluklar" nedeniyle olumsuz yanıt verilmiştir²⁰⁶.

11. Bir Savaş Gözlemcisi Olarak ataşemiliterler ve Subaylar

Her ne kadar yabancı muhabirler için hazırlanan nizamnamede kendilerinden bahsedilmese de oluşturulan tetkik ve teftiş komisyonunda yer alan görevlilerin cephede nezaret edeceği personeller arasında zabitler ve ataşemiliterler de yer almaktadır. Dünya askerî tarihi bağlamında "Genelkurmayların çağı" olarak adlandırılan 19. yüzyılın ikinci yarısı²⁰⁷, militer anlamda birçok yeniliğin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin sefaretler bünyesinde görevlendirdiği ilk ataşemiliterlere ve ataşemiliterlerin görevlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Erkân-ı Harbiye Binbaşı Ahmet Esat Bey, Paris Sefareti bünyesinde yurt dışında görevlendirilen ilk Osmanlı askerî ataşesi unvanına sahiptir. 1872 yılında Reşat Bey'in Berlin Sefaretinde görevlendirilmesinin ardından birçok Avrupa şehrinde Osmanlı ataşemiliterleri sefaretler bünyesindekini yerini almıştır. İlerleyen yıllarda Müslüman ülkelere de ataşemiliterler görevlendirilmiş, bu doğrultuda ilk kez 1874 yılında Mehmet Fuat Bey Tahran'a ataşemiliter olarak tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan ülkelerine ataşemiliter tayini ise müteakiliyet esasına dayalı olarak daha ileriki tarihlerde gerçekleşmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri, ataşemiliterlerin öncelikli görevinin tayin edildiği ülkenin askerî organizasyonu ve modernizasyonu hakkında incelemelerde bulunmak olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda daha çok orduların askerî manevralarını takip eden ataşemiliterler, yine görevde buldukları ülkelerde gerçekleştirilen askerî yenilikleri de rapor halinde hazırlamaktadır. Sözelimi, Washington Ataşemiliteri Aziz Bey'in New York'ta gördüğü istihkâmda kullanılabilen ve dinamikli mermi atabilen toplar, İspanya'da icat edilmiş torpil vapuru, Roma Sefareti Ataşemiliteri Yarbey Osman Nizami Bey'in iki İtalyan Kolordusunun yaptığı manevrada gördüğü beyaz barutun eski baruta üstünlüğüne dair notları ile İtalyan donanması için inşa edilecek zırhlılar

206 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 19.

207 Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları", **Hacettepe Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Dergisi**, S 17, Ankara 2012, s. 240; Gültekin Yıldız, **Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s. 118-140.

hakkında kaleme aldıkları raporlar, ataşemiliterlerin faaliyetleri hakkında genel bir çerçeve çizmektedir²⁰⁸.

Ataşemiliterler 20. yüzyılın başından itibaren harbiye nazırlıkları ve Genelkurmaylar tarafından istihbarat ağının en önemli aktörlerinden biri pozisyonuna getirilmiştir. Bu doğrultuda sefaret memurluğunu bir kenara bırakan ataşemiliterler, muharip devletlerin orduları içinde cephede bir gözlemci olarak görev almaya başlamıştır. ataşemiliterler her ne kadar bir basın mensubu olmasa da resmî evraklardan elde edilen veriler, onların cephede bir savaş muhabirinden çok da farklı görevler yapmadığını göstermektedir. Nitekim Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Batı Ordusu içerisinde görevde bulunan Avusturya Zabiti Hoffman'ın aynı zamanda *Neue Freie Presse* gazetesinin muhabiri olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir örnektir. Yine Hoffman örneğinden devam etmek gerekirse, kendisinin gözlemleri Osmanlı Batı Ordusu yetkililerince bir istihbarat raporu olarak hazırlanmış ve merkez ile paylaşılmıştır²⁰⁹.

Osmanlı arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla ilk kez 1898 yılında Amerika-İspanya savaşını gözlemlemek için bir Osmanlı zabiti savaş sahasında görevlendirilmiştir²¹⁰. Zabitin savaş sırasındaki ve sonrasındaki raporlarına dair net bilgilere ulaşım sağlanamamış olsa da bu noktada çok daha ayrıntılı verile sahip olabileceğimiz Pertev Bey'in 1905 Rus-Japon Harbi'ndeki faaliyetleri üzerinde durulabilir. Bu tarihte albay rütbesine sahip olan Pertev Paşa, Japonya hükümetinin kabulü²¹¹ ve ardından kendisine verilen pasaport²¹² ve harcırah²¹³ ile Tokyo'ya tayin edilmiştir²¹⁴. Pertev Bey'in Mançurya'da gerçekleşen muharebe sırasında yaralanmış olması da gözlemlerini doğrudan cephe hattında gerçekleştirdiğini göstermektedir²¹⁵. Pertev Bey'in savaş sırasında harp muhabirlerini andıracak faaliyetlerinden biri de muharebe sırasında çektiği fotoğraflardır²¹⁶. Yaklaşık 2 yıllık görevinin ardından İstanbul'a dönen Pertev Bey'in bizzat padişaha takdim etmek için hazırlanmış olduğu layihanın yanındaki "Japon efradına mahsus yemek kabı ve elbise kumaşları²¹⁷" raporu ise ataşemiliterlerin faaliyetlerini izah noktasında önemli bir ayrıntıdır.

208 Gültekin Yıldız, agm., s. 239-266.

209 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 41.

210 BOA, Y.PRK.MYD., 20/139.

211 BOA, BEO., 2356/176657.

212 BOA, HR.TH., 307/18.

213 BOA, HR.TH., 307/9.

214 BOA, BEO., 2381/178527.

215 BOA, Y. MTV., 275/103.

216 BOA, BEO., 3876/290666.

217 BOA, İ. HUS., 140/116.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin zabıt ve ataşemilterleri nispeten küçük çaplı mücadelelerde bir gözlemci olarak davet ettiği de bilinmektedir. 1903 tarihinde Bulgar eşkıyasına karşı yapılan askerî harekâtları yerinde gözlemleyebilmesi için yabancı devlet sefareterinde görevde bulunan ataşemilterlerin bölgeye sevk edilmesi bu noktada verilebilecek örneklerden biridir²¹⁸. Fakat arşiv kayıtları zabıt ve ataşemilterlerin askerî harekâtları gözlemlemesine izin verilmediği zamanlarda bu görevlilerin bölgeye kadar geldiklerini, hatta bölge halkı ile görüşmeler yaptıklarını göstermektedir. Bu gibi durumlar karşısında zabıt ve ataşemilterlerin gözlemde bulunmalarının cebren men edilmesi halinde birtakım sorunların ortaya çıkabileceğini öngören yetkililer, konunun organize edilmesi için erken tarihlerde bazı düzenleme teşebbüslerinde bulunmuştur²¹⁹.

Çalışmanın bu kısmında, Osmanlı bürokrasisinin Balkan Savaşı'nı cepheden gözlemek isteyen zabıt ve ataşemilterlere karşı tutumu ele alınacaktır. Devlet bürokrasisinin savaş sırasında üzerinde durduğu önemli noktalardan birinin bilgi gizliliği ve kontrolü olduğu zabıt ve ataşemilterler hakkında sefaretlere verilen cevaplardan açıkça görülmektedir. Aynı zamanda savaşı cepheden takip etmek isteyen bu görevlilerin Japonya'dan Portekiz'e değin çeşitlilik göstermesi, Balkan Savaşının uluslararası kamuoyunda meydana getirdiği etkiyi göstermesi açısından da son derece önemlidir.

11.1. İngiliz Subaylarının Savaş Sahasına Alınması İçin Yapılan Başvuru

İngiltere basını, yüzyılın başında meydana gelen Rus-Japonya Savaşı'nı gazete muhabirleri aracılığıyla yakından takip ederken ilgili makamlar da askerî bir gözlem elde edebilmek amacıyla zabıt ve ataşemilterlerinin muharip ordularda görev almasını sağlamıştır. Bu durumun İngiltere adına Balkan Savaşları sırasında da devam ettiği söylenebilir. Nitekim İngiltere resmî makamları, Osmanlı Harbiye Nezaretine yaptığı başvurular sırasında zabıtlarının sahip olduğu bu tecrübeyi özellikle belirtmiştir. Bu doğrultuda Rus-Japon Savaşı'nda zabıtlarının muharip ordularda bulunmalarına izin verildiği, dolayısıyla İngiliz zabıtlarının savaş sırasında uyulması gereken şartlara vakıf olduğunun altı ısrarla çizilmişti. İngiliz zabıtlarının bu şartlara bağlı kalacağı teminatı verilerek Osmanlı Ordusu içerisinde görev alabilmek için Hariciye Nezaretine talepte bulunulmuştur. İngiltere Sefaretinin 16 Ekim 1912 tarihli bu izin talebinde “müsaade olunduğu takdirde kaç zabıtın kabul edileceği” hakkında istediği bilgi ise İngiltere'nin bu noktada gösterdiği ilginin âdeti bir iz düşümüdür²²⁰. Öte taraftan İngiltere Sefaretinin, zabıt ve ataşemilterlerin gözlemci olarak cepheye alınması hususunda yapmış olduğu başvuruda ismi belir-

218 BOA, Y.A.HUS., 454/111.

219 BOA, DH.ŞFR., 270/47; BOA, TFR.I.AS., 21/2002.

220 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 14.

lenmiş bir personelden bahsetmemesi, bu başvuruyu diğer sefaretlerin taleplerinden ayırmaktadır.

Ne var ki elde edilen veriler Osmanlı harbiyesinin bu noktada işi oldukça sıkı tuttuğunu göstermektedir. Özellikle yabancı muhabirlerin cephedeki dağılık ve organizasyondan uzak faaliyetleri karşısında askerî gözlemcilerin denetimine çok daha fazla önem verilmiştir. Nitekim Başkumandanlık Vekâletinden İngiltere Sefaretine bildirildiğine göre sadece dost devletlerin İstanbul'da hâlihazırda görevde bulunan ataşemiliterleri savaş sırasında orduya eşlik edebilecekti. Zabitlerin de orduya katılması halinde, bu görevlilerin ağırlanması sırasında bazı zorlukların yaşanabileceği ifade edilmiş²²¹ ve savaş sahasına asker gözlemci olarak sadece ataşemiliterlerin alınacağı bildirilmiştir²²².

11.2. Romen Binbaşı Basko İçin Yapılan Başvuru

Bu doğrultuda Harbiye Nezaretine gelen taleplerden biri de Romanya Hükûmetine aittir. Romanya Hükûmeti, daha önce Berlin Sefareti Ataşemiliteri olan ve hâlihazırda Harbiye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü olarak görevde bulunan Binbaşı Basko'nun Balkan Savaşını takip edebilmesi için, 17 Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nezaretine başvuruda bulunmuştur. Romanya Hükûmetinin Binbaşı Basko için gerçekleştirdiği başvuruda “kaide-i mahremiyete gayetle riayetkâr Devlet-i Aliye-i Osmaniye hakkında ihlas şiar bir zat” ifadelerini kullanmış olması, şüphesiz ki onun cepheye alınabilmesine yönelik ileri sürülmüştür²²³. Hatırlanacağı üzere İngiltere Sefareti de gerçekleştirdiği başvuru sırasında zabit ve ataşemiliterlerin gizlilik esasına uyacaklarının altını önemle çizmiştir.

Fakat Romanya Hükûmeti, her ne kadar Binbaşı Basko'nun ordu içerisinde yer alması halinde beklenen hassasiyetlerin gösterileceğini belirtse de Başkumandanlık Vekâletinin verdiği yanıt, İngiltere Sefaretine verileden pek de farklı olmamıştır. Romanya Hükûmetinin talebine istinaden ertesi gün yani 18 Ekim 1912 tarihinde verilen cevaba göre; savaş sırasında ataşemiliterlerin ihtiyaçlarının karşılanması oldukça güç bir işti. Bu nedenle “burada bulunan ataşemiliterlerden gayri hiçbir ecnebi zabitanın seferber ordular nezdinde izam edilmemesi” kararının alındığı bildirilmiş ve Binbaşı Basko adına istenen izin verilmemiştir. Fakat Romanya Hükûmetine bu noktada bir tavsiyede bulunan Başkumandanlık Vekâleti, ken-

221 “devlet-i mütahabbe ataşemiliterleri zaten orduya refakat edecekler ve birçok ecnebi zabitanın izası ahval-i harbiye esnasında badi-i müşkilat olup bu müşkilata bizzat kendileri daha ziyade maruz kalacağı cihetle...” bk. **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 23.

222 **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 23.

223 **BOA**, HR.SYS., 1967/1, s. 15.

dilerinin savaşı takip edecek olan Avusturyalı General Kont Jan Salis Sewis ve Mü-lazım-ı Evvel İvan Kalisi'nin gözlemlerinden faydalanabileceklerini iletmıştır²²⁴.

11.3. Hollanda, İspanya, Belçika ve İsveç'in Ataşemiliter Tayinleri

Hollanda Hükûmeti de savaşı cepheden takip edebilmek için İstanbul'a bir ataşemiliter tayin etmek istiyordu. Arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla Hollanda İstanbul Sefaretinde bu sırada bir ataşemiliter bulunmamaktaydı. Bu gö-reve Yüzbaşı Tomson'u getirmek isteyen Hollanda Hükûmeti, İstanbul Sefiri ara-cılığıyla başvurusunu gerçekleştirmiş ve Tomson'un genel karargâhta yer alan diğer ataşemiliterlerin yanına katılmasını talep etmiştir. Aynı günlere İsveç ve Belçika da İstanbul sefaretlerine birer ataşemiliter tayin etmek isterken, İspanya ise ataşemi-liter muavini unvanıyla İstanbul Sefaretine ikinci bir zabıt görevlendirilmesi tale-binde bulunmuştur²²⁵. Osmanlı bürokrasisi yabancı muhabirleri her ne kadar ha-zırladığı nizamnameler ile belirli bir organizasyona tabi tutsa da harp sahasının bir diğer aktörü ataşemiliterler için aynı şeyi söylemek henüz mümkün değildi. Fakat Avrupalı devletlerin birbiri ardına gerçekleştirdiği bu başvurular karşısında bürok-ratik anlamda bir düzenleme ihtiyacı belirmişti. Bu doğrultuda İstanbul sefaretle-rinde hâlihazırda ataşemiliter olmayan devletlerin yapacağı başvurularda uygulanacak prosedüre dair Harbiye ve Hariciye Nezaretleri görüş teatisinde bulunmuştur. Nitekim bu başvurular bürokrasi tarafından "harekât-ı askerîyeyi takib-i fırsat bab olabilmek üzere ataşemiliterler tayin etmek istedikleri" şeklinde yorumlanmıştır²²⁶. Bu doğrultuda Hollanda, İsveç, Belçika ve İspanya hükûmetlerine, gerek genel ka-rargâhta yer alan tüm "ecnebi memurin-i askerîye"nin gerekse İstanbul'da bulunan ataşemiliterlerin şimdilik mevcutla sınırlı olduğu aktarılmıştır²²⁷. 28 Ekim 1912 ta-rihinde Hariciye Nezaretinden gönderilen bu yazı, 30 Ekim günü Başkumandan Vekili Birinci Ferik Nazım Paşa tarafından cevaplanmış ve "Ordû-yı Hümayuna dâhil olarak harbe iştirak edecek veya Karargâh-ı Umumiye izam kılınacak ecnebi zabitan hakkında beyan-ı teşekkürle şimdilik kabul edilemeyeceklerinin lisan-ı mü-nasiple tebliğ edilmesi" bildirilmiştir.

11.4. Portekiz Hükûmetinin Ataşemiliter Tayin Talebi

Her ne kadar Hollanda, İspanya, Belçika ve İsveç'in ataşemiliterler tayin ta-leplerinin ardından askerî gözlemcilerin görevlendirilmemesi hususunda belirli bir çerçeve çizilmiş olsa da söz konusu durumun istisnaları da yok değildi. İstanbul Portekiz Başkonsolosluğunun 21 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezaretine ilettiği

224 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 26.

225 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 1.

226 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 28.

227 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 3; BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 29.

yazının ardından yaşananlar böyle bir istisnai durumu gözler önüne sermektedir. Belirtildiğine göre, askerî tarihinde büyük kahramanlıkların sayısız örneklerine sahip olan Portekiz, bu tür kahramanlıklara tanıklık etmekte de öncü bir devletti. Dolayısıyla bu savaşta Osmanlı Ordusunun elde edeceği prestijli galibiyetleri yakinen takip etmek isteyen Portekiz Hükûmeti, en tecrübeli subaylarından birinin Osmanlı Ordusu Karargâhı'nda görevlendirilmesini talep etmişti²²⁸. Portekiz Başkonsolosluğunun bu talebine 26 Ekim 1912 tarihinde verilen cevaba bakılacak olursa, Harbiye Nezareti Portekiz Ordusunu temsilen sadece bir subayın Osmanlı Ordusunun harekâtını takip etmek üzere “Karargâh-ı Umûmî nezdinde bulunmasına müsaade olunmasını iltimas eylemiş” ve bu subayın diğer ülke ataşemiliterleriyle birlikte kabul edilebileceği bildirilmiştir²²⁹.

11.5. Japonya Hükûmetinin Ataşemiliter Tayin Talebi

Balkan Savaşı'nın patlak vermesinin ardında birçok sebep bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Rusya'nın 1905 senesinde Japonlara yenilmesinin ardından yayılmacı politikasının odak noktasını Uzak Doğu'dan Balkan Yarımadası'na çevirmesidir²³⁰. Modern tarihçilerin savaşın sebepleri bağlamında altını çizmekten imtina etmediği bu görüş, Rus siyasetinin bölge üzerinde hedeflediği birçok projenin de başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Rusların Japonlara karşı aldığı bu mağlubiyet, onların yüzyıllardır projelendirdiği açık denizlere inme, Balkanlarda genişleme, Karadeniz kıyılarına hâkim olma ve boğazları ele geçirme gibi hedeflerine tam anlamıyla kanalize olabilme fırsatını vermişti²³¹. Bahsi geçen projeler her ne kadar Rusya'nın bu dönemdeki hedeflerini belirlemede önemli rol oynamış olsalar da Japonya, Rusların Balkan Yarımadası'na odaklanmalarına dair yapılan bu vurguda arka fondaki yerini her daim almaktadır. Tıpkı, *Cairo Punch* dergisinde yayımlanan karikatürde olduğu gibi. Görselde dağlık bir bölgenin kenarında Papalığın önünde yer alan İngiltere, Almanya, Avusturya, İtalya, Rusya ve Fransa ile birlikte Yunanistan ve Bulgaristan'a karşı tek başına mücadele eden Osmanlı Devleti'nin yer aldığı bu sahneyi arka plandan Çin ve Japonya takip etmektedir. Çinlinin “Bu zavallı

228 BOA, HR.SYS.,1967/1, s. 36; BOA, HR.SYS.,1967/1, s. 27. Balkan Yarımadası üzerine herhangi bir tasarrufu bulunmayan Portekiz'in, bir subay aracılığıyla savaşı takip etme isteğini, askerî bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Nitekim meseleye Osmanlı harp tarihi yazımı üzerinden bakıldığında, Bursalı Mehmet Nihat'ın Japonya ve Sedan Savaşları hakkında kaleme aldığı eserlerin Türk Ordusunun yetenek ve strateji olarak gelişme gösterebilmesine yönelik olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.

229 BOA, HR.SYS.,1967/1, s. 35; BOA, HR.SYS.,1967/1, s. 37.

230 Hasip Saygılı, **1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 59-60.

231 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 3.

Türk'ün yerinde olsan ne yapardın?" sorusuna "Bu koalisyonu yatıştırmak için alınabilecek tek önlem olan anayasal rejimi kabul ederdim" cevabını veren Japonya, aslına bakılacak olursa Osmanlı Devleti'nin gündemine ve Balkan Yarımadası'na o kadar da "uzak" değildi.

Fotoğraf 12: Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında verdiği mücadeleyi arka plandan izleyen Uzak Doğu (Bilgin Çelik, **Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019).

Her ne kadar Osmanlı Devleti ile Japonya arasındaki ilişkiler 19. yüzyılın son çeyreği gibi görece geç bir tarihte başlamış olsa da II. Abdülhamit'in İslam birliği tesisi ve Müslümanlar arasındaki bağların kuvvetlendirilmesine yönelik politikalarının Doğu cephesindeki en önemli merkezlerden olan Japonya, aynı dönemde Rusya karşısında Batı merkezli ittifaklar kurma gayretindeydi. Dolayısıyla gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Japonya'nın aynı dönemdeki harici faaliyetleri ve örtüşen hedefleri iki ülke arasındaki ilişkilerin başlamasında ve aynı hızda gelişme göstermesinde etkili olmuştur²³².

Öte taraftan Osmanlı arşiv belgelerinin yanı sıra Japonya arşivlerinde "Balkan Olayı" başlığı altında hazırlanan ve genellikle istihbari bilgilerden oluşan 21 dosya ve bu dosyaların muhteviyatı göz önüne alınırsa, bu Uzak Doğu ülkesinin

232 Fahrettin Tızlak, "Osmanlı-Japonya İlişkilerinin Başlangıcı ve Ertuğrul Faciası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 133, İstanbul 2001, s. 39-40.

savaşı oldukça yakından takip ettiği anlaşılmaktadır²³³. Öyle ki Portekiz ile birlikte aynı tarihlerde harp sahasında askerî bir gözlemciyle yer almak isteyen diğer bir devlet de Japonya'dır. Pertev Paşa'nın Rus-Japon Savaşı sırasında Türk askerî ataşesi olarak Japon Ordusuyla birlikte gerçekleştirdiği seyahatlere ve faaliyetlere²³⁴ bakılacak olursa, Japon Hükûmetinin bu talebi oldukça makul kabul edilebilir²³⁵. Nitekim Mançurya'da görevde bulunan Pertev Paşa Mukden kara savaşı ile Port Arthur kuşatmasını bizzat gözlemele imkânı bulmuştu²³⁶.

Japonya, Balkan Savaşı sırasında cephede bir zabıt bulundurabilme talebini Berlin üzerinden ilemiştir. Bu doğrultuda Berlin Sefaretinden 25 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezaretine iletilen yazıda; Japonya Büyükelçisi, Berlin'de bulunan Topçu Binbaşı Nobuyukiabe'nin, hükûmeti adına Osmanlı Ordusunun harekâtını cepheden takip etme isteğinde olduğunu bildirmiştir²³⁷. Japonya'nın bu doğrultudaki talebine verilen cevapta; diğer hükûmetlerin de benzer talep ve teşebbüslerde bulunduğu bahisle bu durumun ordudaki zabıt ve ataşemiliter sayısında büyük bir artış meydana getirdiğinin altı çizilmiştir. Öte taraftan Japonya'nın bu sıralarda İstanbul'da askerî bir ataşesi olduğu da anlaşılmaktadır. İlk kez 1907 senesinde Japon askerî ataşesi olarak görevlendirilen Kurmay Subay Morio-ka Morishige'nin 3 yıllık görevinin ardından kendisinin yerini 1911 yılında Albay Muraoka Choutaro almıştır. Hariciye Nezaretinin Japonya'ya cevabı da Yarbay Muraoka'nun uzun bir süredir Japon Hükûmetinin verdiği özel referans ile İstanbul'da bulunduğu ve kendisine diğer ülke ataşeleriyle birlikte Osmanlı Ordusunun harekâtını takip edebilmek üzere savaş sahasına gitmesi için izin verildiği yönünde olmuştur²³⁸. Nitekim Muraoka kaleme aldığı ilk raporda, Osmanlı Ordu Karargâhı'nda bulunan yabancı gözlemcilerin hangi ülkelerden geldiğine dair bir bahis açmıştır. Yarbayın raporuna göre karargâhta Japonya'yı temsil eden kendisinin dışın- da İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İspanya, İsveç ve Romanya'dan birer görevli bulunmaktadır²³⁹.

233 Uğur Altın, "Japonya'nın Balkan Savaşlarındaki İstihbarat Faaliyetleri", **Tarih Dergisi**, S 64, İstanbul 2016, s. 103.

234 Edward J. Erickson, **age.**, s. 37.

235 Antonello Folco Biagini, **age.**, s. 102.

236 F. Şayan Ulusan Şahin, **Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 133-135.

237 **BOA**, HR.SYS.,1967/1, s. 39.

238 **BOA**, HR.SYS.,1967/1, s. 38.

239 Uğur Altın, **age.**, s. 106.

11.6. Avusturya Subayı Hoffman Üzerinden Batı Cephesine Bir Bakış

Mülazım Hoffman'ı Osmanlı Ordusu içerisinde gözlemci olarak bulunan zabıtlardan ayıran bir özelliği vardı. Öyle ki gerek "ataşemiliterler, ecnebi zabitan ve muhabirler" ismini taşıyan dosya, gerekse bu çalışma kapsamında incelenen münferit evraklar içerisinde yer alan belgelere bakılacak olursa, savaşı Osmanlı Batı Ordusu ile takip eden tek askerî gözlemci Hoffman'dı. Osmanlı Batı Ordusunun uzun bir süre kuşatma altında savunduğu Yanya'da bulunan Hoffman, yaklaşık 3 ay boyunca bu şehirde görevde bulunmuştur. Hoffman hakkındaki evraklar, bölgedeki Osmanlı askerî yetkililerinin zabıt ve muhabirleri bir istihbarat kaynağı olarak kullandığını da göstermektedir. Viyana Sefaretinden Hariciye Nezaretine 26 Şubat 1913 tarihinde gönderilen bir yazıya göre; Avusturya ordusu zabıtlarından olup aynı zamanda *Neue Freie Presse* gazetesinin muhabiri sıfatıyla, savaşın başlangıcından itibaren Osmanlı Batı Ordusu ile birlikte bulunan Hoffman, Yanya'dan 28 gün önce de ayrılmış ve birkaç gün önce Viyana'ya ulaşmıştı. Şehir, Yunan Ordusuna teslim edilmeden önce Yanya'dan ayrıldığı anlaşılan Hoffman gerek Osmanlı Batı Ordusu gerekse şehrin askerî durumu hakkında Viyana Sefirine birtakım bilgiler vermiş ve bu bilgiler kayıt altına alınarak Başkumandanlık Vekâletine gönderilmiş²⁴⁰. Bununla birlikte Hoffman'ın adı, bölgeden Başkumandanlık Vekâletine gönderilen ve Batı cephesinde meydana gelen gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bir zabıtnamede de geçmektedir. Her ne kadar Hoffman'ın Viyana Sefirine verdiği bilgilere ulaşamamak da zabıtnamede yer alan ifadeler, bu bilgilerin ne olabileceğine dair bazı ipuçları vermektedir. Zabıtname metnine göre, Sırp Ordusu Draç'tan İşkumbi (Shkumbi) Nehri'ne²⁴¹ kadar olan kıyı şeridini karadan işgal ederek bölgeye giriş ve çıkışı engellemektedir. Yunan Ordusu ise Semeni Nehri'nden Arta Körfezi'ne kadar olan kıyı şeridini ablukaya alarak ikisi toplu ikisi küçük ticaret gemisine ilaveten ara sıra yardımcı kuvvet olarak gelen ticarî gemilerle kıyı bölgesini teftiş etmektedir. Fakat Hamidiye Kruvazörünün bölgeye geliş haberi alınır alınmaz bu gemilerin hepsi Preveze'ye kadar geri çekilmiştir. Yaklaşık 1 hafta önce Avlonya'dan hareket ederek bölgeye gelen Hamidiye Kruvazörü, burada hiçbir Yunan gemisi ile karşılaşmamıştı²⁴². Osmanlı Devleti, Balkan Yarımadası'ndaki üstün-

240 BOA, HR.SYS.,1967/2, s. 42.

241 181 kilometre uzunluğunda olan İşkumbi Nehri, Ohrid Gölü'nün batısından başlayarak Adriyatik Denizi'ne dökülür. Nehir Arnavutluk'u sadece coğrafii olarak ayırmakla kalmaz toplumu da sosyal ve kültürel olarak ikiye ayırır. Bedii Nuri, "Arnavutluk Teşkilât-ı İctimâiyesi: Şimâli ve Cenubî Arnavuluk", *Şehbâl*, No. 65, 28 Kasım 1912, s. 328.

242 Hamidiye Kruvazörü, Osmanlı Batı Ordusunun bölgede vermiş olduğu mücadeleye kısa aralıklarla da olsa önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle İškodra müdafaası sırasında ön plana çıkan Hamidiye Kruvazörünün savaş sırasındaki faaliyetleri için bk. Ahmet Küçüköğlü, "Balkan Harbi'nde Donanma Kahramanı Hamidiye Kruvazörü", **Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 561-589.

lüğünü kaybediyor olsa da doğu ve batı sahillerindeki kıyılarda Preveze, Reşadiye, Avlonya ve Draç gibi limanlara sahip olup, İyon ve Adriyatik denizlerindeki kıyı uzunluğu 180 mile kadar ulaşmaktaydı. Fakat Yunan donanması özellikle Preveze Körfezi'ndeki üstünlüğü ele geçirmek için bölgeye gambot takviyeleri yapmış, başta Averof olmak üzere diğer zırhlıların da yardımıyla Adriyatik Denizi'nde Osmanlı donanmasına karşı üstünlük sağlamıştır²⁴³.

Zabıtnamede Batı cephesinin kıyı şeridi ve deniz kuvvetleri hakkında verilen bilgilerin ardından Yanya kuşatmasına dair ayrıntılı ifadeler yer almaktadır²⁴⁴. Buna göre, bölgede Yanya'dan memleketlerine geri dönen Arnavut askerler hariçinde, toplamda 25.000 Türk askerinden mevcut bir kuvvet yer alırken, bu orduya yetecek en az üç aylık erzak ve kâfi derecede piyade cephanesi bulunmaktadır. Fakat dağ topraklarının ve on beş santimetrelik toprakların cephanesi gitgide azalmaktadır. Bölgedeki askerın “kuvve-i maneviyesi yerinde” olmakla birlikte çoğunluğunun durumu iyi olan 10.000 yaralı mevcuttur. Şikâyetleri hafif olan hasta ve yaralıların toplamı ise 2.500 kişi iken “derece-i kafiye eczacı tabip mevcuttur.” Ordunun paraya ihtiyacı olmamakla birlikte “Bank-ı Osmanî’de hayli para da mevcuttur.” Ayrıca Arnavut askerlere “rüesa tarafından verilen nasâiyih (öğütler)” onların düşmana karşı mücadele etmesinde etkili olmaya başlamıştır. Nitekim zabıtnamenin ilerleyen kısımlarında da belirtildiği üzere, iki ay öncesine kadar Yunan Ordusuna erzak temininde bulunan ve onlarla birlikte aynı cephede savaşan Arnavutlar, “iki aydan beri bize temayül ederek askerimiz ile birlikte Yunan aleyhinde hareket ediyor; bundan dolayı Yunan Ordusu erzak tedarikinde müşkilat çekiyor”du.

Yanya kuşatması sırasında ordu mevcudu, Arnavut askerlerin durumu, yaralı ve hasta sayıları, cephane ve erzak stoğuna değinen zabıtname daha sonra Yunan Ordusunun mevcut askerî durumu hakkında verdiği bilgilerle güncel bir bilanço sunumu yapmaktaydı. Buna göre, Yanya civarındaki Yunan veliahtının kumandasında 50.000 kişilik beş fırka bulunmaktadır. Bu kuvvet Yanya'nın güney ve güneydoğusunda bulunurken, şehrin kuzey ve batı taraflarında ise düşman birliği bulunmamaktadır. Yunan Ordusunda 10.000 yaralı ve hasta olmasına rağmen “iyi harp ediyorlar”dı ancak “cephanemiz olur ise Yanya'nın hücum ile alınması gayri mümkündür.” Bu noktada Hoffman'ın yirmi sekiz gün evvel Yanya'dan hareket

Balkan Savaşları sırasında Hamidiye Kruvazörünün kaptanı olan Rauf Orbay tarafından kaleme alınan günlüklerin tefrika halindeki çevirisi için bk. “Balkan Harbi'nde ve Akdeniz Akın Harekâtında Kahraman Hamidiye Kruvazörü Günlüğü (Rauf Orbay Arşivi'nden), Yay. Haz. Nihat Demirel, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, No. 60-83, Ankara 2002-2003.

243 Balkan Savaşlarının deniz cephesi ve Osmanlı donanmasının bu dönemdeki mevcut durumuna dair en kapsamlı çalışma Umur Tuncer tarafından gerçekleştirilmiştir, Umur Tuncer, **Balkan Harbinin Deniz Cephesi ve Osmanlı Donanmasının Durumu**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 151, 191-192.

244 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 41.

ettiğine değinen zabıtname, “kânûnusâninin yirmisinden yirmi üçüne kadar şark cephesinden taarruz eden Yunanlıların iki binden fazla kayıp vererek aynı cephede bazı mevkiileri zapt” ettiklerine bununla birlikte daha da ileriye gitmek için peş peşe yaptıkları taarruzlarda başarılı olamadıklarına değinmektedir.

Bu detaylı rapor, sözü daha sonra Batı Ordusunda yer alan Paşaların mahiyetindeki kuvvetler ile bu Paşaların hangi bölgelerde olduklarına getirmektedir. Buna göre Rıza Paşa Yanya'nın kırk kilometre kuzeyindeki Dalyana'dadır ve yanında yalnızca süvari askerleri bulunmaktadır. Kara Sait Paşa, 4.000 kadar askerle Berat'ta bulunurken, Zeki Paşa yaklaşık 8.000 kişilik bir kuvvet ile Leskovik'te yer almaktadır. Cavit Paşa da yaklaşık 3.000 kişi ile Kolonya'daki geçitleri tutmakta ve Yunan birliklerine karşı mücadele ederken son olarak Liva Mehmet Paşa dört top ve üç taburla Delvine'de bulunmaktadır.

Osmanlı Batı Ordusunun askerî durumu ve mevcudu böyleyken, bölgedeki askerî birliklere gerçekleştirilecek erzak ve cephane desteğinin lojistik detayları da zabıtnamenin son bahsi olmuştur. Buna göre erzak-cephane desteği için gelecek olan gemi, kuzey yönünden gündüz vakti sahilden altı kilometre uzakta seyrettikten sonra gece olunca Sermeni ve Vyosa Nehirlerinin karşısında durarak büyük sandalların yardımı ve Sermeni sahilinde yer alan 40 silahlı ve topçu sınıfına mensup 200 askerînin kontrolünde sevkiyatı tamamlayabilirdi. Fakat Avlonya için erzak ve cephane sevkiyatı biraz daha zor gözükmekteydi. Nitekim Hamidiye Kruvazörü bölgeye gelip ablukayı kaldırmadıkça buraya hiçbir sevkiyat gerçekleştirilemezdi. Hoffman vesilesi ile Osmanlı Batı Ordusunun Yanya müdafaasına dair ayrıntılı bir dökümüne odaklanan zabıtnameyi ilginç kılan şey ise bu metnin bizzat Hoffman'ın tanıklıklarını da içeriyor olmasıdır. Nitekim Avlonya'ya erzak ve cephane sevkiyatı bahsinde her ne kadar deniz yolunun şimdilik kullanılabilir olmadığı belirtilse de, Hoffman'ın Yanya'dan araba ile bir günde ve Ergeri'den Tepedelen'e hayvanla, Tepedelen'den Vyosa Vadisi'ni takip ederek İskoza'ya ve oradan da Avlonya'ya birer günde geldiği; yolların çamurlu olduğu fakat Hoffman'ın bu yolculuk sırasında “gönderilecek erzakın ihraç ve isalini temin için tedabir-i askerîye olduğuna delalet eder bir şey görmediği” belirtilmiştir²⁴⁵.

245 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 41. Mülazım Hoffman tarafından verilen ordu mevcudu, yaralı askerlerin sayısı ve muharebelerin devam ettiği cephe isimleri gibi ayrıntılı şekilde verilen bilgiler bu bilgiler, Yanya Kolordusu Komutanı Mehmet Esat (Bülkat)'ın verdiği bilgilerle hemen hemen örtüşmektedir, bk. **Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. Bülkat)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 48, 96, 163.

12. Yabancı Muhabir ve Ataşemilterlere Dair Kaynak Değerlendirmesi

I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ordusu ile birlikte görevde bulunan yabancı muhabirler ve ataşemilterler hakkında oldukça çarpıcı sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu sonuçları değerlendirmeden önce, elde edilen verilerden hareketle büyük fotoğrafa bakmak ve kaynakların söyledikleri ve söylemedikleri üzerine odaklanmak yerinde olacaktır. I. Balkan Savaşı'nı Osmanlı Ordusu ile birlikte takip eden yabancı muhabirlere dair elde edilen verilerin önemli bir kısmı, Hariciye Nezareti tarafından "Harekât-ı harbiyeyi takip etmek için Ordu-yı Hümayun nezdinde kabul olunacak ecnebi ataşemilterler ile gazete muhabirleri hakkında" başlığı altında hazırlanan 1967/1 ve 1967/2 tasnif numaralı dosyalarda yer almaktadır. Fakat bu dosyalarda yer alan belgeler, tabloda adı, görevi ve görev yeri belirtilen kişiler hakkında açık bilgiler vermezler. Tabloda yer alan söz konusu kişiler, bahse konu olan dosyalar ile diğer münferit belgelerde birbirlerinden oldukça farklı şekillerde anılmaktadır. Büyük bir kısmı cephede Osmanlı Ordusu ile birlikte görev alabilmek adına yaptıkları başvurular sonucunda isimleri bu belgelerde yer alan personeller, savaş sahasına izinsiz giriş yapmaları, Bulgar Ordusu tarafından esir edilmeleri, tahkikata uğramaları, sultan ile yapmış olduğu röportaj ve tard edilmeleri gibi farklı nedenlerle resmî kayıtlarda kendilerine yer bulmuşlardır. Yine İngiliz Zabit Beaver örneğinde olduğu gibi bireysel bir başvuruda dahi bulunmadan ordu karargâhına tavsiye üzerine alınan yabancı personellerin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Gerek bahsedilen dosyalarda, gerekse münferit arşiv kayıtlarında isimleri bulunmayan muhabirlerin ise en iyi ihtimalle gazetelerinin hâlihazırda İstanbul muhabirliğini sürdürdüğü akla ilk gelen seçenekler arasındadır. Nitekim sadece İngiltere'nin değil Avrupa kamuoyunun da önde gelen gazetelerinden *The Times* gazetesi İstanbul muhabiri Philip Perceval Grave'ın söz konusu görevi 1908 yılından beri sürdürüyor olması, bu noktadaki tespitlerimizi desteklemektedir²⁴⁶. Ayrıca Osmanlı hariciyesinin yabancı muhabirler üzerinden gerçekleştirdiği kolektif resmî yazışmalar hatırlanacak olursa bu bağlamdaki çerçeve daha da genişlemektedir. Her ne kadar isimleri söz konusu evraklarda tespit edilemese de bu kolektif yazışmalarda alınan kararların Amerika, Hollanda, Belçika ve İran'a da bildirilmiş olması, söz konusu devletlerin bu kapsamda muhatap alındığını göstermektedir. Geline nokta bu ülkelerin de Balkan Savaşına birer muhabir ile katılım sağladığı varsayılırsa elde edilen sayısal değerler artış gösterebileceği gibi uluslararası kamuoyunun savaşa gösterdiği ilginin tespit edebildiğimiz verilerin de ötesinde olduğu tahmin edilebilir. Öte taraftan gerek muhabir gerekse ataşemilter olarak cephede yer alan personellerden göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir kısmı, aynı görev için cephede bulunan meslektaşları tarafından kaleme alınan günlük metinleri ve raporlardan tespit edilebilmiştir. Diğer bir deyişle elde ettiğimiz verilerde resmî evrakların yanı sıra cephe görevindeki personellerin dikkatli gözlemleri de önemli bir rol oynamakta-

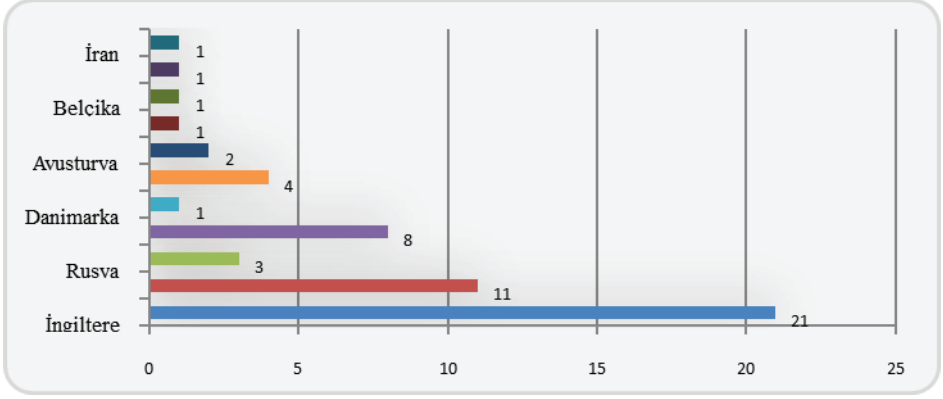
246 Şarlak, *agt.*, s. 179.

dır. Dolayısıyla birbirini tamamlayan ve yer yer teyit eden farklı kaynaklardan elde edilen veriler, eksiksiz olmaktan öte benzer referans metinlerle güncellenme ihtimalini her daim barındırmaktadır. Bununla birlikte yabancı isimler resmî evraklara Arap harfleri ile kaydedildiğinden, bu durum belgeyi kaleme alan kişiye söz konusu ismin telaffuz edilebildiği kadarıyla yazıya aktarılma sınırlılığı getirmektedir. Hâl böyleyken belgelerde tespit ettiğimiz fakat kendisine herhangi bir karşılık bulamadığımız başta “Döfo Heva” gibi kayıtlar bazı muhabirlerin takip ve teyit edilebilmesini neredeyse imkânsız bir hâle getirmiştir. Dolayısıyla literatürde adı geçen fakat resmî belgelerde izine rastlanılmayan kişilerin bu müphem alanda bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda evraklarda “Aşmıd” ve “Barlot” olarak anılan kişinin Ellis Ashmead Bartlett olduğunu tespit etmenin çok da zor olmadığını belirtmek gerekir. Öte taraftan literatür araştırmalarımız sırasında, kimi çalışmaların hatalı bilgiler barındırdığı da tespit edilmiştir. Örneğin Nicolas Pitsos, *Le Temps* gazetesi muhabiri René Puaux’un I. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu ile birlikte görev aldığını belirtse de, muhabirin söz konusu gazetede yayımlanan telgrafları, kendisinin savaşı Bulgar Ordusu ile birlikte takip ettiğine işaret etmekte²⁴⁷, Bulgar arşiv belgeleri de Puaux’un kendi orduları içerisinde görevde bulunduğunu teyit etmektedir²⁴⁸. Puaux örneğinden hareketle önemli bir kısmı resmî evraklar ve savaş gözlemcilerinin kaleme aldığı günlük ve raporlar aracılığıyla elde edilen verilerin arda kalan kısmını ise başta İngiliz olmak üzere Avrupa basını tamamlamaktadır. Ne var ki çalışmamın referans kaynakları arasında yer alan söz konusu günlük metinleri arasında sadece Lionel James tarafından Osmanlı Doğu Ordusu içerisinde görevde bulunan Macar muhabirin kimliği tespit edilememiştir. James tarafından anılan muhabirin ya İngiliz muhabir Grave gibi hâlihazırda İstanbul’da görevli olduğu ya da Wilkins örneğinde olduğu gibi uyruğunun, hizmet ettiği ülke basınından farklı olabileceği tahmin edilebilir. Son olarak savaşı hem Osmanlı Doğu Ordusu hem de Osmanlı Batı Ordusu ile birlikte takip eden tek ülkenin ise İngiltere olduğu anlaşılmaktadır.

247 “Fight For Mustapha Pasha-First Full Description-Bulgarian Minister’s Narrati-ve-Vivid Battle Pictures”, *Pall Mall*, No. 14.816, 22 Ekim 1912, s. 1.

248 CDA, f. 3K, op., 1, 206, s. 96.

BALKAN SAVAŞLARINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI BASININ
BÜROKRATİK AÇIDAN ORGANİZASYONU

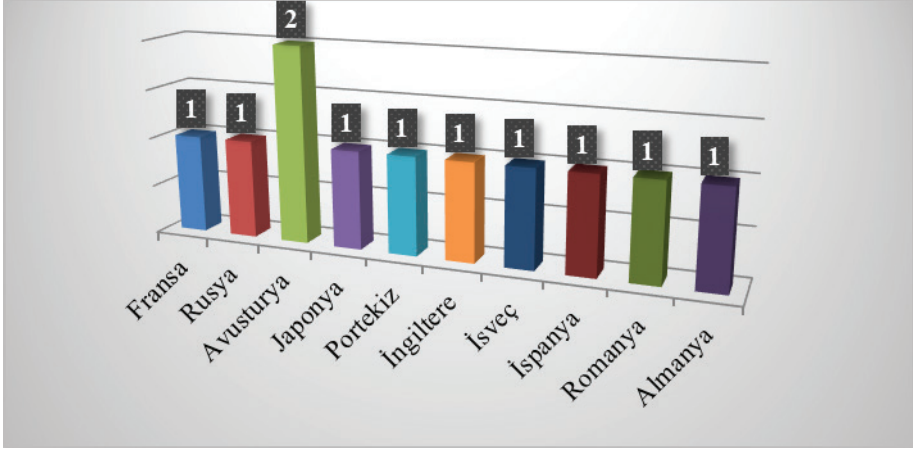

Tablo 1: I. Balkan Savaşı'nda görev yapan yabancı muhabirler

Elde edilen verilere göre, savaşı Osmanlı Ordusu ile birlikte takip edenlerin sadece muhabirler olmadığı, bu mesleğin içerisine eklenmiş olan fotoğrafçıların, sinematografların ve ayrıca askerî gözlemci olarak ataşemiliterler ile zabitelerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Cepheye alınan askerî gözlemcilere dair elde edilen veriler, yabancı muhabirler hakkındaki verilerle mukayese edildiğinde çok daha tutarlı ve bütüncül bir görünüm sergilemektedir. Savaş sahasında yer alabilmek için gerçekleştirdikleri başvurular incelendiğinde, İngiltere'nin cephede kaç askerî gözlemcinin bulunabileceğine dair Osmanlı hariciyesinden cevap beklediği anlaşılırken Portekiz, Romanya, Hollanda, Belçika ve İsveç'in savaşı takip edebilme vesilesiyle İstanbul sefaretlarına ilk kez bir ataşemiliter tayin etmek istediği görülmektedir. İspanya ise mevcut İstanbul Sefareti Ataşemiliterine bir yardımcı tayin etmek isterken Japonya'nın İstanbul'a ikinci bir ataşemiliter tayin etme talebi bulunmaktadır. Balkan Savaşını takip edebilmek için yapılan bu başvurular arasında özellikle ilk ataşemiliter tayin taleplerini "savaş fırsatçılığı" olarak yorumlayan Osmanlı harbiyesi, bu doğrultuda peşi sıra gelen başvurular ile ısrarlı taleplerin önünü almayı planlamış ve bunu başarabilmiştir. Öte taraftan savaş sahasında bulunan Japon Ataşe Morioka'ın dikkatli gözlemleri, söz konusu tabloya katkı sağlayan, arşiv belgelerinden elde edilen mevcut verileri de teyit eden sürpriz bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Morioka'ın dikkatli gözlemleri, karargâhta Japonya'yı temsil eden kendisinin dışında İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İspanya, İsveç ve Romanya'dan birer görevli bulunduğu yönündedir²⁴⁹. Fransa, Avusturya, Rusya, İspanya ve Romanya ataşelerinin hâlihazırda İstanbul sefareti personeli olduğu kuvvetle muhtemelken, hakkında belge tespit edilemeyen Alman ataşenin cephedeki varlığı, Alman Ordusunun Osmanlı Ordusu üzerinde bu dönemdeki etkisi göz önüne alındığında, sürpriz olmaktan çıkmaktadır.

Hiç şüphe yok ki anılan kişiler arasında Avusturya zabiti Hoffman, Osmanlı Batı Ordusu içerisinde görevde bulunan tek askerî gözlemci olarak diğer meslektaşlarından ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra Avusturya'nın savaşı hem Osmanlı Doğu hem de Osmanlı Batı Ordusunda askerî personeller ile takip eden tek ülke olduğu da anlaşılmaktadır.

249 Uğur Altın, agm., s. 106.

Tablo 2: I. Balkan Savaşı'nı Osmanlı Ordusu ile takip eden ataşemililer

Öte taraftan Hoffman'ı konu edinen resmî belgeler, kendisinin aynı zamanda ülkesinin önde gelen gazetelerinden birinde muhabir olarak görev yaptığını gösterirken, söz konusu askerî gözlemcilerin faaliyetleri hakkında da önemli bir ayrıntı sunmaktadır.

Eksiklik ve hatta yanlışları barındırıyor olması oldukça muhtemel olan bu veriler yine de bir şeyler söylemeye çalışmaktadır. İncelediğimiz dönemde tespit edilebildiği kadarıyla I. Balkan Savaşını Osmanlı Ordusu ile birlikte 15 farklı devletin toplamda 65 gözlemcisi takip etmiştir. Söz konusu bu gözlemcilerin %83'ü gazete personeli, % 17'si ise ataşemililerdir. Öte taraftan savaş sahasında yer alan bu personeller içerisinde İngiliz basını görevlendirdiği 21 muhabir ile bu anlamda %39'luk bir oranla başı çekmektedir. Her ne kadar doğrudan görevlendirdiği bir muhabir veya askerî bir yetkilinin ismine ulaşılamasa da Osmanlı Hariciye Nezaretinin savaşı takip etmek isteyen devletlerin elçilik ve sefaretleri ile gerçekleştirdiği yazışmalarda adı geçen tek Müslüman devlet ise İran'dır. Yine hakkında resmî bir belgeye rastlanmasa da savaşı Osmanlı Doğu Ordusu ile birlikte takip eden tek Müslüman muhabir, Tatar gazeteci Fatih Kerimi'dir. Son olarak *Servet-i Fünûn* dergisinde yer alan bir makaleye göre, savaşın Çatalca hattında devam ettiği sıralarda cepheye hiçbir yabancı muhabirin gitmesine izin verilmemesine rağmen İstanbul gazetelerine mensup muhabirlerin cepheye alındığı belirtilmektedir²⁵⁰.

250 "Ateş Altında Gazete Muhabirliği", *Servet-i Fünûn*, No. 1132, 7 Rebiülevvel 1331, s. 315-321.

nı takip eden muhabirlerin sayısını tespit edebilmek imkânsıza yakın olsa da başta Avrupa olmak üzere dünya kamuoyunun savaşa büyük bir ilgi gösterdiği kuşkusuzdur. Nitekim muhabirler tarafından kaleme alınan günlük ve hatıra metinleri ile dönemin basını incelendiğinde, bu ilgi açık bir şekilde görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Avrupa kamuoyunun gündeminde uzun bir süredir, Balkanlar da patlak vermesi beklenen yeni bir savaş yer almaktaydı. Özellikle 1912'nin Ağustos ayından itibaren ayyuka çıkan bu haberler, şiddetini her geçen gün arttırmıştı. Dolayısıyla bölgede meydana gelen gelişmeleri yakından takip ederek okurlarına en hızlı ve güvenilir haberleri iletmek isteyen Avrupa basını, muhabirlerini muharip devletlerin başkentlerine sevk etmeye başlamıştı. Öncelikle bu hareketliliğin yoğun biçimde yaşandığı Osmanlı başkentine odaklanmak yerinde olacaktır.

İngiltere'nin köklü, Avrupa'nın ise en prestijli gazetelerinden olan *Daily Telegraph*'ın muhabiri Ellis Ashmead Bartlett, İstanbul'a ulaştığında Pera Palas'ta çeşitli ülkelerin savaş muhabirlerinden oluşan bir "cümbüşle" karşılaşır ve hepsinin akbalar gibi ölümün korkunç ziyafetini beklediğini notlarına ekler. Bartlett'in ifadelerine göre bu cümbüşü meydana getiren yabancı muhabirlerin sayısı 35'tir²⁵¹. *Le Matin* gazetesinin İstanbul muhabiri olarak görevde bulunan Stephane Lauzanne, bu sayıyı 30'a yakın olarak aktarmaktadır²⁵². İngiliz muhabir H. C. Seppings-Wright ise İstanbul Tokatlıyan Oteli'nde bulunduğu bir sırada mesleğinin zorluklarına değindiği satırların hemen ardından, savaşı takip etmek için İstanbul'da bulunan muhabirlerin sayısını ifade ederken "ordu" tabirini kullanmayı tercih etmiştir²⁵³. Bartlett ve Lauzanne her ne kadar teyit edilebilmesi olanaklı sayılar verseler de, Tatar gazeteci Fatih Kerimi'nin bu bağlamda verdiği sayı hayli ilginçtir. Ona göre, Balkan Savaşını takip edebilmek için bölgede farklı ülkelerden tam 220 gazeteci bulunmaktaydı²⁵⁴. Bununla birlikte uzun uğraşlarının ardından 21 Kasım 1912 günü İstanbul Sirkeci Tren Garı'ndan hareketle saat 14.00'te Osmanlı Ordu Karargâhı'na varan Fatih Kerimi, burada karşılaştığı binbaşından, ordunun arasında bugüne kadar "yüzden fazla" gazete muhabirinin bulunduğunu fakat aralarında bir tane olsun Müslüman muhabirin yer almadığını öğrenmiştir²⁵⁵. Kerimi'nin binbaşından aldığı sayı görece kabul edilebilir fakat kendisinin belirttiği sayı diğer

251 E. Ashmead Bartlett, **With The Turks in Thrace**, London 1913, s. 59-60.

252 Stephane Lauzanne, **Hastanın Başucunda Kırk Gün**, çev. Murat Çulcu, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 19.

253 H.C. Seppings-Wright, **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında hilal altında iki yıl**, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 143, 151.

254 Fatih Kerimof, **İstanbul Mektupları**, Vakıf Matbaası, Orenburg 1913, s. 44. Kerimi'nin günlüklerini Türkçe'ye tercüme eden Fazıl Gökçek bu sayıyı 1.222 olarak belirtir fakat bunun bir yazım ya da basım hatası olma ihtimali bir hayli yüksektir, bk. Kerimi, **İstanbul Mektupları**, çev. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, s. 34.

255 Kerimi, **age.**, s. 52-57.

muharip devlet orduları içerisinde yer alan muhabirler hesaba katılarak verilmiş olsa dahi tartışmaya oldukça açıktır.

Savaşı, Osmanlı Ordusu ile birlikte takip eden muhabirlerin sayısı nasıl ki tam olarak tespit edilemiyorsa aynı belirsizlik, savaşı Bulgar Ordusu ile takip eden muhabirler adına da geçerlidir²⁵⁶. *Senin* gazetesi, savaşın başlangıcından yaklaşık 1 ay önce *Tan* gazetesinin Sofya muhabiri tarafından iletilen bir telgrafa atıfta bulunarak, büyük Avrupa gazetelerinin savaşın ilanından önce, muhabirlerini Sofya'ya göndermeye başladığına değinmektedir²⁵⁷. Bu ekip içerisinde *The Times*'in muhabiri olarak Bulgar kuvvetleriyle birlikte hareket eden Reginald Rankin'in 1914 yılında yayımladığı günlüğü²⁵⁸ bu sayıyı ortalama olarak 70-80 civarında vermektedir. Savaşı yakından takip eden *Sphere* dergisi de bu noktada Rankin ile aynı görüşü paylaşmaktadır²⁵⁹. Osmanlı Ordu Karargâhı'nda bulunan George Rémond ise İstanbul'da karşılaştığı meslektaşısı Georges Gaulis'in Sofya'dan geçtiği sıradaki gözlemlerine atıfta bulunarak, bu sayının 80 olduğunu belirtmektedir²⁶⁰. Bununla birlikte Bulgar Ordusunda görevli olan muhabir sayısının 150 civarında olduğunu belirten kaynaklar da mevcuttur²⁶¹. Son olarak *Le Petit Journal*'de kaleme alınan bir makaleye göre, savaş başladığı sırada bölgede yaklaşık olarak 200 ile 300 arasında muhabir yer almaktaydı²⁶².

Anlaşıldığı kadarıyla çağdaş kaynakların bu bağlamda verdiği bilgiler gerek Osmanlı Devleti gerekse Bulgaristan adına tam olarak tutarlı veriler sunmamaktadır. Fakat bu noktada belirtmek gerekir ki, Bulgar resmî yetkilileri yabancı muhabirler nezdinde çok daha ayrıntılı dosyalar hazırlamıştır. Muhabirler tarafından kaleme alınan otobiyografik metinler ile dönemin basını her ne kadar bu noktaya bir nebze ışık tutsa da, Osmanlı ve Bulgar arşiv belgeleri meselenin çerçevesini genişletmekle kalmaz aynı zamanda tartışmaya önemli bir derinlik de kazandırır. Bu

256 Bulgaristan Ordusu içerisinde görevde bulunan muhabirler ve çalıştıkları gazeteler hakkında bilgi veren bir çalışma için bk. Ayşe Kayapınar, "Bulgarca Yazılmış Hatırat Bal-kan Savaşları", **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 264.

257 "Balkanlarda", *Senin*, No. 1437, 6 Eylül 1912, s. 4.

258 Reginald Rankin, **The Inner History of the Balkan War**, Constable and Company Ltd., London 1914

259 "The Newsletter: The War Week by Week", **The Sphere**, vol. LI, No. 668, 9 Kasım 1912, s. 139.

260 Georges Rémond, *age.*, s. 20.

261 Eugene Michail, **The British and the Balkans: Forming Images of Foreign Lands 1900-1950**, London 2011, s. 16.

262 Ernest Laut, "Correspondants de guerre", **Le Petit Journal**, No. 1146, 3 Kasım 1912, s. 346.

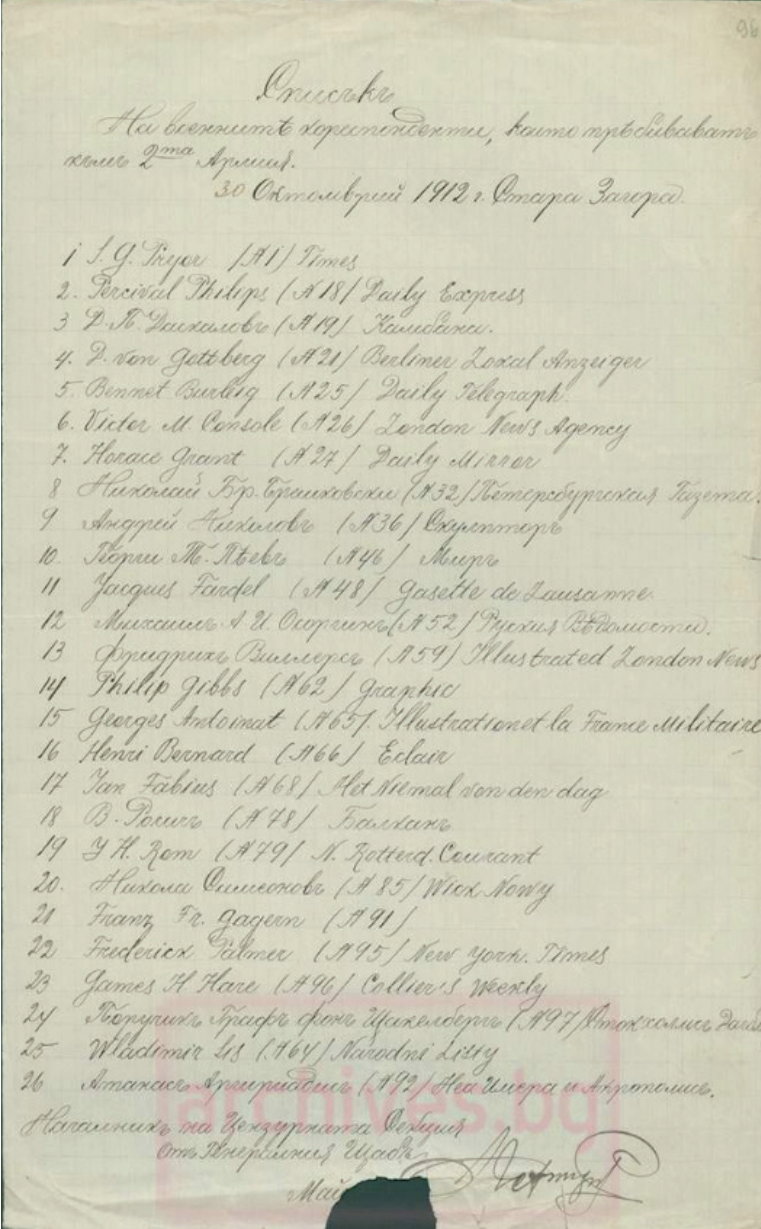
doğrultuda meseleye Bulgaristan resmî belgeleri üzerinden bakıldığında çok daha net veriler elde edilmektedir.

Fotoğraf 13: Sofya’da bulunan savaş muhabirlerinin Eski Zağra’ya sevki (“Some of the Seventy War Correspondent in Sofia”, **The Sphere**, vol. LI, No. 668, 9 Kasım 1912, s. 139).

İlk olarak, iki ülke bürokrasisinin yabancı savaş muhabirleri hakkında hazırlanmış olduğu evrakları, yapısal bir çerçevede değerlendirmek yerinde olacaktır. Osmanlı Harbiye ve Hariciye Nezaretinin müşterek bir mesai ile yürüttüğü bu süreç hakkındaki resmî kayıtların önemli bir kısmı daha önce değinildiği üzere 1967/1 ve 1967/2 numaralı dosyalarda yer almaktadır. Bu dosyalarda yer alan belgeler, savaş basınının cephedeki izdüşümüne dair önemli veriler içeriyor olsa da fotoğrafın tamamını göstermekten oldukça uzaktır. Sözelimi, savaşı gerek Osmanlı Batı, gerekse Osmanlı Doğu Ordusu ile takip etmek isteyen muhabirlerin gerçekleştirdiği resmî başvuruların çoğu bu dosyalarda yer alsa da kimi başvurular -farklı sebeplerle de olsa- çeşitli tasniflere kaydedilmiştir. Dolayısıyla Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu içerisinde görevli olan muhabirlerin sayısının tespiti dahi bu noktada tam olarak sağlanamamaktadır. Bununla birlikte, bu başvurular günün sonunda bir bilanço olarak kaydedilmemiştir. Fakat bu soru üzerinden Bulgaristan bürokrasisinin hazırlanmış olduğu belgelere baktığımızda sürecin profesyonel bir şekilde yürütüldüğü anlaşılmakta, kayıtların da kolektif bir yapıda olduğu görülmektedir. Anlaşılan o ki, Bulgar yetkililer hangi yabancı savaş muhabirinin hangi orduyla hareket edeceğine dair çok daha bütüncül evraklar hazırlamıştır. Sözelimi savaşı birinci ve üçüncü kolordular ile birlikte takip edecek muhabirler, ikinci orduya mensup muhabirler ve son olarak savaş sahasında yer alacak muhabir listeleri ayrı ayrı fakat içerik olarak bütüncül bir rapor mesabesinde hazırlanmıştır. Bu evraklarda ilgili muhabirin adı ve soyadı, hangi gazeteye mensup olduğu ve kendisine verilen görevli numarası kaydedilmiştir. Bununla birlikte bahse konu olan listelerin tamamının

30 Ekim 1912 tarihinde imzalanması bu sürecin çok daha kesin ve keskin yürütüldüğünü işaret etmektedir. Bu noktada, harp sahasında yer alacak olan muhabirlerin kaydedildiği listelerden birine yakından göz atılabilir;

Belge 6: Bulgaristan İkinci Ordusu askerî muhabirlerinin listesi (CDA, f. 3K, op., 1, 206, s. 96).

Elde edilen verilere göre, savaş sırasında Bulgar Ordusu içerisinde en az 97 yabancı muhabir görevde bulunmuştur. Fakat bu evraklarda güncellenen birtakım bilgilerin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Son kertede savaşı gerek Osmanlı Devleti, gerekse müttefik devletler nezdinde takip eden muhabirlerin sayısını ve bu bağlamdaki karşılaştırmaları bir kenara bırakmak gerekirse, Balkan Savaşının dünya kamuoyu tarafından o güne değin takip edilen askerî mücadeleler arasında ilk sıralarda yer aldığını belirtmek gerekir²⁶³.

Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı bürokrasisinin savaş basınının mutfağı olan cephede uygulamış olduğu askerî sansür üzerinde durulurken aynı izlek içerisinde başta Avrupa olmak üzere uluslararası kamuoyunun Balkan Savaşlarına gösterdiği ilgi de açıklanmaya çalışılmıştır. Ne var ki askerî sansür bahsinde yer yer Osmanlı Devleti'nin uygulamaları ile karşılaştırılan Bulgaristan, savaşın diğer muharip devletleri Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'a nazaran çalışmamın bu bölümünde belirgin bir şekilde ön planda yer almıştır. İki temel sebebi olan bu durumun ilk nedeni yabancı literatürdeki çalışmaların azlığı, bir diğeri ve görece daha önemlisi söz konusu ülkelerin dillerine vakıf olunamadığı için resmî evraklar üzerinde bir inceleme gerçekleştirilememesidir. Dolayısıyla bu bölüm içerisinde elde edilen bulgular bahse konu olan ülkelerin resmî evrakları üzerinde gerçekleştirilecek incelemeler ve benzer bir yöntem ile çok daha geniş bir bağlam içerisine oturtulabilir.

263 Enika Abazi, Albert Doja, "The past in the present: Time and narrative of Balkan wars in media industry and international politics", **HAL**, vol. 38, No. 4, s. 1017.

II. BÖLÜM

MATBUAT, HABERLEŞME VE KURUMSALLAŞMA ÜÇGENİNDE SAVAŞ BASINININ ORGANİZASYONU

1. Savaş Sırasında İstanbul Basınının Genel Görünümü

Balkan Savaşı başladığı sırada İstanbul'da tam olarak kaç adet gazete ve derginin yayımlandığını tespit edebilmek oldukça güçtür. Bununla birlikte savaşın ilerleyen günlerinde kapatılan, kapatıldıktan sonra farklı bir isimle tekrar yayımlanmaya devam eden gazeteleri de göz önüne alırsak bu noktada eksiksiz bir döküm elde edebilmenin hayli zor olduğu ortadadır. Nitekim Balkan Savaşlarında Osmanlı basınına konu edinen çalışmalar incelendiğinde her çalışmanın bir öncekine göre referans kaynaklarına yenilerini eklediği görülmekte; bu durum da bir yanıyla dönem içerisinde İstanbul'daki basın yayın faaliyetlerinin hareketliliğini ortaya koymaktadır. Haluk Harun Duman'a göre bu dönemde başkentte toplamda 45 adet gazete ve dergi yayımlanmaktadır²⁶⁴. Duman, bu yayımlar arasında savaş ile ilgili olan gazetelerin *Âlemdâr*, *Hikmet*, *İkdâm*, *Sabah*, *Tanîn*, *Tanzimat* ve *Tasvîr-i Ef-kâr* dergilerin ise *Başçavuş*, *Büyük Duygu*, *Çocuk Dünyası*, *Donanma*, *Halka Doğru*, *İctihad*, *Resimli Kitap*, *Rübâb*, *Sebilü'r-Reşad*, *Şebbâl*, *Servet-i Fünûn*, *Türk Yurdu* ve *Zafer* olduğunu ileri sürerek çalışmasında toplam 20 adet süreli yayına yer vermektedir. Salim Aydın ise Duman'ın çalışmasında yer verdiği süreli yayın referanslarına gazete olarak *Tanîn*'in türevleri olan *Cenin* ve *Senin* ile *İkdâm*'in devamı niteliğindeki *İktihâm*'ı ardından da *Düstûr*'la *Haberdar*'ı ve dergi olarak ise *Ceride-i Askeriye* ile *Tababet-i Seririye*'yi eklemiştir²⁶⁵. Tekinsoy, doktora tezinin referans kaynakları arasında yer alan *Tercümân-ı Hakikat*'ı bu bağlamda dönemin gazetelerine eklemelerken asıl derinliği *Cem*, *Çoşkun*, *Kalender*, *Eşşek*, *Falaka*, *Ka-*

264 Duman, **Balkanlara Veda Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı (1912-1913)**, Du-yap Yayınları, İstanbul 2005, s. 50.

265 Salim Aydın, **agt.**

ragöz, *Musavver Mûhit* ve *Zekâ* adlı dergilere atıflarda bulunarak yakalamıştır²⁶⁶. Bununla birlikte *Adl*, *Azm*, *Beyanü'l Hak*, *Takvimli Gazete* ve *Teşrih* de dönemin basınında savaş hakkında haberlere yer veren diğer süreli yayımlar arasında yer almaktadır. İstanbul basını, Balkan Savaşı başladığı sırada her ne kadar II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde olduğu kadar zengin bir içeriğe sahip olmasa da bu dönemdeki gazete ve dergilerin kamuoyunu tatmin edecek muhteviyata sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Tatar gazeteci Fatih Kerimi'nin kaleme aldıklarına bakılacak olursa, bu günlerde İstanbul'da en çok okunan gazete her gün 40 bin nüsha basım gerçekleştiren *Sabah*'tır. *İkdâm* ise günlük 30 bin nüsha ile *Sabah*'ı takip ederken, *Tasvîr-i Efkâr*, *İfham*, *Teşrih*, *Yeni Gazete* ve *Tercümân-ı Hakikat* ise günlük ortalama 10 bin nüsha basım gerçekleştirmektedir. *Resimli Kitap*, *Servet-i Fünûn* ve *Şebâl* düzenli yayımlanan mecmualar arasında olsa da baskı sayıları oldukça azdır. *Türk Yurdu* dergisi ise kamuoyu tarafından en çok tercih edilen dergilerden biridir²⁶⁷. Bu doğrultuda elde edilen verilerden hareket edildiğinde Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan yaklaşık her on kişiden birinin ilk elden gazete ve/veya dergi okuyucusu olduğu anlaşılmaktadır²⁶⁸. Öte taraftan Osmanlı basınının üstesinden gelmekte zorlandığı kronik sorunları, savaş sırasında kendisini daha da derinden hissettirmiştir. Nitekim Osmanlı basını neredeyse tüm altyapı ve ekipman ihtiyacını ihracat yolu ile karşılamaktaydı. Kâğıttan mürekkebe kadar geniş bir ihraç kalemine sahip olan Osmanlı basını, ileride de değinileceği üzere bu listeye sık sık "fikir ihracatı" nı da eklemiştir. Hâl böyleyken Osmanlı basınının tasarruf edebileceği en azından giderlerini kısıbileceği tek kalem editöryal masraflar olmuştur. Bu tasarruf Osmanlı gazeteciliğinin tam anlamıyla profesyonelleşmesine neden olan etkenlerin başında gelmektedir²⁶⁹. Ancak bardağın dolu tarafından bakılacak olursa Osmanlı basını, Balkan Savaşları sırasında kamusal etki alanını genişletebilmek için haber içeriklerini harita ve etkileyici görseller ile destekleyerek okuma yazma bilmeyen kesime doğru bir açılım gerçekleştirerek teknik ve donanımsal ilerleme anlamında belirli bir seviyeye gelmiştir.

266 Yunus Emre Tekinsoy, **agt.**

267 Kerimi, **age.**, s. 62.

268 Kerimi'nin gözlemleri dikkate alındığında İstanbul basını bu dönemde günlük ortalama 150.000 civarında bir tiraja sahipti. Öte taraftan şehremaneti tarafından 1912 yılında yayımlan *İhsaiyyat Mecmuası* verilerine göre İstanbul'un nüfusu bu tarihte 857.069'dur bk. Zafer Toprak, "Nüfus", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 6, İstanbul 1994, s. 110-111. 1913 yılının ortalarında ise İstanbul nüfusunun 700 bin civarında olduğu anlaşılmaktadır bk. "İstanbul Nüfusunun Tahriiri", **Tasvîr-i Efkâr**, No. 768, 26 Mayıs 1913, s. 3. Her ne kadar bu veriler üzerinden ortalama bir okuyucu sayısı tespit edilmeye çalışılsa da gazetelerin tirajları okur sayısını vermekten oldukça uzaktır. Nitekim gazetelerin bu dönemde kahvehanelerde okunduğu veya kişiler arasında ödünç olarak birbirlerine verildiği de göz ardı edilmemelidir.

269 Ahmet Emin Yalman, **Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)**, çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2020, s.124.

Elbette ki Balkan Savaşı döneminde İstanbul'da yayımlanan süreli yayımların eksiksiz bir listesini hazırlamak ve tirajını tespit edebilmek bu bölümün açıklamayı hedeflediği meseleler arasında yer almamaktadır. Fakat dönem içerisinde devlet erkinin İstanbul basınına uyguladığı geniş kapsamlı bürokratik organizasyonun odaklandığı noktaları görünür kılmak için Balkan Savaşının başlangıcında başkent'in basın yayın hayatına en azından nicel verilerle kısaca değinmek tarihsel bağlamda oldukça makuldür.

Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünün bu kısmında amaçlanan hedef; savaş sırasında İstanbul'da yayımlanan süreli yayımların niceliksel ve niteliksel tanımlarını yapmak ya da bu yayımlardan hareketle savaşı izah edebilmek değil, bürokrasinin başkent basınına olan müdahaleleri, bu müdahalelerin nedenleri, gerçekleştirilen düzenlemelerin tatbik edilmesi ve yansımaları, basının bahsi geçen organizasyon içerisinde nerede ve nasıl konumlandığı, taşra basını ve kamuoyu kontrolünün hangi hamlelerle kontrol edilmeye çalışıldığı akabinde bu uygulamaların teorik ve pratik olarak ne kadar başarılı olduğunu izah edebilmektir. Diğer bir deyişle bu bölümün asıl amacı, Balkan Savaşları sırasında devlet, basın ve kamuoyu arasındaki hassas dengeyi ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda çalışmamın ilk bölümünde başrolde yer alan “insan” bu andan itibaren yerini “kurum”lara bırakmaktadır.

2. Seferberlik Süreci ile Savaşın Başlangıcında Gerçekleştirilen Basın Düzenlemeleri

Sofya'da İtalyan askerî ataşesi olarak görevde bulunan Albay Merrone, Mart 1911'de kaleme aldığı bir raporda “her bahar gelişinin Balkanlarda yeni endişelere yol açtığını” belirtmektedir.²⁷⁰ Nitekim Osmanlı arşiv belgeleri, 1912'nin ilkbaharında sadece Karadağ'ın sınır bölgelerindeki faaliyetlerinin bile yarımada başlı başına yeni endişeler meydana getirdiğine dair çok sayıda örnek içermekte ve bu durum gerek Merrone gerekse daha önce Luire'in de ifade ettiği gibi şaşırtıcı olmaktan uzaktır.²⁷¹

Bununla birlikte Eylül ayının sonuna doğru gelindiğinde hem bürokrasinin hem de başkent kamuoyunun gündeminde ağırlıklı olarak, Balkanlarda her an patlak verebilecek bir savaş yer almaktadır. Konu hakkında yapılan araştırmalar her

270 Antonello Folco Biagini, **İtalyan Raporlarında Balkan Savaşları 1912-1913**, çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2016, s. 26.

271 Karadağ'ın Balkan Savaşı öncesinde bölgede gerçekleştirdiği faaliyetler için bk. Gizem Kaytan, “Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Hasan Rıza Paşa”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 19, S 17, Edirne 2019, s. 159-200.

ne kadar savaş öncesinde askerî ve lojistik hazırlıkların tam anlamıyla gerçekleştirilemediğini ileri sürse de²⁷², Balkan müttefiklerinin seferberlik hazırlıkları, Osmanlı Devleti'nce yakından takip edilmiştir. Bu noktada Harbiye Nezareti tarafından 26 Eylül 1912 tarihinde verilen tezkerenin üzerinde durulması gerekmektedir. Buna göre; Balkan hükûmetlerinin harp seferberliğine başladığının anlaşıldığı ve “bizim tarafça da umum seferberlik emrinin verilmesi” gerektiğinin üzerinde duran tezkereye 29 Eylül tarihinde verilen cevapta, şimdilik seferberlik için herhangi bir teşebbüse gerek olmadığı bildirilirken, birtakım şartların meydana gelmesi halinde “Hükûmet-i Osmaniyece temin-i müdafaa için” seferberlik ilan edilebileceği belirtilmiştir. Hatta bu konu hakkında herhangi bir gecikme ve sorun yaşanmaması adına Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ hükûmetlerinin gerçekleştirdiği faaliyetlerden sığıcı sığıcına haberdar olabilmek için bu ülkelerde görevde bulunan sefir ve şebhenderlerin istihbarat raporları hazırlanmasında fayda görülmüştür²⁷³.

İyiden iyiye gerilen bu atmosfer karşısında ilk kamusal tepki, 3 Ekim 1912 tarihinde Darülfünun öğrencilerinin nümayişleri ile kendisini göstermiştir. Öğrencilerin Harbiye Nezaretinden Maarif Nezaretine, Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na kadar geniş bir alanda harp isteklerini dile getirdikleri bu nümayiş, devlet erkânı tarafından da destek görmüştür. Nitekim bu yürüyüş sırasında Şûrâ-yı Devlet Reisi Kâmil Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve Umum Kuvvetler Kumandanı Abdullah Paşa ile karşılaşan öğrenciler, Paşaların da harbe destek veren sözleri sonrasında son olarak Sultan Mehmet Reşat ile görüşme imkânına sahip olmuşlardır²⁷⁴. Darülfünun öğrencileri tarafından gerçekleştirilen bu miting, başkentte oldukça olumlu bir atmosfer meydana getirmiş olacak ki ertesi gün birbirine muhalif gazeteler dahi sütunlarında savaşı destekleyen haberlere yer vermiştir²⁷⁵. 4 Ekim günü ise ilk olarak Hürriyet ve İtilaf ardından da İttihat ve Terakki firkaları tarafından gerçekleştirilen mitinglerde ileri sürülen ortak fikir ve ifadeler, kamuoyunda birlik ve beraberlik duygusunu ortaya çıkarırken, siyasi ayrımların da bir kenara bırakıldığını göstermekteydi²⁷⁶. Fakat 7 Ekim günü gerçekleştirilen ikinci Darülfünun mitingi, öncekilere göre oldukça farklıydı. Gerek hükûmetin bu konferansı engellemeye çalışması, gerekse konferansın ardından gerçekleştirilen yürüyüşte, katılımcılarla Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar ile Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar

272 Halil Erdinç, “Balkan Harbi Yenilgisinde İç Politikanın Etkileri”, **Askerî Tarih Bülteni**, 9, (17), Ağustos 1984, s. 61-78; Fethi Ünsal, “Balkan Harbi (1912-1913) Yenilgisinin Nedenleri”, **Askerî Tarih Bülteni**, 16, (30), Ankara 1991, s. 75-83.

273 **BOA**, MV., 169/44, s. 1.

274 “Dârü'l-fünûn” **İkdâm**, No. 5610, 4 Ekim 1912, s. 2.

275 Yunus Emre Tekinsoy, **agt.**, s. 171.

276 “Dünki Büyük Nümayişler: Harb! Harb!” **Tanîn**, No. 1461, 5 Ekim 1912, s. 3; “İkinci Miting” **Sabah**, No. 8276, 5 Ekim 1912, s. 2.

Paşa arasında yaşanan gerginlikler ve devamında hükûmet aleyhine sloganların atılması, kısa süre önce oluşan birliği olumsuz bir şekilde etkilemişti²⁷⁷.

İstanbul basını, gerilen bu ortam içerisinde payına düşeni alanların başında gelmekteydi. Matbuat İdaresi, bu mitinglerin hemen akabinde 7 Ekim 1912 akşamında, İstanbul'da meydana gelen bu olayların “hariçte yankı bulmaması” adına “yarın intişar edecek bi'l-cümle gazetelerde hiçbir malumat ve tafsilat verilmemesi”ne yönelik bir tebliğ yayımlamıştır²⁷⁸. Buna göre “Babıali pişgâhında icra olunan nümayişe dair payitahtta münteşir gazetelerin hiçbir neşriyatta bulunmaması ve İstanbul'dan bu surette çekilecek telgrafnamelere katiyen müsaade edilmemesi Harbiye Nezaretinden alınan tezkirede kemal-i ehemmiyetle bildirilmiştir²⁷⁹” Öte taraftan bu duruma karşı İstanbul basınından sadece *Tanîn* gazetesinin tepki göstermiş olması ise dikkat çekicidir. *Tanîn*, 8 Ekim 1912 tarihli nüshasında Matbuat İdaresinin bu tebliğine “Aman Susunuz!” başlığı altında “biz de tebliğ-i ihtar ederiz ki” girizgâhıyla, gazetecilerin böyle nazik zamanlarda vazifelerini pek âlâ bildiklerinden bahisle seferberlik başladığından beri Osmanlı matbuatının bu duruma hassasiyet gösterdiğini vurgulamakta ve “hiç idare-i örfiye olmadığı tebliğ ve ihtar vuku bulmadığı halde gazeteler vazifelerini yaptılar. Ne harekât-ı harbiyeden ne de esrar-ı askerîyeden bahsetmediler. Şimdi güya Babıali önünde yapılan bu nümayişin harice karşı saklanması kabil imiş. Şimdiye kadar bütün sefaretler, bütün muhabirler telgraflarını çekmemişler gibi” ifadeleriyle alınan bu kararın uluslararası basına değil doğrudan İstanbul basınına yönelik bir engelleme olduğunu ileri sürmektedir²⁸⁰.

Yaşanan bu gelişmelerin ardından, İstanbul basınına getirilen yayın yasağını 8 Ekim 1912 tarihinde, Sultan Mehmet Reşat tarafından Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar, Harbiye Nazırı Nazım ve Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşalara bildirilen üç maddelik “mevadd-ı kanuniye” takip etmiştir. Mehmet Reşat'ın “Meclis-i Umuminin içtimasında tasdiki teklif olunmak üzere şimdiden kanun-ı muvakkat suretinde meriyetini irade” ettiği kanun maddeleri ise şöyleydi.

İlk olarak, fırka ve siyasi cemiyet teşkil etmek, bu teşkilatların kurulmasına ve faaliyet göstermesine yardımda bulunmak ve son olarak bu teşkilatlara katılım sağlamak yasaklanmıştır. Akabinde bu gibi teşkilatların öncülüğünde “siyasi içtimaat ile nümayişlere iştirak” etmenin de yasaklanmış olması, devlet bürokrasisinin son mitinge karşı bakış açısını ve tepkiselliğini açık bir şekilde göstermektedir. İlk

277 “Mukabele”, *Tanîn*, No. 1464, 8 Ekim 1912, s. 3.

278 Tüm bunların yanı sıra savaşın İstanbul'da canlı tanığı olan Alman muhabir Feldmann bu bildirinin altında Rasim Paşa'nın imzası bulunduğunu belirtirken, bu bildirinin Pazartesi akşamı resmî bir yazı ile sehven yayımladığının belirtildiğini aktarır bk. Wilhelm Feldmann, *age.*, s. 30-31.

279 **BOA**, DH.SYS., 112/7A, 7-2.

280 “Aman Susunuz” *Tanîn*, No. 1464, 8 Ekim 1912, s. 3.

maddede üzerinde durulan bir diğer husus ise siyasi içerikli makaleler neşretmeyi ve bu bağlamda “irad-ı nutk” teşebbüslerinde bulunmayı yasaklamaktadır. Bu doğrultuda belirtilen yasaklara uymayan “erkân ve ümera ve zabitan ile mensubin-i askerîye”nin görevlerinden alınacağı; “küçük zabıt, onbaşı ve nefarat-ı askerîyenin” ise üç aydan altı aya kadar hapis cezasına çarptırılacağı ve devamında görev yerinin değiştirileceği belirtilmiştir. İlk mitingler her ne kadar siyasi öncüllerin bir kenara bırakıldığı izlenimini uyandırır da, kanunun ilk maddesi ordu içerisindeki siyasi ayrışmanın varlığını belirgin bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte gazetelerde siyasi makalelerin neşredilmesine dair getirilen yasak da mitinglerin ardından tonunun giderek arttığı siyasi içerikli yayımların önlenmesine yönelik bir hamledir. Kanunun ikinci maddesi ise gizli bir şekilde teşkil edilen siyasi cemiyetler ile bu teşekküllere yardımcı bulunan veya bu cemiyetlere intisap eden “erkân, ümera, zabitan ve mensubin-i askerîye”nin görevlerinden alınacağını bildirmekle beraber “cemiyetin maksad-ı teşkiline göre haklarında takibat-ı kanuniye” uygulanarak bu kişilerin adliye sevk edileceğinden söz etmektedir. Bu gibi suçlara karışan “küçük zabıt, onbaşı ve nefarat-ı askerîyenin” ise altı aydan bir yıla kadar hapis cezası alacağı, cezasının ardından görev yerinin değiştirileceğine değinilmektedir. Cemiyetin kuruluş maksadı mülkiye ceza kanunnamesinde yer alan bir suça karşılık geldiği takdirde ise ilgili kişilere daha ağır cezalar uygulanacağı belirtilirken kanunun icrasından “Harbiye Nezareti memurdur²⁸¹”.

Mehmet Reşat’ın kanun-ı muvakkat olarak yürürlüğe koyduğu bu maddeleri “idare-i örfi” kararları takip etmiştir. İstanbul gazeteleri yine aynı tarihte, Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ettiği 8 Ekim 1912 gününde, uygulamaya konan “idare-i örfi” kararlarını sütunlarına taşımıştır. Buna göre 8 maddeden oluşan bu kararlardan ikisi, basın faaliyetlerinin kontrol altına alınmasına yönelik içerdiği hükümlerle ön plana çıkmaktadır. Buna göre “idare-i örfi” kararları gereğince 3. madde “Osmanlı Ordusu ve seferberlik ile askerî hareketliliği konu alan haber yayımlanması”nı yasaklarken 6. madde ise “Hükümet aleyhinde, dâhili ve harici siyaset ile şahıslar hakkında yayın yapma”mayı konu edinmektedir²⁸². Fakat idare-i örfinin yayımlanmasından birkaç gün önce alınan bürokratik kararlara bakılacak olursa, Osmanlı Devleti’nin basın bağlamında oluşturmayı hedeflediği organizasyon şemasına dair daha ayrıntılı verilere ulaşılabilir.

281 BOA, DH.İD., 19-2/51, s. 2; “Mensubin-i Askerîyenin Siyasetle Men-i İştigaline Dair Askerî Ceza Kanununa Müzeyyel Kanun-u Muvakkat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1251, 10 Ekim 1912, s. 1.

282 “Mevad-ı Umumiye İrade-i Seniye Suretidir”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1249, 8 Ekim 1912, s. 1.

2.1. Gazetelerin Yayın Politikasını Belirleyen Pusulanın Hazırlanması

4 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Ordu-yı Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine iletilen bir yazı, bürokrasinin savaş sırasında başkent ve yerel basını belirli bir organizasyon içerisinde konumlandırmaya çalıştığına işaret etmektedir. Buna göre; “ilan edilen seferberlikten dolayı haricin istifadesini temin edecek havadisın neşrolunmaması için gazete idarehanelerinin nazar-ı dikkatlerini celbetmek üzere yedi maddeden mürekkep bir pusula” hazırlanmıştır. Ertesi gün yani 5 Ekim 1912 tarihinde Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye Dairesi tarafından gazete sahipleri ile idarehanelerine tebliğ edilen pusulanın maddeleri, daha çok askerî bilgi ve operasyonların gizli kalması göz önünde bulundurularak meydana getirilmiştir. Nitekim İngiliz muhabir Seppings-Wright da henüz cepheye gitmeden önce birliklerin faaliyetleri, askerî mevkilerin konum ve planları, müstahkem mevkiler ve genel askerî düzene ait önemli bilgilerin sızmamaları için titizlikle davranılması gerektiğini düşünmektedir.²⁸³

Hazırlanan pusulaya göre ilk madde, gazetelerin bir taraftan diğer bir tarafa gerçekleştirilecek sevkیاتlar hakkında hiçbir şey yazamayacağını belirtmektedir.

Pusulanın ikinci maddesine göre “herhangi bir mıntıkada tahaşşüdâtın (toplanma) mahallî ve kuvveti hakkında bir şey yazılamayacaktır.”

Gazete idarelerinin savaş hakkındaki yayın çerçevesini sınırlayan pusulanın üçüncü maddesi bu alanı daha da genişletmekte ve “Donanma-yı Hümayunun harekâtı hakkında hiçbir şey yazılamayacağı”na değinmektedir.

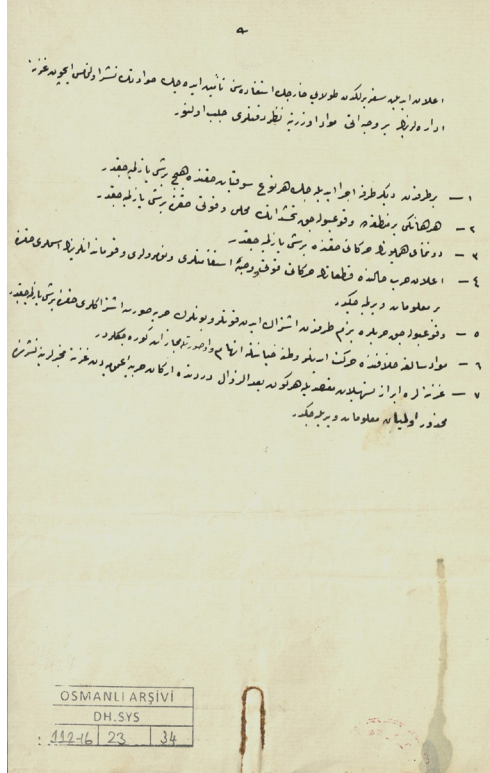
Pusulanın dördüncü maddesi ise “ilan-ı harp halinde askerî birliklerin harekâtı ve cephe istikametleri ve numaraları ve kumandanlarının isimleri hakkında bir malumat verilmeyecektir” hükmü ile basın faaliyetlerinin hedeflenen organizasyon içerisindeki pozisyonunu olabildiğince pasif bir hâle getirmektedir.

“Vuku bulacak harplerde bizim taraftan iştirak eden kuvvetler ve bunların harbe suret-i iştirakleri hakkında bir şey yazılmayacaktır” hükmü, gazetelerin yayın faaliyetlerine dair getirilen kısıtlamalardan bir diğeridir.

Pusulanın 6. maddesi ise “Mevadd-ı salife hilafında (kanunlara aykırı) hareket edenler”in “vatana hıyanetle itham ve o surette mücazat göreceklerdir” ifadelerini içermekte ve bu pusulaya aykırı hareket eden gazete sahipleri ile idarehanelerinin muhatap olacağı cezaları konu edinmektedir. Bununla birlikte bu cezaların vatana ihanet suçu ile eş değer şekilde değerlendirilecek olması devlet bürokrasinin bu organizasyona verdiği önemi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

283 H. C. Seppings-Wright, *age.*, s. 136.

Pusulanın son maddesi, tüm bu sınırlayıcı ve yapıcı hükümlerin yanında gazetelerin savaş hakkında yapacakları yayımların içeriksel olarak nasıl temin edileceğine yöneliktir. Buna göre; “her gün saat dörtte Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye’den gazetelere neşrinde mahzur olmayan malumatın verileceği” belirtilmektedir²⁸⁴. Söz konusu pusula ertesi gün Yemen, Asir, Hicaz, Medine-i Münevvere, Trablus, Bingazi haricindeki tüm Osmanlı vilayetlerine gönderilmiştir²⁸⁵.

Belge 7: Osmanlı basınının savaş sırasındaki yayın politikasını belirleyen pusula. (BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 32).

5 Ekim 1912 tarihli “pusula”yı meydana getiren bu maddeler ile 8 Ekim 1912 tarihinde hazırlanan Yabancı Muhabirler Nizamnamesinin içeriği ve bu içeriğe getirilen ilaveler göz önüne alındığında, neredeyse Bulgaristan askerî makamları tarafından hazırlanmış olan sansür nizamnamesinin bütününe ulaşılr. Dolayısıyla Bulgaristan Genelkurmayının tek bir metin ile gerçekleştirdiği savaş basını organizasyonu Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından tedricen uygulamaya alınabilmektedir. Öte taraftan her iki muharip devletin uyguladığı bu askerî sansürün temelde aynı

284 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 33.

285 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 32.

argümanlar ile kurgulandığı ve tüm bu uygulamalardan aynı sonucun elde edilme-ye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu katı askerî sansüre rağmen yerel basını bir kenara bırakmayan Osmanlı harbiyesi “imal ettiği” harp haberlerini, gerçekleştirdiği sansür hamleleri ile bir propaganda faaliyetine dönüştürmeye çabalamıştır.

2.2. Savaş Haberlerinin Harbiye Nezareti Tarafından Üretimi, Servisi ve Kontrolü

Osmanlı Devleti Erkân-ı Harbiyesi, kısa süre sonra başlayacak olan savaşın seferberlik evresini sadece cephedeki askerî hazırlıklar ile geçirmemiştir. Modern savaşın en önemli aktörlerinden olan basın da Erkân-ı Harbiye tarafından askerî hazırlıklar ile eş zamanlı olarak yürütülmüş; bu bağlamda daha önce örnekleriyle belirtildiği gibi birçok düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemeler sırasında odaklanılan ilk nokta hiç kuşku yok ki, gazete ve ajansların “vukuât-ı harbiye” hakkında gerçekleştireceği yayımların “makasid-i askerîyeye gayr-ı muzır” olmaması, hatta bu yayımlarda devlet lehinde içeriklerin yer alabilmesinin sağlanmasıdır. Bu doğrultuda gerek teorik, gerekse pratikte uygulanabilecek en etkili düzenleme ise tüm neşriyatın “yed-i vahideden” yani tek elden yürütülmesidir²⁸⁶. Matbuat-ı Dâhiliye ve Matbuat-ı Hariciye müdürlükleri tarafından gerçekleştirilecek olan bu uygulama sırasında, müdürlükler genel karargâh ile sürekli olarak irtibat halinde bulunacak ve genel karargâhtan kendilerine gelen tebligatları bir an önce yerine getirecekti. Ayrıca “hususat-ı askerîyeye ve harbiyeye” dair yazılacak haber ve makaleler ile ajans telgrafları, neşredilmeden önce yine genel karargâha gönderilecekti. Bu süre içerisinde savaş hakkındaki haberlerin yayımlanmasında bir gecikme yaşanmaması adına da her iki müdüriyete ikişer zabıt memur olunacaktı²⁸⁷. Bununla birlikte savaşın ilerleyen dönemlerinde özellikle “elsine-i ecnebiye ve gayrimüslime ile münteşir gazetelerin tetkiki” bağlamında alınan tedbirler artırılmış, askerî sansür memurlarının refakatinde istihdam edilen personel sayısı üçe çıkarılmıştır²⁸⁸.

Başkumandanlık Vekâletince ele alınan bu konuya Sadaret de önem göstermiş, 9 Ekim 1912 tarihinde Dâhiliye ve Hâriciye Nezaretlerine bu bağlamda birtakım talimatlar verilmiştir. Buna göre vukuat-ı harbiye ile ilgili yayımlanması uygun görülen tüm haberler, Harbiye Nezaretince tayin olunacak memurlar tarafından tetkik ve tefrik edilecek “günü gününe ve peyderpey” olmak üzere Matbuat-ı Dâhiliye Müdüriyetine sevk edilecekti. Müdüriyet, sadece bu haberleri tebliğ edecek ve İstanbul matbuatına da “tebliğ olunan havadis-i askerîye haricinde neşriyatta

286 “Seferberlik dolayısıyla kesb-i ehemmiyet eden matbuat ve ajanslar neşriyat ve tebligatının makasid-i askerîyeye gayr-i muzır ve belki de müfit olmaları temin edilmek üzere neşriyat ve tebligat-ı mezkurenin yed-i vahideden idaresi...” bk. **BOA**, BEO., 4094/306980.

287 **BOA**, BEO., 4094/306980.

288 30 Temmuz 1913 tarihli zabıt varakasına göre bu personellere sarf edilmek üzere ayrıca 5.000 kuruş ödeme yapılmıştır bk. **BOA**, MV., 179/43.

bulunmamalarına” dair gerekli uyarıları gerçekleştirecekti. Şayet harp hakkındaki bir haberin “derhâl ilanı icab eder” ise bu ihtiyaç, *Takvîm-i Vekâyi* idaresinin yayımlayacağı bir ilave ile giderilecekti. Öte taraftan özel gazetelerin bu amaçla ilave çıkarmaları ise kesinlikle yasaklanacaktı. Son olarak resmîyeti ilan olunmamış haberler dışında ve yalan haber neşriyatında bulunanlar ile ilave çıkarılan gazete idarelerinin divan-ı harp tarafından yargılanacak olması da bu kapsamda alınan kararlar arasında yer almaktadır²⁸⁹. Osmanlı bürokrasisinin Sadarettin nazırlıklara ve çeşitli müdüriyetlere kadar teşrikimesaisine konu olan vukuat-ı harbiye haberleri, savaşın ilerleyen dönemlerinde de sık sık gündeme gelmiş ve bu bağlamda birtakım yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Seferberlik öncesi ve sonrasında gerçekleştirilen bu düzenlemelerin sayısında giderek artış yaşanmıştır. Basın faaliyetleri savaşın başlamasıyla birlikte gerek cephe, gerek başkent ve gerekse Avrupa bağlamında, olağanüstü şartların beraberinde getirdiği koşullarla sık sık revize edilmiştir. Bu süreçte ön plana çıkan noktalardan birisi, savaş basınının yönetimi ile iç ve dış kamuoyu oluşturabilme girişimlerinin birçok Nezaret, müdüriyet, şube ve oda arasında gerçekleştirilen ortak bir mesai ile yürütüldüğüdür. Nitekim 26 Ekim 1913 tarihinde Matbuat-ı Ecnebiye Şubesi tarafından Harbiye Nezaretine iletilen telgraf, içeriği ile bu durumu açıkça göstermektedir. Matbuat-ı Ecnebiye Şubesinin altını çizdiği birkaç noktadan ilki “vukuat-ı harbiyenin giderek arttığı ve ehemmiyet-i fevkaladeye” ulaştığı son günlerde, savaş ile ilgili haberlerin Harbiye Nezareti menşeli olarak sadece şube üzerinden neşredilmesi olmuştur. Bu sayede savaş hakkındaki güncel bilgilerin “muhabirin-i ecnebiye tarafından” uygun ve düzenli bir şekilde “ceraid-i garbiyeye” iletilmesi sağlanabilecekti. Nitekim ileride değinileceği üzere bu konu, Matbuat Müdüriyetinin savaş boyunca üzerinde önemle durduğu meselelerden biri olmuştur. Matbuat-ı Umûmiye Müdürü Rauf Bey de muhabirleri bilgilendirmek için günlük mesaisinin bir bölümünü kendilerine ayırarak, akşam çıkan gazetelerin muhabirlerini saat 13.00-16.00, sabah yayımlanan gazetelerin muhabirlerini 16.00-17.00 ve son olarak yabancı gazete muhabirlerini ise 17.00-18.00 saatleri arasında resmî olarak bilgilendirmiştir²⁹⁰. Bu uygulamanın bir diğer getirisi de “düşmanlarımız tarafından Avrupa gazetelerine irsal etdirilecek” olan uydurma ve yalan haberlerin tashih ve tekzip edilebilmesine imkân vermesidir. Bununla birlikte savaş haberlerinin Avrupa’ya iletimi meselesinin ardından Nezaret ve Şube arasında gerçekleştirilecek olan mesai adına bir öneri ileri sürülerek, “Karârgâh-ı Umuminin İstanbul’dan cepheye” nakledilmesi nedeniyle matbuat şubesinin, Nezaretin uygun gördüğü bir mahalde, bu organizasyonun işlevselliğini artırabilmek adına “seyyar daire” ile de hizmet verebileceği belirtilmiştir²⁹¹.

289 BOA, BEO., 4095/307078.

290 “Gazete Muhabirleri İçin”, *Tasvîr-i Efkâr*, No. 664, 11 Şubat 1913, s. 3.

291 BOA, HR.UHM., 387/103, s. 1.

2.3. İlave Yayınların Neşredilmesinde Uygulanacak Yöntem

Acil durumlarda devletin kamusal bir aygıtı olarak devreye girecek olan ilave yayımlarından hedeflenen asıl amaç, mağlubiyet haberlerinin menfi bir atmosfer oluşturmasını engelleyerek özelde başkent genelde ise Osmanlı kamuoyunun kontrol edilebilmesini sağlamaktır. Nitekim Bartlett'in İstanbul'a gelir gelmez fark ettiği hususlardan biri, basının resmî onay almadığı sürece önemli havadisleri yayımlamadığı, fakat hükûmete ait en gizli sırların bile birkaç saat içinde umuma açık bir hâl geldiğidir. Dolayısıyla aynı konunun kısa bir süre içerisinde farklı biçimlere bürünerek dilden dile dolaşmasına neden olan bu durum karşısında Osmanlı başkentinde hakikate ulaşmak oldukça güç bir hâl almaktaydı²⁹². Tıpkı Bartlett gibi Fatih Kerimi de gazete yönetimlerinin mübalağalı haberler içeren sayfalarını büyük harflerle basarak her gün idarehanelerinin kapısı önüne astığını belirtirken, hükûmetin halkı daha sonra ümitsizliğe düşüren ve resmî olmayan bu haberleri idarehanelerin önüne asmalarını yasakladığına değinmektedir²⁹³.

20. yüzyıl Osmanlı basınının en renkli ve üretken karakterlerinden biri olarak neredeyse tüm İstanbul gazetelerinde çeşitli görevler üstlenen Münir Süleyman Çapanoğlu'nun hatıraları ve dönemin İstanbul basınının çeşitli noktalarına değindiği "Basın Tarihimizde (İlave)" adlı çalışması, bu yayın türünün ortaya çıkışı ve özellikleri hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Çapanoğlu'nun babasından naklettiği üzere Osmanlı basınında ilk ilave yayını Kırım Savaşı sırasında Cerîde-i *Havâdis* gazetesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Çapanoğlu, ilaveler hakkında daha çok İstanbul basınında aktif olarak görevde bulunduğu II. Meşrutiyet'in ilan ve sonrasındaki sürece dair bilgiler vermekte ve şu ifadeleri kullanmaktadır; "1908 İnkılâp'ında, Trablusgarp ve Balkan Savaşı esnasında, günlük gazetelerin satışa çıkarıldıktan sonra gelen resmî bir tebliği, önemli bir haberi halka bildirmek için bulunan bir formüldü... Balkan Savaşı esnasında da gazete ilaveleri çok satardı. Herkes sokaklara uğrar, bir tane ilave alabilmek için âdeta boğaz boğaza gelirdi.²⁹⁴" Ne var ki, Balkan Savaşı'nın sıcak gündemi Avrupa kamuoyunda da benzer bir ihtiyacın hissedilmesine neden olmuştur. *The Times* da zaman zaman günlük nüshasının yanında düşük bir ücret karşılığında savaş gündemine dair ilave olarak adlandırılacak yayımlar yapmıştır²⁹⁵.

292 Bartlett, *age.*, s. 25. Baldwin de tıpkı meslektaşı gibi mustarip olduğu bu durum karşısında ilginç örnekler vermektedir bk. Baldwin, *age.*, s. 52.

293 Kerimi, *age.*, s. 27.

294 Çapanoğlu, çalışmasında ilavelerin sadece içerikleri hakkında değil biçimsel özellikleri hakkında da çeşitli ilave görselleri ile bilgiler sunmaktadır, bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihimizde (İlave)**, Yeni Doğu Matbaası, Hür Türkiye Yayınları, İstanbul 1960, s. 21-51.

295 Şarlak, *agt.*, s. 16.

Münir Süleyman'ın da ifade ettiği gibi Balkan Savaşları sırasında oldukça rağbet gören ilave yayımları, her birinin ebatları hatta sayfa renkleri bile birbirinden farklılık gösteren tek sayfalık gün sonu metinleri olarak karşımıza çıkmaktadır²⁹⁶. Nitekim savaş döneminde fiyatları artan mürekkep, kâğıt ve dizgi fiyatları nedeniyle özel gazeteler sayfa ebatlarını, baskı kâğıtlarının kalite ve renklerini sık sık değiştirmek, hatta bu nedenle yayımlarını bir süre tatil etmek zorunda dahi kalmıştır²⁹⁷. İlave yayımlarının özellikle savaş sırasında sahip olduğu önem ve popülerite, Sadaret tarafından da fark edilmiş ve bu yayımlardan bir başka şekilde faydalanılmak istenmiştir. Bu doğrultuda “vakayi-i harbiyeye dair ilave neşrinden” büyük bir gelir elde edileceği ön görülmüş ve bu gelirin Hilâl-i Ahmer Cemiyetine tahsis edilmesi gündeme gelmiştir. Öte taraftan basında da Hilâl-i Ahmer'e yapılan aynı ve maddi yardımlar gazete sütunlarının günlük bir klişesi haline gelmiş, kamuoyunun cemiyete yardımda bulunması özendirilmeye çalışılmıştır²⁹⁸. Bu amaç doğrultusunda ilave neşri, *Takvîm-i Vekâyi*'nin basıldığı Matbaa-i Amire ile birlikte Matbaa-i Askerîye tarafından gerçekleştirilecekti. Gündeme getirilen bu teklif Meclis-i Vükelâda müzakere edilerek uygun bulunmuş ve akabinde uygulamaya konulmuştur²⁹⁹. Buna göre Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına neşredilecek ilavelerden sadece kâğıt ücreti alınacak ve elde edilen tüm gelir cemiyete aktarılacaktı. Bununla birlikte ilave neşrinde herhangi bir sorun ve gecikme yaşanmaması için matbaa memurlarının saat 22.00'ye kadar nöbetleşe bir şekilde çalışmaları planlanmıştır³⁰⁰. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Müdüriyeti, Meclis-i Vükelâ tarafından verilen bu kararı İstanbul gazetelerinde de ilan ederek, kâğıt masrafları müdüriyetçe karşılanacak olan ilave basımının Matbaa-i Amire ve Matbaa-i Askerîyede gerçekleştirileceğini bildirmiştir. Fakat Sadaret aynı işin iki farklı matbaada gerçekleştirilmesinin “çoğu vakit imkân hâsıl olamayacağına binaen gerek menfaat ve suhulet ve gerek kontrol itibarıyla” ilave yayının sadece Matbaa-i Amirede neşredilmesinde fayda görmüştür³⁰¹. Nitekim 24 Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nezaretinden bildirildiğine göre, harekât-ı harbiye hakkında ilave neşriyat olarak yayımlanacak tebligatlar, Karâr-gâh-ı Umûmî Birinci Şubesi tarafından dolayimsız bir şekilde Matbaa-i Amireye gönderilmesine rağmen ilavelerin neşredilmesinde gecikme yaşanmakta ve bu du-

296 Çapanoğlu, *age.*, s. 21-51.

297 Duman, *age.*, s. 70.

298 Gerek Hilâl-i Ahmer Cemiyetine yapılan yardımlar gerekse cemiyetin savaş sırasındaki faaliyetleri araştırmacıların Balkan Savaşları bağlamında odaklandığı noktalardan biri olmuştur bk. Ahmet Zeki İzgöer, “1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnamesine Göre Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya Yardımları”, *Tarih ve Gelecek*, C 1, S 1, Aralık 2015, s. 99-171; Cemal Sezer, Ömer Metin, *Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, Ankara 2016.

299 BOA, BEO., 4098/307340.

300 BOA, MF. MKT., 1182/1, s. 1.

301 BOA, MF. MKT., 1182/1, s. 2.

rum Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına olumsuzlar meydana getirmekteydi. Bu doğrultuda ilave neşrinde daha hızlı olunması bildirilirken³⁰² şimdilik on bin adet olarak neşredilecek ilave yayınının “Türkçe’den Fransızca’ya hakkıyla tercümeyle muktedir bir mütercim tedarik olduğu takdirde” üç bin adet de Fransızca olarak yayımlanacağı belirtilmiştir³⁰³. Böyle bir teşebbüs ile İstanbul’daki gayrimüslim kamuoyunun yanında sefaretleter, yabancı haber ajansları ve muhabirlerin de devlet eliyle üretilen ilave yayımlarından bilgi edinebilmesi sağlanacaktı.

Osmanlı Devleti, gerek Sadaret gerekse Başkumandanlık Vekâletinin uygulamaya aldığı düzenlemeler ile henüz seferberlik aşamasında başkent matbuatının savaş hakkında neşredeceği haberler üzerinde bir bilgi denetimi sağlamayı hedeflemiştir. Fakat bu durumun hassasiyeti, savaşın gidişatıyla paralel bir şekilde Sadaret tarafından Harbiye Nezaretine bir kez daha hatırlatılmıştır. 19 Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nezaretine iletilen yazıya bakılacak olursa; “vukuat-ı harbiyeye dair” doğruluğu onaylanmayan ve resmî şekilde ilan edilmeyen haberlerin yayımlanması “cihet-i askerîyece” yasaklanmış olmasına rağmen, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde başkent halkı gayriresmî bilgiler doğrultusunda gündem hakkında yanlışya düşebilirdi. Bu türden bir olumsuzluğun yaşanmaması adına savaş hakkında kamuoyu ile paylaşılacak olan malumat, sadece Matbuat Müdüriyetine tevdi edilmiş, müdüriyetin her gün gerçekleştireceği yayın ve ilanlar ile İstanbul matbuatındaki vukuat-ı harbiyeye dair bilgiler tekelleştirilmeye hatta “mirî” bir hâlde getirilmeye çalışılmıştır³⁰⁴.

2.4. Takvîm-i Vekâyi’nin Savaş Döneminde Neşrettiği İlave Yayınlar

Osmanlı arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla, Harbiye Nezaretinin ilave yayımları hakkında almış olduğu karar, 24 Ekim 1912 tarihinde uygulamaya geçirilmiştir. Dolayısıyla savaşın henüz başlangıcında uygulamaya alınan bu kararın ilave yayımlarına nasıl yansıdığını tespit edebilmek için öncelikli olarak *Takvîm-i Vekâyi*’nin bu dönemde neşretmiş olduğu ilave nüshalara erişim sağlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda başta Millî Kütüphane, İstanbul Atatürk Kitaplığı ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi gibi geniş kapsamlı süreli yayının kataloglarına sahip merkezlerde gerçekleştirdiğim araştırmalarda, gazetenin bu süreçte yayımlanmış olduğu müstakil bir ilave nüshası tespit edilememiştir. Ne var ki gazetenin savaş döneminde neşredilen nüshaları incelendiğinde ilave yayımlar hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmek mümkün olmuştur. Bu doğrultuda 25 Ekim 1912 tarihli *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinde yer alan “Dün Neşr Edilen İlave - Numro: 1” başlığı dikkat çekmektedir. Öte taraftan bahse konu olan ilaveler, devlet bürokrasisinin bu bağlamda almış olduğu teorik kararların pratikteki görünümünü

302 BOA, MF. MKT., 1182/1, s. 3.

303 BOA, MF. MKT., 1182/1, s. 2.

304 BOA, BEO., 4100/307475.

değerlendirebilmek adına da oldukça önemlidir. Söz konusu ilave yayının içeriğine değinmeden önce altı çizilmesi gereken ilk husus, bu nüshanın Harbiye Nezaretince ilave yayımları bağlamında alınan karar ile aynı gün neşredilmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu durum devlet bürokrasisinin henüz ilk günden ilave yayını etkin bir şekilde kullanacağını işaret etmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere “şayet harp hakkında bir haberin derhâl ilanı icab eder” ise bu ihtiyaç, *Takvîm-i Vekâyi* idaresinin yayımlayacağı bir ilave yayın ile karşılanacaktı. Bu doğrultuda 24 Ekim 1912 tarihli ve 1 numaralı ilave yayınındaki ilk haber, Ekim’in 16. günü Osmanlı Batı Ordusuna mensup bir askerî birliğin, Kumanova havalisi ile Mavrova Vadisi’nde karşılaştığı Sırp Ordusunun “askerî asliyesi” üzerine taarruz ettiğini bildirmektedir. Düşmanın dört fırka kadar olduğu tahmin edilen kuvveti ile meydana gelen şiddetli muharebelerde, Sırp birlikleri ağır kayıplar vermiş ve kati bir mağlubiyet olarak geri çekilmiştir³⁰⁵. Osmanlı Batı Ordusunun elde etmiş olduğu bölgesel bir galibiyeti konu edinen bu ilave yayını, henüz ilk nüshası ile âdetâ kamuoyunun moral ve motivasyonunu yükseltebilmeyi hedeflemektedir. Öyle ki ilave nüshanın yayımlanmış olduğu 24 Ekim 1912 tarihinde Osmanlı Doğu Ordusu, Kırklareli’yi Bulgar Ordusuna teslim ederek Lüleburgaz-Pınarhisar hattına geri çekilmiş fakat gerek ilavenin gerekse aynı tarihli *Takvîm-i Vekâyi*’nin sütunlarında bu türden bir habere yer verilmemiştir. Devletçi bir noktadan bakıldığında bu durumun çok da şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Öyle ki gazetenin bu çizgideki yayın anlayışı çok daha önce de kendini göstermiştir. 1832 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti orduları arasında meydana gelen Belen Muharebesi, Osmanlı Ordusunun mağlubiyeti ile neticelenmiş olsa da bu durum, gazetenin 35. sayısında Osmanlı Ordusunun bu savaşta galip geldiği ve hatta Paşa’nın hezimetle uğratıldığı ifadeleriyle kamuoyuna aktarılmıştır³⁰⁶.

Öte taraftan bahsi geçen ilavelerin içeriğinden hareketle, bu nüshaların sadece askerî bilgiler içermediği anlaşılmaktadır. Öyle ki 29 Ekim 1912 tarihinde yayımlanan 2 numaralı ilave, daha çok siyasi bir içeriğe sahiptir. Aynı günlerde Osmanlı Doğu Ordusunun Kırklareli’de yaşadığı mağlubiyetin ardından geri çekilmesi, disiplin ve moral kaybını beraberinde getirirken akabinde Lüleburgaz-Pınarhisar hattında da başarılı bir müdafaa gerçekleştirilememiştir. Her ne kadar bahsi geçen ilave, bu muharebeler hakkında bilgiler içermese de tam da bu noktada Ahmet Muhtar Paşa’nın istifası üzerine “gece” neşredilmiştir. “Hatt-ı Hümayun suretidir” başlığı ile yayımlanan ilave nüshada Mehmet Reşat’ın Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın istifasının ardından sadrazamlık görevini Kâmil Paşa’ya verdiği bildirilmektedir. İlavenin devamına bakılacak olursa Mehmet Reşat’ın yeni sadrazamdan

305 “Dün Neşredilen İlave-Numro:1”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1265, 25 Ekim 1912, s. 3. (Gazetenin referans olarak gösterildiği tüm dipnotlarda miladi tarih kullanılmıştır).

306 Bu ve aynı doğrultudaki diğer örnekler için bk. Meryem Aslan, *agt.*, s. 163-164.

“muharebe-i hazırada ordumuzum temin-i intizam ve muzafferiyeti”ne dair gerekli tedbirleri “mesayi-i vatanperverane” surette almasını beklediği ifade edilmiştir³⁰⁷.

Bir diğer ilave nüshanın ertesi gün, yani Ekim ayının 30’unda neşredilmesiyle birlikte 1 hafta içerisinde 3. ilave yayımlanmış oluyordu. Buna göre Başkumandan Vekili Birinci Ferik Nazım Paşa tarafından Harbiye Nezaretine yazılan telgrafa göre, Vize taraflarında bulunan “kuvva-yı askerîyemiz”ce gerçekleştirilen taarruz hareketi “muzafferiyet” ile neticelenirken düşman püskürtülmüş ve geri çekilmeye mecbur kalmıştır. Fakat bu mücadele sırasında “asakir-i Osmaniyeden” de sekiz yüz kadar yaralı ve şehit verilmiştir. Bunun yanında Edirne’de bulunan Osmanlı Kolordusu, Edirne savunma hattının batısından ve özellikle günümüzde Arda Nehri kenarında bulunan ve Yunanistan sınırları içerisinde kalan Maraş cihetinden bir huruç hareketi gerçekleştirmiş, düşman önemli kayıplar vererek Edirne Sarayı’na yönüne ve Kemalköy traflarına doğru çekilmiştir³⁰⁸. *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinin sütunlarında yer verdiği ilave yayınının devamında bulunan iki telgraf ise bu ilave nüshaların kaynaklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Her ikisi de 29 Ekim 1912 tarihli olan bu telgraflar önce Harbiye Nezaretine iletilmiş ve “incelendikten” 1 gün sonra kamuoyu ile paylaşılmıştır³⁰⁹.

1 Kasım 1912 günü “öğleden sonra saat 6.10” da yine Başkumandan Vekili Nazım Paşa tarafından Sadarete iletilen telgrafname suretinden oluşan bir diğer ilave yayınında “Pınarhisar’dan şimdi alınan raporlara nazaran” bölgede meydana gelen muharebelerde, düşmanın önemli kayıplar verdiği, bir hayli topçu cephanesi ile birlikte piyade silahı ve çeşitli teçhizatların ele geçirildiği bildirilirken muharebelerin halen devam etmekte olduğunun altı çizilmiştir³¹⁰. İçeriğinde kayda değer bir malumat bulunmayan ilaveler göstermektedir ki; bu yayımlar “kısa birer askerî başarı hikâyesi”dir. Nitekim ilerleyen günlerde yayımlanan ilavelerin yanı sıra *Takvîm-i Vekâyi*’nin bizatihi kendisi bu hikâyeyi trajikomik bir hâle getirmiştir.

2 Kasım 1912 tarihinde yayımlanan ilave nüshasında ise bir önceki gün “gece saat 9’da” genel karargâhtan alınan bir telgraf, kamuoyu ile paylaşılmıştır. Buna göre ordu merkezi ile sol cenahta yer alan kolorduların taarruz hareketlerine iştirak etmeleri için emir verildiği bildirilmiştir. Aynı ilave nüshasında Osmanlı Batı Ordusu Kumandanlığından 30 Ekim 1912 tarihinde alınan telgrafname sureti de yer almakta olup daha önce İşkodra’nın kuzeydoğusunda 4.300’den fazla Karadağlı kuvvetin üzerine gerçekleştirilen taarruz neticesinde düşmanın mağlubiyete uğradığı ve 1000’i aşkın kayıp verdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte 1 yüzbaşı ile 8

307 “Dün Gece Neşredilen İlave-Numro:2”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1270, 30 Ekim 1912, s. 1.

308 “Dün Neşredilen İlave-Numro:3”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1271, 31 Ekim 1912, s. 3.

309 “Dün Neşredilen İlave-Numro:3”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1271, 31 Ekim 1912, s. 4.

310 “Dün Gece Neşredilen İlave-Numro:4”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1273, 2 Kasım 1912, s. 4.

Karadağ askerinin esir olarak alındığı ve çok sayıda tüfek, cephane ve çadırın da ele geçirildiği bildirilmiştir³¹¹.

10 gün içerisinde neşredilen 5 ilave nüshasının ardından bir hafta sonra yayımlanan sıradaki ilave nüshasını ilk bakışta diğerlerinden ayıran özelliği, numaralandırılmamış olmasıdır. Bununla birlikte 9 Kasım 1912 tarihinde neşredilen bu ilave nüshası ne Başkumandan Vekili Nazım Paşa imzalı olarak savaşın cephedeki seyrini ne de siyasi bir meseleyi konu edinmektedir. İçeriğini İstanbul Muhafızlığı ile Birinci Ordu-yı Hümayun Kumandan Vekilinin meydana getirdiği ilave nüshası, dönemin basını ve hatıra metinlerinde de sıklıkla anılan, arşiv belgeleri ile de teyit edilebilen bir konuya değinmekte olup cephe firarisi askerler hakkında bilgilendirmede bulunmaktadır. Buna göre ilan tarihinden itibaren 48 saat içerisinde İstanbul'da bulunan askerlerin Harbiye Nezareti İstanbul Cihet Kumandanı Mir-liva Paşa'ya, Beyoğlu tarafından bulunanların Taksim Kışlası'ndaki Beyoğlu Cihet Kumandanı İsmet Paşa'ya ve Üsküdar bölgesindekilerin ise Selimiye Kışlası'nda Üsküdar Cihet Kumandanı Ali Rıza Paşa'ya teslim olmaları gerekmektedir. Bu müddet zarfında teslim olmayan firari askerler hakkında ise askerî kanunun ilgili maddelerinin tatbik edileceği ilan edilmiştir³¹².

Son iki ilave nüshası arasında bulunan 1 haftalık sürenin ardından bu süreç sıradaki ilave yayınında yaklaşık 2 haftaya kadar çıkmıştır. Öte taraftan bu süreçte 20, 21, 22 ve 23 Kasım tarihlerinde *Takvîm-i Vekâyi*'nin yayımlanmadığı anlaşılmaktadır. Fakat hâl böyle olsa da 19 ve 20 Kasım tarihlerinde 2 ilave yayını neşredilmiştir. İlk olarak Ordu-yı Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden Sadarete iletilen ve "Geçen Salı gecesi neşredilen ilave" başlığı altında yayımlanan telgrafnameye göre, "dün sağ cenhada bulunan birliklerimizin" bulunduğu cepheye ilerleyen düşman, önemli kayıplar vermiş ve geri püskürtülmüştür. Yine sabah saatlerinde aynı birliğin sol cenahına ilerleyen düşman piyadesi de "zayıat-ı külliyeye düçar edilerek def edilmiş" fakat bölgedeki top muharebesi tüm cephelerde devam etmiştir. Saat 11.55'te iletilen bu telgrafi birkaç saat sonra aynı muharebeler hakkında bilgi veren bir diğer telgraf takip etmiştir. Telgraftaki ifadelerle göre; "Bu sabahtan beri" şiddetli bir şekilde devam eden topçu muharebesi "muzaffireyetle" sürdürülmektedir. Merkez müdafaa hattının ilerisinde bulunan düşman piyadeleri ise topçu ateşimizin tesiriyle geri çekilirken bir kısım bataryaları da tahrip edilmiştir. "Bizim taraftan" ileri sürülen bir müfreze, düşman siperlerine hücum ederek onların geri çekilmesini sağlamış ve bu sırada şapka, kazma ve kürek gibi birçok teçhizat ele geçirilmiştir. Şapkanın içinde "35. Viremya Alayı" yazdığının tespit edilmesi, bu cephegedeki düşman askerlerinin Sırp olma ihtimalini bir hayli kuvvetlendirmektedir. Telgraf son olarak muharebenin "henüz" devam ettiğini fakat neticesinin de kısa

311 "War Artist&The Illustrated London News", *The Illustrated London News*, 2 Kasım 1912, vol. CLXI, No. 3837, s. 638; *L'illustration*, No.3640, 30 Kasım 1912, s. 425.

312 "Dün Gece Neşredilen İlave-Numro:6", *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1281, 10 Kasım 1912, s. 4.

süre içerisinde arz olunacağını bildirerek son bulmaktadır. Nitekim sadece “5 dakika sonra” iletilen bir diğer telgrafta “sol cenahımız merkezine” Bulgarlar tarafından gerçekleştirilen taarruzun def edildiği, düşmanın 400 asker ile 20 zabitanı kaybettiği ve iki mitralyözünün de ele geçirildiği aktarılmaktadır³¹³.

Açıkça görülmektedir ki; ilave nüshalar gerek içerdikleri nicel veriler ve gerekse birbirini takip eden olayların saatlik hatta dakikalık raporları eşliğinde kamuoyuna ayrıntılı bir savaş belgeseli sunmaktadır. Fakat savaşın askerî yönü hakkında verilen ayrıntıların şeffaf ve bütünü yansıtan veriler olduğunu söylemek bir hayli güçtür. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise askerî mücadeleleri konu edinen ilave nüshaların genel hatlarıyla “muzafferiyet” fiilini ön plana çıkarmasıdır. Bununla birlikte ilave yayımların “galibiyet” sunumunda gösterdiği bu ayrıntının mağlubiyet anlarında da devam edip etmediği sorusunu cevaplayabilmek için bu noktada ertesi gün son kez yayımlanan ilave nüshasına bakmak yerinde olacaktır. Başkumandan Vekili Nazım Paşa tarafından “gece saat on ikiyi beş geçe” Sadarete iletilen telgrafa göre “sol cenahımız” karşısında bulunan düşmanın dün gece tamamıyla Papazçeşme sırtlarına çekildiği belirtilmektedir. Çatalca İstasyonu civarında bulunan düşman birliklerinin ise I. Prens Battanberg Alayına mensup olduğu, keşif kollarımızın bölgede tesadüf ettiği 500’den fazla maktulün apoletlerinden anlaşılmıştır. Öte taraftan muharebe neticesinde birçok tüfek, şapka ve zabıt kılıcı ele geçirilirken esir edilen bir Bulgar askerinin ifadesine göre, düşmanın 3 günden beri aç olduğu ve geri çekilirken de tüm yaralılarını beraberinde götürmediği bilgisine ulaşılmıştır. İlavede son olarak, Osmanlı askerinin “kuvve-i maneviyesinin” pekiyi olduğu kamuoyuna aktarılmaktadır. İlavenin devamında ise ilk kez deniz-sahil muharebeleri hakkında bilgilere yer verildiği görülmektedir. Buna göre Turgut Reis tarafından Bahriye Nezaretine iletilen telgrafta, 3 gündür devam eden top ateşi neticesinde Terkos bölgesinin kontrol altına alındığı ve düşmanın Karaburun cihetinden 10 mil güneye çekilmeye mecbur kaldığı bildirilmektedir³¹⁴.

Takvîm-i Vekâyi gazetesinin savaş süresince yayımlanan tüm sayıları incelendiğinde bu ilave nüshanın ardından başka bir ilave yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Yayınlanan ilave nüshalarının içeriği genel olarak, Osmanlı Ordusunun cephe mücadelelerini konu edinmektedir. Önemli bir kısmı Osmanlı Doğu Ordusunun askerî operasyonları hakkında bilgiler içeren ilaveler, Batı Ordusu hakkında da kısmi bilgilere yer vermektedir. Fakat ileride ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı üzere bu yayımlarda sadece galibiyet anlatıları yer almaktadır. İlave yayımlarında Osmanlı Ordusu “galibiyet ve muzafferiyet” gibi kavramlarla anılırken düşman orduları ise “mağlubiyet, püskürtülme, geri çekilme, esir edilme” gibi kavramlarla birlikte kamuoyuna sunulmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinin henüz sa-

313 “Geçen Salı Günü Gecesi Neşredilen İlave”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1291, 24 Kasım 1912, s. 3.

314 “Geçen Çarşamba Günü Alesabah Neşredilen İlave”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1291, 24 Kasım 1912, s. 3.

vaşın başında üzerinde titiz bir şekilde durduğu ilave yayımlarından beklenen etkinin ne olduğu bu noktada kısmen de olsa belirginleşmeye başlamaktadır. Bununla birlikte 1 ay içerisinde 8 defa yayımlanan ilavelerin yerini ilerleyen süreçte içerik olarak aynı bilgileri ihtiva eden “Vaka-yı Harbiye Raporları”nın aldığı görülmektedir. Fakat ilk kez 20 Şubat 1913 tarihinde yayımlanan bu raporlara değinmeden önce *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinin Balkan Savaşlarına dair sütunlarında yer verdiği diğer içerikler üzerinde durmak yerinde olacaktır.

3. Takvîm-i Vekâyi Gazetesi ve Balkan Savaşları

Osmanlı Devleti'nin “resmî gazetesi” olarak yaklaşık 91 yıl boyunca yayımlanan *Takvîm-i Vekâyi*³¹⁵, zamanının fenomeni olmakla birlikte modern araştırmacıların da ilgisini bir hayli çekmiştir. Gazetenin yaklaşık bir yüzyıllık yayın hayatı sürecinde neşredilen nüshaları, araştırmacılar tarafından farklı olay ve olgular üzerinden defalarca değerlendirilmiş ve kaleme alınmıştır. Sözcüleri, Mısır Sorunu³¹⁶, Kırım Harbi³¹⁷, Ermeni Meselesi³¹⁸ gibi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini konu edinen çalışmalarda ana kaynak olarak kullanılmıştır³¹⁹. Bunun yanı sıra *Takvîm-i Vekâyi*, “ana kaynak” olarak kullanılmadığı Osmanlı basını bağlamındaki muhtelif çalışmaların da âdeta başlangıç noktasını temsil eden, göz ardı edilemez bir referans noktası haline gelmiştir. Fakat gazete hakkında gerek yukarıda belirtilen çalışmalar gerekse kaleme alınan diğer 3 lisanüstü tez, genel anlamıyla bir

315 İlk nüshası 1 Kasım 1834 tarihinde yayımlanan *Takvîm-i Vekâyi* her ne kadar Cumhuriyet Dönemi'nde “Ceride-i Resmîye” ile ikame edilmiş olsa da gazetenin bu isim ile son nüshası İstanbul Hükûmetinin ortadan kalktığı 4 Kasım 1922 tarihinde yayımlanmıştır bk. Nesimi Yazıcı, “Takvîm-i Vekâyi”, *TDVİA*, C 39, İstanbul 2010, s. 490-492.

316 Meryem Aslan, *Mısır Sorunu'nun Takvîm-i Vekâyi'ye Yansımaları (1831-1841)*, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2017.

317 Hakkı Yapıcı, *Takvîm-i Vekâyi'de Kırım Harbi (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1999.

318 Pınar Kandil, *The Armenian Question According to Takvîm-i Vekâyi (1914-1918)*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

319 Gazetenin ana kaynak olarak kullanıldığı geç tarihli çalışmalardan bir diğeri için bk. Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvîm-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 6, S 24, Ankara 1999, s. 417-467.

transkripsiyon çalışmasından öte veriler ileri sürememiş³²⁰ diğer bir deyişle gazete ilgili literatüre genel anlamda bir “ham madde” olarak dâhil edilmiştir³²¹.

Bu noktada Osmanlı basını ve Balkan Savaşları konulu lisansüstü tezler ile diğer çalışmalara döndüğümüzde ise çok daha ilginç sonuçlarla karşılaşmaktayız. Nitekim Balkan Savaşları, günümüze değin Osmanlı basınına meydana getiren onlarca gazete ve dergi üzerinden kaleme alınırken, *Takvîm-i Vekâyi* bu bağlamda herhangi bir çalışmada ana kaynak olarak kullanılmadığı gibi, söz konusu çalışmalarda referans olarak bir kez dahi zikredilmemiştir. Dolayısıyla bu tespit, *Takvîm-i Vekâyi* araştırmacıların gözünden mi kaçtı, ya da gazete Balkan Savaşları hakkında herhangi bir habere yer vermemiş olabilir mi? sorularını beraberinde getirmektedir. Bu sorulara cevap verebilmek için gazetenin savaş döneminde yayımlanan nüshalarında ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirmek elzem bir hâl almıştır. Ancak *Takvîm-i Vekâyi*'nin, resmî bir gazete olduğu göz önüne alındığında verdiği haberlerin daha ziyade Osmanlı orduları ve donanmasının galibiyetini konu edindiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Balkan Savaşlarını sadece *Takvîm-i Vekâyi* üzerinden okumak, savaşın genel gidişatını ve sonuçlarını ortaya koyabilmek adına yetersiz kalacaktır. Bu doğrultuda *Takvîm-i Vekâyi*'de yayımlanan haberlerin bir kısmı dönemin diğer gazeteleri ile günlük ve hatıra metinlerinin yanı sıra literatürde yer alan eserler ile karşılaştırılmıştır.

3.1. Takvîm-i Vekâyi Gazetesinde Balkan Savaşları

Takvîm-i Vekâyi gazetesinin ilave yayımları, Balkan Savaşının daha çok askerî yönü hakkında bilgiler verirken, gazetenin bu süreçte neşredilen nüshaları incelendiğinde savaşın siyasi, toplumsal, ekonomik ve lojistik açılardan da haber ve içeriklere konu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *Takvîm-i Vekâyi*'nin Balkan Savaşları hakkında sütunlarında yer verdiği haberler, başkent basınından çok farklı olmasa da bu haberlerin resmî bir hüviyete sahip olması, onu dönemin diğer gazetelerinden ayıran en önemli özelliği olarak gösterilebilir.

320 Bu noktada gazetenin 1831-1841 yılları arasındaki tüm nüshalarını transkripte ederek 1000 sayfadan fazla bir çeviri metni literatüre dâhil eden bir çalışma için bk. Ebru Benzer, **Takvim-i Vekayi'nin 1831 - 1834 Yılları Arası Transkripsiyonu**, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2013. Gazete üzerine kaleme alınan ilk yüksek lisans tezinin yazarı ise Kırım Harbi'ni değerlendirdiği çalışmasında kaynak ile olan diyalogunu “Biz gazete sayfaları içinde kalan bu geniş kapsamlı haber ve yorumları Osmanlıca bilmezlikten dolayı gazeteden okuyup istifade edemeyenlerin hizmetine sunmak üzere günümüz Türkçesi ile aktarmaya çalıştık” ifadeleri ile izah etmektedir bk. Hakkı Yapıcı, **agt.**, ön söz.

321 Bu noktada sadece lisansüstü tezlerde değil diğer akademik yayımlarda da benzer izler görülmektedir bk. Nesimi Yazıcı, **Takvim-i Vekayi Belgeler**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983. Gazete hakkında ayrıca bk. Orhan Koloğlu, **Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1982.

Bu doğrultuda gazetenin savaş hakkındaki ilk içeriği, Rumeli ve İstanbul vilayetleriyle Çatalca Sancağı dâhilinde ilan edilen, icrasından da Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerinin sorumlu olduğu idare-i örfiye hakkındadır³²². Bu bağlamdaki bir diğer haberde ise er ve zabitlerin siyasetle ilgilenmesini yasaklayan askerî ceza kanununa getirilen ilave maddelerden söz edilmektedir³²³. Bu örnekler ilk bakışta *Takvîm-i Vekâyi*'nin savaşın idari ve siyasi yönü hakkında kamuoyunu bilgilendirdiğini göstermektedir. Nitekim devlet bürokrasisi gazeteyi bu noktada savaşın sonuna kadar etkin bir şekilde kullanmıştır. Fakat bu durum, ileride de değinileceği üzere gazetenin savaşın askerî güncesi hakkında aynı titizliği sergilediği anlamına da gelmemektedir.

Takvîm-i Vekâyi gazetesinde yer alıp da dönemin diğer gazetelerinde bulunmayan “İmalat-ı Harbiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'nden” başlıklı ilanlar bu noktada altı çizilmesi gereken bir diğer içeriktir. Savaşın başlangıcı ile birlikte gazetenin önemli içeriklerinden biri haline gelen bu başlık altında, İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının faaliyetleri, fabrikaların ihtiyaç duyduğu ham maddeler, bu fabrikalarda üretilen mamul ürünler³²⁴ başta olmak üzere, ordunun ihtiyaç duyduğu tüm teçhizat ile birlikte tamirat ve sevkiyat işlemleri hakkında da ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır³²⁵.

Bir önceki bölümde bahsedilen ilave yayımlarının en önemli içeriklerinden olan askerî mücadeleler, henüz bu nüshalar yayımlanmadan önce *Takvîm-i Vekâyi*'nin sütunlarında yer almaya başlamış olup bu bağlamdaki ilk habere 20 Ekim 1912 tarihli gazetede yer verilmiştir. Buna göre dün öğleden sonra Kırcaali'nin kuzeyinden ilerlemek isteyen Bulgar askerlerinin gerçekleştirdiği taarruz, bölgedeki Osmanlı askerleri tarafından “def” edilmiştir. Yine Sırbistan hududunda meydana gelen şiddetli muharebelerde başarı elde eden Osmanlı kuvvetlerini, Varna Limanı'nda karşılaştığı Bulgar torpidosunu geri çekilmeye mecbur eden Osmanlı donanmasının başarıları takip etmiştir³²⁶.

Takvîm-i Vekâyi, bu süreçte savaş hakkındaki haberleri ayırt edici bir başlık altında sunmamıştır. Öyle ki harp haberleri dahi gazetenin klişe başlıklarından olan “mevad-ı umumiye” altında kendisine yer bulmuştur. Dolayısıyla gazetenin savaş hakkındaki tavrını ve yayın içeriğini tespit edebilmek, savaş sırasında yayımlanan

322 “Mevad-ı Umûmiye İrade-i Seniye Suretidir”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1249, 8 Ekim 1912, s. 1.

323 “Mensubin-i Askeriyenin Siyasetle Men-i İştigaline Dair Askeri Ceza Kanununa Müzeyyel Kanun-u Muvakkat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1251, 10 Ekim 1912, s. 1.

324 Fişek üretimi hakkında bir haber için bk. “İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti Umûmiyesi'nden”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1257, 17 Ekim 1912, s. 4.

325 “İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti Umûmiyesi'nden”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1258, 18 Ekim 1912, s. 4.

326 “Mevad-ı Umûmiye”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1260, 20 Ekim 1912, s. 1-2.

nüshaları birbirinden ayırt etmeksizin incelemeyi gerektirmektedir. Öte taraftan savaşın diplomatik gündemi de yeri geldiğinde gazetenin sütunlarını doldurmuştur. Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini belirten resmî tebliğinin ardından her iki ülkenin de görevde bulunan maslahatgüzarlarını geri çekmesi neticesinde, Osmanlı Devleti ile Balkan müttefikleri arasındaki diplomatik³²⁷ ve ticari ilişkiler de en alt seviyeye indirilmiştir. Nitekim savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Rüşumat Müdüriyetinden bildirildiğine göre, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan ihraç edilen “eşyanın kıymeti üzerinden %100 gümrük vergisi alınacağı” ve 23 Ekim 1912 tarihli bu kanunun “ilan-ı harp tarihinden itibaren bu ülkelerden çıkan” eşyaları da kapsayacağı belirtilmiştir³²⁸. Yine *Takvîm-i Vekâyi*, Balkan Savaşlarının kendinden menkul bir sonucu olarak meydana gelen göç hadiseleri üzerine, devlet bürokrasisinin erken tarihli düzenlemeler gerçekleştirdiğini göstermektedir. Öyle ki savaşın sona ermesine kadar toplumsal bir mesele haline gelen bu konu hakkında, bürokrasisinin muhacirler için aldığı kararlar gazetede üzerinden kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu haberlerden ilki, savaş sebebiyle “Dersaadet vilayetine iltica eden ve edecek olan muhacirlerin iskân ve işleri için 1912 senesi Dâhiliye bütçesine 100.000.000 kuruşun” ilave edildiğini bildirmektedir³²⁹. Yine harbin başlamasıyla birlikte gerek İstanbul ve diğer vilayetlerden gerekse başta Müslüman ülkeler olmak üzere yabancı devletlerden Osmanlı Devleti'ne gönderilen ianeler de savaş boyunca *Takvîm-i Vekâyi*'nin sütunlarını doldurmuştur³³⁰. Savaşın askerî yönü ise kamuoyu ile sadece muharebe haberleri olarak paylaşılmamış, bu bağlamda yürürlüğe konulan kanun ve nizamnameler de gazetede yer almıştır. Nitekim *Takvîm-i Vekâyi*'nin bir diğer klişe sütunu olan “kavanin ve nizamat” başlığı altında, redif ve müstahfizların ailelerine tahsis olunan maaş hakkındaki kanun³³¹ ile gönüllü askerlik hizmetinde bulunmak isteyenlerin ısrarlı talepleri karşısında hazırlanan nizamname yayımlanmıştır³³².

Devletin resmî yayın organı olan *Takvîm-i Vekâyi* bu süreçte savaşa dair çeşitli haberlerin yanında yerel idarelerin muhtelif kademelerinde gerçekleştirilen atamalar vs. hakkında da bilgiler sunmaya devam etmiştir. Gerek İstanbul gerekse

327 “Mevad-ı Umûmiye, 25 Eylül 1328 Tarihli Tebliğ-i Resmî Suretidir”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1262, 22 Ekim 1912, s. 3-4.

328 “Rüşumat Müdüriyeti Umûmiyesi'nden”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1266, 26 Ekim 1912, s. 2-3.

329 “Kavanin ve Nizamat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1269, 29 Ekim 1912, s. 1.

330 “Harbiye Nezaretinden”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1309, 12 Aralık 1912, s. 1.

331 “Hal-i Harb Münasebetiyle Taht-i Silah Altına Celb Olunan Maaşsız Efrad-ı Redife ve Müstahfazanın Ailelerine Tahsis Olunacak Maaş Hakkında Kanun-u Muvakkat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1306, 9 Aralık 1912, s. 1; “Hal-i Harb Münasebetiyle Taht-i Silah Altına Celb Olunan Maaşsız Efrad-ı Redife ve Müstahfazanın Ailelerine Tahsis Olunacak Maaş Hakkında Kanun-u Muvakkat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1364, 5 Şubat 1913, s. 1.

332 “Kavanin ve Nizamat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1283, 12 Kasım 1912, s. 1.

taşrada görülmekte olan mahkeme davaları da bu haberler arasında yer almaktadır. Özellikle İstanbul Beyoğlu Mahkemesinde görülen ve görülecek olan mahkemelelerin içerikleri incelendiğinde savaş sebebiyle “istimbotu zapt ve müsadere olunan Yunan tebaasından” ifadelerini içeren, pek çok davanın görüldüğü anlaşılmaktadır³³³. Yine savaşın diplomatik yönüne bakılacak olursa, 21 Kasım 1912 tarihinde Bulgaristan hükûmeti tarafından ileri sürülen mütareke şartlarının kabul edilme-yerek harbe devam edileceği kamuoyunun bilgisine sunulmuştur³³⁴. Fakat kısa bir süre sonra, muharebe kuvvetlerinin mevcut mevkilerinde kalarak Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile sulh müzakerelerine başlandığı, Yunan hükûmeti ile harbin devam ettiği bildirilmiştir³³⁵.

Takvîm-i Vekâyi'nin Ekim ve Kasım aylarında yayımlanmış olduğu ilaveler gerek batı gerekse doğu olmak üzere Osmanlı Ordusunun mücadele ettiği cephe-lerdeki muharebeler hakkında bilgiler içermektedir. Son olarak 24 Kasım 1912 tarihinde yayımlanan ilave yayının ardından 22 Aralık tarihli nüshaya kadar gazetede muharebeler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Nitekim gazetenin yaklaşık 1 ay boyunca harp haberlerine yer vermeyişi bu tarih aralığında Osmanlı Devleti ile Balkan müttefikleri arasında gerçekleştirilen sulh müzakereleri ile açıklanabilir. Bu süreçte, Yunanistan Hükûmeti ile sulh müzakeresi yapılmadığı ve harbin iki taraf arasında devam ettiği göz önüne alınırsa, 22 Aralık 1912 tarihli *Takvîm-i Vekâyi* gazetesindeki harp haberlerinin Yanya'da meydana gelen muharebeleri konu edinmiş olması şaşırtıcı değildir. Nitekim 19 Aralık 1912 tarihinde Osmanlı Batı Ordusu Kumandanlığından iletilen telgrafnameye göre Osmanlı birlikleri bu sabah, Yanya muhitinde 5 gündür devam etmekte olan “kanlı muharebelerin” ardından karşısında bulunan Yunan kuvvetlerini bölgeden “def etmeyi” başarmıştır³³⁶. Bu haberin ardından yine yaklaşık 1 ay sonra kamuoyu ile paylaşılan bir diğer harp haberi ise Osmanlı donanmasının 18 Ocak 1913 günü sabah saatlerinde boğazdan çıkarak Limni açıklarında düşman donanmasıyla gerçekleştirdiği ve 3 saat kadar süren muharebe hakkındadır. Buna göre düşman donanmasının maruz kaldığı isabetli atışlar neticesinde Osmanlı donanması “muzafferen” geri dönmüş ve önemli bir başarı elde etmiştir³³⁷. Ancak belirtmek gerekir ki ilerleyen dönemlerde Limni ve Gökçeada Yunanistan tarafından ele geçirilerek, Çanakkale

333 “Dersaadet İlamat’ı Nizamie İcra Dairesinden”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1304, 7 Aralık 1912, s. 4.

334 “8 Teşrinisani 328 Tarihli Tebliğ-i Resmî Suretidir”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1291, 24 Kasım 1912, s. 3.

335 “Mevad-ı Umûmiye”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1302, 5 Aralık 1912, s. 3.

336 **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1319, 22 Aralık 1912, s. 1.

337 “Karargâh-ı Umûmi’den Tebliğ Olunan Malumat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1348, 20 Ocak 1913, s. 1-2.

Boğazı ve civarında keşif uçuşları yapan düşman uçakları için bir üs olarak kullanılmıştır³³⁸.

Öte taraftan savaş oldukça geniş bir bölgeye yayılmış olmasına rağmen özellikle de kuşatmanın devam ettiği şehirler hakkında kamuoyuna uzun bir süre bilgi verilmediği anlaşılmaktadır. Öyle ki kuşatma altında bulunan Edirne, bu anlamda dikkat çekici bir örnektir. Gazetede şehir hakkında paylaşılan ilk haber Kale Kumandanlığının 13 Ocak 1913 tarihinde ilettiği telgrafname içeriğinden ibaret olup; şehirdeki tüm ümera ve zabitan ailelerinin hayatta olduğu, kendilerine maaş tahsis edilip ayrıca iâşe yardımında bulunulduğu belirtilmektedir³³⁹. Fakat 1 Şubat tarihli gazetede “Karargâh-ı Umûmiye’den tebliğ edildiği” üzere Bulgarların mütarekeyi feshettiği ve mütareke protokolüne göre harbin Pazartesi günü akşamı saat 19.00’dan itibaren tekrar başlayacağı bildirilmektedir³⁴⁰. Bu haberin ardından *Takvîm-i Vekâyi*’nin özellikle Trakya Bölgesi’ndeki muharebeler ile Edirne kuşatması hakkında kamuoyunu daha sık bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Edirne Valisi ile Müstahkem Mevkii Kumandanı Mehmet Şükrü Paşa’nın Dâhiliye Nezaretine ilettiği telgraf bu bağlamda âdeti bir dönüm noktası olmuştur. Buna göre akşam saat 19.30’da Bulgarlar tarafından Edirne Kalesi’nin doğu ve güney cephelelerinde topçu ve piyade ateşi icra edilmiş, şehir bombardıman altına alınmıştır. Fakat buna rağmen “Kahraman askerlerimizin” Bulgar Ordusuna karşılık verdiği, şehir içinde sükûnet ve asayişin kısa sürede sağlandığı belirtilmiştir. Dâhiliye Nezareti, Edirne’den bildirilen bu telgrafın hemen ardından hükûmet adına tüm Osmanlı kamuoyuna seslenerek herkesin maddi ve manevi her türlü fedakârlığa hazır olmasını ve son olarak da “neşriyat-ı bedhahhaneye itimat etmemeleri”ni istemiştir³⁴¹. Öte taraftan *Takvîm-i Vekâyi* kuşatma altında bulunan şehirler hakkında sessizliğini korumaya devam etse de İstanbul gazeteleri Yanya, İşkodra ve Edirne kuşatmaları hakkında Avrupa matbuatından iktibas ettiği haberleri kamuoyu ile paylaşmaktan imtina etmemiştir. Üstelik bu haberlerin büyük bir kısmı anılan şehirlerin kaybedilmek üzere olduğuna dair ifadeler içermekteydi.

338 Umur Tuncer, *agt.*, s. 236-274.

339 “Mevad-ı Umûmiye”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1344, 16 Ocak 1913, s. 1. Kuşatmanın tanıklarından olan Yarbay Raif Necdet Bey kaleme aldığı hatıralarında, bugünlerde askere iâşe yardımında bulunmak bir yana askere verilen ekmek miktarının daha da azaltıldığını, tuz, şeker ve un stoklarının ise tükenmek üzere olduğunu ifade eder, bk. Raif Necdet, *Ufûl Batış*, Haz. Esra Keskinılıç, Bensenö Yayınları, İstanbul 2002, s. 95.

340 “Karargâh-ı Umumiden Tebliğ Edilmiştir”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1360, 1 Şubat 1913, s. 1.

341 “Dâhiliye Nezareti Celilesinden Tebliğ Edilmiştir”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1364, 5 Şubat 1913, s. 1.

3.2. Takvîm-i Vekâyi Gazetesi ve Savaş Haberleri

İlk olarak ilave yayımlar devamında da “Mevad-ı Umûmîye” başlığı altında kamuoyu ile paylaşılan harp haberleri, 20 Şubat 1913 tarihinden itibaren yeni bir başlık altında yayımlanmaya başlamıştır. Ancak *Takvîm-i Vekâyi* gazetesi savaş döneminde neredeyse her gün yayımlanmış olmasına rağmen kamuoyunu harp haberleri hakkında aynı seyirde ve şeffaflıkta bilgilendirmemiştir. Her ne kadar yukarıda değinildiği üzere savaşın beraberinde getirdiği ekonomik, idari, toplumsal vb. konular kamuoyu ile düzenli ve resmî bir surette paylaşılsa da aynı hassasiyetin askerî anlamda gösterildiğini söyleyebilmek oldukça zordur. Bu noktada işleri daha ilginç bir hâle getiren şey ise gazetenin savaş hakkında diğer konularla karşılaştırıldığında daha çok askerî haberlere yer vermiş olmasıdır. Devletin “resmî” sesi olan *Takvîm-i Vekâyi*'nin sütunlarında hâlihazırdaki savaşa dair haberlerin olması şaşırtıcı değilse de üzerinde durulması gereken nokta bu haber içeriklerinin bir kontrol mekanizması ile törpülenmesi hatta yer yer derin suskunluklara gömülmüş olmasıdır. Bu doğrultuda *Takvîm-i Vekâyi*'nin Balkan Savaşları sırasında harp haberlerini kamuoyu ile “nasıl” paylaştığını anlayabilmek için “vaka-yı harbiye” başlığı altında yer alan askerî raporlara yakından bakmak yerinde olacaktır. Bu bölümde gazetede yer alan tüm “vaka-yı harbiye” haberleri bahse açılarak, yeterli sayıda örnek üzerinden gazetenin yayın politikasını tespit edebilmek hedeflenmektedir.

“Vaka-yı harbiyeye dair 18 Şubat sene 1913 tarihli rapor”, gazetenin bu başlık altında kamuoyu ile paylaştığı ilk haberdır. Rapora göre Şubat'ın 17. günü düşman tarafından gerçekleştirilen fasılalı bir bombardıman dışında Edirne'de kayda değer bir hadise meydana gelmemiştir. Bolayır taraflarında ise herhangi bir askerî hareketlilik yaşanmazken Çatalca hattında da keşif ve tahkimat işlerine devam edilmiştir³⁴². 25 Şubat gününü ihtiva eden bir diğer raporda ise bölgedeki hava muhalefeti dolayısıyla hiçbir askerî hadisenin meydana gelmediği belirtilmektedir. Raporda Osmanlı Ordusunun “bugünlerdeki” genel durumu ise “lehü'l-hamd” yerindedir şeklinde ifade edilmiştir³⁴³. Yine aynı güne ait ikinci bir raporda Bolayır ve Çatalca'da “vaziyeti harbiyenin tebdil etmediği” bildirilirken, aynı gün içerisinde Edirne düşman tarafından hafif surette bombardımana tutulmuş ve bilhassa şehrin doğu cephesinde meydana gelen topçu muharebeleri devam etmiştir³⁴⁴.

1 ve 3 Mart 1913 tarihli harp raporlarını konu edinen 4 Mart tarihli yayına göre, gerek Çatalca ve Bolayır'da, gerekse Edirne'de hiçbir hadise meydana gelmemiştir. Raporun ayrıntısında ise 2 gündür devam etmekte olan kar tipi sebebiyle

342 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 5 Şubat Sene 328 Tarihli Rapordur”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1378, 20 Şubat 1913, s. 1.

343 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 13 Şubat Sene 328 Tarihli Rapordur”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1385, 27 Şubat 1913, s. 1.

344 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 13 Şubat sene 328 tarihli rapordur”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1387, 1 Mart 1913, s. 2.

Bolayır'da sükûnetin korunduğu Edirne'de ise düşmanın aralıklarla şehri bombardıman ettiği bununla birlikte “askerimizin sıhhatinin her tarafta” yerinde olduğu, birliklerimizin ise kar tipisinden etkilenmediği belirtilmiştir³⁴⁵. 3 gün boyunca devam eden fırtına sebebiyle 6 Mart 1913 tarihli raporda da Çatalca ve Bolayır bölgelerinde herhangi bir askerî harekâtın meydana gelmediği aktarılmıştır. Ancak Çatalca'nın doğu tarafında düşmanın istifade ettiği bir mandıraya denizden yapılan top atışları neticesinde, içeride bulunan düşman askerlerinden yalnızca 3'ü canını kurtarabilirken “bakiyesi itlaf” edilmiştir. Hava koşullarının ağırlaşmış olması nedeniyle Silivri ve Bahçe taraflarında da düşmana tesadüf edilmediği raporda yer alan bir diğer ayrıntıdır. Edirne'de ise 3 günden beri devam eden hafif bombardıman, sadece ayın 3. günü biraz şiddetlenmiş olsa da “her tarafta asakir-i şahanenin sıhhati matlub derecede” olduğu ifade edilmiştir³⁴⁶.

Mart ayının başlangıcı ile birlikte Edirne kuşatması, *Takvîm-i Vekâyi*'nin kamuoyu ile paylaştığı askerî raporların ilk sırasında yer almaya başlamıştır. Bu doğrultuda ayın ilk raporlarına göre, Mart'ın 6. ve 7. günleri Edirne'deki bombardıman ile istihkâmlar arasındaki top muharebeleri devam ederken şehirde sükûnet ertesi gün sağlanabilmiştir. Bolayır'da ise Kuru Çiftliği civarına taarruz eden düşman taburu üzerine, topçu ateşi icra edilerek ilerlemeleri engellenmiştir. Bununla birlikte Mart'ın 7. günü Turgut Zırlı üzerine açılan top ateşinde düşman hiçbir isabet sağlayamamıştır. Fakat Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlayan noktalardan Doğan Arslan mevkisindeki fener dubasını sahilden bombardımana tutan düşman, dubayı tahrip etmiştir. Yine aynı gün Bolayır üzerinden Gelibolu'ya gelen bir düşman tayyaresi, askerî birliklere ateş etse de hiçbir tesir meydana getirememiş, Çatalca'da ise herhangi bir askerî hareketlilik meydana gelmemiştir³⁴⁷. 10 Mart 1913 tarihinde yayımlanan bu harp haberleri geride kalan son 4 güne dair Trakya Bölgesi'nde meydana gelen muharebeler ile birlikte deniz ve hava operasyonları hakkında da bilgiler sunması bakımından oldukça ayrıntılı bir içeriğe sahiptir.

Bunun yanında *Takvîm-i Vekâyi* her ne kadar günlük olarak “vaka-yı harbiye” raporları yayımlamasa da yayımlanan raporların geride kalan birkaç günü konu edindiği gözden kaçırılmamalıdır. Fakat bu noktada altı çizilmesi gereken en önem-

345 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 16 ve 17 Şubat Sene 328 Tarihli Rapordur”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1390, 4 Mart 1913, s. 1; **BOA**, HR.SYS., 2080/20, s. 3; **BOA**, HR.SYS., 2080/20, s. 10. Oysa şehirde bulunan Yarbay Raif Necdet Bey'e göre durum pek de öyle değildir. Altı gündür aralıksız yağın kar nedeniyle asker âdeti tabiatla savaş vermekte ve dolayısıyla oldukça yorgun ve muzdarip bir durumdaydı. Öte yandan asker bir yandan tabiatla mücadele verirken kendilerine verilen ekmek miktarı da ayı günlerde 400 grama indirilmişti, bk. Raif Necdet, *age.*, s.110.

346 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 21 Şubat sene 328 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1394, 8 Mart 1913, s. 2.

347 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 24 Şubat sene 328 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1396, 10 Mart 1913, s. 4.

li husus, *Takvîm-i Vekâyi*'nin 6 Mart 1913 tarihinde Yunan Ordusu tarafından ele geçirilen Yanya ve hatta Osmanlı Batı Ordusu hakkında hiçbir rapor yayımlanmamış olmasıdır. Aynı günlerde Osmanlı basınına baktığımızda ise görece daha serbest bir yayın politikasının takip edildiği söylenebilir. Öyle ki *Tanîn* gazetesi, Yanya'nın 7 Mart'ta düştüğüne dair İstanbul'daki sefaretlerden yayılan ve Beyoğlu'nda devran eden bazı şayiaları kamuoyu ile paylaşmıştır. Fakat bu haberlerin henüz Atina ajansları tarafından dahi servis edilmediğine değinen gazete, ertesi gün Yanya'nın sükût ettiğine dair ortalıkta dolaşan rivayetlerin, Avrupa gazetelerinin haberleri olduğunu belirtmiştir³⁴⁸. Avrupa gazetelerinin bu doğrultuda birçok kez menfi haberler yayımladığı halde bu haberlerin hemen hiçbirisini teyit etmediği göz önüne alındığında bu söylentilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine değinen *Tanîn*, “bu şaiyanın birkaç gün zarfında tamamen” anlaşılacağını belirtmektedir³⁴⁹. Nitekim ertesi gün İsmail Hakkı imzasını taşıyan “Yanya'nın Sükûtu” başlıklı haber, *Tanîn* tarafından sürmanşetten kamuoyu ile paylaşmıştır³⁵⁰. *Tasvîr-i Efkâr* ise benzer şekilde sürmanşetten paylaştığı Yanya görselini “bugün surlarında Yunan bayrağı dalgalanan zavallı Yanya'mız” ifadeleriyle kamuoyuna aktarmıştır³⁵¹.

Gazetenin bu “sessiz” çizgideki yayın politikasını daha belirgin bir hâle getirebilmek için kuşatmanın devam ettiği Edirne ve İşkodra şehirleri hakkında yayımlanan raporlara bakarak daha tutarlı veriler elde edilebilir. Öyle ki 14 Mart gününe gelindiğinde Edirne hafif surette bombardımana tutulurken yer yer topçu muharebeleri yaşanmıştır. Çatalca hattı önlerinde ilerlemek isteyen bir kıta düşman askerî şiddetli topçu ateşi ile püskürtülürken, Bolayır taraflarında herhangi bir “hadise-i harbiye zuhur etmemiştir³⁵²”. Birbirlerini takip eden bu raporlara göre Edirne'de 17 Mart günü de “hafif topçu düellosundan başka” bir şey meydana gelmemiş, Bolayır taraflarına gelen bir düşman tayyaresi ise askerimiz tarafından açılan ateşle herhangi bir keşif yapamadan dönmek zorunda kalmıştır. Çatalca hattı ise son günlerin en hareketli muharebelerine sahne olsa da düşman ağır kayıplar vererek püskürtülmüştür³⁵³. 19 Mart günü Edirne'de sessizlik devam ederken, Çatalca hattının neredeyse tüm cephelerinde muharebeler meydana gelmiştir. Sağ cenahtan harekât eden birliklerimiz akşam vaktine kadar “düşman piyadeleriyle cansiperane

348 “Balkanlar Muharebesi: Harb ve Sulh-Yanya”, *Tanîn*, No. 1534, 9 Mart 1913, s. 1.

349 “Balkanlar Muharebesi: Harb ve Sulh-Yanya Hakkında”, *Tanîn*, No. 1535, 10 Mart 1913, s. 1.

350 “Siyaset-Yanya'nın Sükûtu”, *Tanîn*, No. 1536, 11 Mart 1913, s. 1.

351 “Bugün Surlarında Yunan Bayrağı Temevvüc Eden ve Minarelerinde de İhtimal ki Nâkus Melânet Tânin Endâz Olan Zavallı “Yanya”mız”, *Tasvîr-i Efkâr*, No. 694, 13 Mart 1913, s. 1.

352 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 2 Mart sene 329 tarihli rapordur”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1403, 17 Mart 1913, s. 3.

353 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 4 Mart sene 329 tarihli rapordur”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1404, 18 Mart 1913, s. 3; **BOA**, HR.SYS., 2081/8, s. 3.

ve fedakârane” çarpışarak bazı sırtları ele geçirmiştir. Birinci Kolordunun bölgede bulunan çeşitli müfrezeleri, müşterek bir taarruz harekâtında bulunarak Kadıköyü’nün güney kısmını zapt etmiştir. Biri Terkos diğeri Bigados (Büyükçekmece ile Silivri arasında) istikametinde uçuş gerçekleştiren tayyarelerimiz ise bölgede keşifte bulunmuştur. Yine iki düşman torpidosu Bozcaada ve Tekke Burnu açıklarında üzerlerine açılan topçu ateşi ile “def ve tard” edilmiştir³⁵⁴. Çatalca hattında gerçekleşen 3 günlük yoğun muharebelerin ardından Mart’ın 21’inde, bölgede Bolayır ile birlikte sükûnet sağlanmıştır. Edirne doğu ve güney cephelerinden hafif surette topçu ateşine maruz kalsa da buna karşılık doğu cephesinde bulunan düşman karargâhı bombardıman edilmiştir³⁵⁵.

25 Mart gününe ait vakayı harbiye raporuna göre, Edirne 22 ve 23 Mart tarihlerinde cüzi miktarda bombardımana tutulmuş ve kuzey cephesinde de topçu muharebesi meydana gelmiştir. Yine Mart’ın 23. günü Bolayır ve Çatalca civarında sükûnet devam etmiştir. Fakat bir gün sonra Çatalca hattındaki sağ cenahımız karşısında bulunan düşman, iki tabur kadar kuvvetle taarruz etmiş, gerçekleşen şiddetli top ve hafif piyade muharebesinin ardından bölgeden def edilmiştir. Bununla birlikte düşmanın bir fırkadan fazla kuvvetle Kadıköyü istikametinden, yine bir fırka kadar kuvvetiyle de güney taraflarında bulunan birliklerimizin ileri mevkilerine gerçekleştirdikleri taarruzlar, akşama kadar devam etmiş ve bu bölgelerde şiddetli muharebeler yaşanmıştır³⁵⁶.

26 Mart 1913 tarihli rapor ise oldukça geniş kapsamlıdır. Rapor ilk olarak Çatalca hattında bir gün önce meydana gelen gelişmelerden haberler vermekte, bölgedeki birliklerimiz üzerine gerçekleştirilen topçu ateşinin akşama kadar devam ettiğini ve bu hadisenin dışında bölgede kayda değer başka bir olayın meydana gel-

354 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 6 Mart sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1406, 20 Mart 1913, s. 2-3; **BOA**, HR.SYS., 2081/8, s. 11.

355 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 9 Mart sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1409, 23 Mart 1913, s. 2; **BOA**, HR.SYS., 2081/10, s. 17.

356 “Mevad-ı Umûmiye”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1412, 26 Mart 1913, s. 1; **BOA**, HR.SYS., 2081/11, s. 6. *Takvîm-i Vekâyi*’de yer alan savaş haberleri dönemin diğer gazeteleri ve özellikle günlük ve hatırat gibi metinlerle karşılaştırıldığında hemen hemen tamamıyla farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Öyle ki 22 ve 23 Mart 1913 tarihinde Edirne’nin küçük çaplı bir bombardıma tutulduğunu belirten *Takvîm-i Vekâyi*’deki bu haberi, Edirne Karaağaç’taki Fransız Koleji’nde bir öğretmen olarak görevde bulunan ve aynı zamanda Katolik bir misyoner olduğu anlaşılan R. P. Paul Christoff’un günlüğüyle karşılaştırdığımızda şehrin bu günlerde hiç de sakin olmadığı görülmektedir. 22 Mart günü şehrin doğu ve kuzey cephelerini bombalayan düşman, akşama doğru Papaztepe’yi de hedefine almıştı. Saat 18.45 sularında Edirne üzerinden geçen bir uçak ise bildirilerle birlikte birkaç bomba daha atmıştı. Yazarın ifadelerine göre gece boyunca top sesler işitilirken, 23 Mart sabah saatlerinde ise kuzey cephesinde yoğun bir bombardıman başlamıştı, bk. R.P. Paul Christoff, **Edirne Kuşatması Günlüğü Kuşatma Altında Yaşayan Birinin Günlük Notları**, çev ve haz. Yunus Emre Kaleli, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2017, s. 198-200.

mediğini bildirmektedir. Aynı gün Bolayır'a bakıldığında ise sükûnet yine devam etmiştir. Edirne'de ise 48 saatten beri kanlı ve şiddetli muharebelein yaşandığı rapor içerisinde yer alan bir diğer ayrıntıdır. Şiddetli topçu ateşinin ardından düşmanın kuvvetli piyade kolları, istihkâmlardaki ileri karakollarımız üzerine hareket etmişler ve bu karakollardan bazıları asli hatlara kadar çekilmiştir. Rapora göre Edirne civarındaki en şiddetli muharebeler ise Doğu cephesinde meydana gelmiştir³⁵⁷.

27 Mart 1913 tarihli rapor ise, “dün Çatalca'da sağ cenahımızın ileri karakollarında bulunan müfrezelerimizin, düşmanla akşama kadar hafif bir surette top muharebesi” gerçekleştirdiğini belirtirken, bölgenin diğer cephelerinde herhangi bir hadise vuku bulmamıştır. Sol cenahta yer alan Büyükçekmece'nin batı sırtlarında ise düşman ileri bir harekât gerçekleştirmiş, ancak mevzilerimizden icra edilen şiddetli top ateşinin tesiriyle bu harekât etkisiz hâle getirilmiştir. Bölgedeki top muharebesi gün batımından sonra bile devam etmiş fakat vaziyette bir değişiklik olmamıştır. Bolayır taraflarında uzun bir süredir olduğu gibi kayda değer bir hadise yaşanmamıştır. Fakat dün saat sekizden beri Edirne ile telsiz telefon muhaberatı kesilmiş ve biraz evvel alınan telgrafnamede Doğu cephesindeki Cevizlik, Ayvazbaba ve Taş Ocakları tabyalarının sükûtu haber edilmiştir³⁵⁸. Nitekim *Takvîm-i Vekâyi*'nin Edirne hakkında kamuoyu ile paylaştığı bu haberin ardından gazetede şehir hakkında başka bir bilgiye yer verilmemiştir. Hâl böyleyken gazetede “vaka-yı harbiye” haberlerini Edirne'nin ardından İşkodra'nın kaybedildiği 22-23 Nisan 1913 tarihine kadar incelemek çok daha anlamlı ve bir o kadar da tutarlı veriler elde edebilmemiz adına önemlidir.

31 Mart 1913 tarihli gazetede, 29 Mart günü Bolayır'da sükûnetin devam ettiği bildirilmektedir. Ayrıca 30 Mart'ta Büyükçekmece'nin batısında vuku bulan muharebe neticesinde düşman 1.000 kadar maktul vermekle birlikte daha sonra alınan raporlardan “bir hayli tüfek ve portatif kazma, kürek ile çanta”nın ele geçildiği anlaşılmaktadır³⁵⁹.

Nisan ayının ilk raporunda ise bir önceki günkü rapora atıfla, Büyükçekmece'nin batısında bulunan müstahkem mevkieler önünden püskürtülen düşman kuvvetleri, bazı birliklerimiz tarafından takip edilmiş, bu takip sırasında yollarda 1.000'i aşkın düşman cesedine tesadüf edilmiştir. Takip edilen düşmanın tamamı Çakalköy Deresi'nin güneyinde yer alan müfrezelerimiz tarafından bölgeden uzaklaştırılmıştır. Kalezya köyünün batısında yer alan piyade birliklerimizi yan ateşe tutan bir düşman bataryası ise tamamıyla tahrip edilmiştir. Bununla birlikte Çatalca

357 “Mevad-ı Umumiye”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1413, 27 Mart 1913, s. 2; **BOA**, HR.SYS., 2081/11, s. 14.

358 “Mevad-ı Umumiye”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1414, 28 Mart 1913, s. 12-13.

359 “Mevad-ı Umumiye”, *Takvîm-i Vekâyi*, No. 1417, 31 Mart 1913, s. 1.

hattının geri kalanında herhangi bir “vukat-ı harbiye” meydana gelmezken, Bolayır uzun süredir sahip olduğu sessizliği muhafaza etmiştir³⁶⁰.

“1 Nisan 1913 tarihli vakayı harbiyeye dair rapor”da ise dün Çatalca hattının sol cenahında yalnızca topçu muharebesinin gerçekleştiği, bölgede piyade muharebesinin yaşanmadığı belirtilmiştir. Akşama doğru geri çekilmek isteyen düşman kuvvetleri, topçu birliklerimiz tarafından ateş altına alınmış ve “perişan” edilmiştir. Bununla birlikte aynı cephenin geri kalanında ise dikkate değer bir hadise meydana gelmemiştir. Elde edilen bir esirin ifadesine göre Büyükçekmece’nin batısındaki muharebede düşmanın on beşinci alayı “mahvolmak derecesinde” önemli kayıplar vermiştir. 1 Nisan tarihli raporda son olarak Bolayır taraflarındaki sakin halin devam ettiği ve ordu ahvalinin gayet memnun edici olduğu belirtilmiştir³⁶¹.

7 Nisan tarihine geldiğinde gazetenin sütunlarında yer alan vakayı harbiye haberlerinin yine 1 gün öncesini konu edindiği görülmektedir. Buna göre 6 Nisan günü Çatalca ve Bolayır hattında dikkate değer bir hadise yaşanmamış olup ordunun ahvali yine oldukça memnuniyet vericidir³⁶². Fakat ertesi gün Çatalca hattının sağ tarafında keşif kollarımız üzerine düşman tarafından ateş edildiği sol tarafta ise “hafif ve tesirsiz surette” karşılıklı topçu ateşleri gerçekleştirildiği aktarılmıştır. Aynı gün bir tayyaremiz Kabakça istikametine hareket ederek düşman hakkında bazı gözlemlerde bulunup önemli bilgiler elde etmiştir. Son dönemin sessiz cephelelerinden olan Bolayır bugün de sükûnetini muhafaza etmiştir³⁶³. Çatalca hattı, 8 Nisan günü olduğu gibi gecesinde de özellikle Çanakça ve Kestanelik mevkisindeki birliklerimiz üzerine düşman kuvvetlerinin taarruz etmesiyle hareketli saatler geçirmiş ancak “daima hazır bulunan kıtaatımızın” karşılık vermesiyle düşman taarruzu engellenmiştir. Bununla birlikte hattın sol tarafında, özellikle güney kesimlerde yer alan sırtlarda düşman ile karşılıklı olarak hafif piyade muharebesi vuku bulmuştur. Aynı gün Mecidiye Kruvazörü, boğazdan çıkarak Bozcaada’nın güneyinden harekete geçen düşman torpidosunu geri çekilmeye mecbur ederken, “Bolayır cihetinde sükûn hükümfermadır³⁶⁴”.

10 Nisan gününe ait sıradaki rapora göre, dün Çatalca hattının sol tarafında karşılıklı topçu ateşi gerçekleştirilmiş olsa da hattın geri kalanında kayda değer bir hadise yaşanmamıştır. Fakat dün bir Yunan torpidosu, Ayazmend mevkisini bombardıman altına almış ise de sahilde konuşlanan topçu birliklerimiz tarafın-

360 “Mevad-ı Umûmiye”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1418, 1 Nisan 1913, s. 1; **BOA**, HR.SYS., 2081/13, s. 14.

361 “Mevad-ı Umûmiye”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1419, 2 Nisan 1913, s. 1.

362 “Mevad-ı Umûmiye”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1424, 7 Nisan 1913, s. 1.

363 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 25 Mart sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1425, 8 Nisan 1913, s. 1.

364 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 26 Mart sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1426, 9 Nisan 1913, s. 2.

dan atılan bir şarapnelin torpido güvertesi üzerinde patlaması neticesinde sahildeki bu tehlike uzaklaştırılmıştır. Torpido her ne kadar civardaki tarassut müfrezemize birkaç mermi atmış ise de bir tesir gösterememiştir. Rapor, her zaman olduğu gibi ordunun genel durumunun yerinde olduğunu belirterek son bulmuştur³⁶⁵. Ertesi gün Çatalca hattının sadece sol tarafında meydana gelen karşılıklı topçu ateşinin dışında herhangi bir mücadele yaşanmazken, Bolayır'da “muhafaza-i sükunet” devam etmiştir. Son günlerde sıklıkla keşif uçuşları gerçekleştiren bir tayyaremiz ise sol cemahta yer alan düşman üzerinde gözlemlerde bulunmuş ve “salimen avdet eylemiştir.”³⁶⁶ 13 Nisan günü Çatalca hattında kısmi bir hareketlilik meydana gelmiş, Silivri'den Bigados'a gitmekte olan bir düşman nakliye kafilesinin görülmesi üzerine açılan ateşte, 3 nakliye aracı tahrip edilirken birçok teçhizat da ele geçirilmiştir. Fakat bugününün asıl muharebeleri deniz cephesinde meydana gelmiştir³⁶⁷. Öyle ki “şüpheli bir yelkenli gemisinin” sahile yaklaşma girişimi, geminin üzerine açılan ateş ile engellenirken Seddülbahir'in güney taraflarında ise 2 torpidomuz, 2 düşman torpidosu ile karşılaşmış ve aralarında “bir çeyrek saat kadar top muharebesi icra edilmiştir”³⁶⁸. Bu esnada 2 düşman torpidosunun daha desteğe gelmesi üzerine “bizim taraftan Mecidiye Kruvazörü” yardıma gelmiş ve birkaç mermi atışının ardından düşman torpidoları “fırar” etmiştir³⁶⁹. 14 Nisan gününe gelindiğinde ise gerek Çatalca'da gerekse Bolayır'da “hiçbir hadise-i harbiye zuhur etmemiş” ve her iki bölgede de askerimizin “ahval-i sıhhiyesinin mükemmel”³⁷⁰ olduğu belirtilmiştir. 16 Nisan gününü 17 ve 18 Nisan'dan ayıran en önemli gelişme ise Çatalca hattının sol tarafında meydana gelen hafif topçu ve piyade ateşinden öte bir şey değildi. Bunun yanında hem Çatalca hem de Bolayır tüm sükunetini muhafaza etmekte ve

365 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 28 Mart sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1428, 11 Nisan 1913, s. 1.

366 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 30 Mart sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1430, 13 Nisan 1913, s. 1.

367 Osmanlı Devleti ile Yunanistan donanması arasındaki mücadeleler hakkında bilgi veren bir kaç çalışma için bk. Sabri Can Sannav, “I. Balkan Savaşı'nda Ege Adalarının Yunanistan Tarafından İşgali”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 121-147; Sabri Can Sannav, “Balkan Harbi'nde Limni Adası'nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları”, **Türk Yurdu**, C 32, S 303, Ankara 2012, s. 123-128.

368 Çanakkale Boğazı'nın girişinde Avrupa yakasında yer alan Seddülbahir bölgesinde meydana gelen deniz muharebeleri hakkında bk. Umur Tuncer, **agt.**, s. 228, 258.

369 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 31 Mart sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1431, 14 Nisan 1913, s. 1. Savaşın başlangıcında Osmanlı donanmasının sahip olduğu gemiler ve Mecidiye Kruvazörünün I. Balkan Savaşı'ndaki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Umur Tuncer, **agt.**, s. 115, 216-217, 224, 252.

370 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 1 Nisan sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1432, 15 Nisan 1913, s. 1.

“askerîmizin ahval-i sıhhiyesi lehü'l-hamd mükemmel” surette bulunmaktaydı³⁷¹. *Takvîm-i Vekâyi* bu tarihten sonra “Vaka-yı Harbiye” başlığı altında herhangi bir askerî rapora yer vermemiştir. Dolayısıyla kuşatmanın devam ettiği İşkodra şehri ve Batı cephesindeki askerî mücadeleler hakkında kamuoyuna herhangi bir bilgi de paylaşılmamıştır.

Meseleye Edirne ve İşkodra üzerinden bakıldığında bu 2 şehrin savaşın erken dönemlerinden itibaren sadece Osmanlı değil Müslüman kamuoyu için de bir umut ve teselli merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır. Öyle ki henüz 1912'nin Kasım ayında savaşın Bakü'de meydana getirdiği etki, bu noktada dikkate değerdir. Gazete satılan yerlerin gece saat 12'ye kadar açık olduğu Bakü'de, Müslüman ahalî heyecanlı bir şekilde savaş hakkında haberler beklemektedir. Fakat gazeteler yayımlandığında Osmanlı Ordusunun mağlubiyet haberlerinin meydana getirdiği neşesizliği “İşkodra, Edirne vesair muzafferiyât-ı Osmaniye'ye ait hoş haberler” bir nebze olsun dağıtmaktadır³⁷². Bu vurgunun izlerine savaşın ilerleyen dönemlerinde de sıklıkla rastlanmaktadır. Gazetelerin yanında Yusuf Akçura da 2 Şubat 1913 tarihinde Darülfünunda gerçekleştirdiği konferansta katılımcıların dikkatini bu yöne çekerek, tüm zorluklara rağmen hâlâ müdafaaya devam eden Yanya, İşkodra ve Edirne'yi örnek gösterip tüm kamuoyunu üstüne düşen vazifeyi yerine getirmeye davet etmiştir³⁷³.

Son tahlilde vakayı harbiye raporlarının içerikleri iki noktadan önemli veriler sunmaktadır. İlk olarak belirtmek gerekir ki bu raporlar devlet bürokrasisinin denetiminden geçtikten sonra kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Dolayısıyla bu raporların olmuş olanı, doğrudan doğruya aktarmasını beklemek fotoğrafın tamamını görmemize engel olmaktadır. Nitekim raporların içerikleri her ne kadar farklı gibi gözükse de başlangıç ve bitiş ifadelerinin neredeyse kalıplaşmış ve askerî operasyonların genellikle aynı mevkilerdeki olumlu sonuçların altını çiziyor olması bu bağlamda dikkat çekmektedir. Bununla birlikte gazete, Osmanlı Devleti'nin resmî yayın organı olmakla birlikte vakayı harbiye haberleri özelinde incelendiğinde *Takvîm-i Vekâyi*'nin özellikle savaşın son döneminde âdeta İstanbul vilayet gazetesiymişçesine bir sunum sergilediği görülmektedir. Savaşa dair kamuoyu ile paylaşılan haberlerin genellikle Trakya Bölgesi ve hatta Çatalca hattı ile sınırlı kalması bu doğrultuda ön plana çıkan noktalar. Bu tespitimizi bir kerte daha anlamlı hâle getiren şey ise gazetenin savaşın Balkan Yarımadası'nın muhtelif yerlerindeki ak-

371 “Vaka-yı Harbiyeye Dair 2 Nisan sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1433, 16 Nisan 1913, s. 1; “Vaka-yı Harbiyeye Dair 3 Nisan sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1434, 17 Nisan 1913, s. 2; “Vaka-yı Harbiyeye Dair 4 Nisan sene 329 tarihli rapordur”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1435, 18 Nisan 1913, s. 6.

372 Duman, **age.**, s. 89; “Balkan Muharebesinin Bakü'deki Tesirâtı”, **Sebilürreşat**, No. 39-221, 22 Kasım 1912, s. 239; Nurten Çetin, “Balkan Savaşlarının Bakü'deki Yansımaları”, **Akademik Hassasiyetler**, C 9, S 19, 2022, s. 443-460.

373 “Darülfünundaki Konferans”, **Tasvîr-i Efkâr**, No. 656, 3 Şubat 1913, s. 4.

tüalitesinin sunumuna ve savaşın dönüm noktası olarak adlandırılabilir zaman ve mekânlara dair takip ettiği “sessiz” yayın politikasıdır. Bu doğrultuda *Takvîm-i Vekâyi*’nin vakayı harbiye haberleri Yanya, Edirne ve İşkodra kuşatmaları üzerinden değerlendirildiğinde devlet bürokrasisinin bu noktadaki tutumu hakkında önemli sonuçlar elde edilmektedir. Açıkça belirtmek gerekirse, devletin resmî sesi niteliğindeki *Takvîm-i Vekâyi*’ye göre Balkan Savaşı sırasında Yanya, Edirne ve İşkodra kaybedilmemiş; hatta bu şehirlerin akıbeti dahi tam olarak bilinmemektedir.

Takvîm-i Vekâyi her ne kadar Balkan Savaşlarında Osmanlı basın tarihi literatüründe kendisine yer bulamamış olsa da gazetenin Balkan Savaşları bağlamında gerçekleştirilecek olan askerî, siyasi, idari, toplumsal, diplomatik ve ekonomik odaklı çalışmalarda araştırmacılara sunduğu veriler ile yol göstereceği kuşkusuzdur.

3.3. Şehbenderlerin Takvîm-i Vekâyi Talebi

Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki ve dengenin tesis edilmesinde hukukun belirleyici bir faktör olmasıyla birlikte resmî nitelik taşıyan tüm kural ve düzenlemelerin ilgililere tebliğ edilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Henüz M.Ö. 131 yılında Roma’da kayıt altına alınan ve Acta Diurna (günlük kamu kayıtları) olarak adlandırılan belgeler, ilk resmî gazete uygulaması olarak kabul edilmektedir³⁷⁴. Fakat resmî gazetelerin modern anlamda yayımlanmaya başlaması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti’nde ise ilk resmî gazete, *Takvîm-i Vekâyi* adı ile II. Mahmut Dönemi’nde 1831 tarihinde yayımlanmıştır³⁷⁵. *Takvîm-i Vekâyi* yayın hayatına başladığı andan itibaren dönem dönem uzun süreli kesintilerle de olsa devletin kamusal alandaki resmî sesi ve temsilcisi olarak, önemli misyonlar üstlenmiştir. Nitekim Osmanlı arşivinde *Takvîm-i Vekâyi* gazetesini konu edinen evrakların büyük bir çoğunluğunun hat tasnifinde yer alıyor oluşu, gazetenin devletçi eksendeki yerini açıkça göstermektedir. Gazetenin ilerleyen yıllarda Fransızca, ardından da Rumca ve Ermenice olarak yayımlanması, devletin *Takvîm-i Vekâyi* üzerinden her kesim ile diyalog kurabilme gayretinde olduğuna işaret etmektedir³⁷⁶. *Takvîm-i Vekâyi*’nin Osmanlı ve uluslararası kamuoyunda oynadığı rol hakkında pek çok açıdan örneklendirmelerde bulunulabilir. Fakat gazeteyi savaş merkezinden ele alırsak *Takvîm-i Vekâyi*, bölgesel mücadelelerde elde edilen galibiyetleri

374 Esra Dik, “Türkiye’de Resmî Gazetenin Serüveni”, **Memleket Siyaset Yönetimi**, C 4, S 11, Ankara 2009, s. 164.

375 Aslında II. Mahmut Dönemi’nde yayımlanan bu gazete Osmanlı sınırları içerisinde Türkçe olarak yayımlanan ilk süreli yayın değildi. Öyle ki ilk Türkçe süreli yayın, 1828 yılında Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır’da haftada iki defa yayımlanan Vakayi-i Mısriyye gazetesidir. Bu ve daha fazlası için bk. Nesimi Yazıcı, “Vakayi-i Mısriyye Üzerine Birkaç Söz”, **OTAM**, S 2, İstanbul 1991, s. 267-278.

376 Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, C I, İstanbul 1970, s. 151-152.

konu edinen yayımların dışında, Osmanlı kamuoyunu ilk kez Kırım Harbi (1853-1856) sırasında günlük harp haberleri ile bilgilendirmiştir³⁷⁷. Bu noktadan hareket edildiğinde devletin yaklaşık olarak bir yüz yıl önce kullanmaya başladığı bu aygıtı Balkan Savaşları sırasında da etkin bir şekilde kullanmış olması oldukça doğaldır.

Osmanlı Hariciye ve Harbiye Nezaretleri “vukuât-ı harbiye” haberlerinin resmî surette *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinde neşredilmesi üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bu hassasiyetin en önemli sebebi, gerek savaş hakkında üretilen kamusal bilginin kontrol edilmesi, gerekse özel gazetelerde savaş hakkında yapılacak yayımların kamuoyunu olumsuz şekilde etkilemesinin önünü alabilmektedir. Nitekim arşiv belgeleri bu konunun sürekli olarak takip edildiğini, *Takvîm-i Vekâyi*'nin tüm ülke sınırları içinde hemen hemen her yere ulaştırılabilmesi adına yoğun bir mesai harcandığına işaret etmektedir. Özellikle daha sonra değinileceği gibi Tarsus kamuoyunda yaşanan olumsuz gelişmelerin önünü alabilmek için bu konunun tekrar gündeme gelmiş olması söz konusu meseleye verilen önemi göstermektedir. Fakat bürokratik kademeler bu anlamda ne kadar çaba harcamış olsa da istenilen sonuca ulaşamamıştır. Aslına bakılırsa *Takvîm-i Vekâyi*'nin gerek ülke içinde gerekse ülke dışındaki dağıtımında uzun bir süredir bazı teknik ve altyapısal sorunlar yaşanmaktaydı. Kısaca savaşın hemen öncesine bakılacak olursa 1911 yılının Mayıs ayında Amara Mutasarrıflığı ve Hüdavendigâr vilayeti ile gerçekleştirilen yazışmalar, gazetenin bazı nüshalarının ilgili yerlere ulaşmadığını göstermektedir. Her ne kadar söz konusu bölgeler eksik sayıların Matbaa-i Âmireden yeniden gönderilmesini talep etseler de İstanbul “konunun, gönderiminin yapıldığı mahallî postahaneden takip edilmesi” gerektiğine dair bir cevap vermiş ve bu doğrultuda gelen talepleri aynı şekilde geri çevirmişdir³⁷⁸. Anlaşılan o ki *Takvîm-i Vekâyi*, Matbaa-i Âmire tarafından ilgili merkezlere gönderildikten sonra, gönderimin yapıldığı postahanelerde kaybolmakta ve bu durum Matbaa-i Amirenin son zamanlarda uzun mesailer harcamasına yol açmaktaydı³⁷⁹.

Savaşın başlamasıyla birlikte birçok Osmanlı şehbenderinin “vukuât-ı harbiye haberleri” hakkında bilgi sahibi olmak istediği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda şehbenderlikler üzerinden Hariciye Nezaretine iletilen telgraflar incelendiğinde ortak noktanın *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinin düzenli olarak kendilerine ulaştırılmasına yönelik talepler olduğu görülmektedir. Bu noktada öne çıkan örneklerden ilki Fiume Şehbenderliğinden 20 Ekim 1912 tarihinde “Takvîm-i Vekâyi'n noksan numruları hakkında” notuyla iletilen telgraftır. Buna göre şehbendarhaneye gönderilmekte olan *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinin “epeyce bir zamandan beri irsal oluna-

377 Bu noktada yer alan bir örnek için bk. **BOA**, HR.SYS., 1349/50. Konu üzerine kalemelenen bir çalışma için bk. Hakkı Yapıcı, **Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853-1856)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1999.

378 **BOA**, MF. MKT., 170/71; 72.

379 **BOA**, Ş. D. 226/73; **BOA**, MF. MKT., 1168/44; **BOA**, MF. İBT., 309/9.

mamakta olduğundan birçok numrularının noksan kaldığı” vurgulanmaktadır³⁸⁰. Yine Hamedan Şehbenderi tarafından “Takvîm-i Vekâyi cedidinin irsali ricasına dair” notuyla 15 Kasım 1912 tarihinde iletilen telgraf da bu noktada öne çıkmaktadır. Şehbenderin ifadelerine bakılacak olursa “Memalik-i Osmaniye’de cereyan eden vukuata ve harbi hazıra dair” resmî şekilde teyit edilmiş bilgileri içeren *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinin şehbenderhaneye düzenli olarak gönderilmesi istenmektedir. Şehbenderin bu doğrultuda “lüzumunun icap edenlere emr ve tenbih buyrulması hususunda” talepte bulunması kendilerinin bu noktadaki ısrarlı isteklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir³⁸¹. Son olarak 27 Aralık 1912 tarihinde İbrail Şehbenderi tarafından “Takvîm-i Vekâyi talebine dair” hülasası ile gönderilen telgrafta da benzer ifadeler ön plana çıkmaktadır. Uzun bir süredir düzenli olarak gönderilmekte olan *Takvîm-i Vekâyi*’nin bir müddettir gönderilmemesi sebebiyle şehbenderlerin resmî gelişmelerden bihaber olduğu ve bu nedenle “devlete kesb-i vukuf edememekte buldukları cihetle tenvir-i efkâra” yeteri kadar sahip olamadıklarından bahsedilmektedir³⁸². Bahsi geçen örnekleri çarpıcı kılan önemli noktalardan biri de Hariciye Nezaretinden *Takvîm-i Vekâyi* talep eden şehbenderlerin bu doğrultudaki başvurularının 2 ay gibi bir zamana yayılmış olmasıdır. Dolayısıyla bu durum devlet bürokrasisinin *Takvîm-i Vekâyi* noktasında gösterdiği hassasiyetin pratiğe dönüştürülemediğine işaret etmektedir. Osmanlı bürokrasisinin özellikle vukuat-ı harbiye haberleri ile ilave yayımları bağlamında oldukça önem verdiği *Takvîm-i Vekâyi*’nin savaş sırasında şehbenderliklere ulaştırılmadığı ve bu etkinin daha çok yerel eksenli olduğu anlaşılmaktadır.

4. Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Taşra Basını

Modern araştırmacılar Balkan Savaşları sırasında genellikle İstanbul basını merkez noktasından hareketle çalışmalar kaleme almayı tercih ederken, yerel basın gerek dönem içerisindeki sınırlılıklar, gerekse bu gazete kataloglarının günümüze ulaşamaması gibi birtakım sebeplerden ötürü karanlıkta kalmıştır. Her ne kadar Tekinsoy örnekleriyle birlikte savaş sırasında cılız da olsa bir taşra basınının varlığından söz etse de bu basın faaliyetlerinin düzensizliği, meselenin herhangi bir araştırmaya konu olmasını engellemiştir³⁸³. Bunun yanı sıra Tekinsoy’ın İzmir ve Konya basınına ait verdiği örnekler ile birlikte savaş sırasında kuşatma altında bulunan Edirne’de kaleme alınan günlükler, şehirde bir basın-yayın faaliyeti olduğunu ısrarlı

380 BOA, HR.İD., 1439/77, s. 1.

381 BOA, HR.İD., 1439/84, s. 1.

382 BOA, HR.İD., 1439/84, s. 1.

383 Balkan Savaşlarını İstanbul basını haricinde yayımlanan gazetelerden hareketle konu edinen bir çalışma için bk. Şule Sevinç Kişi, “İkinci Balkan Savaşı’nda Edirne’nin Geri Alınmasının İzmir Basınındaki Yankıları”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-II**, Ankara 2014, s. 591-626.

bir şekilde vurgulamaktadır³⁸⁴. Sözelimi Yüzbaşı Naci Bey, harp ceridelerini kaleme alırken vilayetin resmî yayını Edirne ile yine şehirde yayımlanmakta olan *Yeni Edirne* gazetesinde yer alan haberlerden bahsetmektedir³⁸⁵. Naci'nin bu noktadaki ifadeleri bir yana, kuşatma sırasında gönüllü asker olarak görevde bulunan İttihatçı gazeteci Ziya Şakir'in günlüğüne bakılacak olursa, kendisi bu süreçte yayımlanan *Yeni Edirne* gazetesinde yazılar dahi kaleme almıştı³⁸⁶. Öte taraftan savaş sırasında Hüdavendigar³⁸⁷, Diyarbakır³⁸⁸ ve Şam'da³⁸⁹ da vilayet gazetelerinin yanında özel gazetelerin yayımlandığı anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilen veriler, savaş sırasındaki taşra basınının çok daha geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir. 1913 yılında doktora çalışmasını kaleme alan Ahmet Emin Yalman da aynı sene içerisinde sadece vilayet merkezlerinde değil, daha küçük yerleşim birimlerinde kişisel teşebbüslerle yayın hayatını sürdüren özel gazeteciliğin kayda değer bir ivmelenme gösterdiğini belirtirken İzmir, Bursa, Konya ve Trabzon'un önemli basın merkezleri olduğunu ifade etmektedir³⁹⁰. Öte taraftan bu dönemde Ege'den Beyrut'a kadar farklı örneklerle Dâhiliye Nezaretinin mesaisine konu olan taşra basını, daha çok savaş ve savaşın beraberinde getirdiği meseleler hakkında yayımladığı haberler ile bürokrasinin radarına girmiştir.

4.1. Eskişehir Basını ve Hakikat Gazetesi

Eskişehir'de yayımlanmakta olan *Hakikat* gazetesi³⁹¹, taşra gazeteleri arasında Osmanlı bürokrasisinin üzerinde en fazla mesai harcadığı yayımlar arasında yer

384 Hakan Şallı, "Yarım Kalan Bir Günlüğü Tamamlamak: İkdâm Gazetesi Harp Muhabiri Yusuf Kenan Bey'in Edirne Kuşatması Tefrikaları", **Balkan Savaşları ve Edirne**, C II, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, s. 173-220.

385 Yüzbaşı Naci Efendi, **Balkan Savaşı'nda Edirne Kuşatması'na Ait Harp Ceridesi**, çev. Hülya Toker, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s. 38-44.

386 Ziya Şakir, **Meçhul Asker 1912 Edirne Muhasarası "Balkan Harbinin 99. Yılı Münasebetiyle"**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 238-251. Ziya Şakir'in biyografisini konu edinen bir doktora çalışması kaleme alan Güngör Göçer de yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü bu gazeteye ulaşımına sağlanabilmesinin oldukça güç olduğunu vurgulamaktadır bk. Güngör Göçer, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Popüler Bir Tarihçi: Ziya Şakir**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2017, s. 12.

387 BOA, BEO., 4108/308045.

388 BOA, DH.SYS., 57/49

389 BOA, BEO., 4146/310917.

390 Ahmet Emin Yalman, **age.**, s. 116.

391 Gazete hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Şükrü Çoruk, **Eskişehir'de Bir Dönemin Aynası Hakikat Gazetesi (1911-1912)** Çeviriyazı, C 2, Türk Dünyası Kültür Başkenti Yayınevi, Eskişehir 2003.

almaktadır³⁹². Nitekim gazetenin 18 Kasım 1912 tarihli nüshasında yayımlanan “Sabahattin Bey” başlıklı haber, Dâhiliye Nezaretinin dikkatini çekecek türdendir. Söz konusu habere göre Prens Sabahattin “zat-ı şahaneye bir arıza göndererek” padişahın savaş meydanına gelmesini ve “adem-i merkezîyetin tatbik edilmesini kendisinden istirham” etmiştir. Haberin devamında hükûmetin dört aydır adem-i merkezîyet politikası uyguladığını, bugün gelinen noktanın temel sebebinin de tam olarak bu uygulama olduğundan söz edilmektedir³⁹³.

Öte taraftan *Hakikat* gazetesinin muzır neşriyat olarak dikkat çeken tek haberi sadece bununla sınırlı değildi. Yine gazetenin aynı nüshasında yer alan “Selanik” başlıklı haberde de şehrin Karaburun istihkâmıyla beraber sükût ettiğinden söz edilmektedir³⁹⁴. Hatırlanacağı üzere böyle bir haber daha önce gazete idarelerine tebliğ edilen “pusula” maddelerine açık bir şekilde ters düşmektedir. Öyle ki pusula maddelerine göre herhangi bir bölgede meydana gelen askerî mücadelelere dair gazetelerde bir haber içeriğinin oluşturulması yasaklanmıştı³⁹⁵.

20 Kasım tarihine gelindiğinde ise *Hakikat* gazetesi gerek bir önceki sayısında yer verdiği Selanik’in kaybını³⁹⁶ ayrıntılandıran haber içeriği gerekse “Vatan Tehlikede” başlıklı makalesiyle³⁹⁷ yine Dâhiliye Nezaretinin gündemine gelmiş ve bu haberlerin zihinleri karıştıran bazı “fikriyatı muhtevi olduğundan” gazeteye kanun çerçevesinde cezai uygulamalar gerçekleştirilmiştir³⁹⁸. *Hakikat* gazetesinin savaşa dair gerçekleştirdiği yayımlar her ne kadar pusula hükümlerine ters düşse de gazeteye aynı pusula çerçevesinde cezai işlemlerin uygulanmış olması oldukça önemlidir. Öyle ki kriz döneminde yürürlüğe alınan bu düzenlemelerin hukuksal zeminde uygulanması, hazırlanan pusulanın işlevselliğini göstermektedir. Fakat bu noktada belirtmek gerekir pusula düzenlemesinin bürokrasi adına her zaman bu kadar hızlı sonuçlar vermediği durumlar da mevcuttur.

392 Bu dönemde savaş ile ilgili olmasa da matbuat kanunlarının bazı hükümlerini yerine getirmede için kapatılan gazeteler de bulunmaktadır. Yine Eskişehir’de yayımlanan *Meta-net* ile Bursa’da neşredilen *Adalet* bu bağlamda yer almaktadır bk. **BOA**, DH.SYS., 116/5, s. 3; **BOA**, DH.SYS., 58/8, s. 1-2.

393 **BOA**, DH.SYS., 112.16/23, s. 3.

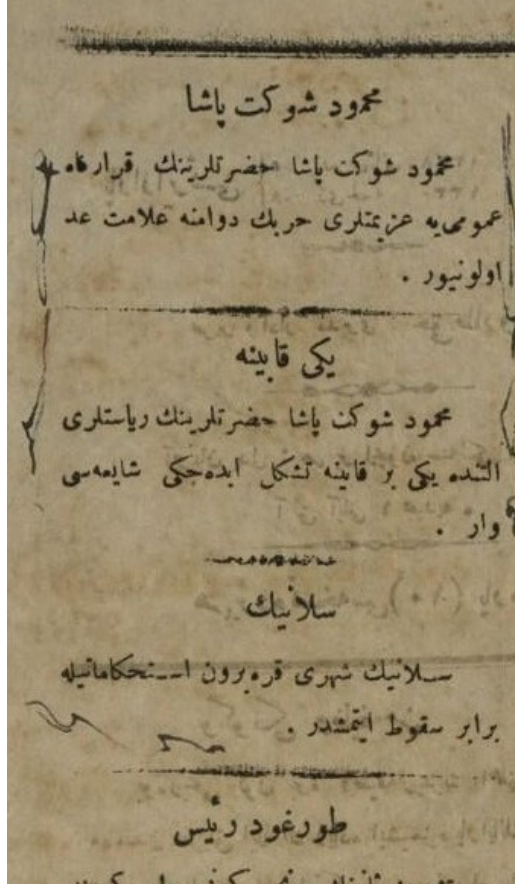
394 “Selanik” **Hakikat**, No. 279, 18 Kasım 1912, s. 4.

395 **BOA**, DH.SYS., 112.16/23, s. 17.

396 Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Nuri Yavuz, “Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı”, **Akademik Bakış**, C I, S 2, Ankara 2008, s. 139-154.

397 “Vatan Tehlikede” **Hakikat**, No. 281, 20 Kasım 1912, s. 2.

398 **BOA**, DH.SYS., 112.16/23, s. 16.

Belge 8: *Hakikat* gazetesinin muzır neşriyatı. (BOA, DH.SYS., 112.16/23, s. 16).

4.2. Beyrut Basınında Tekzip Edilen Yayınlar

Halep vilayetinden 14 Aralık 1912 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirildiğine göre, Beyrut'ta Arapça olarak neşredilen *Rey-el-amm* (Kamunun Gözü) gazetesinin 11 Aralık 1912 tarih ve 792 numaralı nüshasında, *Le Matin* gazetesinin Roma muhabiri tarafından kaleme alınan bir makaleye yer verilmiştir. Buna göre *Journal d'Italia* gazetesinde neşredilen telgrafa göre, Çatalca'da bulunan Osmanlı zabitlerinin bir toplantı yaparak İstanbul'da tutuklu olan arkadaşlarının tahliye edilmesi için hükûmete müracaat edecekleri bildirilmektedir. Bununla birlikte zabitler, taleplerinin dikkate alınmaması halinde Çatalca'daki savunma hatlarını terk edeceklerini ve "tanzim-i ahval için İstanbul'a gireceklerini" Başkumandan Nazım Paşa'ya bildirmişlerdir. Bunun üzerine "zaten ahval-i hazıra dolayısıyla fevkalade bulunan bura (Beyrut) efkâr-ı umumiyesinde pek ziyade" olumsuz etkiler meydana

na getiren ve çeşitli dedikodulara sebep olan bu neşriyatın “acilen tezkib” edilmesi için hükûmetten müsaade istenmektedir³⁹⁹. Bunun üzerine ertesi gün Dâhiliye Nezareti Muhaberat Şubesi tarafından Beyrut vilayetine *Rey-el-amm* gazetesindeki bahsi geçen “müderiç fırkanın katiyen asıl ve esası” olmadığı bildirilerek bu yayının tezkib edilmesi istenmiştir⁴⁰⁰.

4.3. Yunan Basını ve Ege Kamuoyundaki Etkileri

İzmir Vilayeti Kuvve-i Mürettebe Kumandanı Mirliya Ahmet Hulusi Paşa 22 Kasım 1912 tarihli telgrafında bildirdiğine göre, Yunan donanması 21 Kasım 1912 tarihinde Midilli’ye asker çıkararak şehrin belirli noktalarını ele geçirmiştir⁴⁰¹. Bu gelişmenin ardından Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey, Dâhiliye Nezaretine ilettiği telgraflarla gerek adaya çıkan Yunan birlikleri gerekse Yunan donanması hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Fakat Cevdet Bey’in Nezarete ilettiği bu telgraflardan biri oldukça dikkat çekicidir. Ayvalık Kaymakamlığından bölge mutasarrıflığına, Midilli’nin işgalinden sonra adada yayımlanan “Rumca gazete ve ilavelerin içerdiği muzır bentler” nedeniyle “Ayvalık’a duhul”ünün yasaklanıp yasaklanmayacağı sorulmaktadır⁴⁰². Bu doğrultuda ertesi gün Dâhiliye Nezareti Muhaberat Şubesinden Karesi Mutasarrıflığına “Midilli’den gelecek gazetelerin memlekete sokulmaması” talimatı verilmiştir⁴⁰³.

Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey’in Dâhiliye Nezaretine ilettiği yazının bir benzeri 30 Kasım 1912 tarihinde Aydın Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti tarafından da nezaretin gündemine getirilmiştir. Buna göre “Midilli’de neşr ve tab olunan gazetelerin muhteviyatı”nda kamuoyu fikrini rahatsız edebilecek yazılar yer almaktaydı. Hatta gazetelerin “bazılarında Yunan arması”nın bulunduğu belirtilerek bu yayımların memlekete girmesinin yasaklanıp yasaklanmaması hususunda verilecek kararın beklendiği ifade edilmektedir⁴⁰⁴. Bunun üzerine 2 Aralık 1912 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhaberat Şubesince bahsi geçen gazetelerin “İzmir’in hususi ahvali nedeniyle” bölgeye girişlerinin yasaklandığı bildirilmiştir⁴⁰⁵. Her ne kadar bu

399 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 11.

400 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 9-10; İlk olarak Beyrut vilayetine bildirilen bu karar ertesi gün yani 16 Aralık 1912 tarihinde de ilk yazışmanın gerçekleştirildiği Halep vilayetine bildirilmiştir bk. BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 8; Nurten Çetin, “Balkan Savaşlarının Anadolu Dışındaki Yerlerde Yarattığı Etkiler,” **İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler II**, ed. M. Doğan Karacoşkun, Osman Köse, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 649-664.

401 Hüsnü Özlü, “Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşlarında Ege Adalarının İşgal Süreci,” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012-Güz, s. 19.

402 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 15.

403 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 14.

404 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 13.

405 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 12.

gazetelerin ülkeye girişi yasaklanmış olsa da İzmir’de bulunan “iki Yunan gazeteci” menfi faaliyetlerde bulunarak “hissiyat-ı İslamiye’yi yaralayacak ve Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında münaferefi mucib olacak” makaleler yayımlamaya devam etmişler; ancak söz konusu iki gazeteci tespit edilmelerinin akabinde şehirden uzaklaştırılmıştır⁴⁰⁶.

4.4. Hükûmetin Basın Üzerindeki Düzenlemeleri

7 Şubat 1913 sabah saat 07.50’de Adana’dan Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraf, bölge kamuoyunun Balkan Savaşını ne kadar yakından takip ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ahmet Kuddisi imzasıyla iletilen telgrafta “Edirne’nin sükûtuna, Enver Bey’in mecruhiyetine ve Sadrazam’ın vefatına dair bugün çıkan şayiadan dolayı dilhûnuz (içimiz kan ağlıyor) ve makine başında cevap bekleriz” ifadeleri yer almaktadır. Aynı gün Adana vilayetine gönderilen telgrafta ise bu gibi havadislerin “erâcif (yalan, uydurma)” kavlinden olduğu belirtilmiş ve “bunların mürettiblerini zahire çıkararak” halkı “iğfale sürüklemelerinden” korumaları istenmiştir⁴⁰⁷. Anlaşılan o ki bölge kamuoyunda yankı bulan bu haberler ertesi gün de devam etmiştir⁴⁰⁸. Nitekim 8 Şubat 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhaberat Şubesi tarafından Harbiye Nezaretine, “iki üç günden beri ahval-i harbiye hakkında Osmanlı ajansı tarafından pek ruhsuz olarak verilen malumat-tan dolayı” halkın ısrar ve inatla nezarete başvuruda bulunarak bu gibi haberlerin doğruluğunu teyit etmek istediği bildirilmektedir. Özellikle Tarsus’ta ortaya çıkan rivayetlere atıfta bulunularak bu haberlerin önünün alınabilmesi adına vilayetlere “günü gününe tebligatta bulunabilmek üzere ahval-i harbiyenin neşredilebilmesi” için “bu akşamdan itibaren” nezaretin vilayetlere bilgi vermesi istenmiştir⁴⁰⁹. Harbiye Nezareti, Tarsus kamuoyunu kısa süre içerisinde “müspet savaş haberleri” ile bilgilendirmiş olacak ki bölgeden gelen haberlerde “ahalinin şu günlerde umumen pek büyük tezahürat-ı vatanperverane” bir tutum sergilediği belirtilmiştir⁴¹⁰.

Fakat Dâhiliye Nezareti, Tarsus özelinde meydana gelen bu gelişmenin diğer vilayetlerde de yaşanmaması adına geniş çaplı tedbirler alma yoluna gitmiştir. 8 Şubat 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhaberat Şubesi kaleminden Medine-i Münevvere Muhafızlığı, Kala-i Sultaniye, Bolu, Canik, Zor, Asir, Karesi, Urfa, İzmit, Kudüs-i Şerif mutasarrıflıkları ile Musul, Van, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamûratü’l-Aziz, Hicaz, Halep, Hüdavendigar, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Erzurum, Adana ve Ankara vilayetlerine bu doğrultuda bir bilgilendirme yapılmıştır. İlk olarak “ahval-i harbiye hakkında Osmanlı

406 BOA, DH.SYS., 58/4.

407 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 1.

408 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 5.

409 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 3.

410 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 6.

ajansı tarafından vilayetlere her gün malumat verildiği gibi nezaretçe de icabı halinde tebligat”ta bulunulduğuna ve bundan sonra da bulunulacağı belirtilmiştir. Fakat bu bilgilendirmelere rağmen “vilayet gazeteleri ve hususi telgraflarla ağızdan ağıza dolaşan” haberlerin kamuoyunda meydana getirdiği olumsuzluklar da göz ardı edilemez bir gerçektir. Nitekim bu türden haberler halk arasında infiale sebebiyet vererek “hükûmetçe mükellef olunan efkâr-ı umumiyenin temin-i huzur ve selametini” bozmaktaydı. Bu doğrultuda nezaretten veya Osmanlı ajansından verilen tebligat ve malumat haricinde yapılan yayımlar karşısında idari memurların oldukça dikkatli olması istenirken gerektiği takdirde de bu yayımların derhâl tezkip edilerek “mürettibleri, naşir ve muhbirleri”nin tespiti sağlanarak “bunların fikr ve maksatlarının bir fesada mebni olduğu tahakkuk edenler” hakkında gerekli kanunî işlemlerin uygulanması talimatı verilmiştir⁴¹¹. Dâhiliye Nezaretince ülke geneline tebliğ edilen bu kararın karşılık bulduğu ilk yer yine Tarsus olmuştur. Adana Valisi tarafından “Tarsus’ta şayi olan ücrûfe hakkında” özetiyle gönderilen telgrafa bakılacak olursa Tarsus’taki bu söylentilerin kaynağı “Mersin’e gelen Kraliçe Olga namındaki Rus tüccar sefinesinin kaptanı”ydı. Vali, bu yazının daha önce tezkip edilerek bölge kamuoyunun benzeri rivayetlere inanmaması için gerekli tedbirlerin alındığını ve bundan sonrada aynı titizlikle çalışılacağını belirtmiştir⁴¹².

4.5. Savaş Haberlerine Dair Bir Değerlendirme ve Düzenleme

Tarsus kamuoyunda yaşanan bu gelişmelerin hemen ardından Dâhiliye Nezareti ile Harbiye Nezareti arasında gerçekleştirilen yazışmalar, Osmanlı bürokrasisinin bu bağlamda almış olduğu tedbir ve düzenlemelere bir yenisinin daha eklendiğini göstermektedir. 8 Şubat 1913 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden çıkan evrak bu noktada önemli bilgiler içermektedir. Öncelikle hükûmet tarafından siyasi ve askerî her türlü meselenin neşir ve ilanında “bi’l-hassa nazar-ı dikkate alınacak nuktat-ı mühimmeden (önemli noktalardan) birincisi”nin “halkın efkâr ve temayülâtına göre lüzumu derecesinde kati ve sarih malumat hâsil edebilmeleri”nin temin edilmesi olduğu vurgulanmıştır. Nitekim bu suretle kamuoyu, çeşitli ve özellikle de “muzır” kaynaklardan hareketle hükûmet aleyhinde gerek harici gerekse dâhili olarak ortaya atılabilecek “rivayat ve ekâzibin (yalan, uydurma sözler)” olumsuz etkilerinden korunabilecektir. Hatta bu doğrultuda “Avrupa ceraidiyle ajans muhabirlerinin yanlış ve yekdiğerine mugayir havadis”leri ileri sürebilmelerinin de önüne geçilmekle kalmayıp bu tür haberlerin hükûmetçe tezkip edilmesi için “beyhude iştigale” mahal verilmemiş olacaktır.

Nezaret bir yanıyla bu uygulamanın beraberinde getireceği olumlu etkilere değinirken öte taraftan basın ve kamuoyu bağlamında bugüne kadar alınan tedbir ve yapılan düzenlemelerde istenilen sonucun elde edilemediğini de belirtmektedir.

411 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 2.

412 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 3.

“Şimdiye kadar nasılsa ihmal edilmiş olması pek büyük mazarratları muceb olan bu intizamın husulü” her şeyden evvel bu tür yayımların daima aynı kaynaklardan ortaya çıkmasına ve bütün “matbuat mensubinin her zaman o menbağa müracaata mecbur bırakılmalarına” sebep olmaktadır. Nezaret bu noktada böyle bir uygulamanın önemini “bi’l cümle hükûmat-ı mütemeddini (bütün medeni hükûmetlerde)” göz önüne alındığında özellikle “Almanya hükûmetinde matbuat-ı dâhiliye ve hariciye idarelerinin doğrudan doğruya başvekâlet makamı (şansölye)” konumunda olduğunu belirterek altını çizmektedir. Bununla birlikte “bizde ise matbuat-ı dâhiliye ve hariciye idareleri muamelatı lüzumsuz” olmakla birlikte derhâl bir tanzime ihtiyaç duymaktaydı. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen “bir müddettir gerek dâhili matbuat mensubinine gerek ceraid-i ecnebiye ve ajans muhabirlerine verilecek malumat” nezaretin kontrolünden geçirilerek yukarıda belirtilen maksatla servis edilse de genellikle “fikdân-ı malumat (eksik bilgi)” sebebiyle nezaret müşkül bir durumda kalmakta ve bu durum gerek dâhili gerekse harici neşriyatta birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Nezaret bu noktada Tarsus kamuoyunda meydana gelen hadiselerle atıfta bulunarak “iki üç günden beri hususat-ı harbiyeye dair muntazam ve muayyen havadis verilememesi” nedeniyle matbuat mensuplarının gayriresmî kaynaklara müracaat ettiğini ve bu nedenle birçok “nakıs (kusurlu)” ve “nigûn (aksi)” haberin yayımlandığını ifade etmektedir. Hatta bu noktada bir önlem alınmaması halinde mevcut durum “ajansların sâika-ı rekabetle hükûmet” aleyhinde çalışmasından, gazetelerin “havadis tasni (uydurma)” etme derecelerine kadar birtakım olumsuz sonuçları da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla “vukuat-ı harbiyeye ve hususat-ı saire-i askerîyeye dair neşredilecek” haberlerin, Harbiye Nezareti vasıtasıyla bildirilmesi, fakat gerek vilayetlere verilecek malumatın hızlandırılmasında gerekse ajans muhabirlerinin bu haberler için doğrudan nezarete müracaatta bulunması gerekliliği hususunda ilgili görevlilerin bu süreci organize şekilde yürütmesi gerekmektedir⁴¹³. Öte taraftan 1913’ün Şubat ayında gündeme gelen bu konunun ön plandaki noktalarından “matbuat-ı dâhiliye ve hariciye”nin akıbeti de kısa süre sonra belirgin bir hâle gelecekti.

5. Pusula Maddelerinin İhlali ve Alınan Önlemler

Osmanlı bürokrasisi, savaşın hemen başında hazırladığı ve gazete idarehanelerini mesul tuttuğu “pusula”yı savaş öncesi dönemde de bir prototip olarak kullanmıştır. Bu doğrultuda 1912’nin Eylül ayı ile birlikte savaş söylentilerinin basında sıklıkla yer almaya başlaması üzerine pusulanın muhteviyatında yer alan düzenlemelerin ilk adımları atılmıştır. Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği, 23 Eylül 1912 tarihinde “her bir nezaretin mahiyet-i cürmiyeyi haiz neşriyata tesadüf” ettiği takdirde konuyu tezkere hazırlayarak adliyeye iletmesini istemiştir. Nitekim pusulanın yayımlanmasının ardından bu doğrultuda özellikle taşra birimlerinden şikâyet-

413 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 3.

ler gelmeye başlamıştır⁴¹⁴. 5 Kasım 1912 tarihinde Osmanlı Devleti İzmir Telgraf İdaresi'nden, Dâhiliye Nezaretine bildirildiğine göre pusulada belirtilen hükümlere “muhalif olarak harekât ve muamelat-ı askerîyeyi tenkid eden” gazete müdürleri bulunmaktaydı. Ancak gazete müdürleri hakkında Matbuat Kanunu'nun 33. maddesine istinaden açılan davalar yerince caydırıcı olamamaktaydı. Bu bağlamda gazete müdürleri ve idarehaneleri hakkında her ne kadar ilgili kanunun “Vakti seferde ve harp tehlikesi bulunduğu zamanda kuvvayı berriye ve bahriyenin icra edecekleri harekâta ve devletin esbap ve vesaiti tedafüyesine dair gazetelerin neşriyatı ledelicap makamı Sadarettten vâki olacak emir ve ilan üzerine menolunur. Hilafi memnuiyet neşriyatta bulunanlar elli liradan iki yüz liraya kadar cezayı nakdî yahut altı aydan iki seneye kadar hapis ile yahut bu iki cezadan her ikisi ile mucazat olunurlar.” maddesi uyarınca davalar açılıyor olsa da Sadarettten bu konu hakkında farklı yaptırımların uygulanması talep edilmiştir⁴¹⁵. Dâhiliye Nezareti, 7 Kasım 1912 tarihinde Aydın vilayetinden bildirilen bu durumu, Harbiye Nezaretine ileterek konu hakkında bir düzenleme yapılmasını gündeme getirmiştir⁴¹⁶.

Aynı gün yine Aydın Vilayeti Vali Vekili Kemal Bey'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda; “Yunanistan'dan gelen gazetelerin hissiyat-ı Osmaniye'yi rencide edecek ve âdeta muhakirhâne (tahkir edercesine) bir suretde” makaleler yayımlanmasından dolayı ülke sınırlarına girişlerine izin verilmemekte olduğu belirtilirken herhangi bir şekilde “idhal edilenlerden görülebilenler müsadare olunmakta” idi. Buna rağmen söz konusu gazetelerden “hafiyen (gizli şekilde) idhal olunanlar”-dan kamuoyu fikrini rahatsız edenler ile bu haberleri “İzmir'de münteşir Rumca gazetelere naklen derç edenler” hakkında matbuat kanununun 35. maddesi uyarınca “takibat-ı kanuniye icrası”nın yapılması gerektiği bildirilmiştir⁴¹⁷. Aydın vilayetinden başkente bildirilen bu durum derhâl karşılık bulmuş ve konu 10 Kasım 1912 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete bildirilmiştir⁴¹⁸. Öyle gözüküyor ki taşra-merkez arasında gerçekleştirilen bu yazışmalarda Aydın vilayetinden talep olunan “emr-i saminin ilanı”na 12 Kasım gününe gelindiğinde Sadaret tarafından herhangi bir dönüş yapılmamış ve Aydın Vilayeti Vali Vekili Kemal Bey, bu konuyu tekrar gündeme getirmiştir⁴¹⁹. Nitekim ertesi gün 13 Kasım 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti de durumu tekrar “harekât ve muamelat-ı askerîyeyi tenkit ve hilaf-ı emr ve tenbih neşriyata tasaddi eden gazete müdür mesulleri hakkında ikame olunan davalar”ın neticesiz kaldığından bahisle Aydın vilayetinden bildirilen durum hakkında “muamelenin tesri-i lüzumu (hızlandırılması gerekliliği)” hususunu Sa-

414 BOA, HR.HMŞ. İŞO., 194/46, s. 1.

415 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 27.

416 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 26.

417 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 25.

418 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 24.

419 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 23.

darete iletmiştir⁴²⁰. Aynı zamanda Aydın vilayeti bir süredir talep ettiği düzenleme-lerin yürürlüğe konulabilmesi hususunda mevcut durumu Harbiye Nezaretine de iletmiştir. Harbiye Nezareti bunun üzerine bir süredir gündemde olan konu hakkında kısa bir bilgilendirmenin ardından “cihet-i askerîye seferberlik münasebetiyle neşr-i mahzurlu görülen mevaddın (hususların) bir talimat ile men-i” hakkında nezarete başvuruda bulunulduğunu ancak “ısdâr olunacak ilan-ı resmînin vücuda getirilmesi ve gazete müdürlerinin” cezalandırılması için “ıcap eden muamelenin ifa ve icrası”nın Dâhiliye Nezaretine ait olduğunu Sadarete bildirmiştir⁴²¹. Fakat 16 Kasım 1912 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete iletilen son evrakta yer alan “...matbuat kanununun otuz beşinci maddesine tevfi kanun memnuiyetin ba-emr-i sami ilanına vabeste (bağlı) muamelenin tesri ile keyfiyetin emr olunduğu beyanıyla her tarafça” birbiri ardına talepler geldiği ifadeleri, Sadaretin konu hakkında henüz bir düzenleme yoluna gitmediğini göstermektedir⁴²². Pusula maddeleri bağlamında taşra idari birimlerinin 1909 Matbuat Kanunu’nun ilgili hükümlerinde görülen eksiklikleri ön plana çıkardığı bu yazışmalar, pusula kapsamından ziyade, ileride değinileceği üzere çok daha geniş bir şekilde ele alınmış; söz konusu matbuat kanununda birçok ilave ve güncellemeler ile karşılık bulmuştur.

6. Balkan Savaşı Sırasında Başkent Basını

Osmanlı bürokrasisi, basının savaş döneminde ne denli etkin bir kamusal silah olduğunu, geride bıraktığı harplerde derinden tecrübe etmişti. Henüz 1830’larda Osmanlı Devleti ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında Anadolu’da meydana gelen askerî mücadelelerin, yayına kısa bir süre önce başlamış olan *Takvîm-i Vekâyi*’de manipüle edilmiş olması bürokrasinin sahip olduğu bu farkındalığı ülkede basının doğuşu ile eş zamanlı bir şekilde edindiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti’nde basın-yayın faaliyetlerinin başlamasının ardından yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra meydana gelen Kırım Savaşı ise bu noktada anılmaya değerdir. Nitekim Kırım Savaşı, kamuoyunda harbin takip edilebilmesi noktasında belirgin bir istek uyandırmıştır. Dolayısıyla savaş, gündelik okuyucu kitlesinde az da olsa bir artış meydana getirmiş; *Takvîm-i Vekâyi* bu isteği sınırlı da olsa karşılayabilmiştir. Öte taraftan kamuoyundaki bu ivmelenme, özel gazeteciliğin⁴²³ başlamasına itici güç olarak bir nebze de olsa katkıda bulunmuştur. Bu durum 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’n-

420 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 22.

421 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 21.

422 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 20.

423 Osmanlı basınında özel gazeteciliğin ortaya çıkmasındaki ana etkenlerden olan Yeni Osmanlılar Hareketi’nin bu bağlamdaki etkileri için bk. Uğur Gündüz, **Basında Batılılaşma Tasarımı: Jön Türk Gazeteciliği ile Günümüz Gazeteciliğinin Karşılaştırılması**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 58-73.

da da aynı doğrultuda seyretmiştir. Akabinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ise özel gazetelerin çok daha yüksek tirajlı ve bir o kadar da hızlı dağıtılması gerekliliğini beraberinde getirmiştir⁴²⁴. Osmanlı Devleti'nin uzun bir süre sonra galip gelme başarısı gösterdiği bu savaş gazetelerin gerek teknik donanım gerekse lojistik anlamda bir atılım gerçekleştirmesinde önemli bir motivatör olmuştur. Balkan Savaşları ise hem basının organizasyonel bir sansüre tabi tutulması hem de iktidar ve muhalif yanlısı olarak ikiye ayrılması nedeniyle, öncüllerine göre farklı dinamiklere sahipti. Osmanlı bürokrasisi de bu durumun farkındalığıyla gazetelerin savaş hakkındaki yayın sınırlarını kesin ve keskin bir şekilde belirleyen bir çerçeve oluşturmuştu. Bu yayın politikasını ihlal eden gazetelere ise şiddeti giderek artış gösteren cezalar uygulanmıştır. Bu ihlalleri gerçekleştirerek bürokrasinin radarına giren başkent matbuatı, tespit edilebilen örnekleriyle üzerinde durulması gereken konular arasında yer almaktadır.

6.1. Sabah, Tanîn ve Hak Gazetelerinde İhtar Edilen Yayınlar

Fatih Kerimi, Balkan Savaşı sırasında İstanbul'un gündemini yakından takip etmiş başta dönemin bürokratları, düşünürleri, eğitimcileri ve gazetecileri olmak üzere birçok kişi ile görüşme imkânı elde ederek başkentteki atmosferi ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Kerimi'nin bir muhabir olması dönemin İstanbul kamuoyu, matbuatı ve gazeteciliği üzerine hassasiyet göstermesine ve bu doğrultuda ayrı bir parantez açmasına zemin hazırlamış; bu bağlamda özellikle kamuoyu ve muhalif matbuat gibi teknik meselelere de yer yer değinmiştir. Kerimi'ye göre bu dönemde ülke çapında en çok dağıtılan ve en fazla tercih edilen *Sabah* gazetesinin⁴²⁵ tirajı Balkan Savaşı döneminde 40.000 civarındadır⁴²⁶. Dolayısıyla *Sabah* gazetesi başkent kamuoyunun gündemini belirleme potansiyeline sahip yayımların başında gelmekteydi. Dönemin *Sabah* gazetesi başyazarı Diran Kelekyan da daha ziyade devletçi bir çizgi takip ederek, Balkan Savaşları süresince "Osmanlılık" vurgusunu kaleme aldığı makalelerde ısrarla dile getirmiş, kamuoyunun genelinde karşılık bulan düşüncelerini bir diplomat, siyasetçi ve tarihçi refleksi ile aktarmıştır⁴²⁷. Fakat

424 Ahmet Emin Yalman, *age.*, s. 22, 80.

425 Türk basın tarihinin uzun soluklu gazetelerinden olan *Sabah*, Şemsettin Sami idaresinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi E. Papadapulos müdürü ise Mihran Efendi'dir. Sami, gazetenin idarecisi olmakla birlikte başarılarını da yürütmekteydi. Gazete bazı isim değişiklikleri ve yayın kesintileri ile 1922 yılına kadar neşredilmiştir bk. Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 80.

426 Kerimi, **İstanbul Mektupları**, Yay. Haz. Fazıl Gökçek, İstanbul 2011, s. 340-341.

427 Diren Kelekyan'ın Balkan Savaşları sırasında kaleme aldığı makaleleri ayrıntılı bir şekilde değerlendiren bir çalışma için bk. Murat Haniççe, "Bir Osmanlı'nın (Diran Kelekyan) Gözünden Harp Manzaraları", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 1, Ankara, s. 443-470.

hâl böyle olsa da gazetenin satır aralarında yer alan kimi haberler Osmanlı bürokrasisi tarafından sakıncalı olarak görülmüştür.

Sabah gazetesinin 29 Kasım 1912 tarihli nüshasında yer verdiği haberler, Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın dikkatini çekecek türdendir. Buna göre; muharip devletlerarasında gerçekleştirilen ateşkes görüşmelerini konu edinen haberde, "Ayastefenos ahitnamesini esas göstermek gibi menafi-i Osmaniye'ye" aykırı ifadeler bulunmaktaydı⁴²⁸. Bununla birlikte "murahasların kır ziyafetine" ait içeriği ile yayımlanan bir diğer haber de kamuoyunda tepki uyandıracak ifadeler içermektedir. Gazete, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan murahasları arasında gerçekleştirilen sulh görüşmelerini yakından takip etmekte ve konuyu sürekli olarak gündemde tutmaktadır. Gazetenin 29 Kasım tarihli nüshasında yer alan haber, bir gün önceki habere atıfta bulunularak "Dünkü nüshamızda verdiğimiz tafsilatlı malumata ilave eyliyoruz" notu ile bu görüşmeler sırasında Nazım Paşa tarafından yaklaşık 15 kişiden oluşan Bulgar heyetine verilen yemek menüsünden bahsetmektedir⁴²⁹. Nazım Paşa böyle bir haberin "gazeteye ordudan verilmiş ise" bu kişinin derhâl tespit edilerek şiddetle cezalandırılmasını belirtirken bundan sonra "bu gibi neşriyatta bulunmamaları için gazete sahib-i imtiyazlarına" caydırıcı uyarılarda bulunulmasını da istemiştir. Nitekim bu doğrultuda Dâhiliye Nazırı tarafından gazete sahiplerine gerekli tebligat derhâl gerçekleştirilmiştir⁴³⁰.

Balkan Savaşı sırasında, İstanbul matbuatına yönelik bürokratik hamleler, ileride ayrıntılarıyla değinileceği üzere, daha çok kurumsal bağlamda kendini göstermiştir. Dönemin başkent gazeteleri kendileri için belirlenen yayın sınırlarını ihlal ettiklerinde ağır cezai yaptırımlara tabi tutulmuştur. Fakat hâl böyle olsa da gazetelerin bu noktada münferit ihlalleri görülmektedir. Balkan Savaşının başlamasından kısa bir süre önce, Hariciye Nezaretini basın ve kamuoyunun kontrol edilmesi ve bu doğrultuda gerçekleştirilmesi gerekenler hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgilendiren Londra Sefiri Tevfik Paşa, bu tutumunu ilerleyen dönemlerde de devam ettirmiştir. Tevfik Paşa'nın 2 Haziran 1913 tarihinde nezarete iletildiği telgraf, bu kez Avrupa kamuoyunu değil Osmanlı kamuoyunu konu edinmekte, basın ve ordu açmazı üzerinde durmaktadır. Buna göre *Hak* gazetesinde yayımlanan makalede, Osmanlı donanmasının birtakım eksikliklerinden söz edilmekte ve bu durumun Meclis-i Vükelâda iki günden beri bazı tartışmalara sebebiyet verdiği "bi'l-cümle gazeteler tarafından neşr" olunmaktaydı. Tevfik Paşa, gerek bu tartışmaların yersiz olduğunu, gerekse Osmanlı donanmasının düşman donanmalarının sahip olduğu donanımların gerisinde olduğunu belirterek "donanmamızı hal-i faaliyete sevk et-

428 "Muharebe-Vaziyet-i Siyasiye, Mukaddemat-ı Sulhiye Müzakeratı", *Sabah*, No. 8332, 29 Kasım 1912, s. 1.

429 Habere göre Nazım Paşa'nın Bulgar murahaslar için verdiği yemek menüsünde, çerezler, mayonezli levrek, soğuk etler, pilav ve meyve yer almaktadır bk. "Evvelki Günkü Mükâlemeye Dair", *Sabah*, No. 8332, 29 Kasım 1912, s. 1.

430 *BOA*, MV., 171/60, s. 1.

mek niyeti dahi eser-i cinnet” olarak yorumlamaktadır. Paşa, her iki meselenin de devlet zararına olduğunu ifade ederken bu tür yayımların “memleketimizde efkâr-ı umumiyyeye” zarar verdiğini düşünmekte ve asılsız haber yapan gazetelerin kapatılması gerektiğini vurgulamaktadır⁴³¹.

11 Eylül 1913 tarihinde Karargâh-ı Umumi'den Dâhiliye Nezaretine iletilen şifreli bir telgraf ise bürokrasinin Osmanlı Ordusu hakkında yayımlanan makaleler nedeniyle âdeta sabır taşının çatladığını göstermektedir. Başkumandan Vekili Ahmet İzzet imzalı evraka göre, *Tanîn* gazetesinin anılan tarihli nüshasında Hamidiye Süvarisi Rauf Bey'e hitaben bir makale yayımlanmıştır. Makalenin “muhteviyatı birtakım tahrik ve ifsadattan ibaret” olup “bunun ve böyle şeyleri yazanların” birtakım cemiyetlerin ardına saklanarak kişisel menfaatlerini göz ettiği şüphesizdir⁴³². Nitekim ordunun “hal-i sükûna geldiği bir zamanda böyle yazıların” zihinleri bulandırdığı, zabitler arasında huzursuzluk meydana getirdiği görülmektedir. Öte taraftan “her tarafa tohum-ı nifak serpmenin ordunun muhtaç olduğu sükûn ve inzibati ve uhuvvet ve itimadı ihlal edeceği geçirdiğimiz acı tecrübelerle anlaşılımtı.” İzzet Paşa, Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Ordusu hakkında yapılan bu yayımların kamuoyunda meydana getirdiği zararları belirttikten sonra, “böyle şeylerin evrak-ı havadisle neşrine meydan verilmemesi ve artık ordu ile oynanmaması”nı “selamet ve istikbal-i vatan namına” rica etmektedir⁴³³.

6.2. Gazetelerin ve Matbaaların Kapatılmasına Yönelik Girişimler

İstanbul gazetelerinin savaş hakkında yayımladığı kimi haberlerin kamuoyunun olumsuz bir şekilde etkilediği fark edilince söz konusu gazete idarelerine çeşitli cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Bu bağlamda özellikle mağlubiyetin kesinlik kazanmasıyla birlikte siyasal ağırlıklı içerikler üreten *Âlemdâr*, *İkdâm*, *Tanîn* ve *Tasvîr-i Efkar* gazeteleri dönem dönem tatil edilmiştir⁴³⁴. Fakat hükûmet tarafından geçici bir süre kapatılan bu gazeteler, yayımlarına ara vermeden devam etmeyi bir şekilde başarmıştır. Bu süreçte, İstanbul gazetelerinin yayımları, bürokrasi tarafından her ne kadar günlük olarak takip edilmiş olsa da gazete editörleri olası bir tatil edilme riskine karşılık, faaliyetlerine devam edebilme adına birden fazla gazete ruhsatı almaktaydı. Dolayısıyla faaliyetleri durdurulan gazetelerin yayın hayatına devam edebilmelerinin önündeki bürokratik engel süreci, önceden alınan bu tedbirlerle ortadan kalkmaktaydı. Öte taraftan özel gazetelerin neredeyse tamamı kendi matbaalarına sahip olduğu için basım faaliyetleri de sorunsuz bir şekilde ger-

431 BOA, HR.SYS., 1877/22, s. 1.

432 Bahsi geçen makale için bk. “Hamidiye'nin Sergüzeşti”, *Tanîn*, No. 1717, 11 Eylül 1913, s. 3.

433 BOA, DH.KMS., /63/25.

434 Duman, *age.*, s. 70.

çekleşmekteydi⁴³⁵. Bununla birlikte gazete editörlerinin almış olduğu diğer gazete ruhsatlarının, yayını yasaklanan mevcut gazete isimleri ile olan benzerliği de dikkat çekicidir. Nitekim bu süreçte faaliyetleri geçici bir süre durdurulan gazetelerden *Tanin* daha sonra *Cenin*, *Renin* ve *Senin* isimleriyle yayın hayatına devam etmiştir⁴³⁶. Kısaca ifade etmek gerekirse, *Tanin* savaş sırasında ilk kez kapatılmasının ardından 13 Ekim 1912 tarihinde *Cenin* adıyla yayına başlamıştır. Bir hafta sonra kapatılan *Cenin* ise 21 Ekim 1912 tarihinde *Senin* olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Balkan devletlerinin Osmanlı sınırlarını geçtiği sırada 29 Ekim 1912 tarihinde Ahmet Muhtar Paşa Hükûmetinin yerine kurulan Kâmil Paşa kabinesini eleştiren Hüseyin Cahit'in bu konuda bir makale yazması üzerine *Senin* de kapatılmış ve gazete *Hak* ismiyle tek sayı olarak neşredilmiştir⁴³⁷. *Tanin* gazetesinin hükûmet tarafından bu denli kısıtlanması, hiç şüphe yok ki Hüseyin Cahit Bey'in hapisten çıktığı 7 Ekim 1912 tarihinden itibaren kaleme aldığı makalelerde Kamil Paşa ve kabinesini açıkça eleştirmesidir⁴³⁸. Fakat ertesi gün yani 31 Ekim 1912'de gazete bu defa da *Renin* adı ile yayına devam etmiş akabinde tekrar *Tanin*'in yayımlanmasına izin verilmiş, gazete 8-9 Kasım tarihlerinde bu isimle yayımlanmıştır. Osmanlı bürokrasinin tüm yaptırımlarına rağmen Matbuat Kanunu'nda yer alan açıkları kullanarak yayın hayatına devam eden *Tanin* için son çare, ilgili kanunda bir değişiklik yapmak olmuştur. Nitekim Dâhiliye Nezareti tarafından ilgili kanun maddesi 2 Kasım 1912 tarihinde hazırlanan bir layiha ile güncellenerek "tatil edilen gazetelerin nam-ı diğerle bir daha intişar edememeleri" sağlanmıştır⁴³⁹. Bu doğrultuda Hüseyin Cahit'in Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemeleri üzerine ordunun başına Mahmut Şevket Paşa'nın getirilmesini öneren bir makale yazdığı 9 Kasım günü ka-

435 Ahmet Emin Yalman, *age.*, s. 45.

436 İpek K. Yosmaoğlu, "Cahasing the Printed Word: Press Concership in The Ottoman Empire, 1876-1913", *The Turkish Studies Association Journal*, vol. 27, No.1/2 (2003), s. 36.

437 "Senin Gazetesi Müdüriyetine", *Hak*, 30 Ekim 1912, No. 1486-152, s. 1.

438 Bu dönemde "zihinleri tahrik edici makaleler yazan" Mehmet Nuri, Hamid Suphi ve Hidayet Keşfi hakkında sürgüne gönderilmek üzere mahkeme açılmış fakat bu cezanın uygulanmasından vazgeçilmiştir bk. *BOA*, DH. DYS., 57/41; *BOA*, BEO., 4067/304956. Öte taraftan bu dönemde tutuklananlar arasında yazar Enis Avni (Aka Güdüz), *Tanin* yazarı Cemil Bey, yazar Süleyman Nafiz ve Dr. Hüseyin (Yalçın) ile *Tanin* yazarlarından Muddiddin (Birgen) de bulunmaktadır bk. Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990, s. 91. Hâl böyle olsa da gazete isimleri için alınan ruhsatların bir benzeri gazetelerin yazı işleri müdürü için de benzer şekilde kullanılmaktaydı. Basını, modern Türkiye'nin gelişim süreci bağlamında tartışmaya açan ve doktora tezini Balkan Savaşlarının devam ettiği sırada kaleme alan Ahmet Emin Yalman, kimi yazı işleri müdürlerinin belirli bir ücret karşılığında hapse girmeyi kabul eden kişiler olduğunu belirtmekte ve böyle bir durum yaşanması halinde yeni bir "hapisane" yazı işleri müdürünün bulunduğunu ifade etmektedir bk. Ahmet Emin Yalman, *age.*, s. 98.

439 "Matbuata Zeyl", *Renin*, No. 1490, 3 Kasım 1912, s. 4.

patılan *Tanîn*'in benzer bir isimle yayımlanmasına izin verilmemiştir⁴⁴⁰. Cahit Bey her ne kadar ertesi gün gazeteyi basıp ardından dağıtımını yapmak istese de kendisine polis tarafından müsaade edilmemiştir. Gazetesinin kapatılmasını kanunsuzluk olarak yorumlayan Cahit Bey, bu düşüncelerini İstanbul Merkez Komutanı Memduh Paşa'ya iletildiğinde, Paşadan “kanun filan yok, gazetelerin hepsi kapandı, gazete imtiyazları kalktı” cevabını almıştır⁴⁴¹. Cahit, yıllar sonra hatıralarını tefrika olarak yayımlarken *Tanîn* gazetesinin kapatılmasını “hakiki gayz ve intikam” olarak açıklamıştır⁴⁴².

Sadaret tarafından da takip edildiği anlaşılan başkent gazeteleri, idarelerinin önceden edindiği yayın ruhsatıyla, “tedhiş-i ezhânı muceb (kafa karıştıran, heyecan yaratan) makaleler neşretmeye” devam etmiştir. Bu gazeteler arasında yer alan *Tasvîr-i Efkâr* her ne kadar yayımlanmış olduğu bu türden makaleler nedeniyle tatil edilmiş olsa da daha sonra *İntihâb-ı Efkâr* ve *Tefsîr-i Efkâr* isimleriyle yayın hayatına devam etmiştir⁴⁴³. Nitekim 13 Ocak 1913 tarihinde Dâhiliye Nezaretinin aldığı karar uyarınca *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinin devamı niteliğinde olan *İntihâb-ı Efkâr* ve *Tefsîr-i Efkâr* gazeteleri de tatil edilmiştir⁴⁴⁴. Fakat bir gün sonra yani 14 Ocak 1913 tarihinde Sadaret tarafından Birinci Ordu-yı Hümayun Kumandan Vekili İstanbul Muhafızı'na bildirildiğine göre; tatil edilmiş olmasına rağmen “zihinleri karıştırdıklarından dolayı *Tasvîr-i Efkâr*, *İntihâb-ı Efkâr* ve *Tefsîr-i Efkâr* gazetelerinin neşredildiği” ve âdeti muzır neşriyat merkezi haline gelen Ebuzziya

440 Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990, s. 90-91.

441 Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hareketleri”, **Fikir Hareketleri**, C 4, S 187, İstanbul 1937, s. 69.

442 “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey’in Hatıraları”, **Tanîn**, S 4454-160, 10 Şubat 1944 s. 2.

443 Ebüzziyâ Mehmet Tevfik tarafından Şinâsi'nin vârislerinden imtiyaz hakkı satın alınarak 31 Mayıs 1909'dan itibaren *Yeni Tasvîr-i Efkâr* ismiyle yayımlanmaya başlayan gazete, özellikle 31 Mart Vakası'nın ardından sık sık kapatılmış ve *Tasvîr-i Efkâr*, *Hak*, *İntihâb-ı Efkâr*, *Tefsîr-i Efkâr* isimleri ile yayımlanmaya devam etmiştir. *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, Ebüzziyâ'nın Ocak 1913'te ölümünden sonra çocukları Talha ve Velid Ebüzziyâ tarafından yayımlanmaya devam etmiş fakat I. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ağır sansür şartlarında tıpkı Balkan Savaşları sırasında olduğu gibi sıklıkla kapatılan gazete, *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Tasfir-i Efkâr*, *Tesvîr-i Efkâr*, *İntihâb-ı Efkâr*, *Hak* gibi adlarla yayın hayatına devam etmiştir bk. Nesimi Yazıcı, “*Tasvîr-i Efkâr*”, **TDVİA**, C 40, İstanbul 2011, s. 138-140. Gazete hakkında daha ayrıntılı bir çalışma için bk. Necdet Hayta, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

444 **BOA**, DH.SYS., 57/43.

Matbaası'nın⁴⁴⁵ kapatılması gündeme gelmiştir⁴⁴⁶. Nitekim aynı gün Sadarete bahse konu olan matbaanın kapatılacağına dair bir bilgilendirme yapılırken gazetenin başyazarı, müdürü ve matbaa sahibi tevkif edilerek haklarında yasal işlemler başlatılmıştır⁴⁴⁷.

Alman muhabir Wilhelm Feldmann, henüz savaşın başında Osmanlı bürokrasisinin başkent gazetelerinin olumsuz yayımlarına karşı sert tedbirler aldığını ve bu doğrultuda, *Tanîn*, *Yeni Gazete*, *Yeni Yol*, *Jöntürk* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinin süresiz olarak, *Sabah* ile *Hilâl-i Osmani*'nin ise on beş gün süreyle kapatıldığına değinmektedir. Bununla birlikte kapatılan gazetelerin farklı isimlerle yayında bulunmaları da men edilmiştir. Hatta İstanbul basınında bir ara sadece gündüz baskısı yapan *İkdâm* ile akşam baskısı yapan *Alemdar* dışında gazete kalmamıştı⁴⁴⁸. Fatih Kerimi ise meseleye siyasi bir refleksle yaklaşarak, doğru söz söyleyen Türk gazetelerinin kapatıldığından bahisle İstanbul'da İttihat ve Terakki taraftarı olan tüm gazetelerin yayın hayatına son verildiğini belirtmektedir. Kerimi tespitini desteklemek amacıyla *Tanîn* ve *Hak* gazetelerinin imtiyazlarının sona erdirildiğini, matbaalarının kapatıldığını hatta gazete müdürlerinin Nazım Paşa'ya hakaret ettiği gerekçesiyle para cezasına çarptırıldığına değinmektedir⁴⁴⁹. Kerimi'nin ifadeleri her ne kadar siyasi bir düşüncenin ifadeleri olsa da Alman gazeteci Feldmann hükûmete yakın bir yayın politikası takip eden *Sabah* ile İttihatçı taraftarı olan *Tanîn*'in Osmanlı Doğu Ordusu hakkında neşrettiği haberlerin taban tabana zıt olduğunu belirtmekte ve bu tespitiyle gazetelerin kapatılmasının ardında yatan asıl sebepleri ortaya koymaktadır⁴⁵⁰.

7. Telgraf ve Posta Gönderiminin Kontrolü

7.1. Şifreli Haberleşmenin Tesisi ve Denetimi

13 Ekim 1912 tarihinde Kosova vilayetinden Harbiye Nezaretine Vali Galip imzasıyla gönderilen telgrafta, "Otuz birinci alayla altmış birinci alayın birinci taburu" nun toplamda dört tabur halinde olduğu ve ayrıca bölge ahalisinden 1.200

445 Ebüzziya Mehmet Tevfik'in hayatı ve kurduğu matbaası hakkında bk. Özgür Türeşay, "Ebüzziya Tevfik'in Matbaa-i Ebüzziya'sı", **Toplumsal Tarih**, No. 128, İstanbul 2004, s. 36-43.

446 **BOA**, BEO., 4134/309976, s. 1.

447 **BOA**, BEO., 4134/309976, s. 2.

448 Wilhelm Feldmann, **age.**, s. 60.

449 Kerimi, **age.**, s. 19, 29.

450 Wilhelm Feldmann, **age.**, s. 44-45.

kişinin de Gostivar'a gitmek üzere İpek'e doğru hareket ettiği bildirilmiştir⁴⁵¹. Osmanlı Batı Ordusunu oluşturan birliklerden bir kısmının mevcut faaliyetlerini konu edinen bu telgraf Harbiye Nezareti tarafından, "icra olunan her bir harekât-ı askerîyenin gayet mahrem tutulması ve bu babdaki muhaberatın şifreli icra" edilme zorunluluğuna değinilerek, Dâhiliye Nezaretine iletilmiştir. 16 Ekim 1913 tarihli yazıya göre Kosova vilayetinden "açık olarak vurud eden telgraf" askerî harekâtları "ifşa" etmekte olduğu için böyle bir telgraf iletişiminin yasaklanarak şifreli bir şekilde gerçekleştirilmesi bildirilmiştir⁴⁵². Nitekim bu karar ertesi gün karşılık bularak geniş çaplı bir şekilde uygulamaya geçirilmiştir. Buna göre Kala-i Sultaniye, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Karesi, Kudüs-i Şerif, Urfa, İzmit mutasarrıflıkları ile Van, Yanya, Trabzon, Kastamonu, Kosova, Konya, Mamüratü'l Aziz, Manastır, Halep, Hüdavendigâr, Diyarbakır, Selanik, Suriye, Sivas, Aydın, Bitlis, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, İşkodra, Adana ve Ankara vilayetlerine Dâhiliye Nezareti Muhaberat Dairesince "harekât-ı harbiyenin gayet mahrem tutulması için muhaberatın şifreli olarak icra" edilmesinin Ordu-yı Hümayun Başkumandanlığı Vekâletinden önemle bildirildiği ve bundan sonra "asker sevkıyatı ve levazım ve mühimmat nakliyatı gibi hususat-ı mühimmenin şifreli telgrafla bildirilmesi" tebliğ edilmiştir⁴⁵³.

5 Aralık 1912 tarihinde Selanik Başmüdüriyetinden bildirilen bir başka konu ise Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından Sadaretin gündemine sunulmuştur. Buna göre Bulgaristan ve Yunanistan konsolosluklarıyla Bulgar Eksarhhanesi tarafından yedi adet mektup, iki kartpostal ve muharip devletlerde yayımlanan bazı gazeteler "memalik-i Osmaniye"ye gönderilmiştir. Fakat Osmanlı sansür memurlarının muharip devletlerden gelen mektup ve gazeteleri sansür muamelesine tabi tutma yetkisi bulunmadığı için gelen bu evraklar kontrol edilememiştir. Devletin aleyhinde olabilecek bu tür gönderilerin sansür memurları tarafından kontrol edilebilmesi için İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Yanya, Manastır ve Trabzon posta merkezlerinde askerî sansür memurlarının ikame edilmesinin faydalı olacağını belirten nezaret, Sadareten şimdilik böyle bir uygulamaya gerek olmadığı cevabını almıştır⁴⁵⁴. Hâl böyle olsa da Osmanlı Devleti'nden ülke dışına gönderilecek olan postalar için aynı uygulamanın tatbik edildiğini söylemek oldukça zordur. Nitekim 28 Ekim 1912 tarihinde Edirne Posta ve Telgraf Başmüdüriyetinin gündeme getirdiği konu, bu noktada erken tarihli bir teşebbüs olarak altı çizilebilir örneklerdendir. Buna göre; bahsi geçen müdürlük, savaş sırasında muharip devlet konsolosları tarafından yazılan gizli ibareli telgrafların "emre intizaren tevkif edilmekte olduğunu" belirtirken açık ibareli hususi telgrafların kontrol edilip edilmemesi gerektiği hakkında Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinden bilgi istemektedir. "Telgrafname

451 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 30.

452 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 31.

453 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 28.

454 BOA, MV., 171/80, s. 1.

Mukavelenamesi”nin 8. maddesine atıfta bulunularak iletilen bu sual karşısında, her ne kadar Trablusgarp Savaşı sırasında İtalya konsolosları ve tebaasının açık bir şekilde yazılmış hususi telgraflar göndermesine izin verildiğinden bahisle “harb-i hazır düvel-i muhasama memalikinin mevki ve Memalik-i Osmaniye’deki tebaalarının kesreti itibarıyla muhabere-i zaileye kabil-i kıyas olunamayacağı” bildirilerek en azından muharebenin devamı müddetince “Edirne gibi ehemmiyet-i harbiyeyi haiz olan mevakideki” muharip devlet vatandaşları adına gelecek veya onlar tarafından çekilecek açık ibareli telgrafların tetkik edilmesinin “menfaat-i Devlet-i Osmaniye’ye daha muvafık olacağı mülhaza” edildiği bildirilmiştir⁴⁵⁵. Yine 15 Ocak 1913 tarihinde bizzat Harbiye Nazırı tarafından Hariciye Nezaretine bildirildiğine göre, “düşman, ordu vesaire hakkında her türlü vesaitle müracaatla memalik-i Osmaniye’den memalik-i ecnebiyeye” gönderilecek açık ya da şifreli mektup ve telgraflar sayesinde malumat sahibi olabilirdi. Nitekim memur ve ahali fark etmeksizin Bulgaristan’a gönderilen tüm mektuplar Bulgar postahanelerinde hükümetin mahallî askerî görevlileri tarafından kontrol edilmektedir. Dolayısıyla Bulgaristan’a gönderilen tüm mektup ve telgrafların içeriklerine ilgili posta merkezleri ve özellikle de İstanbul’daki görevlilerce dikkat edilmesi gerekmektedir. Harbiye Nazırı, bu uygulamanın Çatalca Ordusu Kumandan Vekâletinden teklif edildiğini ve ülke içerisinde çok sayıda yabancı posta merkezinin olduğunu belirterek, “ecnebi postahanelerinin de bu uygulamaya” tabi tutulması gerektiğine değinmektedir⁴⁵⁶. Resmî evraklardan elde edilen veriler de Harbiye Nezaretince gündeme getirilen bu teklifin, savaşın bitimine hatta 1913’ün sonuna kadar harfiyen uygulandığını göstermektedir.

7.2. İstanbul’da Bir Sansür Merkezi Beyoğlu Telgrafhanesi

Avusturya⁴⁵⁷ tarafından kurulan ve ardından nerdeyse tüm Avrupa devletlerinin faaliyet kazandırdığı yabancı posta kuruluşlarının kapatılması için, uluslararası boyutta uzun süredir diplomatik girişimlerde bulunmaktaydı⁴⁵⁸. Fakat Osmanlı Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinin tam anlamıyla kurumsallaşamaması ve nezaret personellerinin mesleki profesyonellikten uzak olmaları, yabancı posta

455 BOA, HMŞ. İŞO., 61/7, s. 10/1; 10/2; 10/3.

456 BOA, HR.SYS., 2080/3, s. 1.

457 Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde kurumsal anlamda ilk yabancı posta teşkilatı Avusturya tarafından tesis edilmiş olsa da Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması’nın ardından büyükelçilerine ait postaların taşınması için ülke içerisinde özel ulaklar kullanma hakkını elde etmiştir. Rusya’nın elde etmiş olduğu bu ayrıcalık kısa süre içerisinde diğer büyük devletler tarafından da uygulanmaya başlamış ve böylece yabancı devletler Osmanlı Devleti’nin belli şehirlerinde kurdukları yabancı postahaneler aracılığıyla özel haberleşme hakkına sahip olmuşlardı bk. Ahmet Emin Yalman, **age.**, s. 28.

458 Yurda Güven Bezaz, **Haberleşme ve Tarihçesi**, Ankara 2006, s. 82-93.

kurumlarının kapatılmasının önündeki en önemli engellerdendi⁴⁵⁹. Meseleye farklı bir açıdan bakıldığında ise yabancı posta kurumlarını kapatmak bir yana, bu kurumların faaliyette bulunmaları yukarıda sayılan aynı sebepler doğrultusunda âdeta bir zorunluluktur. Nitekim kapatılmayan bu kurumlar, çevrelerinde görevlendirilen nöbetçiler aracılığıyla takip edilmiş, hatta menfi faaliyetlerde bulunduğu tespit edilen kimi personeller gerek görüldüğü takdirde sürgüne gönderilmiştir⁴⁶⁰. Bununla birlikte faaliyetleri sakıncalı bulunan bu kurumların kimi personelleri her ne kadar sürgüne gönderilmiş olsa dahi, geride kalan personellere yine de ihtiyaç duyulmaktaydı. Nitekim telgraf iletişiminde kullanılan dilin Fransızca ve alfabenin Latince olması, Osmanlı Devleti'ndeki ilk telgraf personellerinin yabancı uyruklu kişiler olmasına zemin hazırlamıştır⁴⁶¹. Fakat haberleşmenin yabancıların kontrolünde bulunmasının sakıncalı olduğu düşünülmüş olacak ki bu telgraf görevlilerinin yanına yabancı dil bilen Türk görevliler istihdam edilmeye başlanmış, Fransızlarla yapılan anlaşma uyarınca da bu Türk personellere telgrafçılığın öğretilmesi istenmiştir⁴⁶². Öte taraftan hızlı bir şekilde artış gösteren telgraf hatları nedeniyle kalifiye personel yetiştirmenin önemine varılmış ve bu doğrultuda Telgraf Memur Mülazım Mektebi, Mekteb-i Fünûn ve Makinacıyan, Posta ve Telgraf Mektepleri açılmış bununla birlikte Mekteb-i Sultani ile Darüşşafaka'da telgrafçılık eğitimleri verilmeye başlanmıştır⁴⁶³. Fakat haberleşme üzerindeki yabancı etkisi gerek başkentte gerek taşrada etkisini sürdürmeye devam etmiştir.

Kimi tarihçiler tarafından başlangıç noktası kapitülasyonların tanınması olarak gösterilen bu etki, 20. yüzyıla gelindiğinde kronikleşmiş bir sorun halini almıştı. Bahsi geçen bu sorunun çözümü Balkan Savaşı öncesinde de bürokrasinin önemli gündemlerinden birini oluşturmaktaydı. Öyle ki, uluslararası kamuoyunun odaklandığı İstanbul, kısa süre içerisinde âdeta yabancı muhabirlerin akınına uğramıştı. Dolayısıyla başkentte Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinin haricinde

459 Gerek Osmanlı Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinin gerekse nezarete bağlı birimlerin bünyesinde istihdam edilen personellerin mesleki profesyonellikten uzak olduğuna dair pek çok örnek bulunmakla birlikte Balkan Savaşı'nın başlamasının ardından işsiz kalan Tramvay Şirketi personellerinin Posta Nezareti ile ilgili işlerde istihdam edilmesi bu noktada ilginç bir örnektir bk. **BOA**, DH.İD., 145/13.

460 Bülent M. Varlık, "Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1654-1655.

461 Bu dönemde Fransızcanın Osmanlı bürokrasisindeki etkinliğine dair bk. Roderic H. Davison, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili", çev. Çiğdem Erkal İpek, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C II, S 4-5 İzmir 1995, s. 171-187.

462 **BOA**, İ., 1477.

463 Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1649-1650.

tam olarak kontrol altına alınamayan yabancı devletlere ait posta ve telgraf hizmeti sağlayan kurumlar, uluslararası kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz bir algı oluşturma teşebbüslerinin neşet edebileceği yerlerin başında gelmekteydi. Bununla birlikte bu kurumlar muharip devletlere istihbarat sağlayabilecek eşsiz birer üst görevi de görebilirdi⁴⁶⁴. Bu olasılıklar, beraberinde haberleşmenin sıkı bir şekilde denetlenmesini ve sansür kurulundan geçirilmeyen haberlerin ülke dışına çıkarılmasını önlemeye yönelik birtakım önlemlerin alınmasını gerektirmekteydi. Bu önlemlerin başında da bilgi kontrolünün sağlanabilmesi adına haberleşmenin merkezî bir noktadan gerçekleştirilmesi gelmekteydi. Balkan Savaşı sırasında bu noktada ön plana çıkan merkezlerden biri de Beyoğlu Telgrafhanesi olmuştur.

Beyoğlu Telgrafhanesi de diğer tüm telgrafhaneler gibi insanlar ve kurumlar arasındaki iletişimi sağlamak için tesis edilmişti. “En meşhuru Pera Palas olan Avrupalı gezginler adına inşa edilen otellerin bulunduğu Tepebaşı semtinde küçük kiralık bir binada⁴⁶⁵” faaliyetlerine başlayan telgrafhane, savaş yıllarında sansür ile anılan bir kurum haline gelmişti. Nitekim savaşı takip etmek için İstanbul’da bulunan muhabirlerin, mensubu olduğu gazete ve haber ajansları ile aralarında kurduğu haberleşme ağının önemli merkezlerinden biri Beyoğlu Telgrafhanesiydi. Dolayısıyla savaşın başlaması ile birlikte telgrafhanede görevlendirilecek olan sansür memurları, bu memurların görev tanımları ve süreleri hakkında Harbiye ve Hariciye Nezaretleri tüm süreçte olduğu gibi yine teşrikimesai halinde bulunarak bir dizi uygulamaları faaliyete geçirmiştir. Fakat iki nezaretin savaş boyunca koordineli olarak sürdürdüğü bu mesai, Beyoğlu Telgrafhanesi özelinde bazı fikir ayrılıkları göstermiştir.

Beyoğlu Merkez Telgrafhanesinin sansür personelleri askerî ve siyasi olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Askerî sansür memurlarının Harbiye, siyasi sansür memurlarının ise Hariciye Nezareti tarafından görevlendirildiği mevcut yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bunun yanında “elsine-i ecnebiye ve gayrimüslime” olarak yani yabancı dilde neşredilen gazeteleri tetkik etmek amacıyla telgrafhanedeki askerî sansür memurunun yanında görevlendirilmiş olan üç memur daha bulunmak-

464 Öte taraftan İstanbul’dan sansürsüz bir telgraf gönderebilmenin diğer yolu ise şehirde bulunan Avusturya -Macaristan ve İngiltere büyükelçiliklerine ait özel telgraf hatlarıdır. Her ne kadar Osmanlı bürokrasisi büyükelçilikler aracılığıyla Avrupa’ya sansürsüz telgrafların gönderildiğini tahmin etse de bu kapsamdaki bir düzenleme Babıali Baskının ardından kurulan yeni hükümet tarafından gerçekleştirilmiştir. Elçiliklerin şifreli telgraf gönderimini yasaklayan hükümetin bu uygulaması Reuters’e ait bir telgrafta “Babıali, elçiliklerin denize komşu vilayetlerdeki konsoloslarla şifreli telgraf yazışmasını yasakladı” ifadeleri ile belirtilmiştir bk. Levent Şarлак, **agt.**, s. 15.

465 Roderic H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğu’na Elektrikli Telgrafın Girişi”, çev. Durdu Mehmet Burak, **OTAM**, S 14, Ankara 2003, s. 351. Aynı makalenin bir başka çevirisi için bk. Roderic H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Elektrikli Telgrafın Kurulması”, çev. Mehmet Moralı, **Osmanlı Türk Tarihi 1774-1923**, İstanbul 2004, s. 193-232.

taydı⁴⁶⁶. Hariciye Nezareti, Kasım ayının sonuna gelindiğinde askerî bilgiler içeren telgrafların hâlihazırda Beyoğlu Telgrafhanesince kabul edilmediğini, siyasi bilgiler içeren telgrafların ise siyasi sansür memurları tarafından tetkik edilmekte olduğunu Harbiye Nezaretine bildirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı hariciyesi, telgrafhanedeki mevcut askerî sansür memurlarının buradaki görevlerine devam etmesini gerektiren bir sebep olmadığından söz ederek, ilgili personellerin bundan böyle askerlik vazifesini yerine getirebileceğine dair görüşünü Harbiye Nezaretine iletmiştir⁴⁶⁷.

Beyoğlu Telgrafhanesinde görevli olan sansür memurlarının sayısı tam olarak tespit edilememiş olsa da “büyük bir salonda, okula hâkim iki pencerenin önünde, sağda oturan siyasi, solda oturan askerî sansür memuru⁴⁶⁸” olmak üzere 2 kişi oldukları Lauzanne’ın notlarından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hariciye Nezareti her ne kadar bu personellerin askerî vazifesine geri dönmesinin uygun olacağı görüşünde olsa da durum Harbiye Nezareti tarafından farklı bir şekilde değerlendirilmiştir. Buna göre “...her ne kadar memurin-i siyasiye telgrafhanelerde ikame edildiğinden dolayı askerî memurların devam-ı memuriyetlerine lüzum kalmadığı dermiyan buyruluyorsa da” Hariciye Nezareti tarafından görevlendirilen siyasi sansür memurları, zımnen askerî bilgiler içeren telgrafnameler hakkında tam bir bilgi sahibi olamazdı. Üstelik savaş sırasında sansür işlemleri diğer muharip devletlerin de tatbik ettiği üzere “cihet-i askerîyeye” aitti. Askerî sansür memurlarının telgrafhanede ifa ettiği görevin önemini belirten Harbiye Nezareti, bahsi geçen memurların aynı zamanda gerek Avrupa’dan gelen, gerekse Avrupa’ya gönderilen telgraflar hakkında genel karargâhı ve başkumandanlığı bilgilendirdiğine değinerek bu personellerin yerine getirdiği görevin ne denli önemli olduğunu belirtmiştir.

Harbiye Nezareti, Hariciyeden gelen bu görüş karşısında sadece askerî sansür memurlarının önemi üzerinden cevap vermekle yetinmeyip, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri arasındaki irtibatsızlıktan da söz etmiştir. Buna göre; “... Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerinde bulunan matbuat-ı dâhiliye ve hariciyeye birkaç kereler müracaat edildiği halde ajans telgraflarını ve matbuat-ı dâhiliye hülâsa suretlerini ve yevmi gazetelerden birer nüshasını şimdiye kadar ancak bir iki kere gönderebilmişler ve her gün muntazaman irsal edememişlerdir.” Geline bu noktada Beyoğlu Telgrafhanesindeki askerî sansür memurları görevlerinden alınacak olursa, siyasi sansür memurlarının genel karargâhı düzenli olarak bilgilendiremeyecekleri vurgulanmıştır. Son kertede Harbiye Nezaretinin bu konu hakkındaki nihai görüşü; telgrafhanedeki askerî sansür memurlarının harbin bitimine kadar mevcut görevlerine devam etmesi yönünde olmuştur⁴⁶⁹.

466 BOA, MV., 177/36. Bu memurların görevleri karşılığında kendilerine Masaraf-ı Gayr-ı Melhuza tertibinden 5000 kuruş ödeme yapılmıştır bk. BOA, BEO., 4174/312989.

467 BOA, BEO., 4119/308911, s. 3; BOA, BEO., 4117/308763.

468 Stephane Lauzanne, *age.*, 43.

469 BOA, BEO., 4119/308911, s. 2; BOA, BEO., 4119/308911, s. 1.

Savaş sırasında *Le Matin* gazetesinin İstanbul muhabiri olarak görevde bulunan Lauzanne, gazetesine telgraf göndermek için sıklıkla geldiği Beyoğlu Telgrafhanesine dair ayrıntılı gözlemlerde bulunmuştur. Lauzanne'ın tecrübelerine göre, sansür memurlarının vazifeleri oldukça açıktı. Askerî içerikli telgrafları askerî sansür memuru, siyasi içerikli telgrafları ise siyasi sansür memuru okumakta ve gönderilmesine izin verilen telgraflara kırmızı mühür vurmaktaydı⁴⁷⁰. Fakat kimi telgraflar hem askerî hem de siyasi içerikli olduğunda, bu telgrafın okunması ve değerlendirilmesi oldukça zaman almaktaydı. “Uzun boylu, zayıf, kır saçlı, ince, nazik ve edibane olan Ermeni siyasi sansür memuru”, okuduğu telgraflarda açık uçlu ifadelerin yer almamasına özen gösteriyor, bunun dışındaki diğer telgrafların gönderilmesine izin veriyordu. Buna karşılık askerî sansür memuru ise “sert ve şiddetli bir Türk yüzbaşıydı⁴⁷¹”. “Emirden başka hiçbir şeyi gözü görmeyen” bu memur, sadece resmî olarak onaylanmış bilgileri içeren telgrafların gönderilmesine müsaade etmekteydi. Meslektaşının aksine telgraflarda sert ve net ifadeleri tercih eden askerî memur, yeri geldiği zaman kelimeleri çift anlama eviren telgraf yazarlarına “Neden böyle kalem ustalıklarına başvurduklarını” sormaktan da geri kalmıyordu⁴⁷². Öte taraftan İngiliz fotoğrafçı Baldwin de telgraf göndermek için geldiği Beyoğlu Telgrafhanesinin “çok kirli merdivenlerinden büronun üst katındaki büyük odaya çıktığında” duvarlardan birinde yer alan “kusursuz bir Balkan Yarımadası haritası”-nı seyretmekten kendini alıkoyamamıştı⁴⁷³. Sayıları “yarım düzine”yi bulan sansür memurları, tam da bu duvarın önünde telgrafları okuyup tartıştıktan sonra yabancı gazete muhabirlerinin Avrupa’ya göndermek istediği telgrafların bir suretini de Dâhiliye Nezaretine iletmekteydi. Daha çok toplu raporlamalar halinde gerçekleştirilen bu işlem sırasında, gönderilmesi uygun görülmeyen telgrafname suretleri de yer almaktadır. Örneğin 13 Mart 1913 tarihinde *Local Anzeiger* gazetesi İstanbul muhabirinin, II. Abdülhamit’in Balkanların kaybedilmesi üzerine düşüncelerine yer verdiği telgrafı, “Beyoğlu Telgrafhanesi sansürü tarafından tevkif” edilerek gönderilmesine müsaade edilmemiştir⁴⁷⁴.

Bunun yanında Beyoğlu Telgrafhanesinde hem siyasi hem de askerî sansür memuru görevde bulunmasına rağmen burada uygulanan sansürün Sofya’ya nazaran daha yumuşak olduğuna değinen Lauzanne, kimi zaman telgrafhanede yaşanan sorunlara ve başından geçen ilginç olaylara “bazen onların canlarını sıktım. Onlar da bana zor ve tuhaf anlar yaşattılar” ifadeleriyle değinmektedir⁴⁷⁵. Fakat anlaşılabilir ki, Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin Beyoğlu Telgrafhanesine vermiş olduğu bu öneme rağmen telgraf gönderiminde uygulanan belirli bir protokol

470 Stephane Lauzanne, *age.*, 43.

471 Stephane Lauzanne, *age.*, 44.

472 Stephane Lauzanne, *age.*, 44-45.

473 Baldwin, *age.*, s. 54.

474 BOA, HSDHADB., 8/25.

475 Stephane Lauzanne, *age.*, 44.

mevcut değildi. Öyle ki Lauzanne birçok kez, saat 11'e 5 kala "çekilmesi mümkün değildir" denen telgrafları, bu sırada kahve içmeye giden sansür memurunun görevini ikame eden diğer memura saat 11'i 5 geçe çektirtebilmiştir⁴⁷⁶. Nitekim 4 Ekim 1913 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinden Saderete iletilen evrakta da, Beyoğlu Telgrafhanesinde bulunan sansür memurları tarafından "vazife haricinde telgraf suretleri alındığından" bahsedilmekte ve konunun önemine istinaden işlem gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır⁴⁷⁷.

7.3. İstanbul'dan Avrupa'ya Balkan Savaşı'nın İletişim ve Haberleşme Ağı

Sadece Avrupa basınının değil Dünya basınının da yakından takip ettiği Balkan Savaşının arka planında oldukça geniş bir iletişim-haber ağı bulunmaktaydı. Uluslararası açıdan merkezi İstanbul olan bu ağın ikinci durağı ise Köstence'ydi. İstanbul'dan Köstence'ye uzanan telgraf hattı bu noktadan Bükreş ve Belgrad istikametinden Londra'ya kadar devam etmektedir. Avrupa ve Dünya kamuoyu, savaş hakkında daha çok Londra merkezli haberler ile bilgi sahibi olmaktaydı. Nitekim bu dönemde kıta Avrupası'nda yayımlanmakta olan gazeteler incelendiğinde ilgili haberlerin Londra ajans ve haber merkezlerinden alındığına dair sayısız atıf göze çarpmaktadır. Bu bağlamda yeri gelmişken Paris'in de Avrupa ve Dünya kamuoyu adına bir haber merkezi olduğu belirtilmelidir. Öte taraftan savaş alanı içerisinde kalan bölgeler arasında da tesis edilmiş olan bir telgraf ağından söz edilebilir. Bu hattan daha çok Balkan Yarımadası'nda yayımlanmakta olan gazeteler beslenirken söz konusu hattın temel ve başlangıç noktası ise Köstence'dir⁴⁷⁸. Bu bölge içerisinde Sofya, Belgrad, Üsküp, Bükreş, Eski Zağra, Mustafapaşa ve Niş yer almaktadır⁴⁷⁹. *The Sun* gazetesinin haritalandırdığı bu haber ağına savaş sırasında İstanbul'da

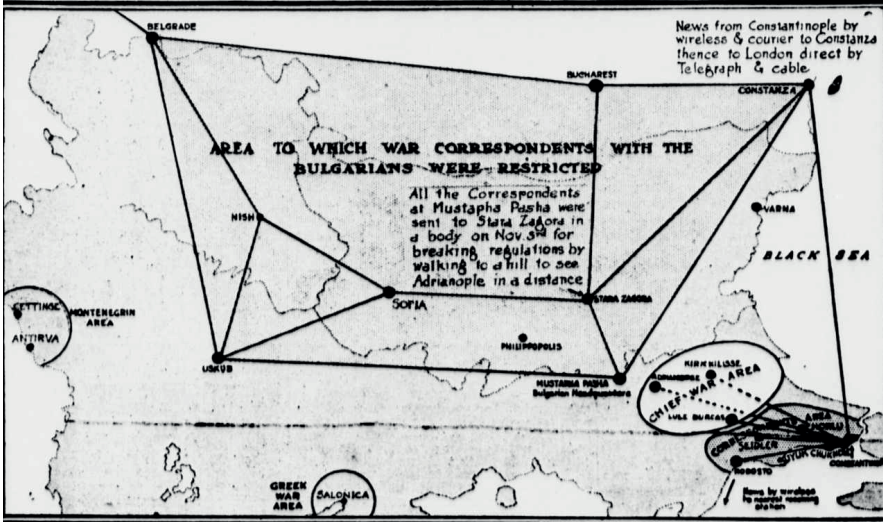
476 Stephane Lauzanne, *age.*, 45.

477 **BOA**, BEO., 4219/316398, s. 1, 2.

478 Bu bahiste kullanılan Dünya kamuoyu ifadesi, kelimenin gerçek anlamıyla karşılığını bulmaktadır. Öyle ki Balkan Savaşları ile herhangi bir organik bağı bulunmayan Avustralya, savaşı örtük bir İngiliz basını niteliğinde günü gününe ülke kamuoyunun gündemine getirmiştir. Her ne kadar büyük bir ilgi ile takip edildiği söylenemese de Avustralya basını bu dönemde başta Londra merkezli haber kaynaklarından elde ettiği kısa bilgilerle ülkede suni bir Balkan Savaşları gündemi meydana getirmiştir. Avustralya Millî Kütüphanesi (Nation Library of Australia)'ndeki gazete arşivinde yer alan başta *The Advertiser*, *Newcastle Morning Herald and Miners Advocate*, *The Adelaide Chronicle*, *The West Australian*, *The Evening Telgraph*, *Goulburn Evening Penny Post*, *Kalgoorlie Western Argus* ve *The Sun* gibi gazeteler olmak üzere sadece Ekim ayında 200'den fazla gazetenin sütunlarına Balkan Savaşı hakkında taşıdığı 4000 civarındaki haber ve içerik dikkate alınırsa, Avustralya basınının henüz bu bağlamda bir incelemeye konu olmayışı da dikkat çekicidir.

479 "War Area And Districts Where Correspondents Were Kept", **The Sun**, vol. LXXX, No. 106, 15 Aralık 1912, s. 3

muhabir olarak görevde bulunan Stephane Lauzanne da detaylı bir şekilde değinmektedir. *Le Matin* gazetesinin muhabiri Lauzanne, Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri olmak üzere haftanın üç günü, bir Romanya vapurunun Köstence mektup servisine Alman, Fransız, İngiliz ve İtalyan gazete muhabirlerinin mektuplarını ulaştırdığını belirtmektedir⁴⁸⁰. Bartlett'in ise yabancı muhabirlerin gazetelerine mektup göndermek için kullandığı bilinen bu gemiyi, Köstence'den sansürsüz bir telgraf yazabilmek için kullandığına daha önce değinilmişti. Nitekim arşiv belgelerinden elde edilen veriler Osmanlı Devleti'nin, İstanbul-Romanya arasında seferde bulunan Köstence isimli gemi üzerine bir hayli yoğunlaştığını göstermektedir.

Fotoğraf 14: Balkan Savaşları sırasında Avrupa'da kullanılan mevcut haberleşme ağı. ("War Area And Districts Where Correspondents Were Kept", *The Sun*, vol. LXXX, No. 106, 15 Aralık 1912, s. 3).

7.4. Yabancı Bandıralı Gemilerdeki Telgraf İletişiminin Denetlenmesi

Bartlett kaleme aldığı günlüklerinde bir savaş muhabirinin sansürsüz telgraf gönderebilmek için her ne kadar gemi yolculuğu ile Köstence'ye gitmesi gerektiğini belirtse de bu noktada başka bir seçenek daha mevcuttu. Yine aynı gemide bulunan kablosuz telgraf aleti kullanılarak, sansürsüz savaş haberleri çok daha hızlı bir şekilde Avrupa gazetelerine iletilebilirdi. Fakat bu seçeneğin savaş sırasında çok az kullanıldığına değinen Bartlett, önemli mesajların bu kanaldan iletilmesini güvenilir

480 Stephane Lauzanne, *age.*, s. 45. Lauzanne'ın bir muhabir olarak İstanbul'dan bu posta vapuru ile ayrılmış olması da dikkat çekicidir bk. Stephane Lauzanne, *age.*, s. 134.

bulmadığı gibi tek kelimenin iki şiline mal olduğunu da belirtmektedir⁴⁸¹. Bartlett ve Donohoe'nin gazetelerine sansürsüz bir telgraf iletebilmek için Çorlu-Köstence arasında İstanbul üzerinden gerçekleştirdikleri 3 gün süren yaklaşık 700 kilometrelik yolculukları kuşkusuz ki yüksek bir mesleki motivasyonun sonucuydu. Bu yolculuk sonunda Londra'ya iletilen sansürsüz telgraflar, muhabirler adına önemli bir başarı olsa da aynı telgraflar savaşın görece erken bir döneminde Osmanlı Ordusunun lojistik ve askerî açıdan ne denli kötü bir durumda olduğunu göstermekte ayrıca Lüleburgaz Muharebesi'nin kaybedildiğinin de uluslararası kamuoyunu tarafından öğrenilmesi anlamına gelmekteydi. Ancak Bartlett'in sözünü ettiği gemi ve limanlar çok daha önce de bu türden olaylara sahne olmasıyla Osmanlı Devleti'nin üzerinde durduğu meselelerden biriydi.

Resmî kayıtlar, muzır neşriyatın önemli bir kısmının yabancı postahaneler, yabancı vapurlar ve limanlar arasındaki organizasyon aracılığıyla ülke sınırlarına sokulduğuna işaret etmektedir. Sözelimi İzmir'deki Leon Kumpanyasına ait vapurların bu doğrultudaki teşebbüsleri, her ne kadar Posta Nizamnamesi uyarınca yasaklanmış olsa da bu vapurlar sahil kesiminde bulunan yabancı postahaneler ile nakliye faaliyetlerini sürdürmekteydi⁴⁸². Keza Berat'a sokulan yabancı gazetelerde de yabancı posta şirketleri ve vapur kumpanyalarının iş birliği görülmektedir⁴⁸³. Ne var ki Osmanlı bürokrasisinin postahaneler aracılığıyla gerçekleştirmek istediği faaliyetler yabancı devletlerden çok da farklı değildi. Nitekim *Takvîm-i Vekâyi'*nin ilk kez yayımlandığı 1831 senesi, aynı zamanda ülke içerisinde gazetenin dağıtım ağını genişletebilmek amacıyla posta hizmetlerinin kurumsallaştırıldığı tarihe denk gelmektedir⁴⁸⁴.

Osmanlı bürokrasisi, Balkan Savaşı sırasında da bu türden sorunlarla karşılaşmış, limanda bulunan Rus ve Romanya bandıralı gemilerden gerçekleştirilen telgraf ve telsiz iletişiminin önünü alabilmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak 5 Ekim 1912 tarihinde Bahriye Nezareti tarafından Hariciye Nezaretinin gündemine getirilen meselede, "Dersaadet Limanı'nda bulunan Rusya Sefareti maiyyet sefinesi ile Romanya kumpanyası vapurlarının, daimi surette telgraf ile muhaberratta bulunmaları"nın telsiz-telgraf merkezi ile Donanma-yı Hümayun arasındaki iletişimi kesintiye uğrattığı belirtilmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı kara sularında bulunan yabancı bandıralı gemilerin kendileri için belirlenen saatler dışında telgraf iletişimi kurmaması yönünde ilgili sefaretlere bilgilendirmeler yapılmıştır⁴⁸⁵. Yine benzer şekilde 2 Kasım 1912 tarihinde Bahriye Nezareti tarafından Rusya Sefaretine, limandaki Romanya kumpanyası vapurlarınca gerçekleştirilen

481 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 78.

482 **BOA**, HR.TH., 131/95.

483 **BOA**, DH.MKT., 1410/107.

484 Ahmet Emin Yalman, *age.*, s. 21.

485 **BOA**, BEO., 4092/308672.

telsiz telgraf muhaberatının Okmeydanı'ndaki telgraf merkezi ile Donanma-yı Hümayun arasındaki iletişimi sekteye uğrattığını belirterek bu muhaberata son verilmesi istenmiştir. Rusya Sefareti ise bu konu hakkında Bahriye Nezaretine daha önce resmî olarak kararlaştırıldığı üzere “sefaret maiyetine memur vapurun telsiz ve telgraf muhaberatının haftada iki defa gece alafranga saat dokuzdan ona kadar icra edildiğini” belirtmiş, muhaberatın sona erdirilmesi için de Petersburg'dan gelecek cevabın beklendiğini ifade etmiştir. Fakat bu noktadaki asıl sorun, limanda bulunan sefaret gemilerinin “Osmanlı kara sularından memalik-i ecnebiyeye hususi ve sair telgraflar” göndermesidir. Nitekim Romanya Sefaretine ait vapurun hususi telgrafları göndermeyi özellikle kabul etmediği, yalnızca posta vapuru ile özel durumlarda telsiz irtibatı sağladığı belirtilse de Bahriye Nezaretinin bu konudaki düşünceleri değişmemiş, nezaret “cari nizamata muvafık bir madde-i nizamiye la-yihası” hazırlayarak limandaki sefaret gemilerinden telsiz ve telgraf muhaberatını önlemeyi planlamıştır⁴⁸⁶.

Fakat savaşın ilerleyen dönemlerinde alınan bazı tedbirlerin, özellikle Romanya kumpanyasına ait vapurlar tarafından bir şekilde aşıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Romanya vapurunun bu faaliyeti sadece Okmeydanı'ndaki telsiz ve telgraf merkezinin muhaberatını sekteye uğratmakla kalmadığı, aynı zamanda malî açıdan da olumsuzluklar oluşturduğu tespit edilmişti. 17 Şubat 1913 tarihli belgede her ne kadar sefaret gemilerinin telgrafları saat 21.00 ve 22.00 arasında gönderdiği belirtilse de Romanya vapurundan öğleden sonra 16.00 ve 17.00 sıralarında gönderilen 3 adet telgraf tespit edilmişti. Fakat Romanya vapuru bu noktada bürokratik bir problem yaşamamak adına saat 14.30'da limandan hareket ederek Osmanlı kara sularından çıkmış ve belirtilen saatler arasında telsiz telgraf muhaberatını “muhabere-i hususi” için kullanmıştı. Bu doğrultuda “şunun bunun telgraflarını Osmanlı kara suları haricinde yazan” Romanya vapurunun Osmanlı kara sularında bulunduğu müddetçe hususi telgraf kabul etmesi yasaklanmıştı⁴⁸⁷. Bu durum her ne kadar Osmanlı maliyesinin potansiyel bir gelir kaynağından mahrum kaldığı gerekçesiyle gündeme getirilmiş olsa da bundan sonra Romanya vapurunun hususi telgrafları kabul etmesinin yasaklanmasındaki temel sebep, siyasi ve askerî bilgilerin dışarıya sızdırılmasını engellemektir. Fakat görülen o ki Posta, Telgraf ve Telefon ile Bahriye ve Hariciye Nezaretleri arasında savaşın başlangıcından itibaren çözüm üretilmeye çalışılan bu sorunun önüne tam anlamıyla geçilememiştir. Nitekim 27 Şubat 1913 tarihine gelindiğinde, Osmanlı bürokrasisi erken bir tarihte farkına vardığı bu konu hakkında yeni bir düzenlemeye daha ihtiyaç duymuştur. Bu tarihte limanda bulunan gemilerden Avrupa'ya gönderilen hususi telgrafların yanında İstanbul'da bulunan “telgraf ajanslarının Romanya Vapuru aracılığıyla” Köstence'ye telgraflar çektiği tespit edilmiştir. Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti yaşanan bu durum karşısında Bahriye Nezaretinden

486 BOA, BEO., 4149/31119, s. 3.

487 BOA, BEO., 4149/31119, s. 4.

“telgrafları zabt etmek için bir memurun” görevlendirilmesini istemiştir⁴⁸⁸. Fakat daha sonra ayrıntılı bir şekilde değinileceği gibi yabancı muhabirler, Köstence gemisi üzerinden gazetelerine telgraf gönderme konusunda geri adım atmamışlardır. Sözelimi Fransız *Le Matin* gazetesinin İstanbul muhabiri Cuinet, İstanbul telgrafhanelerinden gönderemediği telgrafları Romanya vapuru aracılığı ile göndermeyi âdeta bir “alışkanlık” haline getirmiştir. Kerimi’nin ifadelerine göre, Cuinet “İslam düşmanı olan Ermeni, Bulgar ve Rumlardan yarım yamalak” duyduğu bilgileri, kendi hayal dünyasında haber haline getirmekte ve ardından bu telgrafları Romanya vapuru aracılığıyla Osmanlı kara suları dışından Köstence’ye oradan da ilgili gazeteye iletmekteydi⁴⁸⁹. Fakat Osmanlı bürokrasinin limandaki Romanya bandıralı gemilerin bu menfi faaliyetleri yanında ülkenin her yerine dağılmış çok daha büyük bir sorunun üstesinden gelmesi gerekmektedir.

7.5. Eastern Telgraf Kumpanyasının Denetimi

Bir önceki bölümde de değinildiği üzere Osmanlı bürokrasisinin yabancı posta kuruluşlarını lağvetmesi için yeteri kadar sebebi bulunmaktaydı⁴⁹⁰. Öyle ki arşiv kayıtları bu noktada birçok örnek sunmaktadır⁴⁹¹. Yabancı posta şirketleri başlangıçta diplomatik ve bürokratik bir yapı arz ederlerken ilerleyen süreçte ise konsolosluk ve sefaretler üzerinden gayrimüslim vatandaşların haberleşme ihtiyacının karşılandığı bir kurum haline gelmiştir. Bu kurumlar devamında ülke sınırları içerisine yasak ve zararlı görülen matbu ürünlerin girişinin sağlandığı bir üs vazifesi görmeye başlamıştır. Devlet, bu doğrultuda gerek başkentte gerekse taşrada gerekli önlemleri alabilmek adına birtakım teşebbüslerde bulunmuştur. Arnavutları isyana teşvik eden gazetelerin ülkeye girişinin önlenmesi için Yanya’daki Avusturya Postahanesinin lağvedilmesi⁴⁹² veya ülkeye girişi yasaklanmış olmasına rağmen Almanya Leipzig’de Rumca olarak basılan *Espedros* adlı gazetenin yabancı posta şirketleri vasıtasıyla hâlâ ülke içerisinde dolaşımında olması nedeniyle gerçekleştirilen incelemeler, bu noktada altı çizilebilecek örneklerdendir⁴⁹³.

Kariyeri boyunca pek çok ülkede görevde bulunan İngiliz muhabir Seppings-Wright, Osmanlı Devleti’ndeki posta düzeninin hiçbir ülkeye benzemediğinden söz ederek, başkentte Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretinin dışında Türk makamla-

488 BOA, BEO., 4151/311305, s. 2.

489 Kerimi, *age.*, s. 237-238.

490 Yabancı posta kuruluşlarının II. Meşrutiyet Dönemi’nde kaldırılmasına dair *Tanin* gazetesinde bir dizi makale kaleme alan Salih Zeki Bey’in ifadeleri bu noktada altı çizilebilir bir örnektir bk. Tanju Demir, “Salih Zeki ve ‘Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C 7, S 1, İstanbul 2005, s. 169-185.

491 BOA, DH.MKT., 1488/80; BOA, DH.MKT., 1538/11; BOA, BEO., 993/74445.

492 BOA, DH.MKT., 1538/11.

493 BOA, DH.MKT., 1488/80

rının kontrolü haricinde çalışan diğer devletlere ait posta hizmetlerinin olumsuz faaliyetlerine değinmektedir. Wright bu merkezleri “hainlerin faydalanabileceği açık kapılar” olarak değerlendirirken, devlet yönetiminin bu şartlar altında bürokratik yaptırımlara boğulup kalmasının da şaşırtıcı olmadığını belirtmektedir⁴⁹⁴.

Bahsi geçen şirketlerin bu amaç doğrultusunda genellikle Osmanlı ülkesinin kıyı sahillerinde kurulduğu ve bu sayede vapur kumpanyaları aracılığıyla faaliyetlerini artırarak devam ettirdikleri anlaşılmaktadır⁴⁹⁵. Sayıları giderek artış gösteren bu şirketlerin ülke içerisindeki posta gelirlerinin önemli bir kısmına sahip olması ise işin ekonomik boyutunda yer alan bir diğer sorundur. Devlet bu doğrultuda ülke içerisinde faaliyet gösteren yabancı posta şirketlerinin etkinliğini asgari seviyeye indirebilmek için Saltanat-ı Seniyye Postahanelerinin gerek işleyişini, gerekse kurumsal yapısını iyileştirebilmek amacıyla birçok kez girişimde bulunmuş fakat istenilen sonuç elde edilememiştir⁴⁹⁶. Bununla birlikte Osmanlı Devleti yabancı posta kuruluşlarını her ne kadar 1914 yılında lağvetmiş olsa da bu kuruluşlar 1918 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüş hatta bu meselenin halli, cumhuriyete intikal etmiştir. Eastern Telgraf Kumpanyası da görece etkin ve yaygın rolü ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden bu meselenin içerisinde yer alan kuruluşların başında gelmektedir⁴⁹⁷.

1872 yılında İngiltere merkezli olarak kurulan Eastern Telgraf Şirketi, kısa bir süre içerisinde, denizaltı telgraf hattı çekimi faaliyetleri ile uluslararası ölçekte isminden sıkça söz edilen bir kurum haline gelmiştir. Nitekim şirket, 1892 yılına geldiğinde Afrika, Avustralya, Uzak Doğu ve Güney Amerika'da toplam 113.000 km uzunluğunda telgraf hattını kullanılabilir hâle getirmişti⁴⁹⁸. Eastern Telgraf Kumpanyası ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk temas ise 1883 yılında İstanbul-Selanik arasında tesis edilmesi planlanan denizaltı hattı ve yine aynı tarihte Girit'teki telgraf hattı projesi ile gerçekleşmiştir⁴⁹⁹. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin haberleşme alt yapısını tesis etme görevini yerine getiren şirket, daha sonra personellerinin muhaberat-ı ecnebiye kadrolarında istihdam edilmesi ile devlet içerisindeki etkisini en azından haberleşme bağlamında artırmaya başlamış gibi gözükmektedir. Karadeniz, Trablusgarp ve Yemen gibi çeşitli kıyı merkezlerde alt yapı faaliyetlerinde

494 H. C. Seppings-Wright, *age.*, s 135-136.

495 **BOA**, HR.TH., 131/95.

496 **BOA**, DH.MKT., 1977/58.

497 **T.C. Resmî Gazete**, 26 Haziran 1932, S 2134, s. 1613.

498 Richard Noakes, “Industrial Research At The Eastern Telegraph Company 1872-1929”, **The British Journal for the History of Science**, Cambridge 2013, s. 119-146.

499 **BOA**, Y. PRK. TKM., 6/74. Bunun yanında şirketin Yemen'de tesis olunacak telgraf hattı için de Osmanlı Devleti'ne bir rapor sunduğu bilinmektedir **BOA**, HR.SFR.3., 219/39.

bulunan şirket, İstanbul-Köstence hattı gibi uluslararası haberleşme faaliyetlerinin sağlanabilmesi adına da çalışmalarında bulunmuştur⁵⁰⁰.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha ziyade Osmanlı ülkesinin sınır şehirlerinde kurumsallaşma faaliyetleri gösteren Eastern Telgraf Kumpanyasının, Balkan Savaşlarında özellikle muhaberat alanında oldukça aktif olduğu görülmektedir. Bu dönemde başkent İstanbul'un yanında İzmir ve Çanakkale gibi şehirlerde de büroları bulunan şirketin faaliyetleri, savaş sırasında yakından takip edilmiştir. Öyle ki Beyoğlu Telgrafhanesi gibi yerel haberleşme merkezlerinde savaşın başlangıcından itibaren bir kontrolör olarak askerî ve siyasi sansür memurlarının görevlendirilmesine dair uygulamanın, Eastern Telgraf Kumpanyasının çeşitli bürolarında da tatbik edilmiştir. Bu durum, Osmanlı bürokrasisinin savaşın başlangıcında uluslararası kamuoyuna dağıtılabilecek bilgi ve haberlerin kontrolü hatta üretimi hakkında göstermiş olduğu hassasiyetin planlı ve programlı bir uygulama olduğuna işaret etmektedir.

Yerel telgraf merkezlerinde istihdam edilen askerî sansür memurlarının görevleri her ne kadar II. Balkan Savaşının bitmesiyle sona erse de Eastern Telgraf Kumpanyasında istihdam edilen memurlar için bu görev bir müddet daha devam etmiştir. Bahsi geçen bu uygulamanın yerel ve yabancı telgraf merkezlerinde farklılık göstermesinin sebebi ne olabilirdi? Osmanlı arşiv belgeleri, yabancı posta ve telgraf merkezlerinin uzun süredir açık birer tehdit olarak algılandığına işaret etmektedir. Daha önce de değinildiği üzere bu merkezlerde alınan önlemler, söz konusu telgrafhanelerden askerî bilgilerin muharip devletlere servis edilmesini önleyebilme ve devletin uluslararası kamuoyundaki imajını koruyabilmeye yönelik olmuştur.

Eastern Telgraf Kumpanyası hakkında Ege Denizi ve Boğazlar civarındaki telgraf kabloları üzerinden gündeme gelen bu konu savaş devam ederken hukuki bir sorun haline gelmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Eastern Telgraf Kumpanyasına ait Selanik-Limni, Limni-Bozcaada, Bozcaada-Sakız ve Sakız-Şire⁵⁰¹ kablolarının Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlar tarafından kesilerek iletişimin engellendiği, daha sonra tamir edilen bu kabloların Balkan Savaşı sırasında Yunanistan tarafından kullanılıp kullanılmayacağı meselesi 1884 tarihinde Paris'te imzalanan Telgraf İttihadı Mukavelenamesi üzerinden değerlendirilmiştir. Buna göre muharip bir devlet

500 Her ne kadar İstanbul-Köstence telgraf hattının yapım ve işletim haklarının imtiyazı konusunda Alman Şarkî Avrupa Telgraf Kumpanyasının devreye girmesiyle, iki taraf arasındaki ilişkiler önemini yitirmeye başlamış gibi gözükse de bahsi geçen şirketin ülke sınırları içerisindeki faaliyetleri resmî olarak 26 Haziran 1932 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan fesih ilanına kadar devam etmiştir bk. **BOA**, Y. PRK. TKM., 6/74; **BOA**, BEO., 136/10181; **BOA**, İ., TAL., 151/18; **BOA**, HR.SFR.3., 219/39.

501 Yunanistan'ın Kiklad Adalarından olan Şire; Syra, Sras, Hermopolis adlarıyla da anılmaktadır bk. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 728.

işgal ettiği bir bölgede mevcut telgraf hatları da dâhil olmak üzere çeşitli iletişim araçlarını işgal ve tahrip hakkına sahipti. Fakat işgal edilmiş olan devlet, telgraf kablolarının hasara uğramasını engellemek isterse bahsi geçen mukavelenameye göre, “muhariplerin vaka-yı harpte serbestçe hareket edeceklerinden dolayı kabloların vakt-i harpte himaye edilmesinden sarf-ı nazar” edilerek kabloların sadece sulh sırasında himaye edilebileceği bildirilmiştir. Bununla birlikte 1907 tarihli ikinci Lahey Konferans Mukavelenamesi’nin elli dördüncü maddesinde “işgal olunan bir kıta arazide bitaraf devlet memalikine merbut kablolar zaruri olmadıkça tahrip veya zapt olunamayacağı” belirtilmiştir. Bunun yanı sıra tahrip ve işgal edilmiş olsalar dahi bu kabloların tamir edilerek iade edileceği ve sulhun ardından da hasara uğrayan devlete tazminat ödeneceği kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği, 11 Ocak 1913 tarihinde bahsi geçen bölgeler arasındaki kabloların “hükûmet-i Yunaniye tarafından kullanılmasına ve muhaberat-ı telgrafiyeye küşad olunmasına itiraz edilemeyeceğini” beyan etmektedir. Zira savaşın “esbâb-ı mücbireden” sayılacağını belirten Müşavirlik, şirkete ait kabloların Yunanistan’ın kontrolü altında bulunan sahalarda olduğu müddetçe kumpanyanın Yunanistan hükûmetinin emrine tabi olmaya mecbur olduğunu da belirtmektedir⁵⁰². Eastern Telgraf Kumpanyası, hukuki olarak çözüme kavuşturamadığı bu konuyu daha sonra Osmanlı bürokrasisinin gündemine bir kez daha getirmiştir.

9 Temmuz 1913 tarihinde Sadarettin Harbiye Nezaretine bildirildiğine göre, Eastern Telgraf Kumpanyasının İstanbul vekili “bidayet-i harpte sedd edilmiş olan Eastern Kumpanyasına ait Dersaadet - Kala-i Sultaniye - Şire kablosunun” açılmasını talep etmektedir⁵⁰³. Bunun üzerine 23 Temmuz 1913 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından “kabloların tekrar küşadı hakkında” hülasasıyla Sadarete gönderilen evrakta, harbin başlangıcında uçları mühürlenmiş olan fakat daha sonra bir süreliğine Yunanistan ile gerçekleştirilen resmî yazışmaları hızlandırma amacıyla açılan Eastern Kumpanyasının Beşik Koyu, Bozcaada, Çeşme ve Sakız hattından Akdeniz’e ulaşan kabloların tekrar açılması hususunda bahsi geçen şirketin İstanbul vekilinin müracaatta bulunduğu bildirilmiştir. Anlaşılan o ki şirket gerek telgraf gerekse telefon hatları aracılığıyla Osmanlı sınırları içerisinde etkin bir konumdaydı ve tam da bu nedenle savaşın başlangıcında şirketin bu faaliyetleri sınırlandırılmıştı⁵⁰⁴. Nitekim Sadaret, şirketin bu talebine 26 Temmuz 1913 tarihinde Yunanistan ile henüz sulh anlaşmasının imzalanmaması sebebiyle aralarında “münasebat-ı siyasiye tesis edilemeyen düşman memleketleriyle Boğaz gibi nazik mahalde doğrudan doğruya ve ecnebi elleriyle muhabere caiz olamayacağından” dolayı olumsuz yanıt vermiş⁵⁰⁵ ve bu karar ertesi gün Posta, Telgraf ve

502 BOA, HR.HMŞ. İŞO., 61/1.

503 BOA, BEO., 4193/14464.

504 BOA, BEO., 4199/314390.

505 BOA, BEO., 4200/314955, s. 1.

Telefon Nezareti aracılığıyla ilgili şirkete bildirilmiştir⁵⁰⁶. Bununla birlikte Eastern Telgraf Şirketine ait kabloların faaliyete geçirilmesi konusu Osmanlı bürokrasisinin gündemini uzun bir süre daha meşgul etmeyi sürdürmüştür.

Konu bu defa 17 Kasım 1913 gibi görece geç bir tarihte söz konusu şirket tarafından Beyoğlu, İzmir ve Çanakkale merkezlerinde istihdam edilen sansür memurlarının diğer yerlerde olduğu gibi görevlerinin sona ermesi talebiyle gündeme getirilmiştir. Eastern Telgraf Kumpanyasının Osmanlı kıyı sahilindeki merkezlerini konu edinen ve bu noktalarda görevde bulunan askerî sansür memurlarından söz edilen tezkerede, personellerin görevlerine devam edip etmemesi hususu görüşülmüştür⁵⁰⁷. Bu noktada cevap bekleyen soru, Balkan Savaşları bitmiş olmasına rağmen, şirket üzerinde uygulanan devlet denetiminin neden bu kadar uzun sürdüğüdür. Bununla birlikte tezkerede dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise bahsi geçen telgraf merkezlerinin Ege Denizi diğer bir deyişle Yunanistan sınırında yer alıyor olmasıdır. Yunanistan, I. Balkan Savaşının ateşkes döneminde olduğu gibi II. Balkan Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalar sürecinde de Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini ağırdan almaya devam etmiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin savaşın ardından imzaladığı son anlaşmanın tarihi 13 Kasım 1913 ve muhatabı ise Yunanistan'dır. Görünen o ki Osmanlı bürokrasisi, ülke içerisinde haberleşme faaliyetleri üzerindeki denetimini sonlandırmak için savaşın sadece fiilen değil, diplomatik olarak da nihayete ermesini beklemiştir. Nitekim Atina Antlaşması'nın⁵⁰⁸ imzalandığı tarih ile konunun gündeme gelmesi arasında görülen eş zamanlılık oldukça dikkat çekicidir. İmzalanan antlaşmanın ardından konu üzerinde 1 Aralık 1913, 5 Ocak 1914 ve son olarak 28 Ocak 1914 tarihlerinde Sadaret ile Harbiye ve Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretleri arasında bir dizi yazışma gerçekleştirilmiş mesele 3 Şubat 1914 tarihinde, "Yunanistan ile akd-i müsâlaha edilmiş olmasından dolayı Eastern Telgraf Kumpanyasının Beyoğlu, Kale-i Sultaniye ve İzmir merkezlerinde murakabe icra ve bunun için memurin-i Osmaniye ikamesinde devam edilip edilmeyeceği... askerî sansür memurlarının harbin hitamıyla birlikte kaldırılmış olduğu cihetle Eastern Telgraf Kumpanyasının telgraf merkezine mukaddeme ikame edilen diğer bu gibi memurinin artık devam-ı memuriyetlerine lüzum kalmadığı..." ifadeleri ile karara bağlanmıştır⁵⁰⁹.

506 BOA, BEO., 4200/314955, s. 2.

507 BOA, BEO., 4255/319095, s. 1.

508 Atina Antlaşması için bk. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 477-488.

509 BOA, BEO., 4255/319095, s. 2.

8. Kurumsal Bir Basın Organizasyonunun Tesis Edilmesine Yönelik Girişimler

8.1. Resmî Harp Haberleri Kurumu Olarak Osmanlı Ajansı

11 Ocak 1913 tarihinde Hariciye ve Harbiye Nezaretleri arasında gerçekleştirilen yazışmalar, şehrin merkezinde bir Belçikalı tarafından yayımlanan “neşriyat-ı gazez-kârane”nin engellenmesine yöneliktir. Buna göre, idarehanesi Şişli Karakolu civarında bulunan Selim Freşer Hanı’nda, Ajans Oryantal isimli bir “varaka-i havadis” yayımlanmaktaydı. Ajans müdürü Belçikalı Bodenen, 9 Ocak 1913 tarihinde yayımladığı haberler ile Osmanlı Devleti’ni açıkça şantaj etmekteydi. Nitekim ajans yayınının geçmiş sayıları incelendiğinde de Bodenen’in bunu âdeti bir alışkanlık haline getirdiği görülmekteydi. Ajansın yapmış olduğu bu tür yayımlar “Devlet-i Osmaniye ile düvel-i mütehabbe (dost devletler)” arasındaki “münasebat-ı haseneyi” ihlal etmekle birlikte bazı yabancı sefaretler nezdinde de şikâyet nedeni meydana getirmekteydi⁵¹⁰. Bu doğrultuda Bodenen’in aynı gün içerisinde İstanbul’dan “tard ve tedibi” için girişimlerde bulunmuş ve Brüksel konu hakkında bilgilendirilmiştir. Bodenen’in İstanbul’dan çıkarılmasına dair Brüksel’den herhangi bir cevap gelmeyince, konunun İstanbul Belçika Konsolosluğuna bildirilmesi ve şahsın birkaç gün içerisinde “divan-ı harbi örfice” tard edilmesi planlanmıştır. Fakat İstanbul Belçika Konsolosluğunun bildirdiğine göre; “Alsas Loren’den tevellüt Almanya tebaasına mensup” Bodenen, Belçika vatandaşı değildi ve kendisi Belçika Hükûmeti tarafından himaye edilemezdi. Yaşanan bu gelişme üzerine Bodenen için yolun sonu gözükmüş ve 16 Ocak 1913 tarihinde “kendisinin ihracı yolunda” verilen divan-ı harp kararı “tashih edilerek irsali” sağlanmıştır. Buna göre söz konusu şahsa 24 saat içerisinde İstanbul’dan ayrılmasının bildirilmesi, aksi bir gelişmede ise “konsulatoya malumat itasına ihtiyaç hissetmeksizin ilk vasıta ile memalik-i ecnebiyeye tardi” yolunda verilen karar ile Bodenen İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır⁵¹¹.

Ajans Oryantal örneğinde olduğu gibi Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı sırasında İstanbul’daki Avrupa menşeli ajansların menfi faaliyetlerini engelleyebilmek adına birtakım önlemler almaya çalışmıştı. Aslına bakılırsa bu tür yabancı ajans merkezleri, bürokrasinin çok daha erken tarihlerde de mesaisine konu olmuştur. Osmanlı arşiv belgeleri, devletin bu doğrultuda ilk olarak Ajans Havas ile birtakım diyaloglar tesis ettiğini göstermektedir⁵¹². Bu bağlamda ilk kez II. Abdülhamit Dönemi’nde Havas ve Reuters haber ajanslarına abonelikler gerçekleştirilmiştir⁵¹³.

510 BOA, HR.İD., 1431/25.

511 BOA, HR.İD., 1431/26.

512 BOA, HR.İD., 1699/18; 19; 20; 21; 22.

513 İlhan Yerlikaya, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları”, **Toplumsal Tarih**, S 3, İstanbul 1994, s. 17-19.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise Reuters Ajansına mensup muhabirlerin İstanbul'da faaliyette olduğu anlaşılmaktadır⁵¹⁴. Bununla birlikte Saffet Paşa'nın 1883 tarihli arızasına bakılacak olursa, Avrupa kamuoyunu gerçekleştirilecek olan ıslahatlardan haberdar edebilmek amacıyla tıpkı Reuters ve Havas gibi bir ajans şirketinin kurulması gerekmektedir⁵¹⁵. Osmanlı bürokrasisi uluslararası bağlamda etkinlik gösterecek bir ajans şirketi kurmak isterken diğer yandan da Avrupa haber ajanslarının yayımlarını yakından takip etmiş, kimi zaman da bu haberleri tekiş etmiştir⁵¹⁶. Başta Reuters, Havas ve Wolff gibi ajanslar, 20. yüzyılın başından itibaren faaliyet sahalarını oldukça genişletmiş ve çeşitli ülkelerde görevlendirdiği muhabir ve gazetecilerle o ülkelerin kamuoyunu yakından takip etmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti yabancı ajanslardan gelen haberlerin ülke içerisinde yayımlanması ve yayılması karşısında tam anlamıyla bir önlem alamazken dâhili haberlerin de yine aynı kanallar vasıtasıyla Avrupa kamuoyunda neşredilmesine engel olamaması, beraberinde farklı sorunları ve yeni çözüm arayışlarını getirmiştir⁵¹⁷.

Osmanlı bürokrasisinin faaliyetlerini "millî" bir kimlik üzerinde tasarladığı bir telgraf ajansı kurulması yolunda kayda değer ilk faaliyetler, II. Meşrutiyet'in hemen ardından yaşanmıştır. Fakat bu mesele, literatürün üzerinde uzlaşma sağlayamadığı bir hâl almıştır. Sözgelimi Ahmet Gündüz, Osmanlı Devleti'nde bir telgraf ajansı kurulmasının ilk kez 14 Aralık 1908 tarihinde gündeme geldiğini belirtmektedir. Gündüz, aynı tarihli belgeden hareketle dönemin Matbuat-ı Ecnebiye Müdür Muavini Grati Efendi'nin, Sadarete Osmanlı Telgraf Ajansı kurulması yolunda bir talepte bulunduğunu ileri sürmektedir. Akabinde bu talebin 1909 yılında karşılık bulduğunu belirten Gündüz, bu doğrultuda Salih Gürci tarafından "Gürci Ajansı" adıyla bir telgraf ajansının kurulmaya başlandığını belirtmektedir⁵¹⁸. Bu faaliyetler, 1911 yılına gelindiğinde Matbuat Dâhiliye Müdürü Fazlı Necip Bey'in mezkûr ajansın müdürü yapılmasıyla devam etmiştir⁵¹⁹. Orhan Koloğlu ise, ajansın kuruluş yılının genel olarak 1911 olarak söylene geldiğini fakat 7 Ağustos 1909 tarihli *Trabzon Meşveret* gazetesinde Osmanlı Ajansına ait haberlerin yer aldığını belirtmektedir⁵²⁰. Salih Tunç da, Salih Gürci üzerinden kaleme aldığı bir çalışma-

514 BOA, HR.SFR.3., 268/88.

515 BOA, Y. EE., 44/129.

516 BOA, Y. PRK. MK., 1/62; BOA, Y. PRK. MK., 1/79.

517 Server İskit, *age.*, s. 200.

518 Ahmet Gündüz, "Osmanlı Telgraf Ajansı Kayıtlarına Göre Balkanlardan Haberler", *Yeni Türkiye*, S 70, Ankara 2015, s. 6204.

519 Ahmet Gündüz, *age.*, s. 6205.

520 Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 58 ve daha fazlası için s. 59-69. Telgraf ajansının 1911 yılında kurulduğunu belirten bir çalışma için bk. Necdet Aysal, "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haber Alma" *Atatürk Yolu Dergisi*, S 40, Ankara 2007, s. 529.

sında ajansın, 1909 yılı içerisinde Dâhiliye Nezaretinin gündeminde bulunduğunu arşiv kaynakları üzerinden ileri sürmektedir⁵²¹. Görünen o ki literatürde dağınık bir görünüm arz eden Osmanlı Telgraf Ajansı meselesi, araştırmacıların münferit arşiv belgelerinden elde ettiği veriler ile tarihlendirilmeye çalışılmış, bu da fotoğrafın tamamını görebilme adına birtakım sorunlar meydana getirmiştir.

Bu başlık altında, ajansın kuruluş tarihinden ziyade Osmanlı Devleti'nin böyle bir ajansa niçin ihtiyaç duyduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte Balkan Savaşının öncesinde tekrar gündeme gelen konu, müstakil olarak bir çözüme kavuşturulamamışsa da ileride değinileceği üzere 1913'ün Nisan ayında hazırlanan Osmanlı Matbuat Şirketi Nizamnamesinde, bir telgraf ajansı teşekkülünden de bahsedilmesi, meseleyi tarihsel süreçte değerlendirebilme imkânı vermektedir.

Telgraf ajansı meselesi, 1909 yılının ardından 6 Kasım 1910 tarihinde Dâhiliye Nezaretinin gündemini bir kez daha işgal etmiştir. Buna göre tüm “hükûmet-i mütemeddine (medeni hükûmetler)” ve hatta Romanya ve Bulgaristan gibi “hükûmat-ı sagire (küçük hükûmetler)” siyasi hayatın bir gerekliliği olarak, büyük fedakârlıklarla birer millî ajans tesis etmişler ve bu ajanslar hükûmetlerinin menfaatleri adına önemli görevler yerine getirmişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti'nin henüz böyle bir ajansa sahip olmaması, bahsi geçen ajansların Avrupa kamuoyunu “kendi amal ve makasid-i mahsuslarına” uygun olarak yönlendirmesine ve Osmanlı Devleti adına “muzır havadis neşr ve işaa”da bulunulmasına zemin hazırlamaktaydı. Bununla birlikte millî bir ajansın olmayışı, yabancı basın tarafından neşredilmekte olan “makalat-ı bedhâhâne”yi red ve tekzip ile “menafi-i Osmaniyenin müdafaa” edilememesine de neden olmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin harici meselelerini olumsuz etkileyen bu durum karşısında Avrupa'daki örnekleri gibi bir ajans tesis etmek ve böylece “hariç memlekette zuhura gelen hadisat-ı mühimmeyi günü gününe” takip ederek bu gelişmelerin Avrupa'nın her noktasında neşredilmesi sağlanmalıydı. Bu kurumsallaşma hamlesi, bir yandan Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeleri Avrupa basınına lehte servis, etmeye Avrupa basınının muzır neşriyatını ise takip ve tekzip edebilmeye zemin hazırlarken diğer taraftan da “payitaht ve vilayat arasındaki” ilişkilerin süreklilik ve tutarlılık kazanmasında da önemli bir rol üstlenecekti. Bu noktada yapılması gereken ilk şey, siyasi içerikli telgrafların hükûmet tarafından tayin edilecek bir memurun denetiminden geçirilerek gönderilmesi ve bu doğrultuda bir ajans kurulmasıydı. Hüseyin Tosun ve Salih Gürçi imzalarıyla Dâhiliye Nezaretine sunulan bu arzuhalin temas ettiği hususlar⁵²², Nezaret tarafından isabetli görülmüş olacak ki, 9 Kasım 1910 tarihinde matbuat idaresi ve kurulacak ajans komisyonuna nezaret etmek üzere Fazlı Necip Bey görevlendirilmiştir. Fazlı Necip Bey'in oluşturulan komisyonda üzerinde dur-

521 Salih Tunç, “1912 Seçimlerinde Musevi Cemaati'nde İttihatçı Mebus Adayı Salih b. Gürçi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S XXVIII/2, İzmir 2013, s. 555-556.

522 **BOA**, DH.İD., 79/3, s. 2.

duğu ilk konu ise kurulacak ajans ile birlikte Dâhiliye ve Hariciye matbuat idarelerinin birleştirilmesi olmuřtur⁵²³.

Anlaşılan o ki Fazlı Necip Bey, Selanik Mektupçuluğunun çeşitli kalemlerinde geride bıraktığı memuriyet hayatının ardından getirildiği yeni görevdeki me-saisine hızlı bir şekilde bařlamıřtı⁵²⁴. Fazlı Necip, bu doğrultuda ilk olarak Berlin, Viyana, Budapeşte ve Sofya'yı da içine alan kapsamlı bir Avrupa seyahati gerçekleştirerek bu ÷lkelerin matbuat idarelerine dair gözlemlerde bulunmuştur. Seyahatinin ardından gözlem ve incelemelerini konu edinen bir rapor hazırlayan Fazlı Necip Bey'in ilk tespiti; Hariciye ve Dâhiliye matbuat idarelerinin Avrupa matbuat idarelerine nazaran ÷lkenin menfaatlerine hizmet etmekten oldukça uzak olduğu ve bu nedenle bahsi geçen idarelerin "tadilat ve ıslah" edilmesinin gerekliliği olmuştur. Bununla birlikte Hariciye Nezaretine bağlı olarak bir telgraf ajansının kurulması ile Dâhiliye ve Hariciye matbuat idarelerinin birleştirilmesi de Fazlı Necip Bey'in 12 Ocak 1911 tarihli bir diğer raporundaki öneriler arasında yer almaktaydı⁵²⁵.

Arşiv belgelerinden hareketle I. Balkan Savaşı sırasında faaliyette olduğu anlaşılan Osmanlı Telgraf Ajansının bu dönemdeki işlevselliği ve fonksiyonları hakkında aynı evrakların müessese hakkında tafsilatlı veriler sunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bürokrasinin yabancı haber ajansları ile olan etkileşiminin bu dönemde de devam ettiği gör÷lmektedir. Nitekim I. Balkan Savaşı sırasında Reuters Ajansının muharebeler hakkında verdiği malumatın gerçekleri yansıtmadığı bizzat Sadrazam Kamil Paşa tarafından kaleme alınan telgrafla tekzip edilmiřti⁵²⁶. Yine 13 Kasım 1912 tarihinde Halep Valisi Refik Bey'den şifre ile gönderilen telgrafa bakılacak olursa, "ajans telgrafnamelerinin ekserisi hissiyat-ı milliyeyi" olumsuz etkilemekte ve bu da "ahali üzerinde" olumsuz bir etki bırakmaktaydı. Halep Valisi bu noktada sözü çok da uzatmadan "o halde telgraf keşide ettirilmemesi"ni talep etmekte ve ajansların menfi faaliyetlerinin sonuçlarına deđinmektedir⁵²⁷. 7 şubat 1913 tarihinde Mam÷rat'l-Aziz Valisi Cemal Bey'in bildirdikleri ise kendisinin de meslektaşı gibi aynı konudan mustarip olduğunu göstermektedir. Harbin başlangıcından beri "namus-ı milletin muhafazası" adına vilayet sakinlerinin oldukça müteşekkir olduğunu ifade eden Cemal Bey, "iki üç günden beri Osmanlı Ajansı tarafından pek ruhsuz bir tarzda verilen malumattan dolayı" halkın oldukça endişeli olduğunu dile getirmektedir. Vali, her ne kadar kendisine "malumat-ı resmîye için başvuran eşraf ve mutebaran-ı mahallîye" savaş hakkındaki gelişmelerin günü gününe aktarılmasının imkânsız olduğunu belirtse de ahali tam olarak ikna edile-

523 BOA, DH.İD., 79/3, s. 3.

524 BOA, DH.MKT., 575/27; BOA, DH. Y.MTV., 305/54.

525 BOA, DH.İD., 79/3, s. 1.

526 BOA, KB. MAA. FE., 7/50.

527 BOA, DH.SYS., 112/7.

memiştir⁵²⁸. Öte taraftan Osmanlı Telgraf Ajansının savaş sırasında düzenli olarak gerçekleştirebilme başarısı sağladığı tek faaliyet “vaka-yı harbiye raporları”nı İstanbul basınına servis etmek olmuştur. Ancak ajansın haber servis faaliyetini kurumsal ve bağımsız bir eylem olarak yorumlamak yanlıştır. Dönemin basını incelendiğinde ajansın bu noktadaki eylemliliğini meydana getiren dinamikler açıkça görülebilmektedir. Hatırlanacağı üzere *Takvîm-i Vekâyi*’nin Harbiye Nezaretinden aldığı “vaka-yı harbiye raporları”, gazetenin bu dönemdeki önemli içeriklerinden biriydi. Osmanlı Telgraf Ajansı da bu raporların paylaşımında bir iletken görevi görmektedir⁵²⁹.

Osmanlı Telgraf Ajansının savaş sırasındaki faaliyetleri her ne kadar sınırları belirli bir çerçeve içerisinde detaylandırılmasa da ajansın sadece Osmanlı değil Avrupa kamuoyunda da bir etki oluşturabilmek adına bazı teşebbüslerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Telgraf Ajansı, özellikle Sofya, Atina ve Belgrad gibi muharip devletlerin başkentlerinde bulunan ajanslar tarafından Osmanlı Ordusunun toplu katliamlar yaptığına dair haberlerin Avrupa basınına servis edilmesinin ardından hâlihazırda Osmanlı ordugâhında bulunan yabancı savaş muhabirlerinden M. Jean Rhodes, Baron Tyska, Paul Erio, Paul Geneve, Renzo Larco ile Ward Price’in tanıklıklarını kaleme aldıkları ve Osmanlı Ordusunun bölgede herhangi bir katliam yapmadığını belirttikleri telgraflarını Avrupa kamuoyuna servis etmiştir⁵³⁰. Fakat yine belirtmek gerekir ki Osmanlı Ajansı, en azından I. Balkan Savaşı sırasında hedeflenen “millî ajans” görevini tam anlamıyla yerine getirememiştir. Öte taraftan ajansın, I. Dünya Savaşı başlarında ekseriyetle İngiliz ve Fransız kaynaklı haberler yayımladığı ve bu nedenle yabancı devletlerin propagandasını yaptığı ileri sürülerek 1914 yılında kapatıldığı⁵³¹ göz önüne alınırsa, söz konusu misyonu üstlenemediği açıkça görülmektedir.

1910’un sonu ve 1911 yılının başında kişisel teşebbüsler ile Osmanlı Devleti’nin gündemine gelen ve bu doğrultuda birtakım kurumsal faaliyetlerin de gerçekleştirildiği konu hakkındaki düzenlemeler ancak 1913 yılında uygulamaya geçirilebilmiştir.

8.1.1. Osmanlı Telgraf Ajansının Yayınladığı Bir Harp Bülteni

Yukarıda değinildiği üzere Osmanlı Telgraf Ajansı, Balkan Savaşı sırasında gerek iç gerekse dış kamuoyunda kendisinden önemli faaliyetler beklenen bir ku-

528 BOA, DH.SYS., 112-6/23, s. 5.

529 Bu noktada bir örnek için bk. “Vaka-yı Harbiye”, **Tasvîr-i Efkâr**, No. 716, 4 Nisan 1913, s. 2; “Vaka-yı Harbiye”, **Tasvîr-i Efkâr**, No. 722, 10 Nisan 1913, s. 2.

530 “Conduct of the Turkish Army-War Correspondents Testimonials”, **Belfast News Letter**, vol. CLXXVI, No. 30.337, 16 Kasım 1912, s. 7.

531 Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi**, AFA Yayınları, İstanbul 1990, s. 182.

rum olmuştur. Osmanlı Telgraf Ajansı bu haliyle bürokrasi tarafından *Takvîm-i Vekâyi* ile savaş sırasında kamuoyunun gündemini belirleyen birer aygıt olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Fakat her iki kurum da kendi iç dinamiklerine bağlı olan bir takım sorunları aşmakta güçlük yaşamış, bu doğrultuda müesseselerden istenilen fayda elde edilememiştir. Osmanlı Telgraf Ajansı, Balkan Savaşı sırasında *Takvîm-i Vekâyi* gazetesi ile birlikte Osmanlı bürokrasisinin resmî yayın organı olarak hizmet vermiştir. Fakat *Takvîm-i Vekâyi*'nin kronik sorunlarından olan dağıtım problemi bu dönemde de devam etmiştir. Nitekim daha önce de değinildiği üzere Osmanlı şebhenderlerinin bu konuyu sık sık İstanbul'a bildirmiş olması, devletin *Takvîm-i Vekâyi* üzerinden elde etmek istediği sonucu alamadığını göstermektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Telgraf Ajansının işlevselliği, gerek iç gerekse uluslararası kamuoyu bağlamında çok daha önemli bir hâle gelmiştir. Osmanlı Telgraf Ajansı tarafından neşredilen “vukuât-ı harbiye” haberleri resmî ibareli olarak yayımlanmakla birlikte, iç ve dış kamuoyunda bir otokontrol mekanizması görevi görmüştür. Fakat elde edilen az sayıdaki resmî evraklar incelendiğinde Osmanlı Telgraf Ajansının bu dönemdeki muğlak olan pozisyonu en azından misyonel çerçevede daha belirgin bir hâle getirilebilir. Ajans, bu süreçte yarı resmî bir kurum olsa da genel hatlarıyla devlet tarafından kullanılan ve Avrupa kamuoyunda devlet menfaatine yayımlanan haberlerin tekip edilip⁵³² çeşitli gelişmelerin de gündeme getirildiği bir teşekkül olarak kullanılmıştır⁵³³. Bununla birlikte Osmanlı Telgraf Ajansının yurt dışında görevlendirdiği muhabirler aracılığıyla uluslararası kamuoyunun gündemini yakından takip ettiği de anlaşılmaktadır. Örneğin Leon Zorayan 1912'nin Nisan ayında sefaretlere gerçekleştirilen muhabir tayinleri sırasında ajansın Londra muhabiri olarak görevlendirilmiştir⁵³⁴.

Hiç şüphe yok ki Osmanlı Telgraf Ajansının Balkan Savaşı sırasındaki en önemli görevi, harp hakkındaki gelişmelere dair varakalar neşretmektir. Bu doğrultuda Babıali Muhaberât Kalemî tarafından ajansa iletilen varaka sureti, hem savaşın güncel durumu hem de ajansın fonksiyonu hakkında bazı veriler sunmaktadır.

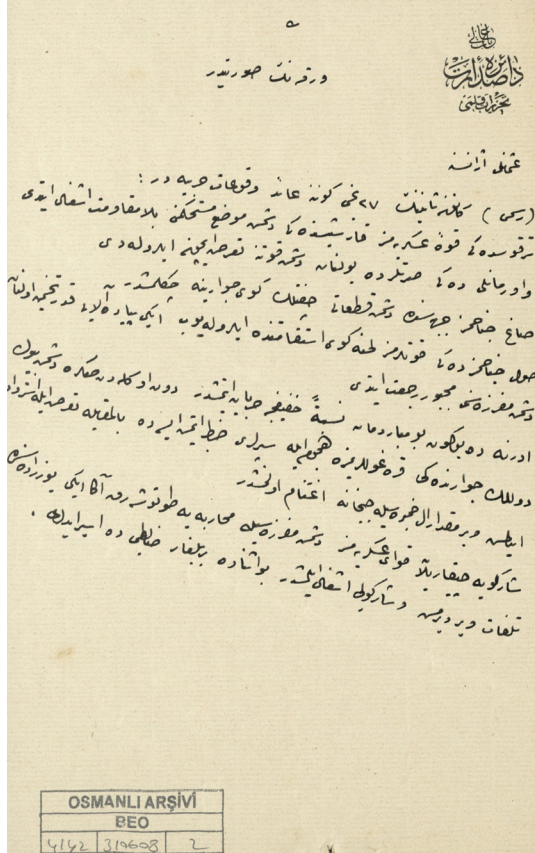
“Kânûn-ı sâninin 27'nci gününe ait vukuat-ı harbiyedir” başlığı altında yayımlanan varakaya göre; “Terkos'taki kuvve-i askeriyemiz karşısındaki düşman mevzi-i müstahkemi” hiçbir mukavemetle karşılaşmadan geri almış ve ardından da Orhanlı sırtlarında bulunan düşman kuvvetlerine karşı taarruza geçilmiştir. Hemen ardından ise “Sağ cenahımız cephesinde” bulunan düşman kuvvetlerinin Çiftlik köy civarına çekildiği belirtilmiştir. Varaka devamında “sol cenahımızdaki kuvvetlerimizin” Lahana köy istikametine kadar ilerleyip karşılarında bulunan iki piyade alayı kadar düşmanı ricat ettirdiğine değinmektedir. Varakada son olarak Edirne kuşatması hakkında bilgilendirme yapılmış ve “şehirdeki bombardmanın

532 BOA, DH.MUİ., 107/44.

533 BOA, BEO., 4078/305811; BOA, BEO., 4204/315627.

534 BOA, HR.SFR.3., 673/41.

bugün nispeten hafifçe cereyan ettiği”nden bahisle düşmanın “dün” Büyükdölük civarındaki karakollara hücum ederek siperleri zapt ettiği fakat daha sonra “bir miktar el humbarasıyla cebehane”nin ganimet olarak ele geçirildiği aktarılmıştır. Yine Şarköy’e çıkarılan “kuvve-i askeriyemiz düşman müfrezesiyle muharebeye tuşaarak ona” 200 civarında kayıp verdirirken 1 Bulgar zabiti de esir olarak ele geçirilmiş ve Şarköy’de kontrol sağlanmıştır⁵³⁵.

Belge 9: Savaş sırasında yayımlanan harp haberleri varakası. (BOA, BEO., 4142/310608, s. 2).

Resmî bir kaleminden çıkan 9 Şubat 1913 tarihli bu vukuat-ı harbiye varakasının içeriğini, Osmanlı Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa ve yine bölgede görevli Alman subayı Gustav’ın notları aracılığıyla değerlendirebilmek makul gibi gözükse de varaka iki metnin son bulduğu tarihin devamında meydana gelen olayları konu edindiği için bu noktada bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Fakat varakada Edirne kuşatması hakkında aktarılan gelişmeler şehirde kaleme alınan

535 BOA, BEO., 4142/310608, s. 2.

günlükler üzerinden bahse açılabilir. “Şehirdeki bombardımanın bugün nispeten hafifçe cereyan ettiği”nden söz eden varakaya Yüzbaşı Nazi Efendi’nin aynı güne ait notlarından bakacak olursak, “şehir bütün şiddetiyle bombardıman edildi. Düşman 65 dane, 14 şarapnel attı.” ifadeleriyle karşılaşırız⁵³⁶. Anlaşılan o ki savaş sırasında Babialı tarafından Osmanlı Telgraf Ajansına iletilen varakalar, mücadele verilen Doğu Cephesi’nde meydana gelen olayları kısa ve net ifadelerle aktararak kamuoyunu olumlayan ve yatıştıran içerikler olarak yayımlanmaktadır. Nitekim İngiliz fotoğrafçı Baldwin de kaleme aldığı günlüğünde sık sık “Nazım Paşa’dan çıkan olanaksız Osmanlı zaferleri”nden söz etmektedir⁵³⁷.

8.2. Osmanlı Matbuat Şirketinin Kurulması

Edmund Burke 18. yüzyılın ortalarında matbuatın sahip olduğu önemi ortaya koyabilmek adına gazetecilere hitaben “dördüncü güç sizsiniz” ifadesini kullanmış ve matbuatı bir kurum olarak yasama, yürütme ve yargının ardına eklemeyerek ondan dördüncü güç olarak söz etmiştir⁵³⁸. Burke’in bu ifadesi sadece kıta Avrupası’nda değil Amerika’da da karşılık bulmuş ve sarf ettiği sözler gazeteciler adına kısa süre içerisinde bir referans haline almıştır⁵³⁹. Fakat Burke’in bu ifadesine referansta bulunanlar sadece gazeteciler değildi. Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey, 7 Haziran 1920 günü Büyük Millet Meclisinde Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinin ihdasına dair verdiği kanun teklifi, uzun tartışmalara sahne olmuştu. Necati Bey, kanun teklifinin gerekçelerini birbiri ardına sıralarken, konuşmasında ön plana çıkan nokta, son zamanlarda memleketin yaşadığı felâketlerin en önemli sebebinin dâhili ve haricî efkârın millet menfaatine sevk edilemediği olmuştur. Öyle ki millî menfaatlerin müdafaasında en az silah kadar önem atfedilen bu kurum, Bulgaristan ve Yunanistan gibi Avrupa’nın en küçük devletlerinde bile geniş bir teşkilata sahipti. Müdüriyetin genel programını, Avrupa matbuatında millî ve meşru hukukumuzu müdafaa edecek neşriyatta bulunmak, uluslararası matbuatı takip ve tetkik etmek, hususi muhabirler aracılığıyla gelişmeleri yakından takip etmek başlıkları altında öne süren Necati Bey’in teklifi, Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir⁵⁴⁰. Fakat İzmir Mebusu ve İrşat Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey, Refik Şevket’in bu noktadaki eleştirilerine

536 Yüzbaşı Naci, *age.*, s. 90.

537 Baldwin, *age.*, s. 53.

538 Öte taraftan “dördüncü güç” kavramının etimolojisine bakılırsa, terimin ilk kez 18. yüzyıl başlarında Tom Jones romanının yazarı Henry Fielding tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kavramın tarihsel gelişimi ve kullanımı için bk. Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, **Mütareke ve Millî Mücadele Basını, Direniş ile Teslimiyetin Sözcüler ve “Mahşer”in 100 Atlısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 1.

539 İlker Erdoğan, “Dördüncü Güç Medyadan Beşinci Güç İnternete: Demokratik Bir Dönüşüm Mü Yaşanıyor?”, **Selçuk İletişim Dergisi**, C 8, S 1, Konya 2013, s. 177.

540 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D 1, C 2, İçtima Senesi: 1, 07.07.1336, s. 125-126.

aynı şekilde tepki vererek, zamanımızda dâhili ve haricî propagandanın ordu kuvveti ile eşit olduğunu belirterek “matbuat dördüncü kuvvet itlak olunalı çok zaman olmuştur” sözleriyle konuşmasına devam etmiştir⁵⁴¹. Fakat Meclisin yirmi beşinci içtîmasında tartışmaya açılan Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğünün ihdası meselesini ilginç kılan konu, Burke’in söz konusu ifadelerinin gündeme gelmesi kadar müdürlüğün kısa bir süre önce geçirdiği kurumsal restorasyondur. I. Balkan Savaşının devam ettiği sırada gerçekleştirilen bu kurumsallaşma faaliyetinin, daha sonra Millî Mücadele sürecinde de gündeme gelmiş olması, matbuatın gerek yıkılmaya yüz tutan gerekse kuruluş aşamasında olan bir devletin en önemli aygıtlarından biri olduğunu göstermektedir. Öte taraftan meseleye kurumsal açıdan yani Matbuat İstihbarat Müdüriyeti bağlamında bakarsak, bu durumun kronik bir sorun olduğu da görülmektedir.

Osmanlı bürokrasisi, savaş hakkında belirlediği yayın politikasının ihlal edilmesi halinde uyguladığı gazete ve matbaa kapatma gibi cezai önlemler yeteri kadar etkili olmayınca, gerek matbuatın menfi faaliyetlerini “kökten” bir şekilde sonlandırabilmek gerekse uluslararası kamuoyunda devlet propagandasını yürütebilecek bir şirket tesis etmek amacıyla yeni bir kurumsal yapılanma yolu tercih etmiştir. Nitekim 1913’ün Nisan ayına gelindiğinde tüm basın-yayın ve hatta haberleşme faaliyetlerinin tekelleştirilmesi ve meselenin “anonim” bir noktada çözümlenebilmesi adına önemli bir adım atılmıştır. Bu hedef doğrultusunda kurulması kararlaştırılan “Osmanlı Matbuat Şirketi”, ayrıntılı nizamnamesi ile devletin savaş boyunca basın ile olan diyalogunun ve bu uzun yolun sonunda edindiği tecrübelerin âdeta bir izdüşümüdür. Bu doğrultuda nizamnamenin içeriğine yakından bakmak yerinde olacaktır.

7 fasıl ve 44 maddeden meydana gelen nizamnamenin ilk faslı, şirketin teşkili, maksadı, esası ve merkezî bahislerini konu edinmektedir. Buna göre imza sahibi hissedarlar arasında kurulan “Osmanlı Anonim Şirketi”nin ilk maksadı, “her lisanca gazete neşretmektir”. Devamında bir telgraf ajansı ve bir ilan acentehanesinin kurulmasına zemin teşkil etmesi planlanan şirketin bir diğer misyonu ise “bir matbaa tesis eylemek”tir. Ardından kurulacak bu matbaada “her nevi kitap ve risaleyi neşretmeyi” hedefleyen şirketin unvanı ise “Osmanlı Matbuat Şirketi” olarak belirlenmiştir (2. madde). Şirket hukuki olarak “tabiiyeti sıfatıyla Devlet-i Aliyye’nin kanun ve nizamlarına” tabi olacaktır. Nizamnamenin üçüncü maddesinde ise şirket merkezinin İstanbul’da olacağı ve “Memalik-i Osmaniye’nin sair bir mahallinde veya memalik-i ecnebiyede dahi” şubelerinin bulanacağı belirtilmektedir. Dördüncü maddede ise şirketin bu esaslar çerçevesinde yirmi beş yıllık bir süre faaliyette bulunacağı belirtilmiştir⁵⁴².

541 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D 1, C 2, İçtima Senesi: 1, 07.07.1336, s. 128.

542 **BOA, ŞD.**, 3115/1, s. 1.

Nizamnamenin ilk dört maddesinde yer alan esaslardan hareketle, şirketin öncelikli amacının tüm matbu ürünlerin basım, servis ve kontrolünün sağlanması olduğu söylenebilir. Merkez noktası İstanbul olan bu mekanizma, her dilde yayımlayacağı gazeteler ile gerek gayrimüslim tebaya gerekse Avrupa kamuoyuna erişim sağlamayı da hedeflemektedir. Bu etkiyi daha hızlı ve bir o kadar da etkin bir hâle getirebilmek amacıyla gerek taşrada gerekse ülke dışında kurulacak bürolar ile organizasyonda bütünlük sağlanmaktadır. Öte taraftan kurulması düşünülen telgraf ajansı ve ilan acentesi de önemli gelişmelerin üretimi, kamuoyuna sunumu ve dağıtımını görevini üstlenmektedir. Nitekim daha önce de değinildiği üzere yarı resmî bir yapıya sahip Osmanlı Telgraf Ajansı, Balkan Savaşları sırasında üzerine düşen bu görevi yerine getirememişti. Dolayısıyla bu tesisleşme hamlesi faaliyete geçirilmekte geç kalınan kamusal bir aygıt olarak nizamnamede kendisine yer bulmuştur. Keza savaş sırasında periyodik olarak yayımlanamayan, yayımlansa dahi dağıtımında yaşanan sorunlar ile Nezaretler arasındaki birtakım kopukluklar sebebiyle istenilen etkiyi uyandıramayan *Takvîm-i Vekâyi*, ilan yayımları bağlamında daha etkin bir yapıya sahip olacaktır.

Nizamnamenin ikinci faslı ise anonim bir kimliğe sahip olan şirketin sermayesi, hissedar hak ve sorumlulukları, hisse bedelleri, hisse edinimi ve hisse senetleri hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. “Şirketin idare-i dâhiliyesi” başlığı altındaki nizamnamenin üçüncü faslı, 11. ve 21. maddeler arasında yer alan 11 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelere kısaca bakılacak olursa, şirketin idari yapılanması 5 ile 11 arasında azanın katılımıyla meydana gelecek olan idare meclisi tarafından yürütülecek olup meclisin görev süresi ise 3 yıl olarak belirlenmiştir. Ayda bir defa toplanacak olan meclisin müzakereleri, zabıt defterine kayıt olunacaktır. İdare meclisinde aza olarak görev alabilmenin şartlarından biri şirketin elli adet hisse senedine sahip olunmasıydı. Meclis, her sene içlerinden bir azayı reis, bir azayı da reis vekili olarak seçecektir. Müzakereler sırasında reis veya reis vekilinin yokluğunda oy birliği/çokluğu ile belirlenen aza, vekâleten görevi yürütecektir. “Memalik-i ecnebiyede ikamet edenler” veya bir şekilde mecliste bulunamayan azalar, kendilerine vekâlet etmek üzere refiklerinden bir azayı kendi oyu için tayin edebilmektedir. Nizamnamenin “heyet-i umumiye beyanındadır” başlıklı dördüncü faslı ise 23. ve 33. maddeleri arasında yer alan 11 madde ile detaylı bir şekilde hazırlanmıştır. Buna göre heyet-i umumiye en az on hisseye sahip olan hissedarlardan mürekkep olacaktır. Heyet-i umumiyede gerek asaleten gerekse vekâleten hazır bulunan hissedarların her on hisse için bir oy kullanma hakkı olacaktır (24. madde). Heyet-i umumiyeye idare meclisi reisi riyaset ederken, reisin hazır bulunmadığı zamanlarda uygun görülen bir aza, reise vekâlet edecektir (27. madde)⁵⁴³.

Şirketin senelik hesabı ve müfredat defterini konu edinen beşinci fasıl ise sadece 34. madde ile açıklanmıştır. 35. ve 38. maddeler arasında yer alan nizamnamenin altıncı faslı ise “temettuatın suret-i taksimi, ihtiyat akçesi” başlığını taşıırken,

543 BOA, ŞD., 3115/1, s. 2.

nizamnamenin 6 maddeden meydana gelen son faslı ise “şirketin temdidî müddeti ve feshî beyanındadır⁵⁴⁴”. Mezkûr faslın ilk maddesine göre, meclis-i idare her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun heyet-i umumiyyeyi içtimaya davetle şirketin faaliyet süresinin uzatılması veya şirketin feshini ya da şirketin farklı bir şirket ile birleştirilmesini teklif edebilmektedir. Fakat gerek şirketin süre uzatımı, gerek feshi ve gerekse sair şirketle birleştirilmesi son kertede hükûmetin vereceği karara bırakılmıştır⁵⁴⁵

Buna göre Meclis-i Vükelâda 3 Nisan 1913 tarihinde, merkezi İstanbul olan ve her lisanda gazete yayımlamak ve bir matbaa tesis etmek suretiyle her türlü risale basmak üzere 25 sene müddet ve 10.000 lira sermaye ile Osmanlı Matbuat Şirketi unvanı ile bir şirket kurulmasına layiha uyarınca karar verilmiştir⁵⁴⁶. Bahsi geçen şirketin idaresi ise *Jön Türk* gazetesi müdürü Sami Bey’e verilmiştir⁵⁴⁷.

8.3. Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinin Restorasyonu

Sosyal ve beşerî bilimlerin birçok alanındaki araştırmacılar tarafından yoğun ilgi gösterilen Osmanlı basını, bu ilginin odağında ekseriyetle söz konusu basını meydana getiren gazeteler ile yer almıştır. Bu doğrultuda Osmanlı basınına kurumsal olarak değerlendiren çalışmaların sayısı gazeteler üzerinden gerçekleştirilen çalışmalara kıyasla oldukça azdır. Bir Osmanlı basın kurumu olan Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü de tarihyazımı bağlamında bu genel yaklaşım içerisinde yer almaktadır. Literatürde kurum hakkında gerçekleştirilen en kapsamlı çalışma, 2009 yılında Murat Ardıç tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir⁵⁴⁸. Ardıç kurumun kuruluşu, amaçları, tahsisatı, çalışanları, işleyişi ve faaliyetlerini konu edinen ayrıntılı bir çalışma kaleme almıştır. Çalışmasında, müdüriyet ile ilgili müstakil bir çalışma olmadığına değinen yazar, Zekeriya Kurşun tarafından kaleme alınan bir makalenin kendisi adına yol gösterici olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada Kurşun’un kaleme aldığı çalışmaya yakından bakmak yerinde olacaktır. Kurşun, basın ve imaj ilişkisi bağlamında kaleme aldığı çalışmasında, II. Abdülhamit Dönemi’nde tesis edilen Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyetinin, II. Meşrutiyet Dönemi’nde bir istibdat kurumu olarak algılandığını ve hükûmetin bu algı üzerinden müdüriyeti ihmal ettiğine değinmektedir⁵⁴⁹. II. Meşrutiyet’in II. Abdülhamit Dönemi’nde faaliyete

544 BOA, ŞD., 3115/1, s. 3.

545 BOA, ŞD., 3115/1, s. 2.

546 BOA, MV., 231/45.

547 BOA, BEO., 4163/312224, s. 1.

548 Murat Ardıç, **Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

549 Zekeriya Kurşun, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri”, **Türk Kültürü İn-**

başlayan kurumlara karşı nasıl bir refleks geliştirdiği tartışması her ne kadar burada bahsi açılabilir bir mesele olmasa da bu ikilinin özellikle popüler tarihin üzerinde en çok kalem oynattığı meselelerden biri olduğunu belirtmek gerekir⁵⁵⁰.

Zekeriya Kurşun, Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyetinin kuruluş ve faaliyetleri üzerine odaklandığı makalesinde, Küçük Sait Paşa'nın 16 Aralık 1882 tarihinde Hariciye Nezaretine bağlı olmak üzere bir matbuat müdüriyeti kurulmasına dair Mabeyne sunduğu ârizaya değinmektedir. Yabancı dillere vakıf memurların istihdam edildiği bu müdüriyetin görevlerinden biri de yabancı basını takip etmek, gerekli durumlarda bu yayımlara karşı uygulanacak sansür politikasını belirlemek ve bu doğrultuda raporlar hazırlamaktır. Nitekim padişah tarafından uygun görülen bu teklif, 1883 yılının başında karşılık bulmuş ve ardından Hariciye Nezaretine bağlı olmak üzere Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü kurulmuştur⁵⁵¹.

Öte taraftan 24 Şubat 1913 tarihinde hazırlanan bir layiha ise söz konusu müdüriyetin yaklaşık 40 yıldır sürdürdüğü faaliyetlerinde bazı kurumsal düzenlemelerin gerekliliğini gündeme getirmektedir. Nitekim bir süredir Matbuat Müdüriyetinin Dâhiliye ve Hariciye Şubesi olarak ikiye ayrılmasının beraberinde getirdiği sorunlar, Osmanlı basını her söz konusu olduğunda benzer tespit ve argümanlarla gündeme gelmekteydi.

25 Mart 1913 tarihinde “Dâhiliye ve Hariciye Nezareti celileri tarafından Sadarete verilen müşterek tezkere”ye göre daha önce hazırlanan layihadan da anlaşılacağı üzere Matbuat-ı Dâhiliye ve Ecnebiyeye ait muamelelerin iki farklı şubede bulunuyor olması, bahsi geçen şubelerin tam anlamıyla teşrikimesaide bulunmasının önünde bir engel teşkil etmekte ve bu durum “matbuat teşkilatından istenilen maksadın temin ve istihsal edilememesine” neden olmaktadır. Bu noktadan hareketle Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri “hükümet-i sairede olduğu gibi” matbuat şubesine ait tüm görevlerin tek bir kurum altında birleştirilmesinin gerekliliğine vurgu yaparak, Hariciye Nezaretine bağlı olmak koşuluyla Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi adı altında bir kurumsallaşmaya gidilmesini talep etmektedir⁵⁵².

Layihanın ardından konu ile ilgili çalışmalara başlanmış ve Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinin ihdası hususunda ayrıntılı bir metin hazırlanmıştır. Geç dönem Osmanlı basın tarihi bağlamında oldukça önemli bir yere sahip olan bu

celemeleri Dergisi, C 1, İstanbul 1999, s. 115. Bu noktada belirtmek gerekir ki Kurşun, çalışmasında önemli noktalara temas etse de layihanın belge numarasını çalışmasının 18. dipnotunda eksik olarak referans göstermiştir.

550 Bu bağlamda yer alan bir değerlendirme için bk. İbrahim Şirin, “Türkiye’de İttihatçı Algısı ve İttihat ve Terakki Çalışmaları”, **Türkiye’den Aydın Portreleri I: Kurtuluş Kayalı**, ed. Aytaç Yıldız, Doğubaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 257-277.

551 Zekeriya Kurşun, agm., s. 107.

552 **BOA**, HR.ID., 1429/31, s. 1.

kurumsallaşma teşebbüsüne dair kaleme alınan layiha, muhteviyatında yer alan maddeler kadar kuruluş gerekçesiyle de dikkat çekicidir. Nitekim bu doğrultuda hazırlanan layihanın henüz ilk cümlesi, basın ve kamuoyu bağlamında Balkan Savaşı'ndan edinilen tecrübelerle atıfta bulunmaktadır. Buna göre savaş sırasında Avrupa matbuatının büyük bir çoğunluğu “tavr-ı hasmane” bir tutumla Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar vermiş ve bu durum “Babiali tarafından matbuat meselesinin ehemmiyeti ile mütenasip bir teşkilatın ihmal edilmiş bulunmasındaki hatayı tamamen meydana çıkarmış” ve “mükemmel bir teşkilatın” ivedilikle ihdasını gündeme getirmiştir. Bunun yanı sıra Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti gibi bir kurum, savaş sırasında olduğu gibi savaşın ardından gerçekleştirilecek olan sulh esnasında ve devamındaki idari, sosyal ve iktisadî düzenlemeler sürecinde “gerek matbuat-ı ecnebiye ve gerek matbuat-ı dâhiliyede” Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin gözetilmesi ve propagandasının gerçekleştirilmesi hususunda da önemli faaliyetlerde bulunabilirdi. Hatta öyle ki bu durum “müstagni-i kelef-i isbat (ispatı dahi gerek görülmeyen)” bir noktada yer almaktaydı. Kuruluş gerekçesi genel hatlarıyla Balkan Savaşına odaklanan ve Avrupa kamuoyu eksenli bir teşebbüs olarak gündeme gelen müdüriyetin ihdas edilebilmesi için öncelikle Avrupa'daki matbuat şirketlerinin ayrıntılı bir şekilde tetkik edilmesi ve “memleketimizin ahval ve ihtiyacat-ı hususiyesi nazar-ı itibara alınması” planlanmıştır. Bu doğrultuda kurulacak müdüriyet ile hedeflenen amaçlar ve bu minvalde yapılması gerekenler şunlardı:

Devletin iç işleri ve hükûmetin siyasi faaliyetleri hakkında “matbuat-ı garbiyeye seri ve muntazam bir surette” malumat verebilmek, müdüriyet faaliyetlerinden beklenenlerin başında gelmektedir. Bunun yanı sıra yayın ve istihbarat araçlarının eksikliği nedeniyle sehven neşredilen “havadis-i gayr-i sahih”in yayımlanmasına⁵⁵³ mahal bırakmamak ve alınan tedbirlere rağmen neşredilen bu tür haberlerin vakit kaybetmeden tezkip edilmesi de müdüriyetin faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinin kuruluş gerekçeleri arasında yer alan bir diğer madde ise bir sonraki bölümde de değinileceği üzere, devletin savaş sırasında tam anlamıyla kontrol altında tutamadığı yabancı muhabirleri konu edinmektedir. Buna göre devlet ve hükûmet çıkarları doğrultusunda Avrupa basınında yapılacak yayımların sadece “muhabirin-i ecnebiye”nin tasarrufuna bırakmaksızın haberlerin resmî bir telgraf ajansı vasıtasıyla Avrupa kamuoyuna aktarılması hedeflenmektedir.

Üçüncü madde de yine Avrupa kamuoyu bağlamında gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulan uygulamalara değinilmektedir. Buna göre yabancı muhabirler ile telgraf ve haber ajanslarının devlet lehine birçok faydası olsa da bu faydalar daha çok bireysel teşebbüsler olarak gerçekleşmekte ve etkisi de oldukça kısa sürmektedir. Üstelik bu faaliyetler “Avrupa'nın mühim gazetelerinde” de yer almamaktadır. Dolayısıyla müdüriyet “havadis-i mezkurenin matbuat-ı garbiyenin önemli gaze-

553 BOA, BEO., 4161/312031, s. 14.

telerinde” neşrettirilmesi için önemli bir üs görevi de görecektir. Bununla birlikte Avrupa’nın önde gelen başkentlerinde bulunan sefaretlerin, yine görev yaptıkları ülkelerdeki gazeteleri devlet lehine meylettirmelerinin de bu doğrultuda birtakım faydalar sağlayacağını altı çizilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı sefirlerine düşen bir diğer görev ise “siyaset-i hariciyede vukuf ve nüfuzlarıyla maruf muharrirler ile” iyi ilişkiler tesis ederek “hakkımızda hayr-hâhâne idare-i kalem etmelerine” çabalama- larıdır.

Dördüncü madde de müdüriyetin başta Avrupa ve komşu ülkelerin basınıni günü gününe takip ederek, önemli gazetelerin yayımları hakkında hükûmete rapor sunması gerektiğine değinilmektedir.

İlk dört maddesinde Avrupa basını ve kamuoyuna odaklanan layihanın beşinci maddesinde ise “matbuat-ı mahallîye” hakkında bazı düzenlemelere yer verilmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak Osmanlı matbuatının memleketin ihtiyacına uygun bir şekil ve seviyeye⁵⁵⁴ getirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun için de mahallî matbuatın millî hassasiyetler göstererek daimi bir şekilde “ihtilafat-ı dâhiliyenin” dışında tutulması ve devletin menfaatine hizmet etmesinin önemi üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında devlet içerisinde bulunan gayrimüslim unsurların “mahiyet ve maneviyatı dahi ecnebi olan” kendi dillerinde yayımladıkları gazetele- rinin günlük olarak takip edilmesi de müdüriyetin mesaisi içinde yer alacaktı.

Kuruluş amacı ve faaliyet programı beş madde ile belirlenen müdüriyetin hedeflerine ulaşabilmesi için takip edilecek icraatlar da ayrıntılı bir şekilde belir- tilmiştir. “Birinci maksat yani ecnebi ve yerli gazetelere” düzenli ve seri bir şekilde bilgi verebilmek için öncelikle yabancı muhabirleri “Beyoğlu havadis tacirlerinin ve ecnebi ajanslarının zehr-âlûd (zehirli)” mütalaalarından alıkoymak gerekme- ktedir⁵⁵⁵. Bu doğrultuda “mükemmel” bir istihbarat kalemi vücuda getirilmeliydi. Bunun için matbuat şubesine bağlı tüm birimlerin hükûmet ve bilhassa Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri ile teşrikimesai halinde bulunabilmeleri için ayrı bir şube teşkil edilmeli, malumat ve havadisler bu birimde toplanmalıydı. Böylece muha- birlerin başka haber kaynaklarına müracaatları engellenerek “yegâne merci-i resmî- leri istihbarat şubesi” olacaktı. Hatta muhabirlerin nazırlar tarafından kabulleri bile Matbuat-ı Umuiye Müdüriyetine bırakılmalı ve müdürün her gün Sadrazam,

554 BOA, BEO., 4161/312031, s. 13.

555 Alman muhabir Wilhelm Feldmann, İstanbul’da bulunup da, kamu fikrini zehirle- mek amacıyla Osmanlı ordularının mağlubiyet haberlerini yayan Yunan ve Bulgar ajan- larından söz etmesi, layihada yer alan bu maddeyi dikkat çekici bir hâle getirmektedir bk. Wilhelm Feldmann, *age.*, s. 46. Kerimi ise Avrupalı gazetecilerin İstanbul’da yaşananları kendi gözleriyle görmelerine rağmen yalan yanlış ve mübalağalı haberler yapmalarını dinî ve millî bir taassup olarak değerlendirmektedir. Kerimi bu noktada bazı Rus gazetelerinin şayet Bulgar Ordusu İstanbul’a girerse Türklerin Ayasofya’yı havaya uçuracağını dahi yaz- dığını belirtmektedir bk. Kerimi, *age.*, s. 25.

Dâhiliye ve Hariciye nazırları ile görüşmeler yaparak iç ve dış matbuat hakkında talimatlar alması gerekmektedir. Bu suretle müdüriyetin bürokrasi ile eş zamanlı çalışması ve gelişmelerden vaktiyle haberdar edilmesi halinde muhabirlerin çeşitli kaynaklardan tedarik etmekte oldukları “yalan yanlış havadislerin” neşredilmesine imkân kalmayacaktır⁵⁵⁶. Ayrıca kasten neşredilen bu haberlerin hangi kaynaktan elde edildiğine bakılmaksızın derhâl tekzip edilmesi de sağlanmış olacaktır. Bununla birlikte istihbarat şubesinin Osmanlı sefirleri ve valileri ile doğrudan doğruya iletişimde bulunması, usule bağlanması gereken önemli meseleler arasındaydı. Nitekim bu sayede geniş çaplı bir istihbari bilgi ağı sağlanmış olacaktır. Birinci maksadın uygulamaya geçirilebilmesi için yapılması gereken son şey ise Avrupa devletlerine gönderilen siyasi içerikli telgrafların birer suretlerinin alınarak tetkik edilmesi ve bu telgraflara siyasi sansür muamelesinin uygulanmasıdır.

Layihada yer alan ikinci maksadın odağında bulunan telgraf ajansları meselesindeki en mühim nokta ise yarı resmî Osmanlı Telgraf Ajansının devletin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesidir. Nitekim yarı resmî Osmanlı Telgraf Ajansı genel olarak “vasıta-i istihbariye” görevini yerine getirirken Avrupa devletlerindeki telgraf ajansları ise daha ziyade “vasıta-i neşriye” amacıyla hizmet etmektedir. Aslına bakılırsa Osmanlı Telgraf Ajansının hükûmet ile 10 Eylül 1912 tarihinde imzaladığı mukavelenamede bu madde açık bir şekilde yer almasına ve hazine tarafından ajansa maddi yardımlar gerçekleştirilmesine rağmen gerek mukaveledeki eksiklikler ve gerekse savaşın meydana getirdiği olumsuz koşullarda bunun tatbiki mümkün olmamıştır. Dolayısıyla yarı resmî ajans meselesi, tetkik edilerek mukavename tekrar gözden geçirilmeli ve ardından da telgraf ajansının Avrupa ajansları sendikasına dâhil olarak onlar ile havadis teatisinde bulunması sağlanmalıdır. Bu noktada İtalya Başvekilinin daha önce yayımlanan hatıratına atıfta bulunulan layihada, kendisinin Berlin’e gerçekleştirdiği bir seyahatte İtalyan Telgraf Ajansının telgraf sendikalarına dâhil edilmesi üzerine yaptığı görüşme, meselenin önemini açıkça göstermekteydi. Bu noktada telgraf ajansı meselesine, Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetini konu edinen bir layihada daha fazla yer verilemeyeceği, bu meselelerin bir başka layiha ile takdim edileceği belirtilmiştir⁵⁵⁷. Fakat konu hakkında son bir bahis daha açılmış, İstanbul’da mevcut bulunan diğer telgraf ajanslarının sona eren sözleşmelerinde kendilerine gerekli kolaylıkların gösterilerek hazırlanacak mukavelenameler doğrultusunda, bu ajansların Osmanlı Devleti lehine propaganda yapmalarının önemi vurgulanmıştır.

“Matbuat teşkilâtının en mühim, verimli noktasını teşkil ettiği” belirtilen Osmanlı sefirleri vasıtasıyla Avrupa matbuatının devlet lehinde yayımlarda bulunması meselesi de ayrıntılı bir programa tabi tutulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak konunun önemi hükûmet tarafından takdir edilmeli ve “Babıalı bütçesine mühim bir matbuat tahsisatı” ayrılması gerekmektedir. Bu noktada gazetelerin ve

556 BOA, BEO., 4161/312031, s. 12.

557 BOA, BEO., 4161/312031, s. 11.

gazeteciliğin Avrupa’da ticari bir ürün ve faaliyet olduğu da göz ardı edilmemeliydi. Bu maksat doğrultusunda ayrılan bütçe ilk olarak Paris, Londra ve Berlin gibi önemli merkezlerde “siyasi ve iktisad-i şarkiyeden bahseden” devlet propagandasını yapacak haftalık gazetelerin yayımlanması için sarf edilmeliydi. Bu tür yayımların okuyucuları her ne kadar sadece “şarkiyeye ile alakadar mahâfil-i siyasiye, maliye ve ticariye” olsa da⁵⁵⁸ gazete yazarlarının ehil kişiler olması halinde, bu yayımların Avrupa’nın önde gelen gazeteleri üzerinde dahi önemli bir etki bırakacağı şüphesizdir. Bu doğrultuda gazetenin yazı heyeti vasıtasıyla gerek Osmanlı sefirleri gerekse müdüriyet merkezi, gazete ve gazetecilerle yakın ilişkiler temin edebilirdi. Hatta belirtildiğine göre Paris’te bu surette haftalık bir gazete yayımlanması da gündemdeydi. Layihada yer alan üçüncü maksadın önemi bu noktada bir kez daha vurgulanarak “matbuat teşkilatının pek mühim ve nazik görevinin” Avrupa kamuoyunu, devlet lehine yönlendirmek ve hatırı sayılır Avrupa gazetelerinde “maruf erbab-ı kalem” tarafından Osmanlı Devleti’ne dair makaleler yayımlatmak olduğu belirtilmiştir. Son olarak “üçüncü maddenin lüzum ve ehemmiyetleri o kadar kati ve azimdir ki” bu hususun ihmal edilerek yalnızca merkezde vücuda getirilecek bir teşkilatın faaliyetleri ile hiçbir netice alınmayacağı belirtilmiştir.

Layihanın dördüncü maddesinde Avrupa’da ve bilhassa civar memleketlerde neşredilen günlük gazeteler ile siyasi risalelerin tetkik edilmesi gerekliliğine değinilmiştir. Nitekim bu meselenin de oldukça önemli olduğunun altı çizilerek Avrupa başkentlerinde konu hakkındaki uygulamalar örnek gösterilmiştir. Öyle ki Londra ve Paris hükümetleri *Daily Telegraph*, *Tan* ve *Figaro* gibi gazeteleri gözden geçirmesi halinde “matbuat-ı cihanın İngiltere ve Fransa hakkındaki” düşüncelerini açık bir şekilde anlayabilmekteydi. Fakat Osmanlı matbuatı gerek malî sorunlar ve gerekse gazete yazı heyetlerinin 10’dan fazla yabancı dilde neşredilen 100’e yakın gazeteyi günlük ve ayrıntılı bir şekilde tetkik etme kabiliyetinden uzak olması nedeniyle uluslararası kamuoyunun gündeminden haberdar olamamaktaydı⁵⁵⁹. Belirtildiğine göre, Avrupa matbuatı daima kendi devletlerinin menfaatleri noktasından hareket ettiği için Osmanlı Devleti’nin menfaatlerini gözeten makaleler bu gazetelerde neşredilememektedir. Dolayısıyla Avrupa matbuatını siyasi açıdan tetkik edebilme kapasitesine sahip kişilerin görevlendirilmesiyle meydana getirilecek bir tercüme veya “ceraid-i ecnebiye şubesi”nin tesis edilmesi oldukça önem arz etmektedir. Nitekim böyle bir şubenin kurulabilmesi halinde Avrupa matbuatını konu edinen günlük raporların Heyet-i Vükelâya takdim edilmesi, müdüriyet programının önemli görevleri arasında yer almaktadır. Yerli gazetelerin Avrupa matbuatının çok az bir kısmına abonelik gerçekleştirebilmesi ve bu gazetelerden sınırlı bir şekilde istifade ediyor olması da bahsi geçen şubenin ihdası adına önemli nedenlerden biri olarak gösterilmiştir.

558 BOA, BEO., 4161/312031, s. 10.

559 BOA, BEO., 4161/312031, s. 9.

“Matbuat-ı mahallîye” bahsi ile açılan ve Osmanlı basınının memleketin ihtiyacına uygun bir şekil ve seviyeye ulaşmasına değinen beşinci maksat adına “yapılması lazım gelen şeyler pek çok ve mühimdir” ifadeleri ile açıklanmaya başlanır. Bu hususta ilk olarak birçok noktadan önemli eksiklikleri bulunan matbuat kanunu, Avrupa hükümetlerinin⁵⁶⁰ matbuat kanunları çerçevesinde fakat memleket ihtiyaçlarının da göz önüne alınıp tetkik edilmesiyle süratli bir şekilde düzenlenmeliydi. Yine daha önce belirtildiği gibi matbuat idaresi tarafından henüz ilmi, edebî ve içtimâî neşriyatı yeterince tetkik edebilme kabiliyetine sahip olmayan Osmanlı gazete ve gazetecilerine matbuat idaresi tarafından yapılan tetkik ve tercümelemlerle destek olunmalıdır. Bunula birlikte hükümetin, İstanbul’da şiddetle ihtiyaç duyduğu yarı resmî bir Fransızca gazetenin neşri de henüz gerçekleştirilememiştir. Özellikle bu husus, vakit kaybedilmeksizin tetkik edilmeli, yayımlanacak gazetenin muhteviyatı kabine değişikliği ve siyasi meselelerin dışında tutulup sadece millî menfaatler çerçevesinde, hükümetin kontrolünde Fransızca veya İngilizce-Fransızca yarı resmî bir gazete olarak yayımlanmalıdır.

Kurulması planlanan müdüriyetin gerek hedefleri gerekse faaliyetleri bağlamında ayrıntılı bir şekilde hazırlanan layiha bu noktada matbuat teşkilatının organizasyonuna değinmektedir. Nitekim her ikisinin de birbirine bağlı ve vazifeleri arasında hiç bir farklılığın olmadığı hâlihazırdaki ecnebiye ve dâhiliye olarak iki kısma ayrılan matbuat teşkilatından istenilen fayda sağlanamamaktadır. “Esasen bizden başka tüm hükümetlerde de matbuat teşkilatı tek elde toplanmış bulunmaktadır⁵⁶¹”. Dolayısıyla Babialı tarafından uygun görüldüğü takdirde matbuat-ı ecnebiye ve dâhiliye müdüriyetlerinin tek bir çatı altında birleştirilmesinin faydasına değinilmektedir. Kurulacak yeni teşkilatın temel yapılanması ise şu üç ana madde üzerinde planlanmıştır.

1- Matbuat-ı ecnebiye ve dâhiliye müdüriyetlerinin lağvedilerek her iki birime ait vazifelerin birleştirilmesiyle bir matbuat müdüriyet-i umumiyesi teşkili,

2- Matbuat-ı ecnebiye ve dâhiliye kalemleri birleştirilerek “istilâat ve istihbarat”, “tetkikat” ve “umûr-ı idariye” faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için üç şubenin teşkili,

3- Müdüriyet-i umumiyenin kalem işlerine nezaret etmek üzere müdüriyet-i umumiye refakatinde bir “matbuat müdür muavinliği”nin ihdas edilmesi.

Bu suretle matbuat-ı ecnebiye ve dâhiliyenin birleştirilmesiyle meydana getirilecek olan yeni matbuat idaresinin şubeleri, Hükümet ile Hariciye ve Dâhiliye Nezaretleri uhdesinde bulunacak olsa da teşkilatın idari açıdan hangi daireye bağlanacağına belirlenmesi için her iki Nezaretin ortak bir karar vermesi gerekmektedir.

560 BOA, BEO., 4161/312031, s. 8.

561 BOA, BEO., 4161/312031, s. 7.

di. Matbuat idareleri Avrupa devletlerinde genellikle hariciye Nezaretlerine bağlı olsa da Avrupa'da ilk matbuat teşkilatını vücuda getiren Almanya'da kırk yıldır bu şekilde idare edilen kurum, geçen yıl yapılan yeni düzenlemelerle Nisan 1912'den itibaren Başvekâlete bağlanmıştı⁵⁶².

3 Nisan 1913 tarihine gelindiğinde ise dönemin Dâhiliye ve Hariciye nazırları tarafından Meclis-i Vükelâya götürülerek tartışmaya açılan meselede, kurumun ihdası için altı çizilen noktalara tekrar vurgu yapılmıştır. Şimdiye kadar matbuat-ı dâhiliye ve ecnebiye olarak iki şubeye tahvil edilmiş olan idareler arasında tam anlamıyla teşrikimesai sağlanamadığına ve dolayısıyla matbuat teşkilatından istenilen faydanın sağlanamadığı bu doğrultuda kurulacak olan yeni kurumun gerekliliği belirtilmiştir. Bu noktadan hareketle diğer Avrupa hükûmetlerinin de uyguladığı ve Babıali Hukuk Müşavirliği hususunda da olduğu gibi matbuat idaresinin Hariciye Nezaretinde “Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi” adı altında ihdas edilmesi ve müdüriyet için gerekli işlemlerin hızlı bir şekilde yerine getirilmesi kararı alınmıştır⁵⁶³.

Bu doğrultuda 5 Nisan 1913 tarihinde Sadaret tarafından, Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerine, müdüriyetin inkişafı için önemli noktalardan biri olan bütçe meselesi hakkında bilgilendirme yapılmıştır⁵⁶⁴. Daha önce kaleme alınan layiha ile birlikte hazırlanan müdüriyet bütçesine ve Meclis-i Vükelâda konu hakkında alınan kararlara kısaca değinen Sadaret, bu bütçeyi uygun bulmuştur⁵⁶⁵. Matbuat-ı Dâhiliye ve Hariciye şubelerine ait tahsisatın birleştirilmesiyle meydana gelen bütçe 318.600 kuruş olarak belirlenirken, müdüriyetin teşkil edilebilmesi için belirlenen bütçe ise 403.800 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda “zammına lüzum görülen” 85.200 kuruş, 1913 yılının Hariciye bütçesinin birinci faslının ikinci maddesine “zammı icab” ederek karara bağlanmıştı⁵⁶⁶.

Dönemin tanıklarından olan Server İskit, Matbuat-ı Dâhiliye ve Matbuat-ı Ecnebiye müdürlüklerinin Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti altında birleştirilmesini 1913 senesinin en mühim hadisesi olarak yorumlar⁵⁶⁷. Bütçesi kararlaştırılan ve ardından da 21 Nisan 1913 tarihinde *Takvîm-i Vekâyi*'de Mehmet Reşat, Sadrazam Mahmut Şevket, Hariciye Nazırı Mehmet Sait, Dâhiliye Nazırı Adil Bey ve Maliye Nazırı Rifat Bey'in imzalarıyla teşekkül eden kurumun⁵⁶⁸ müdürlüğüne 28

562 **BOA**, BEO., 4161/312031, s. 6.

563 **BOA**, BEO., 4161/312031, s. 3.

564 Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesinin bütçesine dair alınan kararlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. **BOA**, MV., 231/69; **BOA**, MV., 125/176.

565 **BOA**, BEO., 4161/312031, s. 4.

566 **BOA**, BEO., 4161/312031, s. 1.

567 Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943, s. 168.

568 “Kavanin ve Nizamât”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1438, 21 Nisan 1913, s. 1.

Nisan 1913 tarihinde Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Rauf Ahmet (Hotinli), müdür yardımcılığına ise matbuat-ı ecnebiye mütercimlerinden *Hikmet Nazım* getirilmiştir⁵⁶⁹.

8.4. 1909 Matbuat Nizamnamesinde Yapılan Güncellemeler

Türk siyasal yaşamını “genişleme” ve “kasılma” kavramları üzerinden 5 farklı süreçte inceleyen Dankwart A. Rustow’un bu iki merkezli dönemselleştirme denemesi, Nurşen Mazıcı tarafından Türk basın tarihi bağlamında yöntemsel bir yaklaşım olarak kullanılmıştır. Nitekim basın faaliyetlerindeki süreklilik ve kopuşların siyasal rejimin döngü noktalarına sıkı sıkıya bağlı olduğunu ileri süren Mazıcı, Balkan Savaşları ile birlikte I. Dünya Savaşı’na da içerisine alan 1913-1918 tarihleri arasındaki dönemi, Osmanlı basını adına “kasılma” bağlamında ele alır⁵⁷⁰. Fakat bu sürece yakından bakmadan önce 1913 tarihinde başlayan kasılma döneminin çıkış noktasını belirlemeye çalışmak yerinde olacaktır. Bu doğrultuda bir önceki süreçte gerçekleşen 1908-1913 tarihleri arasında yaşanan “genişleme” döneminin başlangıç noktası referans olarak kullanılabilir. Bu noktadan bakıldığında II. Meşrutiyet’in, 1908 tarihinde başlayan genişleme döneminin çıkış noktası olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öte taraftan bu süreci sonlandıran ve yeni bir süreci de beraberinde getiren olayın 23 Ocak 1913 tarihli Babıali Baskını ve devamında kurulan yeni hükümet olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla başlangıcı itibarıyla genişleme, devamında da kasılma döngüleri içerisinde yer alan Balkan Savaşları, hiç şüphesiz basın noktasında bazı kopuşları ve süreklilikleri de beraberinde getirirken, dönem içerisinde yaşanan siyasal rejim değişikliği bu çerçevede çok daha anlamlı bir bağlama oturmaktadır.

Dönemin basınına ait nicel veriler, bu noktaya farklı bir perspektiften ışık tutmakla birlikte ileri sürülen tespitleri de doğrulamaktadır. 1909 Matbuat Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından ülke içerisinde yayımlanan gazete sayısı 353 iken, 1912 yılına gelindiğinde bu sayı 45’e kadar düşmüştü; genişleme ve kasılma süreçleri arasında gözle görülür bir geçiş yaşanmıştır. Öte taraftan 37 maddeden oluşan 1909 Matbuat Kanunu’nun, 1912 yılında 1, 1913 yılında ise 3 defa değişikliğe uğradığı da göz ardı edilmemelidir. Yine İttihat ve Terakki’nin cemiyet iken sansüre karşı verdiği mücadele 23 Ocak 1913 tarihinden sonra ağır bir sansürcü profiline evrilmiştir⁵⁷¹. Geline bu noktada, siyasal rejim ile basın arasındaki rabıta çok daha anlamlı bir çerçevede bahse açılabilir. Aslına bakılırsa Osmanlı bürokrasisinin basın ile olan diyalogu siyasi bağlamda, ilk kez 20. yüzyılın ortasında, *The Economist* ta-

569 “Tevcihat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1445, 28 Nisan 1913, s. 1.

570 Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 5, S 18, Ankara 1996, s. 131-132.

571 M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 320.

rafından ileri sürülen havuç ve sopa yöntemi ile değerlendirilebilir. Siyasi iktidarın basına sağladığı makine, teçhizat, kâğıt gibi teknik ve sarf malzeme desteği başta olmak üzere maddi yardımlar ödül olarak havucu temsil ederken, sansür başta olmak üzere matbuat kanuna getirilen kısıtlayıcı düzenlemeler, gazete tatilleri, matbaa kapatmaları ve hatta gazeteci cinayetleri ise sopayı temsil etmektedir. Özellikle Balkan Savaşları sırasında gerçekleştirilen kurumsallaşma faaliyetleri her ne kadar Batı örnek alınarak memleketin ihtiyaçları doğrultusunda yürürlüğe alınması gereken zorunlu uygulamalar olarak ileri sürülse de bu uygulamaların neredeyse tamamı söz konusu yöntemin sopa kısmında yer almaktadır. Öte taraftan gerek havuç gerekse sopanın ne zaman, ne ölçüde ve hangi etkinlikle kullanılacağı ise siyasi iktidar başta olmak üzere dönemin koşullarına göre belirlenmektedir⁵⁷².

Nitekim dönemin tanıklarından olan İskit, İttihat ve Terakki'nin Babıali Baskını ardından kurdukları yeni kabine ile birlikte askerî sansürü tekrardan uygulamaya aldıklarını belirtir⁵⁷³. Öte taraftan askerî sansür bir yana dönemde Osmanlı basınının kurumsallaşmasına yönelik gerçekleştirilen tüm teşebbüs ve düzenlemelerin de bu tarihten sonra uygulamaya geçirilmesi, büyük fotoğrafta çok daha anlamlı bir hâle gelmektedir. Bu doğrultuda dönem içerisinde gerçekleştirilen matbuat kanunlarına dair düzenlemelere yakından bakmak yerinde olacaktır. Yaşanan siyasi değişimden kısa sürede etkilenen matbuat kanunlarına dair ilk düzenleme, 25 Şubat 1913 tarihinde Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti tarafından kanununun 20. maddesi hakkında sunulan teklif olarak karşımıza çıkmaktadır. Teklif “şu sıralarda İstanbul'da adab-ı umumiyye mugayyir ve muhil-i ahlak neşriyatları” olarak makale ve tasvirlerle ilaveten kitap ve risalelerin de bu kapsamdaki cezai uygulamalara dâhil edilmesini konu edinmektedir⁵⁷⁴. Buna göre neşredilmesi yasaklanan kitap, risale ve tasvirler tespit edildiği takdirde zabıta tarafından derhâl toplatılacaktı. Ancak buna rağmen toplatılan ürünlerin satışına hâlâ devam edenler, 2 liradan 10 liraya kadar nakdî ceza ödeyeceklerdi⁵⁷⁵. Bu uygulamaya ek olarak birkaç gün sonra matbuat kanununun 4. maddesine fen, edebiyat ve sanayi içerikli kitap yayımlayanların, bu kitaplardan ikişer nüshasını Dâhiliye ve Maarif Nezaretlerine takdim etmeye mecbur olduğuna dair yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bu doğrultuda “şimdiye kadar tab olunup da Nezarete teslim edilmeyen eserlerin” en geç ay sonuna kadar teslim edilmesi, aksi takdirde ilgililer hakkında adli takip işlemi başlatılacağı belirtilmektedir⁵⁷⁶.

572 Kavram için bk. Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, *age.*, s. 4.

573 Server İskit, *age.*, s. 164.

574 **BOA**, DH.İD., 79/29, s. 3.

575 **BOA**, MV., 229/120; “11 Receb 1327 tarihli Matbuat Kanunu'nun 20. Madde-i Muadelesi Hakkında Kanun-u Muvakkit”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1391, 5 Mart 1913, s. 1.

576 “Matbuat-ı Dâhiliye Müdüriyeti'nden”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1395, 9 Mart 1913, s. 1.

Fakat mevcut matbuat kanundaki düzenlemeler, yürürlüğe giren bu ilave uygulamalar ile sınırlı kalmamış, aynı yılın Mart ayı içerisinde kanunun birçok maddesi çok daha geniş kapsamlı bir şekilde güncellenmiştir. Nitekim Matbuat-ı Umûmiye Müdüriyetinin ihdasına dair hazırlanan layihada da 1909 Matbuat Kanunu'nun önemli eksiklikler barındırdığı ve bu eksikliklerin, Avrupa menşeli kanunların memleket ihtiyaçlarına uygun bir hâle getirilmesiyle karşılanabileceği üzerinde durulmuştur. Aslına bakılırsa bu durum, Osmanlı Devleti'nin Batılı anlamda bir ilerleme elde edebilmek için Batı'ya üstünlük sağladığı düşünülen kurum ve uygulamaların ülkeye ithal edilmesiyle sağlanabileceğine dair olan reflekslerinden biriydi⁵⁷⁷. Bu ithalatın memleket ihtiyaçları doğrultusunda uygulanabilir olması ise üzerinde dikkatle durulan bir noktaydı. Öte taraftan bu durum yukarıda da değinildiği üzere İttihat ve Terakki'nin Osmanlı basınına kurumsal bir kimlik kazandırabilme adına gerçekleştirdiği hamlelerin bütüncül bir organizasyon olduğunu göstermektedir. Fakat hâl böyle olsa da 1913 yılında gerçekleştirilen bu düzenlemeler, Osmanlı basın tarihi yazımında kendisine yer edinmekte bir hayli zorlanmıştır. Öyle ki 1909 tarihli matbuat kanunundaki toplam 10 maddeye getirilen ilave ve güncellenmeler ile birlikte kısmen yeni bir metin haline gelen bu kanunun sadece birkaç maddesi ön plana çıkarılmıştır. Ancak İskit'in ifadelerine göre "1909 kanununun daha pek çok maddeleri değişecekti"⁵⁷⁸.

Bu noktada yaklaşık 80 yıllık bir geçmişe sahip olan Osmanlı basını, sınırları devlet tarafından çizilen çerçeve içerisinde öne çıkan döngüler üzerinden bahse açmak hem 1913 yılındaki düzenlemeleri hem de literatürün takip ettiği doğrusal çizgiyi çok daha anlamlı bir hâle getirebilir. Osmanlı basını ilk kez 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile sınırları resmen belirlenmiş bir yayın politikası ve cezai uygulamalarla tanışmıştır. Devamında 1867 tarihinde yayımlanan Kararname-i Âlî her ne kadar kendisini meydana getiren koşullar ortadan kalkar kalkmaz yürürlükten kaldırılacağı belirtilerek uygulanmaya başlasa da kararnamedeki hükümler, 1909 Matbuat Kanunu'na kadar hükümetlerin basın üzerine âdeti bir karabasan gibi çökmesine imkân tanımıştır. Öte taraftan 1875 yılına gelindiğinde yürürlüğe alınan kararlar arasında, gazetelerin "ilave" adı ile yapacakları yayımlardaki içeriklerin sınırlandırılması ön plana çıkan uygulamalardandır. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olarak kabul edilen 1876 Anayasası'nın 12. maddesinde ise basının "kanun dairesi"nde serbest olabileceği belirtilmiştir. Kısa bir süre sonra tesis edilen Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğünün Osmanlı basını üzerindeki etki ve denetleyiciliği baştan kabul edilse dahi kurumun denetim rolünün gizli bir yönetmelik ile belirlenmiş olması dikkat çekicidir. 1882 senesine gelindiğinde matbuata uygulanan sansürün kapsamı genişletilirken, Osmanlı basını yüzyılın başında yeni gazete ve dergi açma yasağı ile baskı altında kalmaya devam etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise tıpkı ilk matbuat nizamnamesinde olduğu gibi Fransa örneğinden

577 Ahmet Emin Yalman, *age.*, s. 90.

578 Server İskit, *age.*, s. 167.

hareketle yeni bir matbuat kanunu hazırlanmıştır. Oldukça liberal bir yapıya sahip olan 1909 Matbuat Kanunu, 1912 yılındaki ufak müdahalelerle çizgisini korumaya devam ederken⁵⁷⁹, Balkan Savaşının başlangıcı ile birlikte Osmanlı basınına uygulanan düzenlemelerin tümü, matbuat kanununda geniş kapsamlı bir güncellemeyi beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevede 1913 yılında gerçekleştirilen ve literatürde de altı sıklıkla çizilen matbuat kanununun ikinci maddesindeki düzenlemelere yakından bakmak yerinde olacaktır. Buna göre hâlihazırdaki uygulamalar uyarınca İstanbul'da ve gerekirse vilayetlerde neşredilecek gazete ve dergi müdürlerinin Osmanlı vatandaşı ve yirmi bir yaşını doldurmuş olması gerekmektedir. Bununla birlikte yine gazete ve dergi müdürlerinin daha önce sahtekârlık ve dolandırıcılık gibi emniyet ve ahlaki suistimal eden suçlardan hapis cezası almamış olması bir diğer ön koşuldur. Aynı maddenin yine müdürleri konu edinen bir diğer düzenlemesi ise bu kişilerin eğitim düzeylerinde bir standardizasyonu ön görmektedir. Öte taraftan siyasi gazete ve risale sahibi olanların yayın yapabilmesi için İstanbul'da 500 vilayetlerde 100, siyasi içerikli dergi sahiplerinin ise İstanbul'da 200, vilayetlerde ise 50 lira teminat akçesi ödemesi gerekmektedir. Bununla birlikte hâlihazırda neşredilmekte olan siyasi dergiler bu uygulamadan muaf tutulurken, daha önce hükümete beyanname verildiği halde neşredilmemiş veya yayını tatil edilmiş olan gazete ve dergi müdürleri bu uygulamaya tabi tutulmuştur. Aslına bakılırsa son dönem matbuat kanunları ne zaman bir güncellemeye tabi tutulsa, gazete ve dergilerden talep edilen teminat akçesi meselesi, ileri sürülen farklı gerekçelerle sürekli olarak güncellenmiştir. Öyle ki 1912'nin Mart ayında gazete imtiyazı alabilmek için getirilen depozito şartı⁵⁸⁰ aynı yılın sonunda uygulamadan kaldırılmıştı. Nitekim *Âlem* gazetesi, 30 Aralık 1912 tarihinde "Matbuat Serbest Olmalıdır" başlığı altında bu konuya uzun uzadıya yer ayırmıştır. Bir milletin bilinç ve hafıza üretimindeki en mühim aracın matbuat olduğunu vurgulayan gazete, matbuatın kamuoyunu aydınlatan vasıtalar arasında da en önemlisi olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte milletlerin kendilerini zarar ve felâketlerden koruyabilmesinin yegâne yolunun da "matbuatın mukaddes hizmetleri" olduğu ileri sürülen makaleye göre maziye istikbale aktaran, "elindeki çırağı hakikatle aydınlatan, medeniyetin en lüzumlu ve esaslı rehberi" de yine matbuatın kendisidir. Nitekim bütün memleketlerde ciddi bir ehemmiyet verilen matbuata "bizde de ehemmiyet verilmesine rağmen sair memleketlerle mukayese edilemeyecek derecededir." Fakat uzun bir süredir gazete açma ruhsatı almak için hükümet tarafından talep edilmekte olan beş yüz lira kefalet akçesi, artık ödenmeyecektir. Makale, Osmanlı kamuoyuna bu haberi müjdeledikten sonra "matbuatın önündeki engelleri kaldırabilmek için bundan daha önemli bir adım atılamayaca-

579 Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 51, S 3, 2002, s. 71-78.

580 Erol Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)*, Brill 2019, s. 85.

ğını” belirtilerek son bulmaktadır⁵⁸¹. Görünüşe göre 1912 Mart’ında getirilen bu uygulama, yayını tatil edilen gazetelerin, önceden alınmış olan imtiyaz ile yeni bir isim altında kaldığı yerden yayımlanmasını engellemeye yönelikti. Fakat bu kanun maddesi, yayımlanmasa dahi hâlihazırda gazete isim imtiyazına sahip olan müdürleri kapsamadığı için gazeteler tatil edilmiş olsa dahi yayın hayatına aktif olarak devam edebilmekteydi. Yani bu uygulama sadece yeni gazete ve dergi imtiyazı almak isteyenleri ilgilendirmesi nedeniyle içerisinde önemli boşluklar barındırmaktaydı. Nitekim hatırlanacağı üzere *Tanîn* gazetesi bu bağlamda pek çok benzer isimle yayın hayatına devam edebilmişti. Dolayısıyla *Âlem* gazetesinin 1912 sonunda uygulamadan kaldırılan bu düzenlemeyi büyük bir coşku ile kutlaması, bu noktada pek de anlamlı değildir⁵⁸². Fakat 1913 Mart’ında uygulamaya geçirilen yeni düzenleme, kanunun bu maddesindeki boşlukları tamamen kapatmıştı. Matbuat kanununun 2. maddesinde yapılan bu düzenleme aynı kanununun 23. maddesine getirilen ilaveler ile çok daha muhkem bir yapıya bürünmüştür. Öyle ki hükûmet tarafından tatil edilen veya mahkemeye sevk edilen gazete sahip ve müdürleri daha önce ödemiş oldukları teminat akçesini, mahkeme sona erene kadar bir başka gazete için teminat olarak gösteremeyecekti. Kanunun üçüncü maddesinde ise bundan böyle hiçbir âyan, mebusan ve devlet memurunun siyasi gazete müdürü olamayacağı belirtilmektedir. Söz konusu maddeye ilave olarak, bir gazete sahibinin ikinci maddedeki şartları taşıması halinde aynı gazetenin müdürü de olabileceği hükme bağlanmıştır. Altıncı maddede gerçekleştirilen düzenlemede ise daha önce neşredilmiş olmasına rağmen kapanan gazete ve dergi isimleri üzerinde sahibinin hakkı 15, isim hakkı alınmış olmasına rağmen henüz yayımlanmayan gazete ve dergi sahipleri için ise bu süre 1 yıl olarak belirlenmiştir. 1909 Matbuat Kanunu’nun 2, 3, 6 ve 23. maddelerinde yapılan düzenlemeler, ilgili kanunun yapısal anlamdaki eksikliklerini kapatmakla birlikte yayıncıların teminat akçesi ve isim imtiyazı üzerinden elde ettikleri avantajları kaybetmelerine sebep olmuştur.

Kanunun 5. maddesi ise vefat eden gazete sahibinin aynı zamanda gazetenin müdürü olması halinde, yeni müdürün kanunlar çerçevesinde varisleri tarafından belirlenebileceğini belirtmektedir. 10. madde ise matbu yayımların gündelik hayat-taki dolaşımını takip edebilmeye yöneliktir. Maddeye yakından bakıldığında, çarşı ve sokaklarda gazete, kitap, risale, resim gibi matbu eser satmak isteyen kişiler sadece sattıkları evrakın ismini, yazarlarını ve fiyatlarını yüksek ses ile söyleyebilirdi. Bu sırada adaba aykırı isim ve unvanlar kullanmak, bir şahıs veya heyet hakkında kötü sözlerde bulunmak ve son olarak satılan bir matbu ürün için abartılı sözler sarf etmek yasaktı. Bu kuralları ihlal eden satıcılar, 25 kuruştan 1 liraya kadar nakdî ceza veya 24 saatten 1 haftaya kadar hapse mahkûm edilecekti. Fakat anlaşılana o ki başkent cadde ve sokaklarında gerçekleştirilen satışlarda bu ihlaller fazlasıyla yaşanmaktaydı. Nitekim ilgili maddeye getirilen ekte satış yapmak isteyenlerin polis id-

581 “Matbuat Serbest Olmalıdır”, *Âlem*, 30 Aralık 1912, No. 248-139, s. 2.

582 Nitekim çok kısa bir süre sonra “Dersaadette bir ceride veya risale neşr” etmek için bu bağlamda yeni bir düzenleme daha gündeme gelmiştir bk. “BOA, DH. İD., 79/26, s. 1.

resine başvuruda bulunarak ikametgâh adresini kayıt ettirmesi ve satış beyanatında bulunması zorunlu tutulmuştur.

Matbuat Kanunu'nun 16. maddesinde gerçekleştirilen düzenleme ise matbuatının yayın politikasını belirleyen sınırlardan birini çizmektedir. Buna göre "anasır-ı Osmaniye arasında nifak ve husumet" meydana getiren, halkı askerlik hizmetinden soğutan ve kanunen suç sayılan fiilleri överek yayın yapanlar hakkında mevcut cezaların süratle tatbik edilmesi sağlanmıştır. Buna göre bu ihlaller karşısında, 1 aydan 1 seneye kadar hapis cezası ve 20 Osmanlı altınından 100 Osmanlı altınına kadar nakdî cezadan her ikisi veya yalnızca biri uygulanacaktır.

Kanunun 19. maddesine getirilen düzenleme ise gazetecilerin her aklına geleni yazıp yayımlayamaması üzerine kurgulanmıştır. Buna göre "aslı olmayan havadis ve aslı olmaksızın bir kimseye isnat edilmiş evrak neşr edenler" ile resmî evrakları tahrif ederek neşredenlerin faaliyetleri şayet kamuoyunu olumsuz etkilerse, bu kişiler 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 5 liradan 25 liraya kadar nakdî ceza ödeyecektir. Bu yayımlar şayet asayiş ihlal edecek bir hâl alır ise cezalar 6 aydan 2 yıla ve 25 liradan 100 liraya kadar artış gösterecek olup suçlu, bu cezalardan ikisi veya uygun görülen herhangi bir tanesi ile cezalandırılacaktır. Öte taraftan gazete ve/veya gazetecinin nakdî cezaya çarptırılması halinde, ceza bedelini ödeyebilmek için iane defteri açması ve para yardımı için ilanda bulunması da yasaklanmış, bu tür bir ihlal yaşanması halinde de 1 haftadan 6 aya kadar hapis, 5 liradan 25 liraya kadar da para cezası uygulanması karara bağlanmıştır.

Kanunun 21. maddesindeki düzenleme ise gazete ve dergilerde "bir şahsın aleyhinde" yayımlanan eleştirel yazıları konu edinmektedir. Buna göre daha önce sadece eleştiriye maruz kalan şahsa verilen tekzip hakkı, bu düzenlemeyle birlikte kişinin vefat etmesi halinde çocukları ve yakınlarına da verilmiştir. Böylece ilgili gazete, kişinin tekzip yazısını kendi aleyhindeki yazının iki katını geçmeyecek şekilde, aynı harf ile aynı sütunda yayımlamaya mecbur tutulmuştur. Aksi takdirde gazete müdürü, 5 altından 50 altına kadar nakdî cezaya tabi tutulacaktır.

Mevcut matbuat kanununda gerçekleştirilen son düzenleme, matbuat suçlarına ilişkin davaları konu edinen 31. madde hakkındadır. Buna göre kanundaki 16, 17, 19, 20, ve 26. maddelerde mevzu bahis olan suçlar ile gerek "hanedan-ı saltanat" gerekse "düvel-i mütehabe hükümdarları" aleyhinde neşredilen yayımların takibi doğrudan doğruya müdde-i umûmî (savcı) tarafından yapılacaktır. Öte taraftan Osmanlı sınırları içerisinde görevde bulunan dost devletlerin siyasi memurlarını kötüleyen yayımların takibi ise ilgili sefaretlerin, Hariciye Nezaretine gerçekleştireceği başvuru üzerine yine müdde-i umûmîce sağlanacaktır. Bu bağlamda son olarak âyan ve mebusan heyetleri ile hükümet daireleri ve resmî heyetlerin yanı sıra Osmanlı Ordusu ve donanması aleyhinde yapılan yayımların takibi de ilgili birim-

lerin reisleri veya kumandanlarının adliyeye yazacakları tezkireler neticesinde yine müdde-i umûmî tarafından gerçekleştirilecektir⁵⁸³.

Belirtmek gerekir ki 1913 matbuat düzenlemelerini, salt İttihat ve Terakî'nin muhalif basını susturma çabası olarak değerlendirmek çok da doğru değildir. Üstelik oldukça liberal bir görünüm arz eden 1909 Matbuat Kanunu ortada dururken böyle bir çıkarımda bulunmak oldukça güçtür. Fakat 1912'den itibaren yürürlüğe getirilen düzenlemeler, matbuat kanunundaki bu liberal yapıyı adım adım ortadan kaldırmaya başlamıştır. Balkan Savaşının devam ettiği sancılı günlerde ise kanunun bu seyirdeki gidişatı, hükûmetin matbuat üzerinde sıkı bir denetim sağlamasına, hatta gazete ve dergileri çok daha kolay bir şekilde kapatabilmesine zemin hazırlamıştır.

583 BOA, DH. İD., 79/30; “Matbuat Kanununun Bazı Maddelerinin Tadilini Havi Kanun-ı Muvakkat”, **Takvîm-i Vekâyi**, No. 1410, 24 Mart 1913, s. 1; 1913 yılında gerçekleştirilen düzenlemelere kısaca yer veren bir çalışma için bk. İnuğur, **age.**, s. 317-320.

III. BÖLÜM

OSMANLI BÜROKRASİSİNİN ULUSLARARASI KAMUOYUNU KONTROL VE TEŞİS EDEBİLMEME YÖNELİK HAMLELERİ

1. Yabancı Basının Takip Edilmesi

Osmanlı bürokrasisi yaklaşık 100 yıldır olduğu gibi Balkan Savaşı sırasında da “ecnebi efkâr-ı umûmiyesi”nin gündemini, Avrupa ülkelerinin gazetelerine gerçekleştirdiği yıllık abonelikler ile takip etmeye devam etmiştir. Örneğin Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyetinin 5 Aralık 1912 tarihinde Londra Sefaretine ilettiği telgrafa göre; müdüriyetin hâlihazırda abonesi olduğu *Daily Telegraph*, *Times*, *Manchester Guardian*, *The Standart Morning Post* gazeteleri ile *Fortmightly*, *Nineteenth Century After*, *Reviens of Reviavs* dergilerinin abonmanlık sürelerinin birer yıl daha uzatılması ayrıca *Daily Mail*, *Westministter Gazette* ve *Daily News*’e de gönderilen ücret ve makbuz karşılığında abone olunması istenmiştir⁵⁸⁴. Balkan Savaşının başlangıcı ile bitişi arasında Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından Avrupa menşeli çeşitli gazete ve dergilere gerçekleştirilen otuzdan fazla abonelik kaydına bakılacak olursa, bu bağlamda çok daha anlamlı verilere ulaşma imkânına sahip olabiliriz⁵⁸⁵. Fakat söz konusu bu abonelikler içerisinde yer alan bazı süreli yayımlar, ayırt edici özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu noktada Matbuat-ı Hariciye Şubesi tarafından savaşın başlamasından önce, Sofya’da neşredilen *Le Courier de Bulgarie* gazetesine gerçekleştirilen 1 yıllık abonelik, üzerinde durulması gereken bir örnektir. Babıalı 16 Eylül 1912 tarihinde, Sofya Maslahatgüzarı Refik Bey’den bahsi geçen gazeteye Eylül ayının on beşinden itibaren 1 yıllık abonelik gerçekleştirmesini istemiştir⁵⁸⁶. Refik Bey de bu doğrultuda 25 Eylül tarihine geldiğinde *Le Courier*

584 BOA, HR.SFR.3., 677/35, s. 1.

585 BOA, HR.İD., 1439 dosya numaralı evraklar incelenebilir.

586 BOA, HR.SFR04., 866/86, s. 3.

de Bulgarie adlı gazeteye 15 Frank karşılığında istenilen aboneliği gerçekleştirmiş-tir⁵⁸⁷. Öyle ki Bulgaristan basınının önemli gazetelerinden olan söz konusu yayının Matbuat-ı Hariciye Şubesi tarafından takip edilmesi, savaşın Bulgaristan kamuoyunda hangi temsil ve sunumlar ile yer aldığını tespit edebilmeye yöneliktir.

Yine 1913 yılının başında Rusça yayımlanan askerî dergi ve gazeteler üzerinden uluslararası gündemi takip edebilmek amacıyla Erkân-ı Harbiye adına gerçekleştirilen abonelik de aynı saikleri barındıran bir hamledir⁵⁸⁸. Sayıları çoğaltılabilecek bu örnekler Osmanlı bürokrasisinin, Balkan Savaşı sırasında gerek Avrupa, gerekse muharip devletlerin basın ve kamuoyunu yakından takip ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. Savaşın ilerleyen dönemlerinde yaşanan gelişmeler de devlet merkezli bu hamlelerin bürokratik ve askerî bağlamda gerçekleştirilen planlı bir organizasyon olduğuna işaret etmektedir. Nitekim 22 Şubat 1913 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından, savaş sebebiyle Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'da yayımlanan gazetelerin savaş müddetince ülke sınırlarına girişi “matbuat-ı kanuniyenin otuz beşinci maddesi hükmüne gerek kalmadığı” belirtilerek “bahsi geçen ceraid-i mezbûrenin idhali ve gerektiği takdirde hükûmet-i askerîyeye men edilebileceği Dâhiliye Nezaretinin” tezkiresi ile karar altına alınmıştır. Gündeme gelen bu meselenin ardından “tezkeredeki ceraid-i mezkûrenin memalik-i Osmaniye'ye” girişi yasaklanmıştır⁵⁸⁹. Anlaşılan o ki Osmanlı Devleti, bürokratik anlamda muharip devletlerin basınına takip ederken, ülke kamuoyunun ise bu yayımları okumasının önüne geçerek, bu meydana gelebilecek olumsuz bir atmosferin oluşmasını engellemeye çalışmaktaydı. Osmanlı bürokrasisi bu önlemini sadece İstanbul kamuoyu ve muharip devletlerin matbuatları ile sınırlı tutmamış; aynı dönemde İzmir'de yayımlanmakta olan İtalyanca gazetelerin de bu süreçte yayın ve dağıtım faaliyetleri durdurulmuştur⁵⁹⁰.

Bununla birlikte İstanbul gazeteleri, sütunlarında “ecnebi efkâr-ı umumiyesi” başlığı altında Osmanlı kamuoyunu Avrupa gündeminden iktibas yöntemiyle haberdar etmekteydi. Örneğin *İkdâm* gazetesi düzenli olmasa da genelde “Matbuat-ı Ecnebiye” özeldi ise “İngiltere Efkar-ı Umumiyesi”, “Avusturya'da Efkar” ve “Sofya'da Efkar” gibi başlıklar altında, Osmanlı kamuoyuna uluslararası basının Balkan Savaşına bakış açısını yansıtan bilgiler aktarmıştır⁵⁹¹. Fakat Matbuat-ı Umûmiye Müdüriyetinin ihdasına dair hazırlanan layiha maddelerinde yer alan ifadelerden de hatırlanacağı üzere İstanbul gazetelerinin bu referans ve iktibasları özellikle malî ve teknik sebeplerle oldukça dar bir çerçeveye ile sınırlı kalmıştır.

587 BOA, HR.SFR04., 866/86, s. 1.

588 BOA, HR.SFR.1., 167/51.

589 BOA, MV., 174/72.

590 BOA, HR.İD., 1431/48; 49; 51; 52; 53.

591 “İngiltere Efkar-ı Umumiyesi”, “Avusturya'da Efkar” ve “Sofya'da Efkar”, *İkdâm*, No. 5651, 26 Kasım 1912, s. 2.

Bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı bürokrasisi gerek Avrupa basınını gerekse Avrupa gazetelerinin İstanbul'da görevde bulunan muhabirleri tarafından kaleme alınan yazı ve makaleleri yakından takip etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Balkan Savaşlarında Avrupa basını, Osmanlı bürokrasi zaviyesinden incelenmiş olup, devletin bu bağlamda hangi tür yayımlara dair hassasiyet ve bu hassasiyetlere ne türden bir refleks gösterdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu kısım aynı zamanda dar bir çerçeveden de olsa Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere, Rusya ve Amerika basınında Balkan Savaşlarının ne türden bir anlatı ile hangi olay ve karakterler eşliğinde kamuoyuna aktarıldığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda genel bir çerçeve çizmek yerinde olacaktır.

Balkan Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Touraine'deki Fransız savaş tatbikatını gözlemleyen Bartlett, savaşlarda büyük stratejilerin ve sürprizlerin sona erdiğinden bahsederek seçkin eleştirmenlerin şu görüşüne atıfta bulunmuştu; "Meşhur generallerin devri kapandı; artık harpler cepheye haber taşıyan telgraf istasyonlarının şefleri tarafından kazanılıp kaybedilecek.⁵⁹²" Bartlett'in kardeşiyle birlikte kaleme aldığı Balkan Savaşı hatıralarına yukarıdaki ifadelerle başlaması dikkat çekicidir. 20. yüzyılın ilk 10 yılı geride kaldığında basın ve kamuoyu arasındaki etkileşimin göz ardı edilmesi artık söz konusu dahi değildi. Bu etkileşimin gözde mekânlarından olan harp sahasının en önemli aktörleri Bartlett'in da altını çizdiği gibi kimi zaman bir telgraf şefi kimi zaman da sıradan bir muhabirdi. Osmanlı bürokrasisi de tıpkı Bartlett gibi düşünmüş olacak ki bu noktada yabancı muhabirlerin gerek başkent gerekse harp sahasındaki faaliyetlerini ve gazetelerine yazdığı yazıları oldukça yakından takip etmiştir. Öte taraftan Balkan Savaşı öncesinde müttefik devletlerarasında imzalanan antlaşmaların en önemli aktörlerinden birinin, 1888 yılından beri *The Times* gazetesinin Sofya muhabirliğini yapan James David Bouchier olduğu göz önüne alınırsa, devletin bu noktadaki hassasiyeti çok daha iyi anlaşılabilir⁵⁹³.

Osmanlı bürokrasisi her ne kadar harp sahasına alınacak yabancı muhabirleri belirlerken bazı protokolleri yerine getirmelerini istese de daha önce Bartlett ve Donohoe örneğinde olduğu gibi bir yolu bulunarak sansürsüz telgrafların çekilebildiğine değinilmişti. Özellikle Kasım ayının sonlarına gelindiğinde Osmanlı bürokrasisinin bu gibi durumlarla sık sık karşılaşmaya başladığı görülür. İlk bölümde de yer alan Osmanlı Ordu Karargâhı'ndaki yabancı muhabirlerin telgraf ve makaleleri doğrudan sıcak savaş ile ilgili konuları içerirken, başkentte görevde bulunan yabancı muhabirlerin telgraf ve haberleri ise savaşın daha çok siyasi gündemini konu edinmiştir. Bununla birlikte Osmanlı bürokrasisinin savaş sırasında Avrupa basınını iki farklı sebeple takip ettiği anlaşılmaktadır.

592 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 19.

593 Bouchier önce Bulgaristan-Sırbistan, ardından Bulgaristan-Yunanistan ittifaklarının hazırlık sürecinde krallar ve diplomatlar ile yaptığı görüşmeleri rapor olarak gazetesine aktarmayı da ihmal etmemiştir bk. Levent Şarlak, *agt.*, s. 32.

1.1. İstihbarat Olarak Basının Takibi

Rus Çarı I. Nikola'nın 1854 Kırım Harbi sırasında kaleme aldığı bir raporda “*The Times* varken başka bir casusa ihtiyacımız yok” ifadelerine yer vermesi, basının modern savaş bağlamındaki önemini açıkça ortaya koymaktadır⁵⁹⁴. Geçmiş insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürülen ve sözlük anlamı yeni öğrenilen bilgiler, haberler, duyular ve bilgi toplayıp haber alma olarak ifade edilen istihbarat kelimesi⁵⁹⁵, askerî açıdan çok daha derin anlamlar ihtiva etmektedir. Kelimenin İngilizce karşılığı olan “intelligence” ifadesine bakıldığında akıl, idrâk, zekâ ve anlayış gibi ifadelerle karşılaştırılır⁵⁹⁶. Bu noktadan hareketle istihbaratın sadece bilgi toplamak veya elde etmek anlamına karşılık gelmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda en alt düzeyde bireyin günlük yaşantısından en üst düzeyde karmaşık politikalara kadar hayatın hemen hemen her alanında bulunan istihbarat, haliyle ilk yönetsel yapıların temelinde de yer alan önemli bir araçtır. Öte taraftan istihbaratın günümüzde ekonomik, siyasi, teknolojik/endüstriyel, bilimsel, sosyal, coğrafik ve biyografik gibi çeşitli alanlarda uzman kişilerce sürdürülen bir devlet faaliyeti olması, söz konusu aracın bürokratik çerçevedeki önemini bir kez daha göstermektedir. Bu geniş çerçeveye içerisinde yer alan askerî istihbarat ise hasım ülkelerin silahlı kuvvetlerinin yapısı, silah ve personel gücü ile operasyonel yeteneği konusunda bilgi toplama ve bu bilgileri analiz etme olarak değerlendirilebilir⁵⁹⁷.

İstihbaratın kelime anlamlarındaki çeşitlilik ve modern uygulamaları bir yana söz konusu askerî istihbarat olduğunda da temel yaklaşımın aynı olduğu söylenebilir. Öyle ki Osmanlı Harbiye Nezaretinin Trablusgarp Savaşı sırasında cephede yer alan muhabirlerin bir casus olabileceğinden şüphelenmesi ve cephede bulunan bu muhabirlerin gerek sahadaki faaliyetlerinin gerekse mensubu olduğu gazetelerdeki makalelerinin yakından takip edilmesi bu bağlamda yer almaktadır. Bu farkındalığın bir devamı olarak Balkan Savaşı sırasında da aynı usul takip edilmiş; yabancı muhabirlerin cephe ve İstanbul'daki faaliyetleri kadar mensubu olduğu gazetelere gönderdikleri telgraflar ve bu gazetelerde yayımlanan yazıları da Osmanlı bürokrasisi tarafından ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bunun yanı sıra istihbarat olarak kabul edilen haber ve makalelerin önemli bir kısmı da Avrupa gazetelerinden elde edilmiştir. Bu bağlamdaki kayıtlar daha çok Bulgar Ordusu karargâhı'ndan iletildiği belirtilen haberler üzerine yoğunlaşmaktadır. Sözgelimi *Frankurter Zei-*

594 Thomas G. Ferguson, **British Military Intelligence 1870-1914: The Development of Modern Intelligence Organization**, University Publication of America, United States of America 1984, s. 136-137.

595 **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 5.

596 Martin Bang, **Military Intelligence Analysis: Institutional Influence**, National Defence University Press, Helsinki 2017, s. 7.

597 Kaan Kutlu Ataç, “İstihbarat, Casusluk, Karşı Casusluk, Örtülü Operasyonlar ve Güvenlik”, **Güvenlik Yazıları**, No. 45, Kasım 2019, s. 1-4.

tung gazetesi, *Neue Freie Presse* gazetesinin Bulgar Ordusu karargâhı'ndan aldığı bir habere atıfla sütunlarına taşıdığı haber, Sadaret tarafından askerî bir istihbarat olarak değerlendirilerek “Başkumandan Vekili Nazım Paşa Hazretlerine/Şifre” ile iletilmiştir.

Buna göre Bulgar Ordusu, elindeki mühimmatın tümünü tüketmiş bir halde Çatalca hattının karşısında oldukça kötü bir durumda bulunuyordu. Erzak ve mühimmat nakliyesini gerçekleştirebilmekten uzak bir durumda olan Bulgar Ordusu, kolera, tifo ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklar sebebiyle her geçen gün daha büyük zayıflar vermekteydi. Geriye kalan ordu kuvvetleri ise tecrübesiz gençler ile yaşlı askerlerden ibaretti. Daha doğrusu Çatalca önündeki Bulgar Ordusunun içinde büyük bir boşluk bulunmaktaydı. Bulgar Ordusunun Çatalca önlerindeki bu durumu, Trakya Bölgesi geneline yayılmış; Edirne civarındaki ordunun da bundan aşağı kalır yanı yoktu. Hatta Bulgar askerlerinin hiç biri Edirne'nin zapt olunabileceğini hayal dahi edememekteydi. Öyle ki Bulgar Ordusu, yaşadığı mühimmat sorunu nedeniyle şehri top atışına dahi tutamamaktadır. Edirne önlerinde giderek eriyen Bulgar zabitlerinin durumu, ordunun maneviyatını da olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte Osmanlı Ordusu Çatalca hattında her daim mühimmat sevkiyatı gerçekleştirebilecek bir pozisyondaiken, Bulgar ordusu bir günlük muharebeyi dahi kaldıramayacak haldedir. Hatta bu bilgileri edinen kişi; iyi bir şekilde teçhizatlandırılmış 50.000 kişilik bir Osmanlı Ordusunun Çatalca'daki Bulgar Ordusunu kolayca yarak hiçbir engel ile karşılaşmadan iki kol halinde Sofya'ya kadar ilerleyebileceğini iddia etmektedir⁵⁹⁸. *Neue Freie Presse* gazetesinde yer alan ve Bulgar Ordusunun Trakya'daki mevcut durumuna odaklanan bu yazının devamında yer alan ifadelerle değinilmemekte, haberde “Bulgarların her taraftan bu suretle tasvirine devam edilmekte” olduğu belirtilmektedir. Ne var ki Bulgar Ordusunun durumu söz konusu haberde bahsedildiği gibi olsa dahi bu ordunun birkaç hafta içerisinde Sofya'dan Çatalca önlerine ulaştığı da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Dolayısıyla gazetede yer alan bu haber her ne kadar önemli bir istihbari bilgi olsa da doğruluğunun teyit edilmesi gerekmektedir.

Balkan Savaşlarında Bulgar Ordusunun sansür müdahalelerine maruz kalan Lev Troçki de askerî sansürü eleştirdiği bir makalesinde hiçbir muharip devletin kaynağını ve güvenilirliğini teyit etmeden herhangi bir gazetede yayımlanan haberdan hareketle bir strateji geliştirmeyeceğini belirtmektedir⁵⁹⁹. Nitekim *Frankfurter Zeitung*'ta yayımlanan haberin Nazım Paşa'ya takdiminin ardından Bulgar Ordusunun mevcut durumunun belirtildiği gibi olup olmadığını tespit edebilmek için keşif kolları ile araştırmalarda bulunulmasının önemine ve bu sayede Bulgar Ordusunun ilerleyen süreçteki planları ile hamlelerinin de belirlenebileceğine de-

598 BOA, BEO., 4141/310503, s. 1.

599 Lev Troçki, *age.*, 370.

ğinilmektedir⁶⁰⁰. Bu doğrultuda Osmanlı Ordusuna katılabilmek için Avrupa'dan gelen yabancı muhabirlerin bölgede karşılaştığı Bulgar ordusunun oldukça yorgun ve perişan bir halde olduğunu bildirdiği ifadeleri⁶⁰¹ ve yine Peşte'de yayımlanan gazetelerde, Çatalca önlerinde bulunan Bulgar Ordusu içerisinde bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması nedeniyle ordunun kötü bir durumda olduğunu bildiren haberler de Osmanlı bürokrasisi tarafından takip edildiği gibi teyit edilmeye de çalışılmıştır⁶⁰².

1.2. İmaj Zedeleyen “Muzır” Yayınların Takibi

Osmanlı bürokrasisi Avrupa ve muharip devletlerin basınına sadece istihbarat faaliyetleri bağlamında değil uluslararası anlamda imajını zedeleyen “muzır neşriyatı” tespit edip bu doğrultuda önlem alabilmek amacıyla da takip etmiştir.

1.2.1. Avrupa Basınına “Kirli Oyunları”

Daha önce de değinildiği üzere Balkan Savaşlarının uluslararası kamuoyundaki yansımalarını konu edinen çalışmalar, 2010'lu yılların başından itibaren kaleme alınmaya başlamıştır. Genel çerçevesi bir ülkenin basını ve/veya gazetesi üzerinden elde edilen verilerle belirlenen bu çalışmalar literatürün ön plana çıkan örnekleri arasında yer almaktadır. Araştırmacıların bu noktadaki ilgisi her ne kadar geç bir tarihe konumlanırsa da konunun önemi ilk kez Harun Duman tarafından 1991 senesinde tamamlanan doktora tezinde vurgulanmıştır. Duman “savaşın dış basındaki akisleri” başlığı altında açtığı bahiste bu konunun çok daha teferruatlı bir şekilde çalışılması gerektiğini belirtirken⁶⁰³, tezini kitap olarak yayımladığında ise bu konunun bir doktora tezi muhteviyatına sahip olduğuna değinmektedir.⁶⁰⁴ Yazar bu tespitinin akabinde dış basınının Balkan Savaşları hakkındaki yayın politikasını Doğu ve Batı olmak üzere iki kısımda incelemeyi tercih eder. Batı'yı yani Avrupa kamuoyunu ekseriyetle Fransa basını üzerinden açıklamaya çalışan yazar, Doğu basınına ise Hindistan ve Pakistan basını üzerinden değerlendirir. Duman'ın bu minvaldeki değerlendirmeleri “dost doğu”, “düşman batı” ekseninde sonuçlanır. Her ne kadar bu dönemde Batı basınının topyekûn bir şekilde düşman olarak

600 “...hal ve vaziyetlerinin anlaşılması için kuvvetli keşif kollarıyla istikşaf-ı mühimme ve ciddiye icrası ve âtî ve planlardan dahi bu hususta istifade etmekle pek ziyade gayret edilmesisi...” **BOA**, BEO., 4141/310503, s. 1.

601 **BOA**, BEO., 4109/308105.

602 **BOA**, HR.SYS., 2088/15.

603 Harun Duman, **Balkan Savaşı Edebiyatımız**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 108.

604 Duman, **age.**, s. 88.

ifade edilmesi bazı eksiklikleri barındırıyor olsa da yazarın konunun önemine değindiği ifadelerinde haklılık payına sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan Osmanlı arşivinde yer alan evraklar, araştırmacılar tarafından genellikle Fransa ve İngiltere üzerinden değerlendirilen Avrupa basınının çok daha geniş bir zeminde araştırılması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda başta İtalya olmak üzere Almanya, Avusturya ve Rus basınlarının da Balkan Savaşlarına dair kayda değer bir yayıncılık faaliyetinde bulunduğu söylenebilir.

2. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Fransız Basını

Dönemin Osmanlı kamuoyu tarafından gerçek bir Türk muhibbi olarak adlandırılan Pierre Loti, daha sonra da değinileceği üzere Balkan Savaşları hakkında Osmanlı Devleti lehine birçok makale kaleme almış ve aynı zamanda konferanslar düzenlemiştir. Loti bunun yanında başta Fransa olmak üzere Avrupa basınının savaş hakkında gerçekleri yazmadığını ifade ederek Gill Blas dışında bütün Fransız basınına hainlikle suçlar ve ardından basının Balkanlılar tarafından satın alındığına değinir⁶⁰⁵. Nitekim Fransa basınının önde gelen gazeteleri *L'Echo de Paris*, *Le Figaro*, *Le Gaulois*, *Le Journal*, *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien*, *Le Radical* ve *Le Temps* Balkan Savaşlarına⁶⁰⁶ sıkça yer vermiş, bu doğrultuda geniş ve Osmanlı Devleti adına menfi bir kamuoyu oluşturmuştur. Fakat Osmanlı bürokrasisinin bu süreçte üzerinde ısrarla durduğu Fransız gazetesi, *Le Matin* olmuştur.

2.1. Le Matin Gazetesinin İstanbul Muhabirleri

2.1.1. Stephane Lauzanne

Fransa basının önde gelen gazetelerinden *Le Matin*, genel hatlarıyla ilk basısını gerçekleştirdiği 1884 tarihinden itibaren, Osmanlı Devleti aleyhine bir yayın politikası takip etmiştir. İlk kez 1886 tarihinde ülke sınırlarına girişi yasaklanan gazete⁶⁰⁷, yaklaşık olarak 40 yıl boyunca Osmanlı bürokrasisinin yakından takip ettiği bir yayın olmuştur. Nitekim bu süreçte *Le Matin*'in kimi zaman ülke sınırlarına uzun bir süre alınmadığı, kimi zaman sadece Osmanlı Devleti aleyhinde yazıların yer aldığı “muzır neşriyat” nüshalarının ülkeye girişinin yasaklandığı, bazen de bu

605 Pierre Loti, “Alelumum Fransız Matbuatı Satılmıştır!”, **Tasvîr-i Efkâr**, No. 670, 17 Şubat 1913, s. 2.

606 Balkan Savaşlarının Fransa basınındaki yansımalarına dair kısa bir çalışma için bk. Nicolas Pitsos, “Fighting Balkan Wars along the Grands Boulevards: Antagonistic Media Narratives In French Public Space”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaf-ı Duruşlar**, C 2, ed. Mustafa Türkes, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 759-769.

607 **BOA**, HR.TH., 66/33.

tür haberlerin sefaretler veya bir başka gazete aracılığıyla tezkip edildiği görülmektedir⁶⁰⁸.

Balkan Savaşı henüz patlak vermeden yarımadaadaki gelişmeleri yakından takip etmeye başlayan *Le Matin*, savaşın başlamasıyla birlikte hem Osmanlı hem de Bulgar orduları içerisinde görevlendirdiği muhabirleri aracılığıyla, Fransa kamuoyunu savaş gündeminden sıcağı sıcağına haberdar etmeyi hedeflemiştir. Nitekim gazetenin Edirne kuşatmasını bir muhabir aracılığıyla içeriden takip eden tek yabancı yayın olduğu göz önüne alınırsa, gazetenin bu hedefine ulaştığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır⁶⁰⁹. Bununla birlikte gazetenin İstanbul'daki en popüler temsilcisi ise savaşın ilk döneminde başkentteki gözlemlerini "Hastanın Başucunda Kırk Gün" adlı eser ile kaleme alan Stephane Lauzanne'dır. Bu noktada, *Le Matin*'in savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumu, ilk olarak Lauzanne'ın bu dönemdeki çalışmaları ve eseri üzerinden tartışmaya açılabilir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Lauzanne'ın eserine verdiği isimde kullandığı "kırk gün" ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Yazarın 12 Ekim 1912 tarihinde İstanbul'a gelmesiyle birlikte kaleme almaya başladığı günlük, son olarak 19 Kasım 1912 tarihi hakkında bazı bilgiler içermektedir. Lauzanne'ın 20-22 Kasım tarihleri arasında şehirden ayrıldığı göz önüne alınırsa eserin isminin, yazarın İstanbul'da geçirdiği süreye karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Fakat bu noktada gündeme farklı bir soru gelmektedir; Lauzanne İstanbul'da neden kırk gün kalmıştı? Bu bilinçli bir tercih miydi, yoksa iradesinin dışında yaşanan birtakım gelişmelerin sonucu muydu? Öyle anlaşılıyor ki Lauzanne'ın muhabir olarak mensubu olduğu *Le Matin*, savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı bürokrasisi tarafından çok daha sıkı bir şekilde takip etmeye başlanmıştı. Nitekim Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine sevk edilen bir evrakta yer alan bilgiler, gazetenin gerek hükümet gerek Osmanlı milleti ve gerekse devletin mevcut durumu hakkında "yalan neşriyatlar" yaptığına işaret etmektedir. Bununla birlikte gazete her ne kadar zaman zaman Osmanlı Devleti hakkında "hakikat ile örtüşen" yazılara yer veriyor olsa da bunların "müstehzi Flemenk" tavrı ile "nefs-i millimizi" yaralayacak tarzda kaleme alındığı ve bu yazılar ile asıl hedeflenenin millî onuru yaralamak olduğu düşünülmektedir. Ayrıca *Le Matin*'in bu tutumunun Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren süregeldiği belirtilmekle birlikte "gazetenin namus ve itibarını paraya mukabil sattığına dahi Avrupa'da bile kanaat getirmemiş sahib-i vicdan kalmamıştı" ifadeleri, Osmanlı bürokrasisinin gazete hakkındaki mevcut kanaatini açık bir şekilde göstermektedir.

608 Bu doğrultuda farklı dönemleri içeren birçok örnek bulunmakla birlikte bunlardan birkaçı için bk. **BOA**, DH.MKT., 1763/12; **BOA**, BEO., 588/44093; **BOA**, YPRK.HR., 21/71.

609 Gustave Cirilli, **Edirne Kuşatması Günlüğü (Kuşatma altındaki bir kişinin intibaları)**, çev. Fazıl Bülent Kocamemi, Ceren Yayınevi, Edirne 2012.

Lauzanne, savaşın Çatalca önlerinde devam ettiği günlerde Hariciye Nazırı ile yaptığı görüşmeye istinaden, Bulgarların 4 gün içerisinde İstanbul'a gireceklerini ve Osmanlı Ordusunun Çatalca'dan geri çekildiği sırada Mahmut Muhtar Paşa'nın yaralandığına dair ifadelerin yer aldığı bir telgrafi *Matin* gazetesine iletmek istemişti⁶¹⁰. Beyoğlu Telgrafhanesindeki askerî sansür memurunun dikkati üzerine genel karargâh ile gerçekleştirilen telefon bağlantısı sonucunda Lauzanne'ın telgrafında yer alan ifadelerin gerçeklerle örtüşmediği bilgisi alınmış ve bu son yaşananlar gerek *Le Matin* gerekse Lauzanne için bardağı taşıran son damla olmuştur. Nitekim bu olayın hemen ardından Lauzanne'ın İstanbul'dan derhâl derdest edilmesi kararı alınırken⁶¹¹ *Le Matin* gazetesinin bundan sonra Osmanlı sınırlarına girmemesi de Sadaret tarafından Posta, Telgraf ve Telefon Nezaretine bildirilmiştir⁶¹². Lauzanne, bahsi geçen bu olayları eserinde bahsetmekten imtina ederken, söz konusu evrakın 19 Kasım 1912 tarihinde kaleme alındığı ve Lauzanne'ın günlüğünün de bu tarihte sona erdiği göz önüne alınırsa, gündeme gelen soru cevap bulmaktadır⁶¹³.

2.1.2. Mösyö Alphonse de Cuinet

Her ne kadar bu olayın ardından Lauzanne sınır dışı edilmiş, *Matin* gazetesinin ülke sınırlarına girişi yasaklanmış olsa da gazetenin başkentte bulunan diğer muhabirleri âdeta Lauzanne'ın sıkı birer takipçisi olarak kalem oynatmaya devam etmişlerdir. Özellikle 1913'ün Şubat ayı içerisinde İstanbul'da bulunan *Matin* gazetesinin muhabirlerinin kaleme aldığı yazılar üzerine Osmanlı bürokrasisi diplomatik boyutta birtakım girişimlerde bulunmuştur. 6 Şubat 1913 tarihinde Hariciye Nezareti Matbuat Dairesi tarafından Fransa Büyükelçiliğine verilen "acil" notaya bakılacak olursa; *Matin* gazetesinin İstanbul muhabiri Mösyö Alphonse de Cuinet, birkaç zamandır Osmanlı Devleti'nin aleyhinde ve tamamıyla düzmece yazılar kaleme almaktadır. Nezaret kendisine, bu tutumunun yanlış olduğunu ve kaleme almış olduğu gerçek dışı yazıların bu şekilde devam etmesi halinde bazı yaptırımlarla karşı karşıya kalacağını defalarca bildirmiş olmasına rağmen 30 Ocak 1913 tarihli *Matin* gazetesinde yayımlanan makale, sabrı tüketen ifadeler içermektedir. Belirtil-

610 Stephane Lauzanne, *age.*, s. 53-89.

611 **BOA**, BEO., 4123/309217, s. 3.

612 **BOA**, BEO., 4123/309217, s. 4.

613 Lauzanne'ın bahsi geçen eserini bir seyahatname olarak ele alan Seyfettin Sağlam, yazarı kendince bir Türk dostu olarak addetmekle yetinmez onun objektifliğini ve Türk hayranlığını Pierre Loti'den kat be kat fazla olduğunu da iddia eder. Sağlam, bahsi geçen eserin arka kapak yazısı ile giriş kısmında yer alan ifadeler üzerinden kaleme aldığı kısa yazıda, Kanuni Sultan Süleyman, IV. Murat, II. Viyana Kuşatması, Kilise ve Mektepler Kanunu gibi birbirleri ile tematik bir bağı bulunmayan dönem ve olaylara dair yapmış olduğu karşılaştırmalarda Lauzanne'a dair oluşturduğu Türk dostu kimliği, oldukça temelsiz gözükmektedir bk. Seyfettin Sağlam, "Balkan Savaşı'yla İlgili Bir Seyahatname, Hastanın Başucunda Stephane Lauzanne", **100. Yılında Balkan Harbi Balkanlarda Müslüman-Türk Katliamı, Türk Yurdu**, C 32, S 303, Ankara 2012, s. 119-122.

diğine göre Cuinet'in Çatalca hattında meydana gelen mücadeleler hakkında kaleme aldıkları tamamen hayal ürünüydü. Kendisine bu konu hakkında yapılan son uyarıda, muhabirin sadece mesleğini ifa ettiğini belirtmesi üzerine Fransa Büyükelçiliğine verilen notada, söz konusu şahsın bu şartlar altında ülkede kalmasına daha fazla müsaade edilemeyeceği, Alphonso de Cuinet'in Osmanlı topraklarını en geç 8 Şubat 1913 günü terk etmesi gerektiği, kendisinin aksi bir davranışta bulunması halinde ise yetkililerce sınır dışı edileceği bildirilmiştir⁶¹⁴. Savaş gündemini İstanbul'dan takip eden Fatih Kerimi de, Cuinet'in kaleme almış olduğu yalan yanlış yazılar sebebiyle ülke sınırlarını dışına çıkarıldığını belirtmektedir⁶¹⁵.

2.1.3. Mösyö Kevine

Cuinet'in ülke sınırlarını terk ettiği gün yani 8 Şubat 1913 tarihine gelindiğinde, dikkatler bu kez *Matin* gazetesinin bir diğer İstanbul muhabiri Mösyö Kevine üzerine odaklanmıştır. Nitekim Kevine'in faaliyetleri Lauzanne ve Cuinet'i aratır türden değildi. Hariciye Nezareti ile Birinci Kolordu arasında gerçekleştirilen yazışmada, *Matin* gazetesi muhabiri Mösyö Kevine'in Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine yazdığı yazılar ile yanlış yönlendirdiğine değinilmiş, yazarın bu doğrultuda tekrar bir makale kaleme alması halinde ülke sınırları dışına çıkarılacağı belirtilmiştir⁶¹⁶.

Osmanlı Hariciyesinin *Matin* gazetesi ve bu gazetenin İstanbul'daki mensuplarıyla olan açmazı Lauzanne, Cuinet ve Kevine örneklerinden hareketle incelendiğinde, muhabirlerin devlet aleyhinde yazılar kaleme alması halinde ilk olarak ikaz edildiği, bu durumun tekrarlanması halinde ise muhabirlerin ülke sınırlarından çıkarılmasıyla sonuçlanan doğrusal bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu noktada işlerin çok daha ciddi boyutlara taşındığı münferit olaylara da rastlanmaktadır.

2.2. Prétextat Lecomte

20. yüzyılın hemen başında bazı sanat eserlerinin dekorasyonu ve restorasyonu için Osmanlı Devleti'nin daveti üzerine ailesiyle birlikte İstanbul'a gelen mozaik ustası ve ressam Prétextat Lecomte, şehirde önemli çalışmalara imza atmıştır. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Doğu sanatlarını yakından inceleyen Fransız, bu çalışmalarını "Türkiye'de Sanatlar ve Zeneatlar" adı ile kaleme aldığı eserde ayrıntılı bir şekilde izah etmiş ve ardından da Batı'nın bu noktada Şark'a olan kayıtsızlığı

614 BOA, HR.İD., 1431/27.

615 Kerimi, *age.*, s. 237.

616 BOA, HR.İD., 1431/28.

üzerine birtakım eleştiriler getirmişti⁶¹⁷. Lecomte'in kimliği ve faaliyetleri Türkçe literatürde her ne kadar söz konusu eseri ile sınırlı bir görünüme sahip olsa da Seza Sinanlar'ın kaleme aldığı çalışma, Lecomte'in gazetecilik, sanat eleştirmenliği, redaktörlük ve muhabirlik kimliklerinin altını çizmesi bakımından önemlidir⁶¹⁸. Fakat Osmanlı arşivinin sürprizlere açık yapısı, Prétextat Lecomte adına uzun soluklu ve oldukça çarpıcı bir hikâye sunmaktadır.

Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği günlerde, tam olarak 9 Mart 1912 tarihinde, Dâhiliye Nezareti Muhaberat Dairesinden Hariciye Nezaretine iletilen yazıya göre; Bulgar Ordusu ve Fransız Bafisen gazetesininin muhabiri Protensta Lokont adındaki şahsın mensup olduğu gazetelere hayal ürünü ve Hristiyan ahaliyi galeyana getirecek uydurma telgraflar yazdığı tespit edilmişti. Muhabir hakkında yapılan incelemede, kendisinin en az 25 yıldır İstanbul'da ikamet ettiği ve halk arasında "Şarl Lokont" veya "Profesör Lui Protensta Lokont" olarak anıldığı tespit edilmiştir. Yapılan tahkikat göstermektedir ki Lecomte'in geçmişi olabildiğine kirli- dir. Paris'te iken sahte senet ve imza taklit etmek suçlarından 7 sene hapse mahkûm edilen Lecomte, cezasını tamamladıktan sonra Paris'te 5 kişi ile birlikte sözde bir banka açıp İngiliz bir kadınının 90.000 frangını dolandırmıştı. Bu dolandırıcılıktan bir şekilde kurtulan Lecomte, gıyabında verilen 5 sene kürek mahkûmiyetine rağmen Fransa'dan firar ederek soluğu İstanbul'da almış ve ismi tespit edilemeyen bir kadınla evlenmişti. Fakat Lecomte eşini de terk ederek yalnız yaşamaya başlamış ve birkaç sene önce Taksim Sıraselviler'de Hacı Hristo Mektebi ile Heybeli Ada'daki Rum Ticaret Mektebi'nde muallimlik görevinde bulunmuştur. Belgede, Lecomte'in oldukça sert ve ani meslek geçişliliğine dair herhangi bir bilgi yer almasa da literatürde kendisi hakkında yer alan ifadelerin bundan sonra görünür olmaya başladığı söylenebilir. Bu sırada geçici olarak *İstanbul* ve *Levent Herald* gazetelerinin yazı heyetinde de görev alan Lecomte, şu anda *La-Türki* gazetesi yerine yayımlanan *Liberte* gazetesinde tiyatro makaleleri kaleme almaktaydı. Lokont, bununla birlikte Balkan Savaşının ilanının ardından Osmanlı sınırlarına girişi yasaklanan *La-Türki* gazetesinin sahibi İtalyan Bondini ile irtibatına devam ederken, Matbuat-ı Ecnebiye Cemiyetinin kâtiplik görevini de yürütmekteydi. Üstelik Bulgaristan'da yayımlanan *Ajans Telgraf Bulgar* ve Paris'te neşredilen *Ajans Enformasyon Pari* ve *Peti Parizyen* ile Marsilya basınından *Semako Dömarsı* ve Rusya'da münteşir *Corriere de Roma* adlı gazete ve ajansların muhabirlik görevini de yapmaktaydı. Anlaşıldığı üzere Lecomte'in Avrupa'daki önemli basın kurum ve kuruluşlarıyla olan bu sıkı diyalogu, devletin siyasi durumu ile iç ve dış meselelerine dair kaleme aldığı hayal ürünü telgraflarının neredeyse tüm Avrupa kamuoyunda yankı bulmasına zemin

617 Prétextat Lecomte, **Türkiyede Sanatlar ve Zeneatlar Ondokuzuncu Y.Y. Sonu**, Yay. Haz. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1976.

618 Seza Sinanlar, "Lecomte Prétextat; un homme de l'art au XIXème siècle à Péra", **Synergies Turquie**, No. 2, 2009, s. 59; Seza Sinanlar, **Pere'da Resim Üretim Ortamı 1844-1916**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 135-138.

hazırlıyordu⁶¹⁹. *Levent Herald* gazetesi muhabirlerinden Tastanidis'in Protensta Lokont'a dair bu meyandaki ihbarı üzerine gerçekleştirilen tahkikat sonucunda, şahsın İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından tard edilmesini gündeme getiren karar, Hariciye Nezaretinin bilgisine sunulmuştur⁶²⁰.

Hariciye Nezaretine Lecomte hakkında sevk edilen tahkikat, nezaretin Matbuat-ı Ecnebiye Şubesi tarafından incelenmiş ve Lecomte ile bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu mülakata göre; güvenilir kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhinde birtakım faaliyetler yürüten Lecomte, bu türden davranışlara devam etmesi halinde ülke sınırları dışarısına çıkarılacaktı. Lecomte, bu uyarı karşısında, kendisinin Bulgar Telgraf Ajansı muhabiri sıfatıyla bir Bulgar memuru olduğunu ve İstanbul'dan gönderdiği telgrafların birçoğunu, "Osmanlı hayırhahı" olarak kaleme aldığını belirtmiştir. Öyle ki 27 seneden beri İstanbul'da ikamet ettiğini belirten Lecomte'a göre, kendisinin Osmanlı Devleti aleyhine bir tutumunun olmadığı, bir süre önce Osmanlı sanayisine dair yazdığı esere bakılarak anlaşılabilirdi ve Lecomte kaleme aldığı eseriyle bunu ispat ettiğini düşünmekteydi. Lecomte'ın ifadelerinden devam edilecek olursa, onun Osmanlı Devleti adına verdiği hizmetler sadece bu eserle sınırlı değildir. Nitekim II. Meşrutiyet süresinde gösterdiği faydalı hizmetlere de değinen Fransız, bir mükâfat beklerken Osmanlı sınırlarından uzaklaştırılma ikazı ile karşılaşmasına oldukça şaşırmıştır. Lecomte ile yapılan bu mülakat her ne kadar kendisinin üzerindeki sis bulutlarını dağıtmaya yetmese de şimdilik böyle bir ihtarla yetinilmesine karar verilmiştir⁶²¹.

Fakat nezaretin Lecomte'a dair kuşkularında haklı olduğu kısa süre sonra ortaya çıkmıştır. 1913 yılına gelindiğinde Lecomte'in daha önce Osmanlı Devleti lehinde olduğunu iddia ettiği faaliyetlerinde açık bir dönüşüm görülür. Öyle ki Lecomte'ın Kahire'de yayımlanan *L'Egypte* gazetesinin 186. sayısında kaleme aldığı "Türkiye ve Diplomasi" başlıklı yazı, Hariciye Nezaretine göre onun artniyetli olduğuna dair hiçbir kuşkuyu ortada bırakmamıştır. Bu doğrultuda 19 Ağustos 1913 tarihinde daha önce olduğu gibi kendisiyle bir mülakat yapılmaksızın İstanbul Fransa Büyükelçiliğine, şahsın en geç 23 Ağustos günü kolluk kuvvetlerinin müdahalesine gerek kalmadan ülkeyi terk etmesi bildirilmiştir⁶²².

Fakat görülen o ki, Fransa Büyükelçiliği ve Lecomte bu uyarıyı dikkate almamıştı. Nitekim büyükelçiliğin 10 Eylül 1913'te Hariciye Nezaretine bildirdiğine göre; Lecomte, Fransa vatandaşlarına tanınan haklara ve yürürlükteki anlaşma maddelerine riayet edilmeden 1 Eylül 1913 tarihinde tutuklanmıştı. Fransa Kon-

619 "... Protensta Lokont namındaki şahsın şüpheli bir adam olup mensup olduğu gazetelere ale'l-ekser kendisinin mahsulü ihtirâî olan esassız ve heyecan aver havadis vermekte bulunduğu..." bk. BOA, HR.İD., 1431/31.

620 BOA, HR.İD., 1431/30.

621 BOA, HR.İD., 1431/31.

622 BOA, HR.İD., 1431/44, s. 3.

solosluğuna herhangi bir bilgilendirme dahi yapılmadan emniyet müdürlüğünde alıkonulan Lecomte, konsolosluk müterciminin uzun uğraşlarına rağmen serbest bırakılmamıştı. Büyükelçilik bu noktada, vatandaşlarının suçüstü bir unsur ve konsolosluk temsilcisi olmadan tutuklanamayacağını Hariciye Nezaretine hatırlatmakta ve bu tür ihlallerin tekrarlanmaması hususunda ilgili makamlara gerekli talimatların verilmesini talep etmiştir⁶²³.

Osmanlı Hariciye Nezareti ile Fransa Büyükelçiliği arasında Lecomte üzerinden yaşanan bu gerilim, ilerleyen günlerde de devam etmekle birlikte, tartışmanın son noktasını Osmanlı hariciyesi koymuş gibi gözükmektedir. Hariciye Nezareti 12 Eylül 1913'te Fransa Büyükelçiliğine verdiği notada, öncelikle Lecomte adına daha önce verilen tard kararına atıfta bulunmakta ve kendisinin bu karara uymaması gerekçesiyle sınır dışı edildiği bildirilmektedir. Bununla birlikte büyükelçiliğin altını çizdiği noktalara değinilerek, tutuklanma işlemlerinin sadece suçüstü durumlarla sınırlı kalmadığı, ülkenin menfaatleri doğrultusunda olumsuz tavır sergileyen gazetecilerin de bu işleme tabi tutulabileceği belirtilmiştir⁶²⁴.

Arşiv belgeleri, Osmanlı hariciyesinin yabancı muhabirlerin yazınsal faaliyetleri ile ilgili olarak büyükelçilik üzerinden girdiği bu mücadelenin, sadece Fransız muhabirler ve Fransa Büyükelçiliği ile sınırlandırılmayacak kadar geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir. Aşağıda da değinileceği üzere Fransa'nın yanında İtalya, İngiltere, Almanya, Rusya ve Amerika resmî makamlarıyla da aynı bağlamda bir diyalog kurulduğu anlaşılmaktadır.

3. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında İtalyan Basını

Arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla Balkan Savaşları, kıta Avrupası'nın önde gelen ülkelerinin tamamı tarafından takip edilmiştir. Rusya, Fransa ve Almanya gibi Balkan Savaşının askerî-siyasi konjonktürü ile doğrudan ilgili olan ülkelerin yanı sıra bu bağlamın dışında kalan Portekiz ve Hollanda gibi ülkeler de savaşı gerek cepheden gerekse dışarıdan izlemiştir. Fakat İtalya basını ve kamuoyunu bu noktada tüm Avrupa ülkelerinden ayrı bir noktada değerlendirmek gerekir. Öyle ki iki ülke arasında 29 Eylül 1911'de Trablusgarp'ta başlayan savaşı⁶²⁵ bitiren Uşi Antlaşması, 18 Ekim 1912⁶²⁶ tarihinde yani Balkan Savaşının henüz başladığı

623 BOA, HR.İD., 1431/44.

624 BOA, HR.İD., 1431/44, s. 2.

625 Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 639.

626 Uşi Antlaşması'na dair ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları**, C I, Ankara Üni-

bir sırada imzalanmıştır. Tüm askerî organizasyonunu kısa bir süre içerisinde Kuzey Afrika'dan Balkan Yarımadası'na yönlendirmek zorunda olan Osmanlı bürokrasisi, siyasi yankıları bir yanıyla günümüze kadar uzanan bu antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştı.

İki ülke arasındaki askerî mücadele Trablusgarp Savaşı ile birlikte sona ermiş olsa da İtalya Balkan Savaşı'nda Osmanlı Batı Ordusunun karşısına Adriyatik kıyısında yeni bir surette çıkmış ve cephedeki yerini almıştı. Dağlık bölgelerde gözlemlerde bulunan Mehmet İzzet Efendi'nin raporuna göre özellikle İşkodra ve civarındaki Malisörler, 1880 yılında şehir nüfusunun 2/3'ünü oluştururken bu nüfusun 4/5'ini de Hristiyanlar meydana getirmekteydi⁶²⁷. Ahmet Cevdet Paşa'nın da "ölümden korkmaz dehşetli bir taife" olarak tanımladığı Malisörler⁶²⁸ ile İtalya'nın yolu, 1911 yılında meydana gelen isyanda İtalyan maceraperest Garibaldilerin katılımıyla keşmiş⁶²⁹. Balkan Savaşının başlamasıyla birlikte Adriyatik kıyılarındaki askerî faaliyetlerini devam ettiren Garibaldiler, etkinliklerini Yunan Ordusuna katılım sağlayarak daha kapsamlı bir hâle getirmişti⁶³⁰. Dolayısıyla İtalya Balkan Savaşının başlangıcında harp sahasındaki yerini bir şekilde almıştı. Fakat Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'nda İtalyanlar ile sadece batı cephesinde askerî anlamda mücadele etmemiştir. İtalya basınının önde gelen gazetelerine mensup İstanbul muhabirleri, Osmanlı bürokrasisinin doğu cephesinde verdiği kamusal mücadelenin karşısında yer alan en önemli aktörlerdi.

Daha önce de değinildiği üzere Osmanlı bürokrasisi, Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyan muhabirlerin cephedeki faaliyetlerini, belirli bir düzen içerisinde organize etmiştir. Bu düzenlemeler her ne kadar Balkan Savaşı başlangıcında Harbiye Nezareti tarafından hazırlanan nizamname kadar ayrıntılı olmasa da teknik olarak aynı hedefe yönelik teşebbüslerdi⁶³¹. Özellikle İtalyan muhabirlerin casus olabilecekleri düşünülerek gerçekleştirilen uygulamalar bu noktaya odaklanmıştır. Bu bağlamda İtalyan muhabirlerin henüz savaş başlamadan önce bölge hakkında kaleme almış olduğu makaleler devlet bürokrasisi tarafından takip edilmiştir. Örneğin,

versitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 451-455.

627 **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2008, s. 199.

628 **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk**, s. 253.

629 Osmanlı arşiv belgeleri Garibaldilerin henüz 1911 yılının ortalarında İtalya'dan Karadağ'a hareket ederek Osmanlı Ordusuna karşı savaşmak için harekete geçtiklerine dair istihbaratların varlığına değinmektedir bk. **BOA**, HR.SFR.3., 636/49. Garibaldi mensupları, Balkan Savaşı başladığı sırada her ne kadar İtalya Hükûmeti tarafından açıktan desteklenmese de bu grubun Osmanlı Batı Ordusu karşısında yer alan Malisörler'e sağladığı destek hakkında birçok resmî evrak bulunmaktadır bk. **BOA**, HR.SYS., 141/16.

630 Nuri Yavuz, **Türk Arşiv Kaynaklarına Göre I. Balkan Savaşı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 190.

631 **BOA**, HR.SFR.04., 429/54; **BOA**, HR.SFR.3., 659/5; **BOA**, HR.SYS., 1557/2.

1911 yılının Haziran ayında İtalya'nın önde gelen gazetelerinden *Tribuna*'nın Bin-gazi muhabiri tarafından yayımlanan makale, İtalyanların Trablusgarp'taki amaç-larını göstermesi bakımından dikkat çekici ifadeler içermektedir⁶³². Bu doğrultuda savaşın İtalya tarafından resmen ilan edildiği gün, Trablusgarp'ta “Osmanlılar le-hinde neşriyat yapmak üzere” cephede “tavsiyename” sahibi gazete muhabirleri ve araştırmacılara kolaylık gösterilmesi oldukça dikkat çekicidir⁶³³. Yine kısa bir süre sonra İtalyan donanmasının Adalar üzerine ve Karadeniz limanlarına taarruzlarda bulunmalarının önlenmesi için alınan askerî tedbirleri, Osmanlı ülkesinde bulu-nan tüm İtalyan muhabirlerin sınır dışı edilmesi takip etmiş; cephe ve kamuoyu ek-senli savaş eş zamanlı olarak sürdürülmüştür⁶³⁴. Ne var ki bazı İtalyan muhabirler Balkan Savaşı başladığı sırada İstanbul'da bulunmaktaydı ve bürokrasinin başına epey çorap örmüşlerdi.

22 Ekim 1912 tarihinde Başkumandan Vekili namına Erkân-ı Harp Rei-si tarafından Hariciye Nezaretine iletilen telgrafta “Meydan-ı harbe” gitmek için hazırlanmış bulunan “ceraid-i ecnebiye muhabirini” ile birlikte hareket etmek isteyen *Corriere Della Sera* gazetesi muhabirinin de bu doğrultuda resmî bir mü-racaatta bulunduğu belirtilmiştir. Fakat İtalya'nın İstanbul'da henüz bir “heyet-i resmîyesi” olmaması ve savaş muhabirlerinin sadece kendi sefaretlerinden alacakları vesikalar ile başvuruda bulunabilmesi, İtalyan muhabirin harp sahasına alınıp alın-mamasını çözülmesi gereken bir mesele haline getirmiştir. Aslına bakılırsa Erkân-ı Harbiye'nin Hariciye Nezaretinden çözüm beklediği bu konu, bürokrasinin savaş basını bağlamında kurguladığı organizasyonun tatbik edildiğini göstermektedir⁶³⁵. Bu doğrultuda ertesi gün Hariciye Nezareti tarafından Babialı'ye iletilen konu 24 Ekim tarihine gelindiğinde *Corriere Della Sera* harp muhabirinin meydan-ı harbe azimeti hakkında mukabele edildiğini bildiren bir not ile Harbiye Nezaretine ile-tilmiştir. Buna göre; İstanbul'da henüz resmî bir makamla temsil edilmeyen İtalya tebaasına mensup savaş muhabiri, İstanbul'da bulunan Almanya Sefaretinden bir tavsiyename alması ve bu tavsiyenameyi askerî yetkililere ibraz etmesi halinde “di-ğer muhabirin-i ecnebiye misüllü muamele icrası” görebileceği beyan edilmiştir⁶³⁶. İtalyan muhabir gerekli resmî işlemleri gerçekleştirmiş olacak ki Lionel James, Os-manlı Ordu Karargâhı'nda görevde bulunan bu İtalyan muhabirden korsana ben-zeyen kıyafetleriyle “şans eseri araya karışan” biri olarak söz etmektedir⁶³⁷. Bununla birlikte İtalyan basınının önde gelen gazetelerine mensup İstanbul muhabirleri, savaş sırasında başkentteki gelişmeleri yakından takip etmiş ve gazetelerine bilgi vermiş-lerdir. Fakat anlaşılana o ki İtalyan basını, Tevfik Paşa'nın savaşın başında Hariciye

632 BOA, HR.SYS., 1548/44.

633 BOA, HR.SFR.3., 674/4.

634 BOA, A.}MKT. MHM., 738/25.

635 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 34.

636 BOA, HR.SYS., 1967/1, s. 33.

637 Lionel James, *age.*, s. 36.

Nezaretine bildirdiği üzere, tıpkı Trablusgarp Savaşı'nda olduğu gibi Balkan Savaşı sırasında da Avrupa kamuoyunu kendi menfaatleri doğrultusunda etkilemek için çabalamaktaydı.

Osmanlı başkentindeki İtalyan muhabirler, Fransız muhabirlerin aksine doğrudan savaşın askerî boyutu hakkında makaleler kaleme almak yerine savaşın beraberinde getirdiği çeşitli konular üzerinde makaleler yayımlamayı tercih etmişlerdir. Bu doğrultuda İtalyan muhabirlerin kaleme aldığı yazılar genel hatlarıyla; savaş sırasında ele geçirilen Bulgar esirlerin öldürülmesi, Yanya'nın kaybedilmesi, muharipler arasında sürdürülen barış müzakereleri, siyasi meseleler, parti çekişmeleri ve Osmanlı toplumunun ayrıştırılması gibi konulara odaklanmaktaydı. Diğer bir deyişle İtalyan muhabirlerin savaş sırasında kalem oynatmadıkları tek bir mesele dahi kalmamıştı. Nitekim bu durum, Osmanlı bürokrasisi tarafından 1913'ün Mart ayında tespit edilmiş, devamında ise gerekli ve mutad olan önlemler alınmaya başlanmıştır. Fakat bu noktada biraz daha geri dönerek, İtalyan muhabirlerin, özellikle de Balkan Savaşının ön plandaki karakteri Tedeski'nin, Trablusgarp Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerine yakından bakmak yerinde olacaktır.

3.1. Bir İtalyan Muhabirin Haber Kaynakları: Trablusgarp Savaşı'ndan Balkan Savaşı'na Tedeski

Osmanlı Devleti Filibe Şehbenderi tarafından 13 Nisan 1912 tarihinde Sofya Sefaretine iletilen telgrafta, Trablusgarp Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan ve yayımladıkları makaleler nedeniyle başkentten çıkarılan 2 İtalyan gazetecinin “şu anda” Filibe'de olduğu bildirilmekteydi. Hatta Filibe İtalya Konsoloshanesi, özellikle İtalyan gazeteciler için “bir merkez-i istiksaât (araştırma)” haline gelmişti. Şehbenderin gerçekleştirdiği tetkikatlar göstermektedir ki bu 2 İtalyan gazeteci bazı kişilerin yardımıyla İstanbul'dan her gün mektup almakta ve pek çoğu uydurma haberlerle dolu bu mektupları da İtalyan gazetelerine vermekte; “hele *Tribuna* Muhabiri Tedeski bu işin ruhunu teşkil etmektedir”. Mektuplarını “ecnebi postaları marifetiyle alan” bu gazeteciler açık olarak postaya veremeyecekleri telgraflarını da İtalyan Konsolosu şifresiyle iletmekteydi. Hatta şehbenderin edindiği bilgilere göre, İtalyan muhabirlerin bu faaliyetlerine zemin hazırlayan konsolos, kalabalık bir mecliste bu iş için yaklaşık 6 bin frank harcadığından iftiharla söz etmişti. İtalyan muhabirlerin Filibe'deki faaliyetleri sırasında kendilerine kimin yardım ettiğini tam olarak tespit edemeyen şehbender, şehirde İtalya tebaasına mensup Museviler'den şüphelenirken İstanbul'daki yardımcılarının ise “elbiseci İskinaziler (Aşkenazlar)” ile Tedeski'nin İstanbul'da ikamet eden “yaşlı ve zengin kayınpederi” olduğunu düşünmekteydi⁶³⁸.

638 BOA, HR.SFR.04., 429/92, s. 7.

Filibe Şehbenderi tarafından Sofya Sefaretine yapılan bu bilgilendirmenin üzerinden çok geçmeden 7 Mayıs 1912 tarihinde “Tedeski’nin muhaberatı” notu ile bir telgraf daha iletilir. Anlaşılan o ki şehbender, İtalyan muhabirlerin haber kaynaklarını tespit edebilmek için ayrıca bir mesai harcamıştır. Nitekim muhabirlerin İstanbul’daki haber kaynakları hakkında bazı bilgilere ulaşan şehbender, bu konuda “senelerden beri mülki dünya işleri ile uğraşmış ve Bulgar hükümetinin emri altında” önemli hizmetlerde bulunmuş, fakat “örgü makineleri satan seyyar komisyoncu sıfatıyla gezdiği sıralarda” birçok tehlikeyle karşı karşıya kalmasına rağmen “ümit ettiği mükâfatı alamaması nedeniyle Bulgar Hükûmetine gücümüş” olan bir adamdan yardım almıştı. Tek dileği “tayin edilecek maaşla Türkiye’ye gitmek” olan bu adamın edindiği ilk bilgiler ise oldukça dikkat çekicidir. Öncelikle Filibe’deki İtalyan gazetecilerin İstanbul’dan aldıkları mektuplar, Avusturya postahanesi üzerinden gelmektedir. Muhabirler önemli ve “postaya tevdiî caiz görmedikleri mektupların” bir kısmını da “tertiplerindeki müstahdemin vasıtasıyla” alırken, mektupları Filibe İstasyonu’ndan “Morati namında İtalyan bir genç ahz etmektedir”. Daha önce İstanbul’da ikamet etmekte olan Morati, 7-8 yıl önce “Vakarular” olarak da bilinen hısımlarının yanına gelmişti. Halihazırda Filibe ve Sofya’da Vakarular’ın hizmetinde bulunan Morati, İstanbul’dayken bir süre zabıta nezareti altında dahi kalmıştı. Şehbender elde ettiği bilgilerin “Dersaadetçe dikkatli tetkik” edilmesi halinde gerek Morati gerekse İtalyan muhabirlerin haber kaynakları hakkında daha detaylı bilgilere ulaşılabileceğini ümit etmekteydi⁶³⁹.

Filibe Şehbenderi, konu hakkındaki araştırmalarına devam etmiş ve İtalyan muhabirlerin İstanbul’daki haber kaynaklarına ulaşabilmek için oldukça detaylı bir plan hazırlayarak İtalya konsoloshanesine bir muhbir sokmayı başarmıştı. 13 Mayıs 1912 tarihinde Sofya Sefaretine bildirildiğine göre, şehbender tarafından görevlendirilen muhbir, gazeteciler ve İtalya konsolosunun da hazır bulunduğu bir sırada “güya Dersaadetteki bir İtalyan’dan mektup alındığını” ve mektubu yazan kişinin Tedeski ile görüşmek istediği bilgisini elde etmiştir. Fakat İstanbul’daki İtalyan, Tedeski’ye göndereceği mektubu hangi surette yazacağını ve nasıl göndereceğini bilememekteydi. Tam da bu bilinmezlik esnasında, Şehbenderin İtalya Konsolosluğu içerisinde görevlendirdiği muhbir imdada yetişmiştir. Nitekim İtalyan muhabirler ile konsolos, İstanbul’dan gelecek mektubun muhbirin adresine gönderilmesi hususunda fikir birliğine varmışlardır. Muhbirin edindiği bilgiler doğrultusunda, İtalyan gazetecilerin İstanbul’daki haber kaynaklarını tespit edebilmek için izlenecek yol şu şekildeydi. İlk olarak İstanbul’dan Nemo Delilargof imzasıyla iki adet mektup “yazmak icap etmektedir.” Bu adam Filibe’de Meseemdre Pelliglof adresine Bulgarca bir mektup kaleme alacaktır ve bu mektupta “müracaat-ı vakası üzerine verdiği cevaptan beyan-ı teşekkür ederek, Monseniur Tedeski Journaliate İtalien adresine yazacağı Fransızca bir mektubu ayrıca bir zarfla leffen ve mahallîne teslim ricasıyla gönderecektir.” Bulgarca mektupta bu teşekkürün dışında Fransızca mektubun mahallîne tesliminden başka herhangi bir söz bulunmayacaktır. Fransızca

639 BOA, HR.SFR.04., 429/92, s. 15.

mektupta ise “kendisinin Dersaadette müteahhit ve komisyoncu olduğu, Türkiye işlerine suret-i umumiyede” vakıf olduğunu bildirdikten sonra, Bulgar milletine mensup olduğunu belirterek “Türkiye zararına çalışmakta bir zevk-i ruhani duyaçağını izah eleyecektir.” Akabinde hiçbir menfaat gözetmeksizin İtalyan hükûmetine “samimi bir muhabbetle” hizmet emelinde bulunduğunu belirttikten sonra gerektiği takdirde İstanbul’da istenilen kişilerle de irtibata geçebileceğini belirtmektedir. Bu noktada yapılması gereken son şey ise gerek Bulgarca gerekse Fransızca mektubun Avusturya postası ile gönderilmesidir. Şehbender son olarak, muhbiri üzerinden kurguladığı bu planın “Dersaadetteki menba-ı fesadın meydana çıkarılması” için yeterli olacağını vurgulamaktadır. Fakat Şehbenderin altını bir kez daha ısrarla çizdiği konu “şu iş hüsn-i suretle hitam bulduğu takdirde” muhbirine bir mükâfat verilmesidir⁶⁴⁰.

Şehbenderin bu planı, kısa süre içerisinde sonuç vermiş gibi gözükmektedir. İstanbul’dan kovulmuş olup bir süredir Filibe’de ikamet eden ve “tedvir-i çarh-ı fesad (fesat çarkını döndüren)” *Tribuna* gazetesi muhabiri Tedeski’nin başkentteki muhbirlerini ortaya çıkarması beklenen mektuplar nihayet 6 Haziran 1912 tarihinde gelmişti. Üstelik Tedeski, kendisine gelen bu mektup için bir de cevap yazmıştı. Şehbender, muhbiri tarafından kendisine teslim edilen mektubu vakit kaybetmeksizin Hariciye Nezaretine iletirken, muhabir hakkındaki tespitlerini de “ne kadar ihmalkâr ve sakil” olduğunu ekleyerek belirtmiştir. Şehbender artık Tedeski’nin tuzağa düşürüldüğünü düşünmekte ve muhabirin İstanbul’daki haber kaynaklarının tespiti meselesini “işin öte tarafı oraca ittihaz buyrulacak” sözleriyle başkent bürokratlarına bırakmaktadır. Fakat Şehbenderin her telgrafta belirtmekten imtina etmediği muhbiri, bu noktada da kendisine yer bulmuştur. İtalyan muhabirlerin devlet aleyhindeki olumsuz faaliyetlerini ortaya çıkarmak için var gücüyle çalışan muhbirin çabaları olumlu sonuçlar verecektir. Fakat bir buçuk aydır kendisi tarafından yaklaşık 4 lira ile idare edilen bu muhbire aylık bir ödeme yapılması gerekmekteydi ki bu durum onun daha da istekli bir şekilde çalışmasını sağlayabilirdi. Nitekim “gözü açık ve hele kıyafeten Musevi’ye benzediğinden şüpheli celpetmeksizin” vazifesini yerine getiren muhbire⁶⁴¹ şimdilik “üç dört yüz Frank” kadar bir meblağ kâfi gelebilirdi. Bununla birlikte İtalyanların Filibe’deki faaliyetlerine ilaveten muhbirin asıl faydası bölgedeki komitelerin hazırlıkları ile askerî gelişmeleri de takip edecek olmasıydı⁶⁴².

Tedeski özelinde İtalyan gazetecilerin, 1912 yılının ortalarında Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini konu edinen bu olay, her ne kadar Filibe Şehbenderi tarafından sürdürülen bir dedektiflik incelemesini andırırsa da, birkaç noktadan önem arz etmektedir. 1912’nin Nisan ayında başlayan ve aynı yılın Haziran ayına geldiğinde olaya muhbirler ve gizli mektupların dâhil edildiği karmaşık bir sü-

640 BOA, HR.SFR.04., 429/92, s. 16.

641 BOA, HR.SFR.04., 429/92, s. 4.

642 BOA, HR.SFR.04., 429/92, s. 4/1.

reç haline gelen bu mesele, ilk olarak gazetelerin etkili bir kamuoyu oluşturabilme aracı, muhabirlerin ise kamuoyunun inşa aktörleri olduğunu göstermektedir. Öte taraftan Tedeski üzerinden açılan bu bahis daha önce değinilen yabancı posta kuruluşlarının zararlı faaliyetleri ve ilerleyen sayfalarda değinilecek olan Avrupa gazeteleri ile iş birliğinde bulunma, rüşvet gibi dinamikleri içermesi bakımından tutarlı bir bağlama oturmaktadır. Bununla birlikte Filibe Şehbenderinin üzerine fazlaca mesai harcadığı Tedeski'nin Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerinin hiç de göz ardı edilemeyecek türden olduğu belirtilmelidir. Son olarak Şehbenderin tüm çabalarına rağmen İtalyan gazetecilerin menfi faaliyetlerinin önü bir türlü alınamazken, Tedeski'nin Balkan Savaşlarında kalemını iyiden iyiye keskinleştirdiği de açıkça görülmektedir. Fakat Tedeski'nin devlet aleyhindeki zararlı faaliyetleri gerek Filibe Şehbenderi gerekse başkent bürokrasisi tarafından tespit edilmiş olmasına rağmen kendisinin Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da muhabir olarak görevde bulunması oldukça ilginçtir. Bu noktada Tedeski'nin üzerinde yer alan sis perdesini bir kerte daha karartan durum ise, kendisinin Bulgaristan askerî yetkilileri tarafından hazırlanan Balkan Savaşını cephede takip etmesine izin verilen muhabir listesinde yer almasıdır. Fakat liste hazırladıktan sonra Tedeski'nin üzeri çizilmiştir. Anlaşılan o ki Tedeski'nin Osmanlı Devleti nezdindeki sicili oldukça kabarıktır.

С П И С О К
И
на
ВОЕННЫЕ КОРРЕСПОНДЕНТЫ, ФОТОГРАФИ И ХУДОЖНИКИ
КОМТО СЯ ДОПУЩАТЬ НА ТЕАТРА НА ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ.

№ по ряду	Име и фамилия	Ком вѣстники представляеть
1	Тимон Д. Догричар <i>Lieut Colonel Kankim</i>	Times - 2 аршинъ
2	Capitaine Chartorio	Times - на вѣтеръ дѣ
3	Ludovic Heaudau	Le Journal - на вѣтеръ дѣ
4	René Beaux	Le Temps - на вѣтеръ дѣ
5	Юль Дешеръ	Новое Время - 3 аршинъ
6	Paul Block	Berliner Tageblatt - на вѣтеръ дѣ
7	Ernst Klein	Neue Freie Presse, Berliner Lokal- Anzeiger - на вѣтеръ дѣ
8	В. Мемпровичъ-Данченко	Русское Слово - на вѣтеръ дѣ
9	Luigi Bargini	Corniere della Sera - 1 аршинъ
10	André Adorjan	Azest - 2 аршинъ
11	Vladislav Sak	Ceske Slovo - на вѣтеръ дѣ
12	Н. И. Суринъ	Петерсб. Телеграф. Агентство - <i>Министерство</i> аршинъ
13	Henry W. Nevison	Daily Chronicle - на вѣтеръ дѣ
14	Andrey Stanhose	New York Herald - на вѣтеръ дѣ
15	Викторъ-Тоноровъ	{Рѣчь, Русскія Вѣдомости, Киевская Мисс. } 2 аршинъ
16	Н. П. Мамонтовъ	Утро России, Отклики Кавказа - 3 аршинъ
17	Marquis de Segonzak	Echo de Paris - на вѣтеръ дѣ
18	Raymond Philips	Daily Express - 2 аршинъ
19	Э. П. Риксмановъ E. Tedeschi	Камбоджа - 2 аршинъ Tribuna
20	Gunnar H. Larsen	Kovenhavn, Tidens Tegn, Aftenbladet - 2 ар.
21	D. von Gottberg	Berliner Lokal-Anzeiger - 2 аршинъ
22	M. Marinetti	L'Intransigeant, Journal de Paris - 2 ар.
23	Luigi Lucatelli	Sacelo - 2 аршинъ
24	L. de Moncade	La Liberté - 2 аршинъ
25	Barnet Burleigh	Daily Telegraph - 2 аршинъ

Belge 10: Bulgaristan Genel Kurmay Başkanlığı sansür kurulu tarafından cephelerde bulunmasına ve fotoğraf çekmesine izin verilen kişilerin listesi (Tedeski 19. sırada, CDA, f. 3K, op., 1, 206, s. 93–95).

3.1.1. Fesat Çarkını Çeviren Bir Muhabir: Tedeski

Savaşın ilerleyen günlerinde İstanbul'da görevde bulunan İtalyan muhabirler hakkında gerçekleştirilen incelemeler tıpkı Fransız muhabirlerde olduğu gibi

kolektif bir şekilde devam etmiştir. Bu incelemeler sonucunda *Tribuna* ve *Serkulodi Milano* gazeteleri muhabiri Tedeski, *Journale d'Italia* gazetesi muhabiri Renato Lavelli, *Corriera Della Sera* muhabiri Luigi Barzini ile Renzo Larco'nun mensup oldukları gazetelerde "hükümet-i seniye ve menafi-i Osmaniye aleyhinde son derece bedhâhane" makaleler yayımladıkları tespit edilmiştir. Bu makalelerin tercümelemleri ile yer aldıkları gazetelerden kesilen kupürler, Hariciye Nezareti tarafından Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyetine gönderilmiş ve söz konusu muhabirler hakkında birtakım tedbirler alınması istenmiştir. Tedeski'nin faaliyetleri hakkında her ne kadar daha önce Roma Sefaretinden özür mahiyetinde bir telgraf gönderilmiş ise de muhabirin yaklaşık 2 aydır açık imzası ile yayımladığı "muhaberat-ı bedhahane" artık göz ardı edilemez bir noktaya gelmişti.

İtalyan muhabirlerin kaleme aldıkları makalelerde gündeme getirdiği siyasi meselelerin, Osmanlı bürokrasisi tarafından fark edilmemesi neredeyse imkânsızdı. Üstelik Tedeski, yayımlanan makalelerinde temas ettikleriyle Balkan Savaşının beraberinde getirdiği konjonktürel durumu çok farklı bir boyuta taşımıştı. Roma'da yayımlanan *Tribuna* gazetesinin İstanbul muhabiri Tedeski tarafından 10 Mart 1913 tarihinde Köstence üzerinden gönderilen ve ertesi gün gazetede yayımlanan makale, Avrupa kamuoyunda yeni bir gündem oluşturacak türdendi. Tedeski'ye göre, Gelibolu hattında savaşan "Arapların daima ilk hatta sevk edilmesi, onların Türk ve Kürt askerlere göre kabil-i kıyas olamayacak derecede fazla zayıat vermelerine sebep olmaktadır" ve bu durum Arap zabitler arasında bir ittifakın vücuda gelmesine sebebiyet vermiştir. Hatta "Asya-yı Osmani'de" Araplar arasında gündene yayılan "fıkr-i istiklal cereyanlarını birleştirmek maksadıyla Türkler aleyhinde bir Arap cemiyeti" dahi kurulmuştu. Bu cemiyetin ilk işlerinden biri de Arap askerlerin Gelibolu'da daima ön saflarda ileri sürülmesine dair Müşir Kumandanlığına verilen emrin fotoğrafını ele geçirmek olmuştur⁶⁴³. Cemiyetin bir sonraki hedefi ise "Memalik-i Osmaniye urbanının (aşiretlerini) öteden beri vaat edilen ıslahatlarla" yetinmemesi ve aşiretlerin muhtariyet talebinde bulunmalarını teşvik etmek ve bu amaçla bahse konu olan fotoğrafı çoğaltıp dağıtmaktır. Nitekim daha şimdiden başta Beyrut olmak üzere Arap nüfusun yoğunlukta olduğu şehirlerde İstanbul'dan gönderilen memurlara karşı husumet kendini iyiden iyiye hissettirmektedir⁶⁴⁴. İstanbul'da ise Jön Türkler arasında baş gösteren anlaşmazlıklar, Halaskaran-ı Vatan

643 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 4-5.

644 İtalyan gazeteci her ne kadar ayrılıkçı fikirlerin Osmanlı Devleti içerisinde yer ettiğini ileri sürüyorsa da dönemin basını hemen hemen aynı tarihlerde ısrarlı bir şekilde "Müdafa-i Milliye" vurgusunda bulunmaktaydı. Nitekim *İkdâm*, "sizler ki her vakit vatana hücum eden düşmanların önünde siper oldunuz" ifadeleriyle "Kürtlere Hitâb" etmişti bk. "Kürtlere Hitâb", *İkdâm*, No. 5733, 7 Şubat 1913, s. 3. Gazete ertesi gün ise vatanın "bütün" evlatları imdada çağırıldığını belirtiyordu bk. "Vatan Bütün Evlâdını İmdâdına Çağırıyor", *İkdâm*, No. 5734, 8 Şubat 1913, s. 3. Aynı tarihlerde *Haberdâr* ise "Ey; vatan uğrunda ölmekten çekinmeyen Lazlar" ifadeleri eşliğinde bu vurgunun altını bir kez daha çizmekteydi bk. "Kahraman Lazlar", *Haberdâr*, No. 274-165, 3 Şubat 1913, s. 2.

Cemiyetinin hükûmeti ele geçireceğini akıllara getirmekteydi⁶⁴⁵. Hatta Enver Bey dahi Jön Türkleri kurtaramayacak, “ne Jön Türkler aleyhinde tab ve tevzi edilen beyannamelerin tevziatına ne de Nazım Paşa’nın katli intikamını talep edenlerin camilerde icra-yı ayin nümayişlerine mani” olunamayacaktı⁶⁴⁶. Tedeski’nin makalesi incelendikten sonra, 19 Mart 1913 tarihinde, İtalya Sefaretine konu hakkında bilgi verilerek, muhabirin bu faaliyetlerinin sonlandırılması istenmiştir⁶⁴⁷. Fakat Tedeski, muhabirliğini yaptığı *Tribuna* gazetesinde makaleler yayımlamaya devam etmiştir.

Öte taraftan aynı tarihlerde İtalya’da görevde bulunan bir Osmanlı bürokrasının Hariciye Nezaretine ilettiği telgraf oldukça dikkat çekicidir. Bürokrat 11 Mart 1913 tarihli telgrafındaki sözlerine “büyük bir üzüntü” duyduğunu belirterek başlar ve İtalya basınında Balkan Savaşı nedeniyle “Osmanlı aleyhinde gerçeği yansıtmayan birçok haberin yapıldığına” değinerek devam eder. Bu “inanılmaz” haberlerin ilgili gazetelere mensup yabancı muhabirler tarafından gönderildiğini ifade eden bürokrat, ardından yaşanan bu olumsuz durumun tekrarlanmaması adına bir tavsiyede bulunmaktadır. Buna göre şayet İstanbul’da sadece savaş haberlerini konu edinen haftalık bir gazete yayımlanır ve bu gazete yabancı konsolosluklara da gönderilirse bu türden menfi ve yanlış haberlerin yayımlanmasının önüne geçilmiş olacaktır. Devamında ise bu tür haberlerin tekzip edilmesi için İtalyan kamuoyunda gerekli resmî girişimleri başlatabileceğini belirten görevlinin önerisi kısa sürede karşılık bulmuştur⁶⁴⁸. Anlaşılan o ki Hariciye Nezareti konu hakkında gerekli incelemeleri ayrıntılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Nitekim 19 Mart 1913 tarihinde İtalyan Büyükelçiliğine verilen notaya bakılacak olursa, “*Tribuna, Giornale d’Italia, Secolo de Milano* ve *Corriere Della Sera*’nın muhabirleri Tedeski, Renato Lavelli ve R. Largo, Osmanlı Devleti’nin çıkarlarına ters düşen zararlı ve düşmanca bir ruhla kurgulanmış haberler yayımlamaktaydı.” İtalyan Büyükelçiliğine, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde görev yapmalarına izin verilemeyecek olan bu muhabirlerin, yetkililerce sınır dışı edilmelerine mahal kalmadan 8 gün içerisinde ülke sınırlarını terk etmesi bildirilmiştir⁶⁴⁹. Fakat anlaşılan o ki Hariciye Nezaretinin bu bilgilendirmesi karşılık bulmamış en azından Tedeski, bu tür “asılsız” haberler yayımlamaya devam etmiştir. Nitekim 1 Mayıs 1913 tarihinde İtalya’daki aynı Osmanlı bürokratu bahsi

645 İttihat Terakki ve Halaskâr Zabitan arasındaki siyasi çekişme için bk. Hasan Ali Polat, “Halaskâr Zâbitân Müdahalesinden Bâbîâli Baskını’na Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihanı: (Siyasetle İştiğal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 65, Güz 2019, s. 301-341.

646 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 4-6. Tedeski burada Babıâli Baskını sırasında öldürülen Harbiye Nazırı Nazım Paşa’dan söz etmekte olup ayrıntılı bilgi için bk. Cevdet Küçük, “Bâbîâli Baskını”, **TDVİA**, C 4, İstanbul 1991, s. 389-390.

647 BOA, HR.İD.,1431/33, s. 2.

648 BOA, HR.İD., 1431/32, s.1.

649 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 1; BOA, HR.İD., 1431/33, s. 2.

geçen gazetenin Osmanlı Devleti aleyhine “düzmece haberler yaptığını bir kez daha üzülerek” belirtmiştir⁶⁵⁰.

Muhabir tarafından kaleme alınan 11 Mayıs 1913 tarihli “İstanbul’da Kül Altında Ateş” adlı makale de bu yayımlardan biridir. Fakat Tedeski, bu makalesinde sadece başkentteki siyasi gündem ve Arap aşiretleri arasında baş gösteren ayrılıkçı fikirlere değinmekle kalmaz savaş sahasından başlayarak Anadolu’dan Suriye’ye, Kürt ve Ermeni meselelerine kadar kalem oynatır. Tedeski, ilk olarak başkent gündeminden söz ederek, İstanbul’un bugünlerdeki sessiz halinin kimseyi yanıltmaması gerektiğini belirtir. Nitekim zabıta memurları, kamuoyunu hükümet aleyhinde teşvik eden ve padişahın acizliğinden bahseden beyannameler ele geçirmiş, “birkaç gündür Saray-ı Hümayun etrafında dolaşan bazı şüpheli eşhas derdest edilmişti.” Hatta kimliği tespit edilemeyen 2 kişi “İttihat ve Terakki sergerdelerinden” Ziraat Nazırı Celal Bey’in üzerine 2 el ateş etmişse de isabet ettirememişti. Tedeski’ye göre başkent gündemi bu haldeyken, Çatalca ve Gelibolu’da da işler iyi gitmiyordu. Gelibolu’da biri erkân-ı harp zabiti olmak üzere toplamda üç zabıt tevkif edilmiştir. Tedeski, başkent ve savaş sahasının ardından sözü Ermenilerin ikamet ettiği yerlerde bulunan ecnebi konsolosların raporlarına getirir. Ona göre bu raporların muhteviyatı endişe verici olmakla birlikte hükümet tarafından başkentte uygulanan idare-i örfiyenin Anadolu vilayetlerinde de uygulanması, gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda Anadolu ve Suriye için kaleme alınan ıslahat projesi de Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edilmişti. İstanbul gazetelerinde de yer alan bu proje, Anadolu’nun “beş mıntıkaya taksimiyle her birine birer heyet-i teftişîye ve bir ecnebi müşavir” tayinini içeren yeni bir vilayet kanununun uygulanmasını ileri sürmekteydi. Tedeski makalesinde son olarak Diyarbakır’daki Kürtlerin isyan etmesinden endişe duyulduğunu ve Kürt aşiretlerinin Ermenileri katliam ile tehdit ettiğine değinerek, bölge Ermenilerinden, İstanbul Ermeni Patrikhanesi’ne gelen bu telgrafın Babıaliye tebliğ edileceğine değinmektedir. Tedeski’nin devletin iç işleri, askerî gündemi, siyasi meseleleri, savaş sahası, ülke içerisinde milliyetçi saikler barındıran faaliyetler hakkında kaleme aldığı bu makale incelendikten sonra altına kısa bir not düşülmüştür. Notta muhabirin İstanbul’daki ikamet adresi yer almaktaydı ve bu not Tedeski için yolun sonunun gözüktüğü anlamına gelmekteydi; “Posta Sokağı’nda Beyoğlu’nda St. Marie Apartmanı No. 5⁶⁵¹”

Tedeski’nin adresi tespit edilmiş olmasına rağmen kendisi hakkında cezai bir işlem uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Babıali Hariciye Nezareti Matbuat Müdüriyetinin bildirdiğine göre Tedeski, Trablusgarp Savaşı’ndan itibaren gerçek dışı bir gündem oluşturma amacı taşımaktaydı. Trablusgarp Savaşı sırasında Filibe’ye giden muhabir, İtalya ile gerçekleştirilen anlaşmanın ardında da İstanbul’a gelerek “gayr-i vaki vukuu ihtimal” dâhilinde bile olmayan yalan ve iftira haberler yapmaya devam etmişti. Gerçi Tedeski daha önce diğer iki İtalyan muhabir ile birlikte

650 BOA, HR.İD., 1431/32, s. 2.

651 BOA, HR.İD., 4131/35, s. 1.

yaptıkları yayımlar sebebiyle, İstanbul'dan gönderilmek istendiği İtalya Sefaretine bildirilmiş olmasına rağmen İtalyan Sefir Marki Gorrioni'nin, Tedeski'nin bundan sonra bu türden haberler yapmayacağını bildirmesi üzerine bu karardan vazgeçilmişti⁶⁵². Fakat 22 Mayıs 1913 tarihinde Tedeski'nin kaleme aldığı son makale, onun ülke sınırları dışına çıkarılmasına sebep olmuştur⁶⁵³.

25 Mayıs 1913 tarihine gelindiğinde ise Sait Halim Paşa tarafından, İtalya Büyükelçiliğine son bir yazı iletilir. Sait Halim Paşa sözlerine oldukça samimi bir üslup ile başlayarak İtalyan Büyükelçisine “Değerli dostum” ifadeleri ile seslenir. Akabinde “*Tribuna* muhabiri Tedeski” der Paşa ve maalesef diyerek devam eder, muhabir “kendisine yapılan uyarıya rağmen Devlet çıkarlarını zarara uğratan, kamuoyunu aleyhte yönlendiren ve her türlü temelden yoksun haberler” yapmayı alışkanlık haline getirmiştir. Hatta Tedeski'nin bu çizgideki haberleri o denli çoktu ki Paşa, İtalya Büyükelçisine “Bakanlığım son zamanlarda adı geçen kişinin gazetesinde yayımladığı makaleleri ihtiva eden büyük bir dosyaya sahiptir” ifadeleriyle durumu izah etmeye çalışır. Paşa gelinen noktada son olarak, muhabirin bu şartlar altında Osmanlı topraklarında kalmasına müsaade edilemeyeceğini bildirirken, Tedeski'nin elçiliğe çağırılarak en geç 29 Mayıs 1913 Perşembe günü ülke sınırlarını terk etmesi gerektiğinin kendisine bildirilmesini talep eder. Paşa, aksi bir durumun yaşanması halinde ise “resmî yetkililerin alacakları emir doğrultusunda şahsı sınır dışı edeceklerini” bildirir⁶⁵⁴. Bu noktada Tedeski'yi bir kez daha savunan İtalya Büyükelçisi Mösyö Gorrioni'ye Sait Halim Paşa'nın bahsettiği dosya açılarak cevap verilir. Tedeski'nin 11 ve 16 Mayıs 1913 tarihlerinde gönderdiği telgrafları 28 Mayıs günü İtalya Büyükelçisine gönderilir ve bu delillerin ardından muhabir sınır dışı edilir⁶⁵⁵.

3.2. Journal d'Italia Muhabiri Renato Lavelli

7 Mart 1913 tarihinde *Journal d'Italia* İstanbul muhabiri Renato Lavelli'nin gazetesine gönderdiği telgrafta yer alan ifadeler hayli ilginçtir. Lavelli'nin kısmen tanıklıkları kısmen de duyumları üzerine kaleme aldığı telgrafa bakılacak olursa; İstanbul'a gizli bir telgrafla bildirilen Yanya'nın Yunanistan tarafından ele geçirildiği haberi “Babıali tarafından mutad olduğu” üzere tezkip edilmiştir. Lavelli, daha sonra bir muhabir refleksiyle hareket ederek işin aslını öğrenmek ister ve bu tezkibin hemen ardından Harbiye Nezaretine müracaat ederek bu haberin doğruluğunu sorgular. Fakat kendisine bu haberin “bir Yunan blöfünden ibaret olduğu beyan edilir.” Bu cevapla yetinmeyen Lavelli'ye göre “kendileri de hakikate vakıftı.” Lavelli, Harbiye Nezaretinin bu gerçeği saklamasının sebebinin “gerek ahali

652 BOA, HR.İD., 1431/35, s. 3.

653 BOA, HR.İD., 1431/37, s. 1.

654 BOA, HR.İD., 1435/35, s. 2.

655 BOA, HR.İD., 1431/39, s. 1.

gerekse Halaskâran-ı Vatan Heyetine mensup zabitan tarafından ne suretle telakki edileceğinin” tahmin edilememesi olarak yorumlamaktadır. Nitekim Halaskâran-ı Vatan Heyetine mensup zabitanlar galeyana içinde bulunmakta olup mühim bir hazırlık içerisindeydi. Bu durumda Yanya'nın Yunanistan tarafından ele geçirilişinin en azından bir müddet gizlenmesi gerekmektedir. Lavelli daha sonra başkentteki siyasi ortama değinerek telgrafına devam eder. Lavelli, Çatalca hattındaki yerlerini terk eden 30 kadar zabitin, Beyoğlu'na gelerek burada saklandıklarını ve katledilen Nazım Paşa'nın intikamını almak isteyen bu zabitlerden bir kısmının, ikinci veliaht Sabahattin Efendi'nin hanesinde saklandığını belirtmektedir⁶⁵⁶. Emniyet-i Umûmiye memurlarının Sabahattin Efendi'nin sarayı etrafında güvenlik önlemlerini artırdığına da değinen Lavelli, telgrafını sansür sebebiyle mevcut durum hakkında daha fazla bilgi veremeyeceğini belirterek sonlandırmaktadır⁶⁵⁷.

Renato Lavelli'nin gazetesine gönderdiği telgrafların içeriği sadece bununla sınırlı değildi. Lavelli, Osmanlı Ordusunun savaş sırasında saplandığı siyaset batağı ve aynı zamanda gerçekleştirilen sulh müzakereleri hakkında da yazılar kaleme almıştır. Muhabirin 1 Mart 1913 tarihli telgrafına bakılacak olursa; birkaç haftadır Londra'da bulunan Hafız Hakkı Paşa, mevcut durumu değerlendirmekten ve kayda değer bir başarı göstermekten hâlâ çok uzaktaydı. Nitekim Paşa'nın elinde yeni bir sulh akdetmek için “kati ve sarih bir teklif bulunmamakla” birlikte O, sadece “zevahirî kurtararak bir sulh akdetme” niyetindeydi. Lavelli'nin İstanbul'daki görevini ne zamandır sürdürdüğü tam olarak bilinemese de Mart ayında gönderdiği bu telgrafta Ocak ayında gerçekleşen Babıali Baskını'na atıfta bulunması, kendisinin birkaç aydır başkentte bulunduğuna işaret etmektedir. Nitekim Lavelli'ye göre Jön Türkler tarafından gerçekleştirilen Babıali Baskını planlanmış bir projeydi ancak Jön Türkler bu sırada sürgün edileceklerini düşünerek bu projeyi zamansızca uygulamış ve hesapsızca iktidara gelmişlerdi. Bu doğrultuda Jön Türkler bugün “darbe-i hükûmete sebep olarak buldukları bahaneye esir kalmışlardı” ve “şerefli bir surette sulh akdedilmediği takdirde” başkentte tekrar bir ayaklanmanın meydana gelmesi işten bile değildi. Dolayısıyla Lavelli'ye göre, Hakkı Paşa'nın Londra'daki görevi, bu durumu Avrupalı devletlere izah edebilmektir. Fakat görülen o ki Hafız Hakkı

656 Aynı tarihlerde *Noveie Vremia* gazetesi de Çatalca hattını savunan askerler arasında hükümet yanlısı ve muhalifi olarak bir çatışma çıktığını aktarmaktadır bk. **BOA**, HR.SYS., 2080/8, s. 6.

657 **BOA**, HR.İD., 1431/33, s. 3. Lavelli'nin Prens Sabahattin üzerinden açtığı bahis Balkan Savaşı'nın siyasi gündemini göstermesi bakımından önemlidir. 2 Mart 1913 tarihinde yayımlanan “Osmanlı milletine ve ordusuna hitab” başlıklı bildiriye göre, Bab-ı Âli önünde ve etrafında gerçekleştirilecek büyük bir gösterinin ardından, Saraya gidilerek Mahmut Şevket Paşa hükûmeti azledilecek, devamında kabine üyeleri Divan-ı Âliye sevk edilerek yargılanacaktı. Teşkil edilecek yeni hükûmet Prens Sabahattin Bey'in sadaretinde kurulacak olup son olarak İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri ise tutuklanarak sürgün edilecekti bk. Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, Haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 26.

Paşa bu görevde başarısız olmuş ve Mahmut Şevket Paşa, aynı amaçla Cavit Bey'i geçici olarak bu işe memur etmişti⁶⁵⁸.

Anlaşıldığı kadarıyla İttihat ve Terakki Hükûmeti sulh müzakeresi imzalamak için büyük bir çaba harcamaktaydı. Fakat Lavelli'ye göre imzalanmak istenen müzakere ile hükûmet arasında Nazım Paşa'nın naaşı gibi bir sorun yer almaktaydı ve bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için maktul nazırın imzalamayı hedeflediği anlaşmadan çok daha iyi bir sulh protokolü hazırlanması gerekmektedir. Öte taraftan hükûmet, etrafında kendilerinden intikam almaya çalışanların planlarından da haberdardı. Hükûmet bu doğrultuda bir ihtilal girişimini engelleyebilmek amacıyla Babialiye 4 mitralyöz, 6 top ve Gelibolu taraflarından getirdiği 1 alay askerle muhafaza etmektedir. Ayrıca muhalif oldukları tespit edilen kişiler "derdest edilip haneleri taharri edildikten sonra" sürgün edilmekte, muhalif zabıtların rütbeleri alınmakta, ordu, donanma ve sefaretlerde incelemeler yapılmaktadır. Fakat Lavelli, her şeye rağmen muhalif kesimin uygun zamanı beklediğini belirtmektedir⁶⁵⁹.

İtalyan muhabir, *Journale d'Italia* gazetesinde 25 Haziran 1913 tarihinde yayımlanan telgrafında ise "gece yarısı sadır olan bir irade-i seniye ile Damat Salih Paşa'ya verilen cezanın idam yerine kalebentlik" ile değiştirildiğini bildirmektedir. Fakat padişah bu kararı İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkisi altında vermişti ve "Taht-ı Hümayunun nüfuzu" gitgide kırılmaktaydı⁶⁶⁰. Lavelli'nin bu telgrafı, İstanbul Muhafızlığı tarafından 2 Temmuz 1913 tarihinde tercüme edilerek Hariciye Nezaretine muhabirin "hükûmet-i Osmaniye'ye tamamıyla hakaretimiz" bulunduğu belirtilerek sevk edilmiştir. Lavelli'nin bu bağlamda daha önce de uyarıldığını belirten Muhafızlık, muhabirin "üç güne kadar hudud-ı Hakani haricine çıkmadığı takdirde Osmanlı Polisi vasıtasıyla Memalik-i Osmaniye'den tard edileceği" hususunun kendisine tebliğ edilmek üzere İtalya Sefaretine bildirilmesini istemiştir⁶⁶¹. Fakat anlaşılan o ki Lavelli tüm uyarı ve hakkında gerçekleştirilecek yaptırımlara rağmen geri adım atmamıştır. Nitekim Temmuz ayının sonuna gelindiğinde dahi muhabir hakkında aynı doğrultuda gelişmelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. 31 Temmuz 1913 tarihinde yine İtalya Büyükelçiliğine bildirildiğine göre, gazetesinde ön yargılı haberler yapmaması konusunda yetkililerin kendisine yakın zamanda sürekli uyarılarda bulunduğu Lavelli "düşmanca tutumuna devam etmektedir." Nitekim 25 Temmuz 1913'te gazetesine gönderdiği "hakaretlerle dolu telgraf onun bu ısrarının bir kanıtıdır." Hariciye Nezaretinin bu doğrultuda İtalya Büyükelçiliğine bildirmiş olduğu karar yine aynı yaptırımı gündeme getirmiş, şah-

658 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 4-1.

659 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 4-2.

660 BOA, HR.İD., 1431/41, s. 3.

661 BOA, HR.İD., 1431/41, s. 2.

sın 3 gün içerisinde ülke sınırlarını terk etmesi istenmiş ve ardından Lavelli sınır dışı edilmiştir⁶⁶².

3.3. Corriera Della Sera Muhabiri Renzo Larco

Corriera Della Sera gazetesi, İstanbul muhabiri Renzo Larco savaş sırasında hem cephede hem de başkentte görev alan tek muhabir olması nedeniyle İtalyan meslektaşlarından ayrılmaktadır. Renzo Larco savaşın ilk döneminde, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne atfedilen katliam ve yağma gibi suçları ret ederken, ordu tarafından Hristiyan ahaliye karşı herhangi olumsuz bir davranış gösterilmediğini ve hatta Osmanlı askerlerinin kendisini büyük zorluklardan kurtardığını belirterek, Osmanlı Devleti lehine yazılar kaleme almıştır⁶⁶³. Fakat ilerleyen süreçte Renzo Larco'nun kaleme aldığı makalelerinin içeriğinde belirgin değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin İtalyan muhabirin 8 Mart 1913 tarihinde Köstence üzerinden gönderdiği ve 10 Mart tarihinde söz konusu gazetede yayımlanan telgrafı, siyasi meseleler ve parti çekişmelerine odaklanmıştı. Renzo Larco, bu dönemde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasındaki anlaşmazlıklara değinmekte ve İttihat ve Terakki Partisinin de kendi içerisinde çeşitli konularda ihtilafa düştüğünü iddia etmektedir. Renzo Larco birtakım menfaat düşkünü şahısların, imzalanması gündemde olan sulh ile ilgili olarak sadece kendi çıkarlarını düşünmekte olduğunu belirtmekte ve bu kişilerin sulh meselesine “menafini muhafaza edebilmek için kendi nokta-i nazarından” baktıklarını belirtmektedir. Bununla birlikte mevcut hükümet, “intikamlarını almak lazım gelen maktuller, izzet-i nefis meseleleri ve esaslı ıslahat icrası” sebebiyle bir hayli yorgun düşmüştü. Renzo Larco'nun başkentteki siyasi hava hakkında görüşleri bu doğrultudayken, muhabir doğruluğuna ihtiyatla yaklaştığı duyumlardan da bahsetmektedir. Buna göre, 2 gün önce Halaskâran-ı Vatan Cemiyetine mensup 14 zabıt, Binbaşı Nusret Bey'in emri altında Çatalca'dan İstanbul'a gelmiş ve soluğu Harbiye Nezaretinde almışlardı. Mahmut Şevket Paşa'yı görmek isteyen bu grup, Paşa'yı ordu namına 48 saat içerisinde istifa etmeye davet etmişti. Paşa, bu yaşananlar karşısında her ne kadar itidalini korusa da “Binbaşı ve rüfekasını Harbiye Nezaretinde yer altında bulunan bir tevkifhaneye” göndermişti⁶⁶⁴.

Renzo Larco'nun değindiği bu girişim her ne kadar küçük çaplı olsa da hükümet nezdinde önemli bir etki uyandırmışa benzemektedir. Nitekim Çatalca hattında yer alan orduda herhangi bir bozulma olması ihtimalini göz ardı edemeyen hükümet, “payitaht etrafında tedabiri lazımede bulunmakta” ve “şehri, sadakatine emin olduğu askerlerden mürekkep müteaddit kordonlarla” desteklemeyi planla-

662 BOA, HR.İD., 1431/41, s. 1.

663 “Conduct of The Turkish Army-War Correspondents Testimonials”, **Belfast News Letter**, vol. CLXXVI, No. 30.337, 16 Kasım 1912, s. 7.

664 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 4-3.

maktaydı. Bu doğrultuda Enver Bey'in kumanda ettiği fırka, Yeşilköy ve Bakırköy arasında konuşlanırken, Eyüp tepeleri de birliklerle takviye edilmişti. Başkentteki siyasi atmosferden Çatalca hattındaki çözülmeye kadar birçok noktaya temas eden Renzo Larco'nun şimdiki durağı ise savaş sahası olmuştur. İtalyan muhabirin makalesinde yer verdiği ve doğruluğunu teyit edemediği bir diğer duyum da "büyük Karargâh-ı Umuminin üç günden beri tamamıyla Halaskâran-ı Vatan Cemiyetinin eline geçtiği" yönündedir. İtalyan muhabire göre, Halaskâran-ı Vatan Cemiyeti ile Jön Türkler arasındaki gerilim, imzalanması gündemde olan sulh müzakeresi üzerinden devam etmektedir. Nitekim Halaskâran-ı Vatan Cemiyeti, hükûmetin sulh anlaşması imzalanmasının ardından Jön Türkleri etkisiz hâle getirebileceğini düşünmekteydi. Hükûmet ise sulh anlaşmasının imzalanmasının ardından Halaskâran-ı Vatan Cemiyetini "mahvetmeğe kafi kuvvete" sahip olacakları kanısındaydı. Nitekim hükûmet için en önemli nokta, anlaşmanın, Osmanlı kamuoyu tarafından "sükûn ile kabul edilmesi"ydi. Böylece İttihat ve Terakki üyelerine karşı mevcut olan ihtilaflar bertaraf edilebilirdi⁶⁶⁵. Renzo Larco son olarak, hükûmetin çalkantılı siyasi ortamda itidalini koruduğunu ve sulh imzalanması durumunda oldukça önemli bir iş başaracağını belirtmekteydi⁶⁶⁶. Larco kaleme aldığı bu makaleler nedeniyle ülke sınırlarından çıkarılırken kendisinin menfi faaliyetlerini âdeta perçinleyen bir diğer İtalyan muhabir Luigi Barzini de "Bulgar üserasının güya açlıktan öldürülmekte olduğuna" dair yayımladığı haberler neticesinde 10 Mart 1913 günü hakkında çıkartılan tezkere üzerine uyarılmak istenmiş ise de muhabir daha önce İstanbul'u terk etmişti⁶⁶⁷.

4. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında İngiliz Basını

Bir önceki bölümde, Balkan Savaşlarına en çok ilgi gösteren Avrupa ülkesinin İngiltere olduğuna değinilmişti. Aslına bakılırsa bu durumu Balkan Savaşı özelinde değerlendirmekten ziyade İngiltere'nin basın faaliyetleri bağlamında sahip olduğu yüzlerce yıllık birikiminde aramak gerekir. Londra'da *The Weekly News from Italy and Germany* adlı ilk gazete yayımlandığında tarihler 1622'yi, ilk süreli günlük gazete yayımlandığında ise 1702'yi göstermekteydi⁶⁶⁸. Dolayısıyla İngiltere Avrupa'nın gazete ile tanışan ilk ülkelerinden biri olduğu gibi bu bağlamda Osmanlı Devleti'ne kıyasla yaklaşık olarak 200 yıldan fazla bir geçmişe sahipti. Hâl böyleyken gazetecilik bağlamında köklü bir geleneğe sahip olan İngiltere'nin Balkan Savaşlarına olan ilgisi çok da şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda savaş gerek Os-

665 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 4-4.

666 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 4-5.

667 BOA, HR.İD., 1431/33, s. 2.

668 **Gazetecilik Basınının Doğuşu ve Gelişimi**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 18, 23.

manlı gerekse Bulgar orduları ile takip eden muhabirlerin sayıca fazlalığı İngiliz kamuoyunun Balkan Savaşlarını günlük ve ayrıntılı bir şekilde takip edebilmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanında düvel-i muazzama arasında yer alan İngiltere, Avrupa kamuoyunun gündemini belirleme imkânına da sahipti. Öyle ki Sultan Mehmet Reşat'ın 18 Ekim 1912 tarihinde *Daily Mail* gazetesi muhabiri Ward Price ile gerçekleştirdiği röportaj bu doğrultuda oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Padişah, savaş boyunca başka hiçbir ülke basınına röportaj vermemiştir. Mehmet Reşat sözlerine, Kâmil Paşa'dan aldığı bilgilere istinaden, İngiltere'nin savaş sırasında kendilerinin yanında olacağına dair duyduğu mutluluğu belirterek başlar. İngiltere kamuoyunun savaş hakkındaki iyi dileklerini de takdir eden Mehmet Reşat, İngiltere halkına tüm kalbiyle teşekkür etmeyi de bir borç bilmektedir⁶⁶⁹. Bununla birlikte şayet barış devam etseydi ve savaş Balkan müttefikleri tarafından Osmanlı Devleti'ne dayatılmasaydı, kılıçlarını ellerine hiçbir zaman almayacaklarını belirten Sultan, kendilerini böyle bir durumda korumanın en tabii hakları olduğunun da altını çizmiştir. Son olarak İngilizlerin mağrur, sakin, bilinçli ve onurlu olduklarını hatırlatan Mehmet Reşat, kendi halkının da İngiltere'ye aynı sempatiyi duyduğunu belirterek konuşmasını sonlandırmıştır⁶⁷⁰. Mehmet Reşat'ın *Daily Mail*'e verdiği bu röportaj elbette ki bir rastlantı değildi. Uluslararası kamuoyunun en fazla rağbet gösterdiği ve dünya çapında su götürmez bir popüleriteye sahip olan İngiliz gazeteleri, bu ünü hak etmekteydi. *Tanzimat* gazetesinin 16 Ekim 1912 tarihli nüshası da bu anlamda İngiltere'nin Avrupa basınındaki farklılığını ortaya koymaktadır. Habere bakılacak olursa, Avrupa basını Balkan Savaşı'nın 9-10 Ekim tarihlerinde patlak vereceğini ileri sürerken, *The Times* ise oldukça net ifadelerle bu savaşın 15-20 Ekim tarihleri arasında başlayacağını ileri sürmekteydi⁶⁷¹. İngiltere basınının tarihsel geçmişi ve Avrupa kamuoyundaki belirleyiciliği bir yana dursun İngiltere Balkan Savaşları basın tarihi yazımında da araştırmacıların en çok rağbet gösterdiği ülkelerin başında gelmektedir.

Osmanlı bürokrasisinin savaş boyunca İngiliz basını ile olan diyalogu pragmatist bir çizgide devam etmiştir. I. Balkan Savaşı'nda yabancı muhabirler için hazırlanan ortak uygulamalara tabii tutulan İngiliz muhabirler, ileride değinileceği üzere II. Balkan Savaşı sonrasında devletin Avrupa kamuoyu bağlamında en fazla önem atfettiği karakterler haline gelmiştir. Savaş sırasında Osmanlı Devleti tarafından yakından takip edilen İngiliz basını ve muhabirleri özellikle I. Balkan Savaşı sı-

669 Fakat Mehmet Reşat'ın bu röportajının ardından henüz bir ay geçmemiştir ki, İngiliz basınının Balkan Savaşı sebebiyle Osmanlı Devleti adına takındığı "düşmanca tavır" Hariçye Nezareti tarafından Sir. A. Nicholson'a bildirilmiştir bk. **BOA**, HR.SFR.3., 663/60.

670 **BOA**, HR.SFR.3., 660/24, s. 2. Mehmet Reşat tarafından verilen röportajın İngiltere basınındaki yansımaları için bk. "Views of the Sultan of Turkey", **Dublin Daily Express**, No. 20.979, 18 Ekim 1912, s. 10; "Sultan and the War Interesting Interview", **Northern Whig**, No. 32.519, 19 Ekim 1912, s. 12.

671 Salim Aydın, **Balkanların Acı Yüzü-Basın Tarihinde Balkan Savaşları**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 332.

rasında gazetelerinde yayımladıkları makaleler nedeniyle ülke sınırlarından uzaklaştırılma cezasıyla karşılaşmışlardır. 7 Mayıs 1913 tarihinde İstanbul Muhafızlığından Hariciye Nezaretine bildirdiğine göre, *New York Herald* gazetesinden nakille *Tan* gazetesinde yayımlanan makalenin yazarı ve anılan gazetenin İstanbul muhabiri Doktor Sandler, “menafi-i memleket ile gayr-i kabil tevfiğ” olarak addedilen bir yazı kaleme almıştı. Doktor Sandler’in, kaleme almış olduğu bu makale nedeniyle önce “hükümet-i seniyece idare-i örfiye mıntıkası haricine” çıkarılması daha sonra gözaltına alınarak ülkesine gönderilmesine karar verilmiştir⁶⁷².

5. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Rusya ve Avusturya Basını

Hariciye Nezaretinin İstanbul’daki yabancı muhabirlere dair Mayıs ayında gerçekleştirdiği yoğun mesainin odağında bu defa Rus ve Avusturya basınına ait 2 gazete bulunmaktadır. 25 Mayıs 1913 tarihinde Rus Büyükelçisi De Giers’e, V. Maschkow’un, Avusturya Büyükelçisi Pallavicini’ye ise *Neue Freie Presse* muhabiri Kienart’ın *Novie Vremya* gazetesine “asılsız haberler iletme alışkanlığı edindikleri” belirtilmiştir. Yine Osmanlı Devleti’nin “nimetlerinden” yararlandıkları gibi misafirperverliklerini de suistimal eden bu şahısların, faaliyetlerine müsaade edilemeyeceği vurgulanırken, muhabirlerin bu tür yayımlara devam etmeleri halinde ülke sınırlarının dışına çıkarılacağı bildirilmiştir⁶⁷³. Bu bilgilendirmenin ardından Avusturya Büyükelçisi Pallavicini, kendisine aktarılan bu durumu kabul etmemiş olacak ki 28 Mayıs 1913 tarihinde yine Sait Halim Paşa tarafından “dünkü konuşmamızı sonuçlandırmak için” notuyla Kienart’ın gazetesine gönderdiği telgrafın bir kopyası iletilmiş ve muhabirin “nasıl yalan haberler üretip gazetesinde işlediğine açık bir kanıt” olarak Pallavicini’nin bilgisine sunulmuştur⁶⁷⁴.

Bununla birlikte İtalyan muhabir Tedeski ile aynı gün yani 22 Mayıs 1913 tarihinde ülke sınırları dışına çıkarılmasına kararı verilen bir diğer muhabir ise, Rus basınının önemli gazetelerinden olan *Novie Vremya*’nın İstanbul muhabiri Mös-yö Maschkow’dur. İstanbul Muhafızlığının Hariciye Nezaretine bildirdiğine göre “Osmanlı memleketinin en büyük bedhahlarından olan” Mös-yö Maschkow, muhabiri olduğu gazetede Avrupa efkâr-ı umûmîyesini yanıltmaya yönelik makaleler kaleme almaktaydı. Osmanlı Devleti’nin kendisine göstermiş olduğu misafirperverliğe rağmen uygunsuz hareketlerde bulunduğu ileri sürülen Maschkow’un, bu şartlar altında “Osmanlı memleketini terki” konusunda gerekli işlemler gerçekleştirilmiştir⁶⁷⁵.

672 BOA, HR.İD., 1431/34, s. 1.

673 BOA, HR.İD., 1431/36, s. 2.

674 BOA, HR.İD., 1431/40, s. 1.

675 BOA, HR.İD., 1431/36, s. 1.

6. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Alman Basını

Osmanlı Batı Ordusunun Kumanova'da Sırp Ordusuna karşı verdiği mücadeleyi ilk yardım çadırlarından takip eden bir gözlemcinin tanıklığı, Almanya'nın Balkan Savaşlarına gösterdiği "yakın ilgi"ye dair bir fikir sunabilir. Kumanova Muharebesi sırasında hem Türk hem de Sırp ilk yardım çadırlarında bulunmuş olan gözlemci, her iki tarafın da Kassel'deki Klaus Lederer Kimya Fabrikası tarafından imal edilen tıbbi malzemeleri kullandığını belirtmektedir. Alman menşeli tıp malzemelerinin aynı cephede savaşan düşman devletlerce müşterek bir şekilde kullanılmış olmasından daha ilginç ise bu sağlık malzemelerinin Berlin'de ağır silah ve mühimmat fabrikalarının ürettiği mermilerin açtığı yaraları tedavi ediyor olmasıydı⁶⁷⁶. Her ne kadar Osmanlı kamuoyunda ve Avrupa basınında bu savaşın Alman Krupp'ları ile Fransız Schneider Creusot'larının mücadelesi olduğuna dair genel bir kanı mevcut olsa da⁶⁷⁷, Almanya'nın bu dönemde takip ettiği iktisadî politika incelendiğinde farklı bir tabloyla karşılaşılır. Avrupa'nın emperyal güçleri İngiltere, Fransa ve Rusya'ya alternatif olarak sahnede İtalya ile birlikte nispeten biraz daha geç görülmeye başlayan Almanya, bu bağlamda öncelikle silah endüstrisine pazar bulabilmeyi hedeflemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti 1911-1912 yıllarında Almanya'nın müttefiki İtalya'ya karşı mücadele verdiği sırada, ordu Alman silahları ile donatılmıştı. Aynı şekilde Balkan Savaşları sırasında Alman silahları sadece Osmanlı Ordusu tarafından değil, Bulgaristan ve Yunanistan ordularında görevde bulunan Alman ıslah heyetleri aracılığıyla diğer müttefik orduları tarafından da kullanılmıştı⁶⁷⁸. Özellikle de Sırbistan âdeta Alman sermayesinin silah pazarı haline gelmişti⁶⁷⁹.

İki ülke arasında II. Abdülhamit Dönemi'nde ivmelenme gösteren ilişkiler neticesinde, Osmanlı Ordusunu modernize edebilmek amacıyla birçok Alman subayı çeşitli kadrolarda istihdam edilmiş; bu yapılanma I. Dünya Savaşı'na kadar

676 Zübeyir Bütüner, "1912-1913 Balkan Savaşları ve Almanya", **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi - On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-I**, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 380.

677 Mahmut Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri**, çev. Erol Kılınc, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 90; "French Guns Against German in the Near East: Field Artillery", **The Illustrated London News**, 2 Kasım 1912, vol. CXLI, No. 3837, s. 645.

678 İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 64; Lothar Rathman, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, çev. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul 2001, s. 112.

679 Zübeyir Bütüner, agm., s. 380.

devam etmiştir⁶⁸⁰. Bununla birlikte genelde I. Dünya Savaşı özelde Çanakkale Muharebeleri mevzu bahis olunca gündeme gelen meselelerden biri de hiç kuşku yok ki Osmanlı Ordusu içerisinde yer alan Alman askerî uzmanların ne kadar başarılı veya başarısız olduğudur. Fakat Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki askerî meseleler üzerine genel hatlarıyla dar bir alana sıkışıp kalan bu tartışmanın, Balkan Savaşları dönemi üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Dolayısıyla Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Ordusu içerisinde yer alan Alman subayların kaleme aldığı rapor ve günlüklerin satır araları, alınan mağlubiyetin Alman askerî uzmanlarının gerçekleştirdiği reform çalışmaları ile irtibatlandırılışına dair açık milliyetçi savunular içermektedir⁶⁸¹. Alman uzmanların bu doğrultuda refleksler geliştirmesinin nedeni, mağlubiyetin sebeplerine dair çıkarılan faturanın önemli bir kısmının Alman uzman heyetlerine, silah sistemlerine ve Krupplara kesilmiş olmasıydı⁶⁸². Nitekim Balkan Savaşı sırasında Trakya kırsalında III. Kolordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın yanında görevde bulunan Alman subay Gustav von Hochwächter, ülkesine döndüğünde günü gününe tuttuğu notları okuyucu ile buluşturmak istemesinin nedenini, Osmanlı Ordusunun tüm dünyayı hayrete düşüren bu mağlubiyetinin ardında Alman askerî sisteminin yer aldığına dair mevcut olan genel anlayışa karşı durmak olarak açıklar⁶⁸³. Hochwächter, eserinde özellikle de Alman menşeli silahlara toz kondurmamaya dikkat etmektedir. Alman subayın 17 Kasım 1912 Pazar günü öğle saatlerinde günlüğüne not ettiklerine bakılacak olursa; Türk topçularının ateşli silahlarla gerçekleştirdikleri isabetler bugün dış basında Krupp topları hakkında çıkan kötü haberleri alt etmişti. Çatalca'daki mücadeleler ise Osmanlı topçu birliklerinin üstünlüğü sayesinde "Türkler için bir başarı abidesiydi." Hatta Hochwächter'un; "Bizim Göben gemisi olağanüstüydü ve kıskananların bile hayranlığını kazanıyordu" ifadelerine bakılırsa Alman olan her şey makbul ve hatta

680 Necmettin Alkan, "II. Abdülhamit Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto von Kähler ve İki Tarafın Beklentileri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S 43, İstanbul 2007, s. 135-165.

681 Alman askerî uzmanlarınca girilen bu müdafaa anlatılarının ayrıntılı bir tahlili için bk. Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Balkan Hezimetinin Nedenleri", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 610.

682 Fahri Türk, **Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914, Krupp Firması, Mauson Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları**, IQ Yayınları, İstanbul 2012, s. 219-263.

683 Gustav von Hochwächter, **age.**, s. XXX.

mükemmeldi⁶⁸⁴. Fakat Osmanlı bürokrasisi penceresinden bakıldığında aynı şeyin Alman basını adına söylenmesi oldukça zordu⁶⁸⁵.

Osmanlı Ordusu ile birlikte harp sahasında görevde bulunmasına izin verilen *München Neueste Nachrichten* gazetesi muhabiri, gerçekleştirilen incelemelerin gösterdiğine göre gazetesinde “uydurma ve yakışsız” haberlere imza atmaktaydı. Durumun Başkumandanlık Vekâletine bildirilmesi üzerine, muhabirin harp sahasından çıkarılması Binbaşı Vasfi Bey’e bildirilmiş ve muhabir bu doğrultuda, cepheden “derdest-i icra” olunmuştur. Fakat Alman Sefaretinin tavsiyenamesine sahip olan muhabir hakkında verilen kararın söz konusu sefarete de ayrıntılı bir şekilde bildirilmesi gerekmektedir⁶⁸⁶. Buna göre *München Neueste Nachrichten* gazetesinin Karargâh-ı Osmanî’de bulunan muhabiri, servis ettiği haberde “pek ziyade aleyhimizde bulunmakta ve bu suretle ecnebi efkâr-ı umumiyesini tesmîm etmekte” hatta muhabirin “düşmanın işine yarayacak malumat dahi” verdiği vurgulanarak, hakkında verilen harp sahasından çıkarılma kararı Alman Sefaretine bildirilmiştir⁶⁸⁷.

Osmanlı Devleti’nin Avrupa şehirlerinde bulunan sefir ve diğer resmî görevlileri, şüphesiz görevde buldukları ülkenin kamuoyunu yakından takip etmekteydi. Bu doğrultuda 7 Aralık 1912 tarihinde Paris Sefirinden gelen telgraf, Harbiye Nezaretine sevk edilirken bu noktadaki hassasiyeti bir kez daha gözler önüne sermektedir. Buna göre Paris basınında özellikle de *Tan* gazetesi muhabirinin verdiği bilgilerde “kuvvâ-yi askerîyemizle mevâki’-i müstahkemimiz hakkında etraflı ma’lûmât” yer almaktaydı. Bu durum, ordu içerisindeki yabancı muhabirlerin “Ordugâh-ı Osmanî’nin her tarafında serbestçe cevelân etmekte olduklarını” göstermekteydi. Paris Sefiri telgrafının devamında bir uyarı ve bir de öneride bulunmaktaydı. Ordu içerisinde yer alan muhabirlerin askerî bilgiler içeren bu yazıları, düşman tarafından istihbarat olarak kullanılabilir ve büyük tehlikelere sebep olabirdi. Bunun için yapılması gereken ilk şey tıpkı Bulgaristan askerî makam-

684 Gustav von Hochwächter, *age.*, s. 96, 106, 108. Alman Kruppları her ne kadar zamanının askerî ihtiyaçlarını karşılıyor olsa da Hochwächter’in Krupplara dair övgü dolu sözleri tartışmaya açıktır. Almanya tarafından 1910 yılından Osmanlı Devleti’ne teslim edilen 90 adet Kruppun 40 tanesi Balkan Savaşı’nda Osmanlı Doğu Ordusu tarafından Trakya Bölgesi’nde kullanılmıştır. Sonbahar ve kış aylarında görülen mevsimsel etkilerin hissedilir dereceye gelmesiyle birlikte yoğun yağışların ardından âdeta çamur deryasına dönen arazi şartlarında oldukça ağır olan Krupp’lar nerdeyse hiç kullanılamamıştır bk. Stephane Lauzanne, *age.*, s. 74.

685 Balkan Savaşlarının Alman basınındaki genel görünümü için bk. Uğur İyigünler, **Alman Basınında Osmanlı İmparatorluğu (1912-1918)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 32-109.

686 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 21.

687 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 17.

larının yabancı muhabirleri Mustafapaşa'dan ileriye geçirmediği gibi Osmanlı ordusu içerisinde yer alan yabancı muhabirlere de sınırları belirli olan bir hat çekilmesi idi⁶⁸⁸.

Bu durum ordu içerisindeki yabancı muhabirlerin harp sahasındaki hareketlilikleri tam olarak kontrol altına alınamadığını göstermektedir. Nitekim Kasım ayından itibaren savaşın en önemli bölgesi haline gelen Çatalca, Avrupa basınının önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Öyle ki Fransız muhabir Lauzanne, Lüleburgaz Muharebesinde alınan mağlubiyetin ardından “Çatalca” kelimesinin ağızlarda kaç defa tekrarlandığını ve aynı kelimenin dünya basında kaç kez yayımlandığının hesapsızlığına değinmektedir⁶⁸⁹. *Berliner Abend Zeitung* adlı gazetede yayımlanan “Çatalca Hattında Atla Bir Cevelan” başlıklı makale de tam olarak bu noktada yer almaktaydı. Gazetenin muhabiri, Çatalca hattında atla gezintiye çıkacak kadar cesur ve aynı zamanda bu gezintinin ardından Edirne ve Gelibolu hatlarına değin bilgiler verecek kadar da hayalperest bir karakter gibi gözükmektedir. 30 Ocak 1913 tarihli bahsi geçen makale kopyasının de yer aldığı belgede, hiçbir yabancı muhabirin bölgeye alınmamasına rağmen Osmanlı Ordusunun Çatalca, Gelibolu ve Edirne hattındaki mevcut durumu hakkında verilen bilgilerin gerçeği yansıtmadığı belirtilmektedir. Hariciye Nezareti bu noktada gelenekselleşmiş tepkisini, Osmanlı Ordusu adına yapılan bu zararlı ve gerçek dışı yayımların tekrarlanması halinde ilgili muhabirin ülke dışına çıkartılacağını Almanya sefaretine bildirerek göstermiştir⁶⁹⁰. Harbiye Nezareti de yaşanan bu olayın ardından konuya gösterdiği hassasiyeti bir nebze daha arttırarak, Çatalca ve havalisine sadece genel karargâh tarafından verilen vesikalar ile girilebileceği ve bu vesikalar dışında farklı herhangi bir belge veya izin buraya girebilmek adına geçerli olmayacağı kararını ilgililere bildirmiştir⁶⁹¹.

688 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 22.

689 Stephane Lauzanne, *age.*, s. 117.

690 BOA, HR.SYS., 1967/2, s. 39.

691 BOA, BEO., 4139/310375. Baldwin bu izin belgesini “her şeyi sağlayan küçük bir karton parçası” olarak değerlendirmektedir bk. Baldwin, *age.*, s. 76.

قائمة
١٥١

خارجية نظارة

اروی

دوسه نك خلدوسه
بده اجني سنازلده ممالك
عمانية ده طردلى قفده

اسم المراسل	رقم الملف	تاريخ	ملاحظات	رقم الملف	تاريخ
ابن الجوزي	٤٤٩	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥١	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٠	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٢	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥١	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٣	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٢	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٤	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٣	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٥	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٤	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٦	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٥	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٧	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٦	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٨	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٧	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٥٩	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٨	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٠	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٥٩	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦١	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٠	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٢	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦١	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٣	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٢	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٤	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٣	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٥	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٤	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٦	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٥	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٧	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٦	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٨	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٧	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٦٩	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٨	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٧٠	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٦٩	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٧١	١٧٧٢
ابن الجوزي	٤٧٠	١٧٧٢	البحر المحرق	٤٧٢	١٧٧٢

Belge 11: “Dosyanın hülasesı: Bazı ecnebi muhabirlerin Memalik-i Osmaniye’den tardı”. (BOA, HR.İD., 1431/25, s.3).

7. Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşlarında Amerikan Basını

Hariciye Nezareti, İstanbul’da görevde bulunan yabancı muhabirlerin gazetelerine gönderdikleri haberleri Avrupa’da olduğu gibi Amerika basınında da takip etmiştir. Yine Sait Halim Paşa tarafından İngiliz Büyükelçisi Loucher ile Amerikan Büyükelçisi Rockhill’e 15 Mayıs 1913 tarihinde bildirildiğine göre, “New York Herald’ın muhabiri Dr. Sandler birkaç zamandan bu yana gazetesinde her türlü temelden yoksun makaleler yayımlamaktadır.” Bu tespitin ardından tutumunu açık bir şekilde belli eden Paşa, Osmanlı Devleti’nin “nimetlerinden faydalanan ve kendilerine karşı gösterilen misafirperverliği istismar eden şahıslara müsamaha edilemeye-

ceğini” belirtmektedir. Son olarak bu nedenden ötürü, Dr. Sandler’ın kamuoyunu yanıltan ve tüm gerçeklerden uzak bu yayımlarına kati bir şekilde son verilmediği takdirde kendisinin Osmanlı topraklarından “herhangi bir süre belirtilmeksizin” uzaklaştırılacağına değinilmiştir⁶⁹². Hariciye Nezaretinin bu ihtarı, İngiliz Büyükelçisi Gerard Louther tarafından hemen ertesi gün “Bahsi geçen şahısın İngiliz tebaasına mensup olmadığı” ve adı geçen gazetenin Amerikan basınına ait olduğu ifadesi ile yanıtlanmıştır⁶⁹³. Bu noktada Amerikan Büyükelçiliğine bir bilgilendirme yapıp yapılmadığı, yapıldıysa elçilikten gelen bu yazıya nasıl bir cevap verildiği gerçekleştirildiği arşiv çalışmalarında tespit edilemese de bu noktada Amerikan basınına kısaca göz atmakta fayda vardır.

Balkan Savaşını kendi ülke kamuoyunun gündemine taşıyan devletler içerisinde, Amerikan basınına ayrı bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Amerikan basını savaşın sunumunda gösterdiği birtakım pratikler ile bu noktada diğer ülkelerin basınlarından ayrılmaktadır. Nitekim Avrupa basınında genel hatlarıyla askerî ve siyasi bir günce olarak sunulan Balkan Savaşı, Amerikan basınında ise bu türden bir anlatının yanı sıra âdeta bir ders içeriği şeklinde sunulmuştur. Sözelimi *The Sun* gazetesi henüz 20 Ekim 1912 tarihinde savaşın gidişatı hakkında bir yandan ayrıntılı bilgiler verirken diğer yandan da yarımada tarihi, yarımada oluşturulan milletlerin bölgedeki dağılımları ve bölgedeki sorunlu olan merkezleri haritalandırarak kamuoyuna sunmuştur⁶⁹⁴. Bunun yanında aynı sayfada “Balkan Savaşı Sözlüğü” başlığına yer veren gazete Edirne, Eski Sırbistan, Yeni Pazar, Berlin Antlaşması gibi savaşın tarihsel arka planı ve savaşın meydana geldiği şehirler hakkında toplamda 30 maddeden oluşan bir kılavuz hazırlamıştır⁶⁹⁵. Aynı doğrultuda bir başka örnek ise *The Washington Times* gazetesinin 29 Ekim 1912 tarihli nüshasında bulunmaktadır. Gazete, bu sayısında muharip devletlerin kralları ile harbiye nazırları başta olmak üzere savaşın önemli karakterleri arasında yer alan toplamda 16 kişiden oluşan “Kim Kimdir?” sözlüğü hazırlayarak savaşın aktörel boyutu üzerinde durmuştur⁶⁹⁶. Yine aynı gazete 4 Kasım tarihli sayısında ise, savaşın meydana geldiği bölgeler arasındaki mesafenin daha iyi anlaşılabilmesi için yarımada haritalandırmakla kalmamış, bu bölgelerin İstanbul’a ne kadar uzaklıkta olduğunu izah edebilmek adına, bölgedeki bazı şehirleri Washington referans noktasından hareketle konumlandırmıştır. Sözelimi Edirne’deki kuşatmanın İstanbul’a olan mesafesi Washington’dan 130 mil uzaklıktaki Richmond kadar iken, Kırklareli’n-

692 BOA, HR.İD., 1431/34, s. 3.

693 BOA, HR.İD., 1431/34, s. 2.

694 “Scenes on Montenegro’s Frontier at Outbreak of the Balkan War, *The Sun*, vol. LXX, No. 50, 20 Ekim 1912, s. 2.

695 “Glossary of the Balkan War”, *The Sun*, vol. LXX, No. 50, 20 Ekim 1912, s. 2.

696 “Who’s Who in the Balkan War”, *The Washington Times*, No. 7617, 29 Ekim 1912, s. 6.

de cereyan eden savaş başkente, Washington'dan 110 mil uzaklıktaki Charlotteville mesafesi kadardır⁶⁹⁷.

Sonuç olarak resmî evraklardan tespit edebildiğim veriler uluslararası basının Balkan Savaşlarına oldukça yoğun bir ilgi gösterdiğini ortaya koymakla birlikte Haluk Harun Duman'ın yaklaşık 30 yıl önce bu bağlamda ileriye sürdüğü argümanları da doğrulamaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki bu çerçevede Duman'ın tespit ettiği alanının oldukça ötesindedir. Özellikle İtalya ve Fransa basınına ait gazeteler üzerinden gerçekleştirilecek basın tarihi çalışmalarının Balkan Savaşları literatürüne önemli katkılar sağlayacak içeriklere sahip olduğu söylenebilir. Söz konusu ülkelerin gerçekleştirdiği yayımlar incelendiğinde Fransız ve İtalyan muhabirlerin İstanbul merkezli menfi çalışmalarda bulunduğu İngiliz muhabirlerin ise daha çok cephe mesaisi gerçekleştirirken yine başkentte de aktif olarak görevde buldukları anlaşılmaktadır. Öte taraftan cephede yer alan muhabirler savaşın daha çok askerî yönüne odaklanırken başta Fransız ve İtalyanlar olmak üzere İstanbul muhabirlerinin daha ziyade siyasi gündem ile ilgilendiği görülmektedir.

8. Avrupa'da Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Girişimler

1835 tarihinde Charles-Louis Havas tarafından kurulan Havas Ajans, uluslararası ölçekli ilk haber servis merkezi olarak, bir yanıyla bilginin günümüzde elde ettiği hız ve iktidarın da başlangıç noktasını temsil etmektedir. Öyle görünüyor ki uluslararası bağlamda haber ve bilgi servis edebilmenin beraberinde getirdiği kamuoyu eksenli etkileyici ve ayrıcalıklı güç, Avrupa devletleri tarafından kısa süre içerisinde fark edilmişti. Nitekim 1849 tarihinde Berlin'de "Wolff", 1851 tarihinde Londra'da "Reuters", 1853 tarihinde Torino'da kurulan "Stephani" isimli ajanslar, birbirlerinin sıkı birer takipçisi olarak kıta Avrupası üzerinde yeni bir mücadelenin aktörleri haline gelmişti⁶⁹⁸. İlk olarak Havas Haber Ajansının başta Fransa olmak üzere kıta Avrupa'sında gündemi belirler hâle gelmesi⁶⁹⁹ ve dolayısıyla Avrupa'daki gazeteleri neredeyse tamamen aynılaştırmasına bir tepki olarak başlayan bu mücadele, 1869 yılına gelindiğinde farklı bir boyuta taşınmıştı. Öyle ki bu tarihte imzalanan "Ajans İttifak Antlaşması" ile dünya kamuoyuna haber servis edebilmek ve bu hizmetin beraberinde getireceği ayrıcalıklar; Havas, Reuters ve Wolff ajansları üzerinden 3 imparatorluğun tekeline verilmişti⁷⁰⁰.

697 "Composite Map Showing How Balkan War Territory Compares in Miles with Washington and Nearby Towns", **The Washington Times**, No. 7623, 4 Kasım 1912, s. 2.

698 Jean-Noel Jeanneney, **Başlangıçtan Günümüze Medya Tarihi**, çev. Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

699 Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansına**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1994, s. 2.

700 İlk kurulan ajanslar hakkında bk. Süleyman Hilmi Bengi, "Ülkelerin Bağımsızlık Mücadeleleri ve Haber Ajansları İlişkisi-Anadolu Ajansı Örneği", **Atatürk Araştırma**

Sayıları giderek artış gösteren haber ajansları, aynı paralelde gelişme gösteren telgraf hatları ve farklı ülkelerde görevlendirdiği muhabirler aracılığıyla, uzak gündemleri kapsamlı yerel bir içerik haline getirebilmekteydi. Hiç kuşku yok ki Avrupa'da sınırların sürekli olarak yeniden çizildiği bir dönemde savaş olgusu, en dikkat çekici içerikler arasında yer almaktaydı. Bu bağlamda Kırım Savaşı, uluslararası kamuoyunun gazeteler üzerinden takip ettiği ilk savaş olarak tarihteki yerini almıştır. Bu sürecin ardından gelen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Boer (Transval) Savaşı, 1905 Rusya-Japonya Savaşı, 1911 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları da uluslararası kamuoyunca yakından takip edilmiştir. Bununla birlikte iletişim imkânlarının artış göstermesi, gazete muhabirliğinin profesyonel bir meslek haline gelişi, gazete üretimindeki ham madde ihtiyacının fabrikalaşarak görece daha kolay temin edilebilmesi, matbaanın mekanik bir hâle gelerek çok daha hızlı şekilde gazete üretebilmesi, demir yolları hatlarının taşraya doğru genişlemesiyle ilintili olarak gazete dolaşımının artış göstermesi gibi dinamikler nedeniyle, uluslararası kamuoyu her geçen savaşı bir öncekine göre daha yakından takip edebilmekteydi.

8.1. Avrupa Kamuoyunda İmaj Restorasyonu: Ajans Havas İle Yapılan “İş Birliği” Anlaşması

Gelinen bu noktada bir önceki bölümde değinilen iki konunun altını tekrar çizmekte fayda var. Bu konulardan ilki Osmanlı bürokrasisinin Avrupa basınına tabiki meselesidir. Osmanlı bürokrasisi savaş sırasında Avrupa basınında devlet adına yayımlanan yazıları çeşitli gazetelere gerçekleştirdiği abonelikler ile takip etmiştir. Bu yayımlardan aleyhte olanlar hakkında diplomatik girişimlerde bulunulmakla yetinilmemiş, devlete dair Avrupa kamuoyundaki mevcut algı ve figürün lehte bir görünüm kazanması için de teşebbüslerde bulunulmuştur. Aslına bakılırsa bu uygulamaya çok daha erken tarihlerde de ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Henüz 1877 yılında Ermeni harfleri ile Türkçe olarak yayımlanmakta olan *Tercüme-i Efkar* bir makalesinde, Osmanlı basınının yurt dışında itibarsız bir konumda olduğunu, okurları etkileyemediğini ve Osmanlı gazetelerinin diğer ülke basınları tarafından ciddiye alınmak bir yana dursun söz konusu gazetelerden bir alıntı dahi yapılmadığını hatta bu gazeteler ile alay edildiğini belirtmekteydi. Dolayısıyla kayda değer bir etkisi olmayan Osmanlı basınının niteliksel olarak gelişmesinin gerektiği neredeyse dönemin tüm gazeteleri tarafından üzerinde fikir birliğine varılan bir olgu haline gelmiştir⁷⁰¹. Bu bağlamda yerel basın üzerinden bir atılım gerçekleştirilemeyen bürokrasi daha önce de değinildiği gibi Avrupa gazete idarehanelerine yaptığı yüklü maddi bağışlar ile bu açığı kapatmaya çalışmıştı. Nitekim bu çalışmaların Balkan Savaşı bağlamında da görece erken bir tarihte başladığı görülmektedir. Priştine’de görevde bulunan Kosova Valisi Galip Bey’in 30 Eylül 1912 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifreli telgraf, devletin savaş öncesinde Avrupa kamuoyunda

Merkezi Dergisi, Güz 2019, Ankara, s. 449-457.

701 Ahmet Emin Yalman, *age.*, s. 58.

tasarladığı projeye katkı sağlama amacı taşımaktadır. Sözlerine “Matbuatın efkâr-ı umumiye üzerindeki tesirinin muhtac-ı arz olmadığı”nı belirterek başlayan Vali Galip Bey, ardından Üsküp’te neşredilmekte olan *Mücadebe-i Milliye Gazetesi* hakkında bir bahis açmaktadır. Buna göre gazete, Arnavutluk’taki mevcut “hükûmet lehine bir mevki tutmakta” ve Avrupa’da neşredilmeye başladığından beri rağbet gören yayımlar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda gazetenin idare ve yazı heyetinin “biraz daha ıslah edilerek muktedir ellere tevdi” edilmesi hem “neşriyat-ı haine-i müfsideyi” müdafaa edecek hem de bölge halkı üzerinde bir kamuoyu oluşturabilecekti. Vali, bu doğrultuda yetkili birimlerden “efkâr-ı hariciye ve dâhiliye üzerinde” önemli bir etki yapabilme potansiyeline sahip gazeteye nakden yardım yapılmasını tavsiye etmiştir⁷⁰².

Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus da Matbuat-ı Umûmiye Müdüriyetinin ihdası için kaleme alınan layihada belirtilen ajans meselesidir. Gerek millî bir ajansın tesisi gerekse Avrupa ajansları ile kurulacak iş birliği neticesinde, devletin Avrupa kamuoyundaki imaj meselesi, savaşın ilerleyen tarihlerinde pratik olarak uygulamaya geçirilmiştir. Nitekim 30 Nisan 1913 tarihinde Paris Sefaretinden Hariciye Nezaretine iletilen telgrafa bakılacak olursa bu bağlamdaki teşebbüslerin bir hayli genişletildiği anlaşılmaktadır. Buna göre “Cavit Bey tarafından matbuat namına kendisiyle görüşülmekte olan Ajans Havas Müdürü Mösyö Rennie” ile gerçekleştirilen müzakereler neticesinde, her iki tarafın da yerine getirmekle mükellef olduğu şartlar belirlenmiş ve bu doğrultuda bir anlaşma sağlanmıştır. Bahsi geçen şartların ne olduğundan önce Mösyö Rennie’nin Osmanlı Devleti’ne verdiği teminata bakmak yerinde olacaktır. Buna göre Ajan Havas müdürü, “bir iki gazete müstesna olmak üzere umum gazetelerin *Tan* gazetesi de dâhil olduğu halde mesail-i maliye ve iktisadiye de bizi müdafaa edeceklerini temin” etmektedir. Rennie’nin bu teminatı hiç şüphe yok ki karşılıksız kalmamış; kendisine devlet tarafından oldukça detaylı bir ödeme planı hazırlanmıştır. Buna göre “evvela şimdi kendisine üç milyon Frank hazine tahvili verilecektir”. Ajans Havas’a yapılacak bu ödeme için toplam miktarın her ay altıda birinin ödenmesi kararlaştırılmıştır. İkinci olarak ise “tazminat-ı harbiye esası külliyen bertaraf edildiği takdirde en az dört milyon Frank, Düyûn-ı Umumiye hissesi Balkan hükûmetlerine tahmil olunduğu takdirde ise iki milyon Frank daha verilecektir.” Fakat bu noktada 2. maddenin kapsamı biraz daha detaylandırılmış, eğer “Balkan hükûmetlerine tahmil olunacak Düyûn-ı Umûmiye hissesi dört yüz milyondan yedi yüz milyona kadar” bir miktar arasında kalırsa, bahse konu olan 2.000.000 frank orantılı olarak en fazla 4.500.000 franka kadar artırılacaktır. Ajansa son olarak borçlanma ve gümrük zamlarından da 2.500.000 frank verilmesi planlanmıştır. Osmanlı bürokrasisinin Avrupa kamuoyunu derinden etkileyen Ajans Havas ile bu denli ayrıntılı ve görece yüksek bir maddî anlaşmaya teşebbüs etmesi çok da ilginç değildir. Nitekim Paris Sefaretinin “bu cihetle evvelce talep olunan yirmi milyon yerine yarısı ile idare-i maslahat ediliyor” ifadeleri, konunun daha önce iki katı bir ödeme planı ile gündeme geldiğini

702 BOA, DH.İD., 79/23, s. 2.

göstermektedir⁷⁰³. Osmanlı Devleti ile Ajans Havas arasında yapılan anlaşmanın muhteviyatı her ne kadar kısa ve net olsa da anlaşmadan beklenen sonuç da aynı nispette açıktır; devletin Avrupa kamuoyundaki imaj restorasyonu. Öte taraftan ajansa yapılacak ödeme planının savaş tazminatı bağlamında tedrici olarak artacak olması basın ve kamuoyu eksenindeki bu anlaşmanın temelinde savaş dinamiklerinin bulunduğunu göstermektedir.

8.2. Macar ve Belçikalı Gazetecilerin Avrupa Başkentlerinde Verdiği Konferanslar

Balkan Savaşı devam ederken Neşr-i Vesaik Cemiyetince yayımlanan *Kırmızı-Siyah Kitap* daha önce de değinildiği üzere her ne kadar propagandif tarafı ağır basan bir yayın olsa da alınan mağlubiyetler karşısında yer yer özeleştiril bir tutum sergilemekten de geri durmamıştır. Bu eleştirilerden biri de Osmanlı bürokratlarının savaşın kamusal cephesinde verilen mücadelede başarısız olma nedenlerini konu edinmektedir. Öyle ki; “Düşmanlarımız, Avrupa’yı şehir şehir, kapı kapı dolaşıp da bizi canavarlar çehresinde, kanlı ellerle göstermekte bir himmet ve gayret gösterirken biz niçin o yalanları yıkacak aksi tesirleri meydana getirmeye çalışmamış idik? Hatta bugün, birkaç yüz bin masum kardeşlerimizi boğazladıktan, köylerini yakıp yerle bir ettikten sonra bile Bulgarlar Avrupa’da Türklerin kan dökücü barbarlığı hakkında bütün gazetelere yazılar yazdırmıyorlar mı, konferanslar vermek üzere Avrupa başşehirlerine adamlarını sevk etmiyorlar mı? Ya biz?... biz ne yaptık ve ne yapıyoruz?...⁷⁰⁴” ifadeleri bu bağlamda dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere söz konusu eserin yazarı Ahmet Cevat bu husustaki eleştirisini bir soru sorarak sürdürür ve bu soruyu olumsuz bir şekilde cevaplayarak ifadelerini tamamlar. Ne var ki Cevat’ın sıcağı sıcağına kaleme aldığı bu satırlara “hiçbir şey” cevabını vermek pek de mümkün değildir. Nitekim gerek resmî evraklar gerekse dönemin basını incelendiğinde Cevat’ın özellikle de konferanslar bahsindeki eleştirilerinin çok da doğru olmadığı söylenebilir⁷⁰⁵.

703 BOA, HR.SYS., 2081/1, s.1.

704 Ahmet Cevat, **Kırmızı-Siyah Kitap 1328 Faciası (1912-1913 Balkan Savaşı)**, çev. Alaettin Coşkun, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2017, s. 61-62.

705 Ahmet Cevat bu soru-cevabın ardından dönem içerisinde “bu mazlum millet için çalışan namuslu, hayırsever, hakikatperest yabancılar”dan da söz etmektedir. Cevat bu çerçevede içerisinde Pierre Loti, Claude Ferral ve Alfred Duran’ın yanı sıra İngiltere Lordlar Kamarası üyelerinden Lord Lamington, Avam Kamarası üyelerinden Obre Herbert, Mister Volter Geytis, Mister Mark Saykıs, Mister Huston Kibs ve Alman Doktor Ernestyten, Mösyö Meysaros ile Doktor Budko’nun isimlerini anmaktadır bk. Ahmet Cevat, **age.**, s. 62.

İslam toplumlarındaki sözlü iletişim geleneği⁷⁰⁶, başta camilerde gerçekleştirilen vaazlar aracılığıyla performatif yapısındaki sürekliliğini günümüze kadar devam ettirmiştir. Bununla birlikte kahvehaneler gibi kamusal alanlar da özellikle süreli yayıncılığın başlamasıyla birlikte bu geleneğin devamlılığındaki önemli mekânlardan biri haline gelmiştir⁷⁰⁷. Gündelik hayat içerisinde böylesine bir sözlü iletişim geleneğine aşına olan Osmanlı tebaası, Balkan Savaşları sırasında bir sözel iletişim türü olan konferanslar ile gerek başkentte gerekse taşrada sıklıkla karşılaşmıştır. Bu noktada özellikle Mehmet Akif tarafından 2 Şubat-14 Şubat 1913 tarihleri arasında sırasıyla Bayezid, Fatih ve Süleymaniye camilerinde verilen vaazlar, Balkan Savaşı sırasında gerçekleştirilmesi ve gündem hakkında konulara değinmesi bakımından önemlidir⁷⁰⁸.

Fakat savaş öncesinde İstanbul'da gerçekleştirilen nümayişlerin hükûmet aleyhinde bir propagandaya dönüşme ihtimali hesaba katılmış olacak ki ilan edilen idare-i örfiye kanunlarında bu gibi toplumsal hareketlerin önü alınmak istenmiştir⁷⁰⁹. Buna göre “caddelerde, halka açık alanlarda konferans verilmesi, miting düzenlenmesi, tezahüratta bulunulması” yasaklanmıştır⁷¹⁰. Toplumunu motive etme ve kamuoyunda ortak bir bilinç oluşturma amacı taşıyan bu konferansların öncelikle İstanbul dışında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Ömer Naci Bey tarafından İzmir'de verilen konferans, Balkan Savaşı üzerine gerçekleştirilen ilk konferanstır⁷¹¹. Daha sonra Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin kurulmasıyla belirli bir program dâhilinde tatbik edilmeye başlayan bu konferanslar, İstanbul'da genellikle Darülfunun Konferans Salonu'nda gerçekleştirilmiş; Hoca Asım Mustafa Efendi, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura gibi dönemin önemli karakterleri burada çeşitli konferanslar vermiştir⁷¹². Özellikle Satı Bey'in Darülfunun Konferans Salonu'nda, “Vatan Fikri”, “Terbiye-i Vatanîye”, “Müdafa-yı Millîye”, “Prusya'nın İntihabı” ve

706 Sözlü ve yazılı iletişim hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. Walter J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözümlenmesi**, çev. Sema Postacıoğlu Banoni Metis Yayınları, İstanbul 2014.

707 Cengiz Kırılı, **Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalleri” (1840-1844)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 21-23; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003, s. 4.

708 Mustafa Karabacak, “Mehmet Âkif Ersoy'un Balkan Harbi Zamanında Yaptığı Vaazlarda Kullandığı Hadislerle İlgili Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C XVIII, S2, Sivas 2014, s. 111-135.

709 Benzeri bir tutum Trablusgarp Savaşı sırasında da sergilenmiş ve gerek siyasi gerekse ilmi açıdan kulüpler dışında hiçbir yerde ve hiçbir surette konferans verilmemesi Davan-ı Örfi Riyaseti tarafından 11 Mart 1912 tarihinde kamuoyuna bildirilmiştir bk. **BOA**, DH.SYS., 53/36.

710 “İdare-i Örfiye Beyânâmesi”, **Sabah**, 8 Teşrin-i evvel 1912, No. 8280, s. 1.

711 “Nâci Bey İzmir'de”, **Tanin**, 11 Teşrin-i evvel 1912, No. 1477, s. 3.

712 Savaş sırasında İstanbul'da gerçekleştirilen konferanslar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Emre Tekinsoy, **agt.**, s. 340-348.

“Fichte’nin Mektupları” başlığı ile gerçekleştirdiği vatan temalı konferanslar, kamuoyuna yönelik önemli gönderilerde bulunmaktadır⁷¹³. Yine Abdürreşit İbrahim Efendi’nin, Hamidiye Zırhlısı üzerine verdiği konferans, içerdiği kahramanlık ve umut temalarıyla bu bağlamda yer almaktadır⁷¹⁴. Pierre Loti de özellikle meza- lim hakkında kaleme aldığı makalelerini aynı konuda gerçekleştirdiği konferanslar ile destekleyerek meselenin kamusal etkisini artırmaya çalışmıştır⁷¹⁵. Fakat etki alanı genel itibarıyla İstanbul ile sınırlı kalan Osmanlı kamuoyuna yönelik bu konferanslar, ilerleyen günlerde Avrupa başkentlerini de içerisine alarak, çok daha geniş kapsamlı ve devlet destekli bir faaliyet haline gelmiştir⁷¹⁶.

Balkan Savaşının Çatalca Ateşkesi’ne girdiği süreçte, Viyana Sefaretinden Hariciye Nezaretine iletilen bir telgraf, bu noktada yeni bir hareketliliğin başlangıcı anlamına gelmekteydi. Viyana Sefirinin bildirdiğine göre; *Zeitung* ve *Pester Lloyd* gazetelerinin Macar muhabiri Felix Valyi, hükûmetinden almış olduğu talimat uyarınca Avrupa’da Osmanlı Devleti lehine konferanslar vereceğini bildirmektedir. Öyle ki Valyi’nin bu doğrultuda Viyana’da gerçekleştirdiği ilk konferans, katılımcılar tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Sefir, Valyi ile yaptığı görüşmede, ilki Viyana’da gerçekleştirilen bu konferansın Berlin, Paris ve Londra’da da yapılmasının planlandığı bilgisine ulaşmıştır⁷¹⁷. Üstelik Valyi, bu konferanslar sırasında başta fırka ihtilafları olmak üzere siyasi meselelere değinmeyecek ve Osmanlı sanayisine dair önemli meseleleri de gündeme getirecekti. Macar muhabirin, Avrupa başkentlerinde gerçekleştireceği bu konferans serisi için Osmanlı Devleti’nden tek talebi ise yapacağı masraflara karşılık 2.000 frank olmuştur. Sefir ilettiği telgrafta, Valyi’nin Viyana’da gerçekleştirdiği konferansa siyasi görevlilerin katıldığını ve Kont Berthold’un Valyi’ye yakından ilgi göstererek bazı meseleleri hususi olarak görüştüğünü belirtmiştir. Dolayısıyla, planlanan diğer konferansların da bu doğrultuda gerçekleştirilmesi halinde devletin birçok yarar elde edeceğini belirten Viyana Sefiri, Valyi’nin talep ettiği masrafların karşılanmasını önermiştir⁷¹⁸.

Valyi’nin, “The Historical Tragedy on the Bosphorus” başlığı ile kaleme aldığı ve Sir Hubert Jerningham başkanlığında Miss Haldane, Lady Nicholsan, Emir Ali, Dr. Kapadia, Colonel Balfour, Mr. A. Diosy’in katılımlarıyla gerçekleşen kon-

713 Satı Bey, **Vatan İçin Beş Konferans**, Kader Matbaası, İstanbul 1913.

714 “Hamidiye’nin Kahramanlığı Münasebetiyle”, **Tasvîr-i Efkâr**, No. 95-984, 26 Teşrin-i Evvel 1913, s. 3. Savaş sırasında İstanbul’da gerçekleştirilen konferanslar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Emre Tekinsoy, **agt.**, s. 340-348.

715 “Pierre Loti’nin Konferansı”, **Tanîn**, No. 1592, 6 Mayıs 1913, s. 2.

716 Osmanlı Devleti’nin kongre ve konferanslara atfettiği anlamlar için bk. **Selim Derinçil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 170-171.

717 **BOA**, HR.SFR.3., 664/88.

718 **BOA**, HR.SYS., 217/66; **BOA**, HR.SYS., 2080/8.

feranstaki ifadelerine bakılacak olursa⁷¹⁹; ona göre Osmanlı Ordusunun yaşadığı mağlubiyetler, organizasyon eksikliğinin bir sonucudur. Konuşmasını Rusya'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı geleneksel politikayı Pitt ve Salisbury'in Türkiye lehindeki ifadelerinden alıntılarla sürdüren Valyi, devamında Matternich'e atıfta bulunarak İngiltere'nin Doğu politikasına değinmektedir. Son olarak Bulgar Ordusu tarafından kuşatılan Edirne'nin mevcut durumuna da değinen Valyi, Edirne'nin gerek ahlaki gerek politik ve gerekse stratejik gerekçelerle Türkiye'de kalması gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır⁷²⁰. 28 Ocak 1913 tarihinde Hariciye Nezaretine konferans hakkında bir telgraf ileten Viyana Sefiri, verimli geçen konferansın *Times* gazetesinde de yayımlandığını belirtirken, Valyi'nin özellikle de Berlin'de düzenlenecek bir konferansın çok faydalı olacağını düşündüğünü aktarmaktadır. Valyi, Almanya kamuoyunda Türk sempatisinin derinleştirilmesi gerektiğini düşünürken, Viyana Sefiri ise bu konferansla birlikte Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan alınacak bir borç girişiminde bulunulabileceğini belirtmektedir. Valyi bu konferansla elde edilen etki ile yetinilmemesi gerektiğini, metodik ve enerjik bir şekilde "Avrupa'nın çürümüş basınının" kamuoyunda yerleştirdiği fikirleri konferanslar ve broşürler yoluyla değiştirmeye devam edilmesi gerektiği düşüncesindeydi. Öte taraftan sefir, Valyi'nin Osmanlı Devleti'ni savunurken bunu ustalıkla gerçekleştirdiğini ve büyük alkış aldığını da belirtmektedir. İngiltere parlamentosunu Osmanlı Devleti lehine döndürmeyi amaçlayan bu konferans metninin İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya tercüme edilerek tüm Avrupa'ya servis edilmesi ise Valyi için ayrıca önem taşımaktaydı⁷²¹.

719 Bahse konu olan evrakta gazetenin adı ve tarihi yer almamaktadır. Valyi'nin Londra Üniversitesi'nde gerçekleştirdiği bu konferansı Fransızca'dan İngilizce'ye çevirerek yayımlayan üniversite, konferansın tarihini 24 Ocak 1913 olarak belirtmektedir bk. Felix Valyi, **The Turk's Last Stand: The Historical Tragedy on the Bosphorus**, University of London, London 1913. Bununla birlikte bahsi geçen konferansın Londra basınında bir gün önce kamuoyu ile paylaşıldığı da görülmektedir bk. "Tomorrow's Events", **The Globe**, No. 36691, 23 Ocak 1913, s. 8.

720 **BOA**, HR.SYS., 217/67, s. 4. Valyi'nin Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti lehine sergilediği bu tutumun sadece Balkan Savaşı ile sınırlı kalmadığı görülür. Kendisinden "Devlet-i Aliyye dostu" olarak bahsedilen 1922 tarihli bir evrakta Valyi'nin kaleme aldığı "Anadolu'da Avrupa" başlıklı risalesinden söz edilmektedir bk. **BOA**, HR.SYS., 2469/70. Yine 1925 senesinde Ermeni tehcirinden bahisle kaleme aldığı bir çalışmasında, Batı'daki Türk ve Müslüman düşmanlığının temelini İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından alınmasının hemen ardından atıldığını ileri süren Valyi, bu noktada Bizanslı tarihçilerin ve efsanecilerin Batı'yı Türklerden intikam almaya motive ettiğini belirterek Batı'nın oluşturduğu Türk-Müslüman imajını restore etmeye çalışmaktadır bk. Felix Valyi, **Spiritual and Political Revolutions in Islam**, London 1925. Aynı çalışma 1926 yılında Ayın Tarihi mecmuasında "İslamiyet Âleminde Dini ve Siyasi İnkılap" başlığı ile tefrika olarak da yayımlanmıştır.

721 **BOA**, HR.SYS., 217/66, s. 5.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kamuoyu oluşturma girişimleri daha ziyade Edirne'nin kaybı ve II. Balkan Savaşı sonrasına yoğunlaşırken, Valyi üzerinden gerçekleştirilen bu görece erken tarihli teşebbüs yine aynı doğrultuda benzer örneklerle desteklenmeye çalışılmıştır. Hariciye Nezaretinden 17 Aralık 1912 tarihinde Sadarete gönderilen yazının hülasa kısmında yer alan “Selanik'te bulunan Yunan ve Bulgar askerinin mezalimi hakkındaki” not, Osmanlı Devleti'nin kamuoyu oluşturma çabalarında odaklandığı noktalardan bir diğerini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre; Selanik'teki Yunan ve Bulgar askerleri şehirde bulunan asker, jandarma ve ahaliye karşı mezalimde bulunmaktadır. Nitekim şehirde yaşananlar jandarma hizmetinde görevli olan Fulon Bey tarafından verilen raporda açık bir şekilde belirtilmiştir. Dolayısıyla Yunan ve Bulgar askerlerinin yapmış olduğu bu mezalimi tüm Avrupa kamuoyuna duyurabilmek ve “hakikat-ı ahvalin bir kat daha” yakından görülebilmesi amacıyla bu raporun, Avrupa gazetelerine servis edilmesi planlanmıştır⁷²².

Osmanlı bürokrasisinin Avrupa kamuoyunu etkileyebilmeye yönelik bu konferans teşebbüsü sadece Macar Gazeteci Felix Valyi ile sınırlı kalmamıştır. Yine benzer doğrultuda ve aynı tarihlerde Brüksel'deki Osmanlı Sefiri tarafından Hariciye Nezaretine bildirildiğine göre, Pruijik adlı şahıs İstanbul'dan Brüksel'e dönüşünde Grande Harmonie Salonu'nda Osmanlı Devleti lehine, “Rumeli'de ittifak güçleri tarafından gerçekleştirilen mezalimle ilgili” bir konferans gerçekleştirmiştir. Hatta Sefir, bu konferans için Pruijik'e “işine yarayacak” bilgiler de vermişti. Pruijik her ne kadar “gazeteciler tarafından pek ünlü bir kişi” olarak görülmesi ve söyleyeceklerinin büyük bir otoritesi olmasa da en azından “düşmanlarımıza karşı” tarafsız ülkelerin kamuoyunu Osmanlı Devleti lehine çevirebilmek için tüm kabiliyetini çabalamaya hazır birisiydi ve tüm konferans boyunca Pruijik'den başkası bu yönde bir tutuma sahip değildi. Sefir, bu tür konferanslara gerekli katılımı sağlayabilmek için sefaret personellerini görevlendirdiğini ve bu organizasyona destek olmaya çalıştığını belirtirken, Pruijik de bu yöndeki çalışmalarını sürdürmeye ve Osmanlı Devleti karşısında yer alan herkese cevap vermeye hazır⁷²³.

8.3. II. Balkan Savaşı'nın Bir Propaganda Aktörü Olarak Yabancı Muhabirler

Gazetelerin sayfalarında görsel içeriklere yer vermesiyle birlikte yeni bir muhabirlik tanımı ve pratiği ortaya çıkmıştır; ressam/sanatçı muhabirler. 1842 yılında baskı tekniklerinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan bu muhabirlik mesleğinin

722 BOA, BEO., 4123/309199. I. Balkan Savaşı'nda Selanik'in teslim edilmesine dair ayrıntılı bir çalışma için bk. Salim Aydın, “Balkan Savaşı'nda (1912-1913) Selânik'in Teslimi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S 38, İstanbul 2018, s. 127-162.

723 BOA, HR.SYS., 2080/3, s. 8.

ilk kurumsal temsilcisi Illustrated London News'dir⁷²⁴. Bu yeni mesleğin ortaya çıkışı Viktorya Dönemi'nin koloni savaşları ile eş zamanlılık göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. İngiliz kamuoyunda önemli bir ilgi uyandıran ressam muhabirlerin çalışmaları kısa süre içerisinde farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır. Öncelikli ve erken dönemlerdeki görevi sadece rapor hazırlamak olan muhabirlerden bundan böyle hazırladıkları raporları görsel çizimlerle de desteklemeleri beklenmekteydi⁷²⁵. Nitekim kısa bir süre sonra, 1846-1848 tarihleri arasında meydana gelen Meksika Savaşı sırasında ilk örnekleri görülen savaş resim ve eskizleri, bu devingen sürece eklenmiş, muhabirler böylelikle kamuoyuna yön verebilen gerçek sanatçılar halini almıştır⁷²⁶.

Avrupa kamuoyu bağlamında değerlendirildiğinde I. Balkan Savaşının II. Bakan Savaşı'na kıyasla çok daha fazla ilgi gördüğü ve bu doğrultuda savaşı gerek cepheye gerekse başkentlerde daha fazla muhabirin takip ettiği söylenebilir. Hiç şüphe yok ki Avrupa gazete idarelerinin Balkanlı Hristiyan birliği tarafından Müslüman Osmanlı'ya karşı verilen mücadeleye daha fazla ilgi duyduğu, liberal çevrelerde ise Balkanlı müttefiklerin Osmanlı hegemonyasından kurtulmaya çalıştığı bir "Haçlı Savaşı" verdiği algısı, bu bağlamda yer alan sebepler arasında değerlendirilebilir. Nitekim II. Balkan Savaşının Balkanlı müttefikler arasında vuku bulması ve I. Balkan Savaşına göre çok daha kısa sürmesi, bu ilginin azalmasındaki önemli etkenlerdendir. Belirtilmesi gereken bir diğer husus da Çatalca Ateşkesi'yle birlikte Osmanlı Devleti'nin askerî operasyonları gizli tutabilmek adına cepheye savaşın ilk evresinde olduğu gibi yabancı muhabirleri almadığıdır. Fatih Kerimi, hükümetin bu kararı almasındaki en önemli gerekçenin kısa süre önce meydana gelen muharebeler sırasında yabancı muhabirlerle ataşemiliterlerin menfi faaliyetleri olduğunu belirtmektedir⁷²⁷. Bunun yanında I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Doğu Ordusu Karargâhı'nda kendilerine rastlanamayan İstanbul gazeteleri muhabirlerinin, II. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu ile birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. I. Balkan Savaşı sırasında daha ziyade kuşatma altındaki şehirlerde veya Avrupa'nın önemli başkentlerinde görevde bulunan İstanbul gazetelerinin muhabirleri, bu süreçte savaş sahasında da kendilerine yer bulabilmiştir. Sözgelimi *Tasfir-i Efkâr* gazetesi, Osmanlı Ordusunun Kırklareli ve Edirne üzerine yürüyüşü sırasında sütunlarına taşıdığı haberleri "Karargâh Muhabirimizin Telgrafları"⁷²⁸ başlığı altında günlük olarak yayımlanmıştır. Yine *İkdâm* gazetesi muhabiri Macit'in de bu

724 Aynı gazetenin I. Balkan Savaşı sırasında sütunlarına taşıdığı bu türden bir haber için bk. "War Artists&The Illustrated London News, The Journal Representatives in the Balkan War, And Their Work", **The Illustrated London News**, vol. CLXI, No. 3837, 2 Kasım 1912, s. 638.

725 Mitchel P. Roth, **age.**, s. 13.

726 Mitchel P. Roth, **age.**, s. 331.

727 Kerimi, **age.**, s. 211-212.

728 "Karargâh Muhabirimizin Telgrafları", No. 823-24, **Tasfir-i Efkâr**, 22 Temmuz, s. 4 "Karargâh Muhabirimizin Telgrafları", **Tasfir-i Efkâr**, No. 824-25, 23 Temmuz, s. 5.

tarihlerde Edirne’de görevde bulunduğu bilinmektedir⁷²⁹. Hatta Osmanlı gazete muhabirlerinin bu süreçte çok daha organize bir şekilde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Çatalca hattını müdafaa eden Osmanlı Ordusunun Edirne’ye doğru hareket etmesine karar verildiği zaman “ordu içerisinde bulunan matbuat-ı Osmaniye erkânı da” ordunun bu harekâtına “cesur bir asker gibi” eşlik ederek Edirne ve Kırklareli’nin istirdadına şahitlik etmiş “bu müjdeyi millet-i Osmaniyye” nakletmişti⁷³⁰.

Fotoğraf 15: Edirne Hatırası – Erkân-ı Matbuat-ı Osmaniye

Ortada seyahat kıyafetiyle: Hasan Bedrettin Bey [*Sabab*] sağdan sola, sandalyede ve yerde oturanlar: Hakkı Cemil Bey [*Tanin*], Sabri Bey [*Tanin*], Hilmi

729 “Ordumuzun Harekâtı”, **İkdâm**, No. 5901, 26 Temmuz 1913, s. 1; “Edirne’de Muhabir-i Mahsusamızın Telgrafları”, **İkdâm**, No. 5907, 1 Ağustos 1913, s. 1.

730 “Erkan-ı Matbuat-ı Osmaniye”, **Servet-i Fünûn**, No. 1164, 25 Eylül 1913, s. 468.

oğlu İsmail Hakkı Bey [Tasfir-i Efkâr), Falih Rıfkı Bey [*Tanîn*], ayakta duran: Macit Bey (*İkdâm*)

Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü II. Balkan Savaşını takip edebilmek için Osmanlı Hariciye Nezaretine gerçekleştirilen başvurularda I. Balkan Savaşına kıyasla önemli bir düşüş yaşanmıştır. Fakat hâl böyle olsa da II. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı bürokrasisinin yabancı muhabirlere karşı olan tutumunda çarpıcı bir değişiklikten söz edilebilir. Nitekim devlet, yabancı muhabirleri bu kez Trakya kırsalında bizzat misafir etmiş, uluslararası kamuoyunda oluşturulmak istenilen imaj doğrultusunda onlardan organize bir şekilde yararlanmaya çalışmıştır. Fakat bürokrasinin yabancı muhabirler özelinde derin bir değişim gösteren tutumuna geçmeden önce Trakya Bölgesi'nin II. Balkan Savaşı sonrasında Avrupa kamuoyunda oluşturduğu gündeme ve ardından da I. Balkan Savaşının bölgede meydana getirdiği izlere yakından bakmak yerinde olacaktır.

Hatırlanacağı üzere Felix Valyi'nin Viyana'da gerçekleştirdiği konferansta değindiği konuların başında Edirne meselesi yer almaktadır. Konu, Valyi tarafından gündeme getirildiği 1913'ün başından itibaren giderek artan bir ilgiyle tüm Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamış; Türk ve Müslüman dünyası da Edirne meselesi hakkında Osmanlı Devleti lehinde görüşler bildirerek çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Haydarabat Müslüman ahalisi de Valyi'nin, ahlaki, politik ve stratejik gerekçelerle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmasının gerekli olduğunu belirttiği Edirne hakkında aynı düşünceleri paylaşmakta ve bu doğrultuda bir kamuoyu oluşturmaktaydı. Nitekim 18 Ocak 1913 tarihinde Haydarabat Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kâtibi tarafından padişaha arz edilen telgrafa bakılacak olursa; Edirne'nin derhâl kurtarılması, bu uğurda harbe veya sulhe bir an önce karar verilmesi gerekmektedir⁷³¹. Yine 1913'ün Ocak ayı içerisinde Avrupa ve Osmanlı kamuoyunun temel gündemlerinden olan Edirne meselesi hakkında, Tahran Sefareti, sadrazama atfen bazı Avrupa gazetelerinde Edirne'nin ikiye bölüneceğini bildiren haberler hakkında bir rapor hazırlamıştı⁷³². İngiltere basınında yer alan haberlerde ise Londra Barış Konferansı sırasında Bulgaristan'ın Edirne'yi tekrar ele geçirmek için gösterdiği hassasiyete yer verilirken, Bulgarların Trakya Bölgesi'ndeki kuvvetlerini tahkim etmek üzere Sırbistan'ın bölgeye asker göndereceği yüksek sesle konuşulmaya başlanmıştı⁷³³. Tıpkı İngiltere gibi Viyana basını da Edirne meselesi hakkında benzer düşüncelerle bir kamuoyu oluşturma gayreti göstermiştir. *Wiener Tageblatt* gazetesi bu doğrultuda Edirne'nin Bulgaristan'a terk edilmesinin zorunluluğu hakkında bir dizi haberler yayımlamış, Viyana Sefirinin dikkatini çeken bu haberler Osmanlı hariciyesine rapor edilmiştir⁷³⁴. Valyi'nin düzenlediği konferans programlarına Viyana'dan başlaması bu noktada daha anlamlı bir hâle gelmekte-

731 BOA, HR.TO., 543/85.

732 BOA, HR.SYS., 2913/48; BOA, HR.SYS., 2086/90, BOA, BEO., 4137/310219.

733 BOA, HR.SYS., 2087/80.

734 BOA, HR.SYS., 29133; BOA, HR.SYS., 2086/54.

dir. Neredeyse tüm Avrupa başkentlerinin basınında yer alan bu haberler, uluslararası kamuoyunda o kadar etkili olmuştur ki; Halep vilayetine çekilen telgrafta Edirne'nin tekrar işgal edildiği haberlerinin yalan olduğu bildirilmiştir⁷³⁵. Almanya ise İngiliz ve Avusturya basınlarının aksine, Edirne meselesi özelinde Osmanlı Devleti'nin lehinde bir tutum sergilemiş⁷³⁶ fakat görülen o ki Almanya'nın bu tutumu Avrupa'daki genel kanıyı değiştirememiştir. Nitekim Londra Konferansı'na katılan Avrupa devletlerinin sefirleri, sulhun sağlanabilmesi için Edirne'nin Bulgaristan'a terk edilmesinin gerekliliğini ısrarla belirtmiştir⁷³⁷. Londra Konferansı'nın odak meselelerinden biri olan bu konu, Edirne'nin geri alınışının ardından da aynı vurgu üzerinden gündemde kalmaya devam etmiştir⁷³⁸. Sözelimi *Tanin* gazetesi 10 Ağustos 1913 tarihinde tam da bu noktada “Edirne İçin” başlığı altında “Beş asırdan beri sinesinde taşıdığı ecdadımızın yer aldığı Edirne, istirdat edilmiş iken tekrar gasp etmek isteyen adaletsiz Avrupa'nın şu haksız hareketleri karşısında her fedakârlık yapılacaktır.” ifadelerine yer vermiştir⁷³⁹.

Peki, Edirne'yi bu denli önemli kılan nedir? Hiç şüphe yok ki devletin ikinci başkenti olarak görülen, tarihî süreçte bir ordugâh merkezi olarak Osmanlı padişahlarının Avrupa istikametindeki seferlerinin başlangıç noktası olan bu şehir aynı zamanda Osmanlı Devleti adına duygusal bir anlam taşımaktaydı. Hatta bu duygusallık savaş zamanında yoğunluğunu giderek artırmıştır. Alman gazeteci Wilhem Feldmann'ın gözlemlerine bakılacak olursa, 1912'nin sonu ile 1913'ün ilk haftasında İstanbul basınında yer alan haberlerde Osmanlı atalarının ve sultanlarının kabirleri Edirne'de bulunmaktaydı ve bu nedenle şehir kesinlikle terk edilmemeliydi⁷⁴⁰. Bununla birlikte Edirne'nin Bulgarlar tarafından ele geçirilmesi halinde Gelibolu ve Çanakkale Boğazı'nda kontrol kaybedilecek, İstanbul'un da işgale uğraması an meselesi haline gelecekti. Tam olarak bu sebeplerden ötürü Edirne, gerek Osmanlı gerek Bulgaristan ve gerekse Avrupalı devletler adına önem taşımaktaydı.

Avrupa kamuoyunun büyük bir ilgi gösterdiği Edirne, Osmanlı kamuoyunun da temel gündemlerinden biri olmuştur. Savaşın ilk evresinde Osmanlı Devleti için bir “namus” meselesi haline gelen şehir, ilerleyen süreçte dönemin kamuoyun-

735 BOA, DH.SYS., 112/7.

736 BOA, HR.SYS., 2913/7.

737 BOA, HR.SYS., 2913/19.

738 Konferans hakkında daha fazla bilgi için bk. Necdet Hayta, **Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

739 “Edirne İçin”, *Tanin*, No. 1687, 10 Ağustos 1913, s. 1.

740 Edirne'de bir sultan mezarı bulunmadığını sadece iki şehzadenin medfun bulunduğunu bildiren Feldmann, sözde sultan mezarları meselesinin hafta boyunca kamuoyunda önemli bir yer işgal ettiğini belirtmektedir bk. Wilhelm Feldmann, *age.*, s.89.

da farklı tarihsel vurgularla ön plana çıkarılmıştır⁷⁴¹. Öyle ki Mehmet Şükrü Paşa kumandasındaki Osmanlı Kolordusunun Edirne’de verdiği mücadele Osmanlı kamuoyuna kimi zaman Plevne Müdafaası’nı hatırlatmış⁷⁴² kimi zaman da Edirne ile Mehmet Şükrü Paşa arasında kurulan “şehir-komutan” bağı üzerinden Kudüs ve Selahattin Eyyubi arasındaki benzerliğe atıfta bulunularak, bu savaşın aslında “hilal ile salib”in mücadelesi olduğuna değinilmiştir⁷⁴³. Şehrin Bulgar Ordusuna teslim edilmesinin ardından kamuoyunun Edirne’ye göstermiş olduğu ilgi azalmamış; Mehmet Şükrü Paşa’nın Edirne’de gösterdiği kahramanlık sayesinde Selanik’in Yunanistan’a tesliminde “namus-ı askerîye”ye sürüldüğü düşünülen kara lekenin temizlendiği sıklıkla ifade edilmiştir⁷⁴⁴. Bununla birlikte başta Edirne olmak üzere savaş sırasında müdafa mücadelesi verilen şehirlerde yaşanan travmatik durum sebebiyle “Namus-ı Osmaniye” koruyan son kale Edirne’ye dair romantik yaklaşımlar da geliştirilmiş; Rumeli’yi fetheden Süleyman Paşa Bolayır’dan, savaş meydanında şehit düşen I. Murat ise Kosova’dan bu şehirlere bakakalmıştır⁷⁴⁵. Fakat şehrin geri alınışının ardından Vali’nin de daha önce ifade ettiği gibi Edirne’nin Osmanlı Devleti’ne ait olduğuna dair Avrupa kamuoyunda bazı girişimlerde bulunulmuştur⁷⁴⁶. Hatta Edirne özelinde Trakya için “asıl mücadele” Edirne istirdat edildikten sonra başlamıştır denilebilir. Şehrin Osmanlı ve Türk olması gerektiğine dair Avrupa kamuoyu bağlamında girişilen bu mücadele “gerçek” galibiyetin açıkça cephe dışında elde edilebileceğini göstermektedir. Nitekim Edirne’nin geri alınmasının ardından başını İngiltere’nin çektiği Avrupa kamuoyunda, Osmanlı Devleti’ne karşı mevcut olan menfi tavır giderek tehditkâr bir hâl almaya başlamıştı. Öyle ki Osmanlı Devleti terk ettiği toprakları yeniden “işgal ederek” büyük bir risk almıştı ve Avrupa’nın en acil sorunu Türkleri Edirne’den çıkartmaktı. Nitekim Avrupalı güçlerin Babıaliye bu konuda baskı yapacağından şüphe dahi etmeyen İngiliz basını, Türklerin akılları varsa hiç vakit kaybetmeden ve pazarlık dahi etmeden şehri terk etmeleri gerektiğinden söz etmektedir⁷⁴⁷.

Osmanlı arşiv belgeleri de İngiliz basınının bu tehditkâr ifadelerini doğrulamakta ve meselenin Edirne henüz Bulgar Ordusu tarafından ele geçirilmeden başladığını göstermektedir. 29 Aralık 1912 tarihinde Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine bildirildiğine göre, Balkan Savaşı başladığında statükonun değişmeye-

741 “Namus-ı Osmaniye balkanlar karşısında son muhafaza eden kale.” bk. Celadet Ali Bedirxan, Kamiran Ali Bedirxan, **Edirne Sükûtunun İyüzü**, İstanbul 1329, s. 108.

742 “Şükrü Paşa”, **İkdâm**, No. 5784, 30 Mart 1913, s. 1.

743 “Edirne Sükûtu: Tafsilat-ı Mühimme”, **Alemdar**, No. 320, 29 Mart 1329, s. 1.

744 **Tasvîr-i Efkâr**, No. 710, 29 Mart 1913, s. 1.

745 Celâl Sâhir, “Millî Nâmus”, **Tanîn**, No. 1497, 31 Ocak 1913, s. 4.

746 “Edirne Türk Kalmalıdır”, **Tanîn**, No. 1693, 16 Ağustos 1913, s. 1.

747 Sevtap Demirci, **İngiliz Basınında Osmanlı’nın İki Büyük Krizi Bosna-Hersek 1908-1909 / Balkan Savaşları 1912-1913**, çev. Nilgün Engin, Tarihiçi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 84-85.

ceğini belirten Avrupa Devletleri, daha sonra “Balkanlar Balkanlılarıdır” görüşünü şiar edinmiştir⁷⁴⁸. Londra’da gerçekleştirilen barış görüşmeleri sırasında Osmanlı Devleti’nin teklifini kabul etmeyen Balkan müttefiklerinin, Edirne ve hatta Ege Adalarının terk edilmesinde ısrarcı olmaları üzerine Reşid Paşa 4 Ocak 1913 tarihinde olası bir taarruza karşı ordunun hazır bulundurulması gerektiğini bildirmişti⁷⁴⁹. Reşid Paşa’nın bu telgrafını birkaç gün arayla takip eden Osman Nizami Paşa’nın telgrafında ise Fransız sefirinin tıpkı Rusya sefiri gibi Edirne ve Ege Adalarının Balkan Devletlerine bırakılması için ısrarcı olduğu bildirilmekteydi⁷⁵⁰. 17 Ocak 1913 tarihine gelindiğinde Avrupa devletlerinin İstanbul sefirleri tarafından Osmanlı Hükûmetine verilen ortak notada, Edirne’nin Balkan Devletlerine terk edilmesi istenmekteydi⁷⁵¹. Fakat Avrupa Devletlerinin tüm bu ısrar ve dayatmalarına rağmen Kamil Paşa Hükûmetinin notaya karşı verdiği cevapta, Edirne’nin stratejik öneminin yanı sıra daha önce de değinildiği üzere devletin ikinci başkenti olduğu gerek ahali ve dinî yapıları gerekse tarihî açıdan bir İslam şehri olduğu belirtilerek, Osmanlı Hükûmetinin Balkan Devletlerine büyük araziler bırakmış olmasına rağmen başta Edirne olmak üzere şu andan itibaren hiçbir taviz verilmeyeceği bildirilmiştir⁷⁵².

I. Balkan Savaşı sonucunda sınırlarını diğer muharip devletlere göre daha fazla genişleten Bulgaristan, kısa bir süre sonra Romanya’nın da katılımıyla eski müttefikleriyle birden çok cephede yeni bir mücadeleye başlamıştı. I. Balkan Savaşı’ndan görece daha yorgun ayrılan Bulgaristan’ın kendisine karşı gerçekleştirilen böylesine geniş çaplı bir ittifaka karşı koyması neredeyse imkânsızdı. Üstelik I. Balkan Savaşı’nda ordusunun büyük bir kısmıyla tek bir yöne hücum eden Bulgaristan’ın, dört bir taraftan sarıldığı bir anda müdafaa düzeni halini alması da bir hayli zordu. Nitekim çok geçmeden, sınırları neredeyse Ege Denizi’ne kadar dayanmış olan Bulgaristan toprakları, Makedonya’dan başlayarak parçalanmaya başlamış; Osmanlı Devleti de kısa süre içerisinde kaybettiği Kırklareli, Edirne ve Dimetoka’yı sınırlarına dâhil etmişti. 10 Ağustos 1913 tarihinde Bulgaristan ve diğer Balkanlı devletlerin katılımıyla imzalanan Bükreş Antlaşması⁷⁵³ her ne kadar savaşı fiili olarak sona erdirmiş olsa da, bu durum Osmanlı Devleti için geçerli değildi. Nitekim bu savaş sonucunda Trakya bölgesinde kaybedilen topraklar, Osmanlı Devleti tara-

748 BOA, HR.SYS., 1980/1, s. 78.

749 BOA, HR.SYS., 2086/12.

750 BOA, HR.SYS., 2086/23.

751 BOA, MB., 900/61.

752 Kamil Paşa Hükûmetinin Avrupa Devletlerinin notasına karşı vermiş olduğu bu cevap Babtali Baskını ve ardından yaşanan hükûmet değişikliği nedeniyle taslak halinde kalmıştır bk. **Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları**, C 1, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 508-510.

753 Tefvik Bıyıklıoğlu, **Trakya’da Millî Mücadele**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1955, s. 73.

findan geri alınmış olsa dahi bu kazanım ancak Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile resmîyet kazanmıştır⁷⁵⁴. Dolayısıyla bu şehirlerin askerî anlamda yeniden ele geçirildiği 1913 Temmuz sonu ile resmen sınırlara dâhil edildiği 29 Eylül 1913 tarihleri arasında başta Edirne olmak üzere tüm Trakya'nın bir Osmanlı toprağı olduğuna dair çeşitli girişimlerde bulunulmuş ve bu doğrultuda Avrupa'da bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim *Tasfir-i Efkâr* İstanbul Atlaşması'nın, "Osmanlılar'la Bulgarlar arasında bir seneden beri pek muhtelif safahat ve eşkâl göstererek devam eden harb"ın ardından imzalandığını belirtmektedir. Hiç şüphe yok ki iki taraf arasındaki bu savaşın muhtelif türlerinden birini de kamusal mücadele teşkil etmekteydi⁷⁵⁵.

Bu amaca yönelik olarak Osmanlı Devleti tarafından Avrupa kamuoyunda ön plana çıkarılan ilk olgu, Bulgar Ordusunun başta Edirne olmak üzere Trakya'da gerçekleştirdiği "mezalim" olayları olmuştur. Edirne vilayetinde Türk, Rum, Ermeni ve Musevi katılımcılardan meydana getirilen "Edirne heyeti"nin görevi de tam olarak buydu. Heyet, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den aldığı talimat uyarınca "Edirne'nin Osmanlı idaresinde kalması için düveli muazzama nezdinde teşebbüs-te bulunmak ve Edirnelilerin Osmanlılığa bağlılıklarını göstermek için iki grup halinde Avrupa'da seyahatler" gerçekleştirecekti⁷⁵⁶. Heyetin bu noktadaki ikna ve izah çalışmalarının önemli bir bölümünü de "Edirne'nin Bulgar elinde kaldığı sürede icra edilen mezalim ve vahşetleri protesto etmek" meydana getirmekteydi⁷⁵⁷. Heyet bu doğrultuda Petersburg, Berlin, Viyana, Londra, Roma ve Paris'i ziyaret ederken Viyana'da iki gruba ayrılarak çalışmalarını hızlandırmıştır⁷⁵⁸. Heyetlerin seyahatleri sırasında merkeze bildirdikleri raporlar incelendiğinde, heyet mensuplarının gerekli temaslarda bulunmak için gittikleri başkentlerde resmî bir şekilde karşılandığı, ardından bürokratik yetkililerle görüşmelerin gerçekleştirildiği ve son olarak heyet reisinin başkentten ayrılmadan önce, ülke kamuoyuna hitaben bir beyanatta bulunduğu, böylece meselenin tavandan tabana kadar geniş bir etki uyandırmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır⁷⁵⁹. Bununla birlikte Edirne heyeti bu bağlamdaki çalışmalarını İstanbul'da da sürdürmüştür. Nitekim 1913'ün Ağustos ayında Ermeni Patrikhanesi'ne gerçekleştirilen ziyarette Edirne mebusu ve heyet başkanı Faik Bey, Ermeni patriğine Bulgarların Edirne'de gerçekleştirmiş olduğu mezalimlerden bahsederken bu "vahşiyane" sadece Müslümanların değil birçok Ermeni'nin de ma-

754 Ömer Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", **Çağdaş Türk Diplomasisi; 200 Yıllık Süreç**, Ankara 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 251-252.

755 "Bize Edirnemiz'i Kazandıran, Tarih-i Osmaniyeye Sahife-i İtilâ Açan İstanbul Sulh Muahedenamesi Dün İmza Edildi", **Tasfir-i Efkâr**, No. 886-87, 30 Eylül 1913, s. 1.

756 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C 1, Ankara 1992, s. 71.

757 "Edirne Heyet-i Mahsusası", **Tanîn**, No. 1687, 10 Ağustos 1913, s. 1.

758 "Edirne Heyetleri", **Servet-i Fünûn**, No. 1163, 18 Eylül 1913, s. 441.

759 **BOA**, HR.SFR.1.,170/51.

ruz kaldığının altını çizmiştir⁷⁶⁰. Bu noktada heyet içerisinde yer alan gayrimüslim karakterlerin en önemli misyonunun, gerek uluslararası kamuoyunda gerekse yerel cemaatler bağlamında meselenin millî bir zaviyeden ziyade daha geniş bir zeminde meşrulaştırılma amacına hizmet ettiği söylenebilir.

Bunun yanında İstanbul Fransa Sefirinin 10 Şubat 1913 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektuba bakılacak olursa, İstanbul'daki tanınmış gazetecilerden *Sabah* gazetesi Direktörü Kelekyan, *İkdâm* gazetesi Direktörü Ahmed Refit Bey ve Lütfi Beyler son günlerde Balkanlı müttefiklerin gerçekleştirdikleri mezalimleri konu alan bir broşür hazırlamaktadır⁷⁶¹. Osmanlı Devleti bu türden girişimlerin yanında konu hakkında bürokratik hamlelerde de bulunmuştur. İngiltere Sefiri Tevfik Paşa'nın 8 Ocak 1913 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektuba göre; Edirne'de Müslümanlar ile birlikte yaşayan Hristiyanlar ve yabancı konsolosların yaşadığı açlık bir insanlık ayıbıydı fakat ne olursa olsun Edirne, Bulgar Ordusuna teslim edilmeyecekti⁷⁶².

8.3.1. II. Balkan Savaşı Sonrası Trakya Bölgesi'ndeki Yabancı Muhabirler ve Faaliyetleri

Osmanlı bürokrasisinin bu doğrultudaki teşebbüslerinden biri de yabancı muhabirlerin devlet lehinde gerçekleştireceği faaliyetler üzerine kurgulanmıştır. Daha önce de değinildiği gibi I. Balkan Savaşı sırasında yabancı muhabirlerin cep-hede Osmanlı Ordusu ile birlikte görevde bulunma koşullarını bir nizamname ve nizamnameye getirilen ek tedbirler ile belirleyerek, muhabirler üzerinde askerî bir sansür uygulayan devlet, II. Balkan Savaşı sonrasında bu tutumunu tamamıyla terk etmiştir. Öyle ki savaşın başlangıcında uygulanan askerî sansür politikasının bir nesnesi olan yabancı muhabirler, II. Balkan Savaşı sonrasında ise devletin Avrupa kamuoyunda oluşturmak istediği imajı ve sınırlarına yeniden dahil ettiği şehirlerin kendine ait olduğunun tarihsel meşruluğunu tesis eden en önemli özne haline gelmişlerdir.

Trakya Bölgesi, 1913'ün Ağustos ayından itibaren pek de alışık olmadığı bir hareketlilik yaşamaya başlamıştır. Nitekim henüz birkaç ay öncesine kadar harp sahasına giriş birçok protokolün yerine getirilmesine bağlanan yabancı muhabirler, bu tarihten itibaren âdeta bölgeye akın etmeye başlamıştır. Öyle görünüyor ki Osmanlı Devleti'nin bu noktadaki planı; I. Balkan Savaşı sırasında başta Edirne olmak üzere Trakya Bölgesi'nde vuku bulan yağma, tecavüz ve özellikle de mezalim gibi olguların Avrupa kamuoyunda görünürlüğünü artırarak bu bağlamda bir gündem oluşturabilmektir. Bu doğrultuda yapılması gereken şey ise oldukça açıktı.

760 “Edirne Heyet-i Mebusası”, *Tanîn*, No. 1683, 6 Ağustos 1913, s. 1.

761 *NS Turquie*, IV. Mikrofilm, s. 8622.

762 *NS Turquie*, II. Mikrofilm, s. 8620.

Mesleki kimlikleri doğrultusunda birer Osmanlı taraftarı olduğu bilinen yabancı muhabirlerin Trakya Bölgesi'nde incelemelerde bulunmalarının önu açılarak yukarıda değinilen olgulara tanıklık etmelerine uygun bir zemin hazırlamaktı. Osmanlı bürokrasisinin II. Balkan Savaşı sonrasında yabancı muhabirler bağlamında gösterdiği bu tutum değışikliğine dair arşiv kayıtları birçok örnek sunmaktadır. Fakat bu noktada örneklendirmelerde bulunmadan önce belgelerde yer alan kavram farklılaşmalarına bakıldığında dahi bu durum açıkça tespit edilebilmektedir. Öyle ki I. Balkan Savaşı sırasında yabancı muhabirler ile sıkça anılan “yasak, izin verilmez” gibi ifadelerin yerini II. Balkan Savaşı sonrasında “istirahat, teshilat, muavenet ve hürmet” gibi ifadeler almıştır.

Bu noktada yabancı muhabirlerin bölgede yapacağı gezi ve incelemelerin başta Edirne Sarayı Mevkisine odaklandığı görülmektedir. Nitekim 9 Eylül 1913 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Edirne vilayetine iletilen yazıda, Paris basınından *Lateranel Politik* ve *Radikal* gazeteleri muhabiri Mösyö Mera'nın Fransa Sefiri Mösyö Bombar'ın tavsiyesi üzerine yardımcısı Jul Vani ile birlikte şehir civarında birtakım gezi ve incelemelerde bulunacağı belirtilmiştir. Dâhiliye Nezareti, bu doğrultuda Edirne Belediyesi'nden Mösyö Mera'ya bu süre içerisinde gerekli kolaylıkların gösterilmesini istemiştir. Nezaret bununla birlikte, adı geçen muhabire gösterilmesini istediği kolaylığı sadece mahallî idareden talep etmekle kalmamış aynı şekilde şehirdeki askerî makamlardan da ilgili muhabire bu doğrultuda yardımda bulunulmasını talep etmiştir. Öyle ki nezaretin bu yazısı, “Edirne Onuncu Kolordu-yı Hümayun Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Beyefendi”ye de iletilmiş ve kendisinden Mösyö Mera'nın bu seyahati için bir otomobil tahsis etmesi dahi istenmişti⁷⁶³. Bu noktada savaş başladığı sırada Trakya kırsalındaki gözlem alanını genişletebilmek adına bir araba kiralamak isteyen Bartlett'in başından geçenlere bakılacak olursa, iki dönem arasındaki sözü edilen farklılık açık bir şekilde görülebilmektedir⁷⁶⁴. *İkdâm* gazetesi Edirne muhabiri Macit'in 3 Ağustos 1913 tarihinde, şehir ve civarında meydana gelen hadiselerle ilgili bilgiler, şehre gelen yabancı gazete muhabirlerinin planlı bir organizasyon dâhilinde misafir edildiklerini ve incelemeleri sırasında Dâhiliye Nezaretinin talep ettiği gibi kendilerine gerekli kolaylıkların sağlandığını göstermektedir. Muhabirin, 2 Ağustos akşamı saat 18.15'te ilettiği telgrafa bakılacak olursa; trenle Edirne'ye gelen yabancı gazete muhabirleri, otomobilleriyle Kırklareli'ye gitmiş ve bölgede incelemelerde bulunmuştu. Hatta bu gezi sırasında Matbuat-ı Umûmî Müdürü Rauf Bey de otomobiliyle yabancı muhabirlere bir saat kadar eşlik etmişti. Aynı günün akşamında ise Rauf Bey tarafından Kırklareli'den dönen yabancı muhabirlerin şerefine mükemmel bir yemek verilmişti⁷⁶⁵. II. Balkan Savaşı sonrası Edirne'de yabancı muhabirler için verilen “mükemmel” yemekten bahsetmişken aynı muhabirler için I. Balkan Savaşı sıra-

763 BOA, DH. MTV., 24/90.

764 Bartlett'in cepheye gitmeden önce bir araba temin edebilmek adına başından geçenler için bk. E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 79-82.

765 “Edirne'de”, *İkdâm*, 3 Ağustos 1913, No. 5909, s.1.

sında hazırlanan nizamnamede onların Edirne taraflarına hareket etmelerinin yasaklanmış olduğunun altını bir kez daha çizmek yerinde olacaktır.

Fransız muhabir Mösyö Mera'ya gösterilen bu tutumun bir benzeri, aynı tarihlerde Romanya'da yayımlanan Edverol ve Diminyata gazeteleri muhabiri Mösyö Nikos Brunston için de sergilenmiştir⁷⁶⁶. Nitekim Kalas Şehbenderliğinin bildirdiğine göre; bir "Osmanlı muhibbi" olan Brunston'un Edirne'de gerçekleştireceği inceleme ve seyahatlerde herhangi bir sorun yaşanmaması için Dâhiliye Nezareti tarafından ilgili idari ve askerî yetkililere Brunston'a gerekli kolaylığın gösterilmesi hususunda bilgilendirmeler yapılmıştır⁷⁶⁷.

Trakya Bölgesi'nde incelemelerde bulunan bir diğer gazete ise Alman basınından Kölnische Zeitiung'tur. Gazetenin muhabiri Mösyö Levi Mozel arkadaşlarıyla birlikte Keşan'da gerçekleştirdikleri incelemelerde; "Bulgarların harabeye çevirdikleri İslam ve Rum hân mânlarının (ev, bark, ocak) enkazını görmüştü." Muhabirler bölgede gerçekleştirdiği incelemelerde tanıklıklara da başvurmuş, "memleketin ileri gelen Rum tebaasından Canatu ve Aleksandır Tiryanide Filidis'in ifadelerinden hareketle "hükûmet-i askerîyenin vaziyet-i adilenesi"ne dair bilgiler elde etmişlerdir⁷⁶⁸.

Times gazetesi muhabiri Mösyö Kennedy'in, yardımcısı Hermes ile Edirne'de gerçekleştirmeyi planladığı gezi ve incelemelerde de Dâhiliye Nezaretinin tutumu diğer örnekler ile paralel şekilde seyretmiştir⁷⁶⁹.

II. Balkan Savaşı'nın ardından bölgede görülen bu hareketlilik, her ne kadar Edirne ve civarında yoğunluk kazanmış olsa da General H. Wilson ile Sir Charles Hunter, Edirne ile beraber Kırklareli ve Lüleburgaz'ı da içerisine alan geniş kapsamlı bir inceleme gezisi gerçekleştirmişlerdir⁷⁷⁰.

Mürefte Kazası Kaymakamlığına 7 Eylül 1913 tarihinde *Novoe Vremya* gazetesi muhabiri Athanase Pailsios adına, Dâhiliye Nezareti tarafından yapılan bilgilendirme ise bu bağlamda tespit edilen bir diğer gezi incelemesidir⁷⁷¹.

766 Balkan Savaşlarının Rumen basınına yansımaları hakkında kısa bir çalışma için bk. Raluca-Simona Deac, "Tales of the Balkan Wars (1912-1913) in the Romanian Press, Universal Newspaper", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, ed. Mustafa Türkeş, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 783-799.

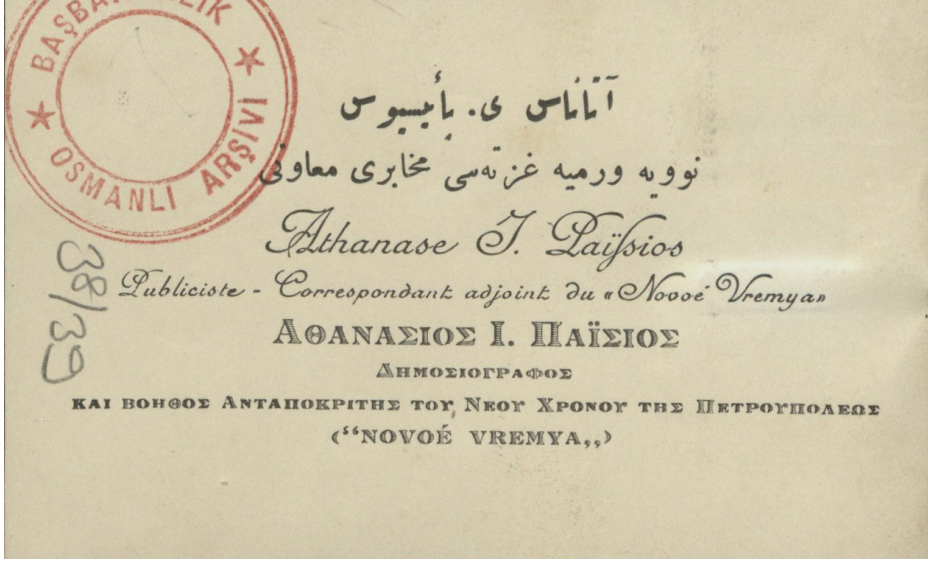
767 **BOA**, DH. MTV., 24/93.

768 **BOA**, DH.MUİ., 167/20.

769 **BOA**, DH.KMS., 2-3/1.

770 **BOA**, DH.MTV., 24/96.

771 **BOA**, DH. MTV., 38/39, s. 1; **BOA**, DH. MTV., 38/39, s. 2.

Belge 12: Bölgede incelemelerde bulunan Athanese Pailsios'un kartviziti. (BOA, DH MTV., 38/39, s.2).

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı sırasında Trakya Bölgesi'nde yaşanan bu olayları basın üzerinden Avrupa kamuoyunun gündemine taşıyabilme çabası, meydana getirdiği etki bir yana bırakılırsa, amacına ulaşmış gibi gözükmektedir. Nitekim 16 Ağustos 1913 tarihinde Edirne ve civarında incelemelerde bulunulacağı bildirilen Bartlett, 20 Ağustos 1913 tarihinde mensubu olduğu *Daily Telegraph* gazetesinde "Terrible Reports by a Russian Official" başlığı ile bir makale yayımlamıştır. Bartlett, bir Rus subayının raporundan hareketle kaleme aldığı makalede, Sarayıçi bölgesinde 15.000 asker ile 5.000 sivilin esir edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte aynı makale, daha sonra İttihat ve Terakki'nin yayın organlarından olan *Le Jeune Turc* adlı dergide de 26/27 Ağustos 1913 tarihinde yayımlanmıştır⁷⁷². Bartlett bölgedeki incelemelerine devam ederken bir sonraki durağı Ortaköy olmuştur. Otomobil ile gerçekleştirdiği seyahatin ardından köy ve civarında gözlemlerde bulunan Bartlett, daha sonra köyde toplanan ahalinin tanıklıklarını dinlemiş ve notlarına eklemiştir. Akabinde kaza kaymakamının yanına giden Bartlett, ahalden dinlediği insanlık dışı olayların fotoğraflarını da almış olup "bu mezalim ve vahşeti Avrupa efkâr-ı umumîyesine vaz edeceğini" beyan etmiştir⁷⁷³.

⁷⁷² Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC 1914, s. 109-223; İlker Alp, "1912-1913 Balkan Savaşlarında Edirne'nin Sükûtu ve Yaşanan Facialar," *Karadeniz Araştırmaları*, S 60, Ankara 2018, s. 22.

⁷⁷³ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S 89, Ankara 1989, s. 90-94.

Edirne ve civarında incelemelerde bulunan *Novoe Vremya* gazetesi muhabiri de bölgede meydana gelen “Bulgar mezalimine” dair gözlemlerini yayımlarken⁷⁷⁴, muhabirin yayımlanan telgrafları Hariciye Nezareti tarafından da takip edilmiştir⁷⁷⁵. *Illustration* dergisi ressamı İngiliz Georges Scott da Edirne’nin Bulgar kuşatma ordusu tarafından teslim alınmasının akabinde Sarayıçi bölgesinde gerçekleştirdiği gözlemlerin ardından kaleme aldığı çalışmalarla, Avrupa kamuoyunu şehirde meydana gelen esaret ve ölüm olayları hakkında bilgilendirmiştir⁷⁷⁶.

Bunun yanında arşiv belgeleri bölgede Bulgar Ordusu tarafından gerçekleştirilen mezalimi konu edinen makalelerin sadece sahada araştırma yapan muhabirler tarafından kaleme alınmadığını göstermektedir. Daha önce de değinildiği üzere, Edirne’nin bu süreçte uluslararası bir mesele haline gelmesi, konunun Avrupa basınında aynı nispette gündemde kalmasını sağlamıştır. Öyle ki Fransız muhabirler Mille ve Veriye’nin Edirne’de meydana gelen Bulgar mezalimini konu edinen üç sayfalık telgrafları 8 Ağustos 1913 tarihinde *Liberte* gazetesinde kamuoyu ile paylaşılmıştır⁷⁷⁷. Yine Bükreş Sefiri Sefa Bey, Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa’ya yazdığı telgrafta Bulgarların Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği mezalimin Romanya resmî gazetesi *La Politique*’de 22 Ağustos 1913 tarihinde yayımlandığını belirtmektedir⁷⁷⁸.

8.3.2. Ellis Ashmead Bartlett Örneğinden Bürokrasi ve Yabancı Muhabirler

I. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Doğu Ordusu içerisindeki yabancı savaş muhabirlerinden sorumlu olan sansür memuru Binbaşı Vasfi Bey, Kasım ayının sonunda İngiliz gazeteci Bartlett’a, Osmanlı Devleti’nin Avrupa basınında yeteri kadar desteklenmediğinden bahisle gazetelerin birçoğunun devlet aleyhinde haberler yaptıklarına değinmiştir. Bu doğrultuda Nazım Paşa ile bir görüşme yapacağını bildiren Vasfi Bey, yapılacak yeni düzenlemelerle bundan böyle sadece devlet menfaatlerini gözeten muhabirlerin ordu ile birlikte bulunabileceğini, geçmişte devlete karşı muhalif bir tutum takınmış olan muhabirlerin ise ya İstanbul’da tutulacağını ya da ülkeye hiçbir zaman alınmayacağından bahsetmiştir. Vasfi Bey’in bu ifadeleri her ne kadar kesin ve keskin gibi gözükse de meselenin tam olarak bu doğrultuda çözüme kavuşturulduğunu söylemek oldukça güçtür⁷⁷⁹. Nitekim Vasfi Bey’in bu

774 BOA, HR.SFR.1.,170/67.

775 BOA, HR.SFR.1.,170/39.

776 *L’illustration*, No. 3660, 19 Nisan 1913, s. 348-349; Georges Scott, *Dans les Balkans, 1912-1913. Récits et visions de guerre. Tableaux et croquis de route rapportés par Georges Scott*, Paris 1913, s. 7, 59, 91.

777 BOA, HSDHADB., 2/55, s. 9-1; 9-2; 9-3.

778 BOA, HR.SYS., 2917/64.

779 E. Ashmead Bartlett, *age.*, s. 296-297.

ifadeleri sarf ettiği İngiliz gazeteci Bartlett'a karşı sergilenen tutum, devlet bürokrasisinin bu noktada çok daha pragmatik bir yol tercih ettiğini göstermektedir.

Avrupa basını içerisinde I. Balkan Savaşına en çok ilgiyi gösteren İngiliz matbuatının, II. Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında da oldukça aktif olduğu görülmektedir. Nitekim I. Balkan Savaşını Osmanlı Doğu Ordusu ile birlikte genel karargâhtan takip eden Bartlett, II. Balkan Savaşının ardından *Times* gazetesi muhabiri Mösyö Steed ile Edirne bölgesinde birtakım incelemeler gerçekleştirmiştir. Bartlett ve Steed'e gerekli kolaylık ve yardımların gösterilmesi adına daha önceki örneklerde olduğu gibi ilgili makamlara bilgilendirmelerde bulunulmuştur⁷⁸⁰.

Fakat Dâhiliye Nezareti tarafından Bartlett'a gösterilen bu ilgiyi diğer muhabirlerden ayrı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Osmanlı bürokrasisinin yabancı muhabirler bağlamında gösterdiği tutumdaki değişimin en açık örneklerinden biri Bartlett'tır. Bartlett, 6 Şubat 1913 tarihli *Daily Telegraph* gazetesinde Osmanlı Ordusunun Gelibolu hattında Bulgar Ordusu ile girdiği mücadelede mağlubiyetler alarak bölgedeki gücünün zayıfladığını belirttiği bir makale yayımlamıştır⁷⁸¹. Bunun üzerine Bartlett, Hariciye Nezareti Siyasi İlişkiler Müdürü Sait Halim Paşa tarafından, Sir G. Louthier aracılığıyla resmî bir uyarıya muhatap tutulmuştur. Kendisine bu gibi yalan ve kasıtlı haberlerin ülke çıkarlarını olumsuz şekilde etkilediği belirtilerek "Mr. Ashmead Bartlett'ın bundan böyle gazetesinde bu tür yayımlar yapmaması konusunda uyarılması" istenirken, bu yayımların tekrarının yaşanması durumunda ise Sait Halim Paşa tarafından Louthier'e "büyük bir üzüntü ile belirtmek isterim ki ilgili şahsa karşı gerekli önlemlerin alınacağı" ifadeleri aktarılmıştır⁷⁸². Hâl böyleyken Bartlett, Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar kaleme almaya devam etmiş ve 25 Mart tarihine gelindiğinde bu kez de İstanbul Muhafızlığının ikazı ile karşılaşmıştır⁷⁸³.

Fakat Şubat ayından Ağustos ayına gelindiğinde bu durum Bartlett özelinde de görüldüğü üzere tamamen tersine dönmüştür. Nitekim İngiliz gazeteci II. Balkan Savaşı sonrasında Trakya'ya gönderilirken "Ashmead Bartlett'ın İngiltere'nin en önemli gazetecilerinden biri olduğuna" vurgu yapan Dâhiliye Nezaretinin bu noktadaki amacı açıkça görülmektedir⁷⁸⁴.

780 BOA, DH. MTV., 38/53.

781 "The Fighting in Gallipoli Turks Lose 5.000 Men", *The Northern Whig*, No. 32.614, 7 Şubat 1913, s. 12.

782 BOA, HR.İD., 1431/29.

783 BOA, BEO., 4157/311720, s. 1.

784 BOA, DH. MTV., 38/53.

Tablo 3: II. Balkan Savaşı Sonrası Trakya Bölgesi'nde İncelemelerde Bulunan Yabancı Muhabirler			
Muhabir	Gazete	Ülke	İnceleme Yaptığı Bölge
Mösyö Mera	Laternal Politik e Literor	Fransa	Edirne
Mösyö Nikos Brunston	Edverol ve Diminyata	Romanya	Edirne
Mösyö Levi Mozel	Kölnische Zeitung	Almanya	Keşan
E. Ashmead Bartlett		İngiltere	Edirne
Mösyö Kennedy	The Times	İngiltere	Edirne
General H. Wilson ve Sir Charles Hunter	The Times	İngiltere	Edirne Kırklareli - Lüleburgaz
Georges Scott	Le Matin	Fransa	Edirne Sarayıçi
Athanese Pailsios	Novoe Vremya	Rusya	Mürefte

8.4. Görsel Propaganda: Mezalim Fotoğraflarının Avrupa Basınına Servis Edilmesi

Mağlupların tarihyazımının, kendilerini tanımlayan tecrübenin tahmin etiklerinin dışında gerçekleşmesi sebebiyle farklı bir seyir aldığı ifade eden Wolfgang, mağlupların geçmişi tanımlamak için çok daha zahmetli bir ispat yükü ile mükellef olduğuna değinir. Wolfgang bu tespitinin ardından mağlup milletlerin kılıcı kalemle değiştiğini ifade ederek, mağlubiyeti entelektüel düşünün bitmek tükenmek bilmeyen bir kaynağı olarak yorumlar⁷⁸⁵. Daha önce değinildiği gibi Osmanlı bürokrasisi de I. Balkan Savaşının ardından Trakya Bölgesi'nde yaşananları tanıklıklar, raporlar ve görsel ürünler aracılığıyla bu türden bir “ispat” teşebbüsünde bulunmuştu. Özellikle görsel ürünler noktada geniş çaplı gönderilere sahiptir. Zafer Toprak, Balkan Savaşlarında intikam ve ötekileştirme kavramları üzerinden, kitleleri mobilize edebilmek adına heykel ve resim başta olmak üzere görsel malzemenin önemine odaklandığı çalışmasında, okuryazar olmayan bir kitlenin siyasal toplumsallaşmasında bu ürünlerin oldukça önemli bir rol oynadığına değinmektedir. Balkan Savaşlarına katılan ülkeler de bu süreçte ilk kez propagandif yönlü bir görsellik üretim sürecine başlamıştır⁷⁸⁶.

Bu noktada görselliğin Osmanlı Devleti'nde gösterdiği gelişim üzerinde kısaca durulabilir. II. Meşrutiyet'in beraberinde getirdiği özgürlükçü atmosfer, hiç şüphe yok ki basın üzerinde de benzer bir ortam meydana getirmişti. Öyle ki 30 yıl aradan sonra gazeteler ilk kez bu dönemde sansürsüz yayın yapmaya başlarken⁷⁸⁷ bu ortamda yayımlanan gazete ve dergilerin sayısında da kayda değer bir artış göze çarpmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanını takiben ilk 45 gün içerisinde gazete yayımlamak için resmî başvuruda bulunanların sayısı 200'ü geçerken⁷⁸⁸, gayrimüslim cemaatlerin de bu süreçte hayli etkin bir şekilde süreli yayıncılığa dâhil oldukları görülmektedir. II. Meşrutiyet'in basını üzerindeki etkisinin açık bir şekilde takip edilebileceği noktalardan biri de bu yayımlarda yer almaya başlayan görsel ürünlerdir. Sözgelimi kadın, özellikle I. Balkan Savaşına kadar genellikle din mefhumu içerisinde “örtük” bir nesne konumundayken bu dönemde “açık” bir özne haline gelmeye başlamıştır. Kadın, savaşın topyekûn bir hâl aldığı bu süreçte ordu adına

785 Yahya Kemal Taştan, **Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 44.

786 Zafer Toprak, “Balkan Harbi, İntikam ve ‘Ötekileştirme’ Süreci,” **Toplumsal Tarih**, No. 228, İstanbul 2012, s. 50-51.

787 Server R. İskit, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, Kısım IV, Ülkü Matbaası, İstanbul 1939, s. 75.

788 M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 1978, s. 287-288.

ekonomik, sıhhi ve lojistik destek sağlamakla birlikte⁷⁸⁹ gerçekleştirdikleri konferanslarla da toplumsal bir karakter haline bürünmüştür⁷⁹⁰. Kadın kimliğindeki bu seyrin bir benzeri, eş zamanlı olarak muharip Balkan devletlerinin kamuoyunda da takip edilebilir. Özellikle soylu kadınların savaş sırasında başta doktor ve hemşire olmak üzere çeşitli gönüllü hizmetlerde bulunması, prenseslerin cepheye kadar iştirak etmesi bu bağlamda ön plana çıkan örneklerdir⁷⁹¹. Bununla birlikte Balkan Savaşları başta kadın olmak üzere din, namus ve insaniyet gibi mefhumlara gönderilerde bulunan birçok görsel ürünün propaganda amacıyla kullanılmaya başlanmasına zemin hazırlamıştır⁷⁹². Fakat bu noktada Toprak'ın ileri sürdüğü kavramsal çerçeveye geçmeden önce savaş sırasında başvurulmuş görsel propagandanın en önemli vurgularından olan mezalim olgusuna değinmek yerinde olacaktır. Mezalim propagandası bir terim olarak 20. yüzyıldan itibaren muharip devletlerin basın üzerinden en sık başvurduğu kamuoyu gönderilerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı'nda tanıştığı bu uygulama, Balkan Savaşları sırasında bürokrasinin önemli mesai harcadığı konulardan biri haline gelmiştir. Osmanlı bürokrasisi, bu mesaiyi hem muharip devletlerin uluslararası kamuoyunda oluşturduğu propagandayı engellemek hem de aynı doğrultuda gerek iç gerekse uluslararası kamuoyunda aynı propagandayı sürdürmek üzere iki şekilde gerçekleştirmiştir. Sözelimi Bulgaristan, sahip olduğu haber ajansları aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin sivillere karşı savaş suçu işlediğine dair Avrupa basınında etkili bir mezalim propagandası yürütmüş; Hristiyan erkeklerin zorla sünnet edildiği, Osmanlı Ordusunun kadın ve çocuk ayırt etmeden bölge halkını acımasızca katlettiğine dair etkili bir algı oluşturmuştur⁷⁹³. Bulgaristan resmî makamları bu doğrultuda Avrupa basınının önde gelen gazetelerine hatırı sayılır maddi yardımlarda bulunmakla birlikte diplomatik girişimlerle de takip ettiği bu propagandaya dair kontrol

789 Seçil Karal Akgün, "Balkan Savaşlarının Türk Kadın Kimliğine Etkisi", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, ed. Mustafa Türkes, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 1093-1104; Yunus Emre Tekinsoy, "Balkan Savaşlarında Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, C 2, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 1005-1020.

790 Şefika Kurnaz, **Balkan Savaşlarında Kadınlarımız**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

791 "Queen Helena And Princess Alice May Nurse Wounded In Balkan War", **The Toppeka Daily State Journal**, 5 Kasım 1912, s. 6; "Women Playing Part in War of the Balkans-Members of Nobility in Field as Doctors, Nurses and Aids", **The Sun**, vol. LXXX, No. 78, 17 Kasım 1912, s. 5; "Princess, Andrew of Greece at Front", **The Sun**, vol. LXXX, No. 78, 17 Kasım 1912, s. 5.

792 **Alâm-ı İslam Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşetleri, İslamiyetin Enzâr-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1329, s. 85.

793 **BOA**, HR.SFR.3., 664/2; **BOA**, HR.SFR.3., 662/88. Bu türden yayımlar dönemin İngiliz basınında da kendisine yer bulmuştur bk. **BOA**, HR.SFR.3., 663/5.

edilebilir bir bilgi ağı tesis etmiştir⁷⁹⁴. Bulgaristan tarafından takip edilen bu propagandaya karşı, Osmanlı resmî makamları da İstanbul'da bulunan Batılı muhabirleri, Bulgar Ordusunun Müslüman ahaliye karşı gerçekleştirdiği toplu katliamları gazetelerine bildirmeleri için teşvik etmiştir. Binbaşı İzzet Bey de bu doğrultuda yabancı muhabirlere Karadağ Ordusunun ele geçirdiği köylerdeki Müslümanları toplu bir şekilde katlettiğini belirtmiş fakat bir kaç gün sonra İngiltere basınında çıkan haberlerin İzzet Bey'in salık verdiği bilgilerin aksini belirttiği göz önüne alınırsa, Osmanlı bürokrasisinin bu girişimleri tam anlamıyla başarıya ulaşmamıştır. Nitekim Bartlett da, İzzet Bey'in bu girişimlerini planlı bir organizasyon olmaktan öte günü kurtarmaya yönelik dar görüşlü politikalar olarak değerlendirmektedir⁷⁹⁵. Öte yandan Osmanlı Doğu Ordusunun Pınarhisar-Vize hattında verdiği mücadelede başı çeken Cemal Paşa da savaş süresince birkaç sosyalist gazete haricinde Avrupa ve Amerikan gazetelerinin "Türklerin uğradığı haksızlık ve katliama" dair tek bir kelime yazmadıklarını belirtmektedir⁷⁹⁶.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere muharip devletlerin bu türden bir propaganda sürdürmelerinin sebebi, ülke içerisinde düşmana karşı nefret duygusunu harekete geçirmek, uluslararası bağlamda da vermiş olduğu mücadelenin haklılığını ortaya koyarak, muharip olmayan devletlerin kamuoyunu kendi yanına çekmektir. Nitekim bu vurgu üzerinden Osmanlı kamuoyuna yönelik birçok broşür yayımlanmış, dönemin gazeteleri "Bulgar Vahşetleri" başlığı altında tanıklıklara dayalı sütunlar meydana getirmiştir⁷⁹⁷. Hazırlanan broşürlerin İstanbul'un yanı sıra taşra bölgelerine de ücretsiz bir şekilde dağıtılmasıyla bu propagandanın etki alanı genişletilmiştir⁷⁹⁸. Bu doğrultuda 1913 yılında "parasız dağıtılır" ibaresiyle yayımlanan Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu⁷⁹⁹ ile Müslüman ve Türklere⁸⁰⁰ başlıklı broşürler ilk basılı propagandif ürünler arasında yer almaktadır.

794 İakovos Michalidis, agm., s. 5-6.

795 Eyal Ginio, "Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913), Awakening from the Ottoman Dream", **War in History**, vol. 12, No. 2, 2015, s. 160; Bartlett, **age.**, s. 36.

796 Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2017, s. 89.

797 "Bulgar Vahşeti", **Cenin**, No. 1469, 14 Ekim 1912, s. 2; "Bulgar Vahşeti", **Cenin**, No. 1476, 20 Ekim 1912, s. 4; "Bulgar Vahşetleri ve Mezalim Vesikalar", **Tanin**, No. 5907, 1 Ağustos 1913, s. 1; "Bulgar Vahşileri Tarafından Katledilen Esirlerimiz", **Tanin**, No. 5928, 22 Ağustos 1913, s. 1.

798 Y. Doğan Çetinkaya, "Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire During Balkan Wars (1912-1913)", **International Journal of Middle East Studies**, vol. 46, 2014, s. 764.

799 **Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu**, İstanbul 1913.

800 **Müslüman ve Türklere**, 1913 [byy.].

Dönem içerisinde “mezalim” olgusu üzerinden vurgulanan bu sembolizm, savaşın farklı evrelerinde çeşitli karakter ve figürlerle de ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda dönemin İstanbul basını ile propaganda kitaplarında yazılı ve görsel olarak üretilen birtakım karakterler üzerine odaklanmak yerinde olacaktır. Sözelimi yukarıda da değinildiği üzere kadın, intikam ve propaganda kesişiminde istenen toplumsal mobilizeyi sağlayabilecek bir motivasyon kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda başta *Kırmızı Siyah Kitap* olmak üzere dönemin propaganda yayımlarında kadın figürü belirtilen bu kesişim kümesini doldurabilmek adına sıkça kullanılmıştır. Kadın, bu dönemde Müslüman halkın tahayyülünde uç noktalara konuşturulmuş, salt bir cinsiyet olmaktan çıkarılmış, toplumsal cinsiyet bağlamında temsil edilmeye başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet üzerinden temsil edilen “kadınlık” yeni görevlerle donatılmıştır. Mağlubiyetin ve muhaceretin somut temsili haline gelen kadın bedeninden ve benliğinden asıl beklenen, intikamın vücut bulabilmesi olmuştur. Kadının sahip olduğu bu kimlik, tecavüze uğrayan, işkence edilen, acı çeken ve ağlayan filleri ile tesis edilmiştir. Propaganda kitaplarında başroldeki kadın karakterinin yardımcı aktörleri olarak ise çocuk ve ihtiyar temsilleri yerlerini almıştır. Bu temsiller, kadın gibi intikam duygularını harekete geçirmekle birlikte merhamet ve acıma duygularının da oluşmasına imkân vermektedir. Her ne kadar merhamet ve acıma, propagandanın öğütlediği intikamın elde edilmesinde aktif bir role sahip değilse de ötekinin merhametsiz olduğunu göstererek intikamın bir kerte daha şiddetlenmesine olanak tanıyan temsillerdir.

Bu doğrultuda üzerinde durulabilecek bir diğer sembolizm ise yine Balkan Savaşının başlamasının ardından kısa bir süre sonra, İstanbul gazetelerinin sütunlarında yer alan “kahraman komutan ve asker” karakterleridir⁸⁰¹. Sözelimi, 17 Aralık 1912 tarihli *İntihâb-ı Efkâr* gazetesi, portresini paylaştığı Mehmet Şükrü Paşa’dan, “Edirne Kahramanı” olarak bahsetmekte ve Paşa’nın Edirne müdafaası vesilesiyle Osmanlıların eski kahramanlıklarını yâd ettirebilmeyi başarmış bir kumandan olduğunu vurgulamaktadır⁸⁰². Mehmet Şükrü Paşa ve “tarih” arasında kurulan bu bağ, Rauf Orbay üzerinden benzer bir vurgu ile daha da sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Orbay’ın, Hamidiye Kruvazörünün kaptanı olarak, Adriyatik ve Varna kıyılarında elde ettiği başarılar, çok kez Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis döneminde elde edilen deniz savaşı galibiyetlerini akla getirmiş, kendisinden “kara günlerimizin beyaz lemlarından biri” olarak söz edilmiştir⁸⁰³.

801 Eyal Giniö, “Constructing a Symbol of Defeat and National Rejuvenation: Edirne (Adrianople) in Ottoman Propaganda and Writing during the Balkan Wars”, **Cities into Battlefields Metropolitan Scenarios, Experiences and Commemorations of Total War**, ed. Stefan Goebel, Derek Keene, Ashgate Publishing Company, Amerika 2011, s. 88-89.

802 “Edirne Meselesi”, *İntihâb-ı Efkâr*, No. 619, 17 Aralık 1912, s. 1.

803 *Şehbâl*, No. 74, 15 Nisan 1329, s. 1.

Özellikle Edirne Müdafii Mehmet Şükrü Paşa ve İşkodra Müdafii Hasan Rıza Paşa ile altı süreklî çizilen bu rol modellerin Edirne ve İşkodra'nın kaybedilmesinin ardından daha da belirgin bir hâl almaya başladığı görülmektedir. Öyle ki Edirne, Bulgar Ordusu tarafından ele geçirilmiş olmasına rağmen, Mehmet Şükrü Paşa'nın Edirne'de göstermiş olduğu kahramanlık sayesinde Selanik'in Yunanistan'a tesliminde "namus-ı askerîye"ye sürüldüğü düşünölen kara lekenin temizlendiği ifade edilmiş; kamuoyu, askerî eksenli bir ehvenişer paradigmasında yönlendirilmeye çalışılmıştır⁸⁰⁴. Mehmet Şükrü Paşa bu süreçte *Sabah*, *İkdâm* ve *Tanîn* gazeteleriyle birlikte *Servet-i Fünûn* dergisinde Osmanlı'nın şan ve şerefini kurtaran bir komutan olarak ön plana çıkarılmıştır. Dönemin basınında Mehmet Şükrü Paşa'nın tercüme-i hali⁸⁰⁵, Edirne kuşatmasını yaşayanların onun hakkındaki düşüncelerinin yer aldığı yazılar⁸⁰⁶ ve Mehmet Şükrü Paşa'nın fotoğrafları sıkça yer alan ögeler arasındadır. İstanbul basınıının savaşın başlangıcında geçmişe referansla imal ettiği ve ileri sürdüğü bu içe dönük imgelerin yerini kısa bir süre sonra açlık, göç ve özellikle de mezalim ile hemhal olan mazlum Osmanlı karakteri almaya başlamıştır. Bu birbirinden farklı iki karakter grubu kısmen eş zamanlı olarak gazete sütunlarında yer almakla birlikte, bu temsil II. Balkan Savaşının sonuna ve hatta 1913'ün bitimine kadar devam etmiştir.

Hiç şüphe yok ki bu 2 farklı karakter grubu, birbirlerinden farklı gönderilere sahiptir. Öyle ki "kahraman komutan ve asker" karakterleri iç kamuoyuna yönelik bir hedef taşıırken mezalime uğrayan Osmanlı karakteri ise daha çok uluslararası bir mesaj iletmekteydi. Dolayısıyla bu noktada oluşturulan karakterin sahip olduğu imgeler, Balkanlı müttefik devletlerin savaş sırasında gerçekleştirdiklerini, Avrupa kamuoyunda gündeme getirme amacı taşımaktaydı. Öyle ki henüz 14 Aralık 1912 tarihinde Hariciye Nezaretinin bildirdiğine göre; Yunanistan ve Bulgaristan askerlerinin Selanik'te gerçekleştirdikleri mezalimin "ecnebi gazetelerinde neşredilmesinde herhangi bir mahzur görülmemiştir."⁸⁰⁷ Dolayısıyla Osmanlı Dâhiliye Nezaretinin II. Balkan Savaşı sonrasında, yabancı muhabirlerin Trakya Bölgesi'nde incelemelerde bulunmasına zemin hazırlamasıyla, bölgede meydana gelen mezalimin iç ve dış basında görselleştirilmesi, bütünlüklü bir organizasyonun varlığına işaret etmektedir. Bu noktada belirtmek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kamuoyunda meydana getirmeye çalıştığı bu imajın oluşumundaki en önemli aktörlerden biri de kuşkusuz Pierre Loti'dir⁸⁰⁸. Loti, savaş sırasında kaleme aldığı makalelerde müttefik devletler ile Batı'yı ağır bir şekilde eleştirmekten imtina etmezken, kendisi İstanbul basınında bu yönüyle sık sık anılan bir yazar olmuştur. Yazılarını "kemal-i

804 **Tasvîr-i Efkâr**, No. 710, 29 Mart 1913, s. 1.

805 "Şükrü Paşa'nın Tercüme-i Hali", **Tanîn**, No. 1553, 28 Mart 1913, s. 2.

806 "Şükrü Paşa, Hatırat ve Menakıb", **Tanîn**, No. 1554, 29 Mart 1913, s. 3.

807 **BOA**, BEO., 4123/309199.

808 Yazarın Balkan Savaşları sırasında kaleme aldığı makalelerden oluşan çalışması için bk. Pier Loti, **Can Çekişen Türkiye**, Elips Kitap, İstanbul 2004.

adl ve cesaretle⁸⁰⁹ kaleme alan Loti'nin yayımladığı her makale, başkent kamuoyunda kısa süre içerisinde yankı bulmuştur⁸¹⁰. Pierre Loti'nin makaleleri Avrupa kamuoyunda nasıl bir etki oluşturmuştur sorusuna net bir cevap verilemese de bu etkinin Osmanlı kamuoyundaki derinliği kendini açıkça göstermektedir. Dönemin önemli süreli yayımlarından olan *Şehbâl*, savaşın ardından yayımlanan 14 Eylül 1913 tarihli nüshasında Loti'ye geniş bir yer ayırmış, hatta kendisini “dosya” olarak sunmuştur. Kapak sayfasını kaplayan fotoğrafının altında “Türk Dost Pierre Loti” ifadeleri ile kendine yer bulan Fransız, derginin ilerleyen sayfalarında âdetâ göklere çıkarılmıştır. “Osmanlıların sınıf-ı münevver”lerinin Loti hakkındaki düşüncelerini paylaştığı sayfalarda Enver Bey, Aka Gündüz, Ahmet Muhtar, İsmail Hakkı gibi kişilerin yazarı öven ifadeleri yer almaktadır⁸¹¹. Akabinde ise “milletin Pierre Loti hakkındaki hislerine tercüman olan” ifadeler⁸¹² ile “mahafil-i fikriyemizin” Loti hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir⁸¹³.

Toprak tarafından oluşturulan kavramsal çerçeveye dönülecek olursa, bu yapının daha sonra birçok araştırmacı tarafından kitle mobilizasyonu bağlamında geniş bir örneklem şeması altında ele alındığı görülmektedir. Özellikle Tekinsoy, kaleme aldığı doktora tezinde bu konuya geniş bir yer ayırarak, görsel propagandayı çeşitli kavramlar üzerinden değerlendirmiştir⁸¹⁴. Fakat böylesine etkili bir aracın yukarıda değinilen noktalar göz önüne alındığında sadece toplumsal bir hedefe yönelik olması düşünülemezdi. Orduya gönüllü katılımın, orduya iane yardımında bulunmanın övgüye değer olduğuna dair, etkisi Osmanlı kamuoyu ile sınırlı olan bu görsel üretim faaliyeti, Avrupa kamuoyu bağlamında yön değiştirirken içerik olarak da bir farklılaşma göstermiştir⁸¹⁵. Nitekim düşman devletlere karşı bir gözdağı vermek, görsel ürünler ile elde edilmek istenen hedefler arasındaki yerini kısa süre içerisinde almıştır. Belirtmek gerekir ki bu görsel propaganda sadece Osmanlı bürokrasisi tarafından değil muharip devletlerin tümü tarafından başvuru alan bir

809 “Müdâfaa-i Milliye - Piyer Loti'ye Telgraf”, **Sabah**, 3 Şubat 1913, No. 8397, s. 3.

810 “Balkan Mezalimi Pier Loti'nin Yeni Bir Makalesi”, “Bulgar Mezalimi Hakkında Pier Loti'nin Telgrafı”, **İkdâm**, No. 5937, s. 3.

811 “Osmanlıların Sınıf-ı Münevveri Piyer Loti Hakkında Ne Düşünüyor?”, **Şehbâl**, No. 81, 1 Eylül 1329, s. 168.

812 “Milletin Piyer Loti Hakkındaki Hülsa-i Hissiyatına Tercüman Olmak İçin”, **Şehbâl**, No. 81, 1 Eylül 1329, s. 170-171.

813 “Mahafil-i Fikriyemiz Piyer Loti İçin Ne Söylüyor?”, **Şehbâl**, No. 81, 1 Eylül 1329, s. 172-173.

814 Yunus Emre Tekinsoy, **agt.**, s. 361-480. Yazarın bu bağlamdaki diğer bir çalışması için bk. Yunus Emre Tekinsoy, “Balkan Savaşlarında Bir Propaganda Yönetimi: Fotoğraf ve Karikatür”, **Türk Yurdu**, C 32, S 303, Ankara 2012, s. 148-153.

815 Devlet, Takvim-i Vekâyi üzerinden her kesimden bireyin orduya iane yardımında bulunmasını teşvik etmiştir. “Balkan Harbi devam ettiği müddetçe aylıklarının bir kısmını harp ianesi olarak bağışlayan Darülfünun ve Mülkiye Mektebi'nin müdür ve muallimlerini isimleri ve bağış miktarları için bk. **Takvim-i Vekâyi**, No. 1392, 6 Mart 1913, s. 2.

uygulama olmuştur. Sözelimi bir Yunanistan askerî birliğine ait fotoğraf, bu bağlam içerisinde bazı tarihsel gönderilere sahiptir. Tapınak kalıntılarının ufuk noktası olarak belirlendiği fotoğrafta, Yunan mitolojisinin önemli figürlerinden olan Jupiter'e açık bir vurgu yapılmaktadır. Bu sayede gücünü binlerce yıllık mitolojik bir Tanrı'ya dayandıran Yunanistan Ordusu, hazır kıta yürüyüşüyle de savaşta kendisinden oldukça emin bir görünüm sergilemektedir.

Fotoğraf 16: Yunanistan askerî birliği Jüpiter Tapınağı kalıntıları önünde hazır kıta yürürken. (“Greece First Camere Pictures of the War”, **The Sphere**, vol. LI, No. 666, 26 Ekim 1912, s. 101).

Alemdar gazetesinin kullandığı görselde ise Balkan hükümetlerinin Fransa'ya, Fransa'nın da Osmanlı Devleti'ne kıyasla yüz ölçümsel toprak büyüklüğü oranları gösterilmektedir. Buna göre Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ sınırları en geniş Avrupa devletlerinden olan Fransa'yı yanına alsa dahi meydana getirdikleri ittifak, Osmanlı Devleti'nin gücü karşısında hiçbir başarı elde edemedi⁸¹⁶.

Osmanlı bürokrasisinin görsel ürünler ile elde etmek istediği hedefler arasında yukarıdaki 2 başlıkta farklı teşebbüsler ile altı çizildiği üzere, Avrupa kamuoyunu başta Edirne olmak üzere Trakya Bölgesi'nde kaybedilen tüm yerlerin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu doğrultusunda meşru gerekçelerle ikna etmek yer almaktadır. Bu doğrultuda gerek Macar gazeteci Valyi'den gerek Edirne heyetinden ve gerekse Trakya Bölgesi'nde incelemelerde bulunan yabancı muhabirlerin faaliyetlerinden beklenen, bu defa Bulgar Ordusunun bölgede gerçekleştirmiş olduğu mezalimin, görseller üzerinden vurgulanmasıyla elde edilmeye çalışılmıştır.

816 “Balkan Hükümetlerinin Fransa'ya Fransa'nın Devlet-i Aliye'ye Nispeten Cesameti”, **Alemdar**, No. 86-151, 7 Kasım 1912, s. 1.

Fotoğraf 17: Balkan Devletleri ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne göre yüzölçümsel karşılaştırması. ("Balkan Hükümetlerinin Fransa'ya Fransa'nın Devlet-i Aliye'ye Nispeten Cesameti", *Alemdar*, No. 86-151, 7 Kasım 1912, s. 1).

Bu vurgu ilk olarak I. Balkan Savaşının bitiminde Neşr-i Vesaik Cemiyetince yayımlanan *Kırmızı Siyah Kitap* adlı metnin içerdiği görseller ile etkili bir şekilde gündeme getirilmiştir. Propagandif yönü ağır basan bu kitap içeriğinde yer verdiği yıkılan minareler, yakılan camiler, zorla tanassur edilen (Hristiyanlaştırılan) Müslümanlar, karnındaki bebeğiyle katledilen hamile kadınlar ve tecavüze uğrayan genç kızlar üzerinden "kutsal" değerlerin nasıl yok edildiğini gözler önüne sererken, ihtiyaçlar ve küçük çocuk görselleri üzerinden de merhamet ve acıma duygularını

şahika noktasına çıkarmaktadır⁸¹⁷. İçerisinde 59 adet fotoğraf ve görselin yer aldığı bu kitap, İngiliz, Fransız ve Rus kaynaklarına birçok kez atıfta bulunurken “Balkan Mezalimi Vesâik Kısmı: Menâbi-i Ecnebiye” adlı bölümde de yabancı kaynaklara yer vererek, ulaşılmak istenen hedefin haklılığını “tarafsızca” meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte Neşr-i Vesâik Cemiyetince yayımlanan *Kırmızı Siyah Kitap*, bu dönemde yayımlanan tek propaganda kitabı değildi. *Âlâm-i İslam: Bulgar Vahşetleri*⁸¹⁸ ve *Âlâm-i İslam: Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşetleri*⁸¹⁹ adlı kitaplar da aynı amaç doğrultusunda hazırlanmıştı. Fakat bu propaganda kitapları doğrudan ulusal bir kimlik inşa etme çabasından ziyade, Bulgar Ordusu tarafından gerçekleştirilen tecavüz, yağma ve mezalimi ön plana çıkararak Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmeye yönelik teşebbüslerdi⁸²⁰. Öyle ki 2 Aralık 1912 tarihinde “Bulgarların Şarköy, Mürefte, Keşan ve Malkara havalisindeki ahali-i İslamiyeye tecavüzde buldukları” ve hatta “ahaliyi koyun gibi boğazladıkları katve mezalim-i vahşiyanelerinin” İstanbul’daki yabancı devletlerin sefaretlerine bildirilmesi hususu, erken tarihli teşebbüsler arasında yer almaktadır⁸²¹. Yine Çatalca önlerindeki hanelerde gerçekleşen “Bulgarların dehşetlerinin muhabirin delaletiyle âlem-i medeniyetin nazarına irsali için ittihaz olunan” teşebbüsler de bu doğrultuda değerlendirilebilir⁸²².

Fakat bu noktada belirtmek gerekir ki bu bölümün amacı, Balkan Savaşlarında Osmanlı tebaasına uygulanan mezalimi, arşiv belgelerinden hareketle bir olgu olarak tanımlamak ve bu olguyu yine aynı belgeler ile örnekendirerek ispat etmekten ziyade Osmanlı bürokrasisinin bu yaşananları uluslararası kamuoyuna hangi temsiller ve amaç doğrultusunda sunduğunu izah edebilmektir. Bu teşebbüsün ilk denemeleri kendisine Osmanlı basınında yer bulmuştur. Bulgar Ordusu tarafından Müslüman Türk ahaliye yönelik olarak gerçekleştirilen mezalim olaylarının vurgulandığı bu türden bir haberin askerî rapor olarak sunulması ise dikkat çekicidir. Bauman Paşa’nın savaşın ilk döneminde Bulgaristan ve Yunanistan ordularının Dedeağaç ve Kavala’da gerçekleştirdiği mezalimleri konu edindiği rapo-

817 Daha önce de değinildiği gibi, Zafer Toprak, kaleme almış olduğu çalışmada Balkan Savaşları sırasında gerçekleştirilen görsel propagandanın analizini ustalıkla yapmış ve anılan çalışma bu bağlamda kaleme alınan diğer çalışmaların fikrî alt yapısını oluşturmuştur bk. Zafer Toprak, agm., s. 50-51.

818 **Âlâm-i İslam: Bulgar Vahşetleri: İslamiyetin Enzâr-i Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-i Dikkatine**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1328.

819 **Âlâm-i İslam: Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşetleri: İslamiyetin Enzâr-i Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-i Dikkatine**, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1329.

820 Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 Propagandanan Millî Kimlik İnşasına**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 80-86.

821 BOA, BEO., 4119/308898.

822 BOA, BEO., 4144/310764.

ru İstanbul basınında kısa süre içerisinde yankı uyandırmıştır. “Bauman Paşa’nın müşahedatı” doğrultusunda hazırlanan bu rapor ilk olarak *Âlem*⁸²³ ardından da *Sabah*⁸²⁴ gazetelerinin sütunlarında kendisine yer bulmuştur. Raporun *Âlem* gazetesinde hangi surette yayımlandığını takip eden Osmanlı bürokrasisi, bu bağlamdaki teşebbüslerini arttırarak devam ettireceği izlenimi uyandırmaktadır⁸²⁵. Öte taraftan Bauman tarafından kaleme alınan bu raporun Alman basının önde gelen gazetelerinden *Kölnische Zeitung*’da Dr. G. Jackh tarafından yayımlanmış olması da dikkat çekicidir⁸²⁶.

Bahsi geçen propaganda kitaplarında yer alan görsel ve anlatılar ile Bauman Paşa’nın raporundaki ifadelerin kamuoyundaki etkileri, ilerleyen dönemde Osmanlı bürokrasisinin gündeminde bir strateji olarak yer almaya başlamıştır. Sadarettin 30 Temmuz 1913 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirdiğine göre; Başkumandanlık Vekâleti’nden gönderilen ve “Bulgarlar tarafından icra kılınan fezayih (alçaklık) ve cinayattan bazılarının” yer aldığı 6 adet fotoğraf bir an önce çoğaltılarak gazete ve haftalık risalelerde neşredilmeli, 30’ar adedi de “sefaret-i seniyyeye” gönderilmeliydi. Ayrıca matbuat idaresi tarafından uygun görülen yabancı gazete muhabirlerine de ulaştırılması istenilen fotoğraflar, bu yayın faaliyetinin sadece Osmanlı basını ve kamuoyu ile sınırlı kalmayacağını da göstermektedir⁸²⁷.

Bauman Paşa’nın raporuna bir ek olarak Dedeâğaç’tan Hariciye Nezaretine bildirilen bir başka raporda ise Bulgar askerlerinin şehri işgal ettikleri bildirilirken, bölgede Bulgar komitecilerinin Müslüman ahaliye yaptıkları mezalim ayrıntılı bir şekilde bahse açılmıştır. Buna göre yaklaşık 150 kişilik bir Bulgar çetesi 2 Kasım 1912 günü çok az bir kuvvetle muhafaza edilmeye çalışılan şehre girerek işgale başlamıştı. Evlerde saklanan kişilere ulaşmak için “vahşiyane” davranışlarda bulunmaktan geri kalmayan Bulgar komitacıları daha sonra gasp, yağma ve tecavüze kalkışmıştı. Öyle ki “hususî hanelere duhul ve fırınları da işgal etmeye varan Bulgar kötülükleri” nedeniyle “Dedeâğaç sokaklarında günlerce tüfek sesinden başka bir şey işitilmemişti”⁸²⁸. Aslına bakılırsa Balkan Savaşı sırasında bölgede mücadele verilen devletler tarafından ele geçirilen şehirlerden gelen raporlara göre pek de farklılık göstermeyen bu ifadeleri diğerlerinden ayıran en önemli özelliği raporun Saint Benoit rahiplerinden M. Bernesih tarafından kaleme alınmış olmasıydı. Nitekim bu tür raporlar Avrupa basınına servis edilirken üzerinde durulan noktalardan biri de yabancı tanıklıkları ön plana çıkarabilmektir. Bu türden bir gayret Osmanlı bü-

823 “Bulgar ve Yunan Mezalimi Boman Paşa’nın Raporu”, *Âlem*, No. 247-138, 29 Aralık 1912, s. 3.

824 “Boman Paşa’nın Raporu”, *Sabah*, No. 8363, 30 Aralık 1912, s. 2.

825 *BOA*, BEO., 4130/309709.

826 Uğur İyigünler, *agt.*, s. 96-97.

827 *BOA*, BEO., 4202/315125, s.1.

828 *BOA*, BEO., 4132/309872.

rokrisinin uluslararası kamuoyuna tarafsız bir sunum gerçekleştirdiğini ispat etmesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki 22 Temmuz 1913 tarihinde Bulgarların Edirne'den çekilirken Havsa ve Karaağaç'ta gerek Müslüman gerekse Hristiyanlara karşı gerçekleştirdikleri cinayet ve tecavüzler hakkında İngiliz Konsolosu tarafından hazırlanan raporun yabancı lisanlarda yayımlanan gazetelerde yayımlanması teşebbüsü bu noktada altı çizilebilir bir diğer örnektir⁸²⁹. Öte taraftan bu rapor ve tanıklıkların gayrimüslimler üzerinden de bir kamuoyu göndergesi olarak kullanılmış olması bu noktayı çok daha anlamlı kılar. Atina gazetelerinde Kırklareli Rumlarının şehri ele geçiren Bulgarlardan çektiklerini konu edinen bir mektubu haber haline getiren *İkdâm* da bu doğrultuda bir refleks göstermiştir⁸³⁰.

23/24 Temmuz 1913 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gelen rapor ise Uzunköprü ve Kırklareli'de yaşananları konu edinmektedir. Bulgarlar Uzunköprü'den çekilirken beraberinde götürdüğü “ahali-i İslamiye'den 42 kişiyi köprü civarında katlettikleri gibi Kırk Kilise'den ricatlarında orada bulunan üsera-yı Osmaniye'den 9 neferi” de öldürmüşlerdi. Hatta Bulgarların Edirne civarındaki köylerden 7, Karaağaç civarında ise “30 küsur Rum'u katl” ettikleri belirtilen raporun “âlem-i insaniyet ve medeniyetin insaf nazarlarına gösterilmesi için evrak-ı havadisle ve yabancı dillerde yayımlanan gazetelerle neşr ve ilan” edilmesini isteyen Başkumandanlık, bu görevi Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine vermiştir⁸³¹.

Bu noktada yine 30 Temmuz 1913 tarihinde karargâh merkezinden Sadarete iletilen bir telgrafa bakmak ve telgraf metninde vurgulanan mefhumlar üzerinden bir kavram haritası oluşturmak yerinde olacaktır. Buna göre Cicebe (Habibçe)⁸³² ahalisinin tanıklıklarına göre bölgedeki “üsera-yı Osmaniye koyun boğazlar gibi” katledilmiştir. Hatta bölge sakinlerinden Kasap Mihran, Bulgarlar tarafından ele geçirilmiş fakat ahaliden Bezzâz Yorgi'nin müdahalesi ve “Osmanlı kıtaatının yetişmeleri üzerine” son anda kurtulmuştur. Yine Edirne'de İtalya tebaasından bir kişinin tanıklığıyla, Karaağaç'ta Arda Nehri sahilinde üzerinde “kesik başlar” ve “insan saçlarının” bulunduğu “kanlı bir direk” tespit edilmişti. Üstelik uzun süredir yağmur yağmasına rağmen bu insan uzuvlarının üzerinde hâlâ “kan pıhtılarının” yer alması, birçok insanın “koyun misali boğazlandıklarını kati bir surette göstermekteydi.” Hatta bu rapor “Arda Nehri civarında meskûn karye ahalisi tarafından

829 BOA, BEO., 4199/314923. Bahsi geçen konu Osmanlı basınında da kendisine yer bulmuştur bk. “Edirne Vahşetleri-Resmî Bir İngiliz Raporu”, *Tanîn*, No. 1686, 9 Ağustos 1913, s. 2.

830 “Rumların Bulgarlardan Çektikleri”, *İkdâm*, No. 5807, 22 Nisan 1913, s. 2.

831 BOA, BEO., 4199/314866.

832 Söz konusu yerleşim yerinin Cibici olarak isimlendirildiği bir çalışma için bk. “Bulgar İşgali Esnasında Cibici'de Yapılan Katliam Hakkında Rapor Özeti (Belge No. 2179)”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S 38, Ankara 1989, s. 11-12.

verilen Fransızca vesikaya binaen” kaleme alınmış olup “bu cihetlerin beynelmilel bir komisyon tarafından tahkik” edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır⁸³³.

Aynı tanıklıklardan hareketle Bulgar askerlerinin Edirne’den çıkarken Maraş karyesinden ele geçirdikleri “üseradan birçoklarını muhtelif mahallerde kasatura ve kurşunla katlhatta bazılarının gözlerini oymak ve yüzlerinin derisini yüzmek gibi vahşetlerle öldürdükleri” Sol Cenah Kumandanlığı tarafından gerçekleştirilen tahkikat üzerine anlaşılmıştı. Kumandanlık, gelinen bu noktada hazırladığı raporda bir kısmı fotoğraflanan bu sahnelerin “Avrupa ceraidiyle neşr” edilmesinin uygun olacağını bildirmiş ve rapor, Başkumandan Vekili Ahmet İzzet tarafından Sadarete sunulmuştur⁸³⁴.

Bu doğrultuda bir diğer tahkikat, Babaeski civarında gerçekleştirilmiştir. Maraş karyesi yakınlarındaki tren güzergâhında vücudunun muhtelif yerlerinden “on kadar kasatura ve iki adet delip geçmiş kurşun” izlerinin bulunduğu bir ceset tespit edilmiştir. Yine aynı civarda “etraf-ı ulviyye (her iki el) ve süfliye ile (her iki ayak) şahadet parmağı kesilmiş vücudunun muhtelif yerlerinden yaralanarak başı parça parça edilmiş ve parçalanmış kafasının muhtelif mahallerinde kasatura ve arkasından delip geçmiş beş adet kurşun” izleri bulunan beş asker, yapılan incelemelerin gösterdiğine göre 7-8 gün önce ölmüştü. Bununla birlikte kıyafetlerinden “üsera-yı Osmaniye” oldukları anlaşılan ve Cisir-i Mustafapaşa yolunda 80 kadar naaşın belediye tarafından toplatılarak defnedildiği, Gelibolu Kolordusu Kumandanlığından rapor edilmiştir⁸³⁵. Sadaret, aynı gün içerisinde Cicebe ve Maraş karyeleri civarından gelen ve Bulgar Ordusunun “fezayih (çirkinlik, alçaklık) ve vaka-yi cinayiden bazılarını” konu edinen fotoğrafların Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine sevk edilerek yayımlanması hususunda işlem gerçekleştirmiştir⁸³⁶.

Sol Cenah Ordusu Kumandanlığı, Bulgar Ordusunun Trakya Bölgesi’nde gerçekleştirdiği faaliyetleri Sadarete, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretine bildirirken genellikle “silsile-i mezalim” tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Kumandanlık tarafından kaleme alınan bir diğer rapora göre; Bulgar Ordusu Cicebe’yi işgal ettiği zaman kasabanın batısında ve Meriç Nehri yakınlarında birbirlerine bağlanarak kurşuna dizilmiş 20 Müslüman cesedi ve yine aynı civarda “memeleri ve kulakları kesilerek katledilmiş 3 Müslüman kadın cenazesi” tespit edilmiştir. Hatta Bulgar Ordusu bölgeden çekilirken Müslüman kadınların “ırzlarını hetk” etmişler ve 25 Bulgar askerî “Cicebe imamının ailesine tecavüz etmiş ve hocalar ile birlikte 12

833 BOA, BEO., 4199/314867. Ayrıca “Başkumandanlık Vekâletinden 30 Temmuz 1913 tarihinde Makam-ı Sadaretpenahiye Mevrûd Tahriratın Suretidir” ifadeleriyle Osmanlı basınında da yayımlanan bu rapor hakkında bk. “Bulgar Mezalimi-Resmî Haberler”, **Tanîn**, No. 1683, 6 Ağustos 1913, s. 3.

834 BOA, BEO., 4201/315032, s. 2.

835 BOA, BEO., 4201/315032, s. 3.

836 BOA, BEO., 4201/315032, s. 1.

Müslüman'ı beraberlerinde götürerek kasabayı yakmışlardı.” Kumandanlık tarafından hazırlanan rapora göre Bulgar Ordusu sadece Müslümanları değil bölgedeki Rumları da hedef almıştır. Nitekim Havsa'da Rum Cemaatinin önde gelenlerinden birçok kişiyi darp eden Bulgar askerleri, İskender köyü ahalisinden de bir Müslümanın “dudak ve burnunu kesmişlerdir.” Edirne'nin geri alınmasından bir gün önce de “sırf münâferet-i (soğukluk, sevmeme) milliye ve ırkiye netice-i vahşiyesi eseri olarak” Bulgarların Edirne ahalisinden 30, 40 kadar kişinin ellerini arkadan bağlayarak Arda Nehri'ne atmak suretiyle öldürdükleri belirlenmiş, sudan çıkarılabilenler fotoğraflandırılmıştır. Yine Bulgar askerleri, Edirne'den çıkmadan bir gece evvel “cins ve milliyet ayrımı yapmaksızın evlere cebren girerek birçok ailenin namusuna taarruz etmiştir.” Anlaşıldığı kadarıyla Kumandanlık, bölgede incelemelerde bulunurken sözlü tanıklıklara da başvurmuştur. 30 Temmuz günü Ortaköy'den gelen Mehmet'in anlattıklarına göre; Ortaköy-Edirne yolunda 2 Türk, Bulgarlar tarafından katledilmişti. Cisir-i Mustafapaşa'daki tahkikat sonucunda ise Selbüküm nahiyesinden 1'i ağır surette yaralanmış 3 Müslüman katledilmiş, bölge ahalisi de bunun üzerine göç etmeye başlamıştı. Keza Çirmen'de de Bulgar askerleri 17 Müslümanı “gaddarane bir şekilde katve itlâf eylemişlerdir.” Gümülcine ve Kırcaali taraflarında ise Bulgar eşkiyası İslam ahalisini “tanassura (Hristiyan olmaya) zorlamakta, kiliseye dönüştürülen camiilere her Pazar günü Hristiyan ayinine gitmezler ise her defa için on beş lira ceza-yı nakdî almakta ve bu hususta ısrar edenleri idam eylemekte, sonradan verilen Hristiyan isimleri yerine eski Müslüman isimlerini söyleyen İslamlara aynı cezalar uygulanmaktaydı.⁸³⁷ Kumandanlık tarafından kaleme alınan bu rapor ve bahsi geçen cinayetleri konu edinen fotoğraflar “dünyanın her tarafında nazar-ı nefretle görülen şu türlü cinayati” gösterirken fotoğrafların nezaretler tarafından teksir ettirilerek yeterli sayıda örnek nüshasının “süfera-yı saltanatı seniyyeye” gönderilmesi planlanmış⁸³⁸, konu aynı vurgu üzerinden Osmanlı basınında da “Avrupa diplomatlarının nazar-ı dikkatine” başlığı ile kendisine yer bulmuştur⁸³⁹.

25 Temmuz tarihinde ise aynı doğrultudaki bir diğer tahkikatın Yenice karyesi'nde gerçekleştirildiği görülmektedir. 13 Ağustos 1913'te Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine bildirildiğine göre, bu tarihte Kara İsteban oğlu Hristo'nun “dutluk bahçesindeki metruk kuyudan kafasız iki sağlam ceset ve yedi kafatası ile parça parça kemik aksanı” çıkarılmış ve elde edilen bulgular bu cesetlerin “asakir-i Osmaniyeye” ait olduğunu göstermiştir. Fotoğraflanarak Sadarete iletilen bu görüntüler

837 **BOA**, BEO., 4203/315151, s. 2.

838 **BOA**, BEO., 4203/315151, s. 1.

839 “Gümülcine Mezalimi, Avrupa Diplomatlarının Nazar-ı Dikkatine” **Tanîn**, No. 1676, 30 Temmuz 1913, s. 1. Dönemin basını Bulgarların sadece Müslümanlara değil bölgedeki Rumlara da olumsuz hareketlerde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim bu durum Avrupa'ya Atina merkezli birçok telgrafın gönderilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda bir örnek için bk. “Bulgarlar Müslümanları Nasıl Hristiyan Yaptılar?”, **Tanîn**, No. 1703, 26 Ağustos 1913, s. 1.

çoğaltılarak Hariciye Nezaretine iletilmiş ve devamında da yabancı sefaretler üzerinden dağıtımı gerçekleştirilmiştir⁸⁴⁰. Yine Gelibolu Kolordusunun Bolayır'dan Edirne'ye yürüyüşü sırasında tesadüf ettiği katliam ve mezalim hakkında hazırlanmış olduğu raporun, 24 Temmuz 1913 tarihinde Başkumandanlık Vekâletinden Sadarete, oradan da sefaretlere aktarılması, bu noktadaki bir diğer örneği teşkil etmektedir⁸⁴¹. Bununla birlikte bahse konu olan raporlar, her ne kadar öncelikle Avrupa kamuoyuna yönelim gösteren bir teşebbüsün ürünü olsa da daha önceki örneklerde olduğu gibi mesele Osmanlı basınında da yer almıştır⁸⁴².

Trakya Bölgesi'nde gerçekleştirilen tahkikatların odaklandığı bir diğer nokta ise Bulgar askerleri tarafından kabristanlar ile dinî yapıların tahrip edilmesidir. Bu konuda da sözlü tanıklıklara başvurulmuş, hazırlanan raporlara ek olarak çekilen fotoğraflar, Sadaret üzerinden Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine sevk edilerek Osmanlı sefirlerine iletilmiştir. Bu türden incelemelerden biri de 13 Ağustos 1913 tarihinde Peykâr Hisarı'nda gerçekleştirilmiştir⁸⁴³. Bu doğrultudaki incelemeler neticesinde kaleme alınan raporlar, Eylül ayına gelindiğinde dahi devam etmiştir⁸⁴⁴.

Peki, bu askerî raporlarda bulunan ve altı kalın bir şekilde çizilen mezalim ve cinayet vurgusunu ön palan çıkaran şey kişisel bir teşebbüs müydü yoksa bürokratik bir faaliyet miydi? II. Balkan Savaşının ardından Trakya Bölgesi'nin muhtelif yerlerinde bulunan Osmanlı askerî birlikleri, 1913'ün Temmuz sonlarına doğru Bulgarların bölgede gerçekleştirdiği mezalim olaylarına dair farklı bölgelerden birçok raporu merkeze iletmeye başlamıştır. Henüz Ağustos'un ilk haftasında sayıları onları bulan bu raporlar karşısında da Erkân-ı Harbiye harekete geçmiştir. Bu doğrultuda Erkân-ı Harbiye tarafından hazırlanan tamime göre, Bulgarlar işgal ettikleri bölgelerde kısa süre içerisinde tüm uluslararası kurallar ile devletlerarası sözleşmelere aykırı ve hatta geçmişte örneğine dahi rastlanmayan akıl almaz bir surette “katli nüfus, hetk-i ırz ve namus, yağma ve tahrip” gerçekleştirmiştir. Nitekim bölgedeki “kıtaat kumandanlarından mütevali-ül vürûd (ard arda gelen)” raporlar bu iddiaları doğrulayacak, hak ile gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlayacak ispatlar içermektedir. Fakat Erkân-ı Harbiye bu raporların muhteviyatlarının “hikâye nevinden” bırakılmayarak “cihan-ı insaniyetin hüküm edebileceği kuvve-i iknaiyeyi haiz” bir surette izah ve tasnif edilmesini devlet çıkarları için elzem görürken, raporların hazırlanmasında dikkat edilecek bazı hususları şu şekilde belirtmiştir. Hazırlanacak olan raporlarda dikkat edilmesi gereken ilk husus, Bulgarlar tarafından kesilmek, kurşuna dizilmek, suya atılmak ve yakılmak suretiyle katledildiği bildirilen erkek,

840 BOA, BEO., 4205/315327, s. 1.

841 BOA, HR.SYS., 2916/125.

842 “Gelibolu Mutasarrıfı Cemal Bey'in Şarköy ve etrafında esna-yı ziyaretteki müşahadatını” konu edinen haber için bk. “Bir Vesika Daha”, **Tanin**, No. 1686, 9 Ağustos 1913, s. 2.

843 BOA, BEO., 4205/315326, s. 1.

844 BOA, BEO., 4210/315677, s. 1.

kadın ve çocuklar ile “vakıa hakkında anasır-ı muhtelifeden şahitlik eden” ve olayı anlatanların isimlerine yer verilmesiydi. Böylece olayın bir rivayet olarak algılanmasının önüne geçilecek, gerçek kişilerin tanıklıkları üzerinden bir “hakikat” tesis edilecekti. Nitekim Edirne Müstahkem Mevki Kumandanlığı da böyle düşünmüş olacak ki, şehirdeki gayrimüslim nüfusun kuşatma esnasında dışarıya çıkışını “kalenin yaklaşan son günlerinde düşman tarafından yapılması muhtemel mezalime karşı, tarafsız şahitler” olması için engellemiştir⁸⁴⁵.

İkinci olarak öldürülenler veya kaybolanların hangi karye ve şehir ahalisinden oldukları, maktullerin öldürüldükleri yer, isim ve mümkünse zamanı da raporların muhteviyatını oluşturan içerikler arasında yer almıştır. Yakılan ve tahrip edilen köylerin isimleri, kişi ve hane sayılarının da bu raporlarda yer alması istenmiştir. Raporlarda belirtilmesi istenen bir diğer husus ise Bulgar zulmünde hayatta kalıp “bugün” köylerinde ikamet etmeye devam eden Osmanlı tebaasından kendilerine “reva görülmüş olan kavaid-i insaniyeye mugayyir” zulüm ve işkencelerin kayıt altına alınmasıydı. Erkân-ı Harbiye’nin bu noktada önem verdiği bir diğer konu da esirler olmuştur. Buna göre Osmanlı esirlerine uluslararası kurallar haricinde icra edilen mezalim ve idamları bilenler ve öğrenenler ile esirlikten kaçarak kurtulanların verdikleri ifadeler ile birlikte Edirne’de ordu karargâhına gönderilmesi istenmiştir. Son olarak belirtilen bu hususların adilane bir surette araştırılması, alınan sonuçların ise “silsile-i mertebe” ile rapor edilmesi için bölgede bulunan tüm ümera ve zabitan memur edilmiştir⁸⁴⁶.

Daha önce de değinildiği üzere hazırlanan raporlarda altı sıklıkla çizilen ifadelerden biri “silsile-i mezalim”dir. Belgelerin muhteviyatı ve gönderileri incelendiğinde bu kavramın da özellikle tercih edildiği söylenebilir. Nitekim “olay yerlerinden” İstanbul’la gönderilen bu raporların kapsadıkları alan Dedeağaç ve Kavala gibi savaş sonucunda tamamen kaybedilen şehirler ile Trakya’nın hemen hemen tüm yerleşim birimlerini içermektedir. Dolayısıyla bu belgeler bir yanıyla, bölgedeki Türk-Müslüman nüfusun yoğunluğunu vurgularken diğer yanıyla bu yoğun nüfusun maruz kaldığı şiddetin derecesini de göstermektedir. Özellikle Edirne’nin statükosu bağlamında gerek Avrupa kamuoyunda, gerekse Londra Konferansı’nda ileri sürülen ifadeler göz önüne alındığında, hem bölgenin bir Osmanlı toprağı olduğu hem de muharip devletlerin işlemiş olduğu suçlar ön plana çıkarılmıştır. Böylece bürokratik bir evrak olarak hazırlanan bu raporlar ile çoğu raporun ekinde yer alan fotoğraflar, Avrupa kamuoyunda verilen bu mücadelenin önemli araçlarından olmuştur. Nitekim bahsi geçen raporların kahir ekseriyetinde yer alan “Avrupa ceraidiyle neşri”, “yabancı sefaretlere bildirilmesi” gibi ifadeler bu organizasyonu

845 Ali Remzi Yiğitgüden, **Balkan Savaşı’nda Edirne Kale Muharebeleri**, C I-II, Yay. Haz. Zekeriya Türkmen, Betül Turan, Atilla Kaptan, Özlem Demireğen, Tuğba Kılıç, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006, s. 209.

846 **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Basımevi, S 89, Ankara 1989, s. 57-60.

açıkça göstermektedir. Yine bu doğrultudaki tahkikatların yapılmaya başlandığı tarihin Trakya Bölgesi'nde kaybedilen şehirlerin geri alınmasını yakından takip ediyor oluşu bu organizasyonun varlığını desteklemektedir.

Başta Sol Cenah Kumandanlığına bağlı birimler tarafından fotoğraflanarak raporlanan bu sahneler, kamuoyunda bir yankı uyandırabilmiş midir? Bahsi geçen raporlar ve fotoğraflar dönemin İstanbul basınında kendisine fazlasıyla yer bulurken, pek çok araştırmacı bu kaynaklardan hareketle kaleme aldığı çalışmalarda Balkan Savaşlarındaki mezalim olgusunu ön plana çıkarmıştır⁸⁴⁷. Fakat bu çalışmalarda, ilgili ürünler Avrupa basınından ziyade Osmanlı kamuoyu bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla bu bölümde birçok çalışmaya konu olan bu kaynaklar, arşiv belgeleri üzerinden bir okumayla farklı bir bağlama oturtulmaya çalışılmıştır. Bu noktada kısaca belirtmek gerekirse, bahse konu olan fotoğraflar ile raporların başta Şehbâl ve Donanma dergileri olmak üzere *Tasfir-i Efkâr* gazetesinde sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Meseleyi Avrupa kamuoyu bağlamında ele aldığımızda ise aynı ürünleri *L'illustration* dergisinde fazlasıyla görmekteyiz⁸⁴⁸. Söz konusu fotoğraflar, yine Arda Nehri civarında gerçekleştirilen bir tahkikatın ardından bölgede meydana gelenlerin uluslararası bir komisyon tarafından incelenmesi gerektiğine dair sunulan önerinin ardından Carnegie Vakfının hazırlamış olduğu raporda da kendisine yer bulmuştur⁸⁴⁹.

8.5. Bir Savaş Propagandası Olarak Sinema

Lumière kardeşler 1895 yılında Thomas Alva Edison'un hareketli resimler gösteren kineteskop cihazından çok daha kompleks bir makine icat etmişlerdi. Bir mühendislik ürünü olan sinematograf, hem projeksiyon, hem kamera hem de baskı makinesi olarak kullanılabilirdi. İlk gösterimini 22 Mart 1895 tarihinde Paris'te Ulusal Sanayii Özendirme Derneği üyelerine gerçekleştiren Lumière kardeşler, 28 Aralık 1895 tarihine gelindiğinde Paris'teki Capucines Bulvarı'nda bulunan Grand Cafe'de düzenledikleri gösterimle, icatlarını kamuoyuna tanıtmalarının ardından sinemanın tarihsel yolculuğu da başlamıştı⁸⁵⁰. Fakat Lumière kardeşler,

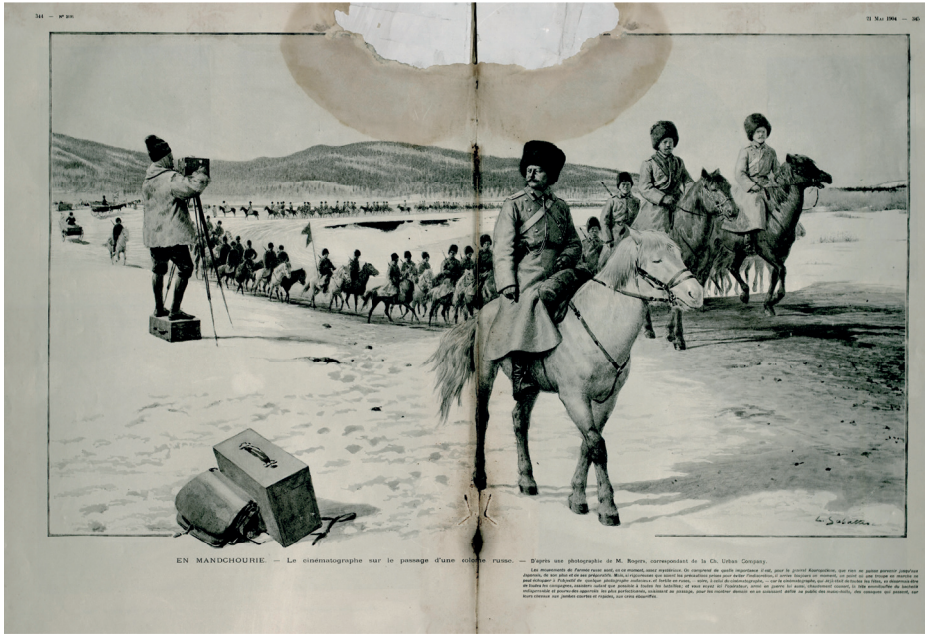
847 Bu noktada kapsamlı bir çalışma için bk. İlker Alp, **Bulgarian Atrocities "Documents and Photographs"**, Oxford University Press, London 1988; İlker Alp, **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989)**, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1989.

848 Bu noktada makul sayıda örnek için bk. **L'illustration**, No. 3675, 2 Ağustos 1913, s. 105; **L'illustration**, No. 3675, 2 Ağustos 1913, s. 92-93; **L'illustration**, No. 3675, 2 Ağustos 1913, s. 106; **L'illustration**, No. 3679, 30 Ağustos 1913, s. 159; **L'illustration**, No. 3640, 30 Kasım 1912, s. 436; **L'illustration**, No. 3675, 2 Ağustos 1913, s. 87.

849 **Carnegie Endowment for International Peace, Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars**, Published by the Endowment Washington D.C. 1914, s. 109-122.

850 Ali Özuyar, **Babıali'de Sinema**, İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 13.

bu icatlarının kısa bir süre sonra kamuoyunu mobilize edebilecek bir propaganda aracı olarak kullanılabilceğini düşünmüş olmasa gerekir. Üstelik sinematograf, aynı amaç ile kısa bir süre sonra savaş sahasındaki yerini de almaya başlamıştı. Her ne kadar Balkan Savaşları, kamuoyu bağlamında meydana gelen ve aynı çizgide yürütülen ilk savaş olmasa da sinematografin bu bağlamı 1912-1913 yıllarında oldukça derinleştirdiği söylenebilir. Konu hakkında kaleme alınan çalışmalar ortak bir ifadeyle film kaydına alınan ilk savaşın I. Dünya Savaşı olduğunu ileri sürmektedir⁸⁵¹. Fakat aslına bakılırsa sinemanın perdeleri, I. Dünya Savaşı'ndan çok daha önce harp sahasındaki sahneler için açılmıştır. Nitekim 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ardından Sudan Savaşı, İspanya-Amerika Savaşı, Filipin Savaşı ve Boer Savaşı sırasında sinematografların harp sahasında kayıta olduğu bilinmektedir⁸⁵².

Fotoğraf 18: Mançurya'da harp sahasından kayıt alan bir sinematograf (“En Mandchourie”, *L'illustration*, No. 3195, 21 Mayıs 1904, s. 344, 345).

851 Christina Stojanova, “The Great War: Cinema, Propaganda, and the Emancipation of Film Language” *Acta Univ. Sapientiae, Film and Media Studies*, vol. 14, 2017, s. 131-156; Pierre Sorlin, “War and Cinema: interpreting the relationship”, *Historical Journal of Film, Radio and Television*, vol. 14, No. 4, 1994, s. 357.

852 Stephen Bottomore, “Filming, faking and propaganda: The origins of the war film 1897-1902”, *Universiteit Utrecht*, Hollanda 2007, s. xv. Paul Virilio ise bu noktada bir takım önermeler ileri sürerek Rus-Japon Harbi’ni sinema ve savaş bağlamının başlangıç noktası olarak değerlendirmektedir bk. Paul Virilio, *War and Cinema: The Logistic of Perception*, çev. Patick Camiller, Verso, Londox 1989, s. 68.

Sinema, her ne kadar I. Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası alanda etkili bir propaganda gücü olarak ön plana çıksa da Balkan Savaşlarının bu bağlamda sinema adına bir prova görevi gördüğü söylenebilir. Özellikle Amerikan basınından elde edilen veriler doğrultusunda ülkede, Balkan Savaşlarına dair birçok sinema şeridinin gösterime girdiği bilinmektedir. Sözelimi, 24 Eylül 1913 tarihli *The Star* gazetesindeki film ilanları sayfasına bakılacak olursa, Balkan Savaşları 2 savaş muhabirinin tanıklıkları ve çektikleri fotoğraflar doğrultusunda “Savaş Muhabirleri” adı altında gösterime girecektir. Toplamda 110 “heyecan verici” sahneyi konu edinen filmde düşen bir uçak, savaş alanında meydana gelen patlamalar, bir trenin devrilmesi ve enkaz halindeki bir köprüden sahneler yer almaktadır⁸⁵³.

Balkan Savaşları sırasında 29 film şirketinin savaşı konu edinen toplam 109 adet film hazırladığı göz önüne alınırsa sinematografin bu süreçte ne denli etkin bir şekilde kullanıldığını daha net bir şekilde görebiliriz. Bu filmlerin 42’si Fransız, 23’ü İtalyan, 15’i Sırp, 11’i İngiliz, 7’si Bulgar, 2’si İtalyan-Fransız, 1’i Alman, 1’i Avusturya-Macar ve 1’i de İngiliz, Fransız, Alman ortak yapımlarıdır. Balkan Savaşlarını konu edinen filmleri hazırlayan şirketler arasında ön plana çıkanlar ise Paté, Gaumont ve Eclair Film’dir⁸⁵⁴. Fakat Osmanlı Devleti’nin bu noktada tam anlamıyla aktivite gösteremediği, daha çok Avrupa kamuoyunda sinematografi ile oluşturulan kamuoyuna karşı hamlelerde bulunmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar Balkan Savaşı sırasında sinema üzerinden birkaç münferit teşebbüsün izine rastlansa da bu teşebbüslerin müspet bir sonuca ulaştığını söyleyebilmek oldukça zordur. Bununla birlikte resmî evraklarda izine rastlanmasa da muhabirler tarafından kaleme alınan günlüklerde Osmanlı Ordusu içerisinde yer alan iki sinematografı bahsedilmektedir⁸⁵⁵. Gaumont film şirketi adına çalışan Avustralyalı Hubert George Wilkins⁸⁵⁶, Osmanlı Ordusu içerisinde yer almakla birlikte

853 “The War Correspondents”, **The Star**, vol. 15, No. 179, 24 Eylül 1913, s. 3.

854 İgor Despot, **The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties**, Unites States of America 2012, s. 229. Balkan Savaşı sırasında Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ orduları içerisinde görevde bulunan film yapımcıları hakkında daha fazla bilgi için bk. İgor Despot, **age.**, s. 230.

855 Philip Gibbs, Bernard Grant, **age.**, s. 156.

856 Avustralya’nın savaş ve keşif tarihi hafızasındaki önemli figürlerinden olan Wilkins, mühendislik eğitimi almakla birlikte fotoğrafçılık ve sinematografi ile ilgili çalışmalarda da bulunmuştur. Nitekim 1908 yılında sinematograf olabilmek adına İngiltere’ye giden Wilkins, Gaumont Film Şirketinde sinematograf, *Daily Chronicle* gazetesinde de muhabir olarak görev almaya başlar. Balkan Savaşı, Wilkins’in kişisel kariyerinde bir dönüm noktası olmuştur. Savaşı Osmanlı Ordusu ile birlikte takip eden Wilkins, bir muharebeye hareketli olarak kaydeden ilk kişi olarak anılmaktadır. Daha fazlası için bk. Jim Rogers, **South Australian Aviation Significant Aviator Profiles Sir Hubert George Wilkins**, Australia 2015, s. 1-21.

savaş sırasında hareketli fotoğraflar kaydeden ilk kişidir⁸⁵⁷. Yine Seppings-Wright da kendisiyle Pera’da karşılaştığı ve savaşı eğlenceli bir meşgale olarak gören Sir Bryan Leighton’un bir sinematograf cihazı ve operatörüyle birlikte İstanbul’da bulunduğu bahsetmektedir⁸⁵⁸. Westmorland ve Cumberland Yeomanry’de binbaşı olarak görevde bulunan Leighton, Balkan Savaşının başlamasıyla birlikte kendisine verilen görev doğrultusunda İstanbul’a hareket etmiştir⁸⁵⁹. Leighton bu resmî görevinin yanında *The Illustrated London News* dergisinin savaş sanatkarları arasında yer almakta ve bu süreçteki faaliyetleri ile ön plana çıkmaktadır⁸⁶⁰. Her ne kadar Binbaşı Leighton’ın izine resmî evraklarda rastlanamasa da İngiltere basınında yer alan haberlere göre, kendisinin Balkan Savaşı sırasında kaydettiği görüntüler, askerî eğitim verilen karargâhlarda yine kendisi tarafından gerçekleştirilen konferanslarda eğitsel olarak sunulmuştur. İngiltere basını ise bu eğitim konferanslarını “Sinematograf İçin Yeni Kullanım” ifadeleriyle değerlendirmiştir⁸⁶¹.

Osmanlı Devleti açısından bu doğrultudaki ilk gelişme 29 Aralık 1912 tarihinde, Bükreş Sefiri tarafından Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan’a gönderilen bir telgraf ile yaşanmıştır. Bükreş Sefirinin belirttiğine göre; Pate (Path) başta olmak üzere bazı sinematograf kumpanyaları tarafından “esna-yı harpte Türklerin güya reva görmekte oldukları mezalimi” tasvir eden ve “gayet feci bazı levhalar”, Avrupa şehirlerinde gösterime girmekte ve “bu suretle efkâr-ı umumiyede hakkımızda nefret husulüne çalışılmaktadır.” Sefirin naklettiğine göre bu levhalar sinematograf kumpanyalarına para verilerek yaptırılmaktadır. Sefir, Hariciye Nazırına yaptığı bu bilgilendirme ve tespitin ardından bir öneride bulunarak, yabancı gazete muhabirlerinin savaş sırasında “düşmanlarımız tarafından fi’l hakika ika olunan mezalim ve vahşet sahnelerinden bir kaçının” yer ve tarihi ile birlikte, hatta mümkünse öldürülen birkaç kişinin ismini açıkça belirttiği makalelerinden hareketle “maruf sinematograf kumpanyalarının aynı vesait ile veya diğer münasip bir suretle” teşvik ettirilmesini gündeme getirmiştir. Bükreş Sefiri böylelikle Avrupa kamuoyunda oluşturulan bu algının önüne geçilebileceğinden söz etmektedir⁸⁶².

Hariciye Nazırının konu hakkında nasıl bir cevap verdiği tespit edilemese de meselenin aynı tarihlerde gündemdeki yerini koruduğu görülmektedir. Rumeli Muhâcirîn-i İslamiye Cemiyeti Başkanı adına genel sekreter Hüsamettin Bey

857 Fay Anderson, Richard Trembath, **Witness to War: The History of Australian Conflict Reporting**, Melbourne University Publishing, Melbourne 2011, s. 41-42.

858 H. C. Seppings-Wright, **age.**, s. 148.

859 “At the Seat of War”, **Leeds Mercury**, No. 22.790, 28 Ekim 1912, s. 4.

860 **The Sketch**, vol. LXXX, No. 1.031, 30 Ekim 1912, s. 52.

861 “New Use For Cinematograph”, **Staffordshire Sentinel**, No. 15.181, 21 Mayıs 1913, s. 4; “Detachment Orders”, **Todmorden&District News**, No. 2290, 4 Nisan 1913, s. 4.

862 **BOA**, HR.SYS., 2080/1.

imzasıyla 13 Aralık 1913 tarihinde Talat Bey'e sunulması için kaleme alınan bir mektup, bu bağlamdaki en somut çabalar arasında yer almaktadır. Mektuptaki ifadelerle bakılacak olursa, Balkan Savaşları sırasında Türklere karşı uygulanan eziyet ve işkencelerden hareketle tüm milleti intikam duygusuyla donatmak ve bunu kalıcı bir şekilde tesis etmek gerekmektedir. Fakat milletin okuma yazma oranındaki düşüklük göz önüne alınırsa “fotoğrafların ciltler dolusu değerli eserden çok daha güzel ve herkesin anlayabileceği etkili bir araç” olduğu ortadaydı. Hüsamettin Bey sözü devamında, sinematografin bu uğurda en etkili cihazlardan biri olduğuna getirmekte ve alet sayesinde şehirlerden köylere kadar tüm fertlere, Balkan zulmünü tasvir eden sinematograf şeritlerinin izletilerek genel uyanışın sağlanabileceğini belirtmektedir. Cemiyetin bu noktada talep ettiği tek şey; istilaya uğrayan mahallerde serbestçe incelemelerde bulunabilmek, gerekli mahallerde çekim yapabilmek ve son olarak da mahallî idarecilerin kendilerine bu konuda yardımcı olmalarıydı⁸⁶³. Cemiyetin bu teşebbüsü dönem içerisinde gerek basın, gerekse propaganda yayımlarının sütun ve sayfalarında bolca yer aldığı “tanıklık” meselesinden neşet etmesi bakımından da oldukça önemlidir.

Rumeli Muhâcirîn-i İslamiye Cemiyeti tarafından 1913 yılında neşredilen *Âlâm-ı İslam Rumeli Mezalimi Bulgar Vahşetleri* adlı eserin “ifade-i mahsusâ” kısmında da belirtildiği üzere; “hiçbir zaman hiçbir yerde katiyyen vaki olmayan feci cinayetler işkenceleri musavver sinematograf şeritleri tersîm etdirerek yalnız bilâd-ı meşhûrede değil, ufak kaza ve nahiyelerde bile mevki-i temaşaya vaz etdiren” Bulgarlar “ırklarına Türk düşmanlığı ve garb efkâr-ı umumiyesine Türk barbarlığı hissini telkin edmiş, zalim oldukları halde kendilerini mazlûm mevkisinde göstermeye muvaffak olmuştur.”⁸⁶⁴ Cemiyet tarafından yayımlanan kitapta yer alan bu ifadeler bir yanıyla yukarıda da belirtildiği gibi yine cemiyet tarafından 1913 Aralık ayında gündeme getirilen sinema filmi hazırlıklarının âdeta çıkış noktası gibidir.

Anlaşılan o ki Rumeli Muhâcirîn-i İslamiye Cemiyeti, sinematograf aletinin kullanımına yönelik Bükreş Sefirinden farklı bir görüşe sahiptir. Sefir, bu cihazın Avrupa kamuoyunda “aleyhimize” oluşturulan algıyı yıkmak ve hatta aynı yolu takip ederek bu algının yanlış olduğunu gösterebilmek için gündeme getirirken, cemiyet ise sinematografi Osmanlı kamuoyuna yönelik bir mobilizasyon aracı olarak kullanılmasını önermektedir. Fakat yaklaşık 1 yıl ara ile gündeme gelen bu iki teşebbüsün de sonuçsuz kaldığı söylenebilir.

863 Söz konusu belgenin kullanıldığı bir çalışma ve daha fazlası için bk. Ali Özuyar, *age.*, s. 35-41.

864 *Âlâm-ı İslam Rumeli Mezalimi Bulgar Vahşetleri, İslamiyet'in Enzâr-ı Bâsiretine Âlem-i İnsanîyet ve Medenîyetin Nazar-ı Dikkatine*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1913, s. 3.

Fotoğraf 19: Sinematografin Balkan Savaşı sırasında kullanımını gösteren bir kare (*Le Petit Journal*, No. 1146, 3 Kasım 1912, s. 352).

Fakat muharip devletlerarasında yer alan Bulgaristan'ın sinematograf cihazını çok daha erken tarihlerde bir kamuoyu oluşturma ve propaganda aracı olarak kullandığı görülmektedir. Öyle ki “Makedonya Sorunu” bağlamında 1903 yılında Bulgaristan tarafından hazırlanan sinema filmi, bölgede Bulgar çetecileri tarafından işlenen cinayetlerin Türk-Müslüman ahaliye tahvil edildiğini göstermektedir. *Osmanlı Mezalimi* adını taşıyan film, kısa süre içerisinde Avrupa başkentlerinde de gösterime girmiştir⁸⁶⁵. Bununla birlikte sinematograf cihazı yine Bulgaristan tarafından Balkan Savaşlarında harp sahasında da aktif bir şekilde kullanılmıştır⁸⁶⁶.

865 Ali Özuyar, “Sinemanın Siyasi Bir Propaganda Aracı Olarak Balkan Ulusları Üzerindeki Etkileri (1903-1916)”, **Türk Tarihinde Balkanlar**, C II, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya 2013, s. 1107.

866 Rumeli Muhcirin-i İslamiye Cemiyeti tarafından hazırlanan bir propaganda kitabında da Bulgarların “hiçbir zaman hiçbir yerde katiiyen vaki olmayan feci cinayetleri” sinematograf şeritleri ile tüm şehirlerde gösterime soktukları ifade edilmektedir bk. Mustafa Keskin, “Âlâm-ı İslam Rumeli Mezalimi Bulgar Vahşetleri: İslamiyet’in Enzâr-ı Basîretine Âlem-i İnsniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 298.

Sözgelimi, Edirne'yi teslim alan Bulgaristan Ordusunun şehre girer girmez yapmış olduğu ilk faaliyetlerden biri, ele geçirilen tabyalardan sokak araları ve mimari eserlerin içerisine kadar görüntü kaydı almak olmuştur⁸⁶⁷.

Fotoğraf 20: Viyana'da yayımlanan *Wiener Caricaturen* isimli karikatür dergisinin I. Balkan Savaşı devam ederken yayımlanan 1 Aralık 1912 tarihli sayısının kapak görseli. Kameraman: Baylar şimdi Türk subayı rolü yapacaksınız ama gerçek Türkler gibi hızlı kaçmayın yavaş hareket edin ki kamera çekebilesin⁸⁶⁸.

867 3 part halinde bulunan bu görüntülere Trakya Üniversitesi Kütüphanesi, Kent Varlığı Veritabanı üzerinden ulaşım sağlanabilmektedir bk. <http://193.255.140.15/yordamma/index.php#.X7wsZvkzbU> Erişim Tarihi: 24.11.2020. Söz konusu dönemi konu edinen birkaç çalışma için bk. İlker Alp, "Edirne'nin İşgali ve Tunca Adası (Sarayıçi) Soykırımı", **Balkan Savaşları ve Edirne**, C II, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 59-124; Mehmet Okur, "Tanıkların Dilinden Balkan Savaşlarında Edirne'nin İşgali ve Gelişen Olaylar", **Balkan Savaşları ve Edirne**, C II, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 125-142; Nurten Çetin, "Bulgar İşgali Altında Esir Bir Osmanlı Şehri: Edirne", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk**, C I, ed. Osman Köse, Samsun 2016, s. 287-301.

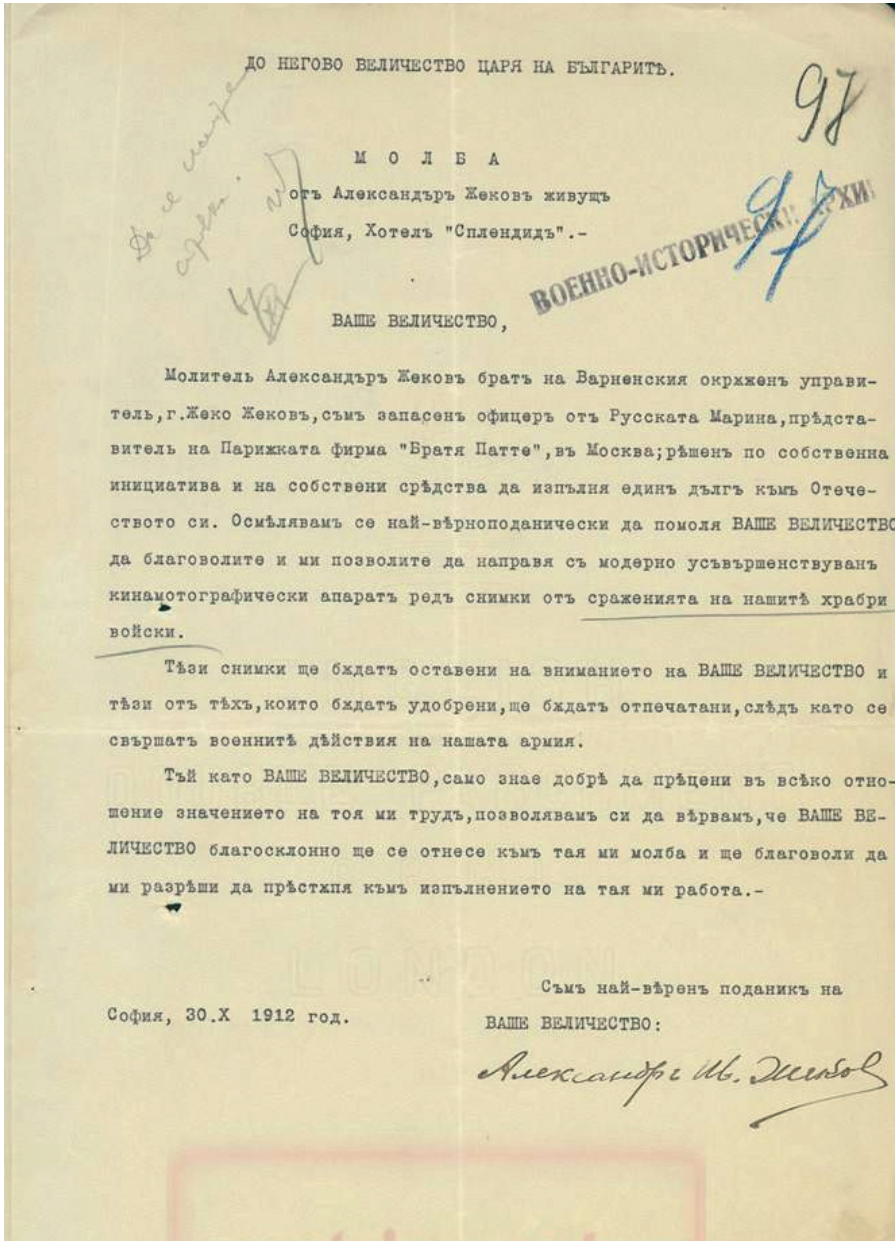
868 **Wiener Caricaturen**, vol. XXXII, No. 49, 1 Aralık 1912, kapak sayfası.

30 Ekim 1912 tarihinde Varna Bölgesi Valisi Jeko Jekov'un erkek kardeşi Aleksandır Dzhekov'un Bulgaristan Kralı Ferdinand'a hitaben kaleme aldığı dilekçe de bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir. Sofya Seplendid Otel'den gönderilen telgrafta, Paris merkezli "Bratya Patte (Pate Kardeşler)" sinematograf şirketinin Moskova temsilciliğinde görevde bulunan Aleksandır Dzhekov, öncelikle Ferdinand'a "vatan borcunu yerine getirmek" istediğini belirtmektedir. Bu doğrultuda "modern bir kamera ile cesur birliklerimizin savaş fotoğraflarını çekebilmek" için izin isteyen Aleksandır, bu fotoğrafların savaş bittikten sonra majestelerinin beğenesine sunulacağını bildirmekte ve ardından bu görsellerin onaylanması halinde de basılmasını talep etmektedir. Aleksandır son olarak yapmak istediği bu işin "önemini sadece majestelerinin anlayabileceğini" ifade ederken kendisine bu bağlamda kolaylık gösterilmesini beklemektedir⁸⁶⁹.

Ne var ki Çar, fotoğraf ve sinematograf makinesine karşı oldukça ön yargılıdır. Balkan Savaşları sırasında cephede görevde bulunan muhabirlerden Bernard Grant, ilerleyen tarihlerde Ferdinand'ın fotoğrafını çekebilmek için kendisinden izin istemiş fakat Çar, buna müsaade etmemiştir. Öyle ki Ferdinand, fotoğrafçıların kendisine suikast düzenlemek için kılık değiştiren birer casus olduğunu düşünmekte ve düşüncelerini "Fotoğrafçılık bir meslek değil bir hastalıktır."⁸⁷⁰ ifadesiyle sonlandırmaktadır.

869 DVIA, f. 40, op. 2., AU 171, s. 97.

870 Bernard Grant, **To the Four Corners the Memoirs of a News Photographer**, London Htutchinson 1933, s. X-XI.

Belge 13: Aleksandır Dzhekov'un Çar Ferdinand'a yazdığı telgraf **Kaynak:** DVIA, f. 40, op. 2., AU 171, s. 97.

Öte taraftan Dzhekov'un yapımclığında tamamlanan üç saatlik film 1914 yılının Haziran ayında "The Glorious Bulgarian War Against Turkey" adı ile göste-

rime girmiştir⁸⁷¹. Bulgaristan Ordusu içerisinde görevde bulunan ve 1913 tarihinde Balkan Savaşına dair hazırladığı kısa film ile birlikte savaş sırasında çektiği 400-500 civarındaki fotoğrafı Belgrad'ta sergileyen Samson Çernov da sinematografi faaliyetleri ile ön plana çıkan bir diğer karakterdir⁸⁷².

Sinema, savaş sahasındaki asıl ağırlığını II. Dünya Savaşı ile birlikte göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte sinematografin buraya gelene kadar savaş sahasından eksik olmadığı görülmektedir. Sinema özellikle I. Dünya Savaşı sırasında propagandif yönü ile etkin bir şekilde kullanılmıştır. Sinemanın bu yönü Balkan Savaşları üzerinden ilerleyen yıllarda da devam etmiş hatta bu etki erken Cumhuriyet Dönemi'nde bazı diplomatik temasları dahi gündeme getirmiştir. Dönemin Belgrad Elçisi Haydar Bey'in 22 Mart 1934 tarihinde bildirdiğine göre; Belgrad'da yayımlanmakta olan *Stampa* gazetesinin 16 Mart tarihli nüshasında yer alan bir haberde Avala Sineması'nın "Balkan Muharebesi" adı altında bir filmi gösterime alacağı belirtilmektedir. Elçinin telgrafına konu olan film, Sırp Ordusunun Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettiği galibiyeti konu edinmektedir. Filmin gösterime gireceği tarih ise oldukça dikkat çekicidir. Nitekim gerek "Cumhuriyet Hükûmetimiz ile Yugoslavya arasındaki münasebatın günden güne inkişafı" gerek "son zamanlarda iki hükûmet arasında, Balkın Pakti'nin imzalanmasıyla bu münasebatın daha samimi bir safhaya girdiği esnada bu gibi filmlerin gösterilmesinin münasip olmayacağı" oldukça açıktır. Elçi bu noktadaki endişelerini bir mülakat sırasında Hariciye Müsteşarına da belirtmiş fakat Müsteşar bahsi geçen filmde "Türkiye'yi rencide edecek bir şey mevcut olmadığını ve milletlerin gurunun okşayacak bu gibi filmlerin gösterilmesinin tabii görülmesi lazım geldiğini" belirtmiştir. Nitekim filmi izleyen Elçilik tercümanı da Müsteşarın ifadelerini teyit eder nitelikte "filmin şekil itibarıyla Türk hassasiyetini rencide edecek mahiyette olmadığını seferberlik ilanı, piyade, süvari ve topçu askerlerinin hareketlerinden Belgrad'taki Kalemeydanı surlarından bazı ufak tefek top atışlarının filme alınmasından" ibaret olduğu açıklamasını yapmıştır⁸⁷³.

871 İgor Despot, *age.*, s. 230.

872 Samson Çernov, *Albuma iz Perioda Balkanskih Ratova 1912-1913*, (1912-1913 Balkan Savaşları Sürecine Ait Fotoğraflar), Sırbistan Millî Dijital Kütüphanesi.

873 *BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü*, 252-697-2.

SONUÇ

Osmanlı basın tarihi çalışmalarının da sıklıkla ifade ettiği üzere, Osmanlı modernleşmesinin kendisinden çok şey beklediği *Takvîm-i Vekâyi*, üstlendiği tüm görevlerin ötesinde yayımlanmasından sadece 1 yıl sonra savaş sahasının sadece askerî bir mücadele alanı olmadığını da göstermiştir. Öyle ki Osmanlı ordusunun Belen Muahrebisi'nde Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa karşısında aldığı mağlubiyet, gazetenin resmî daireler ve devlet memurları ile sınırlı olan okuyucu kitlesinden dahi gizlenmiş; daha doğru bir ifadeyle sansür ve propagandif müdahaleler ile savaşın sonucu "galibiyet" olarak yansıtılmıştır. Gazete, bu "yayın politikasını" 1854 Kırım Savaşı'nda da sürdürmüştür. Ne var ki 19. yüzyılın ortasında meydana gelen bu savaş sırasında, *The Times* muhabiri William Howard Russell'in gazetesine gönderdiği telgraf, işleri bambaşka bir boyuta taşımıştı. Artık savaş sahası gündelik basının en önemli kamusal alanlarından biri haline gelmişti. Üstelik toplumun gazetelere giderek aşına olmaya başladığı bu dönemde, kamuoyunun harp hakkında daha hızlı ve daha fazla bilgi sahibi olmak istemesi, Osmanlı Devleti'ndeki ilk özel gazetecilik faaliyetlerinin başlaması ile paralel bir seyir takip etmiş, bu istek özel gazeteciliğin filizlenmesine bir nebze de olsa katkı sağlamıştır. Öte taraftan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1897 Osmanlı-Yunan Harbi, kamuoyunun beklentileri doğrultusunda basının teknik ve lojistik olarak ivmelenmesine neden olmuştur. Artık gazetelerin harp haberi yayımlaması kadar bu haberlerin sayfa sütunlarında çok daha belirgin bir şekilde yer alması ve gazetelerin taşraya da nakledilmesi gerekmektedir. Fakat Osmanlı Devleti basının modern anlamda bir "savaş silahı" olduğunu ilk kez Trablusgarp Savaşı sırasında deneyimlemiştir. İtalyan cephesinde görevde bulunan gazete muhabirlerinin, savaş hakkında kaleme aldığı makalelerin hiçbir gerçeklik değeri olmadığını fark eden Osmanlı bürokrasisi, bu haberlerin kıta Avrupası'nda kendi aleyhine bir kamuoyu meydana getirdiğini fark ettiğinde ise iş işten geçmişti. Ne var ki kamusal mücadelede geç kalmış olmasına rağmen pes etmeyen Osmanlı Devleti, kendi cephesinde yer alan muhabirler vasıtasıyla aynı izleği takip etmesine hatta en azından bölge kamuoyunu yanına çekebilmek adına bir karargâh gazetesi yayımlamasına rağmen Londra Sefiri Tevfik Bey'in de ifadesiyle "kamuoyu savaşı" kaybedilmişti. Ancak bu kayıp kısa süre sonra başlayacak olan Balkan Savaşları için önemli bir tecrübe olmuştur. Bu tecrübenin ilk somut adımı ise Osmanlı ordusu ile birlikte cephede görev yapacak savaş muhabirlerini organize etmek için oluşturulan Tetkik ve Teftiş Komis-

yonudur. Savaş sahası ile merkez arasındaki koordinasyonu da sağlayacak olan bu komisyonun işlevi, Harbiye Nezareti tarafından hazırlanan “Yabancı Muhabirler Nizamnamesi” ile daha belirgin bir hâle gelmiştir. Aslına bakılırsa bu nizamname “askerî sansür”den başka bir şey değildi. Ne var ki askerî sansür savaş sırasında sadece Osmanlı Devleti tarafından değil diğer tüm Balkanlı müttefikler tarafından da aktif bir şekilde uygulanmıştır. Öte taraftan cephedeki savaş muhabirlerine uygulanan askerî sansürün şiddeti, savaşın gidişatıyla paralel bir seyir takip etmiş, söz konusu nizamnameye getirilen ilave maddeler ile organizasyondaki eksikler giderilmeye çalışılmıştır. Böylece yabancı muhabirlerin cephedeki görev tanımlarını belirleyen nizamnamenin yanı sıra cephe görevinde bulunabilmek için bir dizi bürokratik işlemin daha yerine getirilmesi gerekmektedir. Organizasyonun bu noktasında devreye giren Hariciye Nezareti, cephe görev almak isteyen her muhabirin mensubu olduğu sefarethaneden ve/veya gazete editöründen bir tavsiyename yazısı ile resmî başvuru gerçekleştirmesini istemiştir. Osmanlı hariciyesinin bu başvurular sırasında üzerinde önemle durduğu nokta ise ilgili muhabirin Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Devleti lehine makaleler kaleme almış olmasıydı. Hariciyenin cepheye alınacak muhabirlerin belirlenmesindeki bu tutumu, az önce sözü edilen tecrübenin bir yansıması olmakla birlikte başvuruların resmî makamlar üzerinden gerçekleştirilmesi, bürokrasinin bu organizasyona bireylerden çok kurumları dâhil ettiğini göstermektedir. Ancak ne taraftan bakılırsa bakılsın son derece tutarlı argümanlar ve deneyimler ile kurgulanmış olan bu organizasyon, günün sonunda başarısızlığa uğramış hatta başarılığa mahkum olmuştur. Öyle ki savaş basınının mutfağında yer alan aktör ve dinamikler, Osmanlı bürokrasisinin tasarladığı bu organizasyonu, cephenin umulmadık ve kontrol altına alınamayan koşulları ile yerle yeksan etmiştir.

Bununla birlikte cephe basınının organizasyonundan bahsederken her ne kadar ön planda yer alan aktörler savaş muhabirleri olsa da I. Balkan Savaşı sırasında ataşemiliterler de bir gözlemci olarak cephedeki yerlerini almışlardır. Ancak Osmanlı arşivinde yer alan evraklar ataşemiliterlerin sadece askerî birer gözlemci olmadığını bunun ötesinde de görevler yerine getirdiğini göstermektedir. Sözgelimi Avusturya zabiti mülazım Hoffman’ın aynı zamanda ülkesinin önemli gazetelerinden *Neue Freie Presse*’nin muhabiri olması bu noktada dikkat çekici bir örnektir. İşin daha da ilginç olanı, Osmanlı Batı Ordusunun Yanya’da gerçekleştirdiği savunma ve harbin gidişatına dair Hoffman’ın tanıklıklarını İstanbul’a bir rapor olarak iletmesidir. Fakat aynı tür bir istihbaratın kendisi hakkında elde edilmesini istemeyen Osmanlı bürokrasisi, bu ataşemiliterleri kelimenin gerçek anlamıyla devlet nezaketi göstererek cepheye almamıştır. Kaldı ki Japonya’dan Portekiz’e kadar 11 ülkenin ataşemiliterler ile Balkan Savaşını takip etmek istemesi, bu gözlemin sadece askerî bir faaliyetten çok daha fazlası olduğunu göstermektedir. Öte taraftan Amerika’dan Avrupa’ya, İskandinavya’dan Orta ve Uzak Doğu’ya kadar toplamda 15 ülkenin muhabirler ve askerî gözlemciler ile takip ettiği I. Balkan Savaşı, 20. yüz-

yılda uluslararası kamuoyu oluşturabilme adına basın ne denli etkin ve etkili bir araç olduğunu da açık bir şekilde göstermektedir.

Balkan Savaşı başladığı sırada İstanbul basını II. Meşrutiyet'in âdeta bir furyaya dönüştürdüğü yapısını kaybetmiş olsa da iktidar yanlısı ve muhalif olmak üzere daha önce hiç olmadığı kadar iki kutuplu keskin bir hâl almıştı. Savaş öncesinde değişen hükümet, hükümetin karşısında yer alan İttihat ve Terakki, kozlarını daha önce pek çok kez basın üzerinden paylaşmıştı. Ne var ki savaşın başlamasıyla birlikte iyiden iyiye gerilen bu ortam karşısında, yerel ve uluslararası kamuoyunun, gerekirse devletin tüm imkânları seferber edilerek kontrol edilmesi hatta ele geçirilmesi gerekmekteydi. Her ne kadar yerel ve uluslararası bağlamda gerçekleştirilen bürokratik düzenlemeler, temelde farklı dinamiklere dayanıyor olsa da bu hedefe ulaşabilmek için yegâne araçlardan biri de basın olmuştur. Bu doğrultuda bürokrasinin savaş öncesinde eline aldığı “pusula”, basın için kaçınılmaz bir şekilde “sansürü” göstermekteydi. Öyle ki sadece başkent kamuoyu değil Tarsus ve Beyrut gibi uç noktalardan şehbenderliklere kadar toplumun büyük bir kısmı savaşın gündemi hakkında bilgi sahibi olmak istiyordu. Bu doğrultuda askerî seferberlik sürecine kamusal seferberliği de eklemleyen bürokrasi, 7 maddeden oluşan pusulayı ülke çapında yürürlüğe koymuştur. Böylece savaş ajandasında Harbiye Nezaretinin onayladığı haberler dışında hiçbir haber yayımlayamayacak olan Osmanlı basınına âdeta devlet tarafından editöryal bir hizmet verilmiş oluyordu. Bu noktada belirtmekte yarar var ki bu pusula, Osmanlı basınına savaş sırasındaki yayın politikasının organize bir sansür ile belirlendiği ilk uygulama olmuştur. Hâl böyleyken başta *Takvîm-i Vekâyi* ve Osmanlı Telgraf Ajansı gibi resmî ve merkezi devlet aygıtlarını devreye sokan bürokrasi, savaşın başından sonuna dek bu kurumları âdeta alınan mağlubiyetleri ortadan kaldıran bir törpü gibi kullanmıştır. Ancak resmî kayıtlardan elde edilen veriler, bu törpünün savaş sırasında sık sık kırıldığını göstermektedir. Örneğin devletin resmî gazetesi ve kamusal sesi olarak ifade edebileceğimiz *Takvîm-i Vekâyi*, her ne kadar savaşın askerî yönü hakkında günlük raporlar ile kamuoyunu bilgilendiriyor gibi gözükse de, işin aslı bu sütunların derin suskunluklar ile örülmüş olduğudur. Öte taraftan gazetenin dağıtımında yaşanan lojistik sorunlar, bu aygıt ile ülke çapında oluşturulmak istenen olumlu kamuoyunun bir türlü hazırlanamamasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra *Takvîm-i Vekâyi* İstanbul'da günlük olarak yayımlanıp dağıtımı gerçekleştirilmiş olsa da şehrin özel gazeteleri, *Takvîm-i Vekâyi*'nin sessizliğini âdeta yerle bir etmiştir. Keza Osmanlı Telgraf Ajansı da *Takvîm-i Vekâyi*'nin sütunlarında yayımlanan haberleri basına servis etmekten öte bir iş gerçekleştirmemiş, akabinde kısa bir süre sonra da kapatılmıştır. Devletin kurguladığı bu organizasyonun merkezinde yer alan *Takvîm-i Vekâyi*'nin bu süreçteki bir diğer görevi de “son dakika” olarak adlandırılabilir ilaveler yayımlamak olmuştur. Böylece savaşın sıcak gündemi hakkında ortalıkta dolaşan rivayet mesabesindeki haberlerin önünü kesmek isteyen bürokrasi, icat ettiği bu aygıtı da etkin bir şekilde kullanmıştır. Fakat tıpkı gazetede yayımlanan “vukuat-ı harbiye” haberlerinde olduğu gibi, ilavelerin içerikleri de derin sessizlik-

ler barındırmaktaydı. Devlet bürokrasisinin *Takvîm-i Vekâyi* üzerinden kurguladığı bu organizasyon, çalışmamın ulaştığı sonuçlardan bağımsız olarak literatüre bir “ek” oluşturmaya da imkân tanımıştır. Söz konusu organizasyonun değerlendirilebilmesi için savaş sırasında gerçekleştirdiği tüm yayımları incelenen *Takvîm-i Vekâyi*, bu uğraşın kendinden menkul bir sonucu olarak literatüre yatay bir katkı sağlamıştır. Öte taraftan bu bürokratik organizasyonun varlığı, cevap bekleyen bir soruyu da peşi sıra beraberinde getirmiştir. Balkan Savaşları sırasında devletin gerek nizamname gerekse layiha ve pusula gibi düzenlemelerle organize etmeye çalıştığı basın, bürokrasinin kurguladığı bu şablonda istenilen yerde konumlanabilmiş midir? Bu organizasyon kapsamında gerçekleştirilen hamleler, teşhislerin doğru konduğunu fakat tedavi noktasında önemli sorunlar yaşandığını göstermektedir. Bir diğer deyişle hazırlanan düzenlemelerin tümü metin üzerinde kusursuz bir görünüme sahip olsa da pratikte neredeyse hiçbir başarı elde edilememiştir. Öyle ki bürokrasinin “pusulası” şaşmamış olsaydı savaş sırasında yapmış oldukları yayımlar nedeniyle gazetecilere hapis, gazetelere ise tatil ve matbaa kapatma gibi cezalar verilmemiş olacaktı. Öte taraftan bu süreçte mekânsal kurumsallaşmada elde edilen başarılar dışında (Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti) layiha ve nizamname metinleri âdetâ ölü doğmuş birer evrak hükmünde kalmıştır.

Savaş basınına tüm detaylarıyla ortaya koyabilmek adına yapmış olduğum arşiv çalışmaları, şaşırtıcı sonuçları da beraberinde getirmiş; dönemin Osmanlı basınına sınırlarını genişletebilmeye imkân tanımıştır. Öyle ki literatüre göz attığımızda Balkan Savaşları basının başta İstanbul ile sınırlandırıldığı ancak daha sonraki çalışmalarla bu sınırın taşraya doğru İzmir ve Konya üzerinden bir yol kat ettiği görülmektedir. Resmî evraklardan elde edilen veriler ise savaş sırasında Eskişehir, Tarsus ve Beyrut'ta da basın faaliyetlerinin varlığını ortaya koyarken, Ege Bölgesi'ndeki Rumca yayımların kamusal etkileri üzerine de önemli ipuçları vermiştir.

Bunun yanı sıra basın üzerindeki sansür, haberleşmede de sıkı bir denetim olarak kendisini göstermiştir. Hiç şüphe yok ki, basın faaliyetlerinin eylemliliği haberleşme yani iletişim sayesinde gerçekleşmektedir. Osmanlı bürokrasisinin bu doğrultuda basın ile birlikte haberleşme üzerinden organize etmeye çalıştığı savaş basını, bu organizasyonun ne denli geniş ve hatta umulmadık sahalara yayıldığını göstermektedir. Sözelimi İstanbul limanında bulunan yabancı bandıralı gemilerdeki telsiz-telgraf aletini kullanarak gazetelerine haber iletme isteyen yabancı muhabirlerin girişimleri karşısında gerçekleştirilen uygulamalar, bu noktada altı çizilebilir bir örnektir. Bu doğrultuda İstanbul ile Avrupa arasında gerçekleştirilecek telgraf iletişimi üzerinde başta Beyoğlu Telgrafhanesi olmak üzere birçok direnç noktası tesis edilmiştir. Nitekim savaş sırasında genel karargâhta hizmet vermeye başlayan sahra telgraf üssü de bu direnç noktalarına verilen önemi göstermektedir. Öte taraftan ülke içerisinde özellikle de sahil şeridinde bulunan yabancı posta kurumlarının kontrol edilerek telgraf ve posta iletişiminin denetim altına alınması ve sefaretlerin de bu anlamda bir sızıntı noktası oluşturulmaması adına denetime tabi tutulması, organizasyonun haberleşme ayağında yer alan faaliyetler arasındadır.

Bunun yanı sıra savaş hakkında önemli bilgilerin dışarıya çıkışını engellemeye yönelik bütün açıkları kapatmaya çabalayan bürokrasi, bu süreçte kurumlar arasında gerçekleştirilecek haberleşmenin de şifreli bir şekilde yürütülmesini sağlayarak tutarlı ve bütünlüklü bir planlama takip etmiştir.

Savaş sırasında basınının kurumsal bir kimlik kazanabilmesi için gerçekleştirilen hamleler ise doğrudan doğruya savaşın beraberinde getirdikleri ve karşılaşılan sorunların uzun vadede “köklü” kısa vadede ise hızlı bir çözüme yöneliktir. Bu hamlelerin en önemlilerinden olan Matbuat-ı Umumiye Müdürlüğü'nün kurulması adına kaleme alınan layihada da gerek Osmanlı basınının eksiklikleri gerekse bürokratik açıdan kontrolü bağlamında izah etmeye çalıştığımız pek çok noktaya atıfta bulunulmuş olması, ileri sürdüğümüz tespitlerin altını çizmekle birlikte söz konusu organizasyonun bütünlüğüne dair önemli bir göstergedir.

Fakat basınının kurumsal bir yapı kazanabilmesine yönelik gerçekleştirilen hamlelerin başlangıç tarihi de oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamdaki teşebbüslerin hemen hepsi 1913'ün Şubat ayından itibaren bir program dâhiline alınmıştır. Bu durum, devletin savaş ilerledikçe basın ve kamuoyu eksenindeki sahip olduğu tecrübesinin arttığına ve bu anlamda bir hafıza oluşturduğuna işaret etmesi bakımından oldukça anlamlıdır. Fakat bu tarihe biraz daha yakından bakıldığında bu bağlamda kurumsallaşma hamlelerinin Babıalı Baskını'nı sıkı bir şekilde takip ettiği görülmektedir. Dolayısıyla son dönem Osmanlı Devleti'nin görece en teşkilatlı siyasi teşekkülü olan İttihat ve Terakki'nin 1913 Ocak sonunda hükûmeti ele geçirmesiyle birlikte kurumsallaşma teşebbüslerinin devreye sokulduğu söylenebilir. Kurumsallaşma faaliyetlerinin başlangıç tarihi ve muhteviyatı kadar bu faaliyetleri harekete geçiren etkenler de bir o kadar önemlidir. Dönemin ihtiyaçları doğrultusunda beliren bu teşebbüsler, temelde 2 dinamik üzerinde kurgulanmıştır. Özellikle Matbuat-ı Umûmiye Müdüriyeti layihasında iç içe geçmiş bu iki dinamik; modern Avrupa'nın örnek alınacak düzeni ve millî menfaatlerin gözetilmesi olmuştur. Denilebilir ki Osmanlı basını, İttihat ve Terakki'nin hükûmette olduğu süre boyunca siyasi yaşamın süreklilik ve kopuşlarına paralel bir salınım göstermiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı basını için nasıl ki “hürriyet” anlamına geliyorsa Balkan Savaşları aynı basının sansür ile organize edildiği, iç dinamikler üzerinden millî vurguların ön plana çıkartıldığı fakat aynı zamanda moderniteye dönük kurumsallaşmaların yaşandığı yapısal bir eşişe gelmesine neden olmuştur. Bu eşiş aynı zamanda bir sürekliliğini başlangıç noktasını da temsil etmektedir. Öyle ki gerek Osmanlı Telgraf Ajansı gerekse Osmanlı Matbuat Şirketinin kurulması için gerçekleştirilen çalışmalar, hazırlanan layiha ve nizamnamelerde, bu ihtiyaçların neden gerekli olduğu ve nasıl karşılanabileceğine dair tutarlı ve anlamlı argümanlar üretilmiştir. Fakat özelden savaş basını genelde ise Osmanlı basınının, tüm bu çalışmalara rağmen hedeflenen profesyonellik ve kurumsallığa ulaşabildiğini söylemek neredeyse imkânsızdır. Nitekim 1911-1913 yılları arasında devletin gündemine gelen ve bu doğrultudaki ihtiyaçların giderilmesi için hazırlanan reçeteler ve gerekli yapılanmaların neredeyse tümü aynı gerekçeler ve argümanlar ileri sürülerek

Büyük Millet Meclisinin oturumlarında da kendilerine yer bulmuştur. Dolayısıyla Türk basınının bu noktadaki kronik sorununun çözümü, Cumhuriyet'e intikal eden meselelerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti, savaş basını bağlamında kurguladığı organizasyonda şimdiye dek hazırladığı nizamname, layiha ve pusula gibi düzenlemelerin yanı sıra kurumsal teşebbüslerle daha çok aktif bir savunma gerçekleştirmiştir. Fakat bürokrasinin bu tutumu, özellikle II. Balkan Savaşı sonrasında tamamıyla değişmiş ve Avrupa kamuoyu bağlamında etkinlik ve üretkenliği çok daha yüksek olan bir faaliyet programı hazırlanmıştır. Öncelikle Avrupa kamuoyundaki imajını gözetecek mevcut siyasi konjonktür içinde devlet aleyhine makaleler kaleme alan yabancı muhabirleri tespit ve ardından da ilgili muhabiri menfi faaliyetleri dolayısıyla mensubu olduğu sefarete bildiren bürokrasi, bu konuya oldukça önem vermiştir. Yeri geldiğinde bu gibi muzır neşriyatlar sebebiyle sefaretlere nota verdiği dahi vaki olan Osmanlı Devleti, savaş sırasında Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere, Amerika, Rusya ve Avusturya başta olmak üzere, birçok ülke basınına yakından takip etmiştir. Dolayısıyla çalışmamın ikinci bölümünün bu kısmında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kamuoyundaki imajını zedeleyen yayımlar ve bu yayımlara gösterilen tepki üzerinde durulduğu gibi Balkan Savaşlarının önemli Avrupa ülkelerinin basınındaki yansımalarına da değinilmiştir. Bu noktada bir parantez açmak gerekirse, arşiv çalışmalarımızdan elde edilen veriler, Balkan Savaşları sırasında Avrupa basınının özellikle de İtalya ve Fransa matbuatı üzerinden değerlendirilebilmesi için tutarlı ve anlamlı veriler sağlayacak kadar bol malzemeye sahip olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla dönemin İtalya ve Fransa matbuatı üzerinden, Balkan Savaşları basın tarihi literatürüne önemli katkılar sağlanabilir. Öte taraftan Osmanlı Devleti'nin imaj koruma ve olumlama çabaları ise savaşın başlangıcından itibaren yoğunluğunu giderek artırmış, bu çabalar özellikle 1913'ün Şubat ve Mart aylarında bürokrasinin önemli mesai harcadığı meselelerden biri haline gelmiştir. Aynı yılın Nisan ve Mayıs aylarında ise devletin imajını zedelediği tespit edilen yabancı muhabirlerin toplu bir şekilde ülke dışına çıkarılması sağlanmıştır.

Türk tarihyazımının Balkan Savaşları bağlamında en çok kullandığı fonlardan olan mezalim olgusu ise bu organizasyon içerisinde ayrı bir parantez açmayı gerektirmektedir. Öyle ki bu olgunun, Osmanlı bürokrasisi tarafından oldukça erken bir tarihte Avrupa kamuoyunda ustalıklı kullanıldığı ve mezalim vurgusu üzerinden görsel ürünler ile bir haklılık arayışı içerisinde bulunduğu, arşiv çalışmalarımızdan elde ettiğim sonuçlar arasında yer almaktadır. Dönemin gazeteleri ile özellikle *Şebâl* ve *Donanma* dergilerinde sıklıkla yer alan bu fotoğrafların arka planında oldukça farklı bir hikâye bulunmaktadır. Bu ürünler her ne kadar Osmanlı kamuoyunda yankı uyandırıp, belirli bir karşılık bulsa da devlet bu ürünlerin özellikle Avrupa basınında yer alabilmesi için kayda değer bir çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Edirne, Kırklareli ve Dimetoka'nın geri alınmasının ardından Trakya Bölgesi'nde incelemelerde bulunan Osmanlı Kolordusu tarafından münferit ve toplu ölümler fotoğraflanmıştır. Bu olayların meydana geldiği yerleşim

yerlerinde özellikle gayrimüslim kişilerin tanıklıklarının raporlanarak Batı dillerine tercüme edilmesi ve ardından da bu ürünlerin Avrupa basınında yayımlanabilmesi için seferberlik üzerinden âdetâ bir seferberlik başlatılmıştır.

Öyle ki bu seferberlik dâhilinde bir faaliyet programı tasarlandığının en açık göstergesi ise II. Balkan Savaşının ardından yabancı muhabirler özelinde görülen bürokratik uygulamaların değişen yönüdür. Hatırlanacağı üzere I. Balkan Savaşı sırasında sıkı bir sansüre tabi tutulan yabancı savaş muhabirleri, bu süreçte devlet propagandasını icra eden aktörler haline gelmiştir. Bu çerçevede Ashmead Bartlett örneğinden bahse açılan mesele, söz konusu bu bürokratik değişim ve yaklaşımın spesifik bir olaydan ziyade anlamlı ve bir o kadar da tutarlı bir örüntü olduğunu göstermektedir. Bu doğrultudaki sansür ve propaganda faaliyetleri eş zamanlı olarak 1913'ün sonuna kadar devam etmekle birlikte, sansür ve propaganda faaliyetlerinin bürokratik anlamda I. ve II. Balkan Savaşlarında birbirlerinin yerine tercih edildiğini göstermektedir.

Bürokrasinin savaş sırasındaki bu girişimlerini anlamlı kılan iki nokta bulunmaktadır. İlk olarak tüm bu çabalar devlet tarafından planlı ve programlı bir kamuoyu faaliyetinin varlığına ve devamında da devletin basın kamuoyu diyalektiği noktasındaki farkındalığına işaret etmektedir. Bu doğrultuda hiçbir fırsatı kaçırmak istemeyen Osmanlı Devleti, münferit ve plansız bir şekilde başlayan ancak daha sonra organize bir faaliyete dönüştürülen konferanslarla, Avrupa kamuoyunda haklılık arayışlarına devam etmiştir. Artık oyunu kurallarına göre oynamaya başlayan Osmanlı bürokrasisi, tıpkı Balkanlı müttefiklerin yaptığı gibi uluslararası kamuoyunun önde gelen haber ajanlarına hatırı sayılır bütçeler ayırarak, propaganda faaliyetlerine hız kazandırmış hatta resmî anlamda gerçekleşmemiş olsa dahi kısa bir süre önce tanışılan sinematograf aleti, bu bağlamda kamusal bir araç olarak kullanılmıştır.

Her ne kadar basının bir propaganda aracı ve kitlesel mobilizasyon bağlamında bir aygıt olarak kullanıldığı ilk savaşın I. Dünya Savaşı olduğu yerli ve yabancı literatürde kabul gören bir olgu haline gelmiş olsa da çalışmamda elde ettiğim bulgular bu genel kanının yanına başka bir olasılığı koymaktadır. Öte taraftan çalışmam, menzilde ulaştığı sonuçların yanında -en azından kendi bağlamındaki - Osmanlı basın tarihi çalışmalarının geleneksel metodolojisini de sorgulamaktadır. Böylece tarihyazımında şimdiye kadar üretilmiş olan Balkan Savaşları basın tarihinin, matbuat aracılığıyla tarihlendirilmesinin yanına bir başka perspektif ve sonuç ile eklenilmiştir. Ne var ki savaş basınının tümünü görebilme çabasının bazı eksiklik ve daha da mühim olanı riskleri beraberinde getirdiği kabul edilmektedir. Bu doğrultuda özellikle başta Osmanlı olmak üzere muharip devletlerin arşivlerinde gerçekleştirilecek araştırmalar ve dönemin Avrupa basınından elde edilecek veriler aracılığıyla bu çalışma kapsamında elde edilen bulguların güncellenebileceği, gerçeğe bir kerte daha yaklaşıma yolunda kayda değer bir adım atılabileceğini ifade etmek gerekir.

SONUÇ

Özetle; Balkan Savaşları basınını, cephede haber peşinde koşan savaş muhabirleri üzerinden değerlendirmeye açan ve sahneyi bir propaganda aygıtı olarak sinema perdesi ile kapatan bu çalışmada elde edilen verileri çok daha tasvirî bir sonuç olarak ifade etmek gerekirse. Balkan Savaşlarının;

Osmanlı bürokrasisinin yabancı muhabirlerin kolektif başvuruları ile karşılaştığı,

Yabancı muhabirlerin cephedeki çalışma şartlarını konu edinen ilk nizamnamenin hazırlandığı,

Savaş bölgesine ilk kez toplu muhabir alımının gerçekleştirildiği, aynı şekilde ülke dışına ilk toplu muhabir çıkartmalarının yaşandığı,

Savaş sırasında yerel basın adına ilk kez bir yayın politikasının belirlendiği önemli bir kırılım noktasında bulunduğu tespit edilmiştir.

Öte taraftan savaş sırasında ülke basınının 30 yıllık bir kurumun ilga edilerek yeni bir form kazandırıldığı,

Savaşın gölgesinde, başta Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti ve Osmanlı Matbuat Şirketi olmak üzere, kurumsal hamlelerin yapıldığı,

Bu kurumsal teşebbüslerin millî saikler zemininde fakat Avrupa örnek alınarak gerçekleştirilmesinin hedeflendiği,

1909 Matbuat Kanunnamesi'nde gerçekleştirilen birçok düzenleme ile birlikte kanun maddelerine dâhil edilen ilavelerin yürürlüğe alındığı,

Dönemin Osmanlı basını ve kamuoyunun sadece İstanbul ile sınırlı olmadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA, BEO., No. 4686/351391; 4278/320845; 4106/307886; 4039/302882; 4155/311584; 4194/314550; 4110/308191; 2356/176657; 2381/178527; 3876/290666; 4094/306980; 4094/306980; 4095/307078; 4098/307340; 4100/307475; 4108/308045; 4146/310917; 4123/309199; 4119/308898; 4144/310764; 4130/309709; 4202/315125; 4132/309872; 4199/314923; 4199/314866; 4199/314867; 4201/315032; 4201/315032; 4201/315032; 4203/315151; 4203/315151; 4205/315327; 4205/315326; 4210/315677; 4161/312031; 4161/312031; 4193/14464; 4199/314390; 4200/314955; 4200/314955; 4255/319095; 4255/319095; 4137/310219; 4092/308672; 4149/31119; 4149/31119; 4151/311305; 4139/310375; 4141/310503; 4109/308105; 4119/308911; 4117/308763; 4119/308911; 4119/308911; 4134/309976; 4134/309976; 4157/311720; 4123/309199; 4123/309217; 4123/309217; 588/44093; 4161/312031; 4142/310608; 4078/305811; 4204/315627; 4163/312224; 4219/316398; 993/74445; 4067/304956; 136/10181.

BOA, DH. EUM. EMN., No. 92/84.

BOA, DH. İD., No. 79/23; 19-2/51; 145/13; 79/3; 79/26; 79/30; 79/29.

BOA, DH. İ. UM. EK., No. 24/50.

BOA, DH. MUİ., No. 107/44; 167/20.

BOA, DH. SYS., No. 112/7; 112/6; 57/49; 116/5; 58/8; 112/23; 58/4.

BOA, DH. ŞFR., No. 270/47.

BOA, DH. EUM. VRK., No. 25/18.

BOA, DH. KMS., No. 61/53; 63/25.

BOA, DH. MKT., No. 1410/107; 1488/80; 1538/11; 1488/80; 1977/58; 575/27; 1763/12.

BOA, DH. MTV., No. 24/96; 38/39; 24/90; 24/93; 38/53.

BOA, HR. SYS., No. 1967/1; 1845/41; 1845/42; 194/10; 184/45; 1967/2; 152/36; 2081/13; 2081/10; 2081/8; 2080/20; 2081/11; 2916/125; 2080/8; 217/66; 217/67; 2469/70; 2080/3; 2913/48; 2086/90; 2087/80; 29133; 2086/54; 112/7; 2913/7; 2913/19; 1980/1; 2086/12; 2086/23; 2080/1; 1877/22; 2917/64; 2080/3; 1557/2; 1548/44; 2088/15; 2080/1; 1877/22; 2917/64; 1557/2; 1548/44; 2088/15; 53/36; 57/41; 57/43; 141/16; 112/7.

BOA, HT. TO., No. 543/85.

BOA, HR. HMŞ. İŞO., No. 194/46.

BOA, HR. UHM., No. 387/103.

BOA, HR. SFR. 1., No. 170/67; 170/39; 170/51; 167/51.

BOA, HR. İD., No. 1701/42; 439/77; 1431/32; 1431/33; 1431/35; 1431/37; 1431/39; 1431/41; 1431/27; 1431/28; 1431/31; 1431/30; 1431/44; 1431/34; 1431/36; 1431/40; 1439/84; 1431/25; 1431/26; 1699/18; 1431/29; 1431/48; 1431/49; 1431/51; 1431/52; 1431/53; 1439; 1429/31.

BOA, HR. İM., No. 239/32; 99/48; 240/30.

BOA, HR. SFR 04., No. 860/45; 429/92; 866/86; 429/54.

BOA, HR. SFR. 3., No. 680/26; 300/9; 51/34; 284/28; 663/5; 664/2; 674/60; 708/87; 712/46; 682/5; 662/79; 672/53; 672/57; 655/2; 672/46; 672/46; 672/41; 672/43; 672/52; 662/56; 664/2; 662/88; 663/5; 636/49; 659/5; 674/4; 663/60; 660/24; 673/41; 219/39; 664/88; 268/88; 219/39; 677/35; 730/45.

BOA, HR. TH., No. 92/50; 307/18; 307/9; 131/95; 66/33.

BOA, HMŞ. İŞO., No. 61/7; 61/1.

BOA, İ., No. 1477.

BOA, İ. HB., No. 135/49.

BOA, İ. HR., No. 119/5831.

BOA, İ. HUS., No. 140/116.

BOA, İ. TAL., No. 151/18.

BOA, KB. MAA. FE., No. 7/50.

BOA, MF. MKT., No. 1237/28; 1182/1; 170/71; 170/72; 1168/44.

BOA, MF. İBT., No. 309/9.

BOA, MB., No. 900/61.

BOA, ML. EEM., No. 211/71; 200/79.

BOA, MV., No. 164/70; 169/44; 179/43; 177/36; 171/80; 171/60; 231/69;
125/176; 174/72; 231/45; 229/120.

BOA, A.MKT. MHM., No. 740/20; 738/25.

BOA, Ş. D., No. 226/73; 3115/1.

BOA, HSDHADB., No. 2/55; 8/25.

BOA, TFR. I. AS., No. 21/2002.

BOA, Y. EE., No. 44/129.

BOA, Y. PRK. MYD., No. 20/139.

BOA, Y. PRK. BŞK., No. 16/66.

BOA. Y. PRK. HR., No. 21/71.

BOA. Y. PRK. MK., No. 1/62; 1/79.

BOA, Y. PRK. TKM., No. 6/74.

BOA, Y. MTV., No. 275/103; 305/54.

BOA, YA.HUS., No. 454/111.

B. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, MGM., Nr. 30-10-0-0; 252-697-2; 17-97-10.

C. BULGARİSTAN ARŞİV BELGELERİ

CDA., f. 3K, op. 1., 206

DVIA., f. 40, 2. AU 171, op. 2.

D. FRANSA ARŞİV BELGELERİ

NS *Turquie*, IV. Mikrofilm, P8622.

NS *Turquie*, II. Mikrofilm, P8620.

II. RESMÎ YAYINLAR VE YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, 38, S 89, Ankara 1989.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, 38, S 89, Ankara 1989.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 38, S 89, Ankara 1989.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 38, S 89, Ankara 1989.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D 1, C 2, İçtima Senesi: 1, 07.07.1336.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D 1, C 1, İçtima Senesi: 1, 06.05.1920.

T.C. Resmî Gazete, 26 Haziran 1932, S 2134.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. GAZETELER

Âlem, No. 248-139, 30 Aralık 1912; No. 247-138, 29 Aralık 1912.

Alemdar, No. 320, 29 Mart 1329; No. 86-151, 7 Kasım 1912; No. 86-151, 7 Kasım 1912; No. 64-148, 15 Ekim 1912.

Ballymena Observer, vol. LVII, No. 2986, 18 Ekim 1912.

Cenin, No. 1469, 14 Ekim 1912; No.1476, 20 Ekim 1912.

Dublin Daily Express, No. 20.979, 18 Ekim 1912.

Dundee Evening Telegraph, No. 3973, 1 Ekim 1912.

Haberdâr, No. 274-165,3 Şubat 1913.

Hak, No. 1486-152, 30 Ekim 1912.

Hakikat, No. 279, 18 Kasım 1912; No. 281, 20 Kasım 1912.

İkdâm, No. 5807, 22 Nisan 1913; No. 5937; No. 5909; No. 5901, 26 Temmuz 1913; No. 5907, 1 Ağustos 1913; No. 5784, 30 Mart 1913; No. 5651, 26 Kasım 1912; No. 5733, 7 Şubat 1913; No. 5734, 8 Şubat 1913; No. 5610, 4 Ekim 1912.

İntihâb-ı Efkâr, No. 619, 17 Aralık 1912.

Le Petit Journal, No. 1146, 3 Kasım 1912.

Leeds Mercury, No. 22.790, 28 Ekim 1912.

New York Tribune, vol. LXXIII, S 24.318, 15 Haziran 1913.

Northern Whig, No. 32.519, 19 Ekim 1912; No.32.614, 7 Şubat 1913.

Pall Mall, No. 14778, 7 Eylül 1912; No. 14842, 21 Kasım 1912; No. 14.808, 12 Ekim 1912; No. 14.816, 22 Ekim 1912; No. 14.829, 6 Kasım 1912.

Renin, No. 1490, 3 Kasım 1912.

Sabah, No. 8276, 5 Ekim 1912; No. 8363, 30 Aralık 1912; No. 8397, 3 Şubat 1913; No. 8280, 8 Teşrin-i evvel 1912; No. 8294, 22 Teşrin-i evvel 1912; No. 8332, 29 Kasım 1912; No. 8332, 29 Kasım 1912.

Senin, No. 1437, 6 Eylül 1912.

Staffordshire Sentinel, No. 15.181, 21 Mayıs 1913.

Takvîm-i Vekâyi, No. 1394, 8 Mart 1913; No. 1396, 10 Mart 1913; No. 1387, 28 Şubat 1913; No. 1403, 17 Mart 1913; No. 1404, 18 Mart 1913; No. 1406, 20 Mart 1913; No. 1409, 23 Mart 1913; No. 1412, 26 Mart 1913; No. 1413, 27 Mart 1913; No. 1414, 28 Mart 1913; No. 1417, 31 Mart 1913; No. 1418, 1 Nisan 1913; No. 1419, 2 Nisan 1913; No. 1424, 7 Nisan 1913; No. 1425, 8 Nisan 1913; No. 1426, 9 Nisan 1913; No. 1428, 11 Nisan 1913; No. 1430, 13 Nisan 1913; No. 1431, 14 Nisan 1913; No. 1432, 15 Nisan 1913; No. 1433, 16 Nisan 1913; No. 1434, 17 Nisan 1913; No. 1435, 18 Nisan 1913; No. 1265, 25 Ekim 1912; No. 1270, 30 Ekim 1912; No. 1271, 31 Ekim 1912; No. 1271, 31 Ekim 1912; No. 1273,

2 Kasım 1912; No. 1271, 3 Kasım 1912; No. 1281, 10 Kasım 1912; No. 1291, 24 Kasım 1912; No. 1291, 24 Kasım 1912; No. 1249, 8 Ekim 1912; No. 1251, 10 Ekim 1912; , No. 1257, 17 Ekim 1912; No. 1258, 18 Ekim 1912; No. 1260, 20 Ekim 1912; No. 1262, 22 Ekim 1912; No. 1266, 26 Ekim 1912; No. 1269, 29 Ekim 1912; No. 1309, 12 Aralık 1912; No. 1306, 9 Aralık 1912; No. 1364, 5 Şubat 1913; No. 1283, 12 Kasım 1912; No. 1304, 7 Aralık 1912; No. 1291, 24 Kasım 1912; No. 1302, 5 Aralık 1912; No. 1319, 22 Aralık 1912; No. 1348, 20 Ocak 1913; No. 1344, 16 Ocak 1913; No. 1360, 1 Şubat 1913; No. 1364, 5 Şubat 1913; No. 1378, 20 Şubat 1913; No. 1385, 27 Şubat 1913; No. 1387, 1 Mart 1913; No. 1390, 4 Mart 1913; No. 1392, 6 Mart 1913; No. 1391, 5 Mart 1913; No. 1395, 9 Mart 1913; No. 1410, 24 Mart 1913; No. 1438, 21 Nisan 1913; No. 1445, 28 Nisan 1913; No. 1251, 10 Ekim 1912; No. 1249, 8 Ekim 1912.

Tanîn, No. 1683, 6 Ağustos 1913; No. 1686, 9 Ağustos 1913; No. 1686, 9 Ağustos 1913; **Tanîn**, No. 1676, 30 Temmuz 1913; No. 1703, 26 Ağustos 1913; **Tanîn**, No. 5907, 1 Ağustos 1913; No. 5928, 22 Ağustos 1913; No. 1553, 28 Mart 1913; No. 1554, 29 Mart 1913, No. 1683, 6 Ağustos 1913; No. 1687, 10 Ağustos 1913; No. 1687, 10 Ağustos 1913; No. 1477, 11 Teşrin-i evvel 1912; No. 1592, 6 Mayıs 1913; No. 1497, 31 Ocak 1913; No. 1693, 16 Ağustos 1913; No. 1461, 5 Ekim 1912; No. 1717, 11 Eylül 1913; No. 1534, 9 Mart 1913; No. 1535, 10 Mart 1913; No. 1536, 11 Mart 1913; No. 1464, 8 Ekim 1912; No. 1464, 8 Ekim 1912.

Tasfir-i Efkâr, No. 886-87, 30 Eylül 1913; No. 823-24, No. 824-25, 23 Temmuz.

Tasvîr-i Efkâr, No. 694, 13 Mart 1913; No. 656, 3 Şubat 1913; No. 664, 11 Şubat 1913; No. 577, 3 Kasım 1912; No. 710, 29 Mart 1913; No. 670, 17 Şubat 1913; No. 716, 4 Nisan 1913; No. 722, 10 Nisan 1913; No. 710, 29 Mart 1913.

The Belfast News-Letter, vol. CLXXVI, No. 30.337, 16 Kasım 1912; vol. CLXXVI, No. 30.359, 12 Aralık 1912.

The Evening Times, 21 Ekim 1912.

The Irish Independent, vol. 21, No. 2383, Ekim 1912; vol. 21, No. 266, 5 Kasım 1912.

The Star, vol. 15, No. 179, 24 Eylül 1913.

The Sun, vol. LLX, No. 64, 3 Kasım 1912; vol. LXXX, No. 106, 15 Aralık 1912; vol. LXX, No. 50, 20 Ekim 1912; vol. LXXX, No. 78, 17 Kasım 1912.

The Times, No. 19.158, 3 Kasım 1912.

The Topeka Daily State Journal, 5 Kasım 1912.

The Washington Times, No. 7617, 29 Ekim 1912; No. 7623, 4 Kasım 1912.

The Western Times, No. 19759, 8 Kasım 1912.

Todmorden&District News, No. 2290, 4 Nisan 1913.

B. DERGİLER

Bystander, vol. XXXVII, No. 476, 15 Ocak 1913.

Kadınlar Dünyası, S 141, 15 Mayıs 1914.

L'illustration, No.3640, 30 Kasım 1912; No. 3660, 19 Nisan 1913; No. 3675, 2 Ağustos 1913; No. 3675, 2 Ağustos 1913; No. 3679, 30 Ağustos 1913; No. 3640, 30 Kasım 1912; No. 3644, 28 Kanun-ı evvel 1913.

Mecmua-yı Ebuzziya, C 5, S 50, 30 Kasım 1886; C 11, S 109, 30 Kasım 1912.

Sebilürreşat, C 11, S 267, 23 Ekim 1912; No. 39-221, 22 Kasım 1912.

Servet-i Fünûn, C 45, S 1163, 18 Eylül 1913; No. 1164, 25 Eylül 1913; No. 1132, 7 Rebiülevvel 1331; No. 239, 10 Ekim 1895.

Şehbâl, Eylül 1329; No. 74, 15 Nisan 1329; No. 65, 28 Kasım 1912.

The Globe, No. 36623, 4 Kasım 1912; No. 36691, 23 Ocak 1913.

The Illustrated London News, vol. CXLI, No. 3837, 2 Kasım 1912.

The Sketch, vol. LXXX, No. 1034, 20 Kasım 1912; vol. LXXX, No. 1.031, 30 Ekim 1912.

The Sphere, vol. LL, No. 663, 5 Ekim 1912; vol. LL, No. 664, 12 Ekim 1912; vol. LII, No. 681, 8 Şubat 1913; vol. LI, No. 667, 2 Kasım 1912; vol. LI, No. 675, 28 Aralık 1912; vol. LI, No. 671, 30 Kasım 1912; vol. LII, No. 677, 18 Ocak 1913; vol. LI, No. 668, 9 Kasım 1912.

Wiener Caricaturen, vol. XXXII, No. 49.

IV. KİTAPLAR ve MAKALELER

100. Yılında Balkan Savaşları: “Çatışmaların Önlenmesi, Barış ve Refah Vizyonu”, ed. Tuğçe Ersoy, Öztürk, TASAM Yayınları, İstanbul 2014.

100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hâtırâtı, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336.

90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri, Ulusal Sempozyum 26 Ekim 2002, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, Lüleburgaz 2004.

A. (Ali İhsan Sabis), **Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk**, Der-saadet 1329.

A.(Ali İhsan Sabis), **Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbabı**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1329.

Abazi, Enika Albert Doja, "The Past in the Present: Time and Narrative of Balkan Wars in Media Industry and International Politics", **HAL**, vol. 38, No. 4.

Akad, Mehmet Tanju, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayıne-vi, İstanbul 2011.

Akandere, Osman, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli *Takvîm-i Vekâyi*'de Ku-va-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 6, S 24, Ankara 1999, s. 417-467.

Akgün, Seçil Karal, "Balkan Savaşlarının Türk Kadın Kimliğine Etkisi", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, ed. Musta-fa Türkes, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 1093-1104.

Alâm-ı İslam Rumeli Mezalimi Bulgar Vahşetleri, İslamiyet'in En-zâr-ı Bâsiretine Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine, Mah-mut Bey Matbaası, İstanbul 1913.

Alâm-ı İslam Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşetleri, İslamiyetin Enzâr-ı Basîretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1329.

Alâm-ı İslam: Bulgar Vahşetleri: İslamiyetin Enzâr-i Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-i Dikkatine, Matbaa-i Hayriye ve Şü-rekâsı, İstanbul 1328.

Alkan, Mehmet Öznür, "Balkan Savaşlarının Osmanlı Eğitim Sistemine Et-kileri ve Ders Kitaplarına Yansımaları", **Balkan Savaşlarının 100. Yılı Sempozyu-mu**, İstanbul 2012.

Alkan, Necmettin, “Alman Kaynaklarına Göre Balkan Hezimetinin Nedenleri”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, ed. Mustafa Türkeş, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Alkan, Necmettin, “II. Abdülhamit Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto von Kähler ve İki Tarafın Beklentileri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S 43, İstanbul 2007, s. 135-165.

Alp, Alper, “Balkan Savaşlarının Tatar Basınındaki Yankıları”, **Türk Yurdu**, C 32, S 303, Kasım 2012.

Alp, İlker “1912-1913 Balkan Savaşlarında Edirne’nin Sükûtu ve Yaşanan Facialar,” **Karadeniz Araştırmaları**, S 60, Ankara 2018.

Alp, İlker, “Edirne’nin İşgali ve Tunca Adası (Sarayıçi) Soykırımı”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C II, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 59-124.

Alp, İlker, **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989)**, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1989.

Alp, İlker, **Bulgarian Atrocities “Documents and Photographs”**, Oxford University Press, London 1988.

Althusser, **Louis, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 2002.

Altın, Uğur, “Japonya’nın Balkan Savaşlarındaki İstihbarat Faaliyetleri”, **Tarih Dergisi**, S 64, İstanbul 2016.

Anderson, Fay, Richard Trembath, **Witness to War: The History of Australian Conflict Reporting**, Melbourne University Publishing, Melbourne 2011.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ataç, Kaan Kutlu, “İstihbarat, Casusluk, Karşı Casusluk, Örtülü Operasyonlar ve Güvenlik”, **Güvenlik Yazıları**, No. 45, Kasım 2019.

Ayaşlı, Yahya, “Bir Amerikalı Savaş Muhabirinin Çanakale İzlenimleri”, **Türk Yurdu**, C 28, S 247, s. 22-23.

Aydın, Salim, **Balkanların Acı Yüzü-Basin Tarihinde Balkan Savaşları**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Aydın, Salim, “Balkan Savaşı’nda (1912-1913) Selânik’in Teslimi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S 38, İstanbul 2018, s. 127-162.

Aysal, Necdet, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haber Alma” **Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Ankara 2007.

“Balkan Harbi’nde ve Akdeniz Akın Harekâtında Kahraman Hamidiye Kruvazörü Günlüğü (Rauf Orbay Arşivi’nden), Yay. Haz. Nihat Demirel, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, No. 60-83, Ankara 2002-2003.

Balkan Harbi’nde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. Bülkat), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983.

Bang, Martin, **Military Intelligence Analysis: Institutional Influence**, National Defence University Press, Helsinki 2017.

Barnes, Felicity, “Bartlett, Ellis Ashmead (1881-1931)”, **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 17 Eylül 2015.

Bartlett, Ashmead, **Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet 1329.

Bartlett, Ashmett, **Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz Lüleburgaz Muharebesinde Nasıl ve Niçin Mağlub Olduk**, çev. Ebu Nüzhet Hakkı, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersaadet 1328.

Bartlett, E. Ashmead, **With the Turks in Thrace**, London 1913.

Bartlett, Ellis Ashmead **Türklerin Rumeliye Vedası**, çev. Görkem Şengün, H. Büşra Yavuz, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2014.

Bartlett, Ellis Ashmead, **Türklerin Rumeliye Vedası**, çev. Görkem Şengün, H. Büşra Yavuz, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.

Basri, H., **Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlar**, İstanbul 1933.

Baudrilard, Lean, **Simülarklar ve Simülasyon**, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2011.

Baykal, Erol, **The Ottoman Press (1908-1923)**, Brill 2019.

Baykal, Hülya, **Türk Basın Tarihi**, AFA Yayınları, İstanbul 1990.

Beaumont, Jacqueline, “The British Press and Censorship during the South African War 1899-1902”, **South African Historical Journal**, 41:1, Kasım 1999.

Bedirxan, Celadet Alî Kamiran Alî Bedirxan, **Edirne Sükûtunun İçyüzü**, İstanbul 1329.

Bengi, Hilmi, “Ülkelerin Bağımsızlık Mücadeleleri ve Haber Ajansları İlişkisi-Anadolu Ajansı Örneği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2019, Ankara, s. 449-457.

Bennett, Ernest N., **With the Turkish Tripoli**, London 1912.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003.

Beşikçi, Mehmet, “Askerî Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anı-ları ve Günlükleri”, **Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar**, ed. Cevat Şayin, Gültekin Yıldız, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Bezaz, Yurda Güven, **Haberleşme ve Tarihçesi**, Ankara 2006.

Bıyıklıoğlu, Tefik, **Trakya’da Millî Mücadele**, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1955.

Biagini, Antonello Folco, **İtalyan Raporlarında Balkan Savaşları 1912-1913**, çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2016.

Biernatzki, William, “War and Media”, **Communication Research Trends**, Centre for the Study of Communication and Culture 2003, vol. 22, No. 3.

Birbir, Atilla, “Yunan Basınında Balkan Savaşları: Embros, Skrip ve Makedonia Gazeteleri”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C 1, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 345-406.

Birinci, Ali, “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 41, Ankara 1998.

Bottomore, Stephen, “Filming, Faking and Propaganda: The Origins of the War Film 1897-1902”, **Universiteit Utrecht**, Hollanda 2007.

Bulan, Halil İbrahim, “Amerikalı Gazeteci Granville Fortescue’nun Gözüyle Çanakkale Deniz Muharebeleri”, **18 Mart Deniz Zaferi**, Yay. Haz. Niyazi Sezen, Ahmet Yurttakal, Çanakkale Savaşları Araştırma ve Tanıtma Topluluğu Kültür Yayını, Çanakkale 2009, S 164-182.

Bullard, F. Lauriston, **Famous War Correspondent**, Little, Brown and Company, Boston 1914.

Burke, Peter, **Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları**, çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2016.

Bütüner, Zübeyir “1912-1913 Balkan Savaşları ve Almanya”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi - On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-I**, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, Haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2017.

Cemal, Hüseyin, **Yeni Harp Başımıza Tekrar Gelenler, Edirne Harbi Muhasarası, Esaret ve Esbab-ı Felaket**, Şems Matbaası, İstanbul 1332.

Cevad, Ahmed, **Kırmızı Siyah Kitâb 1328 Fecâîi**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329.

Cevad, Ahmed, **Kırmızı Siyah Kitap 1328 (1912-13) Faciası**, sad. Güngör Geçer, İstanbul 2013.

Cevat, Ahmet, **Kırmızı-Siyah Kitap 1328 Faciası (1912-1913 Balkan Savaşı)**, çev. Alaettin Coşkun, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2017.

Cirilli, Gustave, **Edirne Kuşatması Günlüğü (Kuşatma altındaki bir kişinin intibaları)**, çev. Fazıl Bülent Kocamemi, Ceren Yayınevi, Edirne 2012.

Çağ, Galip, SARIBAL, İsmet “Hatıratların Gözünden Balkan Savaşı Yenilgisine Eleştirel Bir Bakış”, **Türk Yurdu Dergisi (100. Yılında Balkan Harbi)**, XXXII/303 Ankara 2012, s. 57-61.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, **Basın Tarihimizde (İlave)**, Yeni Doğuş Matbaası, Hür Türkiye Yayınları, İstanbul 1960.

Çelik, Bilgin **Balkan İttifakı ve Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

Çernov, Samson, **Albuma iz Perioda Balkanskih Ratova 1912-1913 (1912-1913 Balkan Savaşları Sürecine Ait Fotoğraflar)**, Sırbistan Millî Dijital Kütüphanesi.

Çetin, Nurten, “Balkan Savaşlarının Anadolu Dışındaki Yerlerde Yarattığı Etkiler,” **İlkçağlardan Modern Döneme Tarihten İzler II**, ed. M. Doğan Karacoşkun, Osman Köse, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 649-664.

Çetin, Nurten, “Balkan Savaşlarının Bakü’deki Yansımaları”, **Akademik Hassasiyetler**, C 9, S 19, 2022, s. 443-460.

Çetin, Nurten, “Bulgar İşgali Altında Esir Bir Osmanlı Şehri: Edirne”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk**, C I, ed. Osman Köse, Samsun 2016, s. 287-301.

Çetinkaya, Y. Doğan, “Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire During Balkan Wars (1912-1913)”, **International Journal of Middle East Studies**, vol. 46, 2014.

Christoff, R.P. Paul, **Edirne Kuşatması Günlüğü Kuşatma Altında Yaşayan Birinin Günlük Notları**, çev ve haz. Yunus Emre Kaleli, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2017.

Çoruk, Ali Şükrü, **Eskişehir’de Bir Dönemin Aynası Hakikat Gazetesi (1911-1912)** Çeviriyazı, C2, Türk Dünyası Kültür Başkenti Yayınevi, Eskişehir 2003.

Davison, Roderic H. “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili”, çev. Çiğdem Erkal İpek, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C II, S 4-5 İzmir 1995, s. 171-187.

Davison, Roderic H., “Osmanlı İmparatorluğu’na Elektrikli Telgrafın Girişi”, çev. Durdu Mehmet Burak, **OTAM**, S 14, Ankara 2003.

Davison, Roderic H., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Elektrikli Telgrafın Kurulması”, çev. Mehmet Morali, **Osmanlı Türk Tarihi 1774-1923**, İstanbul 2004, s. 193-232.

Deac, Raluca-Simona, “Tales of the Balkan Wars (1912-1913) in the Romanian Press, Universul Newspaper”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, ed. Mustafa Türkeş, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 783-799.

Demir, Tanju, “Salih Zeki ve ‘Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C 7, S 1, İstanbul 2005, s. 169-185.

Demirci, Sevtap, **İngiliz Basınında Osmanlı’nın İki Büyük Krizi Bosna-Hersek 1908-1909 / Balkan Savaşları 1912-1913**, çev. Nilgün Engin, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2006.

Deringil, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)**, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Despot, İgor, **The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties**, Unites States of America 2012.

Dictionary of Labour Biography, ed. Keith Gildart, David Howell, vol. 13, 2010.

Dik, Esra, "Türkiye'de Resmî Gazetenin Serüveni", **Memleket Siyaset Yönetimi**, C 4, S 11, Ankara 2009.

Dilek, Mehmet Sait, "Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarındaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 33, Konya 2013, s. 283-300.

Duman, Haluk Harun, **Balkanlara Veda Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı (1912-1913)**, Duyap Yayınları, İstanbul 2005.

Eldarov, Sevetlozar, Bisser Petrov, "Bulgarian Historiography on the Balkan Wars 1912-1913", **The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory**, ed. Katrin Boeckh, Sabine Rutar, Palgrave Macmillian, Switzzeland 2016, s. 219-248.

Erdemir, Lokman, "Balkan Harbi'ne Çanakkale Savaşı Hatıralarından Bakmak", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, ed. Mustafa Türkeş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 599-608.

Erdoğan, Halil, "Balkan Harbi Yenilgisinde İç Politikanın Etkileri", **Askerî Tarih Bülteni**, 9, 17), Ağustos 1984, s. 61-78.

Erdoğan, İlker, "Dördüncü Güç Medyadan Beşinci Güç İnternete: Demokratik Bir Dönüşüm Mü Yaşanıyor?", **Selçuk İletişim Dergisi**, C 8, S 1, Konya 2013.

Eren, İsmail, "Balkan Savaşlarına Ait Türkçe Eserler Üzerinde Bibliyografya Denemesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S 27, İstanbul 1973, s. 111-132.

Eren, Mehmet Ali, "Avustralya Resmî Savaş Muhabirinin Dehşet Dolu İtirafı: Çanakkale Savaşlarında Türkleri Diri Diri Yaktık", **Aksiyon**, C 5, S 223, 13-19 Mart 1999, s. 32-39.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, C I Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Erpulat, Didem, “Türk Tarih Kitaplarında Balkan Savaşları”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu, 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

Ersü, Hüsnü, **Balkan Savaşı’nda Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Çiğdem Aksu, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006.

Ertuğ, **Hasan Refik, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, C I, İstanbul 1970.

Ertuna, Hamdi, **Balkan Harbi’nde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. BÜLKAT)**, Ankara 1983.

Feldmann, **Wilhelm, İstanbul’da Savaş Günleri**, çev. Necmettin Alkan, Selis Kitaplar, İstanbul 2004.

Ferguson, Thomas G., **British Military Intelligence 1870-1914: The Development of Modern Intelligence Organization**, University Publication of America, United States of America 1984.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları”, **DTCF Dergisi**, 56/2, Ankara 2016.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları” **DTCF Dergisi**, 56/2, Ankara 2016, s. 200-213.

Gazetecilik Basınının Doğuşu ve Gelişimi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011.

Genelkurmay Atase Daire Başkanlığı Arşivi Tanıtım Broşürü, Genelkurmay Basımevi Müdürlüğü, Ankara 2018.

Gibbs, Philip, Grant, Bernard, **Adventures of War War with Cross and Crescent**, Small, Maynard and Company, Boston 1913.

Ginio, Eyal, “Constructing a Symbol of Defeat and National Rejuvenation: Edirne (Adrianople) in Ottoman Propaganda and Writing during the Balkan Wars”, **Cities into Battlefields Metropolitan Scenarios, Experiences and Commemorations of Total War**, ed. Stefan Goebel, Derek Keene, Ashgate Publishing Company, Amerika 2011.

Ginio, Eyal, "Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-1913), Awakening from the Ottoman Dream", **War in History**, vol. 12, No.2, 2015.

Gnkur. Bşk., **Balkan Harbi (1912-1913)**, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1979.

Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi**, C 3, K 3, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993.

Gnkur. Bşk., Hüseyin, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi, (1912-1913)**, Garp Ordusu, Yunan Cephesi Harekâtı, C 3, K 2, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993.

Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, (1912-1913), Harbin Sebepleri, Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi**, C 1, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993.

Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, (1912-1913), Garp Ordusu, Vardar Ordusu ile Ustruma Kolordusu**, C 3, K 1, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993.

Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Osmanlı Deniz Harekâtı (1912-1913)**, C 7, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993.

Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Şark Ordusu, Birinci Çatalca Muharebesi**, C 2, K 1, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993.

Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması**, C 2, K 2, ATASE Bşk. Lığı Yayını, Ankara 1993.

Gnkur. Bşk., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi, (1912-1913), Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler**, C 2, K 3, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 1993.

Göçer, Güngör, "Balkan Harbi Sonrası Bir Öz Eleştiri Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası", **TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S 6, Ankara 2012, s. 73-91.

Gökdoğan, Melek Dosay, "Tüccarzâde İbrahim Hilmi ve Osmanlı'nın Uğradığı Felâketlerin Sebeplerine İlişkin Görüşleri", **XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, 4-8 Ekim 1999), C III, K II, Ankara 2002, s. 739-744.

Göleç, Mustafa, “Amerikalı Bir Gazetecinin Gözüyle Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları: George Abel Schreiner ve Çanakkale Günlükleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Bahar 2015, S 18, s. 593-635.

Göleç, Mustafa, “Balkan Savaşları Ertesinde Kamuoyu Oluşturma Faaliyetleri ve Tarih Yazımı”, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları 16-18 Mayıs 2011/İzmir Bildiriler**, Ankara 2013, s. 619-634.

Göleç, Mustafa, “Tarihsel Olgular ve Anlatı Stratejileri: Günlük Yazımından Tarih Yazımına ‘Bir’ Gözlemcinin Çanakkale Savaşlarına ‘Birden Çok’ Tanıklığı”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, Sonbahar, İstanbul 2014, s. 117-142.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Grant, Bernard, **To the Four Corners the Memoirs of a News Photographer**, London Htutchinson, 1933.

Gündüz, Ahmet, “Osmanlı Telgraf Ajansı Kayıtlarına Göre Balkanlardan Haberler”, **Yeni Türkiye**, S 70, Ankara 2015.

Hafız, İbnü'n-Nabi Sami, **Uyan ve Çalış**, Kastamonu Matbaası, İstanbul 1913.

Haniççe, Murat, “Bir Osmanlı'nın (Diran Kelekyan) Gözünden Harp Manzaraları”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 1, Ankara, s. 443-470.

Hayta, Necdet, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Hayta, Necdet, **Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Hayta, Necdet, Birbudak, Togay Seçkin, **Balkan Savaşlarında Edirne**, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2010.

Hicri, Kerküklü Müridzâde Mahmut, **Terci-i Bend Ya İntibah-ı Millet**, Havadis Matbaası, Kerkük 1917.

Hilmi, İbrahim, **Balkan Muharebâtı Tesâviri Panorama Avrupa-yı Osmanî Yunanistan Karadağ Sırbistan Bulgaristan**, Kitabhane-i İslam ve Askerî, Dersaadet 1328.

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 2005.

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 1978.

İskit, Server R., **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, Kısım IV, Ülkü Matbaası, İstanbul 1939.

İskit, Server **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943.

İzgöer, Ahmet Zeki, “1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnamesine Göre Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı’ya Yardımları”, **Tarih ve Gelecek**, C1, S 1, Aralık 2015, s. 99-171.

James, Lionel, **Türklerin Balkan Hezimetini**, çev. S. Emre Bekman, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

Jeanneney, Jean-Noel, **Başlangıçtan Günümüze Medya Tarihi**, çev. Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.

Jovanovski, Dalibor, “Greek Historiography and the Balkan Wars – in the Interest of the Notion”, **On Macedonian Matters from the Partition and Annexation of Macedonia in 1913 to the Present**, ed. Jim Hlavac, Victor Friedman, SLCCEE Verlag Otto Sagner, München, Berlin, Leipzig, Washinton D.C. 2015, s. 31-43.

Kabacalı, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990.

Kabacalı, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990.

Kaçakaya, Murat, “Weber’in Bürokrasi Kuramınınin Bugünü ve Geleceği”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayı**, Ankara 2016, s. 275-295.

Kahhar, Tahir, “Buhara ve Türkistan Basınında Balkan Savaşlarınınin Yansıma Özellikleri”, **I. Uluslararası Tarih Sempozyumu “Osmanlı Devleti’nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları”**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 16–18 Mayıs 2011, İzmir 2011.

Kamil, İbrahim, “I. Balkan Savaşı ve Bulgar Ordusunda Ermeni Bölüğü”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S 51, Ankara 2016, s. 1-18.

Kamil, İbrahim, **Bulgaristan Türkleri ve Göçler, Bulgaristam Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

Karabacak, Mustafa, “Mehmet Âkif Ersoy’un Balkan Harbi Zamanında Yaptığı Vaazlarda Kullandığı Hadislerle İlgili Bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C XVIII, S 2, Sivas 2014, s. 111-135.

Karakartal, Oğuz, “1912-1913 Balkan Savaşları Tanığı Bir Kıbrıs Türk Gazetesi: Seyf”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 771-782.

Karakışla, Yavuz Selim, “Balkan Savaşı’nda Yayımlanmış Osmanlı Propaganda Kitabı: Kırmızı Siyah Kitap”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul 2002, s. 60-63.

Kayapınar, Ayşe, “Bulgarca Yazılmış Hatıratta Balkan Savaşları”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 245-274.

Kayapınar, Ayşe, “Bulgaristan’da Balkan Savaşlarının Anısını Yaşatma Yöntemleri”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 1, ed. Mustafa Türkeş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 531-546.

Kayapınar, Ayşe, “Bulgarların Balkan Savaşlarına Bakışı: Dodov’un Günlüğü ve Rdev’in Hatıratı”, **Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu**, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 432-442.

Kaytan, Gizem “Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafası ve Hasan Rıza Paşa”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 19, S 17, Edirne 2019, s. 159-200.

Kazım, **Mekteb Şarkıları**, Kitabhane-i İslam ve Askerî, İstanbul 1330.

Kerimi, Fatih, **İstanbul Mektupları**, çev. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.

Kerimof, Fatih, **İstanbul Mektupları**, Vakit Matbaası, Orenburg 1913.

Kerimoğlu, Hasan Taner “Balkan Savaşlarında Osmanlı Propagandası: Neşri Vesaik Cemiyeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 29, S 2, İzmir 2014, s. 539-561.

Keskin, Mustafa, “Âlâm-ı İslam Rumeli Mezalimi Bulgar Vahşetleri: İslamiyet’in Enzâr-ı Basîretine **Âlem-i** İnsniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine”,

Balkan Savaşları ve Edirne, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 295-343.

Kırlı, Cengiz, **Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Journalleri” (1840-1844)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Kızılca, Gül Karagöz, “Bu Mülke Gazeteler Fena Hizmet Etmedi” Malî Kriz Günlerinde İbret Gözünden Babıali, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi”, **Kebikeç**, S 33, Ankara 2012.

Kızılca, Gül Karagöz, “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, **İlef Dergisi**, 2016, 3 (1), Bahar, 71.

Kişî, Şule Sevinç “İkinci Balkan Savaşı’nda Edirne’nin Geri Alınmasının İzmir Basınındaki Yankıları”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-II**, Ankara 2014, s. 591-626.

Klančar, Anthony J., “The Balkan Wars and Serbian Literature”, **Books Abroad**, Board of Regents of the University of Oklahoma, vol. 14, No. 1, Winter 1939/1940), s. 26-29.

Kocabaşoğlu, Uygur, Ali Birinci, “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, **Kebikeç**, S 2, Ankara 1995.

Kocabaşoğlu, Uygur, Aysun Akan, **Mütareke ve Millî Mücadele Basını, Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atlısı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

Koloğlu, Orhan, **Havas-Reuter’den Anadolu Ajansına**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1994.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2010.

Koloğlu, Orhan, **Takvîm-i Vekâyi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1982.

Koraltürk, Murat, “Hatıratlarda Balkan Savaşları”, **Toplumsal Tarih**, XVIII/104, İstanbul 2002, s. 68-69.

Koroğlu, Erol, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 Propagandadan Millî Kimlik İnşasına**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Kurnaz, Şefika, **Balkan Savaşlarında Kadınlarımız**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

Kurşun, Zekeriya, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, C 1, İstanbul 1999.

Küçük, Cevdet, “Bâbü’lî Baskını”, **TDVİA**, C 4, İstanbul 1991, s. 389-390.

Lauzanne, Stephane, **Hastanın Başucunda Kırk Gün**, çev. Murat Çulcu, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990.

Lecomte, Pretextat, **Türkiyede Sanatlar ve Zeneatlar Ondokuzuncu Y.Y. Sonu**, Yay. Haz. Ayda Düz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1976.

Loti, Pier, **Can Çekişen Türkiye**, Elips Kitap, İstanbul 2004.

Mahmut Muhtar Paşa, **Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri**, çev. Erol Kılınç, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

Mahmut Muhtar Paşa, **Üçüncü Kolordunun ve İkinci Şark Ordusunun Muharebatı**, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331.

Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Marttin, Volkan, “Arşiv ve Hatırat Kaynaklarına Göre Muallim Necati Bey’in Savaş Fotoğrafçısı Olarak Görevlendirilmesi ve Diğer Fotoğrafçılık Faaliyetleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Bahar 2018, S 24, s. 269-288.

Mazıcı, Nurşen “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 5, S 18, Ankara 1996.

Mazower, Mark, **Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, çev. Ayşe Ozil, Alfa Tarih, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Mclaughlin, Greg, **The War Correspondent**, Pluto Press, London 2016.

Mevsim, Hüseyin, **Muhabirimiz Çanakkale Cephesinden Bildiriyor!, Miralay Mustafa Kemal Bey’le Buluşma**, Ağustos 1915, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

Michail, Eugene, **The Biritish and the Balkans: Forming Images of Foreign Lands 1900-1950**, London 2011.

Michailidis, Iakovos, "Reporting from the Frontline the War Correspondents in the Balkan Wars (1912-1913)", **Media History**, vol. 24, England 2018.

Moorcraft, Paul, **Dying for the Truth the Concise History of Frontline War Reporting**, Pen&Sword Books, South Yorksire 2016.

Morgan, Kenneth O., "The Boer War and the Media", **Twentieh Century British History**, vol. 13, No. 1, 2002.

Müslüman ve Türklere, "basım yeri yok", 1913.

Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu, İstanbul 1913.

Nafiz, Abdurrahman, Mirliva Kiramettin, **1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması**, C 1-2, Yay. Haz. Mehmet Özdemir, S. Selin Özmen, Kerime Şahiner, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2007.

Necdet, Raif, **Ufûl Batış**, Haz. Esra Keskinçılık, Bensenö Yayınları, İstanbul 2002.

Nihad, Mehmet, **1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi, 1. Cild (Harakât-ı Harbiyenin İbtidarına 5 Teşrinievvel 1328' Kadar)**, Askerî Matbaa, İstanbul 1340.

Nihad, Mehmet, **Balkan Harbi, 1328-1329 Trakya Seferi (Kırk Kilise Muharebesi)**, C 2, Askerî Matbaa, İstanbul 192.

Nihad, Mehmet, **Balkan Harbi, 1328-1329 Trakya Seferi**, C 1, Askerî Matbaa, İstanbul 1924.

Nihad, Mehmet, **Balkan Harbi-1328-1329 Trakya Seferi (Lüleburgaz Meydan Muharebesi)**, C 3, Askerî Matbaa, İstanbul 1928.

Nihad, Mehmet, **Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)**, Askerî Matbaa, İstanbul 1341

Nihad, Mehmet, **Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi**, Yay. Haz. Kasım Bolat, Çatalca Kaymakamlığı, İstanbul 2013.

Noakes, Richard, "Industrial Research at the Eastern Telgraph Company 1872-1929", **The British Journal for the History of Science**, Cambridge 2013, s. 119-146.

Nuri, Osman, **Balkan Harbi Hatıratı**, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1926.

Nüzhet, Mehmet Ali, **Balkan Harbi'nde**, *Resimli Kitap* Matbaası, İstanbul 1331.

Ocak, Başak, **Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığır-
raçan**, Müteferrika Yayınları, İstanbul 2003.

Okur, Mehmet, “Tanıkların Dilinden Balkan Savaşlarında Edirne’nin İşgali ve Gelişen Olaylar”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C II, ed. İlker Alp, İbrahim Ke-
lağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 125-142.

Okur, Mehmet, “*The Times* Gazetesine Göre Balkan Savaşları ve İngiltere’nin Politikası”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2 Kış 2012, s. 183-197.

Okyar, Ali Fethi, **Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı**, İstanbul, 1330.

Ong, Walter J., **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi**, çev. Sema Postacıoğlu Banoni Metis Yayınları, İstanbul 2014.

Ortaylı, İlber, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2008.

Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları, C 1, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

Ostler, Alan, **The Arabs in Tripoli**, London 1912.

Özkaya, Yücel, “Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XII/34, Ankara 1996, s. 295-313.

Özkorkut, Nevin Ünal, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 51, S 3, 2002, s. 71-78.

Özlem, Kader, “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C I, S 2, Ordu 2008, s. 341-371.

Özlem, Kader, “Cumhuriyet Dönemi’nde Balkanlardan Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketleri”, **Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye**, ed. Barış Özdal, Dora Yayını, Bursa 2019, s. 89-118.

Özlü, Hüsnü, “Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşlarında Ege Adalarının İşgal Süreci”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012-Güz.

Özuyar, Ali, “Sinemanın Siyasi Bir Propaganda Aracı Olarak Balkan Ulusları Üzerindeki Etkileri (1903-1916)”, **Türk Tarihinde Balkanlar**, C II, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya 2013.

Özuyar, Ali, **Babıali’de Sinema**, İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

Paul, Christopher, James J. Kim, **Reporters on the Battlefield the Embedded Press System in Historical Context**, Rand Corporation, 2004.

Payne, Kenneth, “The Media as an Instrument of War”, **Parameters**, Spring 2005.

Pitsos, Nicolas, “Fighting Balkan Wars along the Grands Boulevards: Antagonistic Media Narratives in French Public Space”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, ed. Mustafa Türkeş, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 759-769.

Polat, Hasan Ali, “Halaskâr Zâbitân Müdahalesinden Bâbıali Baskını’na Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihanı: (Siyasetle İştilgal Edilmeyeceğine Dair Taahhünameler)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 65, Güz 2019, s. 301-341.

Porras, Elías Durán, “Peter Finnerty, an Ancestor of Modern War Correspondents”, **Textual & Visual Media**, vol. 7, 2014.

Rankin, Reginald, **The Inner History of the Balkan War**, Constable and Company Ltd., London 1914.

Rathman, Lothar, **Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi**, çev. Rağıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul 2001, s. 112.

Rémond, Georges, **Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber**, çev. Hasan Cevdet, Yay. Haz. Muammer Sarıkaya, Profil Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2018.

Rémond, Georges, **Mağluplarla Beraber Edirne Sahralarında**, çev. H. Cevdet. Kanaat Matbaası, Dersaadet 1332.

Report of the International Commision to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC 1914.

Risso, Linda, “Reporting from the Front: First-hand Experiences, Dilemmas and Open Questions”, **Media, War&Conflict**, vol. 10, i: 1, 2017.

Rogers, Jim, **South Australian Aviation Significant Aviator Profiles Sir Hubert George Wilkins**, Australia 2015.

Roth, Mitchel P., **Historical Dictionary of War Journalism**, Greenwood Press, London 1997.

Sabis, Ali İhsan, **Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?**, Yay. Haz. Hacı Saygılı, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

Sağlam, Seyfettin, “Balkan Savaşıyla İlgili Bir Seyahatname, Hastanın Başucunda Stephane Lauzanne”, **100. Yılında Balkan Harbi Balkanlarda Müslüman-Türk Katliamı, Türk Yurdu**, C 32, S 303, Ankara 2012, s. 119-122.

Sannav, Sabri Can, “Balkan Harbi’nde Limni Adası’nın Yunanistan Tarafından İşgali ve Adadan Çekilen İşgal Telgrafları”, **Türk Yurdu**, C 32, S 303, Ankara 2012, s. 123-128.

Sannav, Sabri Can, “I. Balkan Savaşı’nda Ege Adalarının Yunanistan Tarafından İşgali”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 121-147.

Saral, Emre, “Avusturyalı Savaş Muhabiri George Bittner’in Çanakkale Cephesi İzlenimleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Güz 2017, S 23, s. 133-163.

Sarıkoçuncu, Ali, Esra Sarıkoçuncu Değerli, “Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 25, S 73, Ankara 2009, s. 39-62.

Satı Bey, **Vatan İçin Beş Konferans**, Kader Matbaası, İstanbul 1913.

Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Konak Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2013.

Scott, Georges, **Dans les Balkans, 1912-1913. Récits et visions de guerre. Tableaux et croquis de route rapportés par Georges Scott**, Paris 1913.

Seppings-Wright, H.C., **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl**, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

Sezer, Cemal, Ömer Metin, **Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları**, Ankara 2016.

Sloane, William M., **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, çev. Sibel Özbudun, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1987.

Sorlin, Pierre, “War and Cinema: interpreting the relationship”, **Historical Journal of Film, Radio and Television**, vol. 14, No. 4, 1994.

Stanford, Michael, **Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz**, çev. Can Cemgil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

Stojanova, Christina “The Great War: Cinema, Propaganda, and the Emancipation of Film Language” **Acta Univ. Sapientiae, Film and Media Studies**, vol. 14, 2017, s. 131-156.

Sürmeli, Serpil “İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead-Bartlett’in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu’da Sıradışı Mücadelesi”, **Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, C 5, S 1, Ocak 2006, s. 81-100.

Şahin, F. Şayan Uluslan, **Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Şakir, Ziya, **Meçhul Asker 1912 Edirne Muharasası, “Balkan Harbinin 99. Yılı Münasebetiyle”**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

Şallı, Hakan, “Yarım Kalan Bir Günlüğü Tamamlamak: *İkdâm* Gazetesi Harp Muhabiri Yusuf Kenan Bey’in Edirne Kuşatması Tefrikaları”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C II, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2020, s. 173-220.

Şirin, İbrahim, “Türkiye’de İttihatçı Algısı ve İttihat ve Terakki Çalışmaları”, **Türkiye’den Aydın Portreleri I: Kurtuluş Kayalı**, ed. Aytaç Yıldız, Doğu-batı Yayınları, İstanbul 2018, s. 257-277.

Taştan, Yahya Kemal, **Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

Tekinsoy, Yunus Emre, “Balkan Savaşlarında Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, C 2, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 1005-1020.

Tekinsoy, Yunus Emre, “Balkan Savaşlarında Bir Propaganda Yönetimi: Fotoğraf ve Karikatür”, **Türk Yurdu**, C 32, S 303, Ankara 2012, s. 148-153.

Tharaud, Jérôme ve Jean, **İşkodra’da Savaş**, çev. F. Bülent Kocamemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory, ed. Katrin Boeckh, Sabine Rutar, Palgrave Macmillian, Switzerland 2016.

Tızlak, Fahrettin, “Osmanlı-Japonya İlişkilerinin Başlangıcı ve Ertuğrul Faciası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 133, İstanbul 2001.

Todorava, Maria, **Balkanları Tahayyül Etmek**, çev. Dilek Şendil, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Todorova, Maria, “War and Memory: Trotsky’s War Correspondence from the Balkan Wars”, **Perceptions**, Summer 2013, vol. XVIII, No. 2, s. 5-27.

Tokay, Gül, “The Origins of the Balkan Wars: A Reinterpretation”; **War & Nationalism, The Balkan Wars, 1912-1913, and Their Sociopolitical Implications**, ed. M. Hakan Yavuz, Isa Blumi, The University of Utah Press, 2013, s. 176-196.

Toker, Hülya, Barlas, Gülhan, Fidan, Nurcan, **Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)**, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2004.

Toker, Hülya, Fidan, Nurcan, **Balkan Harbi Kronolojisi**, Ankara 1999.

Tokgöz, Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Toprak, Zafer, “Balkan Harbi, İntikam ve ‘Ötekileştirme’ Süreci,” **Toplumsal Tarih**, No. 228, İstanbul 2012.

Toprak, Zafer, “Nüfus”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 6, İstanbul 1994.

Troçki, Lev, **Balkan Savaşları**, çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2017.

Troçki, Lev, **Sürgün Günlüğü**, çev. Aslı Aydın, Yazın Yayıncılık, İstanbul 1997.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C 3, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2015.

Tunç, Salih, “1912 Seçimlerinde Musevi Cemaati’nde İttihatçı Mebus Adayı Salih b. Gürcü”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S XXVIII/2, İzmir 2013.

Turan, Ömer, “II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi”, **Çağdaş Türk Diplomasisi; 200 Yıllık Süreç**, Ankara 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Türesay, Özgür, “Ebüzziya Tefvik’in Matbaa-i Ebüzziya’sı”, **Toplumsal Tarih**, No. 128, İstanbul 2004, s. 36-43.

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, C 1, 9. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Türk, Fahri, **Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914, Krupp Firması**, Mauson Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları, IQ Yayınları, İstanbul 2012, s. 219-263.

Uyar, Hakkı, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Balkan Savaşları”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Uzdil, Mahmut Belig, **Balkan Savaşı’nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı, Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri**, C I, II, III, Yay. Haz. Özlem Demireğen, Nurcan Aslan, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006;

Uzdil, Mahmut Belig, **Balkan Savaşı’nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı, Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri**, C I, II, III, Yay. Haz. Özlem Demireğen, Nurcan Aslan, Ankara 2006.

Uzdil, Mahmut Belig, **Balkan Savaşı’nda Mürettep 1’inci Kolordunun Harekâtı**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006.

Uzdil, Mahmut Belig, **Balkan Savaşı’nda Mürettep 1’inci Kolordunun Harekâtı**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, Ankara 2006.

Ünsal, Fethi, “Balkan Harbi (1912-1913) Yenilgisinin Nedenleri”, **Askerî Tarih Bülteni**, 16, 30), Ankara 1991, s. 75-83.

Valyi, Felix, **Spiritual and Political Revoluations in Islam**, London 1925.

Valyi, Felix, **The Turk's Last Stand: The Historical Tragedy on the Bosphorus**, University of London, London 1913.

Varlık, Bülent M., “Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Virilio, Paul, **War and Cinema: The Logistic of Perception**, çev. Patick Camiller, Verso, Londox 1989.

Wagner, Lieutant Hermenegild, With the Victorious Bulgarians, Houghton Mfflin Company, Bostan and New York 1913.

War & Nationalism, The Balkan Wars, 1912-1913, and Their Sociopolitical Implications, ed. M. Hakan Yavuz, Isa Blumi, The University of Utah Press, 2013.

Yalçın, Hüseyin Cahit, “Meşrutiyet Hareketleri”, **Fikir Hareketleri**, C 4, S 187, İstanbul 1937.

Yalçınkaya, Haldun, “Savaşlarda Asker-Medya İlişkilerinin Geldiği Son Aşama: İliştirilmiş Gazetecilik”, **Uluslararası İlişkiler**, C 5, S 19, Güz 2008 Ankara.

Yalman, Ahmet Emin, **Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)**, çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2020.

Yavuz, Fikretin Murat Toman, “Avustralyalı Gazeteci Keith Artur Murdoch'ın Çanakkale Cephesine Dair Raporunun Analizi”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Güz 2017, S 23, s. 221-246.

Yavuz, Fikretin, “New York Times Gazetesinin Gözüyle Balkan Savaşları”, **Tarih Okulu Dergisi**, Aralık 2013, S XVI, s. 147-186.

Yazıcı, Nesimi “Vakayı-i Mısriyye Üzerine Birkaç Söz”, **OTAM**, S 2, İstanbul 1991.

Yazıcı, Nesimi, **Takvîm-i Vekâyi Belgeler**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

Yazıcı, Nesimi, “Takvîm-i Vekâyi”, **TDVİA**, C 39, İstanbul 2010, s. 490-492.

Yazıcı, Nesimi, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1649-1650.

Yerlikaya, İlhan, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları”, **Toplumsal Tarih**, S 3, İstanbul 1994, s. 17-19.

Yıldız, Gültekin, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 17, Ankara 2012.

Yıldız, Gültekin, **Osmanlı Devleti’nde Askerî İstihbarat (1864-1914)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.

Yiğitgüden, Ali Remzi, **Balkan Savaşı’nda Edirne Kale Muharebeleri**, C I-II, Yay. Haz. Zekeriya Türkmen, Betül Turan, Atilla Kaptan, Özlem Demireğen, Tuğba Kılıç, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006.

Yiğitgüden, Ali Remzi, Yay. Haz. Zekeriya Türkmen, Betül Sayın, Atike Kaptan, Özlem Demireğen, Tuğba Kılıç, **Balkan Savaşı’nda Edirne Kale Muharebeleri**, C I – II, ATASE Bşk. Yayını, Ankara 2006.

Yosmaoğlu, İpek K., “Cahasing the Printed Word: Press Conceranship in The Ottoman Empire, 1876-1913”, **The Turkish Studies Association Journal**, vol. 27, No.1/2 (2003).

Yurdakul, Mehmet Emin, **Ey Türk Uyan**, Babikyan Matbaası, İstanbul 1914.

Yüzbaşı Naci Efendi, **Balkan Savaşı’nda Edirne Kuşatması’na Ait Harp Ceridesi**, çev. Hülya Toker, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

Zafer, Zeynep “İki Bulgar Yazarın Eserlerinde Balkan Savaşları”, **Balkan Savaşları ve Edirne**, C I, ed. İlker Alp, İbrahim Kelağa Ahmet, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, s. 275-294.

Zeki Paşa, **1912 Balkan Harbi’ne Ait Hatıratım**, Mecmua-i Askeriye 25-26 Fevkalade Sayıları, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1337.

V. TEZLER

Ardıç, Murat, **Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim ve Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

Aslan, Meryem, **Mısır Sorunu'nun Takvîm-i Vekâî'ye Yansımaları (1831-1841)**, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2017.

Aydın, Doğu, **Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Aydın, Salim, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Bacanlı, Hakan, **Balkan Savaşına Ait Hatıraların Muhteva Analizi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Başarı, Mehtap, **Türk Basınında İkinci Dünya Savaşı (Tan, Ulus, Cumhuriyet, Akşam Gazeteleri Örneği)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2018.

Benzer, Ebru, **Takvîm-i Vekâî'nin 1831-1834 Yılları Arası Transkripsiyonu**, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2013.

Bolat, İpek, **The New York Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları (1912-1913)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.

Çubukçu, Fevzi Mete, **Türkiye'de Bir Uzmanlık Alanı Olarak Savaş Muhabirliği: Irak Savaşı Örneği**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Duman, Harun, **Balkan Savaşı Edebiyatımız**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Eroğlu, Eren, **I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Matbuatı: Alemdar Örneği**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

Göçer, Güngör, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Popüler Bir Tarihçi: Ziya Şakir**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2017.

Gündüz, Uğur, **Basında Batılılaşma Tasarımı: Jön Türk Gazeteciliği ile Günümüz Gazeteciliğinin Karşılaştırılması**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

İyigünler, Uğur, **Alman Basınında Osmanlı İmparatorluğu (1912-1918)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.

Kahraman, Seyit Ali, İlk Savaş Muhabirimiz Evliya Çelebi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Kandil, Pınar, **The Armenian Question According to Takvîm-i Vekâyi (1914-1918)**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Karabağ, Müge, Savaş Muhabirliği; **Suriye İç Çatışması Örneği**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Kılıç, Engin, **The Balkan War (1912-1913) and Visions of the Future in Ottoman Turkish Literature**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leiden 2015.

Müezzinoğlu, Ersin, **Türk Basınında Balkan Savaşları (1912-1913) (İkdâm, Sabah, Tanin)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004.

Özen, Neslihan, **Türk Basınında (Tanin, İkdâm, Tercüman-ı Hakikat, Vakit, Servet-i Fünun) Çanakkale Savaşları (1914-1918)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004.

Saygılı, Hasip, **1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Sinanlar, Seza, **Pere'da Resim Üretim Ortamı 1844-1916**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

Şarлак, Levent, **The Balkan Wars According to the Pravda Newspaper**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

Şarlak, Levent, **The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

Tekinsoy, Yunus Emre, **Balkan Savaşlarında Osmanlı Kamuoyu**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

Tuncer, Umur, **Balkan Harbinin Deniz Cephesi ve Osmanlı Donanmasının Durumu**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Tüzün, Nevim, **Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’de Yaşanan Sosyal ve Ekonomik Meseleler (İkdâm, Sabah, Tasvîr-i Efkâr, Tercümân-ı Hakikat, Tanin örneği)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2019.

Uğraş, Nilüfer, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdâm, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Yapıcı, Hakkı, **Takvim-i Vekâyi’de Kırım Harbi (1853-1856)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1999.

Yavuz, Nuri, **Türk Arşiv Kaynaklarına Göre I. Balkan Savaşı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.

Yazıcı, Emine Aygün, **Tanin’e Göre Balkan Savaşlarında Yaşanan Meza- lim ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2013.

Yıkıcı, Levent, **İngiliz Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları (1912-1913)**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep 2018.

Yolcu, Cengiz, **Depiction of the Enemy: Ottoman Propaganda Books in the Balkan Wars of 1912-1913**, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Yürükçü, Aytaç, **1877-1878 Rus - Osmanlı Savaşı'nda Propaganda: Avrupalı Gazetecilerin Faaliyetleri ve Rus Savaş Muhabiri Vasili İ. N. Dançenko'nun Savaş Notları**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

6. İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.europeana.eu/portal/en/record/2024913/photography_ProvidedCHO_Parisienne_de_Photographie_72814_17.html
Erişim Tarihi: 16.11.2019.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
Erişim Tarihi: 19.11.2020.

DİZİN

Semboller

- 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı 37,
151, 282
1909 Matbuat Kanunu 151, 191, 193,
194, 195, 197

A

- Abdullah Paşa 4, 5, 57, 112, 179, 297
Abdürreşit İbrahim Efendi 240
Adana 147, 148, 158
Adl 110
Afrika 30, 32, 45, 169, 212
Ahmet Hulusi Paşa 146
Ahmet Kuddisi 147
Ahmet Muhtar 112, 113, 122, 155, 262
Ajans Havas IX, 173, 236, 237, 238
Aka Gündüz 262
Akdeniz XIV, 95, 171, 299
Alan Ostler 55
Albay Muraoka Choutaro 93
Aleksandır Dzhekov X, 279, 280
Âlem 194, 195, 258, 265, 266, 276, 277,
293, 297, 308
Alemdar 16, 35, 36, 37, 71, 72, 157,
247, 263, 264, 293, 320
Âlemdâr 109, 154
Almanya 7, 9, 22, 53, 71, 77, 85, 91, 93,
100, 149, 168, 173, 190, 201, 205,
211, 213, 229, 230, 231, 232, 241,
246, 256, 287, 301, 310, 317
Amara Mutasarrıflığı 141
Amerika 1, 17, 22, 26, 71, 85, 87, 97,
169, 180, 201, 211, 233, 260, 273,
283, 287, 304
Angus Hamilton 41, 59
Arda Nehri 123, 267, 269, 272
Arnavut XI, 84, 95
Asir 116, 147
Athanese Pailsios X, 253, 256
Atina XII, 36, 71, 85, 133, 172, 177,
267, 269
Avlonya 94, 95, 96

- Avrupa VIII, IX, XI, XIV, 1, 7, 12, 14,
17, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 29,
30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 48,
50, 54, 55, 80, 81, 85, 86, 92, 97,
98, 103, 104, 107, 118, 119, 131,
134, 138, 148, 153, 159, 161, 162,
163, 164, 165, 167, 170, 173, 174,
175, 176, 177, 178, 180, 182, 185,
186, 187, 188, 189, 190, 193, 199,
200, 201, 202, 204, 205, 206, 208,
209, 211, 214, 217, 219, 225, 226,
227, 228, 229, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 237, 238, 240, 241, 242,
243, 245, 246, 247, 248, 249, 250,
253, 254, 255, 257, 258, 259, 261,
262, 263, 265, 266, 268, 269, 270,
271, 272, 274, 275, 276, 277, 283,
285, 286, 287, 288, 289, 306, 309,
310
Avustralya 18, 19, 43, 45, 164, 169, 274,
303, 314
Avusturya VII, IX, 7, 22, 35, 56, 73, 85,
86, 87, 91, 93, 94, 100, 159, 161,
168, 200, 205, 215, 216, 228, 246,
274, 283, 287
Avusturya Büyükelçisi Pallavicini 228
Ayastefenos 153
Aydın 15, 27, 78, 109, 146, 147, 150,
151, 158, 184, 227, 242, 298, 299,
315, 317, 320
Ayvazbaba 136
Azm 110
- ### B
- Babaeski 268
Bağdat 147
Bahçe 133
Baldwin 45, 58, 64, 67, 68, 69, 119, 163,
180, 232
Balkan Savaşları VII, XI, XIV, XV, 2, 3,
4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 28,
29, 37, 38, 76, 79, 88, 95, 104,

- 110, 111, 120, 126, 127, 132, 138,
140, 141, 142, 152, 154, 156, 164,
165, 172, 182, 191, 192, 204, 205,
211, 227, 229, 230, 235, 236, 239,
247, 248, 249, 252, 257, 258, 261,
265, 273, 274, 276, 277, 278, 279,
281, 282, 285, 286, 287, 288, 289,
296, 297, 298, 300, 301, 302, 303,
304, 306, 307, 308, 309, 312, 313,
314, 315, 316, 317, 318, 319, 320,
321, 322
- Balkan Yarımadası 1, 2, 37, 46, 91, 92,
94, 139, 163, 164, 212
- Basko VII, 89
- Basra 15, 147
- Başçavuş 109
- Belçika VII, 36, 85, 90, 97, 100, 173
- Belgrad 36, 71, 85, 164, 177, 281
- Berlin 3, 12, 35, 37, 47, 71, 85, 86, 89,
93, 176, 187, 188, 229, 234, 235,
240, 241, 249, 307, 310
- Berliner Abend Zeitung 232
- Berliner Tagesblatt 9
- Berlin Kongresi 37
- Bernard Grant X, 39, 55, 62, 68, 79, 80,
82, 274, 279
- Beyanü'l Hak 110
- Beyoğlu VIII, 21, 124, 130, 133, 159,
161, 162, 163, 164, 170, 172, 186,
207, 221, 223, 285
- Beyrut VII, 143, 145, 146, 147, 158,
219, 284, 285
- Bigados 134, 138
- Binbaşı İzzet Bey 38, 39, 41, 77, 259
- Bingazi 32, 61, 116, 213
- Bitlis 126, 147, 158, 320
- Bolayır 4, 11, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 247, 270, 304, 312
- Bolu 147, 158
- Bozcaada 134, 137, 170, 171
- Brüksel 47, 85, 173, 242
- Bulgaristan X, XI, 2, 7, 12, 13, 21, 24,
25, 46, 47, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
84, 85, 91, 104, 105, 106, 107,
112, 116, 129, 130, 153, 158, 159,
175, 180, 200, 201, 209, 217, 218,
229, 231, 245, 246, 248, 249, 258,
259, 261, 263, 265, 274, 277, 278,
279, 281, 306, 308, 312
- Bursa 25, 143, 144, 313
- Bükreş 47, 85, 164, 248, 254, 275, 276
- Büyükçekmece 134, 136, 137
- Büyük Duygu 109
- ## C
- Cahit Bey 155, 156
- Canik 147, 158, 258, 316
- Carl Schneider 34
- Cem 109
- Cenin 109, 155, 259, 293
- Central News 54, 64
- Ceride-i Havâdis 119
- Cevizlik 136
- Charles N. Lurie 1
- Copeland X, 52, 53
- Corriera Della Sera IX, 25, 219, 225
- Corriere Della Sera 213, 220
- Coşkun 238, 301
- ## Ç
- Çanakkale 3, 18, 19, 40, 43, 67, 75, 83,
130, 133, 138, 170, 172, 230, 246,
298, 300, 303, 306, 310, 312, 314,
315, 318, 321
- Çanakkale Muharebeleri 18, 19, 40,
230, 314
- Çapanoğlu 119, 120, 301
- Çatalca VI, 10, 11, 41, 46, 56, 57, 67,
68, 69, 75, 76, 77, 101, 125, 128,
132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 145, 155, 158, 159, 203, 204,
207, 208, 221, 223, 225, 230, 232,
240, 243, 244, 265, 305, 311, 317
- Çeşme 171
- Çetine 71, 83, 85
- Çiftlik Köy 178
- Çin 50, 91
- Çocuk Dünyası 109
- Çorlu 24, 39, 46, 49, 59, 61, 67, 68, 72,
82, 166

D

- Dâhiliye Nazırı Adil Bey 190
 Daily Chronicle 45, 48, 67, 72, 77, 274
 Daily Mail 20, 48, 199, 226, 227
 Daily News 34, 52, 55, 70, 199
 Daily Telegraph 40, 48, 50, 72, 103,
 188, 199, 253, 255
 Dedeâğaç 265, 266, 271
 Denveri 67
 Derik M. Frank Bevaer 67
 Diyarbakır 143, 147, 158, 221
 Donanma 94, 109, 115, 166, 167, 272,
 287
 Donohoe 45, 46, 47, 59, 63, 71, 72, 74,
 75, 166, 201
 Draç 94, 95
 Durham XI, 83, 84
 Düstûr 109

E

- Eastern Telgraf Kumpanyası 169, 170,
 171
 Ebuzziya Tevfik Bey 36
 Edirne X, XI, XV, 2, 3, 8, 11, 40, 42, 68,
 72, 104, 111, 123, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 138, 139, 140, 142,
 143, 147, 158, 159, 178, 179, 203,
 206, 232, 234, 241, 242, 243, 244,
 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251,
 252, 253, 254, 255, 256, 260, 261,
 263, 267, 268, 269, 270, 271, 277,
 278, 287, 298, 300, 301, 302, 304,
 305, 306, 308, 309, 312, 313, 314,
 315, 319
 Ege VII, 18, 138, 143, 146, 170, 172,
 231, 248, 285, 307, 313, 314, 321
 Ellis Ashmead Bartlett IX, 24, 40, 59,
 76, 98, 103, 254
 Ermeni Meselesi 34, 126
 Erzurum 121, 126, 141, 147, 158, 322
 Eski Zağra XI, 12, 46, 79, 80, 81, 105,
 164
 Eşşek 109
 Evening Times 1, 295
 Eyüp 225

F

- Falaka 109
 Fazlı Necip 174, 175, 176
 Ferdinand X, 279, 280
 Filibe 214, 215, 216, 217, 221
 Filibe Şehbenderi 214, 215, 216, 217
 Fortmightly 199
 Frankfurter Zeitung 50, 203
 Fransa XI, 22, 25, 35, 50, 71, 85, 91, 93,
 100, 188, 193, 201, 204, 205, 206,
 207, 208, 209, 210, 211, 229, 235,
 250, 251, 256, 263, 264, 287

G

- Gazette Colloge 34
 Gazi Ahmet Muhtar Paşa 112, 122
 Gelibolu 43, 133, 219, 221, 224, 232,
 246, 255, 268, 270, 315
 General Kont Jean Galis-Leewes 86
 Georges Rémond 8, 39, 40, 44, 58, 63,
 64, 77, 82, 104
 Georges Scott 254, 256, 314
 Gill Blas 205
 Girit 37, 169
 Gümülcine 269
 Güney Amerika 169

H

- Haberdar 109
 Hadımköy 70, 77
 Hafız Hakkı Paşa 223
 Halaskâran-ı Vatan Cemiyeti 226
 Halep 145, 146, 147, 158, 176
 Halka Doğru 109
 Hamedan Şehbenderi 141
 Hamidiye 94, 95, 96, 154, 240, 260, 299
 Hariciye Nazırı Mehmet Sait 190
 Havsa 267, 269
 Hicaz 116, 147
 Hikmet 109, 191
 Hoca Asım Mustafa Efendi 239
 Hochwächter 65, 230, 231
 Hoffman VII, 87, 94, 95, 96, 100, 101,
 283
 Hollanda VII, 85, 90, 97, 100, 211, 273,
 300

- Homeros 27
Hüdavendigâr 141, 143, 147
Hüseyin Cahit Bey 155
H. W. Smith 52
- I**
- I. Dünya Savaşı 7, 9, 29, 38, 43, 156,
177, 191, 229, 230, 273, 274, 281,
288
II. Meşrutiyet XIV, 5, 45, 110, 119, 168,
174, 183, 191, 193, 210, 249, 257,
284, 286, 317
Illustrated London News 38, 39, 61,
124, 229, 243, 275, 296
I. Murat 247
Independent 1, 34, 74, 295
- İ**
- İbrail Şehbenderi 142
İctihad 109
İkdâm 7, 14, 15, 18, 19, 109, 110, 112,
142, 154, 157, 200, 219, 243, 244,
245, 247, 250, 251, 261, 262, 267,
294, 315, 321, 322
İktihâm 109
İngiliz Büyükelçisi Gerard Louthier 234
İngiliz Büyükelçisi Louthier 233
İngiliz elçiliği baş tercümanı Bay Fitz-
maurice 73
İngiltere 17, 20, 22, 34, 35, 36, 37, 38,
50, 54, 55, 62, 67, 71, 85, 88, 89,
91, 93, 97, 98, 100, 103, 161, 169,
188, 200, 201, 205, 211, 226, 227,
229, 238, 241, 245, 247, 250, 255,
256, 259, 274, 275, 287, 312
İntihâb-ı Efkâr 156, 260, 294
İskender Köyü 269
İsmet Paşa 124
İspanya VII, 85, 86, 87, 90, 93, 100, 273
İstanbul VII, VIII, XV, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8,
9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 33, 34,
37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 50,
51, 53, 55, 56, 57, 61, 62, 66, 67,
68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 78,
79, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91,
92, 93, 95, 97, 98, 100, 101, 103,
104, 109, 110, 111, 113, 114, 117,
118, 119, 120, 121, 124, 126, 128,
129, 130, 131, 133, 135, 139, 140,
141, 142, 143, 145, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 173, 174, 177, 178,
180, 181, 182, 183, 184, 186, 187,
189, 191, 192, 194, 200, 201, 202,
204, 205, 206, 207, 208, 209, 210,
212, 213, 214, 215, 216, 217, 218,
219, 220, 221, 222, 223, 224, 225,
226, 227, 228, 229, 230, 233, 234,
235, 238, 239, 240, 241, 242, 243,
246, 247, 248, 249, 250, 254, 255,
257, 258, 259, 260, 261, 265, 266,
271, 272, 275, 276, 283, 284, 285,
289, 293, 296, 297, 298, 299, 300,
301, 302, 303, 304, 306, 307, 308,
309, 310, 311, 312, 313, 314, 315,
316, 317, 318, 319, 320, 321, 322
İsveç VII, 85, 90, 93, 100
İsviçre 36
İşkodra 11, 82, 94, 111, 123, 131, 134,
136, 139, 140, 158, 212, 261, 308,
311, 316
İtalya 22, 25, 30, 32, 85, 91, 159, 187,
201, 205, 211, 212, 213, 214, 215,
220, 221, 222, 224, 229, 235, 267,
287
İttihat ve Terakki 5, 6, 7, 112, 157, 184,
191, 192, 193, 197, 221, 223, 224,
225, 226, 253, 284, 286, 315
İvan Kaleic 86
İzmir 6, 12, 15, 17, 18, 142, 143, 146,
147, 150, 158, 160, 166, 170, 172,
175, 180, 200, 231, 239, 285, 302,
306, 307, 308, 309, 314, 317, 320,
321
İzmit 76, 147, 158
İzzet Bey 38, 39, 41, 44, 45, 47, 49, 57,
66, 77, 259
- J**
- Japonya VII, 59, 85, 87, 88, 91, 92, 93,
100, 236, 283, 298, 316

Jérôme ve Jean Tharaud 82
Journal d'Italia VIII, 145, 222

K

Kala-i Sultaniye 147, 158, 171
Kalender 109
Kâmil Paşa 112, 122, 155, 227
Karaağaç 135, 267
Karadağ XI, 7, 11, 21, 23, 41, 72, 77,
82, 83, 84, 85, 107, 111, 112, 114,
124, 129, 130, 200, 212, 259, 263,
274, 305, 306
Karadeniz 16, 32, 67, 91, 169, 213, 253,
298, 307, 322
Karağöz 33, 109, 309
Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey 146
Kastamonu 9, 75, 147, 158, 306
Kavala 265, 271
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 122, 151
Kerimi 70, 101, 103, 110, 119, 152, 157,
168, 186, 208, 243, 308
Kestanelik 137
Kevine VIII, 208
Kırcaali 12, 128, 269
Kırım Harbi 21, 126, 127, 140, 202, 322
Kırım Savaşı 26, 27, 28, 29, 119, 151,
236, 282, 320
Kırklareli 36, 57, 58, 68, 69, 122, 234,
243, 244, 248, 251, 252, 256, 267,
287
Klaus Lederer Kimya Fabrikası 229
Koçeneskin 69, 70
Konya 15, 17, 142, 143, 147, 158, 180,
183, 285, 303, 319
Kosova 2, 72, 157, 158, 236, 247
Kosova Valisi Galip Bey 236
Kölnische Zeitung 252
Körfez Savaşı 29
Köstence 72, 73, 74, 164, 165, 166, 167,
168, 170, 219, 225
Krupp 229, 230, 231, 317
Kumanova Muharebesi 229
Kurmay Subay Morioka Morishige 93

L

Larco IX, 177, 219, 225, 226

Leader 52
Lecomte VIII, 208, 209, 210, 211, 310
Le Courrier de Bulgarie 199
Le Figaro 25, 205
Le Gaulois 205
Le Jeune Turc 253
Le Journal 205
Le Matin VIII, 103, 145, 163, 165, 168,
205, 206, 207, 256
Le Parisien 25
Le Petit Journal 104, 205, 277, 294
Le Petit Parisien 205
Le Radical 205
Leskovik 96
Le Temps 98, 205
Levent Herald 209, 210
Lionel James 39, 43, 44, 45, 47, 48, 49,
56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68,
70, 71, 73, 75, 98, 213
Liva Mehmet Paşa 96
L'illustration 272
Local Anzeiger 163
London News 38, 39, 54, 61, 124, 229,
243, 275, 296
Luigi Barzini 219, 226
Lüleburgaz 3, 10, 12, 24, 46, 71, 72, 74,
75, 122, 166, 232, 252, 256, 297,
299, 311

M

Madrid 47, 85
Mahmut Muhtar 5, 81, 112, 113, 207,
229, 230, 310
Mahmut Muhtar Paşa 5, 81, 207, 229,
230, 310
Makedonya 3, 52, 248, 277
Malisör 82
Malisörler 82, 212
Manchester Guardian 37, 199
Maraş 123, 268
M. Arnaouhloff 79
Maschkow 228
Matbuat-1 Ecnebiye Müdüriyeti 183,
192, 319
Matbuat-1 Ecnebiye Müdürlüğü 183,
184
Matbuat-1 Umumiye Müdüriyeti 185,

190, 285, 289
 Mavrova 122
 McCullagh 55, 56, 59
 Mecidiye Kruvazörü 137, 138
 Meclis-i Vükelâ 120, 221
 Medine-i Münevvere 116, 147
 Memduh Paşa 156
 Meriç Nehri 268
 Midilli 146
 Mister Bennet 31, 37, 38
 M. Kostoff 79
 Morning Post 199
 Mösyö Kennedy 252, 256
 Mösyö Levi Mozel 252, 256
 Mösyö Mera 251, 252, 256
 Mösyö Nikos Brunston 252, 256
 Mösyö Rennie 237
 Musavver Mûhit 110
 Musul 147
 Münir Süleyman 119, 120, 301
 Mürefte 252, 256, 265

N

Nazım Paşa 49, 51, 81, 90, 112, 123,
 124, 125, 145, 153, 157, 180, 203,
 220, 223, 224, 254
 Neşr-i Vesaik Cemiyeti 6
 Neue Freie Presse 87, 94, 203, 228, 283
 New York 17, 59, 71, 79, 86, 227, 233,
 294, 318, 320
 Nineteenth Century After 199
 Novie Vremya 228

O

Osmanische Lloyd 9
 Osmanlı Matbuat Şirketi 175, 181, 183,
 289
 Osmanlı Telgraf Ajansı 21, 174, 175,
 177, 178, 182, 187, 284, 286, 306

Ö

Ömer Naci Bey 239

P

Paget X, 51, 52, 57
 Pall Mall 1, 59, 68, 74, 83, 98, 294

Path 275
 Pertev Paşa 87, 93
 Pester Lloyd 240
 Peşte 204
 Petersburg 69, 70, 85, 167, 249
 Peykâr Hisarı 270
 Pınarhisar 122, 123, 259
 Pierre Loti 205, 207, 238, 240, 261, 262
 Portekiz VII, 85, 88, 90, 91, 93, 100,
 211, 283
 Pruijik 242
 Puaux 98

R

Rauf Ahmet 9, 191
 Rauf Bey 118, 154, 251
 Reichswehr 34
 Rémond XI, 8, 39, 40, 44, 58, 61, 63,
 64, 71, 72, 73, 77, 82, 104, 313
 Renato Lavelli VIII, 219, 220, 222, 223
 Renzo Larco IX, 177, 219, 225, 226
 Resimli Kitap 8, 109, 110, 312
 Reşid Paşa 248
 Reviews of Reviavs 199
 Rıza Paşa 96, 111, 124, 261, 308
 Roma 47, 85, 86, 140, 145, 209, 219,
 249
 Romanya 85, 89, 93, 100, 165, 166, 167,
 168, 175, 248, 252, 254, 256
 Rumeli 26, 128, 242, 247, 258, 265,
 275, 276, 277, 297, 308
 Rus Büyükelçisi De Giers 228
 Rus-Japon Savaşı 39, 40, 45, 46, 50, 88,
 93
 Rusya IX, XIV, 3, 22, 31, 35, 69, 70, 85,
 91, 92, 93, 100, 159, 166, 167,
 201, 209, 211, 228, 229, 236, 241,
 248, 256, 287
 Rübâb 109

S

Sabah VII, 6, 14, 15, 19, 72, 109, 110,
 112, 152, 153, 157, 239, 244, 250,
 261, 262, 266, 294, 321, 322
 Sabahattin Efendi 223
 Saffet Paşa 174

- Sakız 170, 171
 Satı Bey 239, 240, 314
 Scheneider Creusot 229
 Sebilü r-Reşad 109
 Sedan Savaşı 74
 Seddülbahir 138
 Selahattin Bey 38
 Selanik 72, 144, 158, 169, 170, 176,
 242, 247, 261
 Senin 104, 109, 155, 294
 Seppings-Wright 38, 44, 47, 54, 55, 58,
 61, 65, 103, 115, 168, 169, 275,
 315
 Serkulodi Milano 219
 Servet-i Fünûn 18, 59, 70, 71, 101, 109,
 110, 244, 249, 261, 296
 Sırbistan 7, 85, 107, 112, 128, 129, 130,
 200, 201, 229, 234, 245, 263, 274,
 281, 301, 306
 Silivri 133, 134, 138
 Sir Bryan Leighton 275
 Sir Gerard Lowther 50
 Sivas 147, 158, 239, 308
 Sketch 59, 60, 61, 84, 275, 296
 Sofya XI, XII, 36, 64, 68, 69, 71, 79, 85,
 104, 105, 111, 163, 164, 176, 177,
 199, 200, 201, 203, 214, 215, 279
 Sphere 1, 51, 57, 58, 63, 64, 84, 104,
 105, 263, 296
 Stephane Lauzanne VIII, 49, 64, 103,
 162, 163, 164, 165, 205, 206, 207,
 231, 232, 314
 Stockholm 47, 85
 Streater 73
 Suriye 27, 147, 158, 221, 321
- Ş**
- Şark Meselesi 34, 35
 Şarköy 11, 179, 265, 270, 304, 305
 Şehbâl 94, 109, 110, 260, 262, 272, 287,
 296
 Şişli 173
 Şükrü Paşa 131, 247, 260, 261
- T**
- Tababet-i Seririye 109
 Tahran 85, 86, 245
 Takvîm-i Vekâyi VII, 21, 33, 114, 118,
 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126,
 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
 141, 142, 151, 166, 177, 178, 182,
 190, 191, 192, 197, 262, 282, 284,
 285, 294, 297, 309, 318, 320, 321,
 322
 Takvimli Gazete 110
 Talat Bey 249, 276
 Tanîn VII, 109, 112, 113, 133, 134, 152,
 154, 155, 156, 157, 168, 195, 239,
 240, 244, 245, 246, 247, 249, 250,
 259, 261, 267, 268, 269, 270, 295
 Tanzimat 109, 160, 227, 318, 319
 Tarsus 141, 147, 148, 149, 284, 285
 Tasvîr-i Efkâr 6, 19, 36, 109, 110, 118,
 134, 139, 154, 156, 177, 205, 240,
 247, 261, 295, 306, 322
 Taş Ocakları 136
 Tefsir-i Efkâr 156
 Tekirdağ 72, 73
 Tepedelen 96
 Tercümân-ı Hakikat 109
 Tercüme-i Efkâr 236
 Teşrih 110
 Tevfik Paşa 29, 30, 31, 32, 35, 37, 38,
 41, 47, 66, 153, 213, 250
 The Daily News 52
 The Globe 74, 241, 296
 The Standart 199
 The Sun 27, 78, 80, 81, 164, 165, 234,
 258, 295
 The Times 16, 17, 26, 39, 48, 71, 72, 73,
 83, 97, 104, 119, 201, 202, 227,
 256, 282, 295, 312, 322
 Thomas Alva Edison 272
 Tokyo 46, 87
 Topçu Binbaşı Nobuyukiabe 93
 Trablus 32, 116
 Trablusgarp VIII, 6, 18, 21, 29, 30, 31,
 32, 35, 37, 38, 40, 41, 45, 46, 48,
 54, 55, 56, 85, 103, 119, 159, 169,
 170, 202, 206, 209, 211, 212, 213,
 214, 221, 236, 239, 258, 282, 283,
 306, 307, 315

Trablusgarp Savaşı VIII, 21, 29, 30, 31,
32, 35, 37, 38, 45, 48, 54, 55, 56,
159, 170, 202, 206, 209, 212, 214,
221, 236, 239, 258, 282, 283

Trabzon 16, 143, 147, 158, 174, 322

Trakya Bölgesi IX, XI, 22, 25, 42, 57,
67, 131, 133, 139, 203, 231, 245,
250, 251, 252, 253, 256, 257, 261,
263, 268, 270, 272, 287

Transval Muharebesi 50

Tribuna 213, 214, 216, 219, 220, 222

Troçki 78, 79, 203, 316, 317

Tukikides 27

Turgut Zırlıslı 133

Tüccarzade İbrahim Hilmi 7, 8, 75, 312

Türk Yurdu 5, 18, 43, 109, 110, 138,
207, 262, 298, 301, 314, 316

U

Uzak Doğu 91, 92, 169, 283

Uzunköprü 267

Ü

Üsküp 164, 237

V

Valyi 240, 241, 242, 245, 247, 263, 318

Van 147, 158

Vasfi Bey 38, 39, 40, 41, 49, 67, 68, 69,
70, 82, 231, 254

Viyana XI, 35, 72, 85, 94, 176, 207, 240,
241, 245, 249, 278

W

Ward Price XI, 48, 64, 177, 226

Washington 12, 47, 85, 86, 234, 235,
253, 272, 296, 314

Westministter Gazette 199

Wiener Tageblatt 245

Wilhelm Feldmann 9, 113, 157, 186,
246

Wills 56

Wolff 53, 174, 235

Wright X, 38, 42, 44, 47, 54, 55, 58, 61,
65, 76, 103, 115, 168, 169, 275,
315

Y

Yanya 11, 36, 94, 95, 96, 130, 131, 133,
134, 139, 140, 158, 168, 214, 222,
223, 283, 299, 304

Yemen 15, 116, 169

Yenice 269

Yunanistan XI, XIV, 3, 7, 21, 85, 91,
107, 112, 123, 129, 130, 138, 150,
158, 170, 171, 172, 180, 200, 201,
222, 223, 229, 247, 261, 263, 265,
306, 314

Yusuf Akçura 139, 239

Yüzbaşı Fuat 38

Yüzbaşı Naci Bey 142

Yüzbaşı Refet 38

Yüzbaşı Tomson 90

Z

Zafer 2, 4, 109, 110, 257, 265, 316, 317,
319

Zeitung 50, 60, 202, 203, 232, 240, 256,
266

Zekâ 110

Zeki Paşa 8, 96, 319

Ziya Şakir 143, 320

Zor 147, 158

Hakan ŞALLI

1989 yılında Çanakkale’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Eceabat ve Çanakkale’deki okullarda tamamlayıp 2010 yılında Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2011 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlayan yazar, 2014 yılında bu programdan mezun oldu. 2015 yılında aynı ana bilim dalında başladığı doktora eğitimini, 2021 yılında Balkan Savaşlarında Bürokrasi, Basın ve Kamuoyu başlıklı teziyle tamamladı. Osmanlı Kamuoyunda Edirne Meselesi ve Edirne Heyeti (Libra Kitapçılık ve Yay., İstanbul 2023) başlıklı bir kitabı bulunan Hakan Şallı, 2017 yılından itibaren Trakya Üniversitesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmakta olup Osmanlı basın tarihi, otobiyografik metinler, Balkan Savaşları, Edirne kuşatması ve Edirne şehir tarihi gibi konular üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

BALKAN SAVAŞLARINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI BASININ BÜROKRATİK AÇIDAN ORGANİZASYONU

Genelkurmaylar çağı olarak da isimlendirilen 20. yüzyılda, Balkan Savaşlarıyla birlikte topyekûn bir kimliğe bürünen savaş olgusu, askerî başarılar kadar kamusal alandaki mücadeleden de galip ayrılmayı gerektirmekteydi. Dolayısıyla gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyu, iktidarlar tarafından çeşitli araç ve yöntemlerle yönlendirilmeye çalışılmış, muharip devletler basın aracılığıyla kamuoyu cephesinde açılan savaşta da mücadele etmeye başlamıştı. Bu doğrultuda kamuoyunu meydana getiren matbuat ve haberleşme aygıtları sansür, propaganda ve kurumsallaşma hamleleriyle organize edilir hâle gelmiştir. Bu kapsamda Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nin basın üzerindeki organizasyonu, padişahant, nezaretlere ve şube müdürlüklerine kadar geniş katılımlı bürokratik bir süreç olarak, savaşın gidişatı ile paralel bir şekilde yürütülmüştür.

Bu çalışma bir yandan Balkan Savaşlarını ulusal ve uluslararası kamuoyu bağlamında Osmanlı Devleti'nin bürokratik zemininde askerî, siyasal ve toplumsal tarih ile birlikte bir bütün olarak değerlendirmeyi, diğer yandan Türkiye'deki basın tarihi çalışmalarının söz konusu dönemde meydana gelen hemen her şeyi matbuat üzerinden tarihlendirme eğilimindeki tavrını sorgulayarak, bu eğilim ve algının dışına çıkabilmeyi amaçlamaktadır.

E-mağaza

ISBN: 978-9-75175-713-5

9 789751 757135

www.atam.gov.tr